

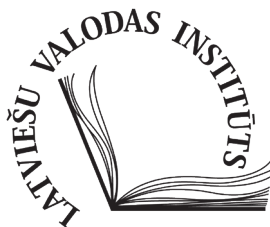
LINGUISTICA

26

LETTICA

2018

LINGUISTICA
LETTICA



LINGUISTICA
LETTICA

LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS
2018 RĪGA 26

Dibinātājs / Founder
LU Latviešu valodas institūts

Iznāk kopš 1997. gada / Published since 1997

Atbildīgā redaktore / Editor-in-chief
Ilga JANSONE

Redakcijas kolēģija / Editorial Board
Aleksejs ANDRONOVŠ (Krievija), Laimute BALODE (Latvija/Somija),
Ina DRUVIETE (Latvija), Trevors FENNELS (Austrālija),
Juris GRIGORJEVS (Latvija), Ilga JANSONE (Latvija),
Daiva SINKEVIČŪTE-VILLANUEVA-SVENSONE (Lietuva),
Anna STAFĒCKA (Latvija), Agris TIMUŠKA (Latvija),
Lembits VABA (Igaunija), Bernhards VELHLI (Zviedrija),
Andrejs VEISBERGS (Latvija)

Mājaslapa / Website
www.lulavi.lv/zurnals-linguistica-lettica

Indeksācija / Indexing
Index Copernicus, ERIH PLUS

Literārie redaktori / Proof-readers
Gunita ARNAVA, Kristīne MEŽAPUĶE, Dace STRELĒVICA-OŠIŅA,
Jana TAPERTE, Andrejs VEISBERGS

Maketētāja / Layout designer
Gunita ARNAVA

Redakcijas adrese / Address of Editorial Board
Akadēmijas lauk. 1, 902./903. kab., Rīga, LV-1050
Tāl. / phone +371 67227696,
e-pasts / e-mail: linguisticalettica@gmail.com

ISSN 1407-1932

© LU Latviešu valodas institūts, 2018

SATURS / CONTENTS

Oleg POLJAKOV. Polytonic Languages, Languages with Pitch and Syllabic Accents (Phonological Aspect)	7
Dzintra BOND, Linda SHOCKEY, Dace MARKUS. Quantity and Duration in Latvian Songs from World War I: Some Preliminary Observations	46
Laimute BALODE, Kersti LUST, Evar SAAR, Taavi PAE, Muntis AUNS. Onīmi <i>Mulgi</i> un <i>Mulķi</i> Igaunijā un Latvijā: šķietami līdzīgi? / Proper Names <i>Mulgi</i> and <i>Mulķi</i> in Estonia and Latvia: Seemingly Similar?	55
Ieva OZOLA. Tagadnes pasīvie divdabji Lejaskurzemes izlokšnēs 21. gadsimtā / Present Passive Participles in Sub-dialects of Lower Kurzeme in the 21 st Century	81
Anna VULĀNE, Regīna KVAŠĪTE. Latviešu un lietuviešu lingvodidaktikas terminu vārdnīcas: sastatāmais aspekts / Dictionary of Latvian and Lithuanian Linguodidactic Terms: A Comparative Aspect	93
Anta TRUMPA. Uzvārdu tēmas atspoguļojums 19. gadsimta un 20. gadsimta sākuma latviešu presē / Reflection of Surname-Related Topics in 19 th Century and Early 20 th Century Latvian Press	118
Miroslaw JANKOWIAK. Vocabulary of Belarusian Subdialects as an Example of Language Contacts in the Baltic-Slavic Borderland: A Project Concept	138
Малгожата ОСТРУВКА, Эва ГОЛЯХОВСКА. Современный польский язык в Латвии / Contemporary Polish Language in Latvia	154
Laura GERŽOTAITĒ. Nauji duomenys Antano Baranausko lietuvių tarmių skirstymo rekonstrukcijai / New Data for the Reconstruction of the Classification of the Lithuanian Dialects by Antanas Baranauskas	174
Astrīda VUCĀNE. Laulības tematiskās leksikas lietojums latviešu valodā padomju varas periodā / Latvian Thematic Lexis of Marriage During the Soviet Period	191
Sintija ĶAUKĪTE. Stilistisks pieturzīmju lietojums prozā un publicistikā / Stylistic Use of Punctuation Marks in Prose and in Mass Media	204
Agnė ALEKSAITĒ, Daiva MURMULAITYTĒ. Naujoji lietuvių kalbos leksika – sāva ir svėtima / The New Vocabulary of the Lithuanian Language: the Indigenous and the Foreign	236
Rūta KAZLAUSKAITĒ. Vėjo vaizdinys lietuvių poezijoje / Mental Image of Wind in the Lithuanian Poetry	259
Irma JURGAITYTĒ. Šnekamoji kalba kaip sistema / Spoken Language as a System	282

=====	
Jolanta VASKELIENĒ. Romualdo Granausko esė „Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių“ kohezijos ypatumai / The Particularities of Cohesion in the Essay “Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių” by Romualdas Granauskas	299
Anitra ROZE. Interneta lietotājvārdi: motivācija / Internet Usernames and Their Motivation	323
Rebecca AKPANGLO-NARTEY. The Oral Stops of Ga: An Instrumental View	342
Rasmus PUGGAARD. Realizations of /t/ in Jutlandic dialects of Danish	368
HRONIKA / CHRONICLE	395
Daudzpusīgā valodnieka Jāņa Zēvera 150. gadskārtu godinot / Celebrating the 150 th Anniversary of the Versatile Linguist Jānis Sehwers (<i>Renāte Siliņa-Piņķe</i>)	395
Valodnieki tiekas akadēmiķa Jāņa Endzelīna dzimšanas dienas atceres ikgadējā konferencē / Linguists Meet at the Annual Academician Jānis Endzelīns Anniversary Conference (<i>Liene Markus-Narvila</i>)	397
CRiPaP konferencē – pirmā pusapalā jubileja / CRiPaP Conference Celebrates the First Milestone Anniversary (<i>Jana Taperte</i>)	401
Leksikogrāfu pavasaris Viļņā: tradicionālais un jaunais / Lexicographers' Spring in Vilnius: Traditional and New (<i>Anitra Roze</i>).....	405
9. Starptautiskās Dialektoloģijas un ģeolingvistikas biedrības kongress Viļņā / 9 th Congress of the International Society for Dialectology and Geolinguistics in Vilnius (<i>Anete Daina, Liene Markus-Narvila</i>).....	407
Īpašvārdu svētki / Celebration of Names (<i>Sanda Rapa</i>).....	410
Onīmu pētīšanas dienas Somijā / Onyms Research Days in Finland (<i>Laimute Balode</i>)	415
Vietvārdu diena 2018 / Place Names Day 2018 (<i>Sanda Rapa, Marita Silkāne</i>)	417
IN MEMORIAM	421
Sarmīte Lagzdiņa (30.04.1944–04.01.2018) (<i>Ilga Jansone</i>)	421
Maija Poiša (19.05.1934–10.06.2018) (<i>Vidvuds Medenis</i>)	424
Dorisa Šnē (22.08.1931–20.11.2018) (<i>Marita Silkāne</i>)	429
2017. GADĀ IZDOTĀS VALODNIECĪBAS GRĀMATAS / LINGUISTIC BOOKS 2017 (<i>Marita Silkāne</i>)	431
ZIŅAS PAR AUTORIEM / ABOUT THE AUTHORS	443

=====

Oleg POLJAKOV

POLYTONIC LANGUAGES, LANGUAGES WITH PITCH AND SYLLABIC ACCENTS (PHONOLOGICAL ASPECT)

Abstract

The article examines the so-called tonal languages. By different estimates, about a half of the world's languages or even more are tonal. The precision and methods of these estimates are still a matter of discussion. It is not always clear whether these languages are phonologically or phonetically tonal, but scholars often include them in one group.

The paper analyses tonal languages and their prosodic systems from the point of phonology and morphonology, and reveals their differences and peculiarities. The analysis allows to divide them into four groups:

- 1) polytonic languages: Chinese, Vietnamese, Vientiane Lao, Thai and other languages that have a complicated tone system.
- 2) tonal languages or languages with a simple pitch or tonal accent: Swedish, Norwegian, Serbian, some Croatian and Slovenian dialects, Punjabi and other languages that have an opposition of two or three pitch contours.
- 3) languages with syllable accents: Standard Lithuanian and High Lithuanian dialects, some of Limburgish dialects, and some other languages. Their syllable accents are manifested as a certain contrast of prosodic features (intensity, quantity, tonal differences, etc.) within two mores.
- 4) languages with glottalization where there is a prosodic opposition of syllables with a broken intonation, *Stosston*, *stød*, etc. (Low Lithuanian, Latvian, Danish, some Limburgish dialects).

Each of these language groups can be further divided into certain subgroups according to their peculiarities, morphonological structure, and functional use of prosody.

Key words: peculiarities of prosodic systems, tones, polytonic languages, languages with tone oppositions, languages with syllable accents, glottalization as a manifestation of prosodic oppositions.

Politoniskās valodas, valodas ar tonālajiem un zilbes akcentiem (fonoloģiskais aspekts)

Kopsavilkums

Rakstā tiek aplūkotas tā sauktās tonālās valodas. Pēc dažādiem aprēķiniem, pie šīs grupas pieder puse vai vairāk pasaules valodu. Šo aprēķinu precizitāte un metodes joprojām ir diskutējams jautājums. Lai gan ne vienmēr ir skaidrs, vai toniņiem šajās valodās ir fonoloģiska vai fonētiska nozīme, pētnieki tās bieži iekļauj vienā grupā.

Rakstā šādas valodas un to prosodiskās sistēmas tiek analizētas fonoloģijas un morfoloģijas aspektā un tiek aplūkotas to atšķirības un īpatnības. Analīze šīs valodas ļauj iedalīt šādās grupās:

- 1) politoniskās valodas: ķīniešu, vjetnamiešu, laosiešu, taju un citas valodas ar komplikētu toņu sistēmu;
- 2) tonālās valodas jeb valodas ar vienkāršiem tonālajiem akcentiem: zviedru, norvēģu, serbu, daži horvātu un slovēņu valodas dialekti, pandžabu un citas valodas, parasti ar divu vai triju tonālo kontūru opozīciju;
- 3) valodas ar zilbju akcentiem, piemēram, lietuviešu standartvaloda un lietuviešu valodas aukštaišu dialekts, daļa limburgiešu dialektu un dažas citas valodas. Zilbju akcenti izpaužas kā kontrasts starp noteiktām prosodiskām pazīmēm (intensitāte, kvantitāte, tonālas atšķirības u. c.) divu moru robežās;
- 4) valodas ar glotalizāciju, kurās prosodisku opozīciju spēj veidot zilbes ar laužto intonāciju – *Stosston, stød* u. tml. (lietuviešu valodas žemaišu dialekts, latviešu valoda, dāņu valoda, daļa limburgiešu dialektu).

Katra no šīm grupām var tikt iedalīta apakšgrupās atkarībā no valodu īpatnībām, morfoloģiskās struktūras un prosodijas funkcijām.

Atslēgvārdi: prosodisko sistēmu īpatnības, toni, politoniskās valodas, valodas ar tonālām opozīcijām, valodas ar zilbju akcentiem, glotalizācija kā prosodiskās opozīcijas princips.

According to their stress, all languages are usually divided into two groups – languages with dynamic stress or accent, and languages with pitch accent or tonal languages. The question is – which

group is the predominant one?¹ Tonal languages can be found all over the world.

First of all, all Sinitic languages are regarded as tonal (most prominently, Chinese), as well as over 50 % of the Sino-Tibetan languages in South-East Asia (Shafer 1974; Thurgood, LaPolla 2002).

In the tonal languages of Sub-Saharan Africa, the Niger-Congo languages (most of Bantu languages), tones are distinguished by their pitch level relative to each other, known as a register tone system (Odden 1995). In Yoruba (Atlantic-Congo) language², there are three tones: (low) *bì* ‘to throw up’ :: (mid) *bi* ‘to ask a question’ : (high) *bí* ‘to deliver a baby’ (Yetunde, Schleicher 2008: XV).

Some indigenous languages of North America, e.g. Cherokee (an Iroquoian language), can be described as “*a pitch accent language with two level tones, low and high, and four contour tones: rising, falling, lowfall and highfall*” (Montgomery-Anderson 2008: 49). In south-central Mexico, all varieties of Triqui³ are tonal. In Copala Triqui, “*much of the functional load in distinguishing among words is carried by tone, glottal stop, and postvocalic h, features that are not found in English or in most other Indo-European languages either*”. “*In simple words that consist of two or more syllables, there are eight different tone patterns*” (see Hollenbach 1984: III, 71 etc.).⁴

¹ It is hard to believe but 1. “*by some estimates as much as 60–70 percent of the world’s languages are tonal*” (Yip 2002: 1); 2. “*Tone systems are found in approximately 50 % of the languages of the world*” (Hyman 2007: 483). These estimations are supported by the fact that “*the country of Papua New Guinea has at least 830 living languages, falling into at least nine major language families on the level of the Indo-European family*” (Cahill 2011: 4). The exact estimates and their methods are a matter of discussion. It is not always clear whether these languages are phonologically or phonetically tonal. Nevertheless, the total numbers of tone languages and their speakers are rather impressive. We can take into consideration the fact that the most spoken language of the world (14.1 % in 2007) is Mandarin (see https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_languages_by_number_of_native_speakers). Chinese in its all variants is spoken by 18.3 % of the world population (see https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_and_dependencies_by_population).

² In 2007, it was listed among the world’s 100 largest languages. See more in: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_languages_by_number_of_native_speakers.

³ Native to Mexico and the United States of America.

⁴ In the work that consists of about 420 pages, the word *tone(s)* has been used 1140 times!

Tonal languages are also found in South America – in parts of Amazonia in Brazil, e.g. the Pirahã language.⁵ Its prosodic system is rather interesting – it has high tone, low tone, glottal stop, and the tones are independent of stress. The secondary stress is absent (Everett 2003: 152; Everett 2005: 623). Another example of these languages is Ticuna or Tikuna, spoken by approximately 50,000 people in Brazil, Peru, and Colombia. The number of the defined tones is five (Anderson 1959) or three (Montes Rodríguez 1995).⁶

Certain tonal oppositions are described in the languages of New Guinea, e.g. in Dadibi, where tonal contrasts (low ` :: high ´) are documented for one-, two-, and three-syllable words,⁷ e.g. *nà* ‘shoulder’ :: *ná* ‘aunt’, *káli* ‘Kaukau’⁸ : *kali* ‘tree type’, *píni* ‘bird type’ :: *pini* ‘small bat’, *kebá* ‘axe’ :: *kebà* ‘canoe’. In this language, the tone is only marked on the nuclear syllable (see Cahill 2011: 7–8).

The stress division into languages with dynamic and pitch accent is also the case for IE languages. Vedic Sanskrit, Old Greek, Baltic languages (Lithuanian, Latvian), Slavic (Serbo-Croatian, Slovenian), Scandinavian (Swedish, Norwegian), and some other IE languages are recognized as tone languages.

The simple enumeration of the tonal language shows that they belong to all four main types of languages: *isolating* (Sinitic), *agglutinative* (Bantu, languages of New Guinea, indigenous languages of South America), *fusional* or *inflected* (Indo-European), and *polysynthetic* (to some extent – Cherokee). To unite all these languages into one group typologically and to classify them as tonal languages is rather precarious. It is rather evident that all tonal languages can be divided not only into different groups, but every group can also be

⁵ It is the indigenous language of the isolated region Pirahã with about 400 native speakers (2009). It is the only surviving dialect of the Mura language; all others having become extinct in the last few centuries due to the shift of the Mura people to Portuguese.

⁶ E.g. Pirahã, the indigenous language of the isolated Pirahã of Amazonas, Brazil (about 400 native speakers in 2009). In Pirahã, there are two tones – high tone, low tone, and glottal stop (Everett 2005: 623).

⁷ In three-syllable words, tonal oppositions are not phonological, cf. *bilibo* :: ‘moving’ *bidibo* ‘staying’.

⁸ It is a mountain in Wellington, New Zealand.

=====

further divided into some subgroups. It is also obvious that the so-called Indo-European “tonal languages” are not homogeneous. Their morphonological structures are different and they possess quite different types of suprasegmental systems.

In a short article, it is impossible to give a thorough analysis of tonal languages that are typologically different, and to sufficiently present their classification. My aim is only to analyse the principal differences between them and to find common features that unite and divide this type of languages. Our understanding of the problem will greatly benefit if we first of all compare two different types of languages, described as tonal – Chinese, as a representative of the languages of the South-East Asia, and Lithuanian, as a representative of Indo-European “tonal” languages. The latter is the most archaic of all modern Indo-European languages and is often used for the reconstruction of IE prosody.

Lithuanians, like most Europeans, think that Chinese is a language of peculiar difficulty for them, but this is mainly due to its hieroglyphic script and a complicated tonal system. Similarly, Lithuanian for Chinese native speakers can seem as an extremely difficult language to learn. The main difficulty for them is the large number of consonant clusters. Pronouncing such words as Lith. *įspręsti* ‘to solve (a problem.)’ or *dáigstymas* ‘quilting’ etc. probably presents for Chinese speakers more difficulty than for Lithuanians to pronounce Chinese syllables with tones, although the tonal systems in Chinese and Lithuanian differ greatly.

These examples demonstrate that the morphonological system of Chinese must be simple and the prosodic system – complicated, while the morphonological system of Lithuanian must be complicated, whereas the prosodic one – simple. We will give an overview of these two systems in these two languages.

The morphonological system of Chinese syllables is rather primitive and can be described with a limited set of formulas. The structure of Chinese words consists usually of one or two syllables. The most complicated Chinese syllable is constituted by four sounds. Its structure is CIVR – (1) C – *consonant*, (2) I – *non-syllabic* *ɿ/j* (*y*) or *ʉ/w*, (3) V – *vowel*, and (4) R – *sonant*, e.g. *qiān(-bǐ)* ‘pencil’, *dā-o* ‘knife’,

é ‘Russian’. The possible combinations can be: 1+3 (CV) – *kè* ‘guest’, *chá* ‘tea’, *jī* ‘hen’; 2+3 (IV) – *yú* ‘fish’, *wǎ* ‘tile’; 3+2 (VI – very rare) – *ài* ‘to love’, 3+4 (VR – very rare) – *ér* ‘son, child’, *ěr* ‘ear’, *èr* ‘two’; 1+3+4 (CVR) – *gēn* ‘root’, *fàn* ‘rice; to eat’; 1+3+2 (CVI) – *shuǐ* ‘water’, *hēi* ‘black’; 2+3+4 (IVR) – *wén* ‘character, language’, *yīn* ‘sound’, *yān* ‘speech’, 4+3+4 (RVR) – *nán* ‘man, male’, *mǐn* ‘vessel’, etc. (Zadoenko, Šuin 1993: 7–10).

One can see that such set of combinatory possibilities of Chinese sounds in syllables limits their semantic differentiation. As a result, a complex tonal system has developed to compensate for it.⁹ Vowels (monophthongs, diphthongs, sometimes even triphthongs) acquire tones that change the way a word is pronounced and consequently its meaning. In Standard Chinese (Mandarin, or Pǔtōnghuà 普通话 ‘common tongue/speech’), there are four tones (in its vernaculars – up to nine). The tonal system of Standard Mandarin is as follows:

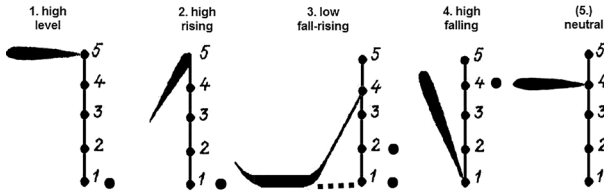


Figure 1. Schematic depiction of Chinese tones (Zadoenko, Šuin 1993: 17; with some amendment)¹⁰

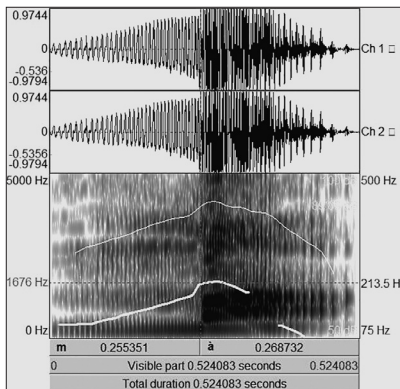
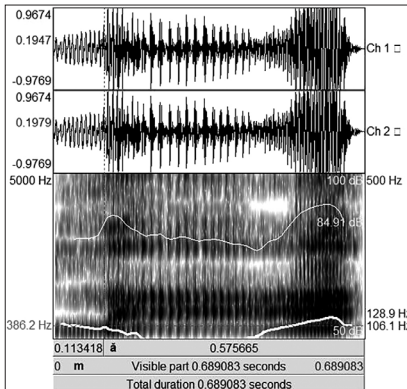
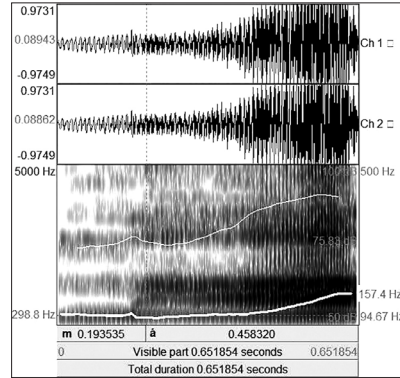
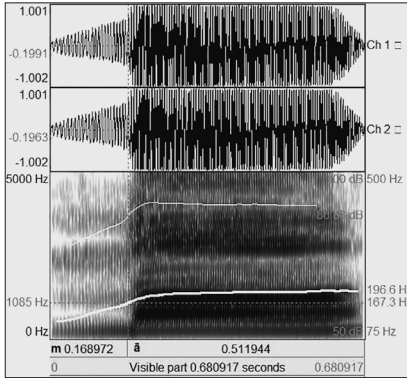
E.g.: 1. High level or level (voice range 5–5): *mā* ‘mother’, *shū* ‘book’; 2. high rising or rising (3–5): *má* ‘linen; numb’, *shú* ‘ripe’;

⁹ There are 404 basic syllables in Mandarin Chinese. With different tones, the number of syllables is more than a thousand (Yang 2015: 1).

¹⁰ Voice range: 5 – high, 4 – mid-high, 3 – middle, 2 – mid-low, 1 – low. The black circle shows the height of the neutral tone in combination with other four tones. The tone 3 in combinations with other tones loses its rising segment, pointed out here with a broken line. There are a lot of different schematic depictions of Chinese tones. Nevertheless, their pitch contours are rather similar, cf. https://www.google.com/search?q=Chinese+tones&client=firefox-b&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiokvjph5vbAhUniaYKHdzTBHAQ_AUICigB&biw=1247&bih=559#imgdii=TGOLteZ832L_yM:&imgsrc=a_VbzhWXZphCNM:

3. low fall-rising or dipping (2–1–4): *mǎ* ‘horse’, *shǔ* ‘to count’;
 4. high falling or falling (5–1): *mà* ‘scold’, *shù* ‘tree’.

The spectrograms (Figure 2 – Figure 5) depict Chinese tone contours,¹¹ which shift from one pitch to another over the course of the syllable. All tone contours differ¹² greatly from each other:



¹¹ The thicker curve below is the pitch, the thinner curve above – the intensity.

¹² One can notice that the oscillograms also differ greatly from one another.

¹³ The break of the pitch curve, as presented here, is occasional.

The Chinese tones, like any melody of the human voice, can be accurately reproduced by such musical instruments as cello or violin, giving a smooth glide from one note to another (Zadoenko, Šuin 1993: 17–18).¹⁴ Their musical notation can be transcribed as follows:



The accentologists are not always consistent in counting the number of tones in tonal languages. In the linguistic theory of signs, the absence of sign is also regarded as a sign. In this case, some linguists speak about the fifth tone in Mandarin – the neutral or zero tone (0) – as in *ma* (question particle). It is “with a shorter duration¹⁵ and dependent pitch” (Yang 2015: 4), and differs slightly from the first tone when it is pronounced separately (its pitch is about 1/5 lower). In combination with other tones, the neutral tone changes its height (see Figure 1).

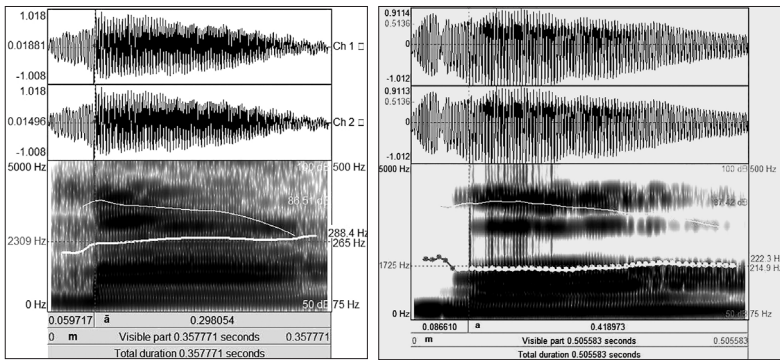


Figure 6,¹⁶ Figure 7. Tone 1 *mā* :: Tone (0) *ma*

¹⁴ On the piano or other instrument, one can only match the upper and lower pitch of the tone contour, while the necessary glide must be filled with a voice.

¹⁵ In the Figure 7, it was pronounced by a native speaker longer, probably because of the isolated pronunciation.

¹⁶ The tones 1–4 in the Figure 2–5 were recorded by a male voice, whereas in the Figure 6–7 – by a female voice. The comparison of the pronunciation of the tone 1 in the Figure 2 and Figure 6 reflects the known fact that the female pitch contour is higher than that of the male.

We can clearly observe that the Chinese tones are distinguished by their pitch levels relative to each other, known as a register tone system. Every syllable is indicated by a particular pitch contour.

In Chinese (Mandarin), there are about 400 syllables, but only about half of them (174) vary in all four tonal variants (see above). 148 syllables have three tonal variants, e.g. *ér* ‘son’ :: *ěr* ‘ear’ :: *èr* ‘two’, *yú* ‘fish’ :: *yǔ* ‘rain; feathers’ :: *yù* ‘jasper; to write’. 57 syllables have only two tonal variants, e.g. *hē* ‘Oh (my goodness); to drink’ :: *hé* ‘river; corn’, *yuē* ‘to speak’ *yuè* ‘moon’. 25 syllables exist only in one tonal variant. According to the frequency distribution of the tone groups, the most frequent is the group of the fourth tone, slightly less frequent – the second and first group, whereas the third tone group is the least frequent (Zadoenko, Šuin 1993: 7). It has been stated that the functional load of tones in Mandarin is as high as that of vowels (see Surendran, Levov 2004: 99–102).

In disyllabic words there are 15 possible combinations of tones:

	1. Tone	2. Tone	3. Tone	4. Tone
1. Tone				
2. Tone				
3. Tone				
4. Tone				

Figure 8. Tone Combinations in Disyllabic Words of Standard Chinese¹⁷

Tones in their combinations in disyllabic words and in fluent speech may undergo various modifications, e.g. when two syllables follow after one another and both have tone 3, the tone of the previous syllable suffers a full dissimilation and becomes tone 2. In disyllabic words, occasionally one syllable is toneless, e.g. *shēnghuó* ‘life’ :: *shēnghuo* ‘live’.

¹⁷ See Zadoenko, Šuin 1993: 127.

=====

All Indo-European languages – Lithuanian, Latvian, Russian, English, etc. –, like all natural languages of the world, employ pitch to express a whole range of emotions, modality, and some other paralinguistic information. It also conveys emphasis, contrast, and other features resulting in intonation. Such usage of pitch or tones is defined as phrase intonation or sentence intonation. The intonations of Indo-European languages can be similar to the tones of Chinese and other polytonic languages, but, unlike them, they have no such functional load.

In Chinese, there are also phrase and sentence intonations but they are expressed by other means. In fluent Chinese speech, they are manifested by significant shifts of tone register between syllables of the same etymological tone. Significant register differences take place even within one phrase (not to mention a whole sentence, paragraph, or text). The register shifts of syllables of one and the same speaker in the same text can be the following (see Zadoenko, Šuin 1993: 241–242):

1. Tone	2. Tone	3. Tone	4. Tone
350 Hz	250–400 Hz ¹⁸	150 Hz	400–275 Hz
300 Hz	225–350 Hz	135 Hz	350–250 Hz
275 Hz	200–300 Hz	120 Hz	250–140 Hz
250 Hz	150–200 Hz	100 Hz	200–100 Hz
200 Hz	100–150 Hz		150–100 Hz

This phenomenon is to a great extent similar to music tonalities. It is generally known that *tonality* is the arrangement of pitches¹⁹ of a musical work in a hierarchy of perceived relations, stabilities, attractions and directionality (Krumhansl 2004). For example, a melody in *E (Mi) major* can be reproduced one or more pitches higher or lower.

¹⁸ There are given ranges of registers.

¹⁹ And/or chords.

In the case of one pitch higher, it will be in *F (Fa) major*, whereas in the case of one pitch lower, it will be in *E-flat (bemolle) major*. Nevertheless, the melody (“a hierarchy of perceived relations, stabilities, attractions and directionality”) remains the same. It is quite similar to the pitch contours in Chinese phrase or sentence intonations. They are also reproduced one or more pitches higher or lower, depending upon the type of sentence: affirmative, interrogative, negative, etc. Schematically, it can be reproduced for some types of sentences as follows:

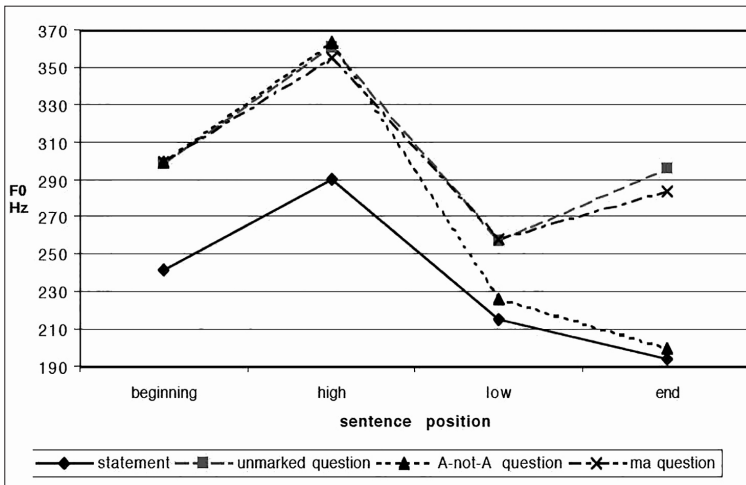


Figure 9. The average $F0^{20}$ of the beginning, end, high, and low tones (see Schack 2000: 29)

Chinese has a variety of dialects or dialect groups and subgroups. Tone system is one of the most important factors for the classification of the Chinese dialects (see Figure 10 in page 18).

²⁰ The fundamental frequency is usually defined as the lowest frequency of a periodic waveform. *The average F0* in phonetic researches is often understood as a synonym for *tone contour*, as in “surface *F0* contours are decomposable into layers, each consisting of a string of *F0* shapes, and the shapes of all the layers are added together to form surface *F0* contours” (Xu 2015: 174). *F0* is closely connected with the voice quality (Chasaide, Gobl 2004).

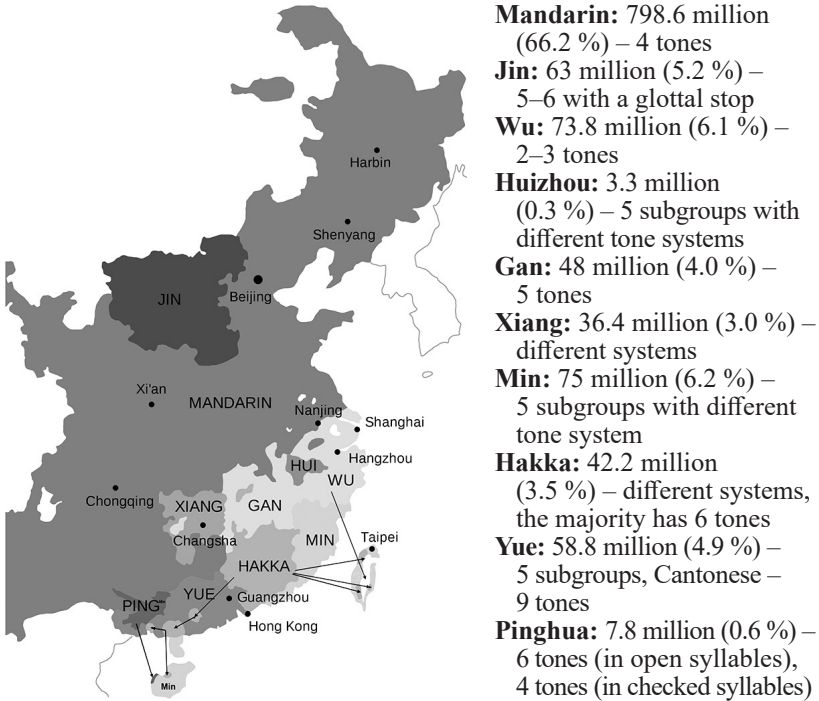


Figure 10. Chinese dialect groups according to the Language Atlas of China (Wurm et al. 1987: A2)

Linguistically, the differences between Chinese dialects are often similar to those between different languages. Sometimes, the differences between dialects of one and the same subgroup are so big that they are not mutually intelligible. This is first of all due to the tone systems that can differ sharply even within one subgroup. Tone systems of Chinese dialects, as the *Language Atlas of China* (Wurm et al. 1987) with its 16 colour maps demonstrates, are a unique and enormous storehouse of prosody. Due to its immense richness, it is not yet investigated in full. For a demonstration of the difference of tone systems in relation to the standard language, one can take a seven-tone dialect in Qiyang County (south of Hunan Province), belonging to the Xiang dialect group. Its tones have a falling-rising-falling contour:

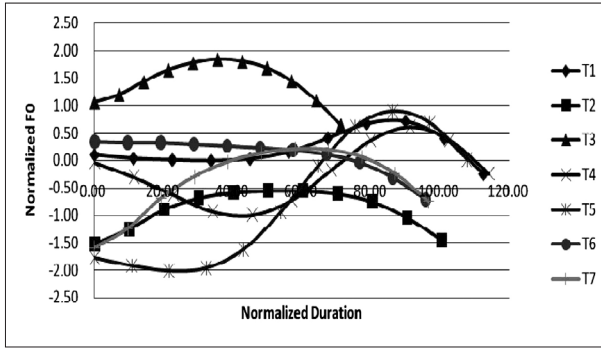


Figure 11. Tone system of a dialect in Qiyang County (Xiaonong, Caicai 2008: 1113)

A similar complicated system of tones exists in other languages of South-East Asia, e.g. in Vietnamese, where there are six inherited tones:

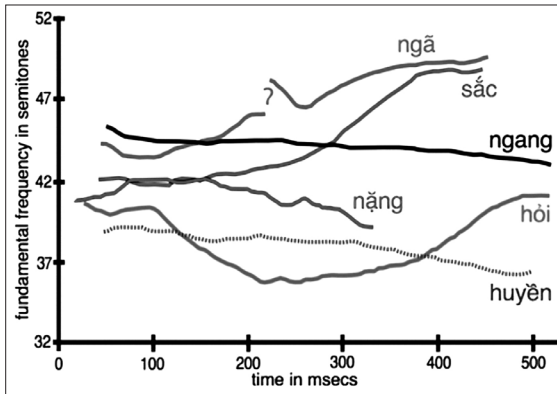


Figure 12. Tone contours and duration of the six Northern Vietnamese tones (Nguyen, Edmondson 1998: 10)²¹.

1. mid level (*ngang* – no mark) *mà* ‘ghost’ :: 2. low falling (*huyền* – grave accent) *mà* ‘but’ :: 3. high rising (*sắc* – acute accent) *má* ‘cheek, mother (southern dial.)’ :: 4. mid dipping-rising (*hỏi* – hook above) *mả* ‘tomb, grave’ :: 5. high breaking-rising (*ngã* – tilde) ‘tumbling’ *mã* ‘horse (Sino-Vietnamese), code’ :: 6. low falling constricted /short length (*nặng* – dot below) *mạ* ‘rice seedling’

²¹ With some corrections, see <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/96/VietnameseToneNorthern.png>.

Vientiane²² Lao has also six phonemic tones²³ in unchecked syllables (in syllables ending in a vowel or other sonorant sounds – [m], [n], [ŋ], [w], and [j]), and contrastive tones are reduced to four in checked syllables, i.e. in syllables ending in an obstruent sound ([p], [t], [k], or the glottal stop [ʔ] – cf. Hoshino, Marcus 1981: 11–13). In other dialects of this language, there are 5–7 lexical tones.²⁴ In Thai, there are five tones.²⁵ A similar number of tones exists in other polytonic languages where tones are highly differentiated. Their pitch contours remind of musical melodies that preserve linear successions of musical tones which the listener perceives as a single entity.

The prosodic system of Lithuanian with its free accent and distinctive quantity is significant for the classification of its dialects. However, this phenomenon is not the main issue here. The most important are the phonetic, morphological, and lexical differences (to some extent also syntax). In comparison to the Chinese prosodic system, it is to some extent ambiguous. On the one hand, Lithuanian possesses a simple tone system with two main tones or pitch accents (Girdenis 2014: 313). A syllable, containing a long vowel, diphthong, or a vowel with a syllabic consonant, may have one of two tones: falling tone (or acute tone – ´) or rising tone (or circumflex tone – ˘). Syllables with a short vowel have a short stress or intonation (˘) (Dini 2014: 129–131 with a comparison to other Baltic languages; Young 2017: 492–493).²⁶

Prosodic systems of Lithuanian dialects differ slightly. There are four groups of dialects. In most dialects of High Lithuanian, the stress is not retracted. In the northern part, there is a partial retraction of stress:

- of the second grade – from a short ending upon a long syllable (*gyvà* > *gỹva* ‘alive’, but *šakà* ‘a branch’, gen. pl. *gyvĩ, šakĩ*);

²² It is the capital and largest city of Laos, on the banks of the Mekong River near the border with Thailand.

²³ Or five tones, according to Enfield 2007: 35–37.

²⁴ <http://www.seasite.niu.edu/lao/> and <http://www.seasite.niu.edu/lao/>.

²⁵ <http://thai-tones.com/>.

²⁶ The first scholar who provided a description of the Lithuanian tones was Friedrich Kurschat. It was based on his own East Prussian Lithuanian dialect (see Kuršaitis 1876 (2013): 89–96). This system was adopted for the Standard Lithuanian.

- of the first grade – from a short ending upon a previous syllable with any quantity (*gỹva, šàka*, but *gỹvỹ, šakĩ*);
- the general retraction of stress (*gỹvy, šàkų*). In Low Lithuanian, all dialects have one or another grade of retraction of stress (see Zinkevičius 1966: 447).

On the other hand, the prosodic system of Lithuanian is rather elaborate and depends on the morphological structure of syllables and words, which is rather complicated. Lithuanian words can be monosyllabic, disyllabic and polysyllabic. It is a subject of substantial research (see Karosienė 2004; Girdenis, Karosienė 2010, etc.). Whereas the morphological structure of Chinese syllables is described only by simple formulas (see above), the analogical structure of Lithuanian reveals a very complicated picture:

Syllable		Relative frequency	Syllable		Relative frequency	Syllable		Relative frequency
type	count		type	count		type	count	
CV	22,813	54.66	CCVw	494	1.18	CCCVC	28	0.067
CVC	7,346	17.60	CVCC	405	0.97	CCCV^w	20	0.048
CV^w	2,682	6.43	VCC	138	0.33	CV^wCC	6	0.014
CCV	2,661	6.38	V^w	120	0.29	CVCCC	4	0.010
VC	2,026	4.86	V^wC	60	0.144	CCCVCC	2	0.005
V	1,434	3.44	CCV^wC	59	0.141	CCV^wCC	2	0.005
CCVC	780	1.87	CCVCC	46	0.110	CCV^wCC	2	0.005
CV^wC	573	1.37	CCCV	34	0.081	CCVCCC	1	0.002

Figure 13. Frequency of syllable types for Standard Lithuanian $n = 41,734$ syllables. *V* – vowel, *C* – consonant, *V^w* – regular diphthongs; open syllables denoted in bold (see Girdenis 2003: 387; 2014: 324)²⁷

Lithuanian words have their own rules governing the place of the stress, and stressed syllables also have one of the three mentioned intonations. The stress in Lithuanian words can be fixed or mobile.

²⁷ The picture is a little bit simplified because it does not separately depict combinations of consonants with short and long vowel.

The mobility of the stress has strict rules, concerning its place and intonation. The declension of nouns and conjugation of verbs include a set of stress paradigms. For instance, nouns have four stress paradigms: the root intonation of the 1st and 3rd paradigms is always acute, while that of the 2nd and 4th paradigms is circumflex. Disyllabic nouns of the first paradigm have stress only on the first syllable and their intonation is always acute. The stress of the 2nd paradigm is predominantly on the first syllable, while the stress of the 2nd–4th paradigms is mobile. The stress paradigms in Lithuanian must be learnt together with its declension and conjugation paradigms. Thus, the prosodic regularities of Lithuanian words and word forms are extremely complicated (see Stundžia 1995: 27–154). But the paradox is that the opposition of acute and circumflex for the differentiation of lexical (e.g. *káltas* ‘chisel’ :: *kaĩtas* ‘guilty’, *gĩnti* ‘to defend’ :: *giĩnti* ‘to drive away’) or lexical and grammatical meaning (acc. sg. f. *várna* ‘crow’ :: m. *vaĩna* ‘raven’, *jõjo* ‘rode a horse’ :: *jõjo* /emph./ ‘of his’) are used very rarely. In contrast to Chinese with its multitude of tone oppositions, there are only about 50 oppositions of acute vs. circumflex in Lithuanian.

Due to the complicated tone system, no metatony can take place in Chinese,²⁸ whereas in Lithuanian it is an ordinary phenomenon. It has two types of metatony: more often ´ → ~: *kálnas* ‘mountain, hill’ → *pa-kaĩnė* ‘hillside, slope’, *pienas* ‘milk’ → *piėnė* ‘sow-thistle’, *áukštas* ‘storey, floor’ → *aũkštis* ‘height’, and more seldom ~ → ´: *kálbinti* ‘begin to talk’ ← acc. sg. *kaĩba* ‘speech’, 3. prs. sg., pl. *kaĩba* ‘speak’; *várginti* ‘to be weary’ ← *vaĩgas* ‘distress’, *dáilinti* ‘to decorate’ ← acc. sg. *daiĩų* ‘graceful, elegant’ etc. Usually, metatony is used only as an additional means of word-building in Lithuanian (see Mikulėnienė 2005).

The misuse of the two intonations does not disturb verbal communication at all. It only creates a noticeable accent in Lithuanian speech by non-native speakers, although the confusion of acute and circumflex is quite usual for the speech of a great part of the Lithuanian population. The biggest functional load here lies upon the opposition of short and

²⁸ Sometimes the consequence of tones 3 + 3 in Chinese is also called metatony, which is wrong. It is only assimilation of tones.

=====

long vowels, even in unstressed syllables, e.g. nom. pl. *sūnūs* ‘sons’ :: nom. pl. *sūnus*, nom., instr. sg. *jūra* ‘sea’ :: acc. sg. *jūrą*, etc. There are about 1800 phonological oppositions of short and long vowels in this language, which make the tonal opposition superfluous.

In Indo-European linguistics, there has been a widespread opinion that Lithuanian is a language with a phonologically relevant tonal system, which has been inherited from Proto-Indo-European. This opinion was first expressed by the founder of Indo-European accentology – Filipp Fedorovich Fortunatov. The tonal character of PIE was posited by him after comparing the prosodic systems of Vedic Sanskrit, Lithuanian, and Ancient Greek. But this reconstruction was based merely on a typological and not genetic comparison. That is why it is not valid for the purpose of reconstructing the phonological and morphological system of the PIE (see Poliakovas 2005: 107–109).²⁹

For a long time, the prosodic oppositions in this language have been regarded as a pitch accent. In the second half of the 20th century, experimental phonetics developed as one of the most advanced branches of linguistics in Lithuanian. Lithuanian linguists have gained prominent results, but the apparent paradox is that “*Indo-European and Balto-Slavic accentology are now characterized by groups or individuals who generally do not communicate. Indo-Europeanists do not follow the trends in Balto-Slavic accentology and vice versa*” (Sukac 2013: 3).

What distinguishes the former from the latter? Most Indo-Europeanists (including Roman Sukac himself) regard tones in Baltic languages in many aspects in the same manner as in the 19th century. They not only do not employ, but even ignore the methods of experimental phonetics that every accentologist can use now; they often fully depend on, as it was quoted above, “*groups or individuals*”. The work “*Introduction to Proto-Indo-European and Balto-Slavic Accentology*” (Sukac 2013) is essentially based on his PhD thesis (Sukac 2010). In this work, Frederik Kortlandt is mentioned 361 times, Vladimir Dybo – 200 times, whereas Aleksas Girdenis, the creator of the Lithuanian phonetic/phonological school and the

²⁹ About peculiarities of phonetic – phonological relations of the pitch accent – see Dogil, Möhler 1998: 75–86.

author of a fundamental work in Baltic linguistics (Girdenis 2003; 2014), as well as his numerous pupils (about 40³⁰) – zero times! The book by R. Sukac presents detailed commentaries on the works of F. Kortlandt and V. Dybo, more as a personal homage to them³¹ than an earnest analysis of accentological theories and facts. This accentological research is supplied by a huge set of different and often contradictory theories and hypotheses through a poor analysis of limited and primitive linguistic facts.

Concerning the tone system of Lithuanian, R. Sukac states what is long known from F. Fortunatov and Ferdinand de Saussure: “*the standard Lithuanian is based on Aukštaitian dialects where acute is a falling tone and circumflex is rising*” (Sukac 2013: 18).³² His other statement is rather problematic: “*The opposition of acute and circumflex exists only in stressed syllables but previously the opposition existed also in unstressed position*” (ibid.). It repeats the statement by F. de Saussure (1894: 425) in his article devoted to Lithuanian accentuation. He does not find a contradiction with what F. de Saussure has said further in the same article where he doubts the existing intonations in unstressed syllable.³³ We can see that the presumptions about Lithuanian prosodic system in Indo-European linguistics are still based on theoretical grounds set in the 19th century, and completely neglect the research results by Lithuanian linguists in the end of the 20th and the beginning of the 21st century.

Their studies provoked a discussion in Lithuania on whether Lithuanian is a tone language and “*acute is realized as a falling tonal contour (...), while circumflex is level or slightly rising*”.³⁴

³⁰ Many of them are brilliant specialists in experimental phonetics and phonology.

³¹ It is very curious, but the accentological views of the former strongly contradict the latter, which makes it impossible to integrate them into one common system.

³² Experimental research of the Standard Lithuanian diphthongs showed long ago that acute and circumflex may be both a rising tone and a falling tone (Laigonaitė 1958: 71–100; Svecevičius 1964: 20).

³³ “*L’intonation, il est vrai, nous demeure cachée en syllabe atone; elle ne devient visible directement qu’à la lueur de l’accent qui la rend intense*” (Saussure 1894). This objective conclusion was also supported by Jerzy Kuryłowicz who wrote that “*unabhängige Intonationen in unbetonten Silben nicht auftreten können, da in dieser Stellung der Unterschied in der Betonung der Moren notwendigerweise aufgehoben ist*” (Kuryłowicz 1968: 13).

³⁴ Young (2017: 492).

=====

In the beginning of this century, the discussion about the prosodic aspect of Lithuanian suprasegmental units and certain differences between acute and circumflex were first summarized by Kazys Garšva (2003). He has noticed that various scholars regard Lithuanian tones differently and explains the reasons for it (Garšva 2005: 75–76). They considered about 10 combinations of different intensity, quality, and duration for defining the distinctive features of the accents, examining different dialects and using different methods of research. He pointed out three interpretations of the tone system in Lithuanian:

- 1) opposition of prosodemas (traditional view),
- 2) pitch accents only in diphthongs,
- 3) in High Lithuanian dialects the described tones are absent, tones in diphthongs are perceived as the stress on the first or second component (mora).

His main conclusions were: the accents of the Lithuanian language belong to the suprasegmental level; there is no obvious opposition of pitch contours; the pitch manifests itself as “*the additional distinctive feature of the morphemes*” (Garšva 2003: 16).

These conclusions were in many aspects supported by further research. Thus, Robertas Kudirka (2005) examined 376 initially stressed words with monophthongs of the CV/CV type of the standard Lithuanian language to reveal differences between circumflex and acute tones. The analysis of the spectrograms was based on the description and investigation of the following properties of monophthongs: fundamental frequency, intensity, duration, and basic formant. It was found that circumflex and acute are related to vowel quality. It is interesting to notice that in one case F0 (the pitch curve) of a definite vowel is higher for acute and lower for circumflex, and vice versa, e.g. [ú·], [á·] are higher than [ũ·] [ã·], but [é·] is lower than [ë·]. There are similar relations with intensity. The intensity of [á·] and [é·] is slightly more than that of [ã·] and of [ë·], whereas that of [ú·] is a slightly less than that of [ũ·] (Kudirka 2005: 10–11, 15–17).

His main conclusion is: “*The difference of features of the pitch and intensity curves of the circumflex and acute is statistically insignificant*” (Kudirka 2005: 20).

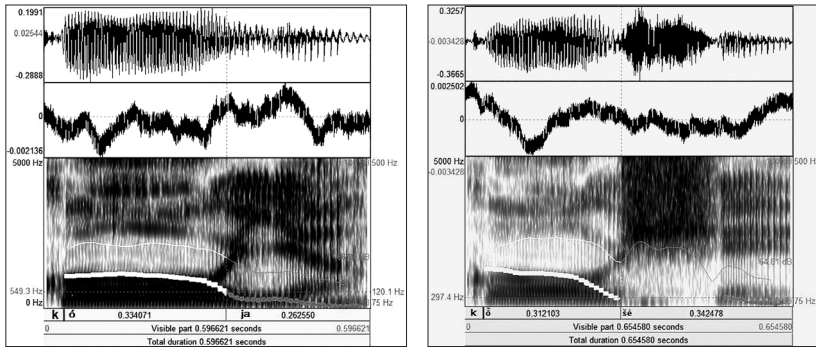


Figure 14–15. The pitch and intensity curves of the Lithuanian words *kója* ‘leg, foot’ and *kōšė* ‘porridge’

He only found out that the range of intensity intervals of circumflex vowels is broader than that of the acute vowels (ibid.).

A similar research of monophthongs was conducted by Rima Bakšienė in the sub-dialect of Western High Lithuanian of Kaunas. She has distinguished two prosodic areas of this sub-dialect: north-western and south-eastern. In the first one, the tones differ more and are characterized primarily by quantity and pitch. In the second one, a definite convergence of the two tones with the appearance of additional features of intensity can be observed (Bakšienė 2011).

This scholar also analysed the syllable accents of diphthongs in the same sub-dialect. Her thorough investigation of the features of pitch and intensity lead to this conclusion: “*The pitch of the acute diphthongs is lower, but the range of the pitch is larger. The most important feature of syllable accents is the time of the rise of the main pitch peak. The pitch of acuted syllables peaks in the first part of the pronunciation of the diphthong, while in the circumflexed syllables that occurs in the second half of the diphthong. The pitch curves of acuted diphthongs are much varied than those of circumflexed ones. The features of intensity are less important to the differentiation of diphthong syllable accents in the Marijampolė sub-dialect*” (Bakšienė 2013: 42, see Figure 16–17).

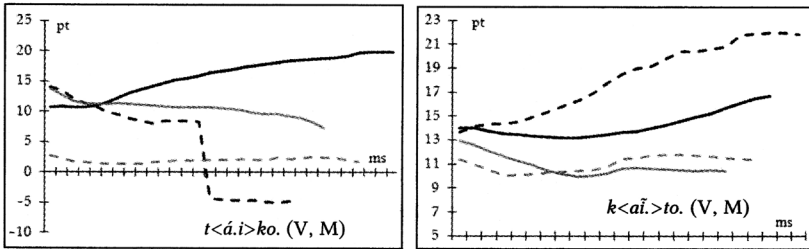


Figure 16–17. The change of the fundamental frequency of the diphthong [ai] with acute and circumflex in the Marijampolė sub-dialect (Bakšienė 2016: 97)

Jurgita Jaroslavienė examined the neighbouring Prienai sub-dialect which belongs to the eastern area of Kaunas. Concerning the prosody of diphthongs and mixed diphthongs, she drew the following conclusions. Similarly to Standard Lithuanian and other dialects, “*the acute-circumflex contrast is the most prominent in syllables having composite centres: when circumflex diphthongs are pronounced, voice pressure is concentrated in the second part, and the second compound of a biphonemic element is lengthened, while the first element is reduced to a higher or lower extent*”, cf. *griaūsmo* [g̃r̃aũ.smo.] gen. sing. ‘thunder’, *dabar̃* [dabař.] ‘now’, etc. Correspondingly, “*voice pressure of acute biphonemic combinations is concentrated on the first part. Thus stressed first components of such combinations are usually lengthened resulting in long components*”, cf. *saulės* [sá.ul̃s.] gen. sing. ‘sun’, *dirbdavo* [dí.r̃bda-o.] ‘used to work’, etc. (Jaroslavienė 2010: 10–11). The pronunciation of circumflex and acute in syllables with long vowels, according to her observations, does not result in such a large contrast between the initial and final parts of the syllables. Certain differences appear in the case when “*acute syllables are pronounced more abruptly and intensely, but it is hard to distinguish which part of the syllable acquires more intense vocal pressure in a typical rapid speech flow*” (ibid). She also states that “*small differences in circumflex and acute vowel durations are statistically significant: acute sounds are shorter in the subdialect*” (ibid, 12).

Lithuanian dialectologists have investigated prosodic features of various other dialects of High Lithuanian – Rūta Kazlauskaitė (2002), Asta Leskauskaitė (2004: 117–238), Jolita Urbanavičienė (2010: 240–287), and of Low Lithuanian – Daiva Vaišnienė (2002: 75–143), and Lina Murinienė (2007: 167–230, 259–262). They have collected valuable material and presented interesting and important conclusions about the prosodic systems and their functional aspects in the described dialects, which can be used in further research in prosody.

A new milestone in the investigation of Lithuanian prosody was the appearance of the book “*Pitch Accents of Western High Lithuanian of Kaunas Region: the Sub-dialect of Marijampolė*” by R. Bakšienė (2016), which summarized her numerous dialectal studies of prosody.³⁵ It is the first monographic and integrated experimental research of pitch accents in one of the most important and prestigious sub-dialects of Lithuanian. Its norms laid the foundations for the Standard Lithuanian language in the 19th century. Its speakers (R. Bakšienė among them) are traditionally regarded to be the best in distinguishing and pronouncing pitch accents. In many aspects, it is an exemplary work that proves the high level reached by the Lithuanian school of experimental phonetics and phonology.

The appearance of this book has recently provoked a new discussion, which was proposed and begun by Vytautas Kardelis (2017) and to some extent reanimated the one by K. Garšva (see above). V. Kardelis has proposed three questions for debate:

- 1) “*Does a convergence of pitch accents take place in Lithuanian?*”,
- 2) “*Does Lithuanian have pitch accents or tones?*”, and
- 3) “*Do Lithuanian pure and mixed diphthongs have pitch (tones)?*”. The author of the article describes and analyses the most important aspects of these questions.

Summarizing the researches of Lithuanian prosody, one can notice the following.

Lithuanian acute and circumflex have been presented for a long time as an opposition of falling and rising intonations. It is quite probable that in some western High Lithuanian dialects it was the case, e.g. in the

³⁵ See Bakšienė 2016: 194–196.

one analysed by F. Kurschat who explained the Lithuanian intonations by means of musical notation (see Kuršaitis 1876 (2013): 90–94).³⁶

Typologically, it reminds of the situation in some South Slavonic languages. Serbian and Croatian dialects are regarded as tonal, whereas the accentual systems of separate Croatian dialects (e.g. those of the capital Zagreb, of the city of Rijeka, etc.) are stress-based, and do not make use of distinctive vowel lengths or pitch accent.³⁷ This is also the case in Slovenian with its two stress systems: tonal and dynamic.

The acute and circumflex in Lithuanian do not present contour tones, and the differences of the pitch curves of the acute and circumflex are irrelevant for the formal and functional contrast. Lithuanian researchers have observed a certain weakening and convergence of the prosodic opposition already in the western High Lithuanian sub-dialects. V. Kardelis notices a certain dephonologization of the acute and circumflex even in the younger generation (e.g. students) of Standard Lithuanian speakers. It leads “*to strong disappearance of the opposition of short and long vowels in unstressed position, fulfilling a distinctive function*” (Kardelis 2017: 5). Similar processes are described by other Lithuanian linguists. A definite weakening and convergence of the prosodic accents were observed in many eastern High Lithuanian dialects long ago (see Zinkevičius 1966: 33–34).

Thus, the investigations of Lithuanian prosody show that the acute and circumflex have no distinctive pitch contrast or oppositions, although pitch is their important integrated feature. They prove the well-known assertions that pitch cannot be the main distinctive feature of the Lithuanian acute and circumflex (Laigonaitė 1958: 71–100; Svecevičius 1964: 20). Experts of experimental phonetics also define pitch accents as dependent on the phrase intonation, and even claim that the pitch accent is only a means of expressing the phrase intonation (Pakerys 1982: 116). Examining various dialects and employing

³⁶ See Švageris 2016: 5.

³⁷ We must be aware the fact that Serbo-Croatian represents a peculiar, previously untested type of pitch-accent language. Its tones participate in lexical contrasts, but the location of stress is predictable from that of the tone (Inkelas, Zec 1988: 227). Besides, “*only the falling accents are clearly monosyllabic; the rising accents are disyllabic in nature*” (ibid: Fn. 2). More on the representation of pitch accents in Standard Serbian see in Zsiga, Zec 2012. On the toneless dialect of Zagreb, see Smiljanić 2006: 497 etc.

different methods of analysing Lithuanian prosody, researchers have discovered various nuances of prosodic features. They are directly dependent on the morphological structure of syllables and words: the phonemic composition, intensity, quality, and quantity of vowels. The Lithuanian term *priegaidė* is usually translated into English as ‘pitch accent’. In the English translation of the fundamental work by A. Girdenis, this term is used 175 times, whereas the term *syllable accents* is used only sporadically. In the Russian summary³⁸ (Girdenis 2014: 325–355), he renders the Lithuanian term in Russian as *слоговые акценты* ‘syllable intonations’, ‘syllable accents’.³⁹ That is why these terms are more accurate for Lithuanian and it is better to use them, while the opposition of pitch contours in Lithuanian is absent. The Lithuanian expert A. Girdenis in experimental phonetics and phonology also said that these accents “*can be interpreted as a contrast of moras – different parts of the syllable*” (Girdenis 2014: 313). The works quoted above prove that the Lithuanian acute and circumflex are first of all related to “*a contrast of moras*”, but not to a distinct contrast of pitches. The latter phenomenon is the case in other IE languages that will be analysed below.

The Swedish and Norwegian literary languages and dialects also have prosodic systems that include a simple set of prosodemes: accent 1 (acute) and accent 2 (grave). Apart from this, any other similarity is practically absent. Nevertheless, the former fact is often used as a reason to include them into one group of languages with pitch accents, which is apparently wrong. The *Encyclopaedia Britannica* defines pitch as follows: “*pitch, in speech, the relative highness or lowness of a tone as perceived by the ear, which depends on the number of vibrations per second produced by the vocal cords. Pitch is the main acoustic correlate of tone and intonation.*”⁴⁰

³⁸ I was the editor of its Russian summary (Girdenis 2014: XVII) and approved the translation of these terms into Russian. A. Girdenis has also used them in his other works (Girdenis 2014: 367).

³⁹ Asta Kazlauskienė also speaks of this terminological problem, noticing that Lithuanian linguists render the word *priegaidė* into English as *syllable stress*, *syllable accent*, *syllable intonation* whereas their colleagues abroad prefer to use the term *pitch-accent* (Kazlauskienė 2014: 10).

⁴⁰ See <https://www.britannica.com/topic/pitch-speech>.

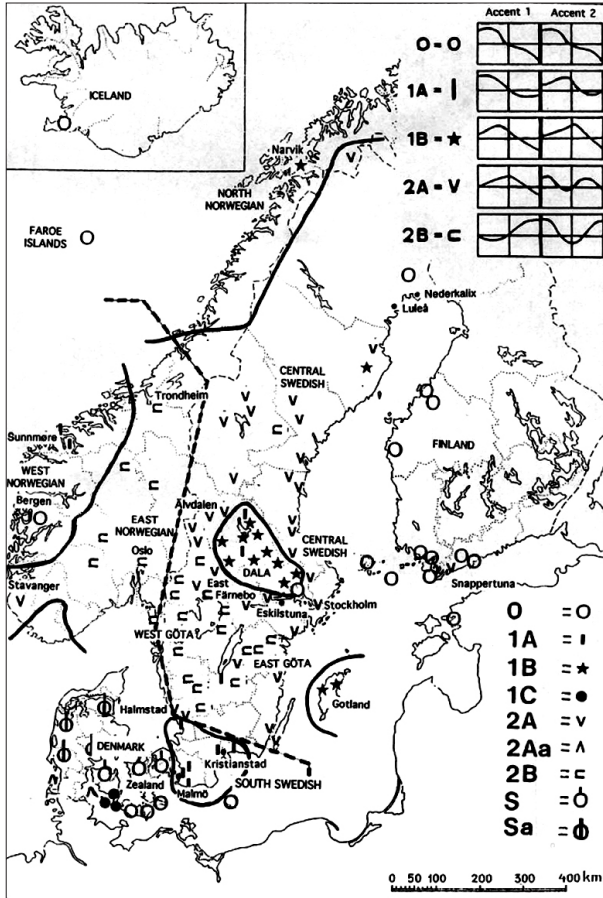


Figure 18. Overview of the Scandinavian tone systems (Bye 2004: 8; cf. Riad 2006: 40)

Whereas in Lithuanian linguistics, as was mentioned above, the discussion on whether “*Lithuanian has syllable accents or tones*” (Kardelis 2017: 5) is still ongoing, it is not the case for most of the Swedish and Norwegian languages and dialects where the existence of a tonal distinction is an indisputable fact. This distinction manifests itself in the contrast of definite tone contours, which is an important feature for the classification of the Scandinavian dialectal area. Some

Swedish and Norwegian dialects are toneless (see Figure 18).⁴¹ The objects of the investigation of Scandinavian accentologists are the origin of the Scandinavian pitch accent, Scandinavian accent typology, differentiation of the realization of the Scandinavian pitch accent, the tone contours, types of tones (their lexical prominence and boundary), value of individual tones (L, H, LH), peak delay, the use of spreading and interpolation, the behaviour of the prominence tone, the word accent opposition etc. (Bye 2004; Riad 2006).

The scholars who include Scandinavian languages and their dialects together with Lithuanian into one group of languages with pitch accent, do not notice one important circumstance which constitutes a sharp difference between them. In Lithuanian, the prosodic opposition of acute and circumflex takes place within one syllable with a long vowel or a diphthong that can be pure or mixed. In Scandinavian tone area, the opposition of the pitch accents or pitch contours are realized within entire words, predominantly two-syllable word (see Figure 19–20).⁴²

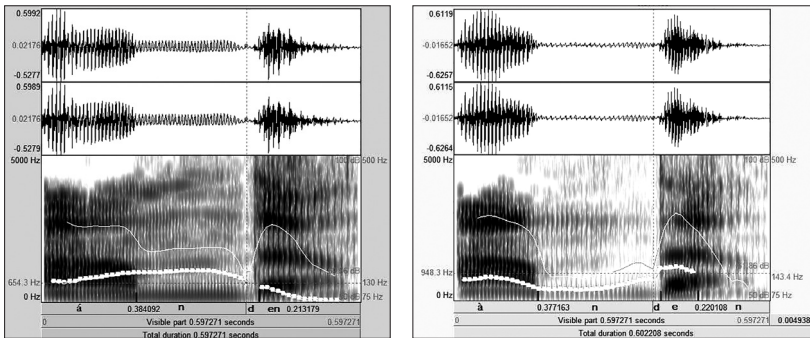


Figure 19–20. The pitch and intensity curves of the Swedish accent 1 (*anden* ‘duck’) :: accent 2 (*anden* ‘spirit’)

⁴¹ A tonal distinction at the word level is absent in all sub-dialects bordering on the Finnish-speaking areas (Överkalix in the north, and most varieties of Swedish in Finland). In some cases, it can be explained by the influence of German (in the area around the former Hanseatic city of Bergen in Norway) – more see in Riad 2014: 14.

⁴² The tonal distinction, as it is noticed, “*can also be lost as a lexical, partly unpredictable contrast by language-internal processes. This is the case where accent 2 becomes generalized in polysyllables, and this phenomenon is found in Uppland and Södermanland, around the city of Stockholm*” (Riad 2014: 14).

The term *pitch accent* is not quite correct regarding the Scandinavian prosodic system, since this phenomenon differs immensely from that of the polytonic languages. A more correct term is *tonal word accents* or simply *tonal accents* (Riad 2014: 14, 181–192).

The syllable accents in Lithuanian and tonal accents in Scandinavian languages carry the functional load of distinguishing lexemes and/or grammatical forms, as in Lith. *rūg*[k]*sta* ‘is getting sour’ :: *rūk*-*sta* ‘is smoking’, *juōsta* ‘a tape’ :: *juōsta* ‘is blackening’, *láu*k ‘wait’ :: *lauk* ‘(go) away!’, etc. (see also above); Sw. *balen* ‘ball (dance event)’⁴³ :: *balen* ‘nest’, *heden* ‘heath’ :: *heden* (adj.) ‘heathen’, etc.; Norw. *bøker* [ˈbø:kʰər] ‘books’ :: *bøker* [ˈbø:kʰər] ‘beeches’, *hjemmet* [ˈjɛm:ə] ‘the home’ :: *hjemmet* [ˈjɛm:ə] ‘at home’, *lyset* [ˈly:sə] ‘the light’ :: *lyse* [ˈly:sə] ‘to shine’, etc. But the functional load is rather different in the described languages.

Lithuanian, as mentioned above, has approximately 50 minimal pairs with the opposition of syllable accents. In Swedish, there are about 350, whereas in Norwegian more than 3000 minimal pairs with the opposition of tonal accents. As regards Norwegian, it is “*due mostly to later vowel neutralization between historical /a/ and /e/ in poststress syllables.*” However, several dialects of Swedish and Norwegian lack the tonal oppositions entirely (see Riad 2014: 182). Such discrepancy in the number of minimal pairs in the Scandinavian languages proves that tonal accents appeared there independently from each other. In Proto-Scandinavian, there were no tonal oppositions, as Old Norse and later Icelandic attest. In the 12th or 13th century, when the influence of Low German was at its peak, changes in the morphological word structure and reduction of stress in certain suffixes resulted in the development of tonal accents. The accent 1 (falling) appeared in the former monosyllabic words, e.g. *and-en* ‘the duck’, *steg-en* ‘the steps’, whereas the accent 2 (rising) – in disyllabic words, e.g. *ande-n* ‘the spirit’, *stege-n* ‘the ladder’ (Gårding 1989: 66; Riad 2014: 182).

The Baltic syllabic accents most probably appeared in Proto-Balto-Slavonic language. It demonstrates the relations between the

⁴³ The acute here marks accent one, and the grave – accent two, which have different prosodic characteristics in different Scandinavian languages and dialects. Various scholars often mark them in a different way.

Lithuanian four accent paradigms and the place of stress in Russian and Serbo-Croatian⁴⁴:

I. (immobile). It has constant stress on the first (root) syllable, cf. Lith. *úosis* ‘ash’ – Russ. *ясень*, Serb.-Cr. *jäsēn*; Lith. *liepa* ‘lime tree’ – Russ. *ли́на*, Serb.-Cr. *līpa*; Lith. *šiáurė* ‘north’ – Russ. *се́вер*, Serb.-Cr. *sěvēr*, etc.

II. (originally immobile with the circumflex in roots before the Law of Fortunatov-de Saussure:) Lith. acc. sg. *rañka* :: nom. sg. *rankà* ‘hand, arm’ :: gen. sg. *rañkos* – nom. pl. *rañkos* – Russ. *ру́ка* :: *рукá* – *рукí*⁴⁵ :: *ру́ку*, Serb.-Cr. *rúku* :: *rúka* :: *rúki* – *rúki*, etc.

III. (mobile with the acute in roots:) Lith. nom. sg. *galvà* ‘head’ :: gen. sg. *galvõs* :: acc. sg. *gálvą* – nom. pl. *gálvos* – Russ. *голо́ва* – *голо́вы* :: *го́лову* :: *го́ловы*, Serb.-Cr. *gláva* :: *glávi* :: *glávu* – *glávi*, etc.

IV. (mobile with the circumflex in roots:) Lith. nom. sg. *žiemà* ‘winter’ – gen. sg. *žiemõs* :: acc. sg. *žiẽmą* – nom. pl. *žiẽmos*, Russ. *зимá* – *зимы́* :: *зиму́* – *зимы́*, Serb.-Cr. *zima* – *zimi* :: *zīmu* – *zīmi*, etc.

The analysis of the Latvian prosodic system with its three syllabic accents implies its later origin, and an earlier existence of four accent paradigms, like in Lithuanian (Poljakov 1997). We must dismiss as false the opinion that the Latvian accent system (but with two syllabic accents)⁴⁶ is more archaic. It was first expressed by the founder of the Indo-European accentology, i.e. F. Fortunatov, adopted by Jānis Endzelīns, and repeated (without any mention of the source) by Christian Stang (more on this see in: Poliakovas 2005: 119).

There are some other IE languages which are counted among the world’s tone languages. In the north of the Indian sub-continent, the Indo-Aryan languages Punjabi, Dogri-Kangri, and Lahnda⁴⁷ are re-

⁴⁴ The pitch accent in these languages is new. It appeared in new oppositions of short and long vowels, whereas Lithuanian with its dialects preserves the old (Indo-European) oppositions of vowel quantity, cf. Lith. *medūs* ‘honey’ :: Serb.-Cr. *mēd*; Lith. *naktis* ‘night’ :: Serb.-Cr. *nōć*, Lith. *duktė* ‘daughter’ :: Serb.-Cr. *kēi*, etc.

⁴⁵ The stress in the gen. sg. was shifted in order to differentiate this form from nom. pl. Cf. Lith. gen. sg. *rañkos* :: nom. pl. *rañkos*. It is most probably due to analogy with the paradigms III and IV.

⁴⁶ The Latvian system with three syllable accents was originally regarded as an innovation.

⁴⁷ It is also known as Lahndi or Western Punjabi, which exists as a group of north-western Indo-Aryan language varieties spoken in Pakistani Punjab, and in parts of the neighbouring regions of India and Afghanistan.

garded to be of this type. Punjabi is spread mostly in the North-eastern Pakistan and North-western India, and it is spoken by over 100 million native speakers worldwide, being the 10th most widely used language (2015).⁴⁸ There are three tones in Punjabi:⁴⁹ 1. level/mid (neutral – no mark or macron), 2. low(-rising) (ˊ), and 3. high(-falling) (ˋ), e.g. 1. /kar/ (*kar*) ‘do/hands’ :: 2. /kár/ (*karh*) ‘dandruff’ :: 3. /kàr/ (*ghar*) ‘house’; 1. /koṛā or kōṛā/ (ਕੋੜਾ) ‘whip’ :: 2. /kóṛā < khōṛā/ (ਕੋੜਾ) ‘leper’ :: 3. /kòṛa < ghōṛā/ (ਘੋੜਾ) ‘horse’, etc. The difference between the tones is proved by different pitch contours, e.g.

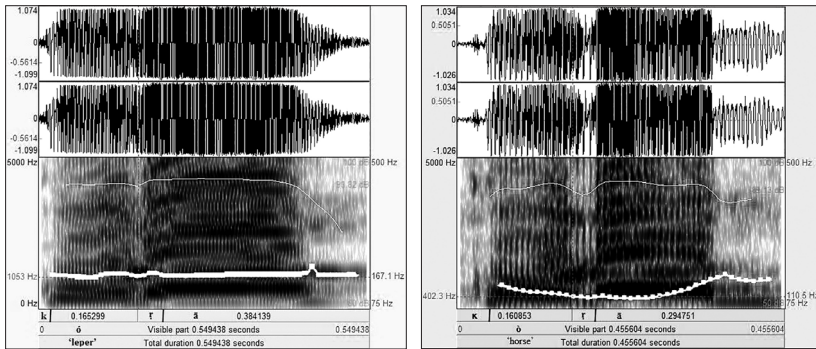


Figure 21–22. The pitch and intensity curves of the Punjabi words
2. *kóṛa* ‘leper’ and 3. *kòṛa* ‘horse’

The development of the tones in this language is phonetic, and motivated by the change of its morphological structure. The first tone appeared from the initial voiced aspirated consonants *gh*, *kh*, *jh*, *dh*, *dh*, *bh* which became voiceless *k*, *c*, *t*, *t*, *p* after the loss of aspiration. In medial or final position, the same consonants lost their aspiration. The new *g*, *j*, *d*, *d*, *p* developed together with the second tone on the preceding vowel. The development of a high-falling tone apparently took place only in words with a long vowel – otherwise, the tone was neutral (see Bowden 2012: 38–43). Experimental studies prove that /h/ in the described aspirated consonants manifests itself as

⁴⁸ <http://opishposh.com/the-top-10-most-spoken-languages-in-the-world/>.

⁴⁹ The transliteration and transcription used for this language are different in different works, see Bowden 2012: 12, 29.

=====

a usual laryngeal, the loss of which in different positions can give rise to different tones (Swaran, Swati 2013). Due to such morphological limitation of the development of tones, both tones appear only in about 25 % of words, whereas the level tone (or more probably the absence of tone as defined by others) is found in the rest 75 % of Punjabi words. All scholars have noticed that the tones in Punjab have a low functional load. That is why there are few minimal pairs (probably one set of three minimal pairs (see Bowden 2012: 3)).

In Europe, many dialects of Limburgish (and of Ripuarian) are described as having a pitch accent. Limburgish exists only as a group of East Low Franconian varieties of West Germanic, spoken in the Belgian and Dutch provinces (both named Limburg), and in some neighbouring areas of Germany. The tone opposition known here⁵⁰ is often compared to the distinction between Accent I and Accent II in Scandinavian. Few minimal pairs (Accent I :: Accent II) differentiate lexical meaning: ¹[be:R] ‘bear (noun)’ :: ²[̄be:R] ‘beer’, besides that – lexical and grammatical meaning: ¹[br:] ‘bee’ :: ²[̄br:] ‘by’, ¹[net] ‘not’ :: ²[̄net] ‘nit’; more often minimal pairs (I : II) differentiate grammatical meaning: ¹[bɛɪn] ‘legs’ :: ²[̄bɛɪn] ‘leg’, ¹[ɛrm] ‘arms’ :: ²[̄ɛrm] ‘arm’, ¹[stæɪn] ‘stones’ :: ²[̄stæɪn] ‘stone’, etc. (Gussenhoven, Vliet 1999: 99, 101; Gussenhoven, Aarts 1999: 161, etc.). Despite a limited number of speakers of these dialects, the prosodic system of Limburgish differs due to its varieties. In a work about the Limburgian dialect of Borgloon, it is marked that two pitch accents can have opposite characters: “*in eastern dialects, accent 2 bears a lexical H tone*”, “*in the western dialects, accent 2 bears a lexical L tone*”. Besides, the realisation of pitch accents depends on the morphological structure of words which can be different, e.g.: “*in the eastern dialects the contrast is mora-bound, while in the western dialects moraic structure does not affect the realisation of the contrast*” (Peters 2007:

⁵⁰ The tones are also called *Schärfung* vs. *Trägheitsakzent*, *Rheinische Akzentuierung*, *Tone 1* vs. *Tone 2*, or, probably more accurately, *Stoßton* ‘pushing tone’ vs. *Schleifton* ‘dragging tone’; the latter also being the usual Dutch terms *stoottoon* vs. *sleeptoon* (see Gussenhoven, Vliet 1999: 99–100). There are also some other terms, e.g. *falling* and *dragging tone* (Hermans, Oostendorp 2000). In this terminology, a ‘bumping’ tone (*falling* or *Schleifton*) is opposed to a ‘dragging’ tone (*Stoßton*) (Hermans, Oostendorp 2005: 211). This terminological chaos and different ways of marking accents lead to serious confusion and only complicates the understanding of the matter.

168–169). Such differences support the idea that there were no common “proto” pitch accents in the language. The appearance of the prosodic oppositions was secondary. The dissimilar change of the former morphological structure in different dialects of the language was the reason for the development of the varieties in their prosodic systems.

The works on the prosody of Limburgish dialects, which are scattered over three countries, are numerous but mostly brief, conducted by using various methods and terminology, unsystematic, and chaotic. Phonetics, phonology, analysis of tones and phrase intonations are so complex that it is very difficult to present a systematic overview of the prosodic system of these dialects as a whole. There is a certain lack of experimental phonetic and comparative research. The dominant phonological representation of the two accents in Limburgish is basically tonal.⁵¹ In those works, its intonations are often marked as H(igh)L(ow) and HH without any data of experimental phonetics.

There is an alternative point of view that “*the tonal approach is fundamentally wrong and the prosodic approach is right*”.⁵² The works by Ben Hermans and his colleague Marc van Oostendorp show that the tonal approach to Limburgish dialects cannot capture the basic properties of the accents. They regard prosodic oppositions in Limburgish in the context of the morphonological structure of the words. The correlation of the two accents is viewed in terms of prosodic constituents. It leads to a conclusion that “*the most economic way to represent the tonal accents is in terms of prosodic constituents, not in terms of lexical tone*” (Hermans 2012: 223 etc.). These constituents have “prosodic heads” or “prosodic peaks” within moras (see Hermans, Oostendorp 2005: 216). B. Hermans supports the viewpoint expressed earlier by other scholars that the opposition [ha:¹s] ‘hare’ and [ha:²s] ‘glove’ in the dialect of Roermond is not tonal. His conclusion is: “*the word with Accent 1 does not have a tone at the underlying level, the word with Accent 2 has a high tone on its second mora*” (Hermans 2012: 224). When describing a Limburg dialect, B. Hermans and M. van Oostendorp present such minimal pairs

⁵¹ The words there can also be articulated in a neutral tone as a third possibility.

⁵² *The representation of the ‘tonal’ accents of Limburg and Riparian*. Thesis by Ben Hermans; Meertens Institute. He shows that lexical tones there are superfluous, see https://pure.knaw.nl/ws/files/483002/Hermans_copy.pdf.

of the falling and dragging tone as *bij* ‘bee’ :: *bij* ‘at’, *buu* ‘to build’ :: *buu* ‘construction’, *min* ‘minus’ :: *min* ‘vile’, *æryər* ‘worse’ :: *æryər* ‘to annoy’, *eedər* ‘every’ :: *eedər* ‘earlier’, etc. (Hermans, Oostendorp 2000: 82). These oppositions remind directly of High Lithuanian oppositions of acute and circumflex that present oppositions not of tones but of syllable accents. In other cases, certain peculiarities of the Limburgish/Ripuarian prosodic system are explained as originating in the Middle Ages from the apocope of plural schwas in the dialect of Cologne (*Kölsch*).

It is a classic case of glottalization, whereby the disappearance of vowels or sonorants (or their assimilation) leads to the appearance of a *broken intonation*, *Stosston*, Dan. *stød*, etc. In this case, we see a similar opposition as in Low Lithuanian, Latvian, or Danish, cf. LLith. *ràktái* > *ràktâ* [ràxtâ] (Lith. *ràktai* ‘keys’, Lith. *láukdamas* → LLith. *láugdâ.ms* [láuɣdâ.ms] ‘while waiting’, Lith. 3 pst. *išáugo* → *išâ.ug^a* [išâ.uɣ^a] ‘grow up-’, Lith. 2 sg. prs. *sakaĩ* → *sakâ* [saxâ] ‘say’; Dan. *dag* [daʔ] ‘day’ – *dage* [da:ə] ‘days’; *hun* [hun] ‘she’ – *hund* [hunə] ‘dogs’ :: *hund* [hunʔ] ‘dog’ – *hunden* [hunʔn̩] ‘the dog’ – *hundene* [hunʔn̩ə] ‘the dogs’ :: *ven* [vɛn] ‘friend’ – *vend!* [vɛnʔ] ‘turn around!’, *læser* [lɛ:sə] ‘reader’ :: *læser* [lɛ:ʔsə] ‘reads’, etc.⁵³, cf.

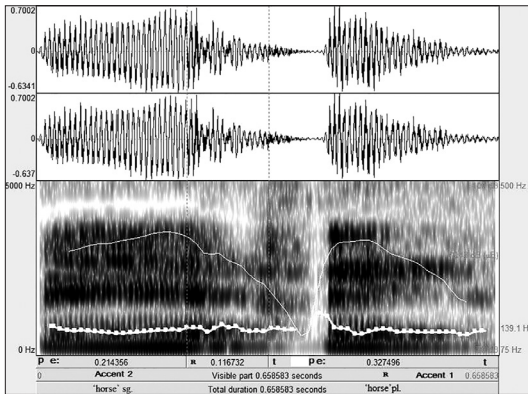


Figure 23. The pitch and intensity curves of the Limburgish words accent 2 [pe:rʔt] ‘horse’ (glottalization) :: accent 2 [pe:rt] ‘horses’

⁵³ We can see that the concrete realisation of the broken intonation in Low Lithuanian and *stød* in Danish differs and depends on the morphological structure of the words.

=====

The examination of the various prosodic systems shows that it is not correct to include all these languages into one group of tonal languages. We can divide them into four groups:

1) polytonic languages: Chinese, Vietnamese, Vientiane Lao, Thai and other languages which have a complicated tone system;

2) tonal languages or languages with a simple pitch or tonal accents: Swedish, Norwegian, Serbian, certain Croatian and Slovenian dialects, Punjabi and other languages which usually have oppositions of two or three pitch contours;

3) languages with syllable accents, such as Standard Lithuanian and High Lithuanian dialects, some Limburgish dialects, and some other languages. The syllable accents there are manifested as a certain contrast of prosodic features (intensity, quantity, tonal differences, etc.) within two mores;

4) languages with glottalization, such as Danish, Low Lithuanian, Latvian, Limburgish dialects, and some other languages, where there is a prosodic opposition in syllables with a broken intonation, *Stosston, stød, laužtinė priegaidė, lauztā intonācija*, etc.

Each of these language groups can be further divided into certain subgroups according to their peculiarities, morphonological structure, and functional use of prosody.

Tones and other prosodic characters are suprasegmental units that cannot exist without their segmental units – sounds, syllables, and words. Prosody is closely connected with morphonological structure. Its change automatically leads to the change of prosody.

Different tones can appear simultaneously in different parts of a disintegrated dialectal continuum of a definite language or languages. That is why the existence of initial proto-tones (and consequently their reconstruction) is impossible.

We can see that the tonal and other prosodic oppositions have appeared independently in various and often quite distant areals of Indo-European languages. All of them have different morphonological structures, and their appearance has different reasons.

All this shows that there were no common PIE intonations. The prosodic system of Vedic Sanskrit, as it is known, had no phonological oppositions of tones. The prosodic oppositions of Baltic, Slavonic, and Ancient

=====

Greek are quite different and of different origin. They can be compared only typologically. One can fully agree with James Clackson that the nature of the PIE accent remains unknown. It is possible to “*reconstruct a position of accentual prominence in a PIE word, but we cannot securely know how that prominence was achieved*” (Clackson 2007: 78).

The idea of phonological oppositions of tones in PIE was proposed but not proved yet by F. F. Fortunatov in the 19th century (see above). Since then, many studies have appeared and keep appearing. They remind very much of a certain type of musical compositions called *perpetuum mobile*. Such compositions include a continuous stream of notes, especially as part of the accompaniment, that are played in a repetitious fashion, often an indefinite number of times.

Abbreviations

Dan. – Danish
 ID – Indo-European
 Lat. – Latvian
 Lith. – Lithuanian
 LLith. – Low Lithuanian
 Norw. – Norwegian
 PIE – Proto-Indo-European
 Russ. – Russian
 Serb.-Cr. – Serbo-Croatian
 Sw. – Swedish

Literature

- Anderson 1959** – Anderson, Lambert. Ticuna vowels with special regard to the system of five tonemes. *SLE*, 1. Rio de Janeiro: Publicações do Museu Nacional, 1959, 76–119.
- Bakšienė 2011** – Bacevičiūtė (Bakšienė), Rima. Vakarų aukštaičių kauniškių monoftongų priegaidžių fonetiniai požymiai. *Baltistica*, VII (Priedas), 2011, 13–26.
- Bakšienė 2013** – Bakšienė, Rima. The syllable accents of diphthongs in Marijampolė sub-dialect: the features of pitch and intensity. *Lituanistica*, T. 59, Nr. 1 (91), 2013, 34–42.

- =====
- Bakšienė 2016** – Bakšienė, Rima. *Vakarų aukštaičių kauniškių priegaidės: Marijampolės šnektas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016.
- Bowden 2012** – Bowden, Andrea L. *Punjabi Tonemics and the Gurmukhi Script: A Preliminary Study*. A Thesis submitted to the Faculty of Brigham Young University for the degree of Master of Arts, Brigham Young University. Available online: <https://scholarsarchive.byu.edu/etd/2983/> [accessed on 07.05.2018].
- Bye 2004** – Bye, Patrik. *Evolutionary typology and Scandinavian pitch accent*. Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 2004.
- Cahill 2011** – Cahill, Michael. *Tonal Diversity in Languages of Papua New Guinea*. SIL Electronic Working Papers 2011-008, September 2011, 1–22. Available online: https://www.sil.org/system/files/reapdata/11/10/01/111001400370819501514438364076792380756/silewp2011_008.pdf [accessed on 07.05.2018].
- Chasaide, Gobl 2004** – Chasaide, Ailbhe Ní; Gobl, Christer. Voice quality and f0 in prosody: towards a holistic account. *Proceedings of the 2nd International Conference on Speech Prosody 2004, March 23–26*. Japan: Nara, 2004, 189–196.
- Clackson 2007** – Clackson, James. *Indo-European Linguistics: An Introduction*. Cambridge University Press, 2007.
- Dini 2014** – Dini, Pietro U. *Foundations of Baltic Languages*. Vilnius, 2014.
- Dogil, Möhler 1998** – Dogil, Grzegorz; Möhler, Gregor. Phonetic Invariance and Phonological Stability: Lithuanian Pitch accents. *Proceedings of the 5th International Conference on Spoken Language Processing (ICSLP)*. Australia: Sydney, 1998, 75–86.
- Enfield 2007** – Enfield, Nick J. *A Grammar of Lao*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2007.
- Everett 2003** – Everett, Daniel L. Documenting languages: a view from the Brazilian Amazon. *Language Documentation and Description*, Vol. 1. Peter K. Austin (ed.). London: SOAS, 2003, 140–158.
- Everett 2005** – Everett, Daniel L. Cultural Constraints on Grammar and Cognition in Pirahã. Another Look at the Design Features of Human Language. *Current Anthropology*, Vol. 46, Number 4, August–October 2005. The University of Chicago Press, 2005, 621–646.
- Garšva 2003** – Garšva, Kazys. Lietuvių kalbos priegaidės. *Kalbų studijos* 4, 2003, 12–16.
- Garšva 2005** – Garšva, Kazys. *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016.
- Gårding 1989** – Gårding, Eva. Intonation in Swedish. *Working Papers* 35. Dept. of Linguistics and phonetics, Lund University, 1989, 63–88.

- =====
- Girdenis 2003** – Girdenis, Aleksas. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. 2-sis leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- Girdenis 2014** – Girdenis, Aleksas. *Theoretical Foundations of Lithuanian Phonology*. 2nd, rev. and expand. ed. of 2003. English translation by St. Young. Vilnius: Vilnius University, 2014.
- Girdenis, Karosienė 2010** – Girdenis, Aleksas; Karosienė, Vida. *Bendrinės lietuvių kalbos statistinė struktūra: fonologijos dalykai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Gussenhoven, Aarts 1999** – Gussenhoven, Carlos; Aarts, Flor. The dialect of Maastricht. *Journal of the International Phonetic Association*, 29. University of Nijmegen, Centre for Language Studies, 1999, 155–166.
- Gussenhoven, Vliet 1999** – Gussenhoven, Carlos; Vliet, Peter van der. The phonology of tone and intonation in the Dutch dialect of Venlo. *Journal of Linguistics*, 35, 1999, 99–135.
- Hermans 2012** – Hermans, Ben. The phonological representation of the Limburgian tonal accents. *Phonological Explorations: Empirical, Theoretical and Diachronic Issues*. B. Bert & R. Noske (eds.). Berlin/Boston: De Gruyter, 2012, 223–239.
- Hermans, Oostendorp 2000** – Hermans, Ben; Oostendorp, Marc van. Voice–tone interaction in a Limburg dialect. *Linguistics in the Netherlands 2000*. Ed. by Helen de Hoop and Ton van der Wouden. Benjamins Publishing Company, 2000, 81–91.
- Hermans, Oostendorp 2005** – Hermans, Ben; Oostendorp, Marc van. Against the sonority scale: evidence from Frankish tones. *Organizing grammar: Linguistic Studies in Honor of Henk van Riemsdijk*. H. Broekhuis (Ed.) et al. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2005, 206–221.
- Hollenbach 1984** – Hollenbach, Barbara Elaine. *The Phonology and Morphology of Tone and Laryngeals in Copala Trique (Autosegmental, Clitics, Otomanguean; Mexico)*. The University of Arizona Publisher, 1984. Available online: <https://arizona.openrepository.com/handle/10150/187773> [accessed on 07.05.2018].
- Hoshino, Marcus 1981** – Hoshino, Tatsuo; Marcus, Russell. *Lao for Beginners: An Introduction to the Spoken and Written Language of Laos*. C. E. Tuttle Company, 1981.
- Hyman 2007** – Hyman, Larry M. Tone: Is it Different? *The Handbook of Phonological Theory*. Eds.: John Goldsmith, Jason Riggle & Alan Yu, 2nd Ed. Blackwell, 2007, 483–528.
- Inkelas, Zec 1988** – Inkelas, Sharon; Zec, Draga. Serbo-Croatian Pitch Accent: The Interaction of Tone, Stress, and Intonation. *Language*, 64, 2, 1988, 227–248.

- =====
- Jaroslavienė 2010** – Jaroslavienė, Jurgita. *The Phonological System of the Eastern Kaunas Prienai Subdialect* (Summary). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.
- Kardelis 2017** – Kardelis, Vytautas. Trys klausimai dėl lietuvių kalbos prozodinės sistemos. *Lietuvių kalba* 11, 2017, 1–12.
- Karosienė 2004** – Karosienė, Vida. *Bendrinės lietuvių kalbos vardažodžio šaknies struktūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.
- Kazlauskaitė 2002** – Kazlauskaitė, Rūta. *Pašušvio šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2002.
- Kazlauskienė 2014** – Kazlauskienė, Asta. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo pagrindai. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2014.
- Krumhansl 2004** – Krumhansl, Carol L. The Cognition of Tonality – as We Know it Today. *Journal of New Music Research*, 33, 3, 2004, 253–268.
- Kudirka 2005** – Kudirka, Robertas. Lietuvių bendrinės kalbos monoftongų priegaidžių akustiniai požymiai. *Acta Linguistica Lithuanica*, 52, 2005, 1–21.
- Kuršaitis 1876 (2013)** – Kuršaitis, Frydrichas. *Lietuvių kalbos gramatika (1876)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
- Kuryłowicz 1968** – Kuryłowicz, Jerzy. *Indogermanische Grammatik*. Bd. II: Akzent – Ablaut. Heidelberg: C. Winter, 1968.
- Laigonaitė 1958** – Laigonaitė, Adelė. *Literatūrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*. Vilnius: Mokslas, 1958.
- Leskauskaitė 2004** – Leskauskaitė, Asta. *Pietų aukštaičių vokalizmo ir prozodijos bruožai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
- Mikulėnienė 2005** – Mikulėnienė, Danguolė. *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodžiuose, daiktavardžiuose ir jos kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla 2005.
- Montes Rodríguez 1995** – Montes Rodríguez, María Emilia. Tonología de la lengua ticuna. *Lenguas Aborígenes de Colombia*. Descripciones, 9. Santafé de Bogotá: CCELA, 1995.
- Montgomery-Anderson 2008** – Montgomery-Anderson, Brad. *A Reference Grammar of Oklahoma Cherokee (Ph.D.)*. University of Kansas, May 30, 2008. Available online: https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/4212/umi-ku-2613_1.pdf;jsessionid=37CBA1DB07BC-9860F19A7737A89B3F70?sequence=1 [accessed on 07.05.2018].
- Murinienė 2007** – Murinienė, Lina. *Rytinių šiaurės žemaičių fonologija: vokalizmas ir prozodija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007.

- =====
- Nguyen, Edmondson 1998** – Nguyễn, Văn Lợi; Edmondson, Jerold A. Tones and voice quality in modern northern Vietnamese: Instrumental case studies. *Mon-Khmer Studies*, 28, 1998, 1–18.
- Odden 1995** – Odden, David. *Tone: African languages. Handbook of Phonological Theory*. Oxford, 1995.
- Pakerys 1982** – Pakerys, Antanas. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas, 1982.
- Peters 2007** – Peters, Jörg. Bitonal lexical pitch accents in the Limburgian dialect of Borgloon. *Tones and Tunes: Typological Studies in Word and Sentence Prosody (Phonology and Phonetics)*. Eds.: Tomas Riad, Carlos Gussenhoven. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2007, 167–198.
- Poliakovas 2005** – Poliakovas, Olegas. Filipas Fortunatovas ir indoeuropiečių akcentologijos pradžia. *Baltu filologija*, XIV (1). Rīga: Latvijas Universitāte, 2005, 105–122.
- Poljakov 1997** – Poljakov, Oleg. Über Herkunft und Entwicklung der Silbenakzente im Lettischen. *Baltistica*, XXXII (1), 1997, 57–69.
- Riad 2006** – Riad, Tomas. Scandinavian accent typology. *Sprachtypology und Universalienforschung (STUF)*, 59 (1). Berlin: De Gruyter 2006, 36–55.
- Riad 2014** – Riad, Tomas. *The Phonology of Swedish*. Oxford University Press, 2014.
- Saussure 1894** – Saussure, Ferdinand de. A propos de l'accentuation lituanienne (intonations et accent proprement dit). *Mémoire de la Société de linguistique*, t. VIII, 1894, 425–446.
- Schack 2000** – Schack, Katrina. Comparison of intonation patterns in Mandarin and English for a particular speaker. *University of Rochester Working Papers in the Language Sciences*, Vol. Spring 2000, no. 1, 24–55.
- Shafer 1966–1974** – Shafer, Robert. *Introduction to Sino-Tibetan (Part 1–5)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1966–1974.
- Smiljanić 2006** – Smiljanić, Rajka. Early vs. late focus: Pitch-peak alignment in two dialects of Serbian and Croatian. *Phonology and Phonetics*, 4-2. Ed. Aditi Lahiri. Laboratory Phonology 8. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2006, 495–518.
- Stundžia 1995** – Stundžia, Bonifacas. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*. Vilnius: Petro ofsetas, 1995.
- Sukac 2013** – Sukac, Roman. *Introduction to Proto-Indo-European and Balto-Slavic Accentology*. Cambridge Scholar's publishing, 2013.
- Sukač 2010** – Sukač, Roman. *Topics in the Reconstruction and Development of Indo-European, Balto-Slavic and Proto-Slavic Prosodic Patterns (Morphonological Analysis)*. PhD. Thesis. Brno, 2010.

- Surendran, Levow 2004** – Surendran, Dinoj; Levow, Gina-Anne. The functional load of tone in Mandarin is as high as that of vowels. *Proceedings of Speech Prosody*. Japan: Nara, 2004, 99–102.
- Svecevičius 1964** – Svecevičius, Bronius. *Prostye glasnye sovremennogo litovskogo literaturnogo jazyka*. Kand. disertacija. Vil'njus: VPI, 1964.
- Swaran, Swati 2013** – Swaran, Lata; Swati, Arora. Laryngeal Tonal characteristics of Punjabi – An Experimental Study. *International Conference on Human Computer Interactions (ICHCI)*, 23–24 Aug. 2013, 1–6.
- Švageris 2016** – Švageris, Evaldas. Pradedant diskusiją dėl Frydricho Kuršaičio priegaidžių rekonstrukcijos. *Lietuvių kalba*, 10, 2016, 1–8.
- Thurgood, LaPolla 2002** – Thurgood, Graham; LaPolla, Randy J. (Eds.) *Sino-Tibetan Languages*. Routledge, 2002.
- Urbanavičienė 2010** – Urbanavičienė, Jolita. *Svirų šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2010.
- Vaišnienė 2002** – Atkočiaitė (Vaišnienė), Daiva. *Pietų žemaičių raseiniškių prozodija ir vokalizmas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.
- Wurm et al. 1987** – Wurm, Stephen Adolphe; Li, Rong; Baumann, Theo; Lee, Mei W. *Language Atlas of China*. Longman, 1987.
- Xiaonong, Caicai 2008** – Xiaonong, Zhu; Caicai, Zhang. A seven-tone dialect in Southern China with falling-rising-falling contour: A linguistic acoustic analysis. *Proceedings of the 9th Annual Conference of the International Speech Communication Association*, 22–26 September 2008. Brisbane, QLD, Australia, 2008, 1113–1115.
- Xu 2015** – Xu, Yi. *Speech Prosody – Theories, Models and Analysis. Courses on Speech Prosody*. Ed. by A. R. Meireles. Cambridge Scholars Publishing, 2015, 146–177.
- Yang 2015** – Yang, Bei. *Perception and Production of Mandarin Tones by Native Speakers and L2 Learners*. Berlin – Heidelberg: Springer Verlag, 2015.
- Yetunde, Schleicher 2008** – Yetunde, Antonia; Schleicher, Folarin. *Colloquial Yoruba*. New York and London: Routledge, 2008.
- Yip 2002** – Yip, Moira Jean Winsland. *Tone*. Cambridge University Press, 2002.
- Young 2017** – Young, Steven. Baltic. *The Indo-European Languages*. 2nd ed. by M. Kapović. London and New York: Routledge, 2017, 486–518.
- Zadoenko, Šuin 1993** – Zadoenko, Tamara; Šuin, Huan. *Osnovy kitajskogo jazyka. Vvodnyj kurs*. 2-e izd. Moskva: Nauka, 1993.
- Zinkevičius 1966** – Zinkevičius, Zigmās. *Lietuvių dialektologija: lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija: su 75 žemėlapiais*. Vilnius: Mintis, 1966.
- Zsiga, Zec 2012** – Zsiga, Elizabeth; Zec, Draga. Contextual Evidence for the Representation of Pitch Accents in Standard Serbian. *Language and Speech*, 56 (1), 2012, 69–104.

Dzintra BOND, Linda SHOCKEY, Dace MARKUS

QUANTITY AND DURATION IN LATVIAN SONGS FROM WORLD WAR I: SOME PRELIMINARY OBSERVATIONS

Abstract

During World War I, prisoners of war (POW) were recorded in Germany as part of an attempt to create a Sound Archive, intended to gather samples of speech and music from around the world. The Archive provides us an opportunity to examine changes in Latvian speech patterns over 100 years. In this report, we describe the way duration, i.e. the acoustic-phonetic realization of quantity and rhythm, was used in Latvian songs and poems. We examine the durations of vowels, syllables, and poetic lines.

Both spoken and sung texts emphasize stress and rhythm. In the recited poems, the contrast between long and short vowels appears to be maintained, whereas in songs contrastive vowel quantity is overridden by the melody. Both short and long vowels are prolonged when under emphasis in a poetic line. Some of the recorded speakers used exaggerated adherence to the beat of the verse, so that the meter overwhelmed normal stress patterns.

Keywords: songs, poems, meter, rhythm, sound archive

Kvantitāte un ilgums Pirmā pasaules kara laika latviešu dziesmās: daži sākotnēji novērojumi

Kopsavilkums

Pirmā pasaules kara laikā Vācijā notika mēģinājums izveidot audioarhīvu ar runas un mūzikas paraugiem no visas pasaules. Šai nolūkā par informantiem tika izmantoti arī karagūstekņi. Arhīvs deva mums iespēju pārbaudīt izmaiņas latviešu valodas runas paraugos vairāk nekā simts gadu laikā. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kādā veidā

=====

skaņas ilgums – kvantitātes un ritma akustiski fonētiskā izpaušme – tīcis izmantots latviešu dziesmās un dzejas deklamācijā tajā laikposmā, kad veikti minētie ieraksti. Savā rakstā mēs aplūkojam patskaņu, zilbju un dzejas rindu ilgumu.

Analizētajos paraugos uzsvars un ritms tiek izcelts gan runātos, gan dziedātos tekstos. Deklamētajā dzejā tiek ievērots kontrasts starp īsajiem un garajiem patskaņiem, savukārt dziesmās kvantitātes kontrasts tiek pakļauts melodijai. Gan īsie, gan garie patskaņi uzsvērtā pozīcijā dzejas rindā tiek pagarināti. Daži runātāji pārspīlēti sekojuši dzejoļa ritmam, līdz ar to normālā uzvaru sistēma tikusi pakļauta pantmēram.

Atslēgvārdi: dziesmas, dzeja, pantmērs, ritms, audioarhīvs

Almost 100 years ago Wilhelm Doegen (1877–1967), an English teacher interested in phonetics, persuaded the German Academy of Sciences to establish a Sound Archive, intended to gather the recordings of recited poems, stories and Bible verses, as well as songs in many languages. Apparently, the goal was to provide as diverse a set of language samples as possible.

The archivists planned to take advantage of the opportunity presented by WWI and to record samples of the many languages spoken by prisoners of war (POW) in Germany (see Doegen 1919; Ross 2012). In this work, the archivists were assisted by Hermann Jakobsohn (1879–1933), a linguist who was well acquainted with the languages of Eastern Europe, particularly Finnish and Estonian. The sound archive contains recordings in Latvian as well. Some are from the POWs, and some were added during the 1920s. The archive is now digitized and housed at Humboldt University in Berlin.

Our overall goal is to examine the possible changes in the pronunciation of Latvian over the past 100 years. In a previous study, we found that listeners judged speech rhythm in the old recordings as noticeably divergent from contemporary usage and style (Bond et al. 2016). In this report, we continue our investigation of rhythm. We focus on the acoustic-phonetic properties which are some of the physical correlates of rhythm in songs and recited poems.

=====

We examined the durations of vowels, metric feet, syllables, and poetic lines in order to investigate the interaction between poetic rhythm and the prosody of the language. We should add here that we are only examining performance, i.e. the way a talker or singer produces a particular text, rather than adding to the theoretical study of metrical organization such as the work by Valdis Zeps (1973; 1989).

Latvian in the Sound Archive. Twelve Latvian men were recorded in POW camps in Germany between 1916 and 1918. Later, language samples from 17 women and 29 men (including the linguist Jānis Endzelīns) were recorded in Riga in 1924 and added to the archive, for a total of 156 sound files. The recordings are quite diverse, as there are recited folk songs or poems (25), sung folk songs (33), folk tales (19), narratives (15), word lists (51), Bible verses (3), and even choir songs (4). The participants were from various parts of Latvia, often showing dialect features. Six files are damaged or missing.

Participants and recording. Apparently, the recordings were originally made by using a gramophone, a technology whereby a stylus engraved a groove on a shellac disk. This technology limited the length of recordings. The participants may also have been required to speak loudly and to exaggerate some speech characteristics to produce an intelligible recording. The content of the recording was prepared in advance. In addition, we speculate that the participants who were prisoners of war felt considerable stress in the circumstances surrounding the recording session. The recordings also contain a fair amount of noise as a byproduct of the technology. Measuring the segment duration is relatively straightforward, but spectral properties are quite difficult to recover.

For our study, recordings from six participants served as language samples. The participant names and other identifying data are given in Figure 1, reproducing the information as given in the Sound Archive index. Included is the name, age, place of birth, and date of the recording. Among them were four relatively young men

recorded in POW camps and two Latvians recorded in the 1920s, including Endzelīns. Since each participant typically provided only one language sample and the samples had different content, it is difficult to compare them. Instead, we examined individual participants' use of rhythm, measuring the durations of vowels, syllables, metric feet and poetic lines. All acoustic measurements were done using Praat.

Recited poems

Meier, Jan 39 Livland/Rodenpois (Riga) 3/23/1916

Bersin, Fritz 24 Kurland/Wege Dorf (Tukkum) 6/29/1916

Endzelins, Janis 51 Livland/Kaugershof [Kauguri] Wolmar [Valmiera] 4/10/1924

Sung folk songs

Kahl Filipow 33 Walk (Lifland)/Sinole 12/29/1915

Oskar Geide 23 04/09/1924

Martin Wilium 29 Kurland/Lerik (Bauske) 03/21/1916

Figure 1. Participants and some accompanying information as given in the Sound Archive index

Vowel length contrasts. Ilse Lehiste (2004) reports that in her sample of Estonian folk songs contrastive vowel duration is neutralized; i.e. musical rhythm and melody tends to override the linguistic opposition. The same tendency to neutralize vowel duration in songs appears to be at work in Latvian. Figure 2 shows vowel durations in a sung phrase. As can be seen from the figure, the durations of long and short vowels in the first four syllables are quite similar. On the other hand, the diphthong in the word *tav* has almost twice the duration of the preceding vowels, because it receives phrasal emphasis. Similarly to what Lehiste (2004) observed in Estonian, the opposition between long and short vowels in songs was neutralized in Latvian as well. Although the comparison of all long and all short vowels in a song ignores a great deal of phonetic detail and individual variation, the contrast can be characterized by looking at their ratio. As an idealization, we would expect long vowels to have a twice longer duration than that of short vowels, or a ratio of 2 to 1.

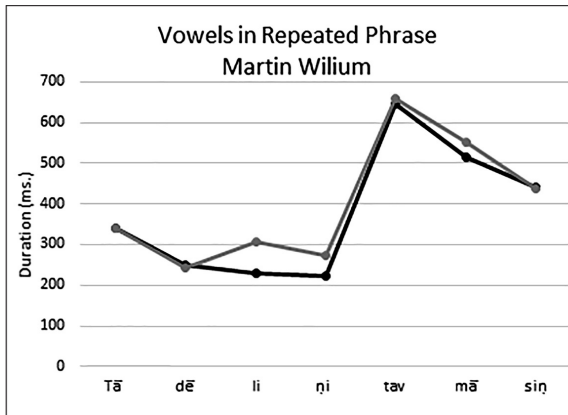


Figure 2. A sung repeated phrase. In the repetitions, the durations of vowels are consistent but not sensitive to inherent length. The dark line represents the first time Wilium sings the phrase; the lighter line is his repetition

Averaged across all long vowels and short vowels, the ratio in Wilium's song (above) was 1.4 to 1. In the song by Geide, the ratio was 1.2 to 1, and in Filipow's song, long and short vowel durations were almost identical: a ratio of 1.03 to 1. These ratios imply that in the performance of songs, vowel durations were primarily determined by the rhythm and melody. However, vowel duration contrasts were not neutralized in spoken poems. Even though poems employ rhythm and metrical structure, the contrasts between long and short vowels were maintained. In the poem recited by Endzelīns, the long-to-short vowel ratio was 1.95 to 1, and in Meier's recitation the ratio was 2.6 to 1.

Metric feet. Ilse Lehiste and Dzintra Bond (1984) have examined the duration of trochaic metric feet in Estonian and Latvian poems, testing the hypothesis that metric feet exhibit isochrony. Their results suggest that, in spite of their similar phonological structure in both languages, the durations of the trochaic metric feet were not isochronous but rather varied as a function of vowel durations as well as individual participant interpretation of appropriate performance.

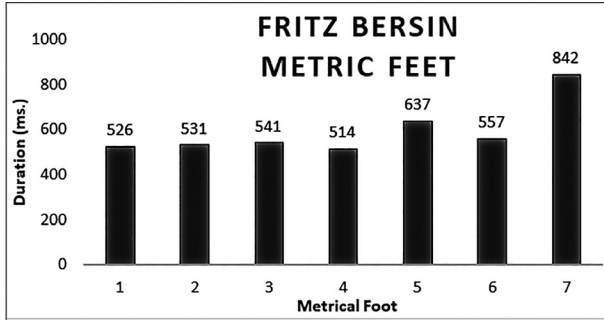


Figure 3. Six trochaic metric feet followed by a dactyl, three syllables.
The trochaic metric feet are quite regular in duration

The same can be said of the durations of metric feet in the recitations of Latvian poems. Figure 3 shows the duration of metric feet in a poetic line as spoken by Bersin, and Figure 4 shows the durations of metric feet in a poetic line as spoken by Meier. In Bersin's poem, the first six metric feet are trochaic, the last foot is a dactyl. In his recitation, the trochaic metric feet are relatively equal in duration. In contrast, Meier produces trochaic metric feet – the first seven in the figure – with considerable variation in their durations. The durations of metric feet in these recitations reflect the participants' notions of performance rather than show organizational structure. It is worth adding that listeners found Bersin's reading to be over-regular, and preferred Meier's more natural recitation (Bond et al. 2016).

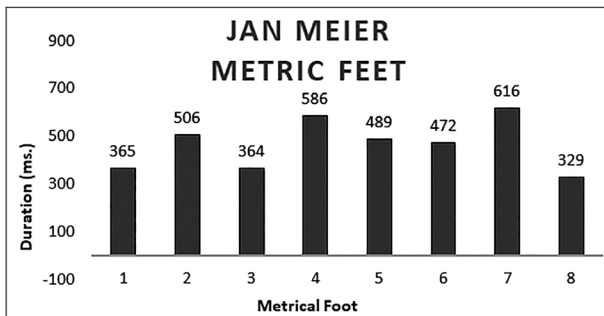


Figure 4. Seven trochaic metric feet of considerably variable duration.
The last foot is monosyllabic

Poetic lines. Lehiste and Bond (1984) have also reported that the durations of poetic lines seem to function as units of organization, in that there was a tendency to equalize their duration. Figure 5 shows the duration of each line in a song and its immediate repetition. Invariably, the repetition is longer than the initial production. This pattern does not show that poetic lines tend to equalize duration; rather, it indicates that tempo changes, visible as duration differences, serve as a technique for showing the structure of the song. The durations of lines, therefore, serve to organize songs but probably in a complex fashion.

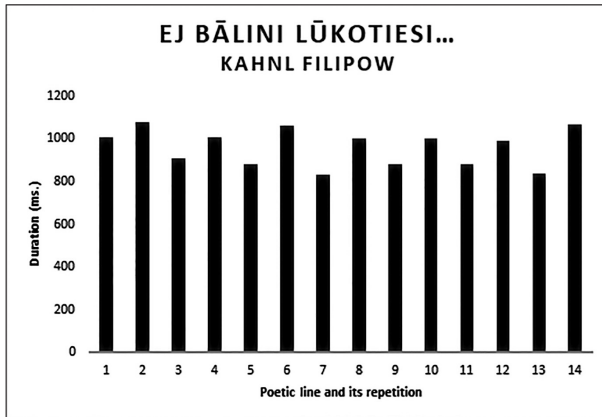


Figure 5. In this song, lines are repeated as an organizing principle. The odd numbered lines are first; the even numbered lines are the repetition.

Figure 6 makes a similar point about the lines in a song. The figure shows the durations of syllables in the four lines; the melody seems to be the primary factor in predicting the duration of syllables and lines. The text of the song is the following:

*Jā tai tautu tīrumai
Uz akmena stāvēdam
Lai dzird visa tautu zeme
Lai dzird mana māmulin.*

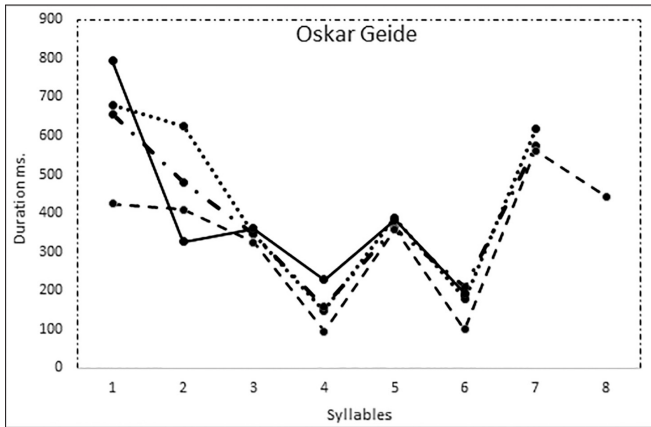


Figure 6. The duration of syllables in the four lines of a quatrain. Dotted = first line; dash and dot = second line; dashed = third line; solid = fourth line.

Conclusion

In this brief report, we are making a few observations about the metrical organization employed by the participants when reciting songs and poems. Although we cannot separate the recording circumstances from their singing and recitation styles, we can make some comments about specific productions.

- The duration of poetic lines varied systematically with the organization of songs.

- Participants used the trochaic meter of recited poems in different ways. When a participant imposed the meter too strictly on the text, as shown by the duration of metric feet, the result sounded artificial to contemporary listeners.

- Vowel durations in songs were determined by the melody much more than by the prosodic demands of the language; however, the rhythm of recited poems left room for distinguishing long and short vowels.

- Finally, vowels were omitted or inserted – the so-called padding vowels – as the participants felt appropriate in accordance with the meter or the melody (see Bond, Markus 2009).

Acknowledgements

This project could not have been completed without the assistance of Jaan Ross, Erica Thompson, Valerie Thompson, and Michael Willenbucher. The generosity of Humboldt University in sharing the recordings from the Sound Archive is gratefully acknowledged.

References

- Bond et al. 2016** – Bond, Dzintra; Markus, Dace; Stockmal, Verna. *Voices from the past: Latvian recordings in POW camps during WWI*. Paper presented at AABS. Philadelphia, USA, 2016.
- Bond, Markus 2009** – Bond, Dzintra; Markus, Dace. Valodas fonētisko līdzekļu maiņa dziedājumā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 13 (1). Liepāja: Liepājas Universitāte, 2009, 16–23.
- Doegen 1919** – Doegen, Wilhelm. *Kriegsgefangene Völker*. Berlin: Dietrich Reimer, 1919.
- Lehiste 2004** – Lehiste, Ilse. *Prosody in speech and song*. Paper presented at ISCA. Nara, Japan, 2004.
- Lehiste, Bond 1984** – Lehiste, Ilse; Bond, Dzintra. The phonetic realization of trochaic meter in Latvian and Estonian. *Journal of Baltic Studies*, 15(4), 1984, 293–302.
- Ross 2012** – Ross, Jaan (ed.). *Encapsulated Voices: Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2012.
- Zeps 1973** – Zeps, Valdis J. Latvian folk meters and styles. *A Festschrift for Morris Halle*. Stephen R. Anderson and Paul Kiparsky (eds.). New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973, 207–211.
- Zeps 1989** – Zeps, Valdis J. Metric tendencies of the Latvian folk trochee. *Linguistics and Poetics of Latvian Folk Songs*. Vaira Vikis-Freibergs (ed.). Kingston and Montreal: McGill-Queens's University Press, 1989, 247–257.

Laimute BALODE, Kersti LUST, Evar SAAR,
Taavi PAE, Muntis AUNS

ONĪMI *MULGI* UN *MULĶI* IGAUNIĀ UN LATVIJĀ: ŠĶIETĀMI LĪDZĪGI?

Proper Names *Mulgi* and *Mulķi* in Estonia and Latvia: Seemingly Similar?

Abstract

The paper challenges the long-standing belief that the name *Mulki* (GEN) derives from the Latvian word *mulķis*, *-e* ‘stupid, fool’. The Estonian proper name is at least in most cases based on the Baltic Finnic appellative *mulli*, *mullika*. There is much evidence supporting this claim. Early modern era tax books, land revision materials and church books indicate that at least in ten places all over Estonia the byname *Mulgi* is related to an earlier or parallel name *Mulli(ka)*. Furthermore, in one case a Finn bore this byname and the byname *Mulli* (also *Mullicka*, *Mulicka*) was known in Finland already in the 15–17th centuries and it derives from *mulli* ~ *mullikka* ‘steer, heifer’. In all late 16th and early 17th c. cases known from the region of Mulgimaa, the name *Mulgi* either is based on the byname *Mulli* or *Mullika* or migrants from Abja/Karksi or Finland bore this byname. It is unclear why the byname *Mulli(ka)* took the form *Mulki*. It could be the influence of Low German on the prosody of the Estonian language in the intensive phase of the language contacts. The relationship between *Mulli(ka)* and *Mulki* cannot be explained by irregular shortening of the word *Mulli(ka)* but they both seem to derive from the same stem. *Mullikas* (GEN *mullika*) and its parallel form *mullikene*, meaning ‘steer, heifer’, belong to the basic vocabulary of the Estonian language. Both *Mullikas* and *Mullikene* are known as old bynames.

The semantic origin of the byname *Mulli(ka)*, however, remains unclear. Until now Estonian researchers have suggested that the etymological origin of the word *mullik(as)* is the word *mullune* ‘yesteryear’. In the light of our findings and comparative material from Finland and Karelia (cf. in

=====

Finnish *mulkosilmä*, in Karelian *mulliško*) its basic meaning might have been ‘jöllitaja’ ‘someone who stares at’, instead.

The byname and farm name *Mulgi* in the Estonian-speaking areas should not have one single root but in different cases it can originate from different languages (e.g. German).

The proper name *Mulgi* was strikingly more common in Estonian-speaking areas than the name *Mulki* in Latvian-speaking areas. In Latvia only three village names in Latgale and a few hydronyms probably derive from the root *mulķis*. In Kurzeme and the Latvian part of Livland, toponyms of this root are more likely to be of Baltic Finnic origin. Since the byname or later surname meaning ‘stupid, fool’ is very rarely found in both historical documents and modern usage in Latvia, there are no grounds for seeking corresponding place names (oikonyms) based on this Latvian language lexeme.

The case study of *Mulgi* and *Mulķi* has shown the importance of considering the historical evolution, changes and variations of the name forms; building a systematic picture of the name’s spread; studying written source materials thoroughly and employing a comparative perspective. Using single examples isolated from their proper context has led to misleading results.

Keywords: onomastics, anthroponyms, toponyms, etymology, Estonia, Latvia

Ievads

Retie Latvijas vietvārdu vārdnīcā atrodami vārdi ar sakni *mulķ-/mulk-* tiek saistīti ar latviešu vārdu *mulķis* (LvV II 456–457). Igaunijā *mulk* (ģenitīvs *mulgi*) guvis ievērību kā Mulgimā novada iedzīvotāju nosaukums, taču tā izplatība papildvārdos¹ un mājvārdos vispār nav pētīta. Pētnieki, kas skaidrojuši šo nosaukumu izcelsmi un saistījuši tos ar latviešu apelatīvu *mulķis*, sākot ar Maksu Fasmeru (Vasmer 1920), gandrīz pilnībā bez ievēribas atstājuši apstākli, ka Igaunijā

¹ Raksta tulkojumā tiek lietots termins *papildvārds* (ang. *byname*, v. *Zuname*, ig. *lisanimi*, liet. *prievardis*) jeb *pavārds* // *pievārds*, kas apzīmē vārdam pievienotu otru īpašvārdu, lai atšķirtu divas personas ar vienādiem vārdiem. Viduslaikos papildvārdi galvenokārt ir iesaukas, kas radušās gan no citiem antroponīmiem, toponīmiem, gan profesiju nosaukumiem u. tml. Laika gaitā no papildvārdiem radās uzvārdi. Papildvārdi apzīmē personvārdu paveidu, kurš daudzu tautu antroponīmijā ir bijis it kā starpposms starp vārdu un uzvārdu (Balodis 2018: 10). Tā kā termins *pavārds* J. Plāča publikācijās (U IV–V) tiek lietots uzvārda nozīmē, šajā rakstā priekšroka ir dota terminam *papildvārds*.

bijušas arī vairākas sētas ar šādu nosaukumu. Atsevišķas agrīnas nosaukuma konstatācijas pētnieki ierasti saistījuši ar latviešu vārdu *mulķis* vai ar Mulgimā novada iedzīvotājiem (Palli 1961: 135; KNR: 383; Vaba 2017: 536–537). Saikne ar latviešu valodu meklēta tāpēc, ka dienvidigauņu pamatleksikas vārda *mulk* ģenitīvs ir *mulgu*, nevis *mulgi*, turklāt šādi vietvārdi galvenokārt bija zināmi no Mulgimā apvidus. Jāpiebilst, ka zviedru-poļu kara laikā, kā arī pēc tā Igaunijas teritorijā ieradās daudz ieceļotāju un latviešu-igauņu valodas robeža pavisam uz ziemeļiem. Līdz 2017. gadam neviens pētnieks nebija uzdevis jautājumu, kur un kādā ceļā vietvārdi *Mulgi* izplatījās Igaunijas teritorijā, vai kādam ieceļojušam latvietim patiešām bijis šāds papildvārds un no kāda sugasvārda ir radies papildvārds un mājvārds *Mulgi* (Lust et al. 2017). Šajā rakstā sistemātiski aplūkosim papildvārdu un mājvārdu *Mulk* (ģenitīvs *Mulgi*) un *Mulķi* izplatību igauņu un latviešu apdzīvotajās teritorijās kopumā. Rakstā netiek iztirzāta ig. iesaukas jeb mikroetnonīma *Mulk* (ģenitīvs *Mulgi*, pl. *Mulgid*) etimoloģija. Lai gan raksta uzmanības centrā ir agrie jaunie laiki, tajā atrodamas norādes arī uz vēlākiem laikiem līdz pat mūsdienām. Pretēji agrākajiem viedokļiem par Igaunijas onīmu *Mulgi* izplatības areāla galveno izcelsmes vietu nav iemesla uzskatīt Latviju vai latviešu valodas kontakteritoriju, toties Latvijas teritorijā atsevišķos gadījumos iespējams šos īpašvārdus skaidrot kā Baltijas jūras somu izcelsmes onīmus. Savukārt Latgalē nav izslēdzama arī baltkrievu vai lietuviešu ietekme. Ir noskaidrots, ka Kurzemē un Vidzemes latviešu daļā, no kurienes būtu jānāk igauņu papildvārdam *Mulgi*, līdzīgs papildvārds latviešu vārda *mulķis* nozīmē agrajos jaunajos laikos tikpat kā nebija sastopams.

Pētījuma avotu bāze aptver 16. gadsimta rēķinu grāmatas un zemes revīzijas, 17. gadsimta zemes revīzijas, vaku grāmatas un kartogrāfiskos materiālus; 18. gadsimta un 19. gadsimta sākuma avoti, bez iepriekšminētajiem, ietver arī baznīcas grāmatas. 17.–18. gadsimta zemes revīziju un kādreizējā Kurzemes Zemes arhīva 17. un 18. gadsimta pirmās puses vaku grāmatu (LVVA, 6999. f., 44. apr.) caurskatīšana nepalīdzēja LU Latviešu valodas institūta vietvārdu kartotēkā jau reģistrēto vietvārdu skaitu. Par Igaunijas teritoriju izveidojām sistemātisku, pirmavotos balstītu senākā un jaunākā laika šī vārda formu pārskatu, no vienas puses, ņemot par pamatu mūsdienu kadastra vienību sarakstu, no otras puses, –

visas publicētās 16. un 17. gadsimta revīzijas. Daži īpašvārdu piemēri tika atrasti, pateicoties arī interneta vietnei *Geni.com*.

Vispirms izsekosim pētījumā aplūkotā vārda lietojumam Igaunijas teritorijā, kur tas sastopams laika ziņā agrāk un ievērojami plašāk. Raksta pamatdaļas otrajā pusē līdztekus Latvijai apskatīsim vārda izplatību arī otrā baltu valodā runājošā zemē – Lietuvā, kur, kā izrādās, šīs saknes personvārdu ir ievērojami vairāk nekā Latvijā. Galvenais iemesls, kāpēc tika iekļauti arī Lietuvas materiāli – vēlme aptvert visu Baltijas areālu, turklāt Lietuvā tiek plaši lietots ne tikai šīs saknes sugasvārds (liet. *mulkis*), bet arī reģistrēti vairāki īpašvārdi – gan vietvārdi, gan personvārdi. Publicēt rakstu par šo aktuālo tēmu mūs rosināja arī metodoloģiskie aspekti, kas gan ir vienkārši vai pat triviāli, taču, no tiem attālinoties, kļuvuši iespējami agrākie kļūdainie pieņēmumi. Īpašvārda skaidrojumam jāietver vēsturisks stāsts par izveidošanos un pārmaiņām, kā arī sistemātisks izplatīšanās pārskats; skaidrojumam jābūt pierādījumu balstītam un salīdzinošam. No konteksta izrautu atsevišķu piemēru izmantošana jau agrāk ir novedusi pie kļūdainiem rezultātiem.

Īpašvārdu *Mulgi* un *Muļķi* dažādo izplatību Igaunijā un Latvijā palīdz labāk izprast laika ziņā agrāka stabila mājvārdu veidošanās (no papildvārdiem) Latvijā. Mājvārdu un eventuālo pavārdu/uzvārdu kļūšana par stabila vietas nosaukumu ir vēl pētāms jautājums, un dažādos Latvijas apvidos tas notika nevienmērīgi. Var pieņemt, ka Ziemeļrietumvidzemē mājvārdu stabilizēšanās notika 17. gadsimta sākumā, dažviet varbūt pat jau 16. gadsimta vidū, t. i., – sētā ienākot jaunai dzimtai/saimniekam, māju nosaukums parasti nemainījās. Kurzemē relatīva mājvārdu stabilitāte konstatējama vismaz kopš 16. gadsimta otrās puses. Tas gan neizslēdza pakāpenisku, daļēju mājvārdu nomaiņu (mazāk raksturīga bija jaunu saimniecību veidošana neiekoptā vietā), un iedzīvotāju migrācija bija viens no faktoriem, kas to varēja veicināt. 17. gadsimta un 18. gadsimta sākuma iedzīvotājus skārušās katastrofas ir atstājušas dziļas pēdas papildvārdu un vietvārdu pārmantošanā gan Igaunijā, gan Latvijā.

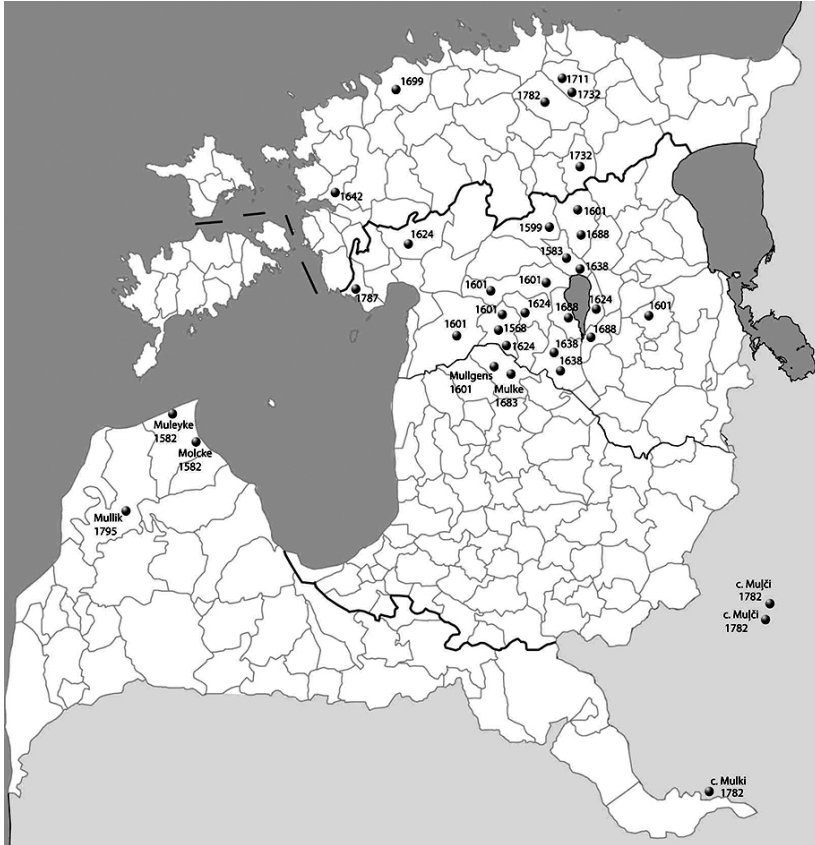
Ir zināms, ka Igaunijā vietvārdi jeb māju nosaukumi no zemnieku papildvārdiem izveidojās dažādos laikos 16.–19. gadsimtā, tāpēc 16.–18. gadsimta onīmu piemērus apzīmē ar terminu *papildvārds* (*Zuname*). Viensētu gadījumā šos papildvārdus jau agrīni var dēvēt arī

par mājvārdiem, taču lielākoties vārda lietojumā papildvārds saistīts ar ģimeni vai dzimtu. Ja sētā apmeties jauns saimnieks, vaku grāmatās viņš sastopams ar savu, no iepriekšējā saimnieka vārda atšķirīgu papildvārdu (Palli 1959: 605). Šāda prakse masveidā turpinājusies vēl arī 18. gadsimtā un līdz pat 19. gadsimta sākuma agrārajām reformām. Vēlākā periodā var novērot jau vairāk piemēru, kad jaunā saimnieka vai viņa pēcteču papildvārds nav saglabāts un tā vietā nākamajās vaku grāmatās atgriezies vecā saimnieka papildvārds. No tā secināms, ka jau izveidojies mājvārds mainījis iedzīvotāju papildvārdu lietojumu. Dažos Austrumigaunijas reģionos, piemēram, Repinas novadā un Veru novada daļā, iedzīvotājus nesāka saukt pēc sētas: mājas dēvēja mainīgi pēc tur dzīvojušās dzimtas papildvārda vai uzvārda vēl pat 20. gadsimtā (Faster, Saar 2002: 182–192).

1. Papildvārdi un mājvārdi *Mulk* : *Mulgi* Igaunijas teritorijā

Papildvārds *Mulk* (ģenitīvs *Mulgi*) igauņu apdzīvotajās teritorijās sastopams vismaz kopš 16. gadsimta otrās puses. No šī paša laika tikai viens vārds ar sakni *mulk-* ir zināms arī Latvijas teritorijā (sk. karti), taču nav skaidrs, vai tas cēlies no vārda *mulķis*. 17. gadsimta revīzijās un vaku grāmatās papildvārdi, kas norāda uz vārdu *mulķis*, Latvijas teritorijā konstatējami ļoti sporādiski (Švābe 1933: 458, 560), vienlaikus igauņu teritorijā *Mulk* un *Mulki* bija izplatīti daudzviet kontinentālajā Igaunijā (sk. karti). Mūs interesējošais papildvārds agrajos jaunajos laikos visbiežāk konstatējams Dienvidigaunijas vidusdaļā (t. i., mūsdienu Mulgimā novadā), tā izplatības teritorija turpinās Igaunijas centrālajā daļā ziemeļu virzienā līdz pat Ziemeļigaunijas piekrastei. Viens viduslaikos radies vārda izplatības areāls konstatēts Rietumigaunijā un papildvārdu piemēri atrodami arī Tallinas viduslaiku avotos (Vogelsang 1976; Tallinna turberaamat 1939: 287). Atturīgākam lietojumam Ziemeļigaunijā var būt vairāki iemesli. Dienvidigaunijā apdzīvotība bija retāka un vārdu noturība lauka vidū izvietotajos (lielos) ciemos bija ievērojami mazāka nekā mežu apvidu ciemos vai viensētās. 17. gadsimta pirmajās desmitgadēs par Ziemeļigauniju nav tādu līdzvērtīgu publicētu avotu kā par Dienvidigauniju, un 1638. gada revīzija

patiesībā notika tikai Vidzemes guberņā, jo Igaunijas guberņā no muižniekiem tika apkopotas ziņas tikai par apm. 170 muižām.



1. karte. Onīmi *Mulgi* un *Muļķi* agro jauno laiku Igaunijā² un Latvijā

16.–18. gadsimta zemes revīziju protokolos Igaunijas teritorijā līdz šim nav konstatējamas personas ar papildvārdu *Mulck/Mulcke/Mulki/Mulgi*, kuru gadījumā avotā būtu redzama latviešu izcelsme. Norādes uz latviešu izcelsmi neatradām arī Vidzemes igauņu daļas 1638. gada revīziju inkvizīcijas protokolos, kuros jaunienācēju

² Sīkāku informāciju sk. kartē: Lust et al. 2017: 864.

izcelsme tiek norādīta visai precīzi. Vismaz vienā gadījumā revīzijās redzama somu izcelsme (1638 Robes muižā *Mulgi Thomas*) (Rev. 1638: 131). Vēlāk no Lodi muižas atdalītajā Pahuveres muižā 1624. gadā dzīvojušais *Mulck Jan* pirms 20 gadiem bija ieradies no Karksi (Rev. 1624, 2: 63) un 1624. gadā Vēlikšē apmeties *Mulggi Hann* (~ *Mullgi Han*) nācis no Abjas (Rev. 1638: 69, 79, 123, 131; Rev. 1624, 2: 64). Abjas muiža ietilpa Karksi pils reģionā. 17. gadsimta pirmajā pusē pierakstītie Mulgimā novada onīmi *Mulgi* veidojušies no papildvārda *Mulli* vai *Mullika*, ir pārcelti no Abjas un Karksi vai arī to nesēji bijuši somi.

Ģenitīva formā igauņu papildvārds *Mulgi* (nominatīvs *Mulck*, izr. [*mul'k*]) vēsturiskajos piemēros tajās pašās vietās mijas ar vārdu formām *Mulck* (ģenitīvs *Mulki*~*Mulgi*) un *Mullik* (ģenitīvs *Mullika*). Reizēm rakstītajos avotos sastopami arī citi pārsteidzoši patskaņu pāri, piemēram, *Muluk*, *Mollack*. Abjā (*Abia*), Atikas c.: 1565 *Mullymes*, *Mullimeus* ~ 1568 *Mulcky*, *Mully* ~ 1572 *Mully*, *Mulck* ~ 1601 *Mulcke*, *Mullgen* ~ 1675 *Mulcke* ~ 1689 *Mulcken* ~ 1698 *Mulcki* (SRA Baltiska fogderäkenskaper, vol. 113, 117; RA, EAA, 1. f., 2. apr., 460. l., l. 300; EAA, 1862. f., 1. apr., 383. l.; EAA, 1275. f., 2. apr., 1. l., l. 59); Ūe Karistē, Veibres c.: 1565 *Mullich/Mullick* ~ 1568 *Mullika* ~ 1572 *Mulick/Mullich* ~ 1601 *Mulcke* ~ 1724 *Mulcke* (SRA Baltiska fogderäkenskaper; vol. 113, 114, 117; Rev. 1601: 146; RGADA, 274. f., 1. apr., 181. l.); Helmē: 1599 *Mulik* ~ 1638 *Mulcky*;³ Ēnses c. 1618 *Mullicka Simon* ~ 1624 *Mulck Simon*; Kastnā: 1779 *Mullika* ~ 1786, 1787 *Mulki*; Udriku: 1725/1726 *Mullick Jürri* ~ 1732 *Mulck Jürrij*. Keskilā, Hīru un Tarvastu šie papildvārdi dažādos avotos vienlaikus vai pamīšus lietoti atkarībā no pierakstītāja prasmes vai arī tikai nejaušības pēc. Keskilā vārds *Mulli* atrodams 16. gs. 30. gados (Stackelberg 1928: 135). Turpmāk tur sastopamas formas: 1642 *Mulcke*, *Mulck*, *Mulke* ~ 1688 *Mulcky*, *Mulcka*, *Mullika* ~ 1726 *Mulgi* ~ 1732 *Mullgi* ~ 1766 *Mulgi* ~ 1782 *Mulky* ~ 1794 *Mulgi*. Hīru Lehmjas ciemā 1688 *Mullika* ~ *Mulcke Mart*;⁴ 1699 *Mulcka* un *Mulcki*; 1743 ~ *Mulgi*, 1744 *Mulcke* ~ 1766 *Mulki*. Tarvastu muižas Velustes ciemā *Nenne Anders*

³ Janemeckula/Jennamestekuell.

⁴ Tā ir tā pati persona (saimnieks Marts), kuras vārds tajā pašā gadā zviedru val. vaku grāmatā *Mullika* un vācu val. *Mulcke*.

Korta vietā 1706 ienāk *Muluk Adam* ~ 1722 *Mulka Adam* ~ 1738 *Mulki Adam* ~ 1744 *Molluck Adam* ~ 1747 *Mullick Adam* ~ 1751 *Mulki Adam* ~ 1760 *Mulgi Ado*.⁵ Abi vārdi sastopami tajā pašā ciemā un acīmredzot apzīmējuši arī to pašu ģimeni vai sētu Lestē (1732 *Mullica*, 1782 *Mulki*) un Pihastē (1624 *Molloka Tinno*, 1638 *Mollack Tinno*, 1688 *Mulcky Hann*, 1712 un nākamajos gados *Mulgi*).⁶

Papildvārds *Mullikas* sastopams arī agrajos jaunajos laikos pilsētas vidē. Tallinā ilgu laiku krāmu bodes īrnieks bijis igauņis *Hans* (arī *Ihan, Jan, Jahn*) *Mullikas* (*Mullekaß* ~ *Mollekaß* ~ *Mullekas* ~ *Mullikaß* ~ *Muhlkas*), kas ir zināms vismaz laika posmā no 1582. gada līdz 1604. gadam (Kala 2017: 76–77).

Rakstu formas *Mulcke* gadījumā igauņu vārda galotnē izrunātais patskanis nav skaidri nosakāms. Dažviet vēlāk tas parādās kā *-i* un kļūst redzams mūs interesējošā tipa vārds, citās vietās redzams arī *-u* (kurš dažviet rakstos tradicionāli apzīmēts ar *o*), izveidojot vārdu *Mulgu*.⁷ Agrākā perioda rakstos nav iespējams vienmēr nošķirt vārdu *Mulgi* un *Mulgu*. Jaunāku, apm. 18. gadsimta beigu rakstu avotos minēto daudzo mājvārdu *Mulgu* leksiskais pamats ir *mulk*, ģen. *mulgu* ‘sētas caurums, eja sētā’⁸. Onīms *Mulgu* radies galvenokārt Rietum-igauņijā, īpaši bieži sastopams Sāremā. Sāremā vietvārdu pētniece Marja Kallasmā (*Marja Kallasmaa*) uzskata tos par salīdzinoši jauniem vietvārdiem (1996: 221), kas radušies blīvas apdzīvotības apstākļos un lielākoties vietās, kur vārda izvēli motivējis ciema ganu ceļu izvietojums.

⁵ 1586. un 1599. gadā (viensēta tukša = nepilda klausas; *gantz wüst* = tukša) pie Tarvastu muižas Jervekilas ciema *Mulika Peter* (Poln. Akten IV: 220; ZD 24: 23). Velustes ciemā 1688 *Mulcky* ~ *Mulcke* (SRA Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar, 38).

⁶ Par visiem avotiem sk. Lust et al. 2017: 868.

⁷ *Mulcke* vārdi atrodami arī, piemēram, Repinā 1638 (Liivimaa 1638: 256), taču no tiem 18. gs. beigās izveidojās *Mulgu*. 1624 *Mulcka* ~ 1638 *Mulcke* ~ 1688 *Mulcko* ~ 1738 *Mulgo* ~ 1795 *Mulgu* (Lust et al. 2017: 866).

⁸ Par oriģinālo uzskatāmā vārda *mulk*: *mulgu* nozīme ‘sētas caurums, sprauga sētā’ tikai šādā šaurā nozīmē saglabājusies Igaunijas rietumu un vidus izloksnē. Plašākā teritorijā ir bijušas pazīstamas metaforiskas nozīmes, kas saistītas ar jau minēto semanticu: ‘iztrūkstošs zobs’ un ‘vulva’. Dienvidigauņijas austrumu daļā *mulk*: *mulgu* sācis nozīmēt ‘caurumu’ plašākā nozīmē un pilnībā izspiedis tādas pašas nozīmes Baltijas jūras somu valodu pamatvārdu (EMS: *mulk*’).

Mūsdienu kadastra vienību sarakstā mājvārdi *Mulgi* visvairāk atrodami Mulgimā novadā un tam piekļautajā Viljandi pilsētas apkaimē, tāpat dažās vietās Virumā novada rietumu daļā un Peipusa ziemeļu daļā, kā arī divās vietās Jervas apriņķī. Atsevišķi piemēri reģistrēti izklaidus arī Pērnavas apriņķī u. c.

Piešķirot uzvārdus, personvārds *Mulk* tika dots desmit muižās visā Igaunijā, no tām astoņos gadījumos Ziemeļigaunijā. Acīmredzot ziemeļigaunu vārdi ar sakni *Mulk* ģenitīvā nebija ar galotni *-i* un šī raksta kontekstā nav apskatāmi. Tiesa gan, Pahuverē vienas *Mulgi* sētas saimnieks ieguvis uzvārdu *Mulk* (baznīcas grāmatās) vai *Mulgi* (dvēseļu revīzijā) un Ūe Karistē vienas *Mulgi* sētas saimnieks ieguvis uzvārdu *Mulkson/Mulksoon*.

2. *Mulli-, Mulgi- un Mullika-⁹* lingvistiskā interpretācija

Bez piedēkļa veidoto igauņu papildvārdu **Mulli*¹⁰ nav iemesla uzskatīt par atšķirīgu no Somijā 15.–17. gadsimtā vairākkārt dokumentētā papildvārda *Mulli*; sastopams ir arī vārda variants ar piedēkli – *Mullikka* (Mikkonen, Paikkala 1992: 336). Baltijas jūras somu (BJS) piedēklis *-kka* (> *-k*) un no viduslejasvācu valodas igauņu valodā aizgūtais deminutīvais piedēklis *-ken* (> igauņu *-kene* un *-ke*) arī ietver *-k-*. Tādējādi papildvārds *Mullik*, tā ģenitīva forma *Mullika*, kā arī *Mullikene* (c. *Medenköll* Karksī 1565: SRA Baltiska fogderäkenskaper, vol. 113) un *Mulliken* ir bijuši uztverami kā tā paša vārda varianti. Dienvidigaunu deminutīvajiem piedēkļiem *-kene* un *-ken* ziemeļigaunu izloksnēs un rakstu valodā atbilst *-kas*.

Igauņu valodas pamatleksikā pazīstams vārds *mullikas* (ģenitīvs *mullika*) ‘tele, vērsēns’. Šim vārdam atrodama nedaudz senākas

⁹ Šajā apakšsadaļā palatalizētas izrunas norādīšanai vajadzības gadījumā izmantots akūts (´). Igaunu valodā palatalizācija *-i* priekšā izpaužas ļoti dažādi. Ir izloksnes, kur tā sastopama vienmēr, un ir izloksnes, kur *-i* priekšā esošais līdzskanis netiek palatalizēts. Vēsturiskā *-i* zudums vārdā izraisa palatalizāciju vairumā igauņu izlokšņu, kā arī rakstu valodā. Visstiprāk tiek palatalizēta līdzskaņu savienojuma pirmā daļa. Tā rakstu valodas izruna ir *mul´k* (ģenitīvs *mul´gi*) un *mulk* (ģenitīvs *mulgu*) ‘caurums’.

¹⁰ Papildvārds *Mull(i)* sastopams 16. gs. vaku grāmatās un vēlākās zemes revīzijās daudzviet Igaunijā. Sk., piemēram, arī 1599. gadā vairākās vietās Viljandi novadā arī *Mulli*, *Mulik(e)*, *Mulikoss* (ZD 24: 23, 200, 207, 247, 285).

valodas formas paralēle – deminutīvs *mullikene* ‘telīte, vērsēns’ (Wiedemann: *mullikene*). Gan *Mullikas*, gan *Mullikene* kā piemēri atrodami starp vecākajiem papildvārdiem. *Mullik(as)* ~ *Mulki* lietojums zināms no 16. gadsimta līdz 18. gadsimta pēdējam ceturksnim. Rodas jautājums par to, kā starp prognozējamām paralēlformām jau vecākajā periodā parādījusies forma *Mulki* (rakstos fiksēts kā *Mulcky*, *Mulcke*), vēlāk *Mulgi*? Vai te varētu runāt par reizēm sastopamu neregulāru saīsināšanos, kuru varējusi ietekmēt lejasvācu valodas prosodija? Dienvidigaunijas vistālākajās Austrumveru apkaimes austrumizloksnēs un Seto novadā gan sastopams otrās zilbes patskaņa zudums starp nebalsīgiem līdzskaņiem vai balsīgu un nebalsīgu līdzskani, taču šajā reģionā līdz šim *Mulgi* viensētu nosaukumi nav reģistrēti. Lejasvācu un vēlāk vācu valodā fiksētajos vietvārdos (piemēram, muižu nosaukumos) analogas attīstības piemēri – gan ar tālāko zilbju patskaņu redukciju, gan iekšējo zudumu – ir vērojami visos Igaunijas reģionos.

Starpt 16. un 17. gadsimta dažādām vārdu formām tikpat kā nav laika distances vai arī tā ir maza. Tā kā vārds *mullikas* ‘tele, vērsēns’ un daudzie viensētu nosaukumi, kuru mutiskajā lietojumā pieņemta forma *Mullika*, mūsdienų valodā nekādi nav tuvinājušies izrunai [**mul'ka*], šķiet ticams, ka *Mullika* un *Mulgi* ir bijušas paralēlas, atšķirīgi realizējušās vārda formas, radušās no tās pašas saknes un tā pašā vārda motivētas, tomēr nevar uzskatīt, ka *Mulgi* būtu saīsinājies no *Mullika*. *Mullika* un *Mulgi* ir paralēlas formas, atvasinātas no viena un tā pašā Baltijas jūras somugru celma *mul(k)*, kam sākotnēji ir aprakstošas semantikas izcelsme.

Somijas uzvārdu vārdnīcā tās autore Pirjo Mikonena un Sirka Paikala uzvārdu *Mulli* saista ar sugasvārdu *mulli* ~ *mullikka* ‘tele’. 16. gadsimtā minētas papildvārda rakstu formas: *Mulli*, *Mullicka*, *Mulicka* (Mikkonen, Paikkala 1992: 336). Etimoloģiskajās vārdnīcās leksēma *mullika* galvenokārt tiek saistīta ar jaunlopa vecumu (*mullu* ‘pērn’ ~ *mullune* ‘pērnais’; SSA *mulli*; EES: 287 *mullikas*). Tā kā *mulli(kka)* somu valodā nozīmējis gan vērsēnu, gan jaunu ratu vērsi, P. Mikonena un S. Paikala par vienu no iespējamiem papildvārda rašanās motīviem uzskata vērsiem bagātu saimnieku, līdzīgi kā agro jauno laiku papildvārdos bieži satopamie vārdi *sonni* ‘bullis’ un *härkä* ‘vērsis’. Otra iespēja ir cilvēka salīdzināšana ar vērsēnu (Mikkonen,

Paikkala 1992: 336). Piemēram, Vilzēnu muižā Vidzemē papildvārds *Bulle* ('bullis') ir bijis muižas vēršus ganījušam vīram (LVVA, 7348. f., 1. apr., 23a. l.). Agrākajiem papildvārdu saknes *Mulgi* un *Mullik* īpašniekiem ļoti bieži bijuši no ciema attālāki lauki un viņi dzīvojuši viensētās. Vai viņi bijuši labāk paēduši, dzīvojuši pārticīgāk, vai arī glūnējuši uz citiem no malas?

Ticamāks risinājums papildvārda *Mulli* saistījumam tieši ar dzīvnieka nosaukumu 'tele, vērsēns' konstatējams, ja salīdzinājumam tiek piesaistīti karēļu valodas personvārdi. Karēļu oficiālajam krieviskotajam uzvārdam *Mullijev* (*Муллиево*) atbilst karēļu papildvārds *Mulli*. Personvārdu pētniece Olga Karlova to ir salīdzinājusi ar karēļu adjektīvu *mulliško* 'par glūnošu, drūmu, sapīkušu cilvēku vai vērsi'. Karēļu valodā vēl ir vārdi *mullallah*, *mullalleh* 'blenzošām acīm, bolot acis', *mullasilmä* 'bolacis' (Karlova 2016: 155). Sal. somu *muljauttaa* un *mulkaista* 'blenzt', arī *mulkosilmä* 'bolacis'. Līdztekus stiprajā pakāpē *k* saturošajai vārda formai tiek lietota arī vārda forma vājajā pakāpē *mullosilmä* 'ibid.'. Pēdējā vārda forma varētu būt par pamatu Austrumsomijas un Karēlijas uzvārdam *Mullonen*. Tieši personvārdos sastopami varianti, kur saknē *k* nav: *mulli*, **mullikko*, *mullo*. Leksikā pastāv arī variants ar līdzskani *k* saknē: *mulko*-. Saskaņā ar vēsturiskajiem skaņu pārmaiņu likumiem igauņu valodā būtu jābūt *mulg*; no otras puses – somu vārdam *malka* 'nūja' igauņu valodā atbilst *malk*, nevis **malg*. Savukārt patskaņa atšķirības (*-i* vietā *a* vai *o*) – somu *mulli* ~ *mulko* un igauņu *mulli* ~ *mulgi* – var skaidrot ar to, ka somu valodas *-o* šajos gadījumos ir sekundārs un izveidojies, pievienojot *i*-saknes vārdam Baltijas jūras somu pirmvalodas sufiksu **oi*. 'Bolacis' vai 'blenzējs' ir piemērots kā personas individuāls papildvārds, un no tā var rasties atsevišķi mājvārdi. Baltijas jūras somu – sāmu vārds (SSA: *mulko*) varēja būt pazīstams arī agro jauno laiku Igaunijā. Turpmāk pieskarsimies vēl arī citām iespējamām leksiskām atbilstmēm.

Leksikas līmenī pamatuzmanība pievēršama igauņu valodas sugasvārdam *mul'l* (ģenitīvs *mulli*) 'burbulis', ar kuru saistīts acīmredzams atvasinājums no šīs saknes vai arī cita šīs saknes varianta *mulksuma* 'plunkšķēt'. Šim pēc būtības deskriptīvajam vārdam nav etimoloģiskas lietvārda atbilstmes somu (rakstu) valodā, taču ir atbilstme citā Baltijas jūras somu valodu areāla daļā – vepsu valodā: *mull*

(ġenitīvs *mullun*) ‘izcilnis’ (SVJ: 336). Ar šo vārdu Juliuss Megiste ir saistījis somu vārdus *mulisilmä* ‘„Glotzauge”, „Beulenaugē” (‘bol-acis’), *silmät mulillaan*, *mulilla* ‘hervorstehende Augen’ (‘izvelbtas acis’). Ar šo pašu vārdu saistīts iepriekš minētais somu *mulkosilmä* ‘izvelbtām acīm’ un *mullosilmä*¹¹ ‘ibid.’.

J. Megiste igauņu vārdam *mullikas* (novec. izlokšnēs arī *mullikene*, somu *mulli*, *mullikka*) ‘tele’ norādījis divas etimoloģijas iespējas. No tām plaši pazīstams un caur etimoloģijas vārdnīcām izplatījies pieņēmums ir, ka vārds ir atvasināts no vārda *muu* ‘cits’ ar nozīmi **muu aastane* burtiski: ‘cita gada-’, tā kā tas ir igauņu vārdā *mullune* ‘pērnā gada-’ un somu *mullonen* ‘jērs’, lai gan, šo etimoloģiju publicējot, aizvien ticis piebilsts, ka šāds skaidrojums nav uzskatāms par drošu (‘„kaum sicher ist”). J. Megistes alternatīvā hipotēze piedāvā *mullikas* vai *mullike* interpretēt kā atvasinājumu no vārda *mull* (Baltijas jūras somu pirmvalodā **mul(l)i*, kur nozīme ‘Beule, Bauch’ > Hornstumpf, kurzes Horn (‘raga strupulis, īss rags’) būtu devusi nozīmi ‘kurzhorniges, hornloses junges Tier’ (‘jauns dzīvnieks ar īsiem ragiem vai bez ragiem’) (EEW V: *mull* II, *mullikas*).

Uz cilvēku papildvārdu fona, kur *Mull* ~ *Mulli* ir bijuši sastopami gan Igaunijā, Somijā, gan Karēlijā, ir pamats vēl vairāk apšaubīt vārda *mullikas* ‘tele’ veco etimoloģiju un drošāk atbalstīt hipotēzi par vārda izcelsmi no **mulli* ‘puns, izcilnis, burbulis’. Šī jautājuma turpmākā noskaidrošana ir leksikas vēstures pētnieku ziņā.

No otras puses, visai droši varam apgalvot, ka Somijas uzvārda *Mulli* skaidrojums tikai ar vārdu *mulli* ‘tele, vērsēns’ nav pārliecināts. Acīmredzot vismaz daļas papildvārdu rašanās brīdī *mulli* nozīmēja to pašu, kāda nozīme saskatāma karēļu valodas papildvārdos. Bolacība un blenšana, taču, iespējams, arī izvelbšana un izvelbtas acis ir tas semantiskais lauks, kas šo papildvārdu gadījumā parādās vispirms. Teoloģijas profesors Karpis Tisiks 1921. gadā pieņēma, ka vārds *mulk*, kas atvasināts no vārda *mullikas*, nozīmē ‘pieēdies vīrs’ (ESA 1921: 9). Var uzskatīt, ka apgalvojums cēlies no folkloras avotiem un šādi labi saskanētu ar to, kas patlaban zināms par papildvārdiem *Mulli*, *Mullika* un *Mulgi*.

¹¹ Somu rakstu valodā palatalizācija ir zudusi, turpretī vepsu, karēļu un igauņu valodā ir saglabājusies.

Vārda variantu *Mulk* un *Mullik* mija savstarpēji laika ziņā tuvu esošos pierakstos atgādina arī miju vācu nosaukumos. Piemēram, *Henke* un *Henneke* ir ar sufiksu *k* veidoti mīļvārdi no hipokoristikas jeb saīsinātā vārda *Henn(e)*, kas var būt cēlies gan no *Heinrich*, gan no *Johannes* (Kohlheim, Kohlheim 2008: 290). Tāpat starp vārdu variantiem, kas cēlušies no *Dietmar*, atrodami *Timcke* un *Timmeke*. Kā vienu no iespējamiem salīdzinājumiem varētu minēt vācu uzvārdu, kādreizējo papildvārdu *Mull*, kas atvedināms no viduslejasvācu vārda *mül*, *mule* ‘mute, žokļi’ (Kohlheim, Kohlheim 2008: 428). Tomēr, ja *Mulcke* būtu lejasvācu vārds, tam būtu jābūt plašāk sastopamam arī Latvijā: izplatības iespēja gan igauņu, gan latviešu vidū būtu līdzīga. Ja latviešu valodā lejasvācu priekšvārdam būtu radusies izsmejoša konotācija, asociējot ar vārdu *mulķis*, tas drīzāk varētu veicināt papildvārda izplatību.

Lai gan daži no iepriekš minētajiem skaidrojuma mēģinājumiem labāk vai sliktāk sader ar pierakstītajiem mājvārdiem, nevienu no tiem nevar uzskatīt par drošu un principiāli vienīgo mājvārdu avotu. Vārdiem ir arī raksturīgi, ka nozīmes izplūšana var izraisīt formas izmaiņas lietojumā. Noteikti vārdu došanas principi ir universālāki; papildvārda īpašnieka izskatu vai raksturu aprakstošs vārds bieži no motivācijas viedokļa ir senāks, pirmatnējāks nekā cilvēka saistīšana ar telēm un vēršiem, kas atrodami viņa sētā. Kā ģimenes un sētas apzīmējoši vārdi tie tomēr funkcionē vienlīdz labi.

3. Toponīmi Latvijas un Lietuvas teritorijā

Jāņa Endzelīna sastādītajā Latvijas vietvārdu vārdnīcā (Lvv II 456–457) ir minēti šādi toponīmi: *Mulķa ezers* Ozolos Konv. XV 30211 k, *Mulķi* – zemniekmāja Dundagā E II 146 (= *Mulķ* U IV 251), *Mulķi* – ciems Krāslavā E II 168, *Mulči* (kur laikam -č- < -ķ-) – ciems Mērdzenē p, *Mulči* – ciems Zvirgzdenē E II 181, *Mulcke* – zemniekmāja Rūjienā (ar piezīmi „senrakstos”, nenorādot gadu; vienīgais zināmais šāds fiksējums ir 1782. g.). Visus šos Latvijas vietvārdus J. Endzelīns saista ar latv. sugasvārdu *mulķis* ME II 666. Latviešu valodas institūta vietvārdu kartotēkā ir atrodami gan jau minētie, gan jaunāku ekspedīciju pieraksti tajās pašās vietās.

Vai te būtu minami arī *Muļči* – ciems Zvirgzdenē E II 181, *Muļčiks* Skaņkalnē E I 105 (= *Muļčika* bij. māja 1952), arī *Mulziki* // *Milcikas* – zemniekmāja Kandavā E II 113, kam visticamāk ir cita nosaukuma izcelsme, ir lielas šaubas.

Ģeogrāfu (Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras) izveidotajā Latvijas vietvārdu datubāzē ir minētas šādas mūsdienu vietvārdu formas: *Lielie Muļķi* un *Mazie Muļķi* – ciemi Krāslavas novada Ūdrīšu pag. (sal. *Muļķi* ciems Krāslavā E II 168), *Muļķu kapi* turpat, *Muļķezers* jeb *Muļķa ezers* jeb *Muļķu ezers* Alojās novada Brīvzemnieku pag. (sal. jau minēto *Muļķa ezers* Ozolos Konv. XV 30211 k).

Aplūkojot visus fiksējumus no to lokalizācijas viedokļa, paveras šāda aina:

Latvijas rietumdaļā – Kurzemē samērā kompakta izplatība, lai gan šādu toponīmu ir pavisam maz: *Muļķi* – mājvārds Ģipkā (= *Molcke* 1582/1583 (Blése 1929: 32, 299), *Mulku* 1742–1813 baznīcas grāmatās (LVVA, 235. f., 1. apr., 84. l.), *Mulcke*, *Mulke* revīzijas un baznīcas grāmatās kopš 1814. g. (LVVA, 235. f., 1. apr., 89. l.),¹² *Muļķi* 2018), kas acīmredzot ir tā pati zemniekmāja, ko Lvv II norāda ar Dundagas lokalizāciju (*Muļķi* E II 146, *Muļķ* U IV 251). Acīmredzot laika gaitā šī vietvārda Baltijas jūras somu galotne *-u* tika nomainīta pret *-e* vai dsk. galotni *-i*. Tomēr onīma sākotnējā semantika paliek neskaidra. Var minēt kā potenciālu etimonu lībiešu leksēmu *mulk*, dsk. *mulkod* ‘caurums’, ko varbūt varētu motivēt ar mājas atrašanās vietu kompaktā ciemā (sal. arī latv. apvidvārdu, kas ir skaidrs somugrisms, *mulka* ‘vārstelis, žogā ierīkota atvere’). Par mājvārda Ģipkā saistību ar latv. *muļķis* ir nopietnas šaubas: to apstiprina arī vēsturisko pierakstu formas maiņa. Šķiet, ka mūsdienās Ģipkā lietojamais mājvārds *Muļķi* ir radies tautas etimoloģijas ceļā.

Vēl viens interesants vārds ir 1582/82 fiksētais oikonīms *Muleyke* Pitragā Irbes šauruma krastā (Arbusow 1924: 244): izskaņa *-eyke* (*-eiķis* ?) skan baltiski (varbūt kursiski), taču sakne varētu būt Baltijas jūras somu izcelsmes (*Mulli?*; sal. arī *Mullickeyne* Karksī 16. gs. 60. gados).

¹² Vietvārda pieraksta forma no *Mulku* uz *Mulke* tika mainīta 1813. gadā. 1812. gadā vietējo mācītāju Frīdrihu Kristiānu Ludvigu (*Friedrich Christian Ludwig*) nomainīja mācītājs Ernsts Frīdrihs Kupfers (*Ernst Friedrich Kupffer*).

Nav īsti skaidrs, pat ļoti apšaubāms, vai ar analizējamo leksēmu būtu saistāmi arī vietvārdi *Muliki* – zemniekmāja Zlēkās E II 154 (= *Mullik* 1797, *Mullikke* 1810–1834,¹³ *Mulik* U IV 294), *Mulikpuors*, *Muliks* lauks un *Mulik-up* Usmā U IV 290, „Mulikas lauks” Dunalkā E II 12 (Lvv II 456). J. Endzelīns Lvv šos *Mulik-/Mullik-* vietvārdus ir atstājis bez etimoloģijas, apvienojot atsevišķā vārdnīcas šķirkli. Drīzāk šķiet, ka šie vietvārdi varētu būt citas, ņemot vērā to lokalizāciju, varbūt Baltijas jūras somu izcelsmes vārdi: sal., piemēram, jau minēto igauņu leksēmu *mullikas*, somu *mullik* ‘tele, vērsēns’.

Vidzemē mūsdienās nav mājvārda *Muļķi*. Ir tikai fiksējums Rūjienā, zināms no vēsturiskajiem avotiem, pierakstīts dažādās formās. Zemniekmāja ar šo mainīgo nosaukumu atradusies Plekumu ciemā, ko krievu armija nodedzināja 1560. gadā. Vārds rakstu avotos pirmo reizi parādās 1601. gadā¹⁴ (1601 *Mullgens* ~ 1630 *Mulle* ~ 1638 *Mulggi*¹⁵ ~ 1681 *Mulge* ~ 1731 *Mulge Claw/Mulje Claes* ~ 1738 *Mulge Claw* ~ 1782 *Mulcke Klaw*¹⁶ ~ 1795 *Klave* un vēlāk *Klāvi*). Interesanti, ka senākie pieraksti rāda sakni ar -g- vai pat bez šī līdzskaņa, tāpēc šķiet, ka arī šis vietvārds nav tieši saistāms ar latv. sakni *muļķis*, bet gan ir aizgūts/pārceļojis no tuvējās Igaunijas. Igaunijas Atikas ciemā Abjā, kas atrodas ļoti tuvu pie Rūjienas (sk. karti), ir fiksētas šādas formas (sk. 1. apakšnodaļu), kur saknes -g- mijas ar -k-. Turklāt 1638. gadā Vēlikšē (pie pašas mūsdienu Latvijas robežas) un Pahuverē ir minētas divas personas *Mulggi Hann*, kas pārcēlās 1624. gadā no Karksi un Abjas Igaunijā. Ļoti ticams, ka pēc šādas analogijas arī Rūjienā minētais vietvārds varētu būt atceļojis no ziemeļkaimiņiem.¹⁷

¹³ DSHI, 550 KSL, Bū. 60, S. 451; LVVA, 235. f., 1. apr., 173. l.

¹⁴ Vaku grāmatas fragmentā 15. gs. otrajā pusē šāds vārds neparādās (Johansen 1938).

¹⁵ *Mulggi Thomas*, kas 1638. g. dzīvoja šajā mājā, ir ieradies „pirms 7 gadiem” no Kurzemes (Vidzemes 1638, 3: 730). Tā ir neticama sakritība, ka viņš pārcēlās ar visu antroponīmu no Kurzemes, kur šāds vārds nebija zināms, un apmetās zemniekmājā, kas jau pirms tam tika dēvēta par *Mullgens*. Ir jāpatur prātā, ka 1630. gadā šīs sētas bija tukšas. Viensēta parasti saglabāja savu agrāko nosaukumu, kad tai nebija ar ciemu kopīgu lauku.

¹⁶ Acīmredzot Latvijas PSR vietvārdu vārdnīcā (Lvv II 457) ir ieviesusies kļūda, jo minēts *Mulcke Clar* 1782. g.

¹⁷ Interesants fakts, ka viņa kaimiņš *Laurisch Schütt* (vēlāk minēts kā *Lauri*) arī pārcēlies no Igaunijas guberņas. Kaimiņciemā (*Wacke Pestküll*) arī bija vismaz viens zemnieks no Karksi.

Vēl viens vēsturiskais vietvārds no Vidzemes – 1683., 1731. un 1738. gada revīziju sarakstos Eriņos minētās zemniekmājas vārds *Mulke* vai *Mulka* (LVVA, 7172. f., 3. apr., 73. l., l. 43v, sk. arī Dunsdorfs 1974: 104). Tās apsaimniekoja igauņi, tādēļ mājvārds tika mainīts uz *Igauņjēkas* (LVVA, 7348. f., 1. apr., 18. l., l. 541–543v; *ibid.* 23a. l., l. 802, 803). Starp citu, mūsdienās tai vietā tiek lietots tikai pļavu nosaukums – *Igauņjēkas*.

Vidzemes ziemeļos – Alojās novada Brīvzemnieku pag. – ir zināms viena ezera nosaukums: *Muļķezers* jeb *Muļķa ezers* jeb *Muļķu ezers* (sal. jau minēto *Muļķa ezers* Ozolos Konv. XV 30211 k), kas varētu būt saistīts ar kādu nostāstu/leģendu un tādējādi darināts tieši no latv. apelaatīva *muļķis* vai arī antroponīma – iesaukas *Muļķis*.

Latvijas austrumdaļā arī ir daži šīs saknes vietvārdi – Latgales sādžu nosaukumi *Lielie Muļķi* un *Mazie Muļķi* – Krāslavas novada Ūdrīšu pag. (sal. *Muļķi* – ciems Krāslavā E II 168), *Muļķu kapi* turpat; vēsturiskajos avotos šie vietvārdi parādās samērā vēlu – Krāslavā *Mulki* 1782, Ludzā (Mērdzenē) un Zvirgzdenē *Muļči* 1782. Šīs saknes vietvārdu izcelsme nav pilnīgi noskaidrota. Maz ticams, ka tie ir saistīti ar apelaatīvu *muļķis* (šī leksēma ir sveša Latgalē). Kā iesauka varētu būt aizgūta no lietuviešu valodas: sal. liet. *mulkis* ‘muļķis, neprātīgs’. Vēl viena hipotēze šos īpašvārdus saista ar baltkr. izl. *мулки* ‘cieta zeme, kuru grūti rakt, art’ (Latgaliešu uzvārdi: 98). Ar Ludzas igauņu (kas dzīvojuši Pildas, Nirzas un Ņukšu pagastos) jeb Baltijas jūras somu valodu ietekmi šos toponīmus skaidrot nevarētu, jo Ludzas igauņi ir ienācēji no Veru apgabala, kur vārds *mulk* (ģenitīvs *mulgi*) (sk. 2. apakšnodaļu) netiek lietots (sk. karti).

Lai aina būtu pilnīgāka un būtu aptverts viss Baltijas reģions, kas ļautu salīdzināt saknes *mulk-* izplatību, jāsniedz kaut īss ieskats arī Lietuvas toponīmos. Lietuviešu īpašvārdu kartotēkā (Lietuviešu valodas institūtā) ir reģistrēti vairāki šādi vietvārdi ar sakni *Mulk-*: rietumdaļā, resp., Žemaitijas novadā, šādu toponīmu ir visvairāk – tie ir gan oikonīmi, gan mikrotoponīmi: *Mulkis* – liels akmens mežā Dīburu ciemā, Pluņģes raj., *Mulkiškiai* (dokumentos *Mulkishken*) – ciems, vēlāk savienots ar *Pagryniai*, Šilutes raj., *Mulkastis* – purvs Tauraģes raj., *Mulkasčiai* – saimniecība Tauraģes raj., *Mulkastis* – ganības Raseiņu raj., *Mulkaitis* – purvs Skaudvīles raj., *Mulkaitis* – upīte (ietek

Dubīsā) Ķelmes raj.; Lietuvas austrumdaļā, resp. Aukštaitijas novadā: *Mulkiškis* – ezers, kā arī *Mulkiškės skardelis* – strauts (abus šos hidronīmus min arī Aleksandrs Vanags (LHEŽ: 221), to cilmi saistīdams ar personvārdiem *Mulķis*, *Mulķys*), *Mulkiškio kalnas* – kalns Utenas raj., un tikai pāris sporādisku nosaukumu Lietuvas centrālajā daļā: *Mulkaša* – mežiņš un *Mulkasa* // *Mulkasės kalnelis* – kalns Prienu raj., *Mulkiabala* // *Mulkbalė* – purvs Ķēdainu raj. Šķiet, ka lielākā daļa šo vietvārdu ir radušies no attiecīgas saknes lietuviešu personvārdiem (sk. vairākus *Mulk-* saknes lietuviešu uzvārdus 4. apakšnodaļā). Vienīgi tāds vietvārds kā minētais akmens nosaukums *Mulķis* varētu būt tiešs darinājums no liet. *mulķis* ‘mulķis, neprātīgs; lempis’ un saistāms ar metaforisku nominācijas tipu.

4. Latv./liet. antroponīmi

Latvijā uzvārds *Mulķis*, kas acīmredzami ir iesauku izcelsmes antroponīms, ir reģistrēts kā ļoti rets uzvārds – tikai vienreiz parādās Veltas Staltmanes latviešu uzvārdu inversajā vārdnīcā (Staltmane 1981: 147). Vidzemē, pēc Rogenbukas datiem, uzvārds *Mulķis* tika dots divām ģimenēm (Rogenbuka 2016: 34, 155; viena no tām Rencēnos). Arī nupat publicētajos Latgales reģiona arhīvu materiālos (Latgaliešu uzvārdi: 98) šāds uzvārds ir fiksēts: „*Mulķis*. Izzūdošs uzvārds no Ūdrīšu pagasta (83), Lielajos Muļķos (19), ko salīdzina ar liet. uzv. *Mulķis*, *Mulķys*, kam pamatā iesauka; sal. liet. *mulķis* ‘mulķis, tūļa, nemākulis’, arī ‘raudulīgs’. Iespējams arī, ka uzvārds varētu būt radies no vietas nosaukuma, sal. baltkr. izl. *мулку* ‘cieta zeme, kuru grūti rakt, art’.” Turklāt *mulķis* kā adjektīvs nav izplatīts Latgalē.

Par vēsturiskajiem uzvārdiem, starp kuriem varētu būt latviešu uzvārdi, liecina arī Jēkabpils pilsoņu zvēresta teksts, kas datēts ar 1655. gada 10. maiju, piemēram, *Jan I. Mulke* varētu būt arī Jānis Mulke (sk. Ķēniņš 2014). Tomēr lielāka ticamība, ka šis uzvārds varētu būt no Vācijas vai Nīderlandes un skaidrojams kā deminutīvs no lejasvācu valodas vārda *mül*, *mule* ‘mute’ (Kohlheim, Kohlheim 2008: 428).

Mūsdienu uzvārdu sarakstā (pēc Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes 2017. g. datiem) ir reģistrētas trīs personas uzvārdā *Mulķis* un piecas personas ar

sieviešu dzimtes formu *Muļķe*. Citas līdzīgas vai analogas nozīmes uzvārdi Latvijā šodien nav lietojami (izņemot slāvismu – *Glušaks, Glušakovs*), taču uzvārdu maiņas dokumenti (piemēram, 1927. g. dati) liecina, ka tika mainīti tādi uzvārdi kā *Duraks, Muļķis*.

Lietuvā šis iesauku cilmes uzvārds ir plašāk pazīstams un sastopams dažādās formās: *Muļķis, Mulķys, Muļkus, Muļkas* (visi reģistrēti jau 16. gs.) (Zinkevičius 2008: 586), tiesa, mūsdienās tie nav visai izplatīti personvārdi, piemēram: uzv. *Muļķis* ir zināms tikai no Ķēdainiem, Kauņas un Šilutes, *Mulķys* tikai Čekišķē (Kauņas apvidū) (LPŽ II 280), bet *Muļkus, Muļkas* mūsdienās nav vispār reģistrēti. Ar līdzīgu nozīmi ‘muļķis’ var minēt arī citas saknes lietuviešu uzvārdus: *Duōgis* ‘negudrs cilvēks’, *Duřnas, Durneikà* < *duřnas* ‘muļķis’, *Glušōkas, Glušauskas, Glušinskas* < slāvisms *glūšas* ‘muļķis’, arī *Mūlta* (16. gs.), *Mūltinas* (17. gs.), *Multānskis*, kurus var salīdzināt ar liet. apvidvārdu *multūzas* ‘muļķis’, *Paikys, Paikūnas* < liet. *paikas* ‘negudrs’ (Zinkevičius 2008: 586).

5. Latv./liet. apelatīvs *muļķis/mulķis* un tā cilme

Latviešu literārās valodas vārdu *muļķis* mūsdienu vārdnīcās skaidro kā: ‘cilvēks, kam ir nepietiekami attīstīts, arī nepietiekami aktivizēts prāts’ (LLVV); ‘cilvēks, kam ir nepietiekami attīstīts prāts; cilvēks ar nepietiekamām zināšanām; arī vientiesīgs cilvēks’ (MLVV).

17. gadsimta vēsturiskajos tekstos leksēma *muļķis* parādās samērā bieži: Mancelis to lieto 1631., 1638. un 1654. g. publikācijās, kā arī citi autori 1685. un 1689. g. Ar šo nozīmi šajā laikposmā dažreiz tiek lietota citas saknes leksēma *durnis* (*durnis* Manc 1654) (LVVV). Vēlākos laikos – 18. gadsimtā – parādās dsk. formas *mulki* un *mulķi* (LGGr 1797: 4, 34; LVVV).

Savukārt Kārļa Mīlenbaha *Latviešu valodas vārdnīcā* (ME II 666) atrodama plaša informācija ne tikai par leksēmu *muļķis*, bet arī par citiem šīs saknes vārdiem:

muļķis (liet. *mūlķis*), fem. *muļķe*, ‘der Tor, die Törlin, der Dummkopf’, ilustrējot ar lietojuma frāzēm gan no tautasdziesmām, piemēram, *muļķe būtu, kad es teiktu* BW 10683, gan no senajām vārdnīcām, piemēram, *muļķa dēsa* U., *ak tu mīļš muļķītis* U. etc.

Kā atsevišķs šķirkļa vārds šajā vārdnīcā tiek minēts deminutīvs *mulķiņš* ‘der Dummkopf, das Närrchen’ un ar to pašu nozīmi *mulķadēsa* ‘der Dummkopf’ (ME II 666), kā arī verbs *mulķināt* ‘foppen, betören’ (ibid.).

Bez jau minētās leksēmas ir arī līdzīgi skanošs apvidvārds *mulka* ar vairākām nozīmēm: 1. ‘posms’; 2. ‘kaudze’; 3. ‘vārstelis, žogā ierīkota atvere’ (Tēzaurs, MLVV) (pēdējā nozīme noteikti ir saistīta ar lībiešu un igauņu valodas *mulk* ‘Offnung im zaun zum Durchgehen’ (sk. arī ME II 665)).

Lietuviešu valodā ir arī zināma leksēma *mulkis*, kurai LKŽ ir minētas pat 6 nozīmes – tieši 5. nozīme atbilst latviešu valodā lietojamajam *mulķim*:

- 1) *mūlkis* sm. ppr. pl. (1) Kl krūtis (‘krūts’);
- 2) *mūlkis* sm. (1) skersinis, per kuņģi riečiamas audeklas (‘šķērskoks, uz kura tiek uztīts audums’);
- 3) *mulkis* sm. bot. burnotis (Amarantus) (‘amarants’);
- 4) *×mūlkis* (vācu dial. *molke*) sm. (1) nugriebtas pienas (‘nokrejots piens’);
- 5) *mūlkis*, *-ē* smob. (1) 1. kvailys, žioplys, neišmanēlis (‘mulķis, lempis, stulbenis’); 2. didelis, stambus, riebus žmogus (‘liels, resns cilvēks’);
- 6) *mulķis*, *-ē* smob. (2) kas nuolat verkia, mulvija, mulvius (‘tāds, kas bieži raud, raudulis’).

Turklāt lietuviešu leksēmas *mulkis* vietā daudz izplatītākas, ikdienas runā lietojamas citas sinonīmas leksēmas: liet. *kvailys*, *žioplys*, *neišmānēlis*.

Latviešu leksēmas *mulķis* (kā arī lietuviešu *mūlkis*) etimoloģija tiek skaidrota ar ide. sakni **mel-* ‘(sa)grūst, (sa)berzt, sist, malt’, no kā arī verbs *malt*; saknes zudumpakāpē **mł-* > baltu **mil-/mul-*, no kā bijis verbs **mult* ar līdzīgu nozīmi kā *malt*. No šā verba atvasinājums *muļa* (apvidvārds) ‘mulķis’. Sal. arī latv. *muļļa* ‘gauss, neveikls cilvēks’ LLVV, *muļļāt* ‘ilgstoši bez jūtama rezultāta strādāt’ MLVV. K. Karulis (Karulis I 1992: 607) nozīmes attīstību skaidro šādi: ‘malt’ → ‘maldīties’ → ‘mulst’ → subst. ‘apmulsis cilvēks’ → ‘cilvēks, kas nespēj orientēties, kam nav (pietiekama) saprāta’. No **mult* darināti arī atvasinājumi ar *-k-*: apvidvārds adjektīvs *mulks*

(„mulks cilvēks” EH I 831) un substantīvs *mulķis*, kam blakus bijis arhaisms *mulks* ‘miegamice, (cilvēks), kas staigā kā sapnī’ (Lange II 200), 18. gadsimta rakstos (1797) fiksētas daudzskaitļa formas *mulki* un *mulķi* (LGGr 1797: 4, 34). Ar vārdu *mulķis* saista arī kr. verbu *молчатъ* ‘klusēt’ (laikam no senākas nozīmes ‘būt apmulsušam’). (Karulis I 1992: 607)

Lat. *mulķis* un liet. *mulkis* kā ide. cilmes vārdus min arī citi etiologi: Šmalstīgs (Schmalstieg 1973: 7), salīdzinādams ar senindiešu *mūrkháh* ‘mulķis’, grieķu *malakós* ‘mīksts, lokans’; Garnjē (Garnier 2010: 437–438), salīdzinādams ar to pašu senind. *mūrkhá-* ‘mulķis’, latīņu *flaccus* ‘lokans, ar noļukušām ausīm’, gr. βλᾶξ ‘mīksts; mulķis’, bet liet. vārdu *mulkis* atvedina no < **m_lh₂-k-h₂-í-*, ar vokālismu *mūlk-* vietā **mīlk* (sk. plašāk LKEŽ).

Nobeigums

Vismaz kopš 16.–17. gadsimta reģistrēto igauņu mājvārdu, kas ir (vai pirms vārda izzušanas bija) konstatējami formā *Mulgi* [*mul’gi* ~ *mulgi*], pamatā ir BJS izcelsmes cilvēka papildvārds. Līdzīgi mājvārdi (arī kādreizējie papildvārdi) Kurzemes piekrastē, Zlūkās, Rūjienā un varbūt pat Siguldas apkārtnē¹⁸ saskan ar Igaunijas teritorijā sastopamajiem vārdiem un ir tādas pašas cilmes. Ja, piemēram, Ģipkā mūsdienās ir zināms mājvārds *Mulķi*, tad vēsturiski šim vietvārdam ir fiksēta arī cita forma (*Molcke*, *Mulku* etc.), un tas, visticamāk, nav jāsaista ar latviešu apelatīvu *mulķis*. Igaunijas senajos avotos atrodamas ziņas par zemnieka ar papildvārdu *Mulgi* ienākšanu no Somijas, lai gan arī tas konstatēts tikai divos no daudziem sastopamajiem gadījumiem.

Leksēmas *mullikka*, *mullik* un *mullikas* formas ziņā ir dažāda senuma Baltijas jūras somu atvasinājumi. Papildvārda *Mulli-* izcelsme no vārda **mulli* un saistība ar atvasinājumu *mullikas* ir acīmredzama, taču mēs nezinām visas kādreizējās vārda **mulli* semantikas šķautnes. Vārda skaidrojums, kura pamatā ir tikai somu *mulli* un igauņu

¹⁸ Piem., *Mulle* – Segewold, Libische wacke (Švābe 1933: 437), *Mullie* 1630 (LVVA, 7348. f., 1. apr., 3. l., l. 70v), *Mulle* 1638, 1681/83 (Vidzemes 1638, 1: 238; Dunsdorfs 1974: 86). Tā bija sēta. Tagad „Muļļas”.

=====

mullikas ‘abi: tele, vērsēns’ neatbild uz jautājumu, kā no vārda varēja rasties variants *Mulgi*. To, ka tas traktējams kā variants, liecina vārda vēsturisko formu paralēla sastopamība. Tāpēc papildvārda *Mulli* skaidrojums būtu jāpapildina ar leksiskām paralēlēm citās somugru valodās: sal. somu *mulkosilmä*, *mullosilmä* un *mulisilmä* ‘bolacis’, *mulkaista* un *muljauttaa* ‘blenzt’, karēļu *muĺallah*, *muĺalleh* ‘tāds, kas blenž, (acis) bološs’ un *mulliško* ‘glūnošs, drūms, sapīcis’. Juliuss Megiste ar šo vārdu grupu saistījis igauņu vārdu *mul’l* (ģenitīvs *mulli*) ‘burbulis’ un uzskatījis par iespējamu saistījumu arī ar vārdu *mullika*. Lai gan šajā rakstā tas norādīts tikai hipotētiski, bolišanās, glūnēšana vai izvelbtas acis ir tipoloģiski ticama īpašība, uz kuras pamata varēja rasties zemnieka papildvārds.

Igaunijā visai daudzskaitlīgo *Mulgi* vārdu – toponīmu un antroponīmu – dažādās interpretācijas neizslēdz cita citu. Ir iespējams, ka galu galā mājvārdiem *Mulgi*, uzvārdiem *Mulk*, *Mulkson* u. c. individuāliem gadījumiem ir dažāda izcelsme – Baltijas jūras somu, vācu vai pat baltu cilme.

Latvijā mūsdienās ir ļoti maz vietvārdu ar sakni *Mulk-/Muļķ-*. Arī vēsturiskie avoti neliecina, ka agrāk to ir bijis vairāk. Vēl mazāk ir vietvārdu, kas būtu droši saistāmi ar leksēmu *muļķis*. Citi „aizdomīgie” vietvārdi visdrīzāk varētu būt saistāmi ar Baltijas jūras somu valodām – tas sakāms gan par Kurzemes, gan par Vidzemes fiksējumiem (lai arī lībiešu valodā šāda leksēma nav pazīstama, tomēr tos var skaidrot ar citu Baltijas jūras somu ietekmi). Savukārt Latgalē nav izslēgta iespējamība šos vietvārdus traktēt kā aizguvumus no lietuviešu vai baltkrievu valodas. Jāatzīst, ka Latvijā nav izplatīti iesaukveidīgie toponīmi (tādu ir ļoti maz, galvenokārt metaforiski), un tie paši lielākoties radušies ar personvārdu starpniecību. Tā kā iesaukveidīgais personvārds (uzvārds) *Muļķis* ļoti reti sastopams gan vēsturiskos dokumentos, gan mūsdienu lietojumā, nebija pamata darināt arī attiecīgus vietvārdus (oikonīmus) uz šīs latviešu valodas leksēmas bāzes.¹⁹

Raksta autori pateicas Latvijas Valsts vēstures arhīvam par atbalstu un palīdzību arhīva materiālu apsekošanā.

¹⁹ Atšķirīgs viedoklis ir igauņu valodniekam Lembitam Vabam (sk. Vaba 2017) – Red.

Avoti

Herdera institūta dokumentu krātuve (*Dokumentensammlung des Herder-Instituts, Marburg*)

DSHI, 550 *Kurländische Seelenrevisionslisten (KSL)*

Igaunijas Nacionālais arhīvs (*Rahvusarhiiv, RA*)

RA, EAA, f. 1 Igaunijas Zviedru ģenerālgubernators

RA, EAA, f. 1862 Ģimene Stackelberg

RA, EAA, f. 1275 Hallistes ev. lut. draudze

Krievijas Valsts Centrālais seno aktu arhīvs (*Rossijskij Gosudarstvennyj Arhiv drevnih aktov*)

RGADA, f. 274 Vidzemes, Igaunijas un Somijas lietu kambarkantoris

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

LVVA, f. 235 Kurzemes, Vidzemes un Latgales ev. lut. draudžu metriku grāmatas

LVVA, f. 6999 Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas muižu dokumenti

LVVA, f. 7172 Vidzemes muižu vaku grāmatas

LVVA, f. 7348 Vidzemes muižu arklu revīziju saraksti

Zviedrijas Nacionālais arhīvs (*Riksarkivet*)

SRA *Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar*

SRA *Baltiska fogderäkenskaper*

Literatūra

Arbusow 1924 – Arbusow, Leonid. Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben im Stift Kurland (1582/83). *Acta Universitatis Latviensis. Latvijas Universitātes Raksti*. X. Rīga, 1924, 163–278.

Balodis 2018 – Balodis, Pauls. *Ne tikai Bērziņš, Kalniņš, Ozoliņš... Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018.

Blese 1929 – Blese, Ernests. *Latviešu personu vārda un uzvārda studijas*. I. Rīga: A. Gulbis, 1929.

Dunsdorfs 1974 – Dunsdorfs, Edgars. *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681–1710*. Kartenband. Melbourne, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1974.

E I–II – Endzelīns, Jānis. *Latvijas vietu vārdi*. 1. daļa: Vidzemes vārdi. Rīga, 1922; 2. daļa: Kurzemes un Latgales vārdi. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1926.

- =====
- EES** – *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Peatoim Iris Metsmägi. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, SvenErik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- EEW** – *Estnisches etymologisches Wörterbuch*. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 1982–1983.
- EH** – Endzelīns, Jānis; Hauzenberga, Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sēj. Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1934–1946.
- EMS** – *Eesti murrete sõnaraamat*. Kd 5, v 25. Maagudama–mehilāne. Toim Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Tiina Laansalu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2015.
- ESA 1921** – *Akadeemilise Emakeele Seltsi aastaraamat*. I (1920). Tartu: Emakeele Seltsi, 1921.
- Faster, Saar 2002** – Faster, Mariko; Saar, Evar. Võromaa kotussõnimist. Toim Peeter Päll. *Võro Instituudi toimõndusõq*, 13. Võro, 2002.
- Garnier 2010** – Garnier, Romain. *Sur le vocalisme du verbe latin: étude synchronique et diachronique*. Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, 2010.
- Johansen 1938** – Johansen, Paul. Bruchstücke des Landbuches der Ordensmeister für Rujen und Helmet. *Beiträge zur Kunde Estlands*, Bd. 21, v. 1. Tallinn, 1938, 43–61.
- Kala 2017** – Kala, Tiina. Eesti keel pärisnimede ja etnonüümide näitel mõnedes varauusaegsetes Tallinna allikates. *Vana Tallinn*, 28 (32), 2017, 57–82.
- Kallasmaa 1996** – Kallasmaa, Marja. *Saaremaa kohanimed*, I. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1996.
- Karlova 2016** – Karlova, Olga. Omaperäisten henkilönnimien säilyminen lisänimissä ja sukunimissä (Savo, Karjala, Vepsä). In: *Õdagumeresuumlasi nimeq. Läänemeresoomlaste nimed. Võro Instituudi toimõndusõq*, 30. Toim Jüvä Sullõv. Võro: Võro Instituut, 2016, 139–165.
- Karulis I–II** – Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimologijas vārdnīca*. I–II. Rīga: Avots, 1992.
- Kohlheim, Kohlheim 2008** – *Duden. Lexikon der Familiennamen. Herkunft und Bedeutung von 20 000 Nachnamen*. Von Kohlheim, Rosa; Kohlheim, Volker. Mannheim-Zürich: Dudenverlag, 2008.
- Konv.** – *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 1.–21. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1927–1940.
- KNR** – *Eesti kohanimeraamat*. Koostanud Marja Kallasmaa [jt.]. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016.

- =====
- Ķēniņš 2014** – Ķēniņš, Indulis. Kurzemes-Zemgales hercogiste. Pieejams tiešsaistē: https://www.historia.lv/sites/default/files/media/Biblioteka/Literatura/Akademiskie_raksti/2014/decembris/indulis_kenins_kurzemes_hercogiste_historia.lv.pdf [skatīts 17.03.2018].
- Lange II** – Lange, Jacob. *Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexikon*. T. 2. Lettisch-deutsches Teil. Mitau: J. Fr. Steffenhagen, 1773–1777.
- Latgaliešu uzvārdi** – *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos*. *Latgale*. Sast. I. Mežs. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017.
- LGGr 1797** – *Latviska Gada Grāmata*. Jelgava: J. Fr. Steffenhagen, 1797–1798.
- LHEŽ** – Vanagas, Aleksandras. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1981.
- Liivimaa 1638** – Liivimaa 1638. a. maarevisjon. Eesti asustusala. 1, kaguosa. *ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna toimetused*, kd 1, nr 7. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1941.
- LKŽ** – *Lietuvių kalbos žodynas*. Pieejams tiešsaistē: <http://www.lkz.lt/Visas.asp?zodis=mulkis&lns=-1&les=-1> [skatīts 03.03.2018].
- LKEŽ** – *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*. Pieejams tiešsaistē: <http://etimologija.baltnexus.lt/> [skatīts 15.03.2018].
- LLVV** – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne, 1972–1996. Pieejams tiešsaistē: <http://tezaurs.lv/llvv/> [skatīts 06.11.2017].
- LPŽ** – *Lietuvių pavardžių žodynas*. T. 1–2. Vilnius: Mokslas, 1985–1989.
- Lust et al. 2017** – Lust, Kersti; Pae, Taavi; Saar, Evar. Veel kord mulkide rumalusest. *Keel ja Kirjandus*, 11, 2017, 862–874.
- Lvv II** – Endzelīns, Jānis. *Latvijas PSR vietvārdi*. 2. d. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961.
- LVVV** – *Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca*. Pieejams tiešsaistē: <http://www.tezaurs.lv/lvvv/> [skatīts 15.03.2018].
- ME** – Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Red., papild., turp. Jānis Endzelīns. 1.–4. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
- Mikkonen, Paikkala 1992** – Mikkonen, Pirjo; Paikkala, Sirkka. *Sukunimet*. Toinen painos. Helsinki: Otava, 1992.
- MLVV** – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams tiešsaistē: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/> [skatīts 20.03.2018].
- Palli 1959** – Palli, Heldur. Eesti isikunimedest Harju- ja Järvamaal XVI sajandil. *Keel ja Kirjandus*, 10, 1959, 595–608.
- Palli 1961** – Palli, Heldur. Eesti isikunimede kasutamiset meie rahva vane- ma ajaloo (XIII–XVI saj.) uurimisel. *ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused*, 10 (2), 1961, 132–143.
- Poln. Akten IV** – Polnische Akten IV. 1583–1590. *Hefte zur Landeskunde Estlands*. H. 6. Hrsg. Oleg Roslavlev. München: Selbstverlag, 1973.

- =====
- Rev. 1601** – Die Revision Livlands 1601. *Estnisches Siedlungsgebiet. Hefte zur Landeskunde Estlands*. Bd 3. Hrsg. Oleg Roslavlev. Wolftratshausen-Waldram: Selbstverlag, 1967.
- Rev. 1624, 2** – Das Pernauer Land 1624. *Hefte zur Landeskunde Estlands*. Bd 2. Hrsg. Oleg Roslavlev. Wolftratshausen-Waldram: Selbstverlag, 1967.
- Rev. 1638** – Die Revision Livlands 1638. *Estnisches Siedlungsgebiet, 2. Hefte zur Landeskunde Estlands*. Bd 4. Hrsg. Oleg Roslavlev. Wolftratshausen-Waldram: Selbstverlag, 1969.
- Rogenbuka 2016** – Rogenbuka, Inta. *Vidzemnieku uzvārdi*. Rīga: Jumava, 2016.
- Schmalstieg 1973** – Schmalstieg, Wilhelm R. A Balto-Slavic and Indo-Iranian parallel: the non existence of Shwa Indogermanicum (or Laryngal) in the So-called Long Sonants. *Baltistica*, IX (1), 1973, 7–13.
- SSA** – Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. I–III. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.
- Stackelberg 1928** – Stackelberg, Friedrich. Das älteste Wackenbuch der Wiek (1518–1544). Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat. / *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1927*. Tartu: K. Matiesen, 1928, 78–276.
- Staltmane 1981** – Staltmane, Velta. *Latyšskaja antroponimija. Familii*. Moskva: Nauka, 1981.
- SVJ** – Zaitseva, Marija; Mullonen, Anna-Marija. *Slovarj vepškogo jazyka*. Leningrad: Nayka, 1972.
- Švābe 1933** – Švābe, Arveds. Die älteste schwedische Landrevision Livlands (1601). *Akta Universitatis Latviensis. Latvijas Universitātes Raksti. Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes serijs*, 2 (3). Rīga: Latvijas Ūniversitāte, 1933, 337–596.
- Tallinna turberaamat 1939** – Tallinna turberaamat. 1515–1626. I osa. Tekst. / Das Revaler Geleitsbuch. 1515–1626. I Teil, Text. *Tallinna linnaarhiivi väljaanded. / Publikationen aus dem Stadtarchiv Tallinn*, 9. Toim Nikolai Essen, Paul Johansen. Tallinn: Tohver, 1939.
- Tezaurs** – <http://www.tezaurs.lv/#/sv/mu%C4%BC%C4%B7is> [skatīts 20.03.2018].
- U IV–V** – *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi*. Sast. Juris Plāķis. Latvijas Ūniversitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes serijs. IV sēj. Rīga, 1936; Latvijas Ūniversitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes serijs. Nr. 5. Rīga: Latvijas Ūniversitāte, 1939.
- Vaba 2017** – Vaba, Lembit. Rumalad mulgid ehk etümologiseerimise okkalline tee. *Keel ja Kirjandus*, 7, 2017, 534–540.

- =====
- Vasmer 1920** – Vasmer, Max. Indo-Germaani laensõnad Eesti keeles. *Eesti Kirjandus*, 11–12, 1920, 343–346.
- Vidzemes 1638** – Vidzemes 1638. gada arklu revīzija. Latviešu novadi. *Actus revisionis Livoniae 1638. Pars Latvie. Die Hakenrevision Livlands 1638. Lettischer Teil*. Bd. 3: Vecsalace, Rūjene, Ērgeme, Lugaži, Alūksne, Gulbene, Gaujiena, Koknese, Bērzaune, Cesvaine, Suntaži, Zaube, Ērgli, Skujene, Piebalga un Madliena. Red. Edgars Dunsdorfs. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1941.
- Vietvārdu datubāze** – *Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāze*. Pieejams tiešsaistē: https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.sakt?p_mode=1 [skatīts 10.02.2018].
- Vogelsang 1976** – Vogelsang, Reinhard. *Kämmereibuch der Stadt Reval 1432–1463*. (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte N. F., Bd 22, v 2.) Köln-Wien: Böhlau, 1976.
- Wiedemann** – Wiedemann, Ferdinand Johann. *Eestisaksa sõnaraamat*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus, 1973 [1893].
- ZD 24** – Źródła dziejowe, 24. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, 13*. Red. Józef Jakubowski, Jan Kordzikowski. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1915.
- Zinkevičius 2008** – Zinkevičius, Zigmantas. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

Ieva OZOLA

**TAGADNES PASĪVIE DIVDABJI
LEJASKURZEMES IZLOKSNĒS 21. GADSIMTĀ**

**Present Passive Participles in Sub-dialects
of Lower Kurzeme in the 21st Century**

Abstract

Studies on participles in Curonian sub-dialects of the Middle Dialect have indicated that their forms differ insignificantly from the written language. Besides, in the southwest part in Lower Kurzeme, researchers of the 20th century focused on either archaisms or infrequent use of participial forms. However, the language of the area should be studied in the system by focusing on phenomena that link every sub-dialect to a broader area or the Latvian language in general.

Studies on participial forms used in the area and their changes show that the use of parallel forms or the transition to forms of written language have increased gradually in the 20th century, also in those sub-dialects where dialectal features have dominated in everyday speech of the first half of the 20th century. During research field trips in the 21st century new language materials have been obtained and they are the basis for the study of further changes in the morphology of participles and morphosyntax.

The paper analyses one of the declinable participle groups – present passive participles. The registered forms of such participles in Lower Kurzeme in the 21st century have confirmed the reduction and loss of the previously identified present *i*-stem (the analysed texts do not contain present passive participles of the stem); present *o*- and *ā*-stem parallelism and also stability of the present stem (*no*-stems) characteristic to some areas have been established.

The attributive use of the present passive participles in Lower Kurzeme is also characteristic of written language. They often designate a tool, a household item, and they may indicate the use of the object: *stumjamais rāmis*; *veļkamais zāģis*; *siēnamais matriāls*.

=====

Stable and also situational or occasional substantives derived from the present passive participles have been used with a definite ending (e.g., *kurināmais, uzbraūcamaīs*) and indefinite ending (e.g., *pazīstams* ‘paziņa’).

The predicative use of the present passive participles generally corresponds to written language and it expresses the necessity (e.g., in Bārta *kriņpas i vāramas uñ cūcenes i vāramas, uñ vilēnites i vāramas .. gaīlenites, tās akaļ tāpat i cepamas*) or possibility (e.g., in Rucava *tuŗ jaū vaiš nau dzīvuojamš*). The frequency of the predicative construction of participles does not depend on a sub-dialect, it depends on the speaker’s individual style because several synonymous forms / constructions can express necessity and possibility in Latvian written language and in sub-dialects.

Keywords: sub-dialects of South Kurzeme, declinable participle, attribute, predicative, substantivization

Vidus dialekta kursisko izlokšņu divdabju formu pētījumos un apskatos parasti norādīts, ka tie maz atšķiras no rakstu valodas (sk., piem., Rudzīte 1964: 142; Bušmane 1989: 223). Arī šīs izlokšņu grupas dienvidrietumu daļā – Lejaskurzēmē – uzmanība pievērsta galvenokārt morfoloģiskiem arhaismiem, kopš 20. gs. vidus reti lietotām divdabju formām, piem., atstāstījuma izteiksmē lietotiem tagadnes un nākotnes aktīvajiem divdabjiem (Bušmane 1989: 220–222). Taču izlokšnes valoda skatāma veselumā, pienācīgu uzmanību pievēršot arī tām parādībām, kas izlokšni vieno ar plašākam areālam vai visai latviešu valodai raksturīgām formām, to lietojuma tendencēm. Par pilnīga izlokšnes apraksta nozīmi un autora grūtībām materiāla apzināšanā 20. gs. vidū vairākkārt rakstījusi Velta Rūķe, piem., „Programmā izlokšņu aprakstiem” norādīts: „Fakta neminēšana vēl neļauj droši secināt, ka kāda parādība zināmā apgabalā nav sastopama, jo neminēto faktu starpā var būt arī apraksta autoram nezināmie.” (1940: 3)

Līdz šim publicētie pētījumi par 20. gs. divdabju formām un to pārmaiņām visā kursisko izlokšņu apgabalā liecina, ka pakāpeniski pieaug paralēlformu lietojums vai pāreja uz rakstu valodas divdabju formām arī tajās izlokšnēs un tiem divdabjiem, kam ikdienas runā 20. gs. pirmajos gadu desmitos vēl dominē dialektālās iezīmes (par to sk. Ozola 2001).

21. gs. Lejaskurzēmē iegūts daudz jaunu valodas materiālu: notikušas Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta ekspedīcijas Rucavā (2004–2007), Nīcā (2008–2009), Virgā un Bunkā (2012), Bārtā (2013–2014). Daļa šo un iepriekšējo gadu vākumu ne tikai atšifrēti, bet arī publicēti Liepājas Universitātes izdevumos „Mano novada valoda: Lejaskurzeme” (2004), „Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda” (2007, atk. izd. 2008), „No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloknes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā” (2008).¹ Arī LU Latviešu valodas institūta projekta „Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā: sociolingvistisks aspekts” rezultātā publicēts pētījums „Avoti vēl neizsīkst: Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā” (2016), kurā ir visai daudz dažādu paaudžu teicēju Bārtas un Rucavas tekstu. Turklāt kopš 2012. gada Rucavas novada domes informatīvajā izdevumā „Duvzares Vēstis” palaižam tiek publicēti raksti „rucavnieku valodā”: informējot par tradicionālās kultūras un tās popularizēšanas norisēm (gadskārtu ierašas, „Rucavas sievu” kopas darbība), tiek lietota izloknes leksika, rakstos tiek aktualizētas izloknes gramatiskās formas un konstrukcijas. Jauniegtie materiāli un to publicējumi ir pamats divdabju morfoloģijas un morfosintakses pārmaiņu izpētei.

Rakstā analizēta tikai viena no lokāmo divdabju grupām – tagadnes pasīvie divdabji. Lejaskurzemes areālā tie nepieder reti lietojamām formām, piem., Rucavā īsā runas fragmentā lietoti trīs dažādi tagadnes pasīvie divdabji: *kuraī jaū patīkaiņs bi tas, tā saūcamaīs, znuōc nākamaīs, tiēm meītas vēcākiēm, tā jaū tuŗ ari, kas jaū bi, tuō usklāja ari gaļdu*.. (Rucavā 426).

Pētījuma avoti ir 21. gs. ekspedīciju vākumi Lejaskurzēmē (galvenokārt Bārtā, Nīcā, Rucavā): atšifrēto materiālu publicējumi (sk. Avotu sarakstu) – ap 200 lappušu teksta fonētiskajā transkripcijā, kā arī Bārtas ekspedīciju atšifrētie, bet nepublicētie teksti – ap 100 lappušu teksta (ekspedīcijas dalībnieku sarunas ar teicējiem, kas nav rediģētas). Ekspedīcijās netika veikta īpaša aptauja par kādu Lejaskurzemes izlokšņu fonētisko vai gramatisko parādību lietojumu – šīs parādības un to biežums vērots dzīvā runā. Salīdzinājumam izmantoti

¹ Bibliogrāfiskos aprakstus sk. avotu sarakstā.

informatīvā izdevuma „Duvzares Vēstis” teksti – to autore Inga, Māra un Dace Tapiņas pieder rucavnieku Tapiņu dzimtai.

1. Verbu tagadnes celmu raksturīgo pārmaiņu izpausmes tagadnes pasīvo divdabju formās

Tagadnes pasīvie divdabji, tāpat kā verbu finītās formas, rāda areālam raksturīgo tagadnes celmu stabilitāti vai mainīgumu.

Atšifrētajos 21. gs. Lejaskurzemes izlokšņu vākumos **vairs nav konstatētas *i*-celma tagadnes pasīvo divdabju formas**, kas daļā areāla izlokšņu bija pierakstītas vēl 20. gs. otrajā pusē: „Latviešu valodas dialektu atlanta” materiālu vākšanas laikā un arī pēc tam, piem., Dunikā *guliņš / gulaņš* (1955), Rucavā *neapredzimi laūki* (1967) (plašāk sk. Bušmane 1989: 203–204; Ozola 2012: 152).

Saglabājas jau 20. gs. 2. pusē vērojamā tendence **tagadnes *ā*-celma verbiem gan finītajās, gan divdabju formās lietot *o*-celmu** (Reķēna 1995: 15–16; Ozola 2012: 148–151), ko apliecina arī 21. gs. reģistrētie tagadnes pasīvie divdabji, piem., Bārtā *ta bij tāda zinama diēna, ka tu varēji sākt iēt dzērvenēs* .. (Avoti 161); *kriņpas i vāramas uņ cūcenes i vāramas, uņ vīlenītes i vāramas* (Turpat, 162); *jābūt tādam diēzgaņ garaņ taņ vāramam ūdenim* .. (Turpat, 176); Rucavā *drāte jau ar zinamu laiku tik turēja kadreiz*. (Rucavā 410); *bi zinamas viētas* (Turpat, 456); *gadatiģi tik zinamuōs datumuōs*. (Turpat, 466); Nīcā *ustaīšic vāks, aīstaīsaņš ciēt* (No Sventājas 85).

Vienlaikus dzirdamas arī ***ā*-celma** tagadnes pasīvo divdabju formas, piem., Bārtā *bija tādi maīsi priēkšā kabināmi, tuŗ bira tiē graūdi* (Avoti 144); Nīcā *i gaīdāms liētus un ziēmā sniēks* (No Sventājas 77); *bi tāc luōkāmaīs saūcamaīs* .. (Turpat, 92); Rucavā *maņ viss iŗ laūku darāmaīs dārps* (Avoti 187); *kaū kādi zināmi kilometri*. (No Sventājas 57); *tā bi tāda zināma zīme* .. (Turpat, 60).

Forma *zināms* mūsdienu rakstu valodā jau tiek uzskatīta par adjektīvētu (LLVV 8: 643), analizētajos Lejaskurzemes tekstos tā visbiežāk lietota nozīmē ‘noteikts, kādai normai vai nosacījumam atbilstošs’, piem., *zinama diēna, zināma zīme, zinamas viētas* u. c.

Gan finītajās, gan divdabju formās tendence lietot *ā*- un *o*-celma paralēlformas vairākās Lejaskurzemes izloksnēs vērojama „Latviešu

valodas dialektu atlanta” aptaujā, piem., Bārtā *lasâm / lasaîn, lasât / lasat* (1960), Rucavā *lasaîn / lasâm, lasat / lasât* (1967), Kalētos *sakâms / sakaîn* (1955). Tā kā aptauja (pēc vienas metodikas) aptver visas areāla izloksnes, tie ir ticami dotumi par abu tagadnes celmu svārstībām (vai to sākumu) 20. gs. 50.–60. gados (plašāk sk. Ozola 2012).

Piesardzīgi var secināt, ka tagadnes *ā-* un *o-* celma šķīrums vai nešķīrums Lejaskurzemes areālā 21. gs. nav atkarīgs no kādas izloksnes tendencēm, bet no katra intervētā teicēja saiknes ar izloksnes tradīciju un literārās valodas normu.

Rucavas novada informatīvā izdevuma „Duvzares Vēstis” teksts, kas rakstīti „rucavnieku valodā”, tagadnes *ā-* celma divdabji lietoti visai konsekventi, piem., .. *uz priekšu darāmā vēl daudz* .. (2012 XII)²; *Vēl jau ir citas saimnieces, kuru vārdi ierakstāmi Rucavas vēstures grāmatās* .. (2013 VIII); *Tā juk tāda zināma lieta* .. (2014 I); .. *kas meitām rādāms, tas sievām slēpjams* (2015 V); .. *bi visi rokdarbi darāmi* .. (2015 XI); .. *kā žogi pinami un zeķes adāmas* (2016 IV). Šāds tagadnes *ā-* celmu lietojums atbilst literārās valodas normai, taču tā ir arī tradicionālās Rucavas izloksnes iezīme: jau 20. gs. 20. gados Anna Ābele secinājusi, ka Rucavā *ā-* celmus stingri šķir no *o-* celmiem (1928: 135). Tātad „Duvzares Vēstu” tekstu autore saglabā šo izloksnes normu, kas vienlaikus ir arī latviešu literārās valodas norma.

Areālā raksturīgie tagadnes **no-celmi** (visbiežāk *jo-* celmu vietā, kā arī verbam *dabūt*) dzīvi ne tikai finitajās, bet arī tagadnes pasīvo divdabju formās, piem., Rucavā *tad jau zināj, kas kurā lētāk dabuonāms* .. (Rucavā 465). Konsekvents ir *no-* celma divdabju formu lietojums arī „Duvzares Vēstīs”, piem., *Rāciņu raunamā laika ēdieni izrādīti* (2013 X); .. *lietām, kādas pašas lietojušas un kas citiem vel tagad mājā atronamas* .. (2014 V); .. *tas nav precētām sievām pieļauams* .. (2015 V); .. *smalki šūnami darbi prasa gaismu* (2015 XI).

2. Tagadnes pasīvo divdabju sintaktiskās funkcijas

Arī tad, ja divdabju sistēma maz atšķiras no rakstu valodas, tā nav nemainīga, tāpēc izlokšņu dotumi noder latviešu valodai kopīgi

² „Duvzaru Vēstu” valodas piemēriem iekavās norādīts izdevuma gads un mēnesis.

divdabju formu un funkciju noskaidrošanai un attīstības tendenču izzināšanai.

Mūsdienu latviešu rakstu valodā tagadnes pasīvajiem divdabjiem raksturīgs atributīvais un predikatīvais lietojums (LVG 2013: 577–579). Gan lietuviešu, gan latviešu valodā visi lokāmie, arī tagadnes pasīvie, divdabji var tikt lietoti arī puspredikatīvi (sekundāri predikatīvi) (Ambrazas 1979: 21–26; 2006: 356), taču jau 20. gs. 2. pusē šādas konstrukcijas vairs nav biežas ne Lejaskurzemes izloksnēs (par Nīcu sk. Bušmane 1989: 223), ne mūsdienu rakstu valodā (LVG 2013: 751).

2.1. Tagadnes pasīvo divdabju atributīvais lietojums

Atributīvais lietojums Lejaskurzēmē, tāpat kā rakstu valodā (LVG 2013: 578–579), tagadnes pasīvajiem divdabjiem ļoti raksturīgs. Tie bieži apzīmē kādu darba rīku, sadzīves priekšmetu vai citu objektu, norādot vai precizējot tā noderību (izmantojumu) kā pastāvīgu verbālu pazīmi. Šādu **nosaukumu – stabilo vārdkopu** – ekspedīciju materiālos ir daudz, jo viena no sarunu tēmām ir ikdienas darbi senāk un tagad.

Lauku ēku vārdkopnosaukumi, piem., Bārtā *aiz tā lielā kuoka bi kuļamais šķūns* (LiepU); *dzīvuojamāi mājai šinī galā visas siēnas bij izņemtas* (LiepU); .. *tur bij tā dzīvuojamā ēka* (Avoti 149); Rucavā *te bi māja, dzīvuojamā māja tāda, kāda ir* (Avoti 198).

Darba rīku nosaukumi, piem., Bārtā *atvākuojamā dakšiņa* ‘rīks vaska noņemšanai no medus kārēm’ (LiepU); *veļkamais zāģis* ‘zāģis ar rokturiem abos galos’ (Avoti 145); Rucavā *siēnamais matriāls* (Avoti 211); *stumjamais rāmis* ‘stumjama ierīce ar asmeni ezera niedru pļaušanai ziemā’ (Rucavā 406). Apģērbu un apavu nosaukumi, piem., Rucavā *iēšļucamās kūrpes* ‘apavi bez sprādzēm un auklām’: [kāds zēns uz skolu nāca] *tādām lielām iēšļucamām kūrpēm* .. (Rucavā 468). Lopkopības un zemkopības reālijas, piem., Bārtā *slaūcamās guōves* (Avoti 157); Rucavā *trīs slaūcamas guōvis bi* (No Sventājas 72); .. *un akal aizaramā vaga* (Avoti 206).

Uz apjoma (laika posma, garuma u. tml.) ierobežojumu norāda atribūts *zināms*, piem., Bārtā *ta bij tāda zināma diēna, ka tu varēji sākt iēt dzērvēnēs* .. (Avoti 161); Rucavā *kaū kādi zināmi kilometri* (No Sventājas 57); *gadatiŗgi tik zināmuōs datumuōs* (Rucavā 466); *bi zina-*

=====
mas viētas (Turpat, 456); *drāte jaū ar zinamu laiķu tik turēja kadreiz* (Turpat, 410).

Arī „Duvzares Vēstu” teksti bagāti ar vārdkopnosaukumiem, piem., *Rāciņu raunamā laika ēdieni izrādīti* (2013 X); .. *beidzamais laiks iet ķekatās*. (2014 III); .. *sanāk aizlejamais siers* (2014 V); .. *pēc galvas formas var noteikt precamo meitu* (2015 V); *Lig vakara, skaties, paspējušas ir saspraužamo adatu pietaisīt ..* (2015 XI); .. *smalki šūnami darbi prasa gaismu* (2015 XI).

Norādot uz vienu no vairākiem izloksnē lietotiem nosaukumiem, kā arī uz nedrošu, izloksnē jau pasīvu kādas reālījas nosaukumu, runātāji mēdz pievienot **atribūtu – divdabi saucamais**. Piem., Jūrmalcieņa (Nīcas izloksne) teicēja stāstījumā par zivīm un zvejošanu (atšifrēto tekstu sk. No Sventājas 78–89): *tās i tās saūcamās tubes / tās ātes saūcamās .. / gāj^a uz šituō te saūcamuō kap:eli .. / gā us tuō meņcu kap:elēšanu saūcamuō / tagat jaū ir tiē saūcamiē ehaluōti / lāpa tīklus, tuō saūcamuō spaīli*.

Atšķirībā no rakstu valodas, kur šādā paskaidrojošā iesprauduma konstrukcijā divdabim tiek pievienots adverbs *tā – tā saucamais*, arī *tā sauktais* (LLVV 7₁: 325) –, Lejaskurzemes izloksnēs atribūts *saucamais* bieži ir konstrukcijā ar saskaņotu norādāmo pronomenu – *tas saucamais, tie saucamie, tā saucamā, tās saucamās*, piem., Bārtā [par sēnēm] *tad vel i tās saūcamās kriņpas* (Avoti 152); Rucavā *akmeņu ari nekādu naū, tuō saūcamuō uōļu* (Rucavā 412); .. *tuō saūcamuō kaūdzi, tuō kūģi* (Avoti 207).

Reizumis tiek lietots tikai divdabīs, piem., Bārtā *tur bij tiē būrlaki, saūcamiē ķiēģeli* (Avoti 147); *ta bij saūcamais karītūns* (Turpat); *saūcamais kuģelis, tas tas pežaks. kartupeļu raūsis saūcamais* (Turpat, 148). Šāds lietojums arī Rucavas izdevumā „Duvzares Vēstis”: [Par villainēm] *Tādas koši baltas, ar saucamo plāci gar trīs malām ..* (2015 IV).

Dzirdamas arī rakstu valodas ietekmētas konstrukcijas – ar adverbu *tā*, piem., Bārtā .. *tā saūcamā plaūcētā* [maize] (Avoti 152); *kādreiz senuōs laiķuōs jaū tina tā saūcamās siētavas* (Turpat, 155); .. *tik viēgli varēj ķuōčus nešt, tā saūcamuōs gruōzus* (Turpat, 161).

Tagadnes pasīvie divdabji lietuviešu un latviešu valodā daudz biežāk par pārējiem lokāmajiem divdabjiem **klūst par atributīvo**

vārdkopu pastāvīgiem aizstājējiem – substantivējas (Ambrasas 1979: 49). Izloksnēs (par Stendes izloksni sk. Draviņš, Rūķe 1958: 32–33) var tikt lietoti gan stabili, tradicionāli, gan situatīvi vai okazio-nāli substantivējumi.

Pētītajos tekstos konstatēti galvenokārt stabilie substantivējumi, kas, tāpat kā rakstu valodā (LVG 2013: 580), tiek lietoti ar noteikto galotni, piem., Rucavā [par zīdaiņu ēdināšanu] *kāds tagat i pudelīts, kuŗ iēliēt maīnā, kuŗ iēliēt viņaīn dzeramuō* .. (Rucavā 433); Bārtā [par bišu apdūmošanu] .. *lai sasēstuōs tas kurināmais* .. *usklapē tuō kaīnu* (LiepU).

Taču sastopami arī stabili substantivējumi ar nenoteikto galotni, piem., *pazīstams, pazīstami* ‘paziņa, paziņas’ Bārtā .. *nuō tāda pazīstama* .. (LiepU); Rucavā *bi pazīstami, draūgus prasiju, lai nāk palīdzēt nuōravēt* (Avoti 189); [Kā izvēlējās jaunā pāra vedējus?] *nuō pazīstamiēm, jā* .. (Rucavā 428). Divdabja *pazīstams* lietojums lietvārda nozīmē ar nenoteikto galotni iekļauts arī „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”.³ „Nīcas izloksnes vārdnīcas” 1. sējuma dotumi (iekļautie substantivējumi) apstiprina, ka substantivējums var funkcionēt gan ar noteikto, gan nenoteikto galotni.⁴ Arī Stendes izloksnē substantivētie divdabji lietoti gan ar noteikto, gan nenoteikto galotni (Draviņš, Rūķe 1958: 32).

Daļa substantivējumu nav stabili kāda darbarīka nosaukumi – tie teicēja runā rodas tāpēc, ka nosaukums aizmirsts vai tādu darbarīku vairs ikdienā nelieto, taču labi zināms, kādas darbības ar to veiktas. Tādējādi verbs tagadnes pasīvā divdabja formā kļūst par nosaukuma aizstājēju. Piem., Jūrmalciemā (Nīcas izloksne) par butēm un to ķeršanu – *ta mēs ustaīšijām nuō drātes tādu duramuō uīn tādas rešnas, liēlas, tādas [ātes] cēlām aūkšā* (No Sventājas 86)⁵; atbildot uz jautājumu par darba rīku, ar ko iztaisno āķus, – *bi tāc luōkāmais saūcamaīs, aī tuō tuōs āķus piēliēca* .. *tas āķis bi tā isstiēpiēs uīn ta viš bi tā japiēliēc a tuō luōkāmuō, jasaliēc*. Tam lokāmajam nav kāds vārds? *tā mēs nesaūcām pa luōkāmuō* .. ?

³ Sk. šķirkļa *pazīstams* 2. noz. (LLVV 6; 568).

⁴ Sk., piem., *dzeramais*, -ā, arī *dzerams*, -a divd.; subst. noz. ‘Tas, ko var dzert; dzēriens’ ka [putra] *adzisa, dzēra visu nedēļu kā dzeramuō*. / *kuīkuļus* [putrā] *puļku salika iēkšā*. *dzeramaīn jāū tik pulku nevaīga*. (Bušmane 2017: 490)

⁵ Sal. Nīcā *durams, durams* 2. noz. ar not. gal. ‘Rīks, ko lieto duršanai’ *žeberklis i zuvu duramaīs* (Bušmane 2017: 480).

(Turpat, 92); Rucavā, stāstot par niedru pļausanu uz aizsaluša ezera, – *redz, kā kadreīž taīšija .. nuō tā zāga tādu stuñjamu. a ruōkām stūma pa tuō ledu uñ visas tas spīlas nuōgriēza [..] ilgus gadus veļ stāvēja tas rāmīs, tas stuñjamaīs rāmīs* (Rucavā 406); Bārtā, cenšoties atcerēties par kulšanu senāk, – *senāk kūl a tuō griēžamuō, kā tuř, kā tuř tuō saūca?* (LiepU)⁶; raksturojot siena novietošanu, – *.. tai fērmai bij tāt uzbraūcamaiīs – muīža saūcamā .. uñ tuř a zirģiēm braūca aūkšā* (Avoti 144).

Tāds pats tagadnes pasīvo divdabju izmantojums nominācijā redzams jau 17. gs. vārdnīcās, piem., Nīcas un Bārtas mācītāja Johana Langija Latviski vāciskās vārdnīcas manuskriptā gan ar noteikto galotni, piem., *Speefschamais* ‘ein Siegel, damit man Briefe zudruckt oder versiegelt’ (Lj 277); *Peefta=gruhfchamais* ‘ein Stampfholtz’ (Lj 278); *Saits* (*Seena=mais, Riffā=mais*) (Lj 248), gan ar nenoteikto galotni, piem., *Minnami* ‘die Stufen, darauf man tritt’ (Lj 167) u. c. Arī šie un citi 17. gs. vārdnīcas substantivējumi balstās stabilā pamatverba balsstītā pazīmē, par ko liecina tulkojums vācu valodā.

2.2. Tagadnes pasīvo divdabju predikatīvais lietojums

Latviešu rakstu valodai tagadnes pasīvo divdabju predikatīvais lietojums ir raksturīgs (LVG 2013: 577): gan ar saitiņverbu, gan bez tā šī predikatīvā konstrukcija izsaka iespējamību vai vajadzību.

Analizētajos Lejaskurzemes izlokšņu tekstos tagadnes pasīvo divdabju predikatīvais lietojums nav konstatēts vienmērīgi bieži; tas atkarīgs no runātāja individuālā stila – morfoloģisko un sintaktisko sinonīmu izvēles vajadzības un iespējamības izteikšanai.

Vajadzības nozīme, piem., Bārtā *kriņpas i vāramas* [jāvāra] *uñ cūcenes i vāramas, uñ vilēnītes i vāramas* [..] *gaīlenītes, tās akal tāpat i ceņamas* [jācep] (Avoti 162); *bija tādi maiši priēkšā kabināmi* [jākabina], *tuř bira tiē graūdi* (Turpat, 144); Rucavā *tas iř tā, ja iř vedamīs* [jāved (kartupeļi)] *mājā rudenī, uz pagrabu, ta tuō kapši tādu apmet:a plānāku zemes kārtiņu ..* (Avoti 206). „Duvzares Vēstu” rakstos tagadnes pasīvie divdabji vajadzības nozīmē bieži lietoti bez saitiņverba, piem., *Vēl jau ir citas saimnieces, kuru vārdi ierakstāmi*

⁶ Sal. Nīcā *griēžamais*, -ā divd.; subst. noz. ‘Tas, kas virza pa apli – griēž (ko)’ – *ragutiņām istaīšija griēžamuō*. [ledū] *vidū iēsita miētu, tam miētām galā bi būta*. (Bušmane 2017: 587)

[jāieraksta] *Rucavas vēstures grāmatās* .. (2013 VIII); .. *kas rucavniecei ģerbjams* [jāģērbj] *mugurā* .. (2013 XI); *Kam jau skrienams* [jāskrien], *aizskrien govi paslaukt* .. (2014 V); .. *satikt sava meistaru, kurš var ierādīt, kā žogi pinami* [jāpin] *un zeķes adāmas* [jāada] (2016 IV); *Kas jo čekla mātes meita va kurai meitas izdodamas* [jāizdod pie vīra], *var paprasīt rucavniecēm padomu* .. (2016 V).

Iespējamības nozīme, piem., *Rucavā* .. *lai īf pa tuō ziēmu tāi pagrabā kauit kas panēmaņs* [var paņemt] (Avoti 196); *ēdāms bi, pa laimi. ēdāms jau bi* [varēja / drīkstēja ēst] (Turpat, 210); *tuļ jau vaīs nauū dzīvuōjaņs* [nevar dzīvot] (Rucavā 412); *tas nauū regulējaņs!* [par jūru – to nevar regulēt] (Turpat); *tad jau zināj, kas kurā lētāk dabuōnaņs* [varēja dabūt] (Turpat, 465); *Bārtā viņas īf ēdāmas* [par sēnēm – var ēst] *tūlīt* .. (Avoti 169); .. *tad i ta ka salātiņus, arī piē zup:as piēliēkamas* [par bietēm – var pielikt].. (Turpat, 175); *Nīcā* [par treknākām butēm] *tās sastuōpamas rētāk i* (No Sventājas 86); *šitās tubes, tās jau nauū ēdāmas* [nevar ēst] (Turpat, 94); arī „Duvzares Vēstu” rakstos, piem., *Kamēr vēl bišķi jūtams* [var just] *rīta spirtums* .. (2013 VIII); .. *lietām, kādas pašas lietojušas un kas citiem vel tagad mājā atronamas* [var atrast] .. (2014 V); *Pēc cienīga divu dienu darba, kad nebi nošķiram* [nevarēja nošķirt], *kur meistars, kur mācekļis* .. (2015 IV); *Tagad pavasaři ēdams ir* [var ēst] *viss* .. (2015 V).

Lai noteiktu tagadnes pasīvo divdabju predikatīvo konstrukciju biežumu salīdzinājumā ar citām vajadzības un iespējamības izteikšanas formām un konstrukcijām Lejaskurzemes areālā, nepieciešams lielāks tekstu apjoms.

Secinājumi

Lejaskurzēmē 21. gs. reģistrētās tagadnes pasīvo divdabju formas apstiprina jau 20. gs. otrajā pusē vērojamo tagadnes *i*-celmu sarukšanu un zušanu (analizētajos tekstos šī celma tagadnes pasīvie divdabji nav konstatēti), tagadnes *o*- un *ā*-celmu paralēlismu, kā arī dažu areālam raksturīgo tagadnes celmu stabilitāti (*no*-celmi).

Produktīvs ir tagadnes pasīvo divdabju atributīvais lietojums stabilās vārdkopās (vārdkopnosaukumos), piem., *stunājamaīs rāmis; vēlkamaīs zāģis; siēnamaīs matriāls*.

Tagadnes pasīvo divdabju substantivējumi tiek lietoti gan ar noteikto (piem., *kurināmais, uzbraūcamaīs*), gan nenoteikto (piem., *pazīstams* ‘paziņa’) galotni.

Tagadnes pasīvo divdabju predikatīvais lietojums kopumā atbilst rakstu valodai un izsaka vajadzību (piem., Bārtā *kriņpas i vāramas uñ cūcenes i vāramas, uñ viļēnītes i vāramas* [...] *gaīlēnītes, tās akal tāpat i cepamas*) vai iespējamību (piem., Rucavā *tuī jaū vaīs nauū dzīvuōjaņs*). Šo konstrukciju lietojuma biežums ir atkarīgs no katra runātāja individuālā stila, jo vajadzību iespējams izteikt arī ar vajadzības izteiksmes formām vai konstrukcijām ar verbu *vajadzēt*.

Tagadnes pasīvo divdabju lietojums dzīvā runā Lejaskurzemes izloksnēs 21. gs. sākumā maz atšķiras no rakstu valodas un kopumā atbilst latviešu valodai raksturīgajām šī divdabja lietojuma tendencēm.

Avoti

- Avoti** – Markus-Narvila, Liene. Dienvidrietumkurzemes izlokšņu paraugi. *Avoti vēl neizsīkst: Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā*. Sast. Anna Stafecka, Liene Markus-Narvila. Atb. red. Anna Stafecka. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2016, 142.–211.
- DV** – *Duvzares Vēstis*. Rucavas novada domes informatīvais izdevums, 2012–2017.
- LiepU** – Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta ekspedīciju npublicētie materiāli.
- No Sventājas** – *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā*. Sast. Liene Markus-Narvila, zin. red. Benita Laumane. Liepāja: LiePA, 2008, 47.–103.
- Rucavā** – Rucavas izloksnes teksti. *Rucavā, tur Paurupē ... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja: LiePA, 2007, 401.–468.

Literatūra

- Ābele 1928** – Ābele, Anna. Rucavas izloksne. *Filologu biedrības raksti*, 8, 1928, 135.–144.
- Ambrazas 1979** – Ambrazas, Vytautas. *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė*. Vilnius: Mokslas, 1979.

- =====
- Ambrasas 2006** – Ambrasas, Vytautas. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1979.
- Bušmane 1989** – Bušmane, Brigita. *Nīcas izloksne*. Rīga: Zinātne, 1989.
- Bušmane 2017** – Bušmane, Brigita. *Nīcas izloksnes vārdnīca (A–I)*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017. Pieejams tiešsaistē: <http://lulavi.lv/lu-lavi-gramatas-2005-> [skatīts 01.05.2018].
- Draviņš, Rūķe 1958** – Draviņš, Kārlis; Rūķe, Velta. *Verbalformen und undeclinierbare Redeteile der Mundart von Stenden*. Lund: Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet, 1958.
- Lj** – *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Pēc manuskripta fotokopijas izdevis E. Blese. Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.
- LLVV** – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- LVG 2013** – Auziņa, Ilze; Brenķe, Ieva; Grigorjevs, Juris u. c. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- Ozola 2001** – Ozola, Ieva. Divdabji vidus dialekta Kurzemes izloksnēs. *Tiltai: Priedas, 9. Veiksmāzodžio raidos klausimai*. Klaipēda: Klaipēdos universiteto leidykla, 2001, 15–18.
- Ozola 2012** – Ozola, Ieva. Verba tagadnes celmu dinamika Lejaskurzemes izloksnēs. *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku 3. un Letonikas 4. kongress. Novadnieciskās identitātes meklējumi Kurzemē*. Rakstu krājums. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2012, 147.–156.
- Reķēna 1995** – Reķēna, Antoņina. Verbu formu paralēles latgaliskajās, Zemgales sēliskajās un kursiskajās izloksnēs. *Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis*. A. Nr. 3/4 (572/573). Rīga: LZA, 1995, 14.–22.
- Rudzīte 1964** – Rudzīte, Marta. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1964.
- Rūķe 1940** – Rūķe, Velta. *Programma izlokšņu aprakstiem*. Rīga: Ramaves apgāds, 1940.

=====

Anna VULĀNE, Regīna KVAŠĪTE

**LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU
LINGVODIDAKTIKAS TERMINU VĀRDNĪCAS:
SASTATĀMAIS ASPEKTS**

**Dictionary of Latvian and Lithuanian Linguodidactic
Terms: A Comparative Aspect**

Abstract

Terminology has become an important part of the lexical system of the language, which is rapidly developing as a result of new, emerging objects and denotations requiring a name. The end of 20th century marked significant changes in the Latvian and Lithuanian educational systems that were also reflected in the terminology of this field. After further familiarisation with the experience of Western Europe, USA, etc. and translation of numerous articles, a number of linguodidactic concepts were encountered that did not yet have proper descriptions in the above mentioned languages and often these had to be created in a hurry. As a result, both languages introduced occasional derivatives. Also, unnecessary extensions of the semantic structures of native words or earlier borrowings were created, etc. Thus, the issue of the organization of the terminological system and creation of common understanding became increasingly topical and Latvian *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca* (2011) and Lithuanian *Lingvodidaktikos terminų žodynas* (2012) were written.

The aim of this study is to compare the linguodidactic terms in both dictionaries in order to examine the most significant differences in the terminology systems, the semantic structure and to identify similarities in their selection and interpretation.

The study was conducted using analysis of semantic structures, the comparative and descriptive methods.

The analysis of the content of both dictionaries lets us conclude that even though the dictionaries explain all the basic concepts of linguodidactic and their groups are similar, significant quantitative and qualitative differences are present:

- both the volume of material (470 terms in Latvian and 584 in Lithuanian), and the approach to the selection of terms and the formation of words vary,
- the Latvian dictionary provides terminology in English and Russian, whereas the Lithuanian dictionary in English, French, Russian and German,
- differences can also be observed in the use of synonyms, the scope and content of definitions,
- when borrowed and native terms were synonymous, Latvian term was selected as the preferred term. However, the borrowed term was often preferred in Lithuanian.

Keywords: Latvian, Lithuanian, linguodidactic terms, terminology, dictionary

Ievads

Par nozīmīgu valodas leksiskās sistēmas daļu un zinātnes nozari kļuvusi terminoloģija mūsdienās attīstās ļoti strauji, jo rodas jaunas reālijas, jauni denotāti, kam nepieciešams nosaukums. Šo sarežģīto „vārda došanas” darbu katrā nozarē lielākoties veic tās speciālisti vieni paši vai kopā ar valodniekiem, bet reizēm tajā iesaistās arī sabiedrība. Zinātnes valodas attīstībai, it īpaši – dažādu nozaru terminoloģiskās sistēmas izstrādei un funkcionēšanai, tiek pievērsta arvien lielāka vērība, diskutējot par terminu izstrādes pamatprincipiem, paņēmieniem un līdzekļiem, pašcilmes un aizgūto terminu īpatsvaru, par radīto terminu semantiku un funkcionālo iederīgumu. Ir svarīgi, lai valstī katras zinātnes nozares terminu lietojums būtu konsekvents un tiktu izmantota vienota sistēma, tāpēc, nenoliedzami, pieaug nozares terminu skaidrojošo vārdnīcu loma. Atšķirības jēdzienu traktējumā un denotāta nosaukšanā rodas gan etnosa valodas un zinātniskās pasaulaines atšķirību dēļ, gan terminu definēšanas tradīcijas ietekmē, gan aizguvumu semantiskās struktūras apjoma ziņā u. tml. Izstrādājot terminus, īpaši, sastādot vārdnīcas, parasti tiek izmantots vairāku valodu princips, resp., termins tiek dots ne tikai oriģinālvalodā, bet arī vismaz vienā svešvalodā. Vienota nozares jēdzienu izpratne un terminoloģija ir būtisks pētniecības faktors jebkurā zinātnes nozarē, īpaši aktuāli tas ir gadījumos, ja tiek īstenoti dažādi pārrobežu projekti. Nodrošināt

dažādās valstīs izstrādātās terminoloģijas vienotību ir problemātiski, ja tas nav speciālistu starpvalstu sadarbības projekts. Diemžēl nedz Latvijā, nedz Lietuvā gandrīz nemaz netiek izmantota kaimiņu valoda, bet tas sekmētu gan labāku izpratni par to, kas notiek radniecīgās valodas valsts terminradē, gan attiecīgās nozares zinātniskās domas precīzāku uztveri.

Lingvodidaktikas terminu sistēma, kas līdz šim ilgu gadus netika mērķtiecīgi apzināta ne Latvijā, ne arī Lietuvā, abu kaimiņvalstu speciālistu redzeslokā nonāca gandrīz vienā laikā. Galvenie faktori, kas noteica interesi par šo jomu, ir 20. gs. beigās notikušās pārmaiņas Latvijas un Lietuvas sabiedriski politiskajā dzīvē, izglītības sistēmā un ekonomikā. Notika arī pāreja no PSRS, it īpaši Krievijā, aprobētajām lingvodidaktikas atziņām kā teorētiskā pamata uz Rietumu pedagoģisko domu. Nozares speciālistiem radās iespēja plašāk iepazīt Rietumvalstu pieredzi konferencēs, semināros, projektos, dažādās zinātniskās publikācijās, kā arī piedaloties izglītošanās programmās. Mainījās latviešu un lietuviešu valodas statuss – tās kļuva par valsts valodu, kas nozīmēja gan jaunas prasības mācību satura izstrādei, gan pieejas maiņu valodas apguvei mazākumtautību skolās, gan arī to, ka paplašinājās abu valodu apguves telpa, jo Latvijas un Lietuvas speciālisti aktīvi pievērsās latviešu un lietuviešu valodas mācīšanai diasporā, kā arī latviešu un lietuviešu valodas kā svešvalodas mācīšanai savā valstī un ārzemēs (Vulāne, Stikute 2014: 325).

21. gadsimta sākumā katrā valstī tika izstrādāti attiecīgi latviešu / lietuviešu valodas mācību priekšmeta standarti un jauni mācību līdzekļi, tagad atkal top jauni mācību priekšmetu standarti un mācību līdzekļi, tiek veikti pētījumi un izdoti zinātniski darbi. Dažādās izglītības un valodas apguves jautājumiem veltītās publikācijās skaidri iezīmējās problēmas, kas radušās līdz ar pārmaiņām izglītības sistēmā un Rietumu pedagoģiskā informatīvā lauka plašāku iepazīšanu, – apzinot citu valstu didaktiķu pieredzi, tulkojot zinātniskos darbus, nākas saskarties ar specifiskiem nozares jēdzieniem, kuriem latviešu un lietuviešu valodā vēl nav atbilstošu nominatīvo vienību, tāpēc jārada nepieciešamie apzīmējumi (Vulāne 2011). Galvenā problēma saistīta ar to, ka jaunievedumi laika trūkuma, darba apjoma vai citu iemeslu dēļ lielākoties netika un netiek saskaņoti

nedz ar valodas ekspertiem, nedz Terminoloģijas komisiju. Precīzs, vēl arvien aktuāls situācijas raksturojums rodams Māra Baltiņa publikācijā: „Reālos apstākļos šajā procesā bieži vien pietrūkst laika konsultācijām un problēmas izpētei, turklāt nereti nav iespējams iesākumā noteikt, vai attiecīgajam konceptam lemts ilgs vai īss mūžs, vai tam būs plašs lietojums, pārkāpjot vienas nozares ietvarus, vai epizodisks un pārejošs lietojums šauri specializētā kontekstā.” (2007: 32) Būtisks terminoloģiskā haosa iemesls Latvijā daudzās nozarēs 20. gs. beigās, 21. gs. sākumā bija tas, ka nebija nozares terminoloģijas apakškomisijas un līdz ar to attiecīgā joma bija atstāta pašplūsmā – atsevišķu pētnieku, augstskolu docētāju, ierēdņu, skolotāju, tulkotāju u. tml. ziņā. Tas, kā pamatoti norāda Valentīna Skujīņa, „radīja terminoloģijas sfēras būtisku jautājumu voluntāru traktējumu. Pretrunīgo viedokļu un nesaskaņotās rīcības dēļ nelietderīgi tika šķiests speciālistu laiks vienu un to pašu starptautisko dokumentu tulkošanai latviešu valodā, ieviešot pretrunīgu terminoloģiju un radot nesaprašanos praksē” (2000: 68). Līdzīgi situācija veidojusies arī Lietuvā. Rezultātā praksē dažkārt ieviešas (un ieviešas) gadījuma rakstura darinājumi vai kalki, tiek nevajadzīgi paplašināta valodā funkcionējoša latviska / lietuviska termina vai senāka aizguvuma semantiskā struktūra, izvēlēta leksēma, kas neiekļaujas valodas nominācijas sistēmā un neatbilst terminam izvirzāmajām prasībām.

Viens no veidiem, kā rosināt vienotas terminoloģiskās sistēmas lietošanu, ir nozares terminu vārdnīcu, kā arī elektronisko datu banku izstrādāšana. Līdz šim lingvodidaktikas termini tika skaidroti, definēti valodas metodikas pētījumos un publikācijās, daļa no tiem – arī valodniecības, pedagoģijas un psiholoģijas speciālistu darbos, bet gadsimtu mijā notikušas pozitīvas pārmaiņas. Latvijā tika izstrādātas plašākas vai nepieciešamā minimuma vārdnīcas pedagoģijā un izglītības zinātnē (Blūma 1997; ITSV 1998; PTSV 2000; VPPTV 2004), psiholoģijā (PV 1999), valodniecībā (VPSV 2007), kuras veidoja labu pamatu lingvodidaktikas terminu vārdnīcu izstrādei. Arī Lietuvā izdoti dažādi terminogrāfijas izdevumi: valodniecības vai tās apakšnozaru (Bacevičiūtē 2008; Bakšienē 2011; Buivydienē, Žukienē 2008; KTŽ 1990; Kvašytē 2005; Vaskeļienē 2007), psiholoģijas (PŽ 1993), pedagoģijas (Jovaiša 1993) un

=====
edukoloģijas¹ (Jovaiša 2007) vārdnīcas. Likumsakarīgi, ka gandrīz vienlaicīgi Lietuvā un Latvijā iznāca pirmās šīs jomas terminu vārdnīcas *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca* (LTSV 2011) un *Lingvodidaktikos terminu žodynas* (LTŽ 2012)², kuras arī ir šī pētījuma **pamatavots** (sk. 1. att.).

Pētījuma **mērķis** – salīdzināt lietuviešu un latviešu lingvodidaktikas vārdnīcas un tajās iekļautos terminus. Lai sasniegtu šo mērķi, izvirzīti šādi **uzdevumi**: 1) izanalizēt katras valodas terminu vārdnīcas struktūru un terminu kopumu; 2) noskaidrot salīdzināmo valodu terminu sistēmas kopīgās un atšķirīgās iezīmes. Pētījums veikts, izmantojot sastatāmo un aprakstošo metodi.

Lingvodidaktikas vārdnīcu raksturojums

Svarīgs faktors lingvodidaktikas jomas terminu attīstībā Latvijā, kā norādīts vārdnīcas priekšvārdā, bija tas, ka „latviešu valodas gan kā dzimtās valodas, gan kā otrās valodas un arī kā svešvalodas mācību disciplīna attīstījusies viena no otras šķirti. Katrai no tām ir sava teorētisko un praktisko ideju attīstības vēsture, ārējās ietekmes, saikne ar citām zinātņu nozarēm, praksē nostiprinājusies zinātnisko jēdzienu sistēma. Atšķirīgā valodas priekšmetu attīstības vēsture ir bijusi par pamatu daudzām neskaidrībām terminoloģijas lietojumā” (LTSV 5). Tāpēc, lai atrisinātu nozarē aktuālos terminoloģijas jautājumus, 2010. gadā valodas didaktikas speciālisti filoloģijas doktori Arvils Šalme, Vita Kalnbērziņa un pedagoģijas doktore Zenta Anspoka Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta Terminoloģijas nodaļas vadītājas Dr. habil. philol. Valentīnas Skujiņas vadībā ar Latviešu valodas aģentūras īstenotā Eiropas Savienības sociālā fonda projekta „Atbalsts valodas apguvei un bilingvālajai izglītībai” atbalstu sāka darbu pie valodas apguves terminu atlases un

¹ Lietuviešu valodā termins *edukologija* ienācis, lai nosauktu izglītības zinātni, kas aptver zinātni par bērnu un jauniešu mācīšanu jeb pedagoģiju (*pedagogika*) un pieaugušo mācīšanu jeb andragoģiju (*andragogika*) (Jovaiša 2007: 62). Šo terminu Lietuvā plaši lieto (sk. Bitinas 2011) arī dažādu institūciju vai to struktūrvienību nosaukumos, piemēram, *Lietuvos edukologijos universitetas*, *Šiaulių universiteto Edukologijos fakultetas*, savukārt Latvijā šāds termins tiek izmantots minimāli.

² Turpmāk rakstā tiks lietoti tikai attiecīgie lingvodidaktikas terminu vārdnīcu nosaukumu saīsinājumi bez gada norādes.

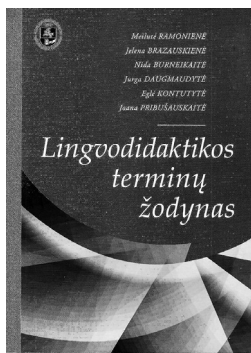
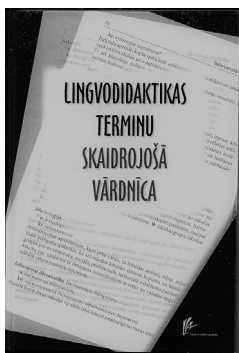
=====
sistemātizēšanas. Terminu atlasē pamatā ir vārdnīcas autoru izpratne par valodas didaktikas pētīšanas priekšmeta svarīgāko jēdzienu saturu un tiem psiholoģijas, valodniecības un vispārīgās didaktikas saskartermiņiem, kuriem, pēc autoru domām, ir vistiešākā saistība ar valodas apguves pamatjautājumiem (LTSV 5). Vārdnīcā apkopotie termini apspriesti un vienotai lietošanai valodas praksē apstiprināti Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) Terminoloģijas komisijā (TK), par ko liecina 2011. gada 14. jūnijā pieņemtais LZA TK lēmums Nr. 90 (LZA TK 2011).

Lietuvas valodnieces un valodas didaktikas speciālistes Meilute Ramonienē (*Meilutė Ramonienė*), Jelena Brazauskienē (*Jelena Brazauskienė*), Nida Burneikaite (*Nida Burneikaitė*), Jurga Daugmaudīte (*Jurga Daugmaudytė*), Egle Kontutīte (*Eglė Kontutytė*) un Joana Pribušauskaite (*Joana Pribušauskaitė*) vārdnīcas ievadā apgalvo, ka „pirmā iecere bija sagatavot tikai lingvodidaktikas terminu vārdnīcu. Taču samērā ilgā tās izstrādes laikā attīstījās lietīšķās valodniecības zinātne, kas aptver arī valodu – gan dzimtās, gan svešvalodu – mācīšanas un mācīšanās jomu, kas papildināja mūsu terminoloģiju ar jauniem, mūsdienīgai lingvodidaktikas izpratnei nepieciešamiem jēdzieniem. Vārdnīcas mērķis tika koriģēts, apjoms nedaudz palielināts, aptverot saskarozares, kas cieši saistītas ar valodas mācīšanu. Tāpēc tagad vārdnīcā iekļauts daudz mūsdienu lingvodidaktikas vispārīgo un speciālo terminu, kas aptver sarežģīto valodu mācīšanās un mācīšanas kompleksu un tā saikni ar citiem priekšmetiem. Tika savākti jau lietotie lingvodidaktikas termini, radīti lietuviskie ekvivalenti trūkstošiem termiņiem, kurus izmanto angļu, franču, vācu, krievu literatūrā, izveidota to kopīga sistēma un sniegtas visu terminu definīcijas” (LTŽ 5–6).

Latviešu un lietuviešu vārdnīcu izstrādes priekšvēsturē jau skatāmas gan līdzīgā motivācija un ieceres, gan kopīgās problēmas, gan arī materiāla ieguves un izstrādes atšķirīgās nianšes.

Abu vārdnīcu sagatavošanas posmā izmantota teorētiskā literatūra, leksikogrāfiskie un terminogrāfiskie izdevumi latviešu un lietuviešu valodā – galvenās latviešu un lietuviešu valodā agrāk izdotās saskarozaru – valodniecības un pedagoģijas (Lietuvā arī edukoloģijas) – vārdnīcas un rokasgrāmatas. No ārzemju pētījumiem dominē darbi angļu valodā, kvantitatīvi līdzvērtīgs LTSV un LTŽ ir krievu autoru darbu kopums (6), bet lietuviešu vārdnīcā ir vairāk avotu vācu valodā

un franču valodā (latviešu valodā tikai viens vācu un neviena franču valodā). Kopumā LTSV izmantoti 57 avoti valodniecībā, lingvodidaktikā, psiholoģijā, pedagogijā, bet LTŽ – 94, taču, kā liecina literatūras saraksts, nevienā no tām nav iepazīts otras valsts speciālistu veikums.



1. attēls. Latviešu un lietuviešu valodas lingvodidaktikas terminu vārdnīcas

Pēc uzbūves abas vārdnīcas ir alfabētiskas, tomēr to struktūrā vērojamas zināmas atšķirības. LTSV bez satura rādītāja (3), priekšvārda (4–7) un vārdnīcas uzbūves apraksta (8) ir latviešu terminu šķirkļu vārdnīca (9–102) un divu valodu – angļu un krievu – terminu rādītāji ar latviešu valodas terminu ekvivalentiem (attiecīgi 103–114 un 115–127), kā arī izmantoto avotu un literatūras saraksts (128–130). Savukārt LTŽ nav satura rādītāja, bet ir ievads (5–7), šķirkļa shēma ar paskaidrojumiem, kāda informācija par terminu tiek sniegta un ko nozīmē dažādās norādes (8), literatūras (9–13) un saīsinājumu saraksts (14), lietuviešu terminu vārdnīca³ (15–228) un pielikumi, kuros doti valodu mācīšanai, apguvei svarīgu dokumentu, institūciju, darbu nosaukumi, to saīsinājumi un definīcijas (229–233), bet trūkst svešvalodu terminu rādītāju.

Atšķiras terminu šķirkļa struktūra, kas daļēji ir saistīts ar svešvalodu skaitu (LTSV ir divas svešvalodas, bet LTŽ – četras): LTSV šķirklis labi pārskatāms, viegli uztverams, parasti samērā kompakts, netiek norādīta saikne ar saturā minēto jēdzienu šķirkļiem, norāde uz semantiski

³ Visiem lietuviešu valodas terminiem LTŽ ir saliktas uzsvāru zīmes, jo tā ir viena no prasībām, kas jāievēro, publicējot terminu vārdnīcas Lietuvā. Šajā rakstā tās netiek lietotas.

saistītiem jēdzieniem dota šķirkļa beigās. LTŽ terminu definīcijas lielākoties plašas, tajās atklāta saikne ar citiem vārdnīcā definētiem terminiem, pašā šķirklī dotas dažādas papildnorādes (sk. 2. att.).

stāstījums

a. *narration*

kr. *повествование*

Runas darbība, kuras laikā tiek radīts teksts par redzēto, dzirdēto, lasīto, piedzīvoto; brīvs satura izklāsts par noteiktu tematu mutvārdos vai rakstveidā. Valodas mācību procesā stāstījums ir viens no metodiskajiem paņēmieniem saistītas mutvārdu un rakstu runas attīstīšanai un pārbaudei.

▷ arī *apraksts; atstāstījums; atstāstīšana; vēstījums*

pāsaņojimas, naratīvas (angl. *narration*, pranc. *narration* (f), rus. *повествование*, vok. *narrative Themenentfaltung* (f), *Erzählen* (n)) ↑*teksto tips*, toks prasmēs perteikimo būdas, kai vaizduojamas veiksmas ar īvykis. Δ centrā sudaro veiksma (īvykių grandinė) ir veikējas. Pateikiama veiksmo ar īvykio vieta, laika, priēžastys, teigiama ar neigiama baigtiis, vertinimas ir pan. Δ dažnai vyrauja, pvz., žinių reportažuose, informaciniuose pranešimuose. Δ gali sudaryti teksto pagrindą arba Δ pastraipos gali būti įterpiamos, pvz., į ↑*aprašymą*, ↑*aiškinimą* ar ↑*argumentavimą*. Mokant ↑*rašymo*, svarbu mokyti Δ, pvz., parinkti tinkamas ↑*kalbos priemones*.

valodas tests

a. *language test*

kr. *языковой тест*

Atsevišķs uzdevums vai tā sastāvdaļa valodas zināšanu vai prasmju jomas, piemēram, runāšanas vai rakstīšanas, novērtēšanai. Šajā nozīmē tests var veidot arī daļu no eksāmena kā tā sastāvdaļa (piemēram, runāšanas tests) vai kā atsevišķs uzdevums (piemēram, aizpildes tests).

▷ arī *eksāmens*

tēstas (angl. *test*, pranc. *test* (m), rus. *тест*, vok. *Prüfung* (f), *Test* (m))

1. lingvodid.: standartizuetos formas uzduocių sistema, kuria tikrinamas kalbos mokejimas ar žinios. Δ atliekamas vienodomis sąlygomis, vertinamas pagal tuos pačius kriterijus. Gero Δ požymiai: ↑*pagrįstumas*, ↑*patikimumas*, gera punktu ↑*skiriamoji geba*, ↑*praktiškumas*. Esama įvairių Δ rūšių:

- pagal tikrinimo tikslą skiriami ↑*išmokimo*, ↑*mokėjimo*, ↑*gru-pavimo*, ↑*diagnostiniai*, ↑*gabumų* Δ;
- pagal tikrinimo laiką mokymo procese – pažangos, baigiamieji Δ;

- pagal tikrinimo objektą ir tikrinamosios veiklos pobūdį – ↑*žinių vertinimo*, ↑*atlikties Δ*;
- pagal atlikimo greitį – ↑*spartos*;
- pagal testų užduotis – ↑*pavienių punktų Δ*, ↑*integrootieji Δ*,
- pagal santykį su norma ir kriterijais – ↑*kriteriniai*, ↑*norminiai Δ*;
- pagal užduočių tikrinimo formą – ↑*objektyvieji*, ↑*subjektyvieji Δ*;
- pagal atlikimo priemones – atliekami kompiuteriu ar popieriuje.

Keli to paties Δ variantai, kuriais pagal tą patį aprašą tikrinami tie patys dalykai, turi būti vienodo sunkumo, tokios pat apimties. Jie vadinami ↑*hygiaverčiais testo variantais*. Kai kada Δ vadinamas ↑*kontrolinis darbas*;

Dar žr. ↑*kalbos testavimas*, ↑*konstruktas*, ↑*testo aprašas*, ↑*kontrolinis klausimynas*, ↑*vertinimas*

2. standartizuotų užduočių rinkinys (brošiūra ar susegti lapai), apimantis visas testuotojų numatytas tikrinimo sritis. Be užduočių, Δ dar pateikiami nurodymai kandidatams (kiek skiriama laiko, kaip ir kur rašyti atsakymus ir pan.).

Dar žr. ↑*testo sandas*, ↑*užduotis*

2. *attēls*. Latviešu un lietuviešu valodas lingvodidaktikas terminu vārdnīcu šķirkļu paraugi

Terminu atlase un to definīcijas

Tā kā valodas apguve notiek trijos virzienes – valodu māca/ mācās kā dzimto (gan dzimtenē, gan emigrācijā, kur to nereti apgūst arī kā kultūras mantojuma valodu), kā otro (mazākumtautību skolās) un kā svešvalodu – vārdnīcu autoriem bija jāsavieno tas, kas raksturīgs visiem virzieniem (skatījumu, mācību metodes, veidus, darba formas u. tml.), atspoguļojot mūsdienām raksturīgo tendenci tuvināt šīs mācību disciplīnas. Tas, bez šaubām, jāvērtē pozitīvi, jo rosina pedagogus raudzīties plašāk uz valodas apguves problemātiku, meklēt kopīgo un izprast katra virziena specifiku.

Autoriņiem bija jāveic sarežģīts terminu atlases darbs, lai izlemtu, kurus no pedagoģijas, valodniecības un psiholoģijas kā saskarnozaru terminiem iekļaut vārdnīcā. Šajā ziņā starp LTSV un LTŽ vērojamas diezgan lielas atšķirības. Tā kā LTŽ ir 584 šķirkļa termini, bet LTSV 470, resp., par 114 mazāk, būtiskas atšķirības vērojamas terminu

kopas izveidē – LTŽ tā ir plašāka un, kā jau teikts, precīzāk saistīta ar lingvodidaktiku. To, iespējams, sekmējis arī tas, ka vismaz daļēji šeit nav iekļauti saskarozares vārdnīcās skaidrotie termini. Atsevišķu latviešu valodniecības terminu (sk. arī VPSV 2007) iekļāvums vārdnīcā motivēts ar to, ka tiem ir saikne ar valodas apguvi:

valodniecība, lingvistika

Zinātnes nozare, kurā pēta valodu, tās īpašības, uzbūvi, funkcionēšanu un attīstību. Valodniecība daļās daudzās apakšnozarēs, atkarībā no valodas pētīšanas aspekta tā var būt mūsdienu vai vēsturiskā, sinhroniska un diahroniska, vispārīga un atsevišķu valodu un valodu grupu valodniecība. (VPSV 2007: 425)

valodniecība

Zinātnes nozare, kurā pēta valodu, tās uzbūvi, īpašības, funkcijas un attīstību. Atkarībā no aspekta, kādā valoda tiek pētīta (piemēram, mūsdienu vai vēsturiskā, sinhroniskā vai diahroniskā, salīdzināmā vai sastatāmā skatījumā u. c.), valodniecībā izšķir vairākas apakšnozares. Viena no valodniecības saskarozarēm, kas attīstās divu vai vairāku nozaru saskarē, ir valodas didaktika jeb lingvodidaktika. (LTSV 99)

Līdzīgi traktēti arī citi valodniecības termini, piemēram, *fonētika*, *fonoloģija*, *gramatika*, *gramatiskā kategorija*, tāpēc šķiet lieki LTSV. Turklāt bieži vien to definīcijas abos terminogrāfijas avotos gandrīz pilnībā sakrīt, resp., nav uzsvērti specifiski lingvodidaktiskie aspekti, piemēram, *alfabēts*, *dialekts*, *formālā gramatika*, *grafētika*, *gramatiskā nozīme*, *gramatiskā sistēma*, *morfoloģija*, *semantika*, *sintakse*, *valodas kultūra*, *vārdarināšana* u. c. Teiktais attiecas ne tikai uz valodniecības terminiem, bet arī uz citu saskarozaru terminiem, piemēram, *ābece*, *atgriezeniskā saite*, *indukcija*, *metodika*, kuri gandrīz tieši tāpat skaidroti pedagoģijas terminu vārdnīcā (PTSV 2000). Lai gan arī LTŽ ir ne mazums valodniecības terminu (*kreolinē kalba* ‘kreoliskā valoda’, *metakalba* ‘metavaloda’, *sociolektas* ‘sociolekts’, *stilius* ‘stils’, *žodynas* ‘vārdnīca’ u. c.), kopumā tā ir vairāk lingvodidaktiska ne tikai apjoma dēļ, bet arī tāpēc, ka autorēm, šķiet, izdevies konsekventāk nošķirt lingvodidaktikas terminus no saskarozaru terminiem vai arī diferencēt to nozīmes, uzsvērt tieši šai jomai raksturīgos aspektus. Valodu didaktikas skatījumā LTŽ skaidroti, piemēram, termi-

ni *fonetikos pratimai* ‘fonētikas vingrinājumi’, *fonologinē kompetencija* ‘fonoloģijas kompetence’, *gramatikos pratimai* ‘gramatikas vingrinājumi’, *žanras* ‘žanrs’, kas vairāk atbilst vārdnīcas uzdevumiem.

Raksturīgi, ka starpnozaru termini, it īpaši pedagogijā, valodniecībā un lingvodidaktikā funkcionējošie apzīmējumi, tiek skaidroti nozarei specifiski, bet dažkārt viens un tas pats jēdziens apzīmēts ar strukturāli atšķirīgām vienībām:

adaptācija

Pielāgošanās (arī pielāgošana) jaunai situācijai, prasībām, noteiktiem apstākļiem, kas nepārtraukti mainās; ar negatīvo, nelabvēlīgo faktoru pārvarēšanu saistīta piemērošanās videi. Adaptācija sekmē organisma darbaspēju uzturēšanu. ◇ *bērnu adaptācija mācību slodzei*; mācību adaptācija; *profesionālā adaptācija*

a. *adaptation*

v. *Adaptation*

kr. адаптация (PTSV 2000: 8)

adaptēšana; adaptācija

a. *adaptation*; v. *Adaptierung* f., *Adaptation* f.; kr. адаптация

Oriģinālteksta vai tā tulkojuma pielāgošana (atvieglošana) mācību vai citiem mērķiem, ievērojot adresāta izglītības vai informētības līmeni un no tā atkarīgās uztveres spējas; arī – starptautisku standartu vai citu normatīvu aktu pielāgošana konkrētiem vietējiem apstākļiem vai situācijai. ◇ standarta adaptēšana; tulkojuma adaptēšana. (VPSV 2007: 14)

adaptācija ▷ *adaptēšana*;
adaptēšanās

adaptēšana; adaptācija

a. *adaptation*; kr. адаптация; адаптирование

Valodas elementu un uzdevumu pielāgošana valodas apguvēja vajadzībām un valodas prasmes līmenim. Tekstu var pielāgot, to vienkāršojot, saīsinot vai citādi pārveidojot. Mācību uzdevuma grūtuma pakāpi var pielāgot, piedāvājot papildmateriālus (vārdnīcas, ilustrācijas), dodot iespēju to pašu tekstu vienlaikus klausīties un lasīt vai noklausīties vairākas reizes. ◇ *teksta adaptēšana*

▷ arī *adaptēts teksts*

adaptēšanās; adaptācija

Valodas apguvēja spēja izprast jaunu situāciju, mainīt attieksmi, iekļauties jaunā kultūrā un valodas lietojuma vidē, izmantojot esošās vai apgūstot jaunas zināšanas, prasmes, pieredzi.

▷ arī *akomodācija*; *akulturācija*; *asimilācija* 2 (LTSV 9–10)

Kā redzam, pedagogijas terminu vārdnīcā termins *adaptācija* (sal. vidusl. lat. *adaptatio* < lat. *adaptare* ‘pielāgot, piemērot’ (SV 1999: 19)) lietots ar atgriezeniskuma nozīmi, attiecinot to tikai uz subjekta darbību, kas vērsta uz sevi, savukārt LTSV šķirti divi jēdzieni: izmantojot latviešu valodas atvasinājumus ar formantu *-šana* (< *adaptēt*) un *-šanās* (< *adaptēties*), radīti divi termini, tā nodrošinot precīzāku skaidrojumu, proti, *adaptēšana* ir subjekta veikta darbība, kas virzīta uz valodu kā objektu, bet *adaptēšanās* ir subjekta darbība, kas virzīta uz sevi kā objektu. Šāda pieeja uzskatāma par piemērotāku, jo, izmantojot tikai aizguvumu *adaptācija*, nav iespējams atklāt divu dažādu darbību, procesu specifiku. Latviešu valodā aizgūtajai izskaņai *-ācija* ir divējāda semantika – gan rezultāta, gan arī darbības, iedarbības nozīme (tai atbilst latviešu valodas izskaņa *-šana* kā procesa, darbības nosaukumu derivatīvais formants). Šī semantiskā divējādība guvusi atspoguļojumu arī skaidrojošajās vārdnīcās, piemēram, mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā (MLVV) **adaptācija** s. lietv. 1. Piemērošanās, pielāgošanās (videi, apstākļiem, situācijai u. tml.). *Augu, dzīvnieku a. Cilvēka sociālā a. Attīstīt labas adaptācijas spējas*. 2. Teksta vienkāršošana, pārveidošana, pielāgojot (to) lasītāja vajadzībām (MLVV). Jāpiebilst, ka 1978. gadā izdotajā *Pedagoģijas terminu vārdnīcā* bija piedāvāti termini *adaptācija, adaptēšana, adaptēšanās* (PTV 1978).

Savukārt LTŽ nav ne attiecīga latīņu cilmes aizguvuma, ne arī kādu šīs saknes atvasinājumu, taču svešcilmes termins *adaptācija* ‘adaptācija’ ir iekļauts lietuviešu valodas pedagogijas terminu vārdnīcās, kur definēts un plašāk raksturots (kā redzams no šī lietuviešu valodas termina definīcijas, jēdziens saistīts ar didaktiku):

adaptācija ‘adaptācija’

individu ir aplinkos sateikto pusiausvira iŕveikiant prieŕtaravimus. Œis biologijos terminas (regos, klausos, sensorikos adaptacija) yra prigiŕjes psychologijoje, pedagogikoje, sociologijoje. Didaktinŕ adaptacija vyksta, kai moksleiviai prisitaiko prie naujŕ mokymo metodŕ, mokymosi bŕdŕ ir formŕ. Pradedantieji studijas universitete patiria daug vidiniŕ prieŕtaravimŕ, metodiniŕ ir veiklos organizavimo sunkumŕ, kol iŕveikia buvusį bendrojo lavinimo mokyklos moksleivio elgesio, mokymosi bŕdo stereotipŕ, kol iŕvyksta pedagoginŕ, psichologinŕ, socialinŕ adaptacija.

[indivīda un vides mijiedarbības līdzsvars, pārvarot pretrunas. Šis bioloģijas termins (redzes, dzirdes, sensorikas adaptācija) ir nostiprinājies psiholoģijā, pedagogijā, socioloģijā. Didaktiskā adaptācija notiek, kad skolēni pielāgojas jaunām mācību metodēm, mācīšanas veidiem un formām. Tie, kas sāk studijas universitātē, izjūt daudz iekšēju pretrunu, metodiskas un darba organizēšanas grūtības, kamēr pārvar bijušā vispārizglītojošās skolas skolēna uzvedības, mācīšanās veida stereotipus, kamēr notiek pedagoģiskā, psiholoģiskā, sociālā adaptācija.]⁴ (Jovaiša 2007: 10; arī Jovaiša 1993: 6)

adaptīvumas ‘adaptivitāte’

gebėjimas kintant aplinkybėms rasti optimalius sprendimus <...> [spēja, mainoties apstākļiem, atrast optimālu risinājumu [...]] (Jovaiša 2007: 10; arī Jovaiša 1993: 6)

Līdzīgi vairāku terminu definīcijas, kuras atrodamas arī citās vārdnīcās, LTSV autori veiksmīgi piemērojuši nozares specifikai. Piemēram:

apraksts

1. Secīgs (pazīmju, īpašību, procesa) attēlojums, izklāsts. ◊ *ceļojuma apraksts; cilvēka apraksts; parādības apraksts*

2. Literārs prozas darbs, kurā attēloti reāli notikumi un personas. [...] (PTSV 2000: 15)

apraksts

Secīgs objekta (priekšmeta, dzīvas būtnes, parādības) vai objektu grupas attēlojums; teksta tips kāda priekšmeta vai priekšmetu grupu, parādību vai dzīvu būtņu pazīmju secīgam izklāstam mutvārdos vai rakstos. Atkarībā no stāstītāja atieksmes pret novēroto objektu, kā arī no tā, kādi valodas līdzekļi tiek izmantoti, aprakstot objektus, izšķir lietišķos un mākslinieciskos aprakstus. ◊ *dabas apraksts; dzīvesgājuma apraksts; lietišķais apraksts; mākslinieciskais apraksts*

▷ arī *pārsprīdums; stāstījums; valodas apguves līmeņa apraksts; vēstījums.* (LTSV 13)

⁴ Kvadrātiem šeit un tālāk lietuviešu terminu definīciju tulkojums (atsakoties no specifiskām norādēm vai tehniskiem izcēlumiem avotvalodā) – A. V., R. K.

adresāts

1. Runas situācijas dalībnieks, kam domāta adresanta izteiktā informācija, resp., klausītājs vai lasītājs. Sk. arī *runas situācija; adresants*

2. Semantiskā loma – situācijas dalībnieks, kam domāta darītāja izteiktā informācija. Latviešu valodā to visbiežāk izsaka ar papildinātāju datīvā [..], retāk – akuzatīvā. Sk. arī *semantiskā loma; papildinātājs*. (VPSV 2007: 16)

adresāts

Runas situācijas dalībnieks (klausītājs vai lasītājs), kurš saņem viņam paredzēto informāciju un atbilstīgi uz to reaģē. Valodas apgūvē īpaša uzmanība tiek pievērsta adresāta (klausītāja vai lasītāja) saziņas kultūras izkopšanai.

▷ arī *adresants* (LTSV 10)

Attiecīgo terminu atbilstmes ir konstatētas arī LTŽ un citās lietuviešu terminu vārdnīcās vai rokasgrāmatās, kur to izpratne (un definīcijas) tāpat nedaudz atšķiras:

aprašymas ‘apraksts’⁵

Gamtos, aplinkos, daiktų, figūrų ir pan. vaizdavimas. Δ statiškas: jame vaizdai susiklosto e r d v è s pagrindu. Δ gali būti *dalykinis* arba *nemeninis* – objektyvus, pavyzdžiui, enciklopedijose, vadovėliuose, ir *meninis* – subjektyvus <...>

[Dabas, vides, priekšmetu, figūrų u. tml. attēlošana. Δ var būt *lietišķs* jeb *nemāksliniecisks* – objektīvs, piemēram, enciklopēdijās, mācību grāmatās, un *māksliniecisks* – subjektīvs [..]] (Vaskelienė 2007: 52)

adresatas ‘adresāts’

Informācijās *gavējas*, vienas iš komunikācijās akto dalyvių (greta adresanto), t. y. asmuo, į kurį

aprašymas

↑*teksto tipas*, toks prasmės perteikimo būdas, kai temos komponentai išdėstomi erdvėje ir laike, t. y. apibūdinamas žmogus, daiktas, gyvūnas, vieta ir pan. <...>

[teksta tips, tādā jēgā atklāsmes veids, kad tēmas komponenti izkārtoti telpā un laikā, resp. tiek raksturots cilvēks, priekšmets, dzīvnieks, vieta u. tml. [..]] (LTŽ 23–24)

adresatas

verbaliniuose bendravimo modeliuose *gavėjas*, *pašnekovas*, klausantysis (skaitantysis), gaunantis

⁵ Arī *aprašītāšana*, jo ar izskaņu *-ymas* lietuviešu valodā darina gan procesa, gan tā rezultāta nosaukumu (lietuviešu valodā lieto terminu *katgorinis daugiareikšmiškumas* ‘kategorijālā daudznozīmība’ (Kvašytė 2005: 38)).

kreipiamasi, kuriam kas nors, pavyzdžiui, straipsnis, literatūros kūrinys ar pranešimas, skiriama, kuris priima informaciją. Tai klausytojas, skaitytojas, teksto suvokėjas, pašnekovas ir pan.

[Informācijas saņēmējs, viens no komunikācijas akta dalībniekiem (līdzās adresantam), resp. persona, pie kuras vēršas, kurai kaut ko, piemēram, rakstu, literāru sacerējumu vai ziņojumu, velta, kura uztver informāciju. Tas ir klausītājs, lasītājs, teksta uztvērējs, sarunu biedrs u. tml.] (Vaskelienē 2007: 113–114)

pranešimą iš ↑*adresanto*. Kad Δ perduotą pranešimą suprastų, jam reikia turėti bendrų žinių apie pasaulį ir apie pranešimo situacinį kontekstą. Kad įvyktų komunikacija⁶, iš Δ yra tikimasi atitinkamos reakcijos, ↑*grįžtamojo ryšio*

[verbālos saziņas modeļos uztvērējs, sarunu biedrs, klausītājs (lasītājs), ziņojuma no adresanta saņēmējs. Lai Δ nodoto ziņojumu saprastu, viņam ir jābūt vispārīgām zināšanām par pasauli un par ziņojuma situācijas kontekstu. Lai notiktu komunikācija, no Δ tiek gaidīta attiecīga reakcija, atgriezeniskā saikne] (LTŽ 16)

Nākas sastapties arī ar būtiskām jēdziena izpratnes atšķirībām, piemēram, īpaši spilgti tas atklājas termina *eseja* skaidrojumā – PTSV kā pirmā nozīmē piedāvāta jēdziena paplašinātā un latviešu valodai līdz tam neraksturīgā izpratne, kas tika ieviesta 90. gadu vidū, tulkojot tekstus no angļu valodas, savukārt LTSV šis jēdziens skaidrots atbilstoši tā lietošanas tradīcijai latviešu valodā. Sal.:

eseja

1. Sacerējums, ko skolēns (students) raksta kursa vai tēmas noslēgumā kā īpašu ar attiecīgo kursu vai tēmu saistītu pārbaudes darbu, kurā var būt pētniecības elementi. Esejai ir noteikta struktūra: [..]

2. Neliels mākslinieciski kritisks literārs darbs, kurā tā autors parasti izsaka savas domas, savu subjektīvi emocionālo attieksmi pret apceramo parādību. (PTSV 2000: 50)

eseja

Neliels prozas darbs – apcere, kurā autors pauž savu subjektīvi emocionālo attieksmi pret apceramo parādību vai jautājumu. Īss analītisks pārskats vai izskaidrojums par kādu tematu.

◇ *argumentētā eseja; brīvā eseja*

▷ arī *domraksts; sacerējums* (LTSV 80)

⁶ Kā šķirkļa termins ir iekļauts arī šis (LTŽ 103), taču šajā definīcijā tas nav norādīts.

eseja

[ang. *essay* < fr. *essai* ‘izmēģinājums, pārbaude’] – neliela apjoma prozas darbs – apcere par kādu zinātnes, filozofijas un it īpaši literatūras un mākslas problēmu. (SV 1999: 206)

eseja

Neliela mākslinieciski kritiska apcere, kurā izceļas galvenokārt autora subjektīvi emocionālā attieksme pret attēlojamo parādību. (MLVV)

Savukārt LTŽ šis termins tiek definēts kā divu nozīmju termins, resp. līdzīgāk latviešu pedagogijas terminu vārdnīcai (PTSV 2000) nekā lingvodidaktikas terminu vārdnīcai (sal. arī definīcijas citās lietuvišu valodas vārdnīcās):

esē ‘eseja’

[pranc. *essai* – bandymas] – teksts, kuram būdingas mokslinio, publicistinio ir meninio stiliaus elementu jungimas. <...>

[[fr. *essai* – mēģinājums] – teksts, kuram raksturīgs zinātniskā, publicistiskā un mākslinieciskā stila elementu apvienojums. [..]] (Buivydienė, Žukienė 2008: 32)

esē

1. rašytinių tekstų ↑*žanras*, kurio tikslas – pateikti kokio klausimo analizę ir vertinimą;

2. prozos rūšis, kai rašytojas samprotauja apie kokį dalyką dažniausiai savitu ↑*stiliumi* <...>

[1. rakstū tekstu žanrs, kura mērķis – sniegt kāda jautājuma analīzi un vērtējumu; 2. prozas veids, kad rakstnieks izsaka pārdomas par kādu lietu parasti savdabīgā stilā [..]] (LTŽ 47)

esē

nkt. [angl. *essay* < pranc. *essai* – bandymas] mokslo arba literatūros kritikos rašinys, straipsnis, kuriam būdinga kompozicinis ir stilistinis laisvumas, subjektyvus nagrinėjamo objekto traktavimas.

[*nelok.* [a. *essay* < fr. *essai* – mēģinājums] zinātnisks vai literatūrkritikas sacerējums, raksts, kuram raksturīgs kompozīcijas un stila brīvums, subjektīva analizējamā objekta traktējums.] (TŽŽ 2013: 234)

Dažas atšķirības redzamas arī tajā, kā tiek definēts pats jēdziens *lingvodidaktika*.

lingvodidaktika ▷ *valodas didaktika*

valodas didaktika, lingvodidaktika

a. *language learning methodology*

kr. *лингводидактика*

Valodniecības un pedagoģijas starpnozare, kurā pēta valodas apguves, mācīšanas un mācīšanās procesa teorētiskos pamatus, mērķus, uzdevumus, valodas mācību saturu, valodas mācību principus, pieejas, metodes, metodiskos paņēmienus, kā arī valodas mācību organizācijas formas un valodas mācīšanas un mācīšanās sasniegumu vērtēšanas sistēmu. (LTSV 94)

lingvodidaktika (angl. *language education*, *language pedagogy*, franc. *didactique des langues* (f), rus. *лингводидактика*, vok. *Linguodidaktik* (f))

Bendroji kalbu mokymo teorija, ↑*didaktikos* šaka, analizuojanti kalbos mokymo bendruosius principus, ↑*metodus*, ↑*mokomosios medžiagos* išmokimo dėsningumus. Δ glaudžiai siejasi su mokymo objektu, kalba, t. y. kalbos struktūros ypatybėmis, lingvistine medžiaga <...>

[Vispārīgā valodu mācīšanas teorija, didaktikas apakšnozare, kas analizē valodas mācīšanas vispārīgos principus, metodes, mācību materiālu apguves likumsakarības. Δ cieši saistīta ar mācību objektu, valodu, resp. valodas struktūras iezīmēm, lingvistisko materiālu [...]] (LTŽ 119)

LTSV šķirkli sākumā dots vispārīgāks, ar valodas mācīšanu mazāk saistīts termina *lingvodidaktika* skaidrojums (*valodniecības un pedagoģijas starpnozare*, nevis didaktikas apakšnozare), savukārt LTŽ ļoti tieši norādīts, ka tā ir valodu mācīšanas teorija un didaktikas apakšnozare. Atšķiras arī skaidrojuma izvērsums – LTSV tas ir detalizēts, savukārt LTŽ – vispārīgāks. Šo šķirkļu noformējums un saturiskais sastatījums atklāj diezgan raksturīgas nianšes, kā tiek formulēta doma, atklāts jēdziena saturs.

LTSV ietverti ne tikai sen nostabilizējušies, bet arī pēdējos gados latviešu valodas didaktikā ieviesti termini, tādējādi tos nostiprinot zinātniskajā apritē, piemēram, *atdevums*, *iedevums*, *lingvokulturēma*, *lingvokulturoloģiskā pieeja*, *kritiskā klausīšanās*, *semilingvisms*, *asimetriskā divvalodība*, *secīgā divvalodība*, *runas žanrs*, *runas uzvedība* u. c. Raksturīga vārdnīcas iezīme ir tas, ka autori, no vienas puses, tiekušies maksimāli izmantot jaunākajos zinātniskajos pētījumos

paustās atziņas, tādējādi bagātinot latviešu lingvodidaktikas teorētisko domu, un, no otras puses, centušies saglabāt tos terminus, kuru lietojums kādā nozīmē jau nostiprinājies praksē, kritiski vērtējot vienu un otru atbilstīgi mūsdienu vajadzībām. Arī LTŽ autore ir atlasījušas, precīzi un saprotami definējušas daudzus terminus, kas nosauc jaunus jēdzienus: *īvestis* ‘iedevums’, *išvestis* ‘atdevums’, *īsvērtinimas* ‘pašvērtējums’, *tekstynas* ‘teksta korpuss’, *užduotynas* ‘uzdevumu banka’ u. c. (sk. arī Kvašytė 2013). Atsevišķu latviešu valodas terminu definīcijas atšķiras pēc apjoma un satura niansēm (teikto var attiecināt arī uz to pašu terminu traktējumu latviešu un lietuviešu valodā), reizēm atšķiras arī citvalodu ekvivalenti.

diskurss

a. *discourse*

kr. *дискурс*

Runas akts sociālajā kontekstā; mutvārdu vai rakstveida teksts, kura izveidē un izpratnē ņemti vērā ar kontekstu saistīti lingvistiskie, sociālie, psiholoģiskie, kultūras un citi faktori. ◊ *diskursa analīze; klases diskurss; runas diskurss*.

▷ arī *konteksts, runas akts; teksts* (LTSV 26)

diskursas ‘diskurss’

(angl. *discourse*, pranc. *discours* (*m*), rus. *дискурс*, vok. *Diskurs* (*m*))

1. prasingas, rislus, išplēstas (paprastai daugiau nei vienos ↑*frazēs*, ↑*pasakymo* ar sakinio apimties) minties apie kurį nors dalyką reiškimas, apimantis taip pat ↑*adresato* ir ↑*adresanto* bendravimo santykį, priklausomą nuo ↑*konteksto*. Δ apima ↑*tekstą* ir jo interpretaciją socialinio bendravimo procese; 2. vienos tematikos tekstų visuma, ilgas ir išsamus dalyko nagrinėjimas arba aptarimas, pvz., politinis, feministinis Δ.

[1. saturīgs, saistīts, paplašināts (parasti vairāk nekā vienas frāzes, izteikuma vai teikuma apjoma) domas par kādu lietu izpaudums, kas aptver arī no konteksta atkarīgas adresāta un adresanta saziņas attieksmes. Δ aptver tekstu un tā interpretāciju sociālās komunikācijas procesā; 2. vienas tematikas tekstu kopums, gara un izsmēloša lietas analīze vai apspriešana, piem., politiskais, feministiskais Δ] (LTŽ 43)

diskursa kompetence ▷ *tekstveides kompetence* (LTSV 26)

tekstveides kompetence, *diskursa kompetence*

a. *discourse competence*

kr. *компетенция дискурса*

Spēja veidot un interpretēt noteikta tipa tekstus atbilstoši saziņas nolūkam, funkcionālā stila un runas žanra prasībām, pareizrūnas un pareizrakstības normām.

▷ arī *diskurss*; *teksts*; *tekstveide* (LTSV 89)

tekstveide

a. *text-formation*

kr. *построение текста*

Saisīta teksta veidošana atbilstīgi autora saziņas nolūkam, funkcionālā stila un runas žanra prasībām, pareizrūnas un pareizrakstības normām. Valodas mācību procesā tekstveide ir viens no mācību satura jautājumiem.

▷ arī *tekstveides kompetence* (LTSV 89)

diskurso kompetencija ‘diskursa kompetence’

(angl. *discourse competence*; pranc. *compétence discursive* (f), rus. *дискурсивная компетенция*, vok. *Diskurskompetenz* (f)) gebējimas suprasti ir komponuoti rišlų, prasmingą, tinkamos struktūros sakytinį ir rašytinį ↑*diskursą*; ↑*pragmatinės kompetencijos* dalis <...>

[spēja saprast un veidot saistītu, saturīgu, atbilstošas uzbūves runas un rakstu diskursu; pragmatiskās kompetences daļa [...]] (LTŽ 43–44)

Kā redzam, LTSV termins *diskurss* traktēts kā runas akts, teksts, koncentrēti norādot tā būtiskākās pazīmes, savukārt LTŽ dotais skaidrojums ir detalizētāks un liecina par jēdziena plašāku izpratni, teksta kā izvērsta, analītiskas diskusijas uztveri. Ja latviešu valodā termini *diskursa kompetence* un *tekstveides kompetence* tiek uzskatīti par sinonīmiem, kaut gan *teksts* un *diskurss* norādīti kā jēdzieniski saskarīgi termini, tad LTŽ šāda sinonīmija neparādās.

LTSV autoriem izdevies izvairīties no aizgūto terminu satura nevajadzīgas paplašināšanas, ko nevarētu teikt par lietuviešu kolēģiem. Tā LTSV nav izmantots apzīmējums *stratēģija*, ar ko bieži aizstāj apzīmējumus *veids*, *paņēmiens*, pat *metode*, savukārt lietuviešu valodā atbilstošais *stratēģija* (arī daudzskaitlis *stratēģijos*) ir ļoti iecienīts termina komponents, piemēram, *kalbos mokymosi strategijos* ‘valodas mācīšanās stratēģijas’, *klausymo strategijos* ‘klausīšanās stratēģijas’,

=====

kognityvinēs stratēģijās ‘kognitīvās stratēģijas’, *komunikacinēs stratēģijās* ‘komunikatīvās stratēģijas’.

Šīs jomas termini veido daudzas salīdzinoši lielas terminu ligzdas. LTŽ termina *kalba* ‘valoda’ ligzdā 27 termini (plašāk par atsevišķiem lietuviešu valodas terminiem ar komponentu *kalba* ‘valoda’ sk. Kvašytė 2015; 2016), terminu *vertinimas* ‘vērtējums’ (arī procesa nozīmē ‘vērtēšana’) un *pratimai* ‘vingrinājumi’ ligzdā katrā pa 26 terminiem (*apibendrinamasis vertinimas* ‘apkopojošais vērtējums’, *išmokimo vertinimas* ‘iemācīšanās vērtējums’, *nuolatinis vertinimas* ‘pastāvīgā vērtēšana’, *tiesioginis vertinimas* ‘tiešais vērtējums’, *žinių vertinimas* ‘zināšanu vērtējums’; *kalbėjimo pratimai* ‘runāšanas vingrinājumi’, *klausymo pratimai* ‘klausīšanās vingrinājumi’, *kontrolineiai pratimai* ‘kontrolvingrinājumi’, *rašymo pratimai* ‘rakstīšanas vingrinājumi’, *vertimo pratimai* ‘tulkošanas vingrinājumi’ u. c.), terminu ar komponentu *kompetencija* ‘kompetence’ pavisam ir 18, piemēram, *komunikacinė kompetencija* ‘komunikatīvā kompetence’, *pragmatinė kompetencija* ‘pragmatiskā kompetence’, *tarpkultūrinė kompetencija* ‘starpkultūru kompetence’ (par šī termina lietošanu plašāk sk. Alaunienė 2013a; 2013b) u. tml.

LTSV gan termina skaidrojums, gan terminu ligzdas apjoms lielākoties ir kompakts. Tā šķirkļa skaidrojošā daļa variējas no nepilnām divām (*agrāfija* (11)) līdz desmit (*uztvere* (92)) rindiņām, savukārt plašākā ligzda tāpat kā LTŽ ir terminam *valoda* – 22 termini (*avotvaloda, bērna, dzimtā, ģimenes, ķermeņa, literārā, mācībvaloda, majoritātes, mazākumtautības, nacionālās minoritātes, mērķvaloda, metavaloda, oficiālā, oriģinālvaloda, otrā, pirmā, sarunvaloda, starpniekvaloda, starpvaloda, svešvaloda, tulkojumvaloda, valsts valoda*). Termina *pieeja* ligzdā ir 13 vienības (*analītiski sintētiskā, eklektiskā, funkcionālā, holistiskā, iekļaujošā, integrētā, komunikatīvā, lingvodidaktiskā, lingvokulturoloģiskā, lingvodidaktiskā, strukturālā, valodas mācīšanās, veseluma pieeja*), bet *kompetence, metode* un *runa* – pa 9 vienībām katram terminam.

Būtisks katras valodas terminu sistēmas aspekts ir to darināšana un aizgūšana. Aptuvenie aprēķini rāda, ka pēc struktūras LTSV visvairāk ir vārdkopterminu – divvārdu – 36 %, trīsvārdu – 4,41 %, divi – četru komponentu termini; tie ir gan hibrīdi, gan tikai latviskas cilmes vai aizgūti vārdi; tad seko aizgūtie vienvārda termini

=====

(nevērtējot struktūru) – 28 %, 7,56 % – latviskas cilmes salikteņi, 1,05 % – salikteņi, kuros izmantots viens aizgūts komponents, mazliet mazāk – salikteņatvasinājumi. Atvasinājumu ar piedēkli vai galotni ir 19,11 %, no tiem visvairāk – ar piedēkli *-šan-* darināto vārdu – 6,93 %. Starp 584 terminiem, kas iekļauti LTŽ, visvairāk ir vārdkopterminu (55,29 % divvārdu un 9,33 % trīsvārdu terminu, astoņus terminus veido četri komponenti, bet vienu – 5). Pēc cilmes vārdkopterminu komponenti ir gan lietuviskas cilmes, gan jaukti, gan abi aizguvumi. Vienvārda terminu (nevērtējot struktūru) ir 34,30 %, starp tiem svešcilmes terminu – 21,1 %, pārējie – pārsvarā lietuviskas cilmes vārdi, izņemot vienu otru hibrīdu, parasti darinātu ar lietuviskiem afiksiem.

Kā redzams, abās valodās dominē vārdkoptermini, jo tiek nosauktas dažādas kompleksas parādības un procesi, ko nevar izteikt vienā vārdā. Otra raksturīga iezīme ir samērā liels svešcilmes terminu daudzums – tie funkcionē gan kā patstāvīgas leksēmas, gan kā vārdkopterminu, salikteņu vai atvasinājumu komponenti.

LTSV un LTŽ ir nozīmīgs ieguldījums nozares terminoloģiskās sistēmas apzināšanā un sakārtošanā, bet vienlaicīgi atklāj arī to, ko nav izdevies pilnībā paveikt, tāpēc var tikai pievienoties Arvila Šalmes atziņai, ka „ir jāattīsta efektīva moderno valodu mācīšanas filozofija, kas balstīta uz aktuālu metodikas un tai piekļauto zinātņu nozaru [...] jaunāko teoriju un zinātnisko jēdzienu izpratni. Terminu apzināšana un fiksēšana dod iespēju paaugstināt [...] valodas mācīšanas priekšmeta teorētisko kvalitāti: plašāk aprakstīt mācību metodes un valodas apguves lingvistisko saturu, veidot teorētiski augstvērtīgākas mācību programmas un tām atbilstošu mācību literatūru” (Šalme 2009: 41).

Secinājumi

Latviešu un lietuviešu lingvodidaktikas terminu vārdnīcās iekļauti nozarei būtiskākie un plašāk lietotie termini, kuri jau sen nostiprinājušies valodā, kā arī dots daudzu jaunu, pēdējos gadu desmitos Latvijas un Lietuvas izglītības sistēmā ienākušu jēdzienu skaidrojums, piemēram, *atdevums, diktāts, domraksts, runa, sacerējums, darbseminārs, datorprātība, deskriptors, diskurss, iedevums, kompetence*; lietuviešu valodā *išvestis, diktantas, rašinys, šneka, seminaras, diskursas, įvestis*,

=====

kompetencija; tekstynas, minčiu lietus, kompiuterinis kalbų mokymasis. Abās vārdnīcās šķirkļi kārtoti alfabēta secībā, bet atšķiras ne tikai definēto terminu daudzums (470 LTSV un 584 LTŽ), bet arī to uzbūve un apjoms: LTSV šķirklī dots termina tulkojums angļu un krievu valodā un kompakts jēdziena skaidrojums, savukārt LTŽ – vēl arī franču un vācu valodā un parasti izvērstis jēdziena skaidrojums, atklājot dažādus tā aspektus, norādot saikni ar citiem vārdnīcā definētiem terminiem, kā arī sniedzot dažādas papildnorādes, kas nav vērojams LTSV.

Diemžēl šīs vārdnīcas nav tik apjomīgas, lai tajās ievietotu visus ar valodas mācīšanu un mācīšanos saistītos terminus, piemēram, trūkst valodas apgūvē izmantojamo mācību metožu un metodisko paņēmieni, dažādu runas žanru raksturojuma, kas nav atrodamas arī valodniecības vai pedagoģijas terminu vārdnīcās. Savukārt, lemjot par saskarnozaru terminu iekļaušanu, ne vienmēr izdevies izvairīties no saturiskās pārklāšanās ar valodniecības un/vai pedagoģijas terminu skaidrojošo vārdnīcu saturu.

Visas jomas – gan psiholoģija, gan valodniecība, gan pedagoģija un lingvodidaktika – ir cieši saistītas, tāpēc gribētos, lai terminu vārdnīcās tiktu izmantotas savstarpējās semantiskās norādes resp. atspoguļota terminu semantiskā dažādība, bet, veidojot terminu elektronisko banku, pēc iespējas tiktu saskaņotas terminu definīcijas, radot vienotu sistēmu un izpratni un saglabājot nozares specifiku.

Tomēr šīs nepilnības nekādā gadījumā nevar mazināt vārdnīcu autoru ieguldījumu lingvodidaktikas terminoloģijas sakārtošanā un sistematizēšanā. Gan LTSV, gan LTŽ ir nozīmīgs devums latviešu un lietuviešu terminoloģijā un terminogrāfijā. Darbs būtu turpināms, aptverot jaunākos terminus, izvēršot lingvodidaktikas terminu sarakstu, regulāri sekojot jaunu terminu ienākšanai un cenšoties pēc iespējas ātrāk tos standartizēt.

Daudz lielāka vērtība jāpievērš terminu lietojumam IZM dokumentos un mācību līdzekļos, kā arī dažādās valodas un citu mācību priekšmetu didaktikai vēltītās publikācijās, bet jo īpaši – skolotāju izglītības un valodniecības specialitātes studiju programmās, maģistra un promocijas darbos, rosinot studentus ne tikai iepazīt savas nozares terminoloģiju, bet arī iesaistīties tās analīzē, izvērtēšanā un veidošanā, zinātniski korektā lietošanā.

Literatūra un avoti

- Alaunienė 2013a** – Alaunienė, Zita. *Gebėjimai ir kompetencijos* (vartosenos problemos). *Gimtoji kalba*, 10, 2013, 11–15.
- Alaunienė 2013b** – Alaunienė, Zita. Ką reiškia terminas *kompetencija(os)*. *Gimtoji kalba*, 9, 2013, 10–15.
- Bacevičiūtė 2008** – Bacevičiūtė, Rima. *Fonetikos terminai. Žodynėlis ir mokomosios užduotys*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis institutas, 2008.
- Bakšienė 2011** – Bakšienė, Rima. *Fonologijos terminai*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2011.
- Baltiņš 2007** – Baltiņš, Māris. Terminoloģijas procesa normatīvā bāze: esošais un vēlmais. *Latviešu valoda – pastāvīgā un mainīgā*. Rīga: Valsts valodas komisija, 2007, 32.–53.
- Bitinas 2011** – Bitinas, Bronislovas. *Edukologijos terminija: kokybė ir problemos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011.
- Blūma 1997** – Blūma, Dainuvīte. *Pedagoģijas leksikas minimums angļu-latviešu un latviešu-angļu valodā*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997.
- Buivydienė, Žukienė 2008** – Buivydienė, Vaida; Žukienė, Regina. *Aiškinamasis svarbiausių literatūros ir kalbotyros terminų žodynėlis: mokomoji metodinė knyga*. Vilnius: Vilniaus kolegija, 2008.
- ITSV 1998** – Broks, Andris; Bulģina, Ilze; Koķe, Tatjana. *Izglģības terminu skaidrojošā vārdnģca*. Rīga: Latvijas Pašvaldģbu māģģbu centrs, 1998.
- Jovaiša 2007** – Jovaiša, Leonas. *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2007.
- Jovaiša 1993** – Jovaiša, Leonas. *Pedagogikos terminai*. Kaunas: Šviesa, 1993.
- KTŽ 1990** – Gaivenis, Kazimieras; Keinys, Stasys. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990.
- Kvašytė 2005** – Kvašytė, Regina. *Mokomasis terminologijos žodynėlis*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2005.
- Kvašytė 2013** – Kvašytė, Regina. Lietuvių ir latvių lingvodidaktikos terminai. Tarptautinės mokslinės konferencijos *Terminologija ir terminografija: raida, aktualijos, perspektyvos* tezės. Vilnius, 2013, 8–9. Pieejams tiešsaistė: http://old.lki.lt/LKI_LT/images/TMA/2013_tez_s_abstracts.pdf [skatīts 14.05.2018].
- Kvašytė 2015** – Kvašytė, Regina. Terminai su dėmeniu *kalba*. *Gimtoji kalba mokykloje* III. Sud. ir ats. red. Ona Laima Gudzinevičiūtė. Šiauliai: Lucilijus, 2015, 32–42.
- Kvašytė 2016** – Kvašytė, Regina. Dalykinį ir profesinį kalbėjimą pavadinantys terminai su dėmeniu *kalba*. *Gimtoji kalba mokykloje*, IV. Sud. ir ats. red. Ona Laima Gudzinevičiūtė. Šiauliai: Lucilijus, 2016, 81–90.

- =====
- LTSV 2011** – *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Sastādījis autoru kolektīvs V. Skujiņas vad. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2011.
- LTŽ 2012** – Ramonienė, Meilutė; Brazauskienė, Jelena; Burneikaitė, Nida; Daugmaudytė, Jurga; Kontutytė, Eglė; Pribušauskaitė, Joana. *Lingvodidaktikos terminų žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
- LZA TK 2011** – *LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 90 Par „Lingvodidaktikas terminu skaidrojošās vārdnīcas” apstiprināšanu*. 14.06.2011. *Paskaidrojošs komentārs* (V. Skujiņa). Pieejams tiešsaistē: <http://m.likumli.lv/doc.php?id=235157> [skatīts 20.03.2018].
- MLVV** – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams tiešsaistē: <http://www.tezaurus.lv/mlvv/>
- PTSV 2000** – *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Sastādījis autoru kolektīvs V. Skujiņas vad. Zinātniskā redaktore A. Blinkena. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000.
- PTV 1978** – *Pedagoģijas terminu vārdnīca*. Rīga: Liesma, 1978.
- PV 1999** – *Psiholoģijas vārdnīca*. G. Breslava red. Rīga: Mācību grāmata, 1999.
- PŽ 1993** – *Psicholoģijos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Skujiņa 2000** – Skujiņa, Valentīna. Pārmaiņas izglītības sistēmā un pedagoģijas terminoloģija. *Valoda zinātnē un izglītībā. Akad. J. Endzelīna 127. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2000, 68.–75.
- SV 1999** – *Svešvārdu vārdnīca*. Red. J. Baldunčiks. Rīga: Jumava, 1999.
- Šalme 2009** – Šalme, Arvils. Domas par nozares terminoloģijas attīstību, „Eiropas kopīgās pamatnostādnes valodu apguvei: mācīšanās, mācīšana, novērtēšana” rokasgrāmatu lasot. *Tagad*. Zinātniski metodisks izdevums. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2009, 36.–41.
- TŽŽ 2013** – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2013.
- Vaskelienė 2007** – Vaskelienė, Jolanta. *Trumpas teksto lingvistikos žinynas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007.
- VPPTV 2004** – *Valodas prasmes pārbaudes terminu vārdnīca*. Rīga: LR Naturalizācijas pārvalde, 2004.
- VPSV 2007** – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sastādījis autoru kolektīvs V. Skujiņas vad. Rīga: Latviešu valodas institūts, Latviešu valodas aģentūra, 2007.
- Vulāne 2011** – Vulāne, Anna. Kādus terminus izmantojam izglītības sistēmā: problēmas pieteikums. *Ar mūsdienu acīm uz klasiskām lietām: saturs*

=====

un metodika: latviešu valodas metodisko rakstu krājums. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2011, 7.–17.

Vulāne, Stikute 2014 – Vulāne, Anna; Stikute, Elita. Modern didactic terms in the content of latvian language and literature studies. *Sabiedrība, integrācija, izglītība*. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. I daļa: Augstskolu pedagogija. 2014. g. 23.–24. maijs. Rēzekne: Rēzeknes Akadēmija, 324.–335. Pieejams tiešsaistē: <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/issue/viewFile/9/42> [skatīts 17.04.2018].

=====

Anta TRUMPA

**UZVĀRDU TĒMAS ATSPOGUĻOJUMS
19. GADSIMTA UN 20. GADSIMTA SĀKUMA
LATVIEŠU PRESEĒ**

**Reflection of Surname-Related Topics in 19th Century
and Early 20th Century Latvian Press**

Abstract

The aim of the paper is to analyze the reflection of various topics related to Latvian surnames (except Latgalian surnames) in Latvian press over a period of more than 100 years – from 1822 (when the first Latvian newspaper appeared) to 1940 (the end of the first independent Republic of Latvia). The main questions to which this research seeks answers are: 1) what surname-related topics have been most essential during that period? 2) during which historical periods the question of surnames has been particularly important? 3) how the attitude towards surnames have changed in the course of time?

Latvian mass media regularly focused on certain surname-related issues from 1820s to 1930s (advice on surname choice and usage, surname orthography, “Latvianization” of surnames, and the history of surname-giving in Latvia). There was a particular emphasis on these topics during the period of national awakening movement in the 1880s; during World War I, and in the first Republic of Latvia.

Surname topics (especially “Latvianization”) have often been politicized and shown the tendencies of the respective period. Thus, during World War I, Latvian surnames allowed to distinguish their owners from Germans (the enemies of the czarist Russia), but shortly before World War II the replacement of foreign surnames with native ones was a widespread tendency in Europe in general.

In the course of the 100-year period, the attitudes towards surnames changed considerably in the Latvian society. In the early 19th century, Latvian press touched upon surname issues mostly in informative announcements or in patronizing advice (usually authored by well-meaning Baltic German clergymen) given to Latvian peasants about the choice and use of

=====
surnames. When educated Latvians emerged and started participating in the publication of mass media in the second half of the 19th century the focus shifted to orthography, euphony and the desirable native origin of Latvian surnames. During the time of independent Latvia the press published more and more professional linguist opinions on surname orthography. However, they were not always welcomed and appreciated by the conservative part of the society.

Keywords: origins of Latvian surnames, origins of Latvian mass media, surname orthography, “Latvianization” of surnames

Ievads

Latviešu uzvārdiem vēsturiskā aspektā ir pievērsušies vairāki antroponīmu pētnieki. Minot vien dažus no tiem, jāuzsver Ernesta Bleses devums – savā grāmatā „Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas” zinātnieks analizējis senākā perioda (13.–16. gadsimts) latviešu uzvārdus (Blese 1929). Tieši uzvārdu došanai 19. gadsimta sākumā un uzvārdiem Latvijā šajā periodā (galvenokārt Vidzemē un Kurzemē) ir pievērsies Kristaps Krišs Upelnieks 1936. gadā publicētajā rakstā „Uzvārdu došana Vidzemes un Kurzemes zemniekiem”, kurā, balstoties uz tā laika uzvārdu došanas tiesību avotiem (likumiem, patentēm, pavēlēm), muižu revīziju sarakstiem, pagastu tiesu protokoliem, baznīcu grāmatām un citiem arhīvu materiāliem, pētnieks ir izsmēloši aprakstījis uzvārdu došanas norisi (Upelnieks 1936). No pēdējo gadu pētījumiem jāpiemin Ilgas Jansones raksti par latviešu senajiem uzvārdiem arhīvu dokumentos, īpaši koncentrējoties uz Ziemeļvidzemi – Ērgemes un Opekalna draudzi (piemēram, Jansone 2010; 2012a; 2012b; 2013). 2016. gadā ir izdota Intas Rogenbukas grāmata „Vidzemnieku uzvārdi”, kurā, balstoties uz arhīvu materiāliem, gan aprakstīta vidzemnieku uzvārdu došanas kārtība 19. gadsimta sākumā, gan arī publicēts šo uzvārdu saraksts (Rogenbuka 2016). Nozīmīgs latviešu uzvārdu vēsturei veltīts pētījums ir Ilmāra Meža grāmata „Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Latgale”, kuras ievaddaļā gan lingvistiskā, gan vēsturiskā aspektā latgāliešu uzvārdus izsmēloši ir aplūkojis Ilmārs Mežs, Anna Stafecka, Otilija Kovaļevska un Muntis Auns (Mežs 2017). Arī Paula Baloža monogrāfijas „Ne tikai Bērziņš, Kalniņš, Ozoliņš... Latviešu personvārdu etimoloģiskās

semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija” ievadā ir stāstīts par to, kā latvieši ieguva uzvārdus, un aplūkota uzvārdu pētniecības vēsture (Balodis 2018).

Šī raksta mērķis ir nedaudz cits – aplūkot un analizēt latviešu uzvārdu problemātiku (izņemot latgaliešu uzvārdus)¹ latviešu periodikā nedaudz vairāk kā 100 gadu ilgā laikā: no 1822. gada, proti, kopš sāka iznākt pirmais laikraksts latviešu valodā, līdz 1940. gadam, Latvijas pirmās brīvvalsts perioda beigām, – lai konstatētu: 1) kādas ar uzvārdiem saistītas tēmas ir bijušas aktuālas aptuveni 100 gadu laikā; 2) kuros vēstures periodos uzvārdu tēma ir bijusi īpaši aktuāla; 3) kā attieksme pret uzvārdiem mainījies šo gadu gaitā².

Kā zināms, Vidzemē un Kurzemē dzīvojošajiem latviešiem sporādiski uzvārdi bija jau agrākos gadsimtos³, tomēr tie pastāvēja uz ieradumu tiesību pamata un pēc paša vēlēšanās uzvārda īpašnieks to varēja mainīt. Masveidā uzvārdi šajos novados atšķirībā no Latgales, kur „uzvārdu veidošanās.. ilga vairākus gadsimtus – no 16. gs. beigām līdz 19. gs. sākumam” (Kovaļevska 2017: 32), tika piešķirti vien pēc Kurzemes un Vidzemes zemnieku brīvlaišanas 1817. un 1819. gadā (pamatojoties uz Vidzemes zemnieku likumiem un īpaši uzvārdu došanai veltītām patentēm jeb instrukcijām) – Vidzemē laikā no 1822. līdz 1826. gadam, Kurzemē laikā no 1834. līdz 1835. gadam (Upelnieks 1936: 225–251). Kā uzskata O. Kovaļevska, oficiālu uzvārdu ieviešanu visā Eiropā, tostarp cariskajā Krievijā, „iespējams, veicināja 1804. gadā pieņemtais Francijas civillikums jeb t. s. *Napoleona kodekss*” (Kovaļevska 2017: 32).

Tomēr, neskatoties uz likumu, uzvārdu lietošana „tautā.. ieviesās tikai pamazām. Saimniekus turpināja saukt pēc māju vārdiem, bet kalpus – pēc saimnieka” (Upelnieks 1936: 293).

¹ Latgaliešu uzvārdi 19. gadsimta presē tikpat kā nav pieminēti, tādēļ arī šajā rakstā īpaši netiks aplūkoti.

² Raksts veidots, balstoties uz interneta vietnē *periodika.lv* ietvertu 1822.–1940. gada latviešu laikrakstu analīzi.

³ Populārs ir uzskats, ka uzvārdi vispirms radušies un bijuši sastopami pilsētu iedzīvotājiem, lauku apvidos uzvārdus pirms 19. gadsimta sastopot vien retumis (Upelnieks 1936: 229–232), tomēr O. Kovaļevska, balstoties uz 1599. gada poļu revīzijas materiāliem, atzīst, ka daudzām personām Vidzemē arī ārpus pilsētām tolaik ir pastāvējuši gan vārdi, gan uzvārdi (Kovaļevska 2017: 26–28).

Pamazām sākās arī uzvārdu tēmas aplūkojums presē. Kā jau minēts, pirmā latviešu avīze tikai izdota 1822. gadā, proti, tajā pašā gadā, kad sākās oficiālā uzvārdu piešķiršana Vidzemē. Gluži tāpat kā pakāpeniski nostiprinājās un ieviesās dzīvē latviešu uzvārdu lietošana, pakāpeniski attīstījās un veidojās arī latviešu avīžniecība – arī tās veidošanos veicināja Vidzemes zemnieku likumi⁴. Ja sākotnēji uzvārdi laikrakstos pieminēti vien reizumis, tad gadu gaitā, pieaugot preses izdevumu skaitam, palielinoties to iznākšanas biežumam un pieaugot sabiedrības aktivitātei, palielinājies arī uzvārdu pieminēšanas biežums, sazarojusies ar uzvārdiem saistītā tematika.

Latviešu presē šajos aptuveni 100 gados iespējams izšķirt četrus lielākus ar uzvārdu tematiku saistītus blokus, kas nav vienlīdz intensīvi pārstāvēti visās desmitgadēs: 1) padomi iespējamo uzvārdu izvēlē un lietošanā (galvenokārt 19. gadsimta 20.–50. gados); 2) uzvārdu pareizrakstība (no 19. gadsimta 50. gadiem līdz aplūkojamā perioda beigām, bet visintensīvāk – 20. gadsimta 20. gados); 3) uzvārdu latviskošana (no 19. gadsimta vidus līdz aplūkojamā perioda beigām); 4) uzvārdu piešķiršanas vēsture (no 19. gadsimta beigām līdz aplūkojamā perioda beigām, bet jo īpaši 20. gadsimta 20.–30. gados, proti, ap to laiku, kad apritēja 100 gadu kopš uzvārdu piešķiršanas Vidzemē un Kurzemē). Ceturtā grupa – raksti, kas veltīti uzvārdu vēsturei, šajā rakstā netiks aplūkoti, jo uzvārdu vēstures tēma nereti pārklājas ar trim pārējām tēmām, it īpaši uzvārdu pareizrakstību un uzvārdu latviskošanu, turklāt 1936. gadā „Tieslietu Ministrijas Vēstnesī” publicētais K. K. Upelnieka raksts jau apkopo lielu daļu no presē atrodamās informācijas.

Pirms šo trīs tematisko grupu sīkākas analīzes vēl jāpiebilst, ka, lai gan likumos jau no paša sākuma minēts termins *uzvārds* (skat. LWSD 11. § un 12. §), tomēr lietojumā tas vēl ilgu laiku nav bijis īsti nostiprinājies, paralēli pastāvēt vairākiem sinonīmiem nosaukumiem. Jau kopš 19. gadsimta 20.–30. gadiem, kad latviešu presē sāka

⁴ Latviešu avīžniecības pirmsākumu pētniece Vita Zelče par to raksta: „Atšķirībā no citu guberņu zemnieku brīvīlaišanas nosacījumiem Vidzemes zemnieku likumu 203§ paredzēja vienkāršajai tautai domāta ziņotāja izdošanu ar nolūku ērti un bez īpašiem izdevumiem zemniekiem pavēstīt visu, kas viņiem jāzina par saimnieciskajām un tiesu lietām.” (Zelče 2009: 103)

pieminēt uzvārdus, tika paralēli lietoti vairāki nosaukumi: *uzvārds*⁵, *pavārds*, *pievārds*, *cilts vārds*, *famīlijas / pamīlijas vārds*, līdz 20. gadsimtā pamazām nostiprinoties nosaukumam *uzvārds*, tiesa, valodnieks Juris Plāķis vēl 1926. gadā, runājot par uzvārdiem, lietojis nosaukumu *pavārds* (Latvis, Nr. 1511; 20.10.1926), savukārt rakstnieks Zeltmatis tajā pašā gadā – *cilts vārds* (Rīgas Ziņas Apvienotas ar Latvju Vēstnesi, Nr. 258; 13.11.1926).

1. Padomi iespējamo uzvārdu izvēlē un lietošanā

Kā atzīst latviešu avīžniecības vēstures pētniece V. Zelče, pirmajās avīžu pastāvēšanas desmitgadēs, no 19. gadsimta 20. līdz 50. gadiem, tās galvenokārt veidoja baltvācieši, kuru mērķis, balstoties uz pirmā latviešu laikraksta „Latviešu Avīzes” redaktora Kārļa Frīdriha Vatsona sastādīto programmu, bija ne tikai publicēt varas iestāžu paziņojumus un sludinājumus (kā tas bija nosacīts Vidzemes zemnieku likumu 203. paragrāfā), bet arī izglītot latviešu tautu, modināt tajā nacionālo pašapziņu, sniegt dažādus padomus, galvenokārt lauksaimniecībā un medicīnā, bet arī citās jomās (Zelče 2009: 105, 112).

Šādi padomi pirmajās avīžu pastāvēšanas desmitgadēs sniegti arī saistībā ar iespējamo uzvārdu izvēli un lietošanu, acīmredzot tautai saprotamā veidā mēģinot paskaidrot Vidzemes zemnieku likumu ieviestos nepieciešamos jauninājumus šajā jomā.

Vēl pirms tika uzsākta uzvārdu došana vidzemniekiem (vai arī aptuveni vienā laikā ar tās sākumu), „Latviešu Avīzēs”, atsaucoties uz kādā no iepriekšējiem numuriem sniegto Kursīšu mācītāja padomu „visiem Latviešiem likt savus bērnus uzrakstīt”, tika publicēts uzaicinājums visiem latviešiem „uzrakstīt” arī savus „cilts vārdus” (respektīvi, uzvārdus): „Jo kā var visus Jāņus, Jaņus, Annes, jeb Dārtes izšķirt, kad nav tas cilts vārds klāt pielikts?” Rakstā ieteikts par cilts vārdiem izvēlēties tēvu tēvu pavārdus⁶, bet jāizvairās no iesaukām: „Visiem Latviešiem ir no tēvu tēviem pavārdi; viņi tik līdz šim tos cilts pavārdus ne ir cieņā likuši; bet tas ir ļoti vajadzīgs, ka ikviena

⁵ Vecās drukas teksti no laikrakstiem rakstā ir transkribēti mūsdienu rakstībā.

⁶ Iespējams, šeit ir runa par O. Kovaļevskas minētajiem agrāko gadsimtu uzvārdiem (Kovaļevska 2017: 26–28).

cilts savu vecu pavārdu uzmeklē.. Tāda uzmeklēšana to vecu pavārdu nu jo vairāk vajadzīga ir, kad latviešu tauta pagalam brīva top. Par to vien jāsgargās, ka tie ļaudis tik kādus nieka pavārdus ne tur, jo Latvieši ir ieraduši, cits citam kādus nieka pavārdus pielikt, ko palangus⁷ sauc.” (Latviešu Avīzes, Nr. 35; 31.08.1822) Kā redzams, aicinājuma autors jau iepriekš paredzējis, ka daļai zemnieku pieklājīgu uzvārdu vietā tiks piešķirti zobgalīgi vai pat rupji uzvārdi, un brīdinājis to nepieļaut.

arri listu ušrakstibt. Zo kà warr wiffus Jah-
nus, Jannus, Annes, jeb Dahrtes ischfirt,
kad narw tas zilts wahrds flahst peelifts? —
Wiffeem Latweeschecem irr no tehru-tehweem
pawahrds; winni tik lihds schin tohs zilts-
pawahrds ne irr zeenâ likfufchi; bet tas irr
fohti waijadsijs, ka ikweena zilts farwu wezzu
pawahrdu usmekle, fo winna no ilgeem laifeem
turrejufi. Zo kà warr sinnaht, kas tee man,

1. attēls. Fragments no 1822. gada „Latviešu Avīžu” 35. numura, kurā lasītāji aicināti sev izvēlēties uzvārdus (Latviešu Avīzes, Nr. 35; 31.08.1822).

Laikā, kad aktīvi tika sākota uzvārdu došana kurzemniekiem, proti 1834. gadā, „Latviešu Avīzes”, atsaucoties uz „ar avīzēm līdzsūtītu pavēlēšanu Nr. 7832”, „lai labākas ļaužu izšķiršanas dēļ ir Kurzemes zemnieki, kā visi citi Krievju zemes pavalstnieki, sev pieliekās īpašus uzvārdus”, kurzemnieku vajadzībām ar nelieliem labojumiem un papildinājumiem pārpublicēja 1823. gada Vidzemes kalendārā (WK) publicētos padomus uzvārdu izvēlē un samērā apjomīgu iespējamo uzvārdu sarakstu. Ieteikts par uzvārdu neizmantot tēva krustavārdu, jo šādu uzvārdu, piemēram, Bērtulsonu, Indriksonu un Pētersonu varētu būt ļoti daudz. Tāpat ir ieteikts, lai visiem viena ciltstēva pēcnācējiem ir viens uzvārds. Ir arī ieteikums: „Vēl meklē sevim tādu uzvārdu

⁷ Vārds *Palanga* kā sinonīms vārdiem *Palamma*, *Palahms* (šai formai dota atsauce uz J. Langija vārdnīcas manuskriptu) sniegts jau 17. gadsimta beigu vārdnīcas manuskriptā „Manuale Lettico-Germanicum” (MLG I: 255).

dabūt, kam arī kāda saprašana būtu klāt, proti kas kaut kādu lietu ieziņē..”

Lai lasītājam būtu vieglāk, ir dots diezgan apjomīgs tematiski sadalīts saraksts ar iespējamiem latviskiem uzvārdiem, piemēram, dažādi ar amatiem, ar cilvēka rakstura īpašībām, dzīvniekiem, augiem, priekšmetiem saistīti uzvārdi.

„Latviešu Avīžu” veidotāji, iespējams, balstoties uz Vidzemes uzvārdu došanas pieredzi, iekavās snieguši papildinājumu Vidzemes kalendārā dotajiem ieteikumiem: „Mēs pieliekam vēl šo padomu: ne uzņemies sevim ne kādu polisku vai vācisku vārdu, caur to sevi par Polī jeb Vācieti pacelt domādams, kā daži ar labprāt dara, bet godā savu Latviešu valodu un tautu, kas patiesi godinājami, un izlasies kādu skaidru Latviešu vārdu.” Kā zināms, daudzos gadījumos visā Latvijā šie padomi netika ņemti vērā un, iespējams, ne tikai šeit minēto iemeslu dēļ (zemnieka vēlēšanās izlikties par poli vai vācieti), bet arī uzvārda devēju patvaļas dēļ daudzi latvieši tiešām tika pie nelatviskiem uzvārdiem.

Šī raksta beigās ir novēlējums: „Beidzot vēl ikkatram mīļas Latviešu tautas cilts tēvam vēlējam, lai tas cilts vārds, ko viņš sevim un saviem bērniem izlasa, vēl pēc simts gadiem stāv goda piemiņā pie visiem pazīstamiem.” (Latviešu Avīzes, Nr. 52; 27.12.1834)

Uzvārdu došanas periodā presē ir publicēti atgādinājumi tiem, kas vēl nav tikuši pie uzvārdiem, to darīt, piemēram, 1834. gada „Latviešu Avīzēs” sniegta informācija par jauniem baznīcas likumiem, proti, turpmāk dievgaldnieku ruļļos vairs nepietiks ar „kristības vārdu”, bet būs nepieciešams pierakstīt arī „cilts vārdu”: „Beidzot, paši gan nomanīsi, godīgi lasītāji! ka nu ikvienam zemes vīram sev vajaga kādu cilts vārdu doties, un pie sava kristības vārda pielikties, kā to pie Vācu ļaudīm un kungiem redzat, un kā arī jau liels pulks arāju ļaužu Vidzemē un Kurzemē jau ir darījis, kas uz bērnu bērniem sev savus īpašus cilts vārdus ir voi paši izmeklēdami devušies, voi no kungiem un tiesām prasīdami dabūjuši.” (Latviešu Avīzes, Nr. 1; 01.01.1834)

Pirmajās desmitgadēs pēc oficiālās uzvārdu piešķiršanas Vidzemē un Kurzemē, kad latvieši vēl acīmredzot īsti nebija pieraduši pie uzvārdiem, presē periodiski parādās atgādinājumi dokumentos rakstīt ne tikai vārdu, bet arī uzvārdu un rakstīt to pareizi, piemēram,

1843. gada „Latviešu Avīzēs”: „Dzimtsmuižu pagasta tiesas tais atestātēs, ko tās ar muižas izvēlēšanu tiem ļaudīm iedod, kas meklējas no saviem pagastiem izrakstīties.. kristīts un cilts vārds brīžam pareizi nav iezīmēts, nedz arī tēva vārds, un kad caur tam.. sajukšanas ceļās..” (Latviešu Avīzes, Nr. 46; 18.11.1843) Vēl 19. gadsimta 50. gados rakstā „Neraksti tā” aizrādīts, ka uzvārds jāraksta arī uz „grāmatām”, proti, vēstulēm: „Atkal cits nonese uz Pasti tādu zēģelētu grāmatu: Manam mīlam Jēkabam Rīgā. Ja nu tāda grāmata noietu lielā Rīgā, kā lai nabaga pastnieks nu uziet šo Jēkabu?.. Tadēļ ja grāmatu raksti, tad lūdzams ne aizmirsti aizzēģelētai grāmatai uzrakstīt ar skaidri lasāmiem rakstiem to vārdu un uzvārdu (cilts vārdu, pavārdu)..” (Latviešu Avīzes, Nr. 46; 15.11.1856)

Šīs nodaļas nobeigumā jāpiekrīt Ilgai Jansonei, ka, „runājot par 19. gs. pirmo pusi, ir grūti iedomāties reālo uzvārdu došanas procesu, tostarp vietējo iedzīvotāju – uzvārdu ņēmēju – iesaisti uzvārdu došanas procesā un viņu valodas zināšanas” (Jansone 2012b: 135). Kaut arī gan „Vidzemes kalendārā”, gan „Latviešu Avīzēs” sniegtie padomi uzvārdu izvēlē bija vērtīgi un apjomīgi, rūpīgi izstrādāti, tomēr realitātē uzvārdu piešķiršana acīmredzot nenotika tik veiksmīgi, kā iecerēts, un par to arī liecina nākamās šī raksta nodaļas.

2. Uzvārdu pareizrakstība

Jau dažas desmitgades pēc uzvārdu došanas procesa, nacionālās atmodas laikā, kad presi sāk veidot paši latvieši, tajā publicēta uzvārdu kritika. Diskusijas par latviešu uzvārdu pareizrakstību turpinājās līdz pat aplūkotā perioda beigām, proti 20. gadsimta 20.–30. gadiem, turklāt visu šo laiku paralēli pastāvēt diviem pretējiem viedokļiem – 1) uzvārds ir kaut kas nemainīgs, kā tas ierakstīts „revīzijas ruļļos”, tādām tam ir jābūt un 2) uzvārdam ir jābūt pareizā latviešu valodā.

Pirmie raksti par uzvārdu pareizību vai nepareizību, par to, vai uzvārdus drīkst labot vai nē, presē parādījās jau 19. gadsimta 50. gados, tiesa, sākotnēji dominējot viedoklim, ka uzvārda labošana vai maiņa nebūtu vēlama: kāds mācītājs rakstā „Pavārds, pievārds jeb uzvārds” izteicās par to, ka tiesas skrīverī, latviešu uzvārdus („ciltei jeb pamilijai” kopīgus vārdus) piešķirdami, reizēm ir bijuši zobgalīgi un par uzvārdu

=====

pierakstījuši palamu. Tagad dažs labs mēģinot savu uzvārdu „locīt un grozīt”, piemēram, Utu Miķelis gribot, lai viņu sauc par Ūdu Miķeli, cits pat kārtīgi nezina, kā viņu sauc. Tomēr no šādiem uzvārdiem nevajagot kaunēties: „Bet tā kā kāds cilvēks sāk pats sevi nomanīt, ka viņš kam der pasaulē, tad viņš tulīt savu vārdu, tik lab kā savu pasi, cieti sāk vaktēt, un ne grib nevienu bokstābu nei pieliekamu, nei atraunamu.. Tas taču nevaid nekāds lāga cilvēks, kas no sava vārda godu gaida; katram būs pašam savu vārdu godā celt. Dažs smiekla vārds jau par goda vārda palicis.” (Latviešu Avīzes, Nr. 14; 06.04.1850)

Šī uzskata pamatā, visticamāk, ir cariskās Krievijas likumi, kas uzvārdu maiņai vai labošanai noteica diezgan lielus ierobežojumus, uzvārdam bija jābūt tieši tādām, kāds tas bija revīzijas ruļļos. Jau minētajos Vidzemes zemnieku likumos, kā pamanījis K. K. Upelnieks, „paredzēts arī, ka reiz pieņemto uzvārdu „bes Waldischanas Paļauschanas” vairs pārgrozīt nav atļauts” (Upelnieks 1936: 242). Vēl pēc vairāk nekā 80 gadiem, 1900. gada „Mājas Viesa” vairākos numuros, ir skaidrots, ka uzvārda rakstību var labot tikai īpašos gadījumos, piemēram, tad, ja tas atšķirīgi ierakstīts dažādos revīzijas ruļļos – tādā gadījumā jāvērsas pie kroņa palātas ar lūgumu izlabot jaunāko variantu, piemēram, *Bērzijs* uz senāku, proti, *Bērzing*. Tomēr uzvārds nomainīts pret pavisam citu var tikt „tikai svarā krītošu iemeslu labad”, viens no šādiem iemesliem ir tad, ja ir „bezcenzūras vai palamu uzvārds”. Lai uzvārdu nomainītu, ir jāgriežas ar lūgumu „uz Visaugstāko Vārdu” (Mājas Viesis, Nr. 16; 19.04.1900).

Mēģināts rast risinājumu gadījumos, kad uzvārda valkātāju neapmierina latviska uzvārda nelatviska galotne, kas no tā laika likumu viedokļa tomēr bija nepietiekams iemesls, lai uzvārdu labotu vai mainītu: „Mūsu latviskiem uzvārdiem mazākais privātā dzīvē vajaga piešķirt pilnīgas pilsoņu tiesības, t. i. vajag lietot latvisku galotni un saukties piem. nevis par Gulbe bet Gulbis, ne Laping, bet Lapiņš, ne Medne, bet Mednis. Turpretim kas attiecas uz dokumentiem, tad lai neizceltos jukas, būtu ieteicams stingri raudzīties uz to, ka tanīs visos uzvārds būtu vienāds un proti tāds, kā stāv revīzijas ruļļos.” (Mājas Viesis, Nr. 17; 26.04.1900)

Tomēr vāciskoto latviešu uzvārdu (ar izskaņu *-ing*) kritika presē parādījās jau agrāk, vismaz kopš 19. gadsimta 80. gadiem, ap šo laiku

arī sākās runas par to, ka sieviešu uzvārdi neatbilst latviešu pareizrakstības likumiem. Abas šīs problēmas skartas „Mājas Viesī” 1886. gadā publicētajā feļetonā/vēstulē „Lūgums valodniekiem”, kur kāds lasītājs, atbrīvojies no nelatviskā galotnes *-ing* savā uzvārdā, ir saskāries ar jaunu problēmu, proti, kā viņa uzvārds *Salmiņš* skanēs viņa topošajai sievai. Šeit lasītājs meklējis paraugu pie kaimiņu tautām: „Vaj mana sieva, kuŗa taču sieviešu kārtas, vaj viņa var rakstīt savu vārdu ar vīriešu kārtas galotni „iņš”? Kapēc Krievi un Poļi izšķir, kā piemēram *Daškov, Daškova, – Benijevski, Benijevskaja*. – Vaj mēs lai neizšķiram vīriešus no sieviešiem?” „Vēstules” beigās autors minējis vēl vienu iespēju – abiem dzimumiem uzvārdu lietot pirms priekšvārda: „Cilts vārdu liekam krustāmam vārdam priekšā un rakstām: *Salmiņu Juris* un *Salmiņu Anna*”, tomēr pats uzreiz saskatījis arī šāda lietojuma trūkumu: „Latviešos tā iet ļoti labi un viegli, bet svešos ne būt ne.” (Mājas Viesis, Nr. 2; 07.06.1886)

Jāatzīst, uzskats, ka uzvārds ir kaut kas nemaināms, lielā daļā sabiedrības pastāvēja vēl līdz 20. gadsimta 20. gadiem, kā liecina asās diskusijas saistībā ar jauno uzvārdu pareizrakstības likumu.

Jaunajā Latvijas Republikā, palielinoties latviešu laikrakstu skaitam un kļūstot lielākai sabiedrības aktivitātei, jautājums par uzvārdu pareizrakstību atkal nonāca uzmanības centrā. Jau pusotru gadu pēc Latvijas Republikas proklamēšanas, 1920. gada jūlijā, leksikogrāfs Jēkabs Dravnieks ierosināja veikt latviešu uzvārdu reformu: „Pašlaik pie mums ievēd daždažādas reformas, bet ka tādas arī pie mūsu uzvārdiem vajadzīgas, par to gan laikam neviens vēl nav domājis.” Blakus aicinājumam uzvārdus latviskot J. Dravnieks aktualizēja sieviešu uzvārdu jautājumu: „Tagad mēs sakām: *Jānis Ozols, Anna Ozol*. Tā tad pie sieviešu uzvārdiem mēs atmetam galotni. Bet tas taču ir pilnīgs absurds! Ko tad tāds vārds kā *Ozol* nozīmē?.. Te būtu divas izejas: vaj nu dot sieviešu uzvārdiem sieviešu kārtas galotni, vaj arī visus vārdus, tiklab vīriešu, kā sieviešu, likt pēc uzvārda.” (Latvijas Sargs, Nr. 164; 24.07.1920)

Diskusijās iesaistījās gan pazīstami valodnieki (piemēram, Jānis Endzelīns, E. Blese, J. Plāķis), gan juristi un citu profesiju pārstāvji. J. Endzelīns 1921. gadā rakstā „Par uzvārdu rakstību latviešu valodā” aizrādīja, ka atbilstoši latviešu valodas rakstībai ir jāraksta ne vien

latviešu, bet arī cittautu, tajā skaitā Baltijas vāciešu, uzvārdi, piemēram, „Sybel” un „Liebermann” latviski jāraksta kā „Zībelis” un „Lībermanis” (Latvijas Sargs, Nr. 92; 26.04.1921).

Ar laiku diskusijas kļuva arvien asākas, piemēram, rakstā „Sīkais feļetons”, acīmredzot reaģējot uz valodnieku aicinājumiem sievietes uzvārdus rakstīt ar sievietes dzimtes galotnēm, ironiski jautāts „mūsu valodniekiem, augsti mācītiem un nemācītiem”, vai tiešām Avena kunga „mūža biedrenes” uzvārds tagad būšot Avene? (Darba Balss, Nr. 96; 02.05.1922)

Vēl 1925. gadā, divus gadus pēc Saeimas Ortogrāfijas komisijas priekšlikuma, „kuru atbalstīja visi mūsu valodnieki, ka uzvārdi, kas vīriešu kārtā beidzas ar *is*, siev. kārtā rakstāmi ar *e*, vīriešu kārtas *iņš* ar *iņa*, vīriešu kārtas *ajs* ar *aja*, vīrieša *ais* ar *ā*, no slāvu valodas cēlušies vīr. kārtas uzvārdi ar galotni *skis*, siev. kārtā rakstāmi ar *sta*”, šim priekšlikumam pretojušies „dažādi resori”, tāpēc ministru kabineta līdz šim šo lēmumu nav apstiprinājis un tas nav guvis likuma spēku. Ārlietu ministrija nākusi ar priekšlikumu „galīgi sakropļot latv. valodu un rakstīt uzvārdus bez galotnēm”. Izglītības ministrija izveidojusi jaunu komisiju no valodniekiem, rakstniekiem, pedagogiem, juristiem, resoru pārstāvjiem, „kura noturējusi daudzas apspriedes, bet pievienošanās netika”. Tādēļ visi materiāli iesniegti izglītības ministrijai (Latvis, Nr. 1255; 05.12.1925).

Tajā pašā 1925. gadā, kad vēl nebija pieņemts oficiāls valdības lēmums, valodnieks, personvārdu pētnieks E. Blese laikrakstā „Rīgas Ziņas” publicējis rakstu „Par mūsu uzvārdu rakstību”, kurā diezgan detalizēti aprakstījis uzvārdu sievietes dzimtes formu veidošanu, tajā skaitā arī skaidrojās dažādus izņēmuma gadījumus, piemēram, ieteikts salikteņu gadījumā, ja vīriešu dzimtes uzvārdam ir galotne *-s*, tad sievietes dzimtē jāraksta galotne *-e*, piemēram, *Karnups, Karnupe, Mellups, Mellepe, Ārgals, Ārgale, Jaunzems, Jaunzeme*. Tāpat valodnieks atspēkojis pārmetumus par to, ka viņš „feminizējot gan vīriešu kārtas uzvārdus, bet nemaskulinizējot sievietes kārtas uzvārdus, piem., paliekot bez pārgrozības *Jānis Ieva, Pēteris Kļava, Kārlis Egle*.. un visi svešākie latviešu uzvārdi ar *-e*: *Prande, Ķuze, Blese* u. t. t.”: „Tomēr visumā mums jārespektē valodas savādības, kā tas jau daudzkārt no valodnieku puses paskaidrots. Proti, latv. valodā *ā-* un *ē-* celmu starpā

ir gan vīriešu kārtas vārdi, bet *a* celmu starpā nav sieviešu kārtas vārdi. Tādēļ vārdi *puika, lauva, bende, vagare* u. citi nav vairs speciāli maskulinējami.” Nobeigumā E. Blese atzinis, ka, lietojot galotnes sieviešu uzvārdiem, latviskāki kļūtu arī vīriešu dzimtes uzvārdi un visa latviešu uzvārdu sistēma kļūtu latviskāka. „Ja šī sistēma gūtu likuma sankciju, tad vispirms būtu iespējams padarīt galu tiem bezgalotņu latviešu uzvārdiem, kādus vēl tagad ik uz soļa sastopam izkārtņēs un dažādos uzrakstos.” (Rīgas Ziņas, Nr. 204; 12.09.1925)

Tomēr maldīgi būtu domāt, ka galotņu lietojumu uzvārdos aizstāvēja tikai valodnieki. Kāds J. Sanders (iespējams, pazīstamais latviešu teologs, folklorists un sabiedriskais darbinieks Jānis Sanders) uzvārdu sakarā aizrādījis, ka „mums ir vīriešu un sieviešu kārtas vārdi un tiem ir savas atsevišķas galotnes.. D. kgs un citi, kas vēl šo lietu negrib ievērot, ir ieraduši domāt pēc vācu un citu jauno valodu parauga, kuŗu vārdi ir sakropļoti un savas galotnes zaudējuši. Tur vīriešu un sieviešu kārtas vārdi skan vienādi”. Arī šis autors par paraugu minējis krievu un lietuviešu uzvārdus, piemēram, *Ivan Kerenskij* un *Anna Kerenskaja, Jurgis Simonaitis* un *Ilse Simonaite* (Latvijas Sargs, Nr. 186; 02.09.1923).

1926. gadā, pēc tam, kad valdība pieņēma un Saeimas izglītības komisija sāka apspriest jauno uzvārdu rakstības likumprojektu, kurā pretēji valodnieku ieteikumam bija paredzēts galotnes lietot vienīgi vīriešu uzvārdiem, bet sieviešu uzvārdus lietot nelokāmā bezgalotnes formā, valodnieks J. Plāķis rakstā „Mūs atkal grib pārvācināt” ļoti asi uzstājās pret šādu lēmumu, paskaidrojot gan latviešu valodas īpatnības, gan iemeslus, kādēļ vācu valodas ietekmē šādas bezgalotnes formas uzvārdiem nostiprinājušās lietojumā: „Pienāca latviešu brīvības laiks un savas patstāvīgas valsts nodibināšanās. Nu bija domāt, ka latvietis sāks savu valodu vairāk cienīt, atgriezties latviešu rakstībā pie pareiziem, nesakropļotiem latviešu pavārdiem. Bet kas to deva! Viņam bija iestāstīts, ka pavārds esot dzimtas svētums un to grozīt nevarot (vācieši lietuvjiem un latviešiem tādu ģimenes svētumu tomēr nav atzinuši un to pamatīgi grozījuši!), bet tas jāraksta, kā viņš jau sākts, resp. kā viņš sagrozīts.” J. Plāķis uzskatīja, ka valdība rīkojusies nepareizi, balstoties uz „nelietpratēju, bet ietiepīgu vācu kropļojumu piekritēju sastādītiem projektiem”, neievērojot valodnieku atzinumus

=====

un atgriežoties pie sieviešu dzimtes uzvārdu bezgalotņu formām. Valodnieks to uzskatīja par nepārprotamu regresu, jo skolās skolēni jau pieņēmuši „valodnieku pavārdu rakstības principus”, arī laikraksti tos jau akceptējuši (Latvis, Nr. 1511; 20.10.1926).

Šis J. Plāķa raksts izraisīja diskusiju nākamo nedēļu laikrakstos, kurā tika pārstāvēti pretēji viedokļi. Diskusijā atkal iesaistījās J. Dravnieks, kurš atbalstīja J. Plāķa viedokli, piekrītot, ka „bezgalotības” ieviešana uzvārdos ir pārvācošana. Leksikogrāfs savos izteikumos bija skarbs: „...mums nav vārdu bez galotnes. Pat svešos vārdos mēs nevaram iztikt bez galotnes.” Lietojot uzvārdus bez galotnes, var rasties pārpratumi. Piemēram, ja saka: „Ūland pasniedz puķes. Vaj viņa pati tās pasniegusi jeb vaj viņai tās pasniegtas?.. Kas to negrib saprast, par tiem gan var teikt, ka domāšana nav viņu stiprā puse.” (Rīgas Ziņas Apvienotas ar Latvju Vēstnesi, Nr. 254; 09.11.1926) Savukārt Cand. jur. Aleksandrs Dulbe aizstāvēja viedokli, ka uzvārds tiesiskā valstī ir kaut kas tik stabils, ka tajā „nevar nevienu burtu izmest vaj grozīt”, jo citādi izraisītos liels juceklis. Jurists uzsvēra, ka uzvārdu maiņa visos dokumentos prasītu lielus līdzekļus, turklāt nebūtu attaisnojuma tam, ja valdība piespiestu iedzīvotājus mainīt uzvārdus ar varu. Šim rakstam ir pievienota redakcijas piezīme: „Bet vēl mazāk pielaižams, ka valdība piespiež arī turpmāk paturēt sakropļotus uzvārdus tiem, kas vēlas savus uzvārdus rakstīt un jau raksta pareizā latviešu valodā.” (Latvis, Nr. 1532; 13.11.1926) Šajā pašā datumā, tikai citā laikrakstā raksta autors Zeltmatis (iespējams, rakstnieks Zeltmatis), piekrīzdams tam, ka uzvārdi jāraksta ar galotni, respektīvi, neatbalstīdams bezgalotnes formas: „Visus latviskos uzvārdus pienāktos tā rakstīt, kā šos vārdus raksta tad, kad tie nav par uzvārdiem, šo jēdzienu (nominatīvā) apzīmējot, piemēram, *Kalniņš* (ne *Kalnings*).., *Speķis* (ne *Spekke*) u. t. t.”, tomēr uzstājās pret sieviešu dzimtes uzvārdiem: „Uzvārds jāuzskata par visas cilts jeb ģints nosaukumu, apzīmējumu, un tas rakstāms vienādi visiem ģimenes locekļiem. Ja reiz cilts vārds ir *Bērziņš*, *Mežs*, *Krauklis*, *Vīksna*, tad tik pat labi var teikt: *Jānis Bērziņš*, kā *Anna Bērziņš*, *Ģirts Mežs*, kā *Milda Mežs* u. t. t.” (Rīgas Ziņas Apvienotas ar Latvju Vēstnesi, Nr. 258; 13.11.1926)

Kā redzams, divdesmito gadu vidū diskusijas par uzvārdu rakstību ir bijušas ļoti aktīvas, tomēr, neskatoties uz valodnieku pārliecī-

nošajiem argumentiem, 1927. gadā tika pieņemts „Likums par vārdu un uzvārdu rakstību dokumentos”, kas publicēts 1927. gada 1. marta „Valdības Vēstneša” numurā un kurā tomēr pilnībā nav ņemtas vērā valodnieku prasības. Lai arī 2. punkts, kas attiecas uz vīriešu uzvārdiem, skan: „Vīrieša vārds un uzvārds rakstāms ar latviešu valodas galotni”, tomēr 5. punkts paredz, ka sieviešu uzvārdos sieviešu dzimtes galotni iespējams minēt vien iekavās, bet arī tas nav obligāti: „Sievietes uzvārds rakstāms tāpat, kā attiecīgas dzimtas vīrieša uzvārds ar nominatīva galotni. Uz vēlēšanos sievietes uzvārds iekavās rakstāms ar sieviešu kārtas vārda galotni.” (Valdības Vēstnesis, Nr. 48; 01.03.1927) Kā atzīst mūsdienu valodniece Daina Nītiņa, šis likums ir kavējis valodnieku pūliņus izveidot latviešu valodā stabilu vīriešu un sieviešu uzvārdu sistēmu (Nītiņa 2008: 7).

Lai arī pēc likuma pieņemšanas diskusijas par uzvārdu pareizrakstību presē mazinājās, tomēr valodnieki ar jauno likumu apmierināti nebija, un tas atspoguļojās arī presē, piemēram, 1932. gada laikrakstā „Latvis” atreferēta profesora J. Endzelīna uzstāšanās Rīgas Latviešu skolotāju biedrībā, kurā profesors klātesošos skolotājus iepazīstināja ar sieviešu uzvārdu formām, pēc tam kritizēja uzvārdu rakstības likumu: „Likums tagad nosaka, ka oficiāli jāraksta arī sieviešu uzvārdos vīriešu kārtas galotnes. Tas nav pareizi.” (Latvis, Nr. 3305; 10.11.1932)

3. Uzvārdu maiņa (latviskošana)

Līdz ar jaunlatviešu kustības uzplaukumu, aptuveni ap to pašu laiku, kad presē parādījās pirmie raksti par uzvārdu pareizrakstību, proti, 19. gadsimta vidū un otrajā pusē, paralēli uzvārdu ziņā valdošajam konservatīvam lasāmi aicinājumi vāciskos, nelabskanīgos un pazemojošos uzvārdus nomainīt pret skanīgiem latviešu uzvārdiem. Tā, piemēram, 1884. gada laikraksta „Balss” numurā ir neliels vēsturisks ieskats, kurā minēts, ka, piešķirot uzvārdus, pagasta skrīveri, kas paši nereti bija vācieši, latviešiem daudz devuši vācu ģimēļu vārdus, turklāt nereti sagrozītus. Arī latvisko ģimēļu vārdu nesēji bieži, nonākdami pilsētā un kaunēdamies par latvisko izcelsmi, ir vāciskojuši savus vārdus. Raksta beigās ir aicinājums: „Ievērojot visu to, būtu ļoti derīgi, ka it visi Latvieši, kuŗiem šim brīžam Vācu ģimēļu vārdi,

no tiem atsacītos un pieņemtu īstus Latviešu vārdus.” (Balss, Nr. 7; 15.02.1884)

Šādi un līdzīgi aicinājumi, kā arī mudinājumi parūpēties par to, lai uzvārdu likumīga nomaiņa kļūtu vieglāka, arvien biežāk presē parādījās 20. gadsimta sākumā, piemēram, 1913. gada laikrakstā „Tēvija”: „Tirzas mācītājs Ozoliņš aizkustinājis jautājumu par to, ka derētu papulēties, lai likumdošanas ceļā atvieglinātu uzvārdu pārmainīšanu, kas tagad savienota ar lielām grūtībām un panākama tikai ar Visaugstāko atļauju.” (Tēvija, Nr. 76; 09.07.1913)

Šī problēma īpaši aktuāla kļuva Pirmā pasaules kara laikā, kad gan Latvijā palikušajiem latviešiem, gan bēgļiem Krievijā nācās īpaši pierādīt savu tautību vācisko uzvārdu dēļ, respektīvi, tie bija kļuvuši par apgrūtinājumu. Kādā laikraksta „Dzimtenes Vēstnesis” 1916. gada rakstā skaidrots, ka Krievijā latviešu bēgļus vācisko uzvārdu dēļ uzskata par vāciešiem: „Kad izgājušo vasaru latviešu bēgļus Iekšējās guberņas sāka ne tik vien sādžu pūlis, bet arī daži administratori noturēt par vāciešiem, tad lielākajos krievu laikrakstos parādījās raksti, kuŗos šādu parādību turēja par it dabīgu, jo kad nu latviešiem esot vācu uzvārdi un vienāda ticība ar vāciem, jā, kā tad lai viņus no vāciem izšķirot?” Raksta autoru aizskāris fakts, ka krievu laikrakstos apgalvots: „daudz latviešu esot paši pārvācojušies un pieņēmuši vācu uzvārdus”, tādēļ tas sniedzis diezgan izsmeļošu aprakstu, kā latvieši pie vācu uzvārdiem tikuši, par nelatviskajiem un neestētiskajiem, pat rupjajiem uzvārdiem vainojot 19. gadsimta sākuma skrīverus (Dzimtenes Vēstnesis, Nr. 41; 21.02.1916).

Ne bez politiska zemteksta ir vēl viens 1916. gada raksts ar nosaukumu „Vācu vietu nosaukumi un vācu uzvārdi”. Raksta autors uzsvēris – ja vāciskotie vietvārdi kara apstākļos ir traucējoši valstiskā līmenī, tad vāciskie uzvārdi ir kā apgrūtinājums katram cilvēkam personīgi. Autors atgādinājis, ka krievu valodā Latvijas vietvārdiem tiek izmantoti vāciskotie nosaukumi, piemēram, „Vecmuižu oficiāli sauc *Heйгыть*” un aprakstījis vairākus gadījumus, kuros latvieši nav varējuši palīdzēt krievu karaspēkam, jo nav atpazinuši vāciskotos vietvārdus: „...tagadējā kara laikā pierādījās, ka tas, kas priekš latviešiem apvainojošs un neērts, ir visas valsts labumam kaitīgs.” Savukārt vācisko uzvārdu dēļ cietuši iedzīvotāji, jo viņus krievi uzskatījuši par

vāciešiem un vienmēr bijis jādēvē līdzīgi tautību apliecinājoši dokumenti. „Pēc kara mums vācu uzvārdi katrā ziņā jāpārmaina pret latviešu uzvārdiem. Pēc mana uzskata vācu uzvārdus derētu vienkārši pārtulkot, piem. *Berģi* par *Kalnu*, *Rozentālu* par *Rožleju* u. t. t.” Autors ieteicis uzvārdu latviskošanu padarīt vieglāk izdarāmu, neprasot Visaugstāko atļauju (Dzimtenes Vēstnesis, Nr. 48; 01.03.1916).

Aicinājumi latviskot uzvārdus turpinājās arī pēc Pirmā pasaules kara. Īsi pēc Latvijas Republikas proklamēšanas – jau 1920. gada 15. septembrī Satversmes Sapulce pieņēma likumu par uzvārdu maiņu, kas salīdzinājumā ar iepriekšējo gadsimtu uzvārdu nomainību padarīja vieglāk veicamu. Drīz pēc tam presē tika publicēti gan padomi par to, kā iespējams atbrīvoties no nepatīkamiem un aizvainojošiem uzvārdiem (piemēram, Lauku Darbs, Nr. 176; 02.02.1925), gan arī sludinājumi par konkrētu uzvārdu nomainību, piemēram, *Veper* > *Vītols*, *Pautiņš* > *Ercmanis*, *Auns-Slīpiņš* > *Slīpiņš*, *Kukutis* > *Kukurs* (Latvijas Sargs, Nr. 220; 27.09.1924). Kā redzams no piemēriem, nomainīti ir ne tik daudz nelatviskie, cik nelabskanīgie, aizvainojošie uzvārdi. 1927. gadā tika publicēts aicinājums nelabskanīgo uzvārdu īpašniekiem: „Sakarā ar jauno pasu izdošanu, visiem tiem, kuriem neskanīgi, neglīti uzvārdi, vajadzētu pasteigties ar attiecīgu lūgumu iesniegšanu dēļ uzvārdu maiņas, lai to varētu izdarīt vēl pirms jauno pasu izsniegšanas.” Uzvārdus mainīt aicināti arī ļoti populāru uzvārdu īpašnieki, piemēram, *Ozoliņi*, *Bērziņi*, *Kalniņi*, jo „caur šiem daudzajiem vienādiem uzvārdiem ceļas daudz sarežģītumu” (Lauku Darbs, Nr. 157; 22.09.1927).

Uzvārdu maiņa kulmināciju sasniedza 20. gadsimta 30. gadu pašās beigās, pēc tam, kad 1939. gada 21. decembrī Ministru kabinets pieņēma un Valsts Prezidents izsludināja „Likumu par uzvārdu maiņu”, kas būtiski atviegloja uzvārdu maiņu un jo īpaši – latviskošanu. Tika atļauts mainīt ne tikai neglītus, nedaiļskanīgus, bet arī attiecīgās personas tautībai neatbilstošus vai pārāk plaši izplatītus uzvārdus. Otrais likuma punkts noteica, ka „latviešu tautības pilsoņiem jāizvēlas vienīgi latviski uzvārdi. Nelatvieši nevar izvēlēties latviskus uzvārdus” (Valdības Vēstnesis, Nr. 291; 22.12.1939). 20. gadsimta 20.–30. gados arī citās valstīs tika veicināta svešas cilmes uzvārdu nomainība pret pašu uzvārdiem. Presē parādījās raksti, piemēram, par

Somiju (Laukstrādnieks, Nr. 30; 30.07.1925), Igauniju (Amerikas Atbalss, Nr. 29; 21.07.1921), Vāciju (Jaunais Zemgaliētis, Nr. 146; 06.07.1934) un Ungāriju (Rīts, Nr. 337; 06.12.1939).

Gan valdības oficiālajā laikrakstā „Valdības Vēstnesis”, gan reģionālajos u. c. laikrakstos tika publicēti neskaitāmi saraksti ar vecajiem un jaunajiem konkrētu personu un ģimeņu uzvārdiem, piemēram, *Sandbergs > Zemdega, Bullis > Kļava, Šneiders > Lazda, Poļakovs > Zelmenis* (Saldus Avīze; 20.02.1940).

Uzvārdu maiņas:

Rīgas g. p. k. 1. šķ. pastnieks Kārlis Kanapolis tagad saucas Kalve, 4. šķ. pastnieka v. i. Konstantīns Graudumnīks — Graudumnīeks un 4. šķ. pastnieka v. i. Nikolajs Kļauķis-Kļauķītis — Kļauķītis; Rīgas g. tlf. k. 1. šķ. montiera v. i. Jānis Sveicers — Grava; Rīgas 3. p. t. k. 2. šķ. asistente Elvīra Umurs — Selga; Ļaudonas p. t. k. 1. šķ. montieris Jānis Krauze — Krauja; Lubānas p. t. k. 3. šķ. tehniķis Oto Bemkins — Burtnieks; Liepājas tlgr. k. 2. šķ. aģents Eduards Freimanis — Krasts; Priekules p. t. k. 2. šķ. asistente Emilija Kronbergs — Kalnājs; Saldus p. t. k. 2. šķ. aģents Ansis Potifers — Klints; Ventspils p. t. k. 3. šķ. aģents Alfrēds Ritenbergs un Ventspils tlf. k. 1. šķ. telefoniste Emilija-Milda Ritenbergs — Ritums un 9. teleg. un telef. rajona 3. šķ. tehniķis Osvalds Kumisārs — Krasts.

2. attēls. Fragments no laikraksta „Pasta un Telegrafa Vēstnesis” 1940. gada 24. numura, kurā publicēti pasta un telegrāfa nozarē strādājošo personu uzvārdu maiņas gadījumi (Pasta un Telegrafa Vēstnesis, Nr. 24; 14.06.1940).

Šķiet, uzvārdi savos pirmajos 100 pastāvēšanas gados latviešiem bija arī sevis apliecināšanās veids. Tas, ka ne pēc pašu gribas uzvārdi nereti bija nelabskanīgi, latviešu valodai neatbilstoši, pat pazemojoši, savukārt likumi ne vienmēr labvēlīgi šo uzvārdu labošanai un nomaiņai, daudzus īsti neapmierināja, pat pazemoja. Tādēļ, kad Latvijas brīvvalsts laikā likumi uzvārdu sakarā kļuva demokrātiskāki, ne viens vien Latvijas iedzīvotājs steigās šo iespēju – mainīt uzvārdu – izmantot.

Secinājumi

Laikā no 19. gadsimta 20. gadiem līdz 20. gadsimta 30. gadu beigām dažādas ar latviešu uzvārdiem saistītas tēmas pastāvīgi ir bijušas preses uzmanības centrā, īpaši uzmanībai saasinoties nacionālās

=====

kustības uzplaukuma laikā 19. gadsimta 80. gados, Pirmā pasaules kara gados, Latvijas pirmās brīvvalsts laikā. Nereti uzvārdu tēma, it īpaši uzvārdu latviskošana, ir bijusi politizēta, attieksmē pret to jūtamas konkrētajam laikmetam raksturīgas tendences. Tā īpaši aktuāla kļuva Pirmā pasaules kara gados (kad latviski uzvārdi ļāva norobežoties no cariskās Krievijas pretiniekiem – vāciešiem) un īsi pirms Otrā pasaules kara (kad svešas cilmes uzvārdu nomaiņa pret saviem bija izplatīta visā Eiropā).

Šo 100 gadu laikā attieksme pret uzvārdiem sabiedrībā bija mainījusies: 19. gadsimta sākumā uzvārdu tēmu presē galvenokārt minēja informatīvos paziņojumos un labvēlīgi noskaņotu vācu mācītāju izstrādātos, zemniekiem veltītos tēvišķos padomos par uzvārdu izvēli un lietošanu; 19. gadsimta otrajā pusē, preses veidošanā iesaistoties izglītotajiem latviešiem, uzmanības centrā nonāca uzvārdu pareizrakstība, labskanība, cilmes jautājumi. Pirmās Latvijas brīvvalsts laikā, uzplaukstot latviešu valodniecībai, presē arvien vairāk parādījās valodnieku viedokļi par uzvārdu pareizrakstību, kas, saskaroties ar sabiedrības konservatīvumu, ne vienmēr tika pienācīgi novērtēti.

Avoti

- Amerikas Atbalss** – *Amerikas Atbalss*: sabiedriski politisks un literārs nedēļas laikraksts. Ņujorka: Latvijas Publikācijas korporācija, 1920–1922.
- Balss** – *Balss*: politiska un literāriska avīze. Rīga: A. Vēbers, 1878–1907.
- Darba Balss** – *Darba Balss*: Satversmes sapulces sociāldemokrātiskās mazākuma frakcijas izdevums. Rīga: A. Petrevics, 1921–1925.
- Dzimtenes Vēstnesis** – *Dzimtenes Vēstnesis*: politiska un literāriska avīze. Rīga: R. Nicmanis, 1907–1917.
- Jaunais Zemgaliētis** – *Jaunais Zemgaliētis*: progresīvs laikraksts. Jelgava: Jaunais Zemgaliētis, 1923–1934.
- Latviešu Avīzes** – *Latviešu Avīzes*: sabiedriski politisks laikraksts. Jelgava, 1822–1915.
- Latvijas Sargs** – *Latvijas Sargs*: sabiedriski politisks un literārs dienas laikraksts. Liepāja: Latvijas Sargs, 1919–1934.
- Latvis** – *Latvis*: bezpartejisks nacionāls laikraksts politikai, tautsaimniecībai, zinātnei, mākslai. Rīga: Latvis, 1921–1934.

- Laukstrādnieks** – *Laukstrādnieks*: sociāldemokrātisks bezzemnieku laikraksts. Rīga: T. Plūme, 1920–1929.
- Lauku Darbs** – *Lauku Darbs*: nedēļas laikraksts darba tautai. Rīga: P. Ulpe, 1924–1934.
- Mājas Viesis** – *Mājas Viesis*: politisks, zinātnisks un literārisks laikraksts. Rīga, 1856–1910.
- Pasta un Telegrafa Vēstnesis** – *Pasta un Telegrafa Vēstnesis*: laikraksts. Rīga: Pasta un telegrafa departaments, 1935–1940.
- Rīgas Ziņas** – *Rīgas Ziņas*: ilustrēts sabiedriski politisks un literārs laikraksts. Rīga: Rīgas Ziņas, 1924–1925.
- Rīgas Ziņas Apvienotas ar Latvju Vēstnesi** – „*Rīgas Ziņas*” *Apvienotas ar „Latvijas Vēstnesi”*: sabiedriski politisks un saimniecisks laikraksts. Rīga: Gulbis, Golts, Andersons un biedri, 1925–1927.
- Rīts** – *Rīts*: sabiedriski politisks laikraksts. Rīga: Rīts, 1934–1940.
- Saldus Avīze** – *Saldus Avīze*: bezpartejisks saimniecisks nedēļas laikraksts. Saldus: Saldus Avīze, 1932–1940.
- Tēvija** – *Tēvija*. Rīga: R. Bušs, 1884–1914.
- Valdības Vēstnesis** – *Valdības Vēstnesis*: Latvijas valdības oficiāls laikraksts. Rīga, 1919–1940.

Literatūra

- Balodis 2018** – Balodis, Pauls. *Ne tikai Bērziņš, Kalniņš, Ozoliņš... Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018.
- Blese 1929** – Blese, Ernests. *Latviešu personvārdu un uzvārdu studijas 1: vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI gs.)*. Rīga: A. Gulbis, 1929.
- Jansone 2010** – Jansone, Ilga. Ieskats Ērgemes latviešu evaņģēliski luteriskās draudzes antroponimiskajā sistēmā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A daļa, 2010, 64. sēj., Nr. 3/4, 14.–73.
- Jansone 2012a** – Jansone, Ilga. Uzvārdi Ērgemes un Opekalna draudzē: 1826. gada dvēseļu revīzijas materiāli (floras, faunas un fiziogēogrāfiskās semantikas uzvārdi). *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 16 (I). Liepāja: LiePA, 2012, 107.–121.
- Jansone 2012b** – Jansone, Ilga. Uzvārdu rašanās un nostiprināšanās Ērgemes evaņģēliski luteriskajā draudzē. *Baltistica*, XLVII (1), 2012, 121.–144.
- Jansone 2013** – Jansone, Ilga. Uzvārdi Ērgemes un Opekalna draudzē: 1826. gada dvēseļu revīzijas materiāli. Antroponimiskas cilmes uzvārdi. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 17 (1). Liepāja: LiePA, 2013, 65.–79.

- =====
- Kovaļevska 2017** – Kovaļevska, Otilija. Kas pirmais – uzvārds vai vietvārds? Uzvārdu veidošanās Latgalē un to saistība ar vietvārdiem. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos: Latgale*. Rīga: LVA, 2017, 24.–43.
- LWSD** – *Likkumi Widsemmes Semneekeem dohti*. Mītau, 1820.
- Mežs 2017** – Mežs, Ilmārs. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos: Latgale*. Rīga: LVA, 2017.
- MLG** – *Manuale Lettico-Germanicum*. I–II [Manuskripta oriģinālu transkripcija Trevors G. Fennels], Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2001.
- Nītiņa 2008** – Nītiņa, Daina. Dažas latviešu valodas gramatikas sagatavošanas problēmas. *Linguistica Lettica*, 18. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2008.
- Rogenbuka 2016** – Rogenbuka, Inta. *Vidzemnieku uzvārdi*. Rīga: J.L.V., 2016.
- Upelnieks 1936** – Upelnieks, Kristaps. Uzvārdu došana Vidzemes un Kurzemes zemniekiem. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 2. Rīga, 225.–315.
- WK** – *Widsemmes Kalenderis us to 1823^{schu} Gaddu kam 365 Deenas irr*. Rihga: W. F. Häcker, 1822.
- Zelče 2009** – Zelče, Vita. *Latviešu avīžniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā. 1822–1865*. Rīga: Zinātne, 2009.

=====

Mirosław JANKOWIAK

**VOCABULARY OF BELARUSIAN SUBDIALECTS
AS AN EXAMPLE OF LANGUAGE CONTACTS IN
THE BALTIC-SLAVIC BORDERLAND:
A PROJECT CONCEPT**

Abstract

Among all levels of language, vocabulary is the one which is most open to loanwords. It is clearly visible in the Belarusian subdialects in the Belarusian-Latvian-Russian borderland, where Finnic (Baltic-Finnic) languages and Indo-European (Baltic, Slavic, and Germanic) languages have been in contact for many centuries. The project presented below is intended to comprehensively describe the Belarusian lexis (general Belarusian vocabulary, typical of the north-eastern dialect, and that of the so-called north-western dialectal zone) and its numerous borrowings from the Slavic languages (Russian, Polish), from the Baltic languages (Proto-Baltic, Lithuanian, Latvian (including Latgalian sub-dialects)), from the Germanic languages (German, Yiddish), and the Baltic-Finnic languages (Estonian and Livonian). The analysis is based on materials gathered by the author during dialectological expeditions (in total approx. 300 hours of interviews), and on *The Dictionary of the Folk Belarusian Subdialects of North-Western Belarus and its Borderland*.

Keywords: Belarusian dialects, Belarusian subdialects, Baltic-Slavic borderland, lexis, borrowings

**Baltkrievu izlokšņu leksika kā valodu kontaktu piemērs
baltu-slāvu pierobežā: projekta koncepcija**

Kopsavilkums

Leksika ir tā valodas joma, kas visvairāk atvērta aizguvumiem. To uzskatāmi rāda arī baltkrievu valodas dialekti, ko lieto Baltkrievijas-

=====

Latvijas-Krievijas robežjoslā, kur daudzus gadsimtus savstarpējā mijiedarbībā bijušas somugru un indoeiropiešu (baltu, slāvu un ģermāņu) valodas.

Rakstā sniegts ieskats projektā, kura mērķis ir visaptveroši aprakstīt baltkrievu valodas leksiku (vispārlietojamo baltkrievu leksiku, ziemeļaustrumu dialektam raksturīgo un tā sauktā ziemeļrietumu dialekta joslai raksturīgo leksiku). Tajā ir ievērojams skaits aizguvumu no slāvu valodām (rusicismi un polonismi), aizguvumi no baltu (protobaltu, lietuviešu un latviešu, tostarp latgaliešu izlokšņu) valodām, no ģermāņu valodām (vācu valodas un jidiša) un Baltijas jūras somu (igauņu un lībiešu) valodām. Analīzes pamatā ir autora paša materiāli, kas savākti dialektoloģisko ekspedīciju laikā (kopā apmēram 300 stundu intervijas), un *Baltkrievijas ziemeļrietumu un tās pierobežas tautas baltkrievu izlokšņu vārdnīca*.

Atslēgvārdi: baltkrievu dialekti, baltkrievu izlokšnes, baltu-slāvu pierobeža, leksika, aizguvumi

1. Introduction

From the point of view of language contacts, the Belarusian-Latvian-Russian borderland is undoubtedly one of the most interesting research regions in Europe. More than two thousand years of migration processes and various socio-historical factors have contributed to the situation where different languages and dialects (both Indo-European and non-Indo-European) have been in mutual contact. The old Finno-Ugric settlements were overtaken by the Baltic-speaking peoples, and later by Germanic and Slavic speakers. As a result of this, in the territory in question the following languages and dialects were spoken and are still in use: the Baltic-Finnic languages, the Latvian language, the Latgalian subdialects, the Lithuanian language, the Germanic languages (mainly German, but also Swedish and Yiddish), and the Slavic languages (Russian, Polish, Belarusian). Contacts between tribes and nations are reflected, which is quite natural, not only in culture (traditions, rituals, economy, architecture), but also in language, primarily in lexis, which is that particular language level which is the most open to foreign influences.

The Belarusian subdialects have been a part of this linguistic mosaic for a long time – at least since mid-19th century or, if we take into consideration the contacts of the Baltic people with the Krivichi tribe,

=====

even since the Middle Ages. The majority of the characteristics of the Krivichi speech still appear in the contemporary north-eastern dialect of the Belarusian language, which also includes the Belarusian subdialects used in the Latvian territory.

The Belarusian subdialects spoken in South-eastern Latvia were subject to interference primarily from the Russian language (and the local Russian dialects) and, to a lesser extent, from the Polish language. There are many Baltic and Germanic influences as well, and in addition, even though very rarely, borrowings from the Baltic-Finnic languages are present as well. The issue of lexical borrowings in the Belarusian subdialects in Latvia has not been a subject of comprehensive linguistic research yet. More than 100 years ago, the Lithuanian and Latvian influences in Belarusian were noticed by the Belarusian linguist and ethnographer Jevfimiy Karskiy (Karskij 1962). The publication by Benita Laumane (Laumane 1977) and *The Dictionary of the Folk Belarusian Subdialects of North-Western Belarus and its Borderland* (SPZB 1979–1986) are also worth mentioning here among other post-war works. In the beginning of the 21st century, this problem is explored by the author of the present publication (Jankowiak 2009: 156–168; Jankowiak 2017a; Jankowiak 2017b; Jankovjak 2010).

The literature on Baltic and Polish loanwords in Belarusian subdialects (within the administrative borders of Belarus) and in the Belarusian language (including the Ruthenian language) is extremely abundant. It is impossible to enumerate all works on this topic, but I will mention the publications by such scholars as, for example, Jūratē Laučiūtē (SB 1982), Aljaksandr Bulyka (2015; DZBM 1972), and Elżbieta Smułkowa (Smułkowa 2002).

The present article will describe the concept of the project entitled *Běloruská nářečí v Lotyšsku jako příklad lexikálního dědictví balto-slovanského pomezí* (*The Belarusian subdialects in Latvia as an example of lexical heritage on the Baltic-Slavic borderline*), carried out at the Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences. In the course of the project (during the years 2018–2022), it is planned to analyse the vocabulary of the Belarusian subdialects, primarily focusing on borrowings from neighbouring languages, and to

=====

view them in the context of migration and other socio-historical processes taking place there over the hundreds of years. It is also planned to issue a series of publications on this topic.

2. Material base

The analysis of the Belarusian subdialectal lexis will be based on two main sources. The first and largest source is the material collected by the author during the dialectological expeditions during 2004–2018. It was amassed as part of a joint project the Latvian Language Institute of the University of Latvia in Riga and the Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences, within the framework of the German TriMCo project managed by prof. Björn Wiemer. Data were also gathered during private trips of the author.

The collected material now consists of approximately 300 hours of interviews and covers the whole usage area of the Belarusian subdialects in Latvia, in total 60 villages in the following areas:

Zilupe Municipality: Duboviki, Garaņi, Grišina, Gumišče, Horoševa, Katalova, Kozlova, Pasiene, Šuškova, Tarčilova, Zilupe;

Dagda Municipality: Asūne, Neikšāni, Porečje, Punduri, Šķaune, Zjazjulova;

Krāslava Municipality: Aleksandrova, Beloje/Baltā, Dargeļeva, Dvorčani, Dvorišči, Gaisieļi, Gaspari, Indra, Kiseļevci, Krivoseļci, Krāslava, Lupandi, Māliņi, Matulišķi, Novoseļci, Piedruja, Rožupole, Saulkrasti, Stirbli, Stremki, Vaicuļeva, Vaivodi, Vecborne, Teņķi, Upmale, Varnaviči;

Daugavpils Municipality: Rakstinieki, Saliēna, Silene, Skrudaļiēna, Sloboda, Šlapaki;

Ilūkste Municipality: Doļņaja, Ilūkste.

In June 2018, it took place another dialectological expedition in Daugavpils Municipality in order to supplement the material. Additional 16,5 hours of material was collected in villages: Āboli, Adamova, Strazdi, Driksniški, Faļtopi, Griezēs, Saliēna, Svente and Viesturi.

The vast majority of interviews were carried out with the oldest generation of inhabitants, born in the 1920s, 1930s, and 1940s. As

regards the language of younger people, we could define it as the local variety of the Russian language with Belarusian subdialectal elements.

The other source is the five-volume *Dictionary of the Folk Belarusian Subdialects of North-Western Belarus and its Borderland*, consisting of 2,955 pages (SPZB 1979–1986). Geographically, it covers North-western Belarus, the Polish region Podlasie, South-eastern and Southern Lithuania, and the Latvian region Latgale. The authors included all the collected material in this dictionary, showing not only the lexis of Belarusian origin, but also the borrowed vocabulary (from the Baltic languages, from Polish and from Russian). It was the result of an international research conducted in 1977, encompassing villages in the Latvian SSR¹. 23 villages in the regions of Daugavpils, Krāslava and Ludza of that time were examined then:

Daugavpils Municipality: Baloži, Demene, Kalkūni, Kreveni, Medumi, Prede, Raguliški, Skrudaliena, Ustupi;

Krāslava Municipality: Butkuni, Fiļipovci, Indra, Masiški, Šņokova;

Ludza Municipality: Istra (Vecslabada), Melniki, Meškineva, Pasiene, Peličava, Skripčana, Čarņavskije, Šķaune.

3. Monograph *The vocabulary of the Belarusian dialects in Latvia as an example of the lexical heritage of the Baltic-Slavic borderland*

The main objective of the five-year project is to prepare a monograph describing various aspects related to the vocabulary of Belarusian-speaking inhabitants of South-eastern Latvia. The publication will discuss migration processes and socio-historical conditions that have influenced and are still influencing the linguistic situation, vocabulary in particular. For the lexical analysis, the following available

¹ In the preparation work and in the expedition itself, the following Latvian members participated: Aina Blinkena, Antons Breidaks, Benita Laumane, Beatrise Reidzāne; Lithuanian member: Elena Grinaveckienė; and Belarusian members: Juzefa Mackevič, Vasiliy Staryčonak, Jaŭhenia Ramanovič, Alena Čabiaruk, Fiodar Klimčuk, Svetlana Lobač, and Taisa Barodzič.

=====

publications on this topic will be used, including dictionaries and atlases: DABM 1963; POS 1967–; DZBM 1972; ĘSBM 1978–; SPZB 1979–1986; SB 1982; ĘSRJA 1987; LABNH 1993–1998; LVDAL 1999; LEV 2001; SEJL 2007; WSEH 2008; Braśl 2009; VKS 2011; BVAL 2013; MS 2015; PD 2016; SMPPK 2017 and others.

3.1. The Belarusian lexis

In the speech of the inhabitants of the examined villages, one can distinguish many lexemes typical of the general Belarusian vocabulary, and also of that of the north-eastern dialect of Belarusian language – the so-called north-western zone of the Belarusian language. Among the words characteristic of the general Belarusian vocabulary, we can mention: *báčka* ‘father’, *búl’ba* ‘potatoe’, *cháta* ‘home’, *hróšy* ‘money’, *máci* ‘mother’, *patél’nia* ‘frying pan’.

Lexemes typical of the north-eastern dialect of the Belarusian language also form a considerable group, for example: *bal’ný* ‘sick’ (DABM 1963: map 319), *chaziájin* ‘farmer’ (DABM 1963: map 334), *túča* ‘cloud’ (DABM 1963: map 313), *dziéúka* ‘girl’, *máliec* ‘boy’, *náda* ‘it’s necessary; must (do sth)’ (DABM 1963: map 227), *skáciere* ‘tablecloth’ (DABM 1963: map 325), *vútka* ‘duck’ (DABM 1963: map 297), *žárdzi* ‘device for fixing sheaves or hay on a cart’ (DABM 1963: map 289). Some of these words are identical with their equivalents in the nearby Russian subdialects or the Russian standard language, but they preserve the Belarusian pronunciation. I recorded this type of vocabulary more frequently in the utterances of locally-born people, but quite rarely in the speech of people who arrived in Latvia after 1945. Many dialectal features, including lexical ones, are a legacy of earlier times.

In the speech of respondents, words exclusively typical of Northern Belarus (i.e. of the northern group of subdialects of the north-eastern dialect of Belarusian) can also be found, e.g. *ahuréčnik* ‘the stem and leaves of a cucumber’ (DABM 1963: map 279), *hrýža* ‘swede, turnip’ (DABM 1963: map 276), *loūž* ‘animal den’ (LABNH 1998: map 40).

In the speech of those inhabitants of South-eastern Latvia who arrived after 1945, there is a number of lexemes characteristic of the

so-called north-western zone of the Belarusian language. Dialectal zones of the Belarusian language do not overlap geographically with the traditional division of subdialects, but they complement it, indicating the contacts of the Belarusian language with neighbouring languages and dialects. Five zones are distinguished: north-western (contacts with the Baltic languages and the Polish language), south-eastern (former Chernihiv-Severian principality), western (Polish influences), eastern (Russian influences), and central. In the case of the territory described in this article, they are mainly old borrowings from the Baltic languages and from the Polish language which have been well integrated in the vocabulary of the local population and are not perceived as foreign words by them. Here we can note such words as *bacián* ‘stork’ (LABNH 1993: map 118) (cf. Pol. *bocian*), *dzirván* ‘unsown field’ (DABM 1963: map 275) (cf. Lith. *dirvónas*), *gírsa* ‘brome grass, a weed growing in fields of cereal’ (cf. Lith. *diršė*, Lith. dialectal *gírsa*, *girsė*, Latv. dialectal *dzirši*), *kumpiák* ‘ham’ (LABNH 1997: map 344) (cf. Lith. *kumpis*), *stúdnia* ‘well’ (DABM 1963: map 241) (cf. Pol. *studnia*), *svíran* ‘granary’ (DABM 1963: map 229) (cf. Lith. *sviřnas*), and others.

In the collected material we can also find several words typical solely of the Belarusian subdialects spoken in Latvia. Many of them are typical Latvian borrowings, such as *báltkreūš* ‘Belarusian (man)’ (Latv. *baltkrievs*), *Líha* ‘Līgo, Midsummer Night’ (Latv. *Līgo*), and several regionalisms, e.g., *pódačy* ‘taxes’.

As regards the lexis in Northern Belarus (e.g. Braslaŭ region) and in Latgale, i.e. on the Latvian side of the border, we can observe a large diversity. Unlike Eastern Belarus or other regions, here it is not common to use only one lexeme to describe one phenomenon. Instead, often there are a few parallel words used even in the speech of one and the same person. This proves lengthy language contacts.

3.2. Borrowings from the Slavic languages

In the Belarusian subdialects in Latvia, the largest group of borrowings are undoubtedly Slavisms, primarily Russianisms and also Polonisms. In some cases, it is difficult to define clearly the origin (Belarusian or Russian), because there are many common lexemes

characteristic of both the north-eastern dialect of the Belarusian language and the nearby Russian subdialects and the Russian language (which differ only slightly, usually phonetically).

The proportion of Russianisms is significant especially in Eastern Latgale (Zilupe Municipality, slightly lower in Ilūkste Municipality and Daugavpils Municipality. More Russified features occur in the speech of the local people of those areas as well. The borrowings from the Russian language concern all spheres of life: farming and agriculture (especially the lexis referring to *kolkhoz*), family, nature, work, religion (primarily the Orthodox Church, to a lesser extent the Roman Catholic Church): *aciéc* ‘father’ (< Rus. *отец*), *da svidánja* ‘good bye’ (< Rus. *до свидания*), *kalchóz* ‘kolkhoz’ (< Rus. *колхоз*), *kartóška* ‘potatoes’ (< Rus. *картошка*), *páreń* ‘boy, lad’ (< Rus. *парень*), *prad-siedáciel’ kalchóza* ‘head of *kolkhoz*’ (< Rus. *председатель колхоза*), *spasiba* ‘thank you’ (< Rus. *спасибо*), *trudadžiéń* ‘workdays: days worked in *kolkhoz* that were paid at the end of the year usually in crops’ (< Rus. *трудодень*), and many others.

In the speech of the researched inhabitants, I noted many Polonisms as well, particularly in Krāslava Municipality, Daugavpils Municipality and Ilūkste Municipality, both in the utterances of autochthonous population and the people who arrived in the Latvian SSR after World War II (more on this: Jankowiak 2017a). The lexis of Polish origin is used here in various spheres of life, such as the Catholic Church: *biežmavánia* ‘confirmation’ (< Pol. *bierzmowanie*), *pamadlícca* ‘to pray’ (< Pol. *pomodlić się*), *Viel’kánac* ‘Easter’ (< Pol. *Wielkanoc*), *Zielóne Svióntki* ‘Pentecost’ (< Pol. *Zielone Świątki*); administration: *dóvud osobisty* ‘ID card’ (< Pol. *dowód osobisty*), *gmína* ‘municipality’ (< Pol. *gmina*), *úžend* ‘office’ (< Pol. *urząd*), *vajevúctvo* ‘voivodeship’ (< Pol. *województwo*); Polish culture: *dalikátny jénzyk* ‘delicate language’ (< Pol. *delikatny język*), *pan* ‘sir, Mister’ (< Pol. *pan*); education: *ksióńžka* ‘book’ (< Pol. *książka*), *pžédmiot* ‘subject, lesson’ (< Pol. *przedmiot*); everyday life: *gának* ‘porch’ (< Pol. *ganek*), *gospódaž* ‘farmer’ (< Pol. *gospodarz*), *kúra* ‘hen, chicken’ (< Pol. *kura*), *vieránda* ‘veranda’ (< Pol. *weranda*), *vújek* ‘uncle’ (< Pol. *wujek*), and others. Some of these Polonisms are borrowed from other languages (e.g. Latin, Czech, German) via Polish into the Belarusian subdialects.

In the speech of the respondents, occasional words derived from other Slavic languages, such as Ukrainian, could also be encountered: e.g. *bandéraiūcy* ‘Banderites’ (< from the name of S. Bandera, a Ukrainian historical figure).

3.3. Borrowings from the Baltic languages

Baltic borrowings constitute the second largest borrowing group after Slavisms in the Belarusian subdialects in Latvia. We can distinguish here both old Baltic borrowings and contemporary Latvian borrowings, as well as a few words from the Latgalian dialect (more on this: Jankowiak 2017b).

The larger part of the lexis are former Baltic borrowings which are regarded by the local people already as native words, not foreign. Although the authors of numerous linguistic works on this field usually determine their origin quite clearly (e.g. from the Lithuanian language, as in the case of most lexemes), an accurate identification is not always possible. In the Middle Ages, the Lithuanian language in the Latvian territory was used by the Lithuanian population living in the southern and central Latgale (Braidaks 2007).

The oldest lexemes of Baltic origin usually concern several spheres of life, such as traditional agriculture, nature, objects of everyday use, physical appearance and character of people: *ajér* / *air* / *ajír* ‘calamus’ (< Lith. *ājeras*), *dzirván* / *dyrván* ‘fallow land, unsown field’ (< Lith. *dirvonas*), *girsá* / *girsá* ‘brome grass, a weed growing in fields of cereal’ (< Lith. *diršė*, Lith. dialectal *girsá*, Latv. dialectal *dzirši*), *kliéc* ‘granary’ (< Lith. *klėtis*, Latv. *klēts*), *kumpiák* ‘ham’ (< Lith. *kuñpis*), *parsiúk* ‘piglet’ (Lith. *pařsas*, *pařšiukas*), *púnia* ‘barn, cowshed’ (< Lith. *pūnė*, Latv. dialectal *pūne*), *raudziénia* ‘sweet thick meal made from cooked rye flour’ (< Lith. *raugiėnė*), *rej* ‘device constructed of poles and perches used for drying grain and hay’ (< Lith. *rejà*, Latv. *rija*), *tok* ‘barn, floor in a barn’ (< Lith. *tãkas*), *žéhini* / *žégini* ‘wooden stand used for drying sheaves of hay’ (< Lith. *žaginiai*), and others.

The second group consists of more recent borrowings, coming mainly from the Latvian language. They usually relate to the administrative and public sphere (names of documents, streets, geographical names, etc.) and everyday life: *báltkreūs* ‘Belarusian (man)’ (< Latv.

=====

baltkrieivs), *ájzsargs* ‘guard’ (< Latv. *aizsargs*), *čángalis* ‘pejorative nickname of a Latgalian’ (< Latv. *čangalis*), *Daūhava* ‘Daugava river’ (< Latv. *Daugava*), *lat* ‘lat, the former Latvian currency’ (< Latv. *lats*), *népilsonis* ‘non-citizen’ (< Latv. *nepilsonis*), *siéva* ‘woman; wife’ (< Latv. *sieva*), *sípols* ‘onion’ (< Latv. *sīpols*), and many others.

A relatively small group of Baltic borrowings are the words derived from the Latgalian subdialects. They concern mainly the sphere of the Catholic Church and are used in liturgy: *riétinis* ‘morning Mass’ (< Latg. *reita mise*), *stúndenis* ‘Laudes’ (< Latg. *stundines*).

3.4. Borrowings from the Germanic languages

Germanisms constitute a considerably smaller group than Slavic and Baltic loanwords. We can list here the words of German, English and Swedish origin, and those derived from Yiddish. Although their number in the Latvian language is significant, they are rare in the Belarusian subdialects spoken in Latvia. One group consists of the oldest borrowings that entered the local subdialects via other languages, mainly Polish – e.g. *dach* ‘roof’ (< Pol. *dach* < MHG *Dach*), *rátuša* (< Pol. *ratusz* ‘town hall’ < MHG *Rathus*). Some lexemes of German origin usually have the nature of citations – my respondents used them when talking about the war and the presence of Germans: *brot* ‘bread’ (< Germ. *das Brot*), *halt!* ‘stop!, stand still!’ (< Germ. *Halt!*), *méd sien, kom hier!* ‘girl, come here!’ (< Germ. *Mädchen, komm her!*). In the context of stories about the offensive against Berlin, the German equivalents of geographical names appeared, e.g. *Dáncig* ‘Gdańsk’ (< Germ. *Danzig*).

There are very few borrowings from the Yiddish language. Single words occurred only when discussing the Jewish minority in the inter-war period or during the Second World War. Respondents know a few words, and these are mainly personal names, e.g. *Léjba*, or everyday lexis: *máca* ‘matzo, matza’ (< Yid. *matsah*, Hebr. *matsa*).

A specific group of borrowings are Anglicisms, which have entered the Belarusian subdialects usually through Russian. My respondents had learned this vocabulary primarily thanks to their grandchildren arriving to visit them: *kampúcier* ‘computer’, *mícinh* ‘meeting’, *okéj* ‘okay’.

3.5. Borrowings from the Finnic languages

Although the lexical borrowings from the Finnic languages are quite numerous in the Latvian dialects (cf. Kagaine 2004), in the Belarusian subdialects in Latvia they are rare and quite old. The presence of the Baltic-Finnic people in this area has left its trace, above all, in the placenames, especially hydronyms. Baltic-Finnic tribes lived in the territory of Latgale until at least the 7th or the 9th century, and in some places until the 13th century when the Latgalians expelled them from this territory (Braidaks 2007: 244). Even today, many toponyms and especially hydronyms of this origin can be encountered on the Belarusian-Latvian-Russian borderland. My interlocutors used them on an everyday basis when talking about the neighbouring villages, lakes, and rivers. Here we can mention, e.g., *vózieta Ašviēja* ‘Lake Osveya’, *vózieta / hórad Mióry*.

The second group is represented by words borrowed first into the Latvian language. When the respondents use Latvian words during a conversation, old borrowings from the Finnic languages may occur as well, e.g. *māja* ‘home’ (< Latv. *māja* < Baltic-Fin.), *mújža* ‘manor house, estate’ (< Latv. *muiža* < Baltic-Fin.) (cf. Bušs 2013).

4. The dictionary of the Belarusian dialects in Latvia

The planned dictionary geographically will cover the five above mentioned regions of Latvia. The basic data used will primarily be the recordings done by the author during the years 2004–2018, and this material will be compared with *The Dictionary of the Folk Belarusian Subdialects of North-Western Belarus and its Borderland* (SPZB 1979–1986). From a lexicographical aspect, there are different concepts concerning the macro- and microstructure of a dictionary. For instance, the selection of the material triggers discussions whether a dictionary should be a so-called comprehensive or differential one. In my opinion, if the planned dictionary would only include lexemes typical of the researched area, it would present a false picture of the linguistic situation in this territory. For instance, if we consider the lexemes denoting potatoes, the word *kartóška*, which is the most popular in Latgale, is typical of the Russian language and the entire eastern part of Belarus as well.

=====

Another word *búl'ba*, slightly less frequent, is characteristic of the Standard Belarusian language and the subdialects of western Belarus. Meanwhile, the form *kartóplia* has a limited area of usage, I observed it only occasionally. It would be recommended to leave only the form *kartóplia* in the differential dictionary, as its usage in the researched area does not exceed even 1 %. Because of this, the dictionary will be of a comprehensive character and will take into account the whole vocabulary, including the words of Russian, Polish, and Baltic origin. In addition, geographical names, personal names and animal names (e.g. names of cows) will be given in an appendix.

5. The small atlas of the Belarusian dialects in Latvia

The atlas will be a supplement to the above mentioned publications – the monograph and the dictionary. It will geographically cover the whole area of usage of the Belarusian dialects in Latvia (Zilupe Municipality, Dagda Municipality, Krāslava Municipality, Daugavpils Municipality and Ilūkste Municipality). It will consist of two parts – maps and their descriptions. It is planned to comprise approximately 20 phonetic, 15 morphological and 12 syntactic features. On the one hand, they are typical of the northern group of the Belarusian subdialects and the entire north-eastern dialect of the Belarusian language, and on the other hand, these ones that distinguish them from the Russian language. The lexical part will present both the vocabulary typical of the Belarusian subdialects of Latvia and of the researched borderland, and selected lexemes of Baltic, Polish and Russian origin. The atlas will include also short information about Belarusian dialectal features on the other side of the border (subdialects in Northern Belarus and in Russia – Southern part of Pskov province) and about Latgalian subdialects in Latvia.

For methodological reasons, some characteristics will not be presented for particular farms (*khutors*), but only at the level of the five municipalities. This is because the collected material does not allow for a too detailed mapping of the researched area for two reasons. Firstly, during the dialectological expeditions a questionnaire composed specifically for this purpose was not used. Secondly, it is due to

=====

the nature of settlement. Apart from a few bigger villages, the *khutors* (single farms scattered at a distance of a few or a dozen kilometres from one another) prevail in the area. Nowadays, usually only one person lives in such a household. Therefore, the collection of a homogeneous material on the village level (in terms of methodology – age, origin, gender of the interlocutors, etc.) is not possible.

6. The Summary

For many centuries, the analysed borderland had been a place of contact of various Indo-European (Baltic, Slavic, Germanic) and non-Indo-European (Baltic Finnic) dialects and languages. They left an impact of varying extent on one another, depending on the historical period, migration tendencies, and administrative and social processes. This interference is best visible in lexis, which is the language level most susceptible to borrowings. An excellent example of interaction are the Belarusian subdialects spoken on the Baltic-Slavic borderland. The loanwords (direct and indirect) in these dialects represent both older and recent vocabulary of foreign origin. The aim of the project introduced above is a detailed description of the lexis, both native and borrowed, used in the Belarusian subdialects spoken in contemporary Latvia. These data will be published in a monograph, a dictionary, and an atlas. This will enable us to better understand the linguistic processes taking place on a multi-ethnic borderland and to capture their changes not only in terms of linguistics, but also history and culture.

List of linguonym abbreviations

Baltic-Fin. – Baltic-Finnic

Eng. – English

Fin. – Finnish

Germ. – German

Latv. – Latvian

Hebr. – Hebrew

Latg. – Latgalian

Lith. – Lithuanian

=====

MHG – Middle High German
 Pol. – Polish
 Rus. – Russian
 Ukr. – Ukrainian
 Yid. – Yiddish

Literature

- Brasl 2009** – Smułkowa, Elżbieta (ed.). *Braslawszczyzna. Pamięć i współczesność. T 2: Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu: Słownik braslawski*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2009.
- Breidaks 2007** – Breidaks, Antons. Fonetika latgal'skix govorov latyšsko-go jazyka: diaxronija i sinxronija. *Darbu izlase*, 1. sējums. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 239–482.
- Bulyka 2015** – Bulyka, Aljaksandr. Lituinizmy starobeloruskogo literaturnopis'mennogo jazyka v otnošení k belorusskim dialektam. *Vybranyja pracy*. Minsk: Belaruskaja navuka, 2015, 165–174.
- Bušs 2013** – Bušs, Ojārs. Latviešu valodas leksika. *Latviešu valoda*, ed. Andrejs Veisbergs. Rīga: LU Akadēmijas apgāds, 2013, 133–156.
- BVAL 2013** – Mikulėnienė, Danguolė; Stafecka, Anna (ed.). *Baltu valodu atlants. Leksika 1: Flora*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Latviešu valodas institūts, 2013.
- DABM 1963** – Avanesaŭ, Ruben (pad rėd.). *Dyjalektalahičny atlas belaruskaj movy*. Minsk: Vydavectva Akadėmii navuk Belarusi, 1963.
- DZBM 1972** – Bulyka, Aljaksandr. *Daŭnija zapazyčanni belaruskaj movy*. Minsk: Navuka i tėchnika, 1972.
- ÈSBM 1978–** – Martynaŭ, V.; Cyxun, Henadz' (ed.). *Ètymalahičny sloŭnik belaruskaj movy*. (1978–). (T. 1–), Minsk: Navuka i tėchnika, 1978–.
- ÈSRJA 1987** – Fasmer, Maks. *Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. Moskva: Progress, 1987.
- Jankovjak 2010** – Jankovjak, Miraslaŭ. Leksika belaruskamoŭnyx ŷycharoŭ Lathalii (na przykladze Kraslaŭskaha raėna). *Polsko-białoruskie związki kulturowe, literackie i językowe*, ed. Siarhiej Kawalou, Ryszard Radzik, Michał Sajewicz. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010, 397–406.
- Jankowiak 2009** – Jankowiak, Mirosław. *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie Krasławskim. Studium socjolingwistyczne*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2009.

- =====
- Jankowiak 2017a** – Jankowiak, Mirosław. Polonizmy leksykalne w gwarach białoruskich na Łotwie. *Białoruś w dyskursie naukowym. Lingwistyka, socjologia, politologia*, ed. Radosław Kaleta. Warszawa: Katedra Białorutenistyki UW, 2017, 281–299.
- Jankowiak 2017b** – Jankowiak, Mirosław. Bałtyzmy leksykalne w gwarach białoruskich na Łotwie. „Z” *zyčlivosti ku mojej Otčizne*”: *Tom pamiątkowy dedykowany Profesorowi Mikołajowi Timoszurowi*, ed. Nina Barszczewska, Mikołaj Chaustowicz. Warszawa: Katedra Białorutenistyki UW, 2017, 157–165.
- Kagainė 2004** – Kagainė, Elga. *Lokālie somugrismi latviešu valodas Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2004.
- Karskij 1962** – Karskij, Evfimij. K voprosu o vlijanii litovskogo i latiškogo jazykov na belorusskoje nareč'je. *Trudy po belorusskomu i drugim slavjanskim jazykam*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1962, 384–398.
- LABNH 1993–1998** – Mackevič, Juzefa (pad rėd.). *Leksičny atlas belaruskix narodnyx havorak u pjaci tamax*, T. 1. 1993, T. 2. 1994, T. 3. 1996, T. 4. 1997, T. 5. 1998. Minsk: Instytut movaznaŭstva imja Jakuba Kolasa, Akadėmija navuk Belarusi / Nacyjanal'naja akadėmija navuk Belarusi, 1993–1998.
- Laumane 1977** – Laumane, Benita. Leksičeskij material dialektologičeskogo atlasa latyškogo jazyka, otryažajuščij latyškko-russko-belorussko-pol'skije kontakty. *Kontakty latyškogo jazyka*. Riga: Zinatne, 1977, 48–95.
- LEV 2001** – Karulis, Konstantīns. *Latvijas etimoloģijas vārdnīca*. T. 1–2. Rīga: Avots, 2001.
- LVDAL 1999** – Bušmane, Brigita; Laumane, Benita; Stafcecka, Anna. *Latviešu valodas dialektu atlants: Leksika*. Rīga: Zinātne, 1999.
- MS 2015** – Kurcova, Veranika; Kuncėvič, Ljuboŭ (ed.). *Mova Sennensčyny. Dyjalektny sloŭnik*. T. 1–2. Minsk: Belaruskaja navuka, 2015.
- PD 2016** – Kurcova, Veranika (ed.). *Polackija dyjamenty. Dyjalektny sloŭnik*. Minsk: Belaruskaja navuka, 2016.
- POS 1967–** – *Pskovskij oblastnoj slovar' s istoričeskimi dannymi*. T. 1–. Leningrad/St. Peterburg: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta / Sanktpeterburgskij gosudarstvennyj universitet, 1967–.
- SB 1982** – Laučjute, Jurate. *Slovar' baltizmov v slavjanskix jazykax*. Leningrad: Nauka, 1982.
- SEJL 2007** – Smoczyński, Wojciech. *Słownik etymologiczny języka litewskiego / Lietuvių kalbos etimologinis žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.

- =====
- SMPPK 2017** – Grek-Pabisowa, Iryda (ed.); Jankowiak, Mirosław; Ostrówka, Małgorzata. *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej*. Warszawa: Instytut Slawistyki PAN, 2017 [preprint].
- Smułkowa 2002** – Smułkowa, Elżbieta. O polsko-białoruskich związkach językowych w aspekcie czasowym i terytorialnym. *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2002, 293–305.
- SPZB 1979–1986** – *Sloŭnik belaruskix narodnyx havorak paŭnočna-zaxodnjaj Belarusi i jae pahraničča*. T. 1–5. Minsk: Navuka i tэхnika, 1979–1986.
- VKS 2011** – Kas’piarovič, Mikalaj. *Vicebski krajėvy sloŭnik*. Minsk: Vydavectva Arche, 2011.
- WSEH 2008** – Długosz-Kurczabowa, Krystyna. *Wielki słownik etymologiczno historyczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.

Малгожата ОСТРУВКА (Małgorzata Ostrówka),
Эва ГОЛЯХОВСКА (Ewa Golachowska)

СОВРЕМЕННЫЙ ПОЛЬСКИЙ ЯЗЫК В ЛАТВИИ Sovremennyj pol'skij jazyk v Latvii

Contemporary Polish Language in Latvia

Abstract

The paper presents the formation of the Polish language in Latvia, the contemporary sociolinguistic situation in the west of Latvia and in the eastern region of Latvia – Latgale. Based on current research, several variants of the language can be distinguished:

- a) the Polish language of the oldest inhabitants of small towns passed down within the family – stable;
- b) the Polish language of the old urban intelligentsia – stable;
- c) the Polish language of the middle generation – very diverse in idioms;
- d) the Polish language learned through education – various language competence;
- e) the language of the Polish-language radio and television programs – various linguistic interferences which depend on speaker's competence.

The characteristics of the Polish language in Latvia also confirm its affiliation to the entire scope of the Polish North-Eastern borderland dialect.

The authors indicate the need for further research, especially among young people of Polish origin, which will help to answer the following questions:

1. What mechanisms have caused a sudden increase and eventual decrease in interest in Polishness and the Polish language?
2. Why does the youth, once eager to attend Polish linguistic holiday camps, identify with Latvian nationality, sometimes Europeanness, but not with Polishness?

3. Is it possible to preserve the language and culture of the Polish minority today without education guaranteed by the state and without political support for the minority?

Key words: Latvia, Polish, Polish North-Eastern borderland dialect, sociolinguistic situation, language features

Mūsdienu poļu valoda Latvijā

Kopsavilkums

Pētījumā raksturota poļu valodas veidošanās Latvijā, mūsdienu sociolingvistiskā situācija Latvijas rietumos un Latvijas austrumu daļā – Latgalē. Pamatojoties uz pašreizējo pētījumu, var atšķirt vairākus valodas variantus:

- a) mazo pilsētu vecāko iedzīvotāju poļu valoda, kas pārmantota ģimenē – noturīga;
- b) vecās pilsētas intelīgences poļu valoda – noturīga;
- c) vidējās paaudzes poļu valoda – ļoti dažāda katram indivīdam;
- d) poļu valoda, kas apgūta izglītības iestādēs – atšķirīgas valodas zināšanas;
- e) valoda, kas apgūta ar poļu valodas radio un televīzijas programmu starpniecību – dažādas valodas kļūdas, kas atkarīgas no runātāja kompetences.

Atspoguļotas arī Latvijas poļu valodas īpatnības, kas ir kopīgas visam poļu valodas ziemeļaustrumu pierobežas dialektam un apliecina Latvijas poļu valodas piederību tam.

Autores norāda, ka ir nepieciešami turpmāki pētījumi, it īpaši poļu izcelsmes jauniešu vidū, kas palīdzētu atbildēt uz šādiem jautājumiem:

1. Kas ir izraisījis pastiprinātu interesi vai intereses samazināšanos par poļu valodu un polisko kultūru?
2. Kāpēc jaunieši, kad tie apmeklē poļu valodas vasaras nometnes, identificē sevi ar latvisko, reizēm ar eiropisko, bet ne polisko?
3. Vai mūsdienās ir iespējams saglabāt poļu minoritātes valodu un kultūru bez valsts garantētas izglītības un bez politiskajām nostādnēm, kas atbalsta minoritāti?

Atslēgas vārdi: Latvija, poļu valoda, Polijas ziemeļaustrumu pierobežas dialekts, sociolingvistiskā situācija, valodas pazīmes

1. Цель статьи

Целью статьи является представление современной социолингвистической ситуации польского языка в Латвии. Будут показаны его варианты, основные черты, сходные с польским северо-восточным диалектом, и черты, отличающие его от аналогичного варианта, функционирующего в Беларуси и Литве. В статье также ставится вопрос о перспективах польщизны¹ в будущем.

1.1. Введение: история польского влияния в Латвии

История польского влияния на территории современной Латвии уходит корнями в XVI век, когда великий магистр ордена Меченосцев предоставил Лифляндию² польскому королю Зигмунту Августу. Так произошло присоединение Инфлянт к Великому Княжеству Литовскому, а после Люблинской Унии (1569) она вошла в состав Речи Посполитой обоих народов. После разделов Речи Посполитой эти земли более чем на 100 лет оказались под властью России. После окончания Первой мировой войны (18 ноября 1918 года) Латвия провозгласила независимость. В результате подписания пакта Риббентропа-Молотова 23 августа 1939 года она попала в зону советского влияния и в 1940 году была присоединена к СССР, в составе которого осталась и после Второй мировой войны.

1.2. История польского языка в Латвии

Таким образом, история польщизны в Латвии – это часть истории польщизны северо-восточных окраин (т. н. кресов). Латгалия, где проживает бóльшая часть латвийских поляков и польскоязычного населения, граничит с Беларусью. На протяжении веков Латгалия оставалась в составе одного

¹ Слово „польщизна” мы используем как синоним словосочетания „польский язык” для того, чтобы избежать повторов.

² Польское название *Инфлянты*, обозначающее территорию современной Латвии, восходит к немецкому *Liwland* ‘страна Ливов’. Со временем в этом слове произошли процессы оглушения и перестановки согласных, вследствие чего была образована форма *Инфлянты*.

государства. В течение длительного времени в данном регионе происходили ассимиляционные процессы, аналогичные тем, которые отмечены в Литве и Беларуси – полонизация дворянских родов Рейтанов, Ромеров, Платеров, Мантейфелей и менее значимых шляхетских семей, а также сельского населения, использовавшего, в том числе, и белорусские говоры. Следует отметить, что для сельского населения была характерна диглоссия: первичным кодом общения являлся белорусский говор (простой язык, проста мова), а польский язык употреблялся в сакральной сфере и в официальных контактах.

Разновидность языка, бытующая в Латвии, входит в число разновидностей польского северо-восточного периферийного диалекта³, однако публикации, касающиеся латышского варианта польского языка, редки. Новаторские исследования польщизны, на которой говорили в Латвии во второй половине 60-ых годов XX века, принадлежат Юзефе Паршуте. Предметом ее исследования является польский язык деревни Дарвиниеки, которая расположена в северо-западной части Латгалии (Paršuta 1963; 1969; 1970; 1973; 1973a). В 60-ые годы языковую ситуацию в Даугавпилском и Краславском районах изучал также Вячеслав Веренич (*Wiaczesław Werenicz*) (Werenicz 1982). Первые исследования польских учёных были предприняты в 1992–1995 г. в окрестностях Даугавпилса. Авторами их были Малгожата Острувка (*Małgorzata Ostrówka*) и Анна Зелиньска (*Anna Zielińska*) (Институт Славистики Польской Академии наук). Исследования, проведенные М. Острувкой в 1995–2000 гг. на территории Латгалии, легли в основу первой в Польше докторской диссертации о современном польском разговорном языке в Латвии, которым пользовались старейшие представители польской диаспоры. В материале, собранном исследовательницей, был описан язык, сформировавшийся в семейной традиции, а не общеупотребительный вариант, усвоенный на языковых курсах

³ Под понятием польского северо-восточного периферийного диалекта мы понимаем вариант польского языка, который сформировался в XVI–XIX вв. вне этнической территории Польши и функционирует до сих пор в Беларуси, Литве и Латвии – т. н. „польщизна кресова”.

или в школе (Ostrówka 1999; 1999a; 2000; 2006; 2010; 2014; 2015; Ostruvka 2006; 2006a; Ostrówka et al. 1998). В 1994 году исследовательскую работу в крупнейших городах Латвии, где также проживают поляки, проводила Халина Карась (*Halina Karaś*) (Karaś 1995; 1997). В 2010–2013 г. изучение польского языка в речи разных поколений в Латгалии было предпринято Кристиной Куницкой (*Kristīne Kuņicka*) (Kuņicka 2013; 2013a; Kuņicka 2016).

В настоящее время, несмотря на относительно небольшую численность польского меньшинства – 44,8 тыс. (2,2 %) (перепись населения от 2011 г.), польский язык в разных вариантах присутствует во многих регионах этой страны – в Латгалии, Земгалии, Видземе и Курземе. Три последних региона входят в круг наших интересов, так как они не были до настоящего времени предметом исследования лингвистов (за исключением Риги, о которой писала в 1995 году Х. Карась).

2. Социолингвистическая ситуация

Польский язык в Латвии чрезвычайно разнороден. Вариантность его связана с межпоколенческой, общественной, реже территориальной неоднородностью. Важной причиной неоднородности являются различные пути его освоения: как первичного – людьми с польской самоидентификацией – дома, путём передачи от старшего поколения (родителей, бабушек и дедушек) детям и внукам, – либо как вторичного в воскресных школах, позже в детском саду, школе (главным образом в Риге, Даугавпилсе, Резекне, Краславе), как иностранного языка. Из социолингвистических исследований, проводившихся в 1995–2001 годах Острувкой в Латгалии, следует, что для большинства его носителей, имеющих шляхетское происхождение, польский язык был домашним языком, передаваемым из поколения в поколение. Это явление, характерное также для многих областей бытования северо-восточного периферийного польского языка, например, для Беларуси, частично для Литвы, базируется на принципиальном различии в его функционировании в шляхетской и крестьянской

=====

среде. В последней польский язык использовался в сакральной сфере, в польской школе и в местном управлении, а домашним языком оставался белорусский говор. В межвоенный период сохранению польского языка способствовало функционирование польских школ, общественно-культурных, спортивных и религиозных организаций. После Второй мировой войны в советское время ни одна из этих институций не функционировала, политика государства была направлена на ликвидацию польских культурных достижений. Были закрыты польские школы, постепенно разрушались усадьбы, фольварки, сады, памятники, кладбища. Детей, говоривших в школе по-польски, высмеивали. Одним из последствий такой деполонизации была утрата межпоколенческой передачи польского языка во многих польских семьях в Латвии. Однако благодаря плотному проживанию польской диаспоры на территории Латгалии и усиленным стараниям, предпринимаемым польскими семьями, можно ещё и сегодня услышать польский язык у представителей всех поколений.

На запад и север Латвийской Республики поляки прибыли относительно недавно. В межвоенный период там довольно динамично развивались промышленность и сельское хозяйство. Массово прибывали сезонные рабочие и часто оставались дольше, перевозя семьи или создавая их на месте. Создавались школы и польские организации. Оставаясь в Латвии, поляки перенимали латышский язык и культуру страны. При этом польский становился для них исключительно домашним языком. Центром, в который прибывали в большом количестве поляки из Литвы и центральной Польши, стала и Рига. Здесь также преемственность поколений после войны весьма быстро была прервана. Х. Карась, описывая ситуацию с польским языком в 90-ых годах XX века, обратила внимание на то, что его использовало старшее поколение (польский литературный язык с региональными особенностями либо периферийные говоры) и молодёжь, охотно изучающая польский язык в воскресных или обычных школах. Автор подчёркивает также факт утраты польского языка средним поколением, которое в значительной степени подверглось русификации (Karaś 1995).

В 1918–1939 г. в Латвии функционировали польские школы, но с 1947 года и до обретения независимости в 1991 году польское меньшинство было вынуждено получать образование либо в русских школах (большинство), либо в латышских (намного меньше). Это означало русификацию на несколько десятилетий.

14 января 1990 года на Съезде поляков Латвии Товарищество польской культуры было преобразовано в Союз поляков Латвии, который является законным наследником предвоенных польских организаций (1900–1941), в том числе и польских католических объединений. Цель Союза – защита латвийских поляков перед утратой культурной самоидентификации, а также развитие языка, охрана и идентификация памятников польской культуры. С конца 80 годов XX века начали появляться польские воскресные школы, фольклорные ансамбли. В Риге, Даугавпилсе, Резекне и Краславе открылись польские школы. В других городах, например, в Илуксте, Лиенае, Вентспилсе, Елгаве, Екабпилсе были открыты воскресные школы или польские классы в латышских школах. Результаты опроса, проведённого летом 2017 года, показали, что в Риге, Лиенае, Вентспилсе и Юрмале все еще можно встретить людей, говорящих по-польски, однако от относительно недавней польской культурно-просветительской деятельности почти ничего не осталось. Если в Латгалии и Риге польские школы по-прежнему функционируют, то на западе Латвии, где польская диаспора проживает разбросанно, интерес к польскому языку и культуре упал. Однако проведенные там опросы документируют динамичное развитие отделов Союза поляков Латвии, работу курсов польского языка для детей и взрослых и события культурной жизни. Начало 90 годов – это необычное для польского меньшинства Латвии время энтузиазма и патриотического подъёма, что иллюстрирует цитата:

A u nas była kobieta pierwsza, myśląc, królowia Łotwy, Ita Koza-kiewicz. Ona założyła ten żwionzek. Ilie zebrała Poliaków, a my zebrałiśmy się, kiedy my nawet nie wiedzieliśmy, że o ta pani Polka, bo po łotewsku [mówiła] a tu zaczęła rozmawiać z nami też po polsku. Tak zaczęliśmy trochę [mówić] po polsku tym językiem takim, jakież u nas jest ten kuchenny prymitywny taki. Nas tu bardzo mało

=====

w Liepaji nas Poliaków teraz takich [...] jakich piętnaście osób. W latach dziewięćdziesiątych, kiedy zaczęliśmy tu zbierać się, to już było u nas zaproszenie [...] z ambasady [...] na koncerty różne. Teraz jak zaczęliśmy jeden drugiego tylko znajdować, znajdywać tak. Nawet nasze dzieci też uczyli się, no młodzież [...] ilie było tych małych dzieciaków. [Jak się szukaliście?] Było ogłoszenie w gazecie, że pani Ita zbiera nas Polaków. I to zebrało się nas mni więcej za sto ‘ponad sto’ Poliaków. Takie było spotkanie, i to bardzo byliśmy zdziwieni [że] pani, która nigdy w życiu nie myślałam, że ona Polka taka Lieokadia, pan Kucharzewski Poliak – taki pan taki prawdziwy Poliak taki tak, takie manieri! Ten język polski miał, ponieważ studiował w Warszawie, a tu przyjechał lotewskiego w ogóle nie wiedział, nie znał tak. I tak po trochę po trochę tak. [...] u nas bardzo dużo różnych takich [nazwisk] na -ski, -icz. Ja też byłam na -icz – Narkiewicz. Nu i później zebrałiśmy się i zaczęliśmy coś działać. I widzi, założona była szkołka dla dzieci, później zaczęliśmy pisać różne takie projekty o finansowanie. Nu, i co nas bardzo cieszy, że my trzymamy się i mamy nieduży zespół pań w takim już wieku [„Bursztyнки”] i śpiewamy polskie piosenki [Ж-34].

[А у нас была женицина первая, думаю, королева Латвии, Ita Козакевич. Она основала этот союз. Сколько [она] собрала поляков, а мы собрались, хотя мы даже не знали, что эта пани полька, потому что по-латышски [говорила], а тут начала разговаривать с нами и по-польски. Так начали немного [говорить] по-польски на таком языке, какой у нас [называется] кухонный – примитивный такой. Нас тут очень мало в Лиенае нас поляков сейчас таких [...] каких(-нибудь) пятнадцать человек. В девяностые годы, когда начали мы тут собираться, то уже было у нас приглашение [...] из посольства [...] на концерты разные. Теперь как начали мы один другого только находить, находить так. Даже наши дети тоже учились, ну молодёжь [...] сколько было этих малых детишек. [Как вы друг друга искали?] Было объявление в газете, что пани Ita собирает нас поляков. И это собралось нас более-менее за сто (‘более ста’) поляков. Такая была встреча, и это очень мы удивлялись [что] пани, которая, никогда в жизни я не думала, что она полька, такая Леокадия, пан Кухажевски поляк – такой пан такой настоящий поляк такой так, такие манеры! Этот

польский язык у него, потому что учился [в ВУЗе] в Варшаве, а сюда приехал латышский вообще не знал так. И так понемногу, понемногу так. [...] у нас очень много разных таких [фамилий] на -ски, -ич. Я тоже была на -ич – Наркевич. Ну и позже мы собрались и начали мы что-то действовать. И видите, основана была школа для детей, потом начали писать разные такие проекты для финансирования. Ну, и что нас очень радует, что мы держимся и у нас есть небольшой ансамбль в таком уже возрасте [„Буритынки”] и поём польские песни [Ж-34]⁴.]

Ita Kozakiewicz nas wszystkich tu zbierała, przyjeżdżała tutaj, mówiła, że Polacy muszą poczuć tego, że oni są Polakami, jak ona mówiła „Mamy ojczyznę Łotwę i macierz Polskę”. Tedy dużo ludzi u nas było, dużo ludzi było. Ogłoszenie było na pewno było w gazecie [...] no i tedy my tam przyszli, pełna sala ‘sala’ była. [...] Jestem w tym związku od pierwszego dnia [Ж-55].

[Ита Козакевич нас всех тут собирала, приезжала сюда, говорила, что поляки должны почувствовать то, что они Поляки, как она говорила „У нас отечество Латвия и мать Польша”. Тада (тогда) много людей у нас было, много людей было. Объявление было конечно было в газете [...] ну и тогда мы там пришли, полный зал был. [...] Я в этом союзе с первого дня [Ж-55].]

Социолингвистическую ситуацию здесь лучше всего отражают следующие высказывания информантов из Лиепай:

No ten język, to powiem tak, że to, co było założono to to pozostało. Później zapomniałam. [...] W dzieciństwie nu z rodzicami tak rozmawiałam tylko po polsku, ale tylko w domu [na ulicy] więcej w języku lotewskim, a później po śmierci rodziców ten język tam zapominać. [...] Nasze rodzice nu rozmawiali tak po polsku, bardzo mieszany ten język był – i lotewski i rosyjski i te konstrukcji tych predłażeńja, zdań to takie nie polskie. [...] Moja córka jeszcze rozmawia po polsku [...] mąż rozmawiał po polsku bardzo dobrze tak, był Ukraińcem [Ж-34].

⁴ Буква в квадратных скобках – это сокращение пола информанта – Ж – женщина; цифры – последние цифры года рождения.

=====

[Ну этот язык, то скажу так, что то, что было заложено, так то (и) осталось. Потом забыла. [...] В детстве, ну с родителями, так разговаривала только по-польски, но только дома, [на улице] больше на латышском языке, а потом после смерти родителей я должна [была] забыть этот [польский] язык. [...] Наши родители ну разговаривали так по-польски, очень смешанный этот язык был – и латышский, и русский, и эти построения этих предложения, предложений – то такие не польские. [...] Моя дочка ещё говорит по-польски [...], муж говорил по-польски очень хорошо так, был украинцем [Ж-34].]

Moja babcia prawdziwa Polka była [...]. W domu tylko po polsku [z rodzicami rozmawialiśmy] tylko po polsku. [Z mężem i dziećmi] ja to obowiązkowie po polsku, jak oni mnie odpowiadali, no alie też po polsku, póki byli w domu [...] młodszy po polsku dość tak poprawnie mówił, alie starszy jak on pojechał studiować do Rygi, to tak jak zaczął tam po łotewsku wszystko. Po prostu nie miał z kim po polsku rozmawiać [...] o ten, co u mnie [syn], on musi umieć po polsku, bo ja jemu nie, no ja odpowiadam po łotewsku też, alie ja jemu powiedziałam, że język to jest całe bogactwo, także jeżeli ty chcesz zostać takim trochę śmiesznym, to nie rozmawiaj, Pan Bóg z tobą [Ж-35].

[Моя бабушка была настоящая полька [...]. Дома только по-польски [с родителями мы разговаривали] только по-польски. [С мужем и детьми] я-то обязательно по-польски, как они мне отвечали, ну а всё же тоже по-польски, пока были дома [...] младший по-польски довольно так правильно говорил, но старший, как он поехал учиться в Ригу, то так как начал там по-латышски – всё. Просто не было у него, с кем по-польски разговаривать [...], о том, что у меня [сын], он должен уметь по-польски, потому что я ему – нет, ну я отвечаю по-латышски тоже, но я ему сказала, что язык – это целое богатство, так что если ты хочешь остаться таким чуть смешным, то не говори, Бог с тобой Ж-35].]

W domu tam u siebie po polsku z mamusią z tatusiem, teraz z siostrą u mnie w Wisaginasie została się jedna tylko, bracia zmarszy, też my po polsku i listy i do Polski jeszcze pisze [Ж-36].

=====

[Дома там у себя по-польски с мамулей и с папой, сейчас с сестрой, у меня в Висагинасе осталась одна только, братья умерши, тоже мы по-польски и письма и в Польшу ещё пишу [Ж-36].]

I to mnie pumogła to, że moje kuzynki byli na trzy liata starsze ude mnie też Polki. My w rudzinie, póki mamusia i tatuś tylko na polskim mówili, choć i chudzili do lotewskiej szkolie, no my tyko na polskim [Ж-41].

[И то мне помогло то, что мои кузины были на три года старше меня тоже польки. Мы в семье, пока мамуля и папа, только на польском говорили, хоть и ходили в латышскую школу, но мы только на польском [Ж-41].]

I z synami rozmawiałam tylko po polsku i dzieci, jeszcze teraz, już czterdzieści sześć starszemu, cztardzieści pięć, cztardzieści cztery – wot takie synowie. I wszystkim po polsku tylko rozmawiam. A mąż [Łotysz] miał wielkie, wielkie pretensje: „A znowuż ty rozmawiasz na polskim, znaczy ty mnie obmawiasz?!” Ja mówie, czy ja jestem taka głupia, że ja bende ciebie obmawiać? Że [syn] z mamo rozmawia po polsku, to nasza rodzinna sprawa jest. A jak trzeba iść do szkoły, na ulicy – ja rozmawiam po lotewsku, a w domu tylko po polsku. A potem on już tak nauczył się, no jeżeli trochu wypije pod muchom, po polsku tak czysto rozmawia! Mówi: wiency ty mnie obmawiać nie możesz [Ж-41].

[И с сыновьями я разговаривала только по-польски и дети, ещё теперь, уже сорок шесть старшему, сорок пять, сорок четыре – вот такие сыновья. И со всеми по-польски только разговариваю. А у мужа [латыша] были большие, большие претензии: „А опять же ты говоришь на польском, значит ты меня обговариваешь?!” Я говорю, я что, такая глупая, что буду тебя обговаривать? Что [сын] с мамой разговаривает по-польски, так это наше семейное дело. А когда надо идти в школу, на улицу – я говорю по-латышски, а дома только по-польски. А потом он уже так научился, ну если немного выпьет, под мухой, по-польски так чисто говорит! Говорит: боле (больше) ты мне обговаривать не можешь [Ж-41].]

Из приведенных текстов следует, что у старшего поколения польский язык был первичным. Его употреблению в семейном кругу придавалось большое значение, даже удалось успешно передать детям. Однако в общественной жизни преобладал латышский язык.

Среди многих интервью, относящихся к этому периоду и последующему времени, можно встретить (отдельные) высказывания, в которых информанты говорят о нежелании в более поздние годы говорить по-польски, и даже (в случае с младшим поколением) об отказе от польской идентичности и выборе латышской национальной самоидентификации:

Kim się pani czuje tutaj na Łotwie? [Вопрос к молодой женщине, лет 27: *Кем вы ощущаете себя?*]

Łotyszką. Tak, ale pewnie nie standardową. Bo bardzo mi się podoba to, że jestem jeszcze trochę Polką i trochę może mam rosyjską krew [...]. I to że wiem te języki to pewnie [...] widzę chyba lepiej. Trochę w życiu, bo taki standardowy Łotysz to też nie jest tak pięknie, ale kiedy jestem w Polsce, to też czuję się jak Łotyszka. Polką nie czuję się, nie [Ж-90].

[Латышкой. Да, но, вероятно, не стандартной. Потому что мне очень нравится, что я все еще немного полька, и немного, возможно, у меня есть русская кровь [...]. И то, что я знаю эти языки, вероятно, [...] я вижу [что это] лучше... немного в жизни, потому что такой стандартный латыш – это тоже не так хорошо, но когда я в Польше, я тоже чувствую себя как латышка. Полькой я не чувствую себя, нет [Ж-90].]

3. Варианты польского языка в Латвии

Нынешняя разнородность польского языка в Латвии является следствием ее значительной идиолектной дифференциации, а также различной языковой компетенции польскоязычных. Последнее, в свою очередь, вытекает из того, что в настоящее время остается все меньшее число семей и сообществ, где польшизна действительно является средством общения. Несмотря на эту разнородность, в настоящее время

=====

в Латвии можно выделить следующие важнейшие варианты польского языка:

- 1) распространенный внутри семей вариант, употребляемый самыми старшими жителями малых населённых пунктов – стабильный⁵;
- 2) речь старой городской интеллигенции – стабильная;
- 3) польщизна среднего поколения, усвоенная дома – идиолектно очень разнородная;
- 4) польщизна молодого поколения, усвоенная в школе, вузе – различная языковая компетенция;
- 5) язык польскоязычных радио- и телепередач; для этого варианта характерны различные интерференции в зависимости от языковой компетенции ведущего.

Эту классификацию следует дополнить с учётом того, что мы подразумеваем под поколением. Безусловно, деление это упрощённое, однако в значительной мере характеризующее социолингвистическую ситуацию относительно польского языка в Латвии.

- Старшее поколение – рождённое до 1940 года, которое училось в межвоенный период в польских школах либо во время войны в латышских школах.
- Среднее поколение – весьма многочисленная и неоднородная группа людей, рождённых в период между 1940 и 1980 годом, поколение, которое получило образование в советское время (большое влияние русского языка), – передача польского внутри семьи.
- Молодое поколение, получившее образование в независимой Латвии, обычно изучающее или совершенствующее польский язык в школе, вузе.

Иллюстрацией таких различий представляется нам речь одной семьи из Вентспилса.

Kim się pan czuje? [Вопрос к молодому человеку, ок. 35 лет:
Кем вы себя ощущаете?]

⁵ Стабильный, т. е. не подвергшийся изменениям, выученный дома, в семье в детстве в качестве первого языка, а впоследствии, возможно, закреплённый в польской школе.

Nikim. Nie ale naprawdę, ale nie ma takiego, że jestem Polakiem, jestem Anglikiem, czy jestem Łotyszem – to jest coś takie pomieszane po środku, wszystko razem powiem co dużo to zmieniło to właśnie kiedy zacząłem się interesować [genealogią]. To strasznie pomieszane iiii owszem jestem Polakiem, tak samo, ja myślę, jestem częściowo Anglikiem, czuj[ę się]... Szkotem, ale też Anglikiem [...] i w tym samym czasie czuję się przynależny jakoś do kultury łotewskiej, bo mam kupę łotewskich przyjaciół, no i też utrzymuję się jakichś tradycji łotewskich, także, także czuje się przynależność do tego, no i właśnie te trzy – łotewski, angielski i polski to tak razem pomieszane. Dzieciństwo samo po sobie było polskie od a do zet – to w domu to się, w domu przepraszam, gary biło po polsku i kot miauczał po polsku. Tak tylko za gierem, no to było już...

[Никем. Нет, ну правда, ну нет чего-то такого, что я – поляк, англичанин, или что я латыш – это что-то смешанное, среднее, всё вместе, я так скажу, что многое изменилось, когда я начал интересоваться [генеалогией]. Это страшно перемешано... ииии..., конечно, я поляк, так же, как частично англичанин, ощущаю [себя] ... шотландцем, но также англичанином [...] и в то же время чувствую себя каким-то боком принадлежащим к латышской культуре, потому что у меня масса латышских друзей, ну и придерживаюсь каких-то латышских традиций также, также ощущается принадлежность этому, ну и, собственно, эти три – латышский, английский и польский – так вот вместе перемешаны. Детство само по себе было польское от а до я – дома-то, простите, дома посуду били [ругань] по-польски, и кот мяукал по-польски. Так только за порогом, ну то было уже ...]

4. Черты польского языка в Латвии, сходные с ареалом „польщизны кресовой”

Несмотря на то, что польский язык в Латвии очень разнороден, в диалектном отношении в зависимости от говорящего, в нем нетрудно выделить много черт, общих с „польщизной кресовой”. Они в большем или меньшем количестве присутствуют в каждом

высказывании на польском языке, хотя у более образованных информантов (особенно полонистов) наблюдаются реже. Частотность нижеследующих признаков – важный элемент характеристики отдельных идиолектов:

1. артикуляция мягкого *l'* [ль] в каждой позиции: *kl'asa, znal'azlam, pol'ka, tyl'ko, pol'ec'el'i, f_škol'e, v l'es'e, l'ec'al, kl'ock'i* – влияние восточнославянских языков;

2. произношение губно-зубного *t*: *stala, velna, było, słowa, zalożyła*;

3. асинхронное произношение носовых гласных (*q, ɛ > -en, -em, -on*): *jenzyk, mienso, sons'ad, v'ežem, muv'em, xcem, muv'on, głovon, son, idon* или полное исчезновение носового тембра в конечном слого *godzine, szkole*;

4. полупалатальное произношение согласных *c', dz', s', z'*, являющееся результатом влияния русского языка⁶: *barc'a, ks'onc, kos'c'ul, fšeńz'e, pov'iez'el'i, z'em'a*;

5. аканье как результат воздействия восточнославянских языков – *o, e > a*: *tak sama, my xaz'il'i, Kaspar*⁷ ‘*Kacnep*’, *ni vol'no była* – явление непоследовательное, даже у одного и того же информанта;

6. кажущееся (обычно только в им. п. е. ч.) изменение рода существительных среднего на женский как результат аканья: *cala życ'a, svoja nazv'iska, u nas p'ec ruska taka była, bronzova c'asta jest spec'jal'na taka ostra, cala jajiška f_cebule jest taka bronzova, tak serca bol'i, barzo p'enkna m'ejsca*; эта черта очень характерна для всей „польшизмы кресовой”, но может также поддерживаться и влиянием латышского языка, в котором средний род отсутствует;

7. звонкое произношение групп согласных *cv, kv, sv, tv*: *cerkvi, Bartviszki, svoje*;

8. унификация винительного падежа с именительным в существительных женского рода единственного числа: *pšypruvadz'im jedna dz'ifčynka, za nidz'el'a fčes'nej, na ta škola patšal'i, cala vojna pšebyl'i*;

⁶ В речи потомков переселенцев из этнической Польши эта черта отсутствует.

⁷ Здесь не исключено влияние латышского языка, в котором существует имя *Kaspars*.

9. сужение безударного *o* (уканье) – *o > u*: *pruvaz'ila, du kumijji, xuvali, puxivana, v pudvurku* – колебания *o/lu* в „польщизне кресовой” в литературе объясняются по-разному – или влиянием восточнославянских языков (т. н. русских) или как восходящее к XIX ст. польское коренное (Dwilewicz 1997: 20; Karaś 2002: 142);

10. окончание *-m*, характерное для польских этнических говоров, вместо литературного *-śmy* в 1 лице множественного числа прошедшего времени: *żyl'im, znalaz'im s'e, pżyżył'im, śedl'im, pśuxuz'il'im*;

11. употребление аналитических форм прошедшего времени: *jak ja zdała, ja pośla, ja tak zrub'ila, ja była, my pśyśl'i, my nazywał'i* вместо литературных *jak zдалam, poszłam, zrobiłam, byłam, przyszliśmy, nazywaliśmy* – черта, известная в говорах восточной Польши, которая поддерживается влиянием восточнославянских языков;

12. отсутствие родовой оппозиции во мн. ч. лично-мужской и нелично-мужской форм глаголов 3 лица прошедшего времени (*-li* вместо общепольского *-ły* в формах существительных женского и среднего рода): *naučyc'el'k'i stal'i, f_tyx ruz'inax kturę był'i, jaječka był'i, kuzynk'i byli starše ude mnie*. Данная черта поддерживается влиянием восточнославянских языков, в которых эта оппозиция отсутствует;

13. употребление (в Латгалии чаще) деепричастия совершенного вида в роли сказуемого: *ona była naučyřšy s'e fšystk'ego, brac'a zmaršy, była pudarovafšy, ja już była utxuz'ifšy dv'e než'el'i*;

14. пропарокситоническое ударение в уменьшительных формах имен существительных, имен собственных и прилагательных, обозначающее интенсивность признака: *L'us'eńka, gos'c'eńka, szareńkie, żółc'eńka*;

15. образование превосходной степени сравнения прилагательных с помощью местоимения *sam*: *samo ładne miejsce* вместо *najładniejsze miejsce*;

16. склонение только последнего члена порядковых числительных: *w pińdz'es'ont trzec'im roku* по образцу русского и латышского языков;

17. изменения в управлении глаголов: *pracować kim, pytać u kogo* по образцу русского языка *работать кем, спрашивать у кого* вместо *pracować jako kto, pytać kogo* по образцу русского языка.

Одновременно наблюдаются и черты, типичные для функционирования польского языка в Латвии, – влияние латышского языка на синтаксис польской речи, довольно частые случаи переключения кодов – на западе преимущественно с польского на латышский. Спорадически отмечено переключение с польского на русский для лучшего понимания. В высказываниях информантов зафиксировано много цитат из латышского или русского языков для названия реалий или предметов, отсутствующих в польском языке или тех, которые информант не может вспомнить в данный момент.

Примеры:

а) использование латышской конструкции дательный падеж + *ir/nav* вместо польского именительного + *mieć*: *jej byli te ciplicy* ‘у нее были эти теплицы’; *i mnie jest chlebek* ‘и у меня есть хлеб’, *mnie jest czas* ‘у меня есть время’;

б) конструкции латышского языка типа надо + дательный + инфинитив (*viņam tas ir jāizdara*) вместо польского именительного + личная форма глагола: *jemu ni trzeba było pracować* вместо *on nie musiał pracować* ‘ему не надо было работать’, *już mnie teraz ni rządzić imi* вместо *ja już nie mogę nimi rządzić* ‘я уже не могу ими не управлять’; конечно, здесь возможно и влияние русского языка.

Примеры цитат:

- *no jak jest to kopmītnes, to obszczeżycie, jak jest [po polsku]?* ‘ну как будет это *kopmītnes* общежитие по-польски’;
- *a jak to piperkoks jest?* ‘а как это пряник?’;
- *jak jest cālis, nie kurka, a to małe* ‘а как цыпленок, не курица, а это маленькое’;
- *i z tego jak menca, treska, jak jest?* ‘и из этого *menca* треска, как?’;
- *ojciec był kavals* ‘отец был кузнец’;
- *w legionie dwa moje dziadki onkuli wujkowie byli* ‘в легионе два моих дяди, *onkuli*, дяди были’;

- *z jednej strony rosna ābeles* ‘по одной стороне растут яблони’.

Все эти примеры зафиксированы в речи информантов из Лиепайи.

5. Перспективы бытования польщизны в Латвии

Наш научный интерес охватывает польщизну Латгалии, которая уже была предметом исследований, но данные работы были выполнены много лет назад (исключение составляет докторская диссертация К. Куницкой на латышском языке, защита которой состоялась в Даугавпилсском университете). Этот ареал важен для изучения, так как социолингвистическая ситуация здесь очень напоминает ситуацию на Гродненщине, с той лишь разницей, что польский в Латгалии не воспринимается как язык, предназначенный лишь для улучшения быта, выезда на учёбу или на работу в Польшу, страну Евросоюза, и тому подобных преимуществ.

Диапазон употребления польщизны в Латвии, а также количество ее пользователей последовательно снижается. Несмотря на это, важно поставить следующие вопросы:

Какие факторы много лет назад вызвали интерес к польскому языку и культуре, и в какой момент эта тенденция прекратилась?

Почему молодёжь, с увлечением учившая когда-то польский, выезжавшая в Польшу в (летние) лагеря и на учёбу в вузы, повзрослев, не употребляет польский язык (хотя его помнит) и идентифицирует себя с латышами, иногда с европейцами, но не с поляками?

Возможно ли в настоящее время сохранение языка и культуры польского меньшинства без гарантированного государством образования и без соответственной языковой политики, поддерживающей это меньшинство?

Наконец, все больше ощущается потребность сопоставления положения польского языка в Латвии и Беларуси. Какое значение для развития польского языка в обеих странах имеет политическая

и экономическая ситуация? Ответы на все эти вопросы будем искать во время дальнейших полевых исследований.

Литература

- Dwilewicz 1997** – Dwilewicz, Barbara. *Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1997.
- Karaś 1995** – Karaś, Halina. Cechy fonetyczne i fleksyjne potocznej polszczyzny mówionej na Łotwie. *Poradnik Językowy*, z. 3. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1995, 35–55.
- Karaś 1997** – Karaś, Halina. Język polski na Łotwie. *Język polski poza granicami kraju*. Red. S. Dubisz. Opole: Uniwersytet Opolski, 1997, 69–78.
- Kunicka 2013** – Kunicka, Kristine. Nazwy naczyń stołowych i sztucców w mowie łatgalskich Polaków. *Acta Baltico-Slavica*, t. 37. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2013, 449–458.
- Kunicka 2013a** – Kunicka, Kristine. Osobennosti pol'skogo regiolektu v Latgalii: leksičeskij aspekt. *Tarmēs – Europos tautų kultūros paveldas / Dialects – cultural heritage of European nations*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, 407–429.
- Kuņicka 2016** – Kuņicka, Kristīne. *Latgales poļu valoda kā poļu valodas periferiālais dialekts: paaudžu atšķirību aspekts. Promocijas darbs*. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 2016.
- Ostrówka 1999** – Ostrówka, Małgorzata. O języku polskim w okolicach Indrycy. *Acta Baltico-Slavica*, t. 24. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1999, 296–305.
- Ostrówka 1999a** – Ostrówka, Małgorzata. Teksty z Krasławia i okolic na Łotwie z komentarzem językowym. *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2. Red. J. Rieger. Warszawa: Semper, 1999, 105–113.
- Ostrówka 2000** – Ostrówka, Małgorzata. O języku polskim w okolicach Krasławia. *Acta Baltico-Slavica*, t. 25. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2000, 115–121.
- Ostrówka 2006** – Ostrówka, Małgorzata. Nazwy stopni pokrewieństwa w polszczyźnie łotewskiej. *Acta Baltico-Slavica*, t. 30. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 453–469.
- Ostrówka 2010** – Ostrówka, Małgorzata. Polsko-łotewskie związki historyczne, kulturowe i językowe w przeszłości i obecnie. *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy*. Red. Jolanta Mędelka, Zofia Sawaniewska-Mochowa. Bydgoszcz: Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, 2010, 138–149.

- =====
- Ostrówka 2014** – Ostrówka, Małgorzata. Napisy nagrobne w Rzeżycy i Krasławiu (Łotwa) jako przykład koegzystencji kultur i języków w Łatgalii. *Acta Baltico-Slavica*, t. 38. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2014, 40–66; <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/abs>.
- Ostrówka 2015** – Ostrówka, Małgorzata. Teksty ze wsi Darwinieki oraz z Iłukszty na Łotwie z komentarzem językowym. *Acta Baltico-Slavica*, t. 39. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2015, 219–237.
- Ostrówka et al. 1998** – Ostrówka, Małgorzata; Ostrowski, Norbert; Zielińska, Anna. Współczesna sytuacja językowa Polaków na Łotwie (w okolicach Dyneburga). *Acta Baltico-Slavica*, t. 23. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1998, 102–111.
- Ostruvka 2006** – Ostruvka, Malgožata. Posledstvija kontakta pol'skogo i russkogo jazykov dlja reči poljakov. *Linguistica Lettica 15*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2006, 179–192.
- Ostruvka 2006a** – Ostruvka, Malgožata. Vostočno-slavjanskije i baltijskie interferencije v jazyke poljakov Latvii. *Proceedings of the 4th International Congress of Dialectologists and Geolinguists*. Rīga: Latvian language institute, University of Latvia, 2006, 392–399.
- Paršuta 1963** – Paršuta, Juzefa. Upotreblenie deepričastij na -všy – v roli skazuemogo v pol'skom govore Viljanskogo rajona Latvijskoj SSR. *Učenyje zapiski vysšix učebnyx zavedenij Litovskoj SSR. Jazykoznanije*. Vilnius: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj i naučnoj literatury, 1963, 80–86.
- Paršuta 1969** – Paršuta, Juzefa. Ob odnom pol'skom govore na territorii Latvijskoj SSR. *Sovetskoe slavjanovedenie*, № 1. Moskva, 1969, 72–78.
- Paršuta 1970** – Paršuta, Juzefa. Morfoloģičeskaja sistema imen v pol'skoj reči žitelej d. Darwinieki Madonskogo rajona Latvijskoj SSR. *Avtoreferat na soiskanie učenoj stepeni kandidata filoloģičeskix nauk*. Na pravax rukopisi. Minsk, 1970, 24.
- Paršuta 1973** – Paršuta, Juzefa. Glagol v pol'skoj reči žitelej derevni Darwinieki Madonskogo rajona Latvijskoj SSR. *Polskie govory v SSSR, čast' 2, Issledovanija i materialy 1969–1971 g.* Minsk: Izdatel'stvo „Nauka i texnika”, 1973, 97–112.
- Paršuta 1973a** – Paršuta, Juzefa. Statističeskoe opisanie morfoloģii pol'skoj reči žitelej derevni Darwinieki Madonskogo rajona Latvijskoj SSR. *Polskie govory v SSSR, čast' 2, Issledovanija i materialy 1969–1971 g.* Minsk: Izdatel'stvo „Nauka i texnika”, 1973, 44–65.
- Werenicz 1982** – Werenicz, Wiaczesław. Z zagadnień socjolingwistycznej charakterystyki dwóch skupisk polonijnych na Łotwie. *Acta Baltico-Slavica*, t. 14. Warszawa: Ossolineum, 1982, 277–293.

Laura GERŽOTAITĖ

**NAUJI DUOMENYS ANTANO BARANAUSKO
LIETUVIŲ TARIŲ SKIRSTYMO
REKONSTRUKCIJAI**

**New Data for the Reconstruction of the Classification
of the Lithuanian Dialects by Antanas Baranauskas**

Abstract

The present study focuses on two new Antanas Baranauskas' descriptions of the regional varieties of the Kaunas Governorate, namely a copy (transcription) of the manuscript *Mokslas Lėtūwizskos kalbós* (*Learning the Lithuanian Language*) (stored in the manuscript sources in the library of the Institute for Lithuanian Literature and Folklore, signature F1-216/1) and Mikołaj Akielewicz's *Gramatyka języka litewskiego* (*Grammar of the Lithuanian Language*). The dialect descriptions under consideration have not been addressed in Lithuanian dialectology yet and therefore they will complement the cartographic reconstruction of A. Baranauskas' dialects drawn up by the author of this study.

The findings of the study based on two new sources do not only confirm the results but also validate the claims made in the previous reconstructive research. The conclusion can be drawn that A. Baranauskas was consistent in pointing out the same distinguishing dialectal features in all his dialect descriptions, however, he kept refining dialect boundaries.

Comparative geolinguistic analysis of all A. Baranauskas' dialect descriptions highlights sequences in changes in the dialect boundaries of Second Eastern, Third Eastern, Fourth Eastern and Fifth Eastern. It may be hypothesised that the first attempt to determine dialect boundaries is associated with M. Akielewicz's grammar, written on the basis of early A. Baranauskas' descriptions.

Keywords: Classification of the Lithuanian Dialects by Antanas Baranauskas, Mikołaj Akielewicz, territorial-administrative Principle of Dialect Distribution, the Shift of dialectal Features

Jauni dati Antana Baranauska dialektālās klasifikācijas rekonstruēšanai

Kopsavilkums

Rakstā analizēti divi jauni Antana Baranauska Kauņas guberņas izlokšņu apraksti, kas līdz šim nebija nokļuvuši lietuviešu dialektologu uzmanības lokā: rokraksta *Mokslās Lētūviszkos kalbōs* noraksts (glabāšanas vieta – Lietuviešu literatūras un folkloras institūta bibliotēkas rokrakstu glabātava, signatūra F1-216/1) un 1890. gadā publicētā Mikolaja Akeleviča (*Mikolaj Akielewicz*) *Gramatyka języka litewskiego*. Šo avotu analīze papildina raksta autorens agrāk veikto A. Baranauska izlokšņu iedalījuma rekonstruēšanu.

Divu jauno avotu analīzes rezultāti apstiprina un papildina agrākās rekonstruēšanas galvenos pamatatzinumus. Rakstā secināts, ka A. Baranausks visos dialektu aprakstos samērā konsekventi pamanījis tās pašas izlokšņu īpatnības, taču izlokšņu robežas viņa darbos aizvien tiek precizētas.

Visu A. Baranauska dialektu aprakstu analīze salīdzināmās dialektoloģijas aspektā nepārprotami parāda dialektu robežu izmaiņas otrajā, trešajā, ceturtajā un piektajā austrumaukštaišu izlokšņu grupā. Hipotētiski var pieņemt, ka pirmais mēģinājums noteikt dialektu robežas ir saistīts ar M. Akeleviča gramatiku, kas tika sarakstīta, pamatojoties uz A. Baranauska aprakstiem.

Atslēgvārdi: Antana Baranauska lietuviešu dialektu klasifikācija, Mikolajs Akelevičs, teritoriāli administratīvais dialektu iedalījums, izlokšņu īpatnību pārmaiņas.

1. Ievadas

Iki pat XXI a. pradžios apie Antano Baranausko lietuvīų tarmių skirstymą, apėmusį XIX a. Kauno gubernijos plotą¹, buvo žinoma iš paskelbtų Baranausko tarmių aprašų. Kartografuojant to meto tarmes buvo analizuoti iki tol žinoti spausdinti ir nespausdinti šaltiniai.

¹ Po trečiojo Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo 1795 m. didžioji etnografinės Lietuvos dalis įėjo į Rusijos imperijos Vilniaus gubernijos (jai nepriklausė tik Užnemunė ir Klaipėdos kraštas) teritoriją. 1842 m. iš septynių šios gubernijos apskričių sudaryta Baranausko aprašytoji Kauno gubernija (TLE II 255; TLE IV 532).

Pagrindiniu laikytas rusiškasis Baranausko tarmių klasifikacijos aprašas (Baranovskij 1898: 50–51). Kai kurie rusiškojo aprašo pagrindu sudaryto žemėlapių tarmių plotai tikslinti lietuviškųjų šaltinių (rankraštinio ir spausdinto) duomenimis (F1-E137: 50–58; dar plg. Specht 1922: 4, 74, 131, 251, 341, 387, 414, 444; Alminauskis 1930: 72–73).

Straipsnio autorės atlikta kartografinė Baranausko tarmių skirstymo rekonstrukcija (plačiau žr. Geržotaitė 2014, žemėl. Nr. 2; 2015: 133–165; 2016: 39–55) parodė, kad šio skirstymo autorius gana tiksliai apibrėžė tarmių plotus ir aiškiai suformulavo skiriamąsias jų ypatybes, tačiau iki šiol trūko medžiagos, kad būtų galima apibūdinti Kauno gubernijos tarmių klasifikavimo ir ribų tikslinimo eigą.

Šio straipsnio tikslas – geolingvistine gretinamąja dviejų naujų šaltinių analize papildyti rekonstruotą Baranausko tarmių skirstymą.

Išsikelti šie uždaviniai: 1) struktūriniu požiūriu išnagrinėti du naujus šaltinius ir juos palyginti su ankstesniais, 2) aptarti juose aprašytus tarmių skiriamuosius požymius, 3) taikant geolingvistinį ir kartografinį metodus identifikuoti to meto lietuvių tarmių ribų pokyčių sekas².

Tyrimo objektas – Kauno gubernijos lietuvių tarmių pasiskirstymas dviejuose naujuose Baranausko tarmių skirstymo aprašuose.

Pirmasis aprašas – *Mokslas Lētūwiszkos kalbós* – yra surastas Jurgitos Venckienės (F1-216/1: 1–3)³. Jo nuorašas saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne⁴. Apie antrąjį aprašą – Mikalojaus Akelaičio 1890 m. *Gramatyka języka litewskiego*, kaip šaltinį, – užsimenama Danguolės Mikulėnienės monografijoje (Akielewicz 1890: 25–27; plačiau žr. Mikulėnienė 2018). Suradus naujos archyvinės medžiagos, kurios, pasak Algirdo Sabaliausko (1979: 168), turėtų būti dar daugiau, šis tyrimas būtų tęsiamas.

² Dabartiniai patarmių, atitinkančių Baranausko tarmių skirstymo pavadinimus, įvardijimai nurodyti straipsnio dėstomojoje dalyje.

³ Autorė nuoširdžiai dėkoja dr. Jurgitai Venckienei, pasidalijusiai šiuo rankraščiu.

⁴ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne saugomas dar vienas Baranausko gramatikos rankraštis (žr. F1-216/2), tačiau lietuvių tarmių ribos jame neprašytos.

2. Tarmių plotų aprašymai naujuosiuose šaltiniuose

Straipsnyje nagrinėjami naujieji šaltiniai yra ankstesni už aprašus, kuriais remtasi kartografuojant Baranausko tarmių skirstymą. Abiejuose tarmių plotų aprašymai akivaizdžiai yra pagrįsti teritoriniu-administraciniu principu. Tai rodo vienos iš vienuolikos Baranausko išskirtų tarmių – žemaičių – aprašų analizė (žr. 1 lentelę 178–179 p.).

Iš pateiktų duomenų matyti, kad pirmajame, arba rankraštiniam, šaltinyje žemaičių tarmės ploto (telšiečių ir raseiniečių kartu sudėto) ribos aprašytos itin glaustai: nurodytos tik apskritys, kuriose kalbama žemaičių tarme. Akelaičio gramatikoje aprašant paskirų žemaičių partarmių – telšiečių ir raseiniečių – ribas, taip pat apsiribota nurodyti tik apskritis, o ne detalai išvardyti tarmės ribas žyminčias vietas (Akielewicz 1890: 25).

Pridurtina, kad siauroki šiuose dviejuose šaltiniuose yra ir kitų tarmių (t. y. aukštaičių vakariečių ir rytiečių) aprašai (F1-216/1: 2–3; Akielewicz 1890: 25–27). Juose, be apskričių pavadinimų, minima arba viena kita tarmės ribą žyminti vietovė, arba nenurodoma nei viena. Naujai surasti šaltiniai pagal juose išvardytų ir tarmių ribas leidžiančių identifikuoti vietovių skaičių yra gerokai skurdesni nei anksčiau išnagrinėtieji. Vėlesniuose aprašuose pateikiama daugiau tarminių duomenų.

3. Tarmių skiriamieji požymiai naujuosiuose šaltiniuose

Abu analizuojamieji aprašai išsiskiria, nes juose aiškiau nei Baranausko gramatikoje ir kituose šaltiniuose nurodytos skiriamosios tarmių ypatybės. Lietuviškajame rankraštiniam apraše pagal *ie*, *uo* tarimą skiriami žemaičiai (F1-216/1: 2). Žemaičių tarmės plote *ie*, *uo* atliepiami kitais garsais: telšiečių *ei*, *ou*, o raseiniečių – *y*, *u*. Ši žemaičių tarminė ypatybė (nevienodas *uo* atliepimas) paminėta ir Akelaičio (Akielewicz 1890: 28)⁵.

Abiejuose šaltiniuose nurodytas tas pats aukštaičių tarmių skyrimo pagrindas – dvigarsių *an*, *am*, buvusių nosinių balsių *q*, *ę* tarimas (F1-216/1: 2–3; Akielewicz 1890: 28). Be aptartų aukštaičių tarmių skiriamųjų

⁵ Nevienodi *ie*, *uo* atliepiniai tapo ir pačių žemaičių, ir smulkesnių jų partarmių skyrimo pagrindu vėlesnio laikotarpio lietuvių tarmių klasifikacijose (Girdenis, Zinkevičius 1966: 139–147; Zinkevičius 1966: 13–15; 1969: 365–380; Geržotaitė, Mikulėnienė 2014, žemėl. Nr. 1; Geržotaitė 2016: 79).

l lentelė. Baranausko žemaičių tarmių ribos įvairių šaltinių duomenimis⁶

Tarmių pavadinimai	Rankraštiniai Baranausko tarmių aprašai lietuvių kalba (F1-216/1)	Baranausko tarmių aprašai lenkų kalba (Akielewicz 1890)
Žemaičiai telšiečiai	„Tarmé lētūwinjku Tel-szių pawėto, pákrasz-czo Sziaulú pawėto in wakarús didesnės pùses Reséiniu in žėmiù ir wakarús, wadinama yrà žemaitiszka <...>“ (p. 1).	„1. Žemaičių telšiečių <...> apima Telšių apskritį“ (s. 25).
Žemaičiai raseiniečiai		„2. Žemaičių raseiniečių <...> apima šiaurinę Raseinių apskrities dalį“ (s. 25).

ypatybių, pirmajame, arba rankraštiniame, apraše nurodyta ir dar viena – nevienodas priebalsio *l* tarimas. Teigiama, kad žemaičiai kartu su aukštaičiais vakariečiais jį taria minkštą, o visų rytiečių plotuose priebalsis *l* yra kietinamas (F1-216/1: 2–3).

Šiuose šaltiniuose taip pat nurodytos skiriamosios aukštaičių patarnių ypatybės (F1-216/1: 3; Akielewicz 1890: 28). Pavyzdžiui, kirčiuoto pailgėjusio balsio *a* atliepimas balsiu *o* su *a* atspalviu, abiejų aprašų duomenimis, buvo būdingas rytiečiams ketvirtiesiems (arba dabartiniams rytų aukštaičiams anykštėnams) ir penktiesiems (arba dabartiniams rytų aukštaičiams kupiškėnams) (F1-216/1: 3; Akielewicz

⁶ Už Akelaičio išspausdintų Baranausko tarmių aprašų vertimą iš lenkų kalbos dėkoju dr. Rolandui Kregždžiui.

I lentelė. Baranausko žemaičių tarmių ribos įvairių šaltinių duomenimis

Baranausko tarmių aprašai rusų kalba (Baranovskij 1898)	Baranausko tarmių aprašai lietuvių kalba Spechto rinkinyje (Specht 1922) ir rankraštyje (F1-E137)	Baranausko tarmių aprašai lietuvių kalba laiške Weberiui (Alminauskis 1930)
„1) Žt. (Žemaičiai telšėczai). Žemaičių tarmė Telšių ir šiaurės vakarinėje Šiaulių apskrities dalyje nuo Kuršių sienos išilgai iki linijos, einančios per vietoves linijų: Veigeriai, Kruopiai, Papilė, Upyna, Luokė, Telšių apskrityje Varniai, Raseinių apskrityje Veiviržėnai“ (s. 50) (aut. vert.).	„Ž. T. tarmė yra wisojė Telsziū walstijoje ir žėmwakariai Sziaulū walstijos lėg Krūpiams, Papilui (Popielany), Kuršėnams ir Kurtawėnams“ (Specht 1922: 444; dar žr. F1-E137: 52).	„Žemaitiszka tarmė yra wisamė Telsziū pawėtė, Resėiniu, atskėrus pėtū pākrsztį (Jurborg, Skirstymon, Erzwiłk, Lidowiany, Cytowiany) ir Sziaulū pawėto wakarū pakrsztys: parapijos Wėkszniū, Akmenos, Papilės (Popielany) Kursėnu ir Kurtawėnu“ (p. 72).
„2) Žr. (Žemaičiai raseinėczai). Žemaičių tarmė Raseinių ir Šiaulių apskrities pietvakarinėje dalyje nuo Žt. tarmės iki linijos, einančios per Kuršėnus, Kurtuvėnus, Pakapę, Šaukėnus, Raseinius, Erzvilką, Gaurę“ (s. 50) (aut. vert.).	„Ž. R. Rasėiniu walstijā, atskėrus jōs pėtū pākrsztį nū Gāuros, miēsto Rasėiniu ir rytū pākrsztį nū Rasėiniu lėg Kurtawėnams“ (Specht 1922: 444; dar žr. F1-E137: 52).	

1890: 27). Kaip matyti iš rankraščinio šaltinio, balsius *e*, *ę* žodžio gale ir prieš kietąjį priebalsį balsiu *a* atliepė tik rytiečiai penktieji (F1-216/1: 3).

Taigi galima teigti, kad Baranauskas gana nuosekliai laikėsi tų pačių tarmėms būdingų bruožų aprašymo visuose tarmių aprašų variantuose.

4. Tarmių ribų pokyčių sekos

Dviem naujais aprašais papildyta analizė rodo, kad autoriui apibrėžti tarmių ribas buvo sudėtinga. Jas Baranauskas, matyt, vis tiksliai no atsižvelgdamas į savo kunigų seminarijos klierikų ar kitų asmenų surinktus tarmių faktus (žr. 2 lentelę 180–181 p.). Iš pateiktų aprašų matyti, kad plačiau aptartinos daugiausia Baranausko tikslintų tarmių (rytiečių antrųjų, trečiųjų, ketvirtųjų ir penktųjų) ribų pokyčių sekos.

2 lentelė. Baranausko rytiečių antrųjų–penktųjų tarmių ribos įvairių šaltinių duomenimis

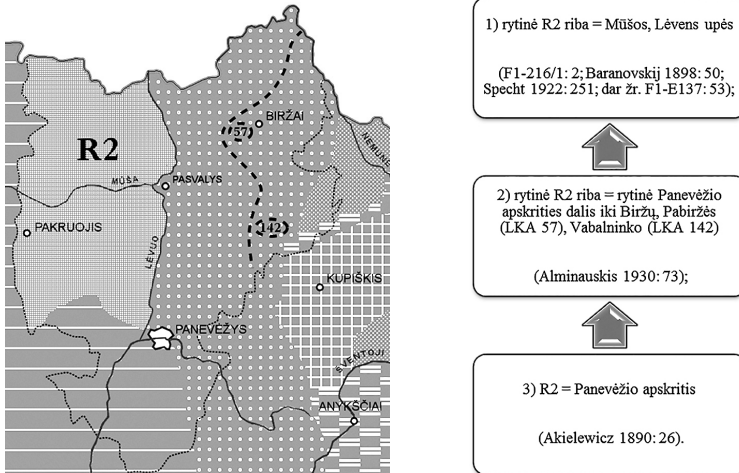
Tarmių pavadinimai	Rankraštiniai Baranausko tarmių aprašai lietuvių kalba (F1-216/1)	Baranausko tarmių aprašai lenkų kalba (Akielewicz 1890)
Rytiečiai antrieji (dab. šiaurės vakarinė rytų aukštaičių panevėžiškių dalis)	„Rytėczai antrieji <...> puse Pánewezio pawėto in wakarùs“ (p. 2).	„7. Antroji rytų tarmė apima Panevėžio (Pánewėżis, Poniewież) apskritį“ (s. 26).
Rytiečiai tretieji (dab. šiaurės rytinė rytų aukštaičių panevėžiškių dalis)	„Rytėczai 3 ⁱ <...> Panewezio, Wabalnikėczai, Biržėnai, i. t. t. in Rytùs, atskyrus Salamėsti, ir jùsta wakaríne Aukmerges pawėte“ (p. 2).	„8. Trečioji rytų tęsiasi nuo vakarinio Ukmergės apylinkės pakraščio iki Kavarsko ir Kurklių (Kavárskai, Kuřkljai) <...>“ (s. 26–27).
Rytiečiai ketvirtieji (dab. rytų aukštaičiai anykštėnai)	„Rytėczai 4 ⁱⁱ <...> Pánewezio pawėto Sałamėstėnai. Aukmergis pawėto rytėczai nù Subòczaus, Troszkúnu, Anykszcù, Skemoniù in rytùs; ir Nowoaleksandrówo pawėte nù Kamajù, Rókiszkia in (in) wakarùs ir žėmiùs“ (p. 3).	„9. Ketvirtoji rytų tarmė eina nuo Troškūnų (Traskūnai) iki Anykščių (Aniřskajai) ir Alantos (Ałaińtá), esančioje rytinėje Ukmergės apskrities dalyje“ (s. 27).
Rytiečiai penktieji (dab. rytų aukštaičiai kupiškėnai)	„Ryt. 5 ⁱⁱ <...> Kùpizkyje ir pó kitàs parápijas apylinkes“ (p. 3).	„10. Penktoji rytų apima Viešintas (Vėšińtai), Subačių (Subáčjus), Kupiškį (Kùpiskis), Palėvenę (Pałėvenis) ir Panemunį (Panėmunis), Zarasų apskrityje iki Nemunėlio (Nėmunėlis, lub Namunėlis)“ (s. 27).

2 lentelė. Baranausko rytiečių antrųjų–penktųjų tarmių ribos įvairių šaltinių duomenimis

Baranausko tarmių aprašai rusų kalba (Baranovskij 1898)	Baranausko tarmių aprašai lietuvių kalba Spechto rinkinyje (Specht 1922) ir rankraštyje (F1-E137)	Baranausko tarmių aprašai lietuvių kalba laiške Weberiui (Alminauskis 1930)
„7) R2. (Rytėczai antrėji), antroji rytų lietuvių tarmė šiaurės vakarinėje Panevėžio apskrities dalyje iki Mūšos ir Lėvens upių“ (s. 50) (aut. vert.).	„R. 2 Pānewėžio walstijos wakarū pūsė nēt lȳg ūpėms Mūszai (Aa) ir Lēweniai“ (Specht 1922: 251; dar žr. F1-E137: 53).	„R ₂ Pānewėžio pawētė, atskȳrus rytu pakrasztį (Birziu, Pabirziu, Wabalniko parāpijas)“ (p. 73).
„8) R3. (Rytėczai tretėji), trečioji rytų lietuvių tarmė rytinėje Panevėžio apskrities dalyje nuo upių Mūša ir Lėvuo iki Papilio Zarasų apskrityje ir vakarinėje Ukmergės apskrities dalyje iki linijos: Subačius, Troškūnai, Kavarskas“ (s. 51) (aut. vert.).	„R. 3 Pānewėžio walstijos rytū pūsė nū ūpiu Mūszōs ir Lēwenēs ir wakarū krāsztas Aukmergēs (Wilkomierz) walstijos līg Rāguwai, Kawārskui ir Aūkmergei“ (Specht 1922: 131; dar žr. F1-E137: 53).	„R ₃ Aukmergēs (Wilkomierz) pawētė wakarū pakrasztȳs: Raguwā, Sėsisikai, Dėtuwa, Aukmergė, Wȳdiszkės, Traūpis, Kawārskas, Kurklai, Žemaitkėmiai etc“ (p. 73).
„9) R4. (Rytėczai ketwirtėji) ketvirtoji rytų lietuvių tarmė nuo R3. tarmės į rytus eina per Salamiestį, Panevėžio apskritis, Žiobiškį, Zarasų apskritis, Anykščius, Debeikius, Vyžuonas, Alantą, Kurklius, Balninkus, Ukmergės apskritis, ir įeina į Vilniaus apskritį“ (s. 51) (aut. vert.).	„R. 4 Aūkmergēs walstijoje nū Troszkūnu, Anykszczū, Kurklū, Lydūkiu (Nidoki) in rytūs ir ineina Wilniaus walstijon“ (Specht 1922: 74; dar žr. F1-E137: 53).	„R ₄ Aukmergēs pawētė nū Subāczaus, Troszkūnu, Anykszczū, Ałantōs in rytūs, ir Pānewėžio pawėto Sałamėstėnai, Zarasū (Nowoaleksandrowo) pawėto in pėtūs ir žėmiūs (Rókiszkis etc.)“ (p. 73).
„10) R5. (Rytėczai penktėji) penktoji rytų lietuvių tarmė šiaurės rytinėje Ukmergės apskrities dalyje: Palėvenė, Kūpiškis, Viešintos, ir Zarasų apskrityje: Skapiškis, Panemunis, Čedasai“ (s. 51) (aut. vert.).	„R. 5 Aūkmergēs walstijoje parāpijos: Subaczaus, Palėwenio, Wėszintū, Kūpizskio, Pānemunio, Skāpizskio, Czadasū, Panemunėlo ir pakraszczaī kitū“ (Specht 1922: 4; dar žr. F1-E137: 53).	„R ₅ Aukmergēs pawētė dalis parāpijos Subāczaus, wisā Palėwenio, Kūpizskio, Wėszintū, Panemunėlo ir Skāpizskio“ (p. 73).

4.1. Rytiečiai antrieji

Kelių šnektų pagrindu, anot Baranausko (Baranovskij 1898: 56), susiformavusios rytiečių antrųjų tarmės (dabartinės tarmių klasifikacijos požiūriu, šiaurės vakarinės rytų aukštaičių panevėžiškių dalies) ribos iš pradžių sutapo su to meto Panevėžio apskrities ribomis (Akielewicz 1890: 26) (žr. 1 pav.).



1 paveikslas. R2 ribų pokyčių seka (smulkiais punktyrais žemėlapyje apibrėžtas Panevėžio apskrities plotas. Stambesnių punktyrų linija ir ja pažymėti punktai nurodo rytinę rytiečių antrųjų tarmės ribą, aprašytą Baranausko laiške Weberiui (Alminauskis 1930: 73)

Iš laiške Weberiui Baranausko pateikto rytiečių antrųjų tarmės aprašo matyti, kad šios tarmės plotas traukėsi iki Biržų, Pabiržės (LKA 57)⁷, Vabalninko (LKA 142) apylinkių, arba tęsėsi maždaug iki Pasvalio (LKA 112) (Alminauskis 1930: 73). Vėliau, kaip matyti iš likusių aprašų, rytiečių antrųjų tarmės rytinė riba brėžta ties Lėvens ir Mūšos upėmis (F1-216/1: 2; Baranovskij 1898: 50; Specht 1922: 251; dar žr. F1-E137: 53) (žr. 1 pav.). Taigi rytiečių antrųjų tarmė, kaip ir apibendrinta lietuviškajame rankraštiniame šaltinyje, apėmė maždaug pusę Panevėžio apskrities ploto ir įėjo į vakarinę jos dalį (F1-216/1: 2).

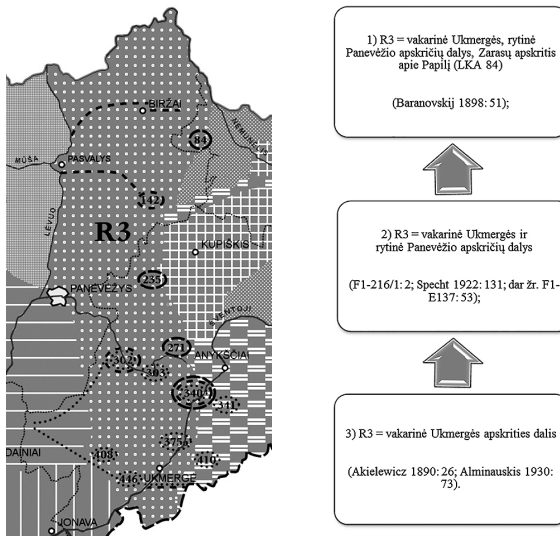
⁷ Skliaustuose nurodyti skaičiai yra *Lietuvių kalbos atlaso* vietovių (punktų) atitikmenys (žr. LKA I 21–30).

Pažymėtina, kad visuose tarmių aprašuose, išskyrus Akelaičio gramatiką, nurodytos rytiečių antrųjų tarmės ribos beveik sutampa. Net 1875 m. laiške Weberiui Baranausko nurodytas šios tarmės ribas galima laikyti panašiomis į paties rusų kalba gramatikoje aprašytąsias. Šie rezultatai rodo, kad Akelaičio paskelbtas Baranausko tarmių klasifikacijos aprašas, matyt, yra vienas pirmųjų Baranausko bandymų apibrėžti rytiečių antrųjų ir, kaip bus matyti toliau, likusių tarmių plotus.

4.2. Rytiečiai tretieji

Pamažu Baranauskui aiškėjo ir rytiečių trečiųjų (dabartinės tarmių klasifikacijos požiūriu, šiaurės rytinės rytų aukštaičių panevėžiškių dalies) tarmės ploto kontūrai (F1-216/1: 2; Akielewicz 1890: 26; Baranovskij 1898: 51; Alminauskis 1930: 73).

Ši tarmė, kaip matyti iš bene panašaus laikotarpio aprašų, pirmiausia sieta tik su vakarine Ukmergės apskrities dalimi. Ši dalis driekėsi iki Raguvos (LKA 302), Traupio (LKA 303), Kavarsko (LKA 340), Kurklių (LKA 341), Vidiškių (LKA 375a), Siesikų (LKA 408), Ukmergės, Žemaitkiemio (~ LKA 410 Lyduokius), Deltuvos (~ LKA 446 Jakutiškis) (Akielewicz 1890: 26; Alminauskis 1930: 73) (žr. 2 pav.).



2 paveikslas. R3 ribų pokyčių seka (punktūrų – trumpų, vidutinio ilgumo, ilgų – linijos ir jomis pažymėti punktai nurodo rytiečių trečiųjų tarmės pokyčių seką)

=====
Tačiau ne visoje vakarinėje Ukmergės apskrities dalyje kalbėta tik rytiečių trečiųjų tarme. Pietvakariniame šios apskrities krašte ties Jonava ir šiauriau miestelio, kaip matyti iš rekonstruoto Baranausko tarmių klasifikacijos žemėlapiu, pramaišiuai vartotos arba rytiečiams tretiesiems ir rytiečiams pirmiesiems (žemiečiams) (dabartiniams vakarų aukštaičiams šiauliškiams) būdingos, arba dominavo rytiečių pirmųjų plote paplitusios ypatybės (Geržotaitė 2014, žemėl. Nr. 2; 2015: 133–165).

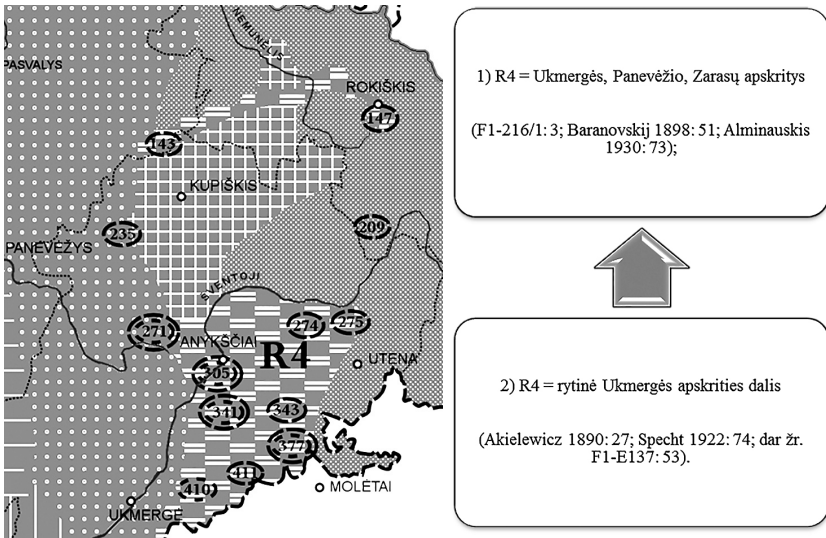
Vėliau rytiečių trečiųjų tarmė plėtėsi. Nurodyta, kad ja kalbėta ne tik vakarinėje Ukmergės apskrities dalyje ties Raguva, Kavarsku ir Ukmerge, bet dar ir rytinėje Panevėžio apskrities dalyje, t. y. plote nuo Mūšos ir Lėvens upių iki Biržų, Vabalninko ir kitų vietovių, išskyrus Salamiestį (LKA 143) (F1-216/1: 2; Specht 1922: 131; dar žr. F1-E137: 53).

Iš to aišku, kad rytiečių trečiųjų tarmė aprėpė net trijų apskričių teritoriją: vakarinę Ukmergės iki Subačiaus, Troškūnų ir Kavarsko (ankstesniuose aprašuose minėtos Ukmergės ir jos apylinkių tarsi ir nesiekė), beveik visą rytinę Panevėžio ir Zarasų apie Papilį (LKA 84) (Baranovskij 1898: 51).

Pridurtina, kad rytiečių trečiųjų tarmės ploto vietovėse (jos priklausė Vabalninko, Biržų, Pabiržės, Krinčino, Subačiaus, Papilio parapijoms) Baranausko surinkti ir Spechto išleisti tekstai daugiausia žymi tik šiaurės rytinę šios tarmės ribą (Specht 1920: XIII; dar žr. žemėl. Mikulėnienė 2015: 33). Pietinėje rytiečių trečiųjų tarmės ploto dalyje tarmių tekstai užrašyti tik iš Siesikų (LKA 408) parapijos. Tai gi kalbinių duomenų pietinei šios tarmės ribai nustatyti Baranauskui galėję ir trūkti.

4.3. Rytiečiai ketvirtieji

Rytiečių ketvirtųjų tarmės (dabartinės tarmių klasifikacijos požiūriu, rytų aukštaičių anykštėnų) ploto kaita, galima teigti, yra panaši į jau aptartų rytiečių trečiųjų. Vienos apskrities, t. y. Ukmergės, teritorijoje esanti tarmė nurodyta ne tik Akelaičio, bet ir Spechto paskelbtuose Baranausko tarmių aprašuose (Akielewicz 1890: 27; Specht 1922: 74; dar žr. F1-E137: 53) (žr. 3 pav.).



3 *paveikslas*. R4 ribų pokyčių seka (punktūrų – vidutinio ilgumo, ilgų – linijomis pažymėti punktai nurodo rytiečių ketvirtųjų tarmės pokyčių seka)

Likusiuose tarmių aprašuose nurodyta, kad rytiečių ketvirtųjų tarme kalbėta jau trijų apskričių plentuose: Ukmergės, Panevėžio ties Salamiesčiu (LKA 143) ir Zarasų ties Žiobiškiu (~ 147 Rokiškio punkta) ir Kamajais (~ LKA 209 Kamajėlių punkta) (F1-216/1: 3; Baranovskij 1898: 51; Alminauskis 1930: 73) (žr. 2 lentelę). Taigi tas pats šiuose šaltiniuose nurodytas tik šia tarme kalbančiųjų plotas Panevėžio apskrityje.

Bene smulkiausiai rytiečių ketvirtųjų tarme kalbančiųjų teritorija Ukmergės apskrityje aprašyta Baranausko gramatikoje (Baranovskij 1898: 51). Joje iš šios apskrities vietovių nurodyti Anykščiai (LKA 305), Debeikiai (LKA 274), Vyžuonos (LKA 275), Alanta (LKA 377), Kurkliai ir Balninkai (LKA 411). Be jau išvardytų vietovių, dar prisideda tik pirmajame, arba rankraštiniame, šaltinyje paminėti Skiemonys (LKA 343) (F1-216/1: 3)⁸. Tai leidžia manyti, kad kaip tik rytinė Ukmergės apskrities dalis ir laikyta rytiečių ketvirtųjų tarmės branduoliu.

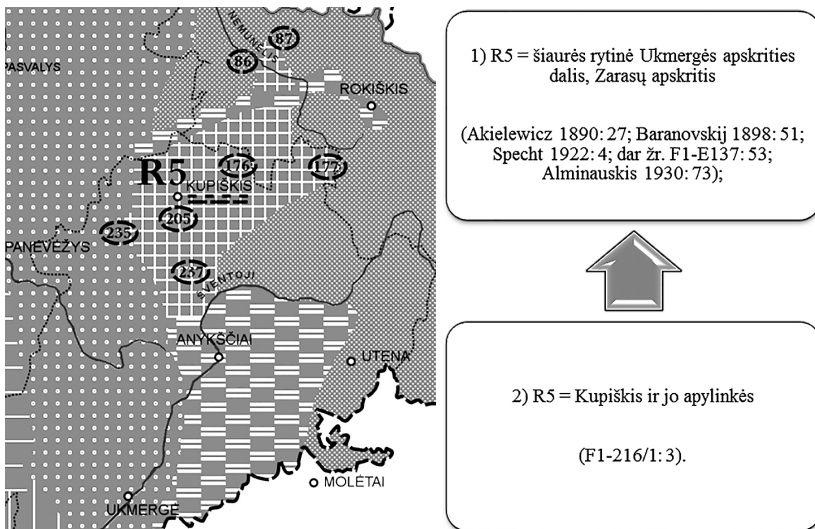
⁸ Išskyrus Debeikius, nepakitusi išvardytų vietovių tarminė priklausomybė fiksuota iki XX a. ketvirtąjo dešimtmečio (Geržotaitė 2016: 71).

Iš Zarasų apskrities vietovių Baranausko nurodytas tik Žiobiškis (Baranovskij 1898: 51). Galimą tokią pačią lietuviškajame rankraštiniame apraše (F1-216/1: 3) ir laiške Weberiui (Alminauskis 1930: 73) Baranausko nurodytą tarminę dar Kamajų ir Rokiškio (LKA 147) priklausomybę patvirtina Kazimiero Jauniaus paskelbta Zarasų apskrities aprašo medžiaga, kurioje rašoma apie rytiečių ketvirtųjų tarmei būdingos ypatybės paplitimą Zarasų apskrities pakraščiuose su Ukmergės apskritimi (Javnis' 1894: 174–176; dar plg. Drotvinas, Grinaveckis 1970: 111).

Beveik nepakitusi į vakarus nuo Kamajų ir Rokiškio punktų esančių vietovių tarminė situacija fiksuota ir XX a. 6–7 dešimtmečių dialektologų tyrimų duomenimis (Geržotaitė 2016: 153–155).

4.4. Rytiečiai penktieji

Labiausiai išsiskiria rankraštiniame šaltinyje esantis itin abstraktus rytiečių penktųjų tarmės (dabartinės tarmių klasifikacijos požiūriu, rytų aukštaičių kupiškėnų) ploto aprašas (F1-216/1: 3). Iš jo matyti, kad rytiečių penktųjų tarmė vartota pačiame Kupiškyje ir jo parapijos apylinkėse (žr. 4 pav.).



4 paveikslas. R5 ribų pokyčių seka (punktų – vidutinio ilgumo, ilgų – linijomis pažymėti punktai nurodo rytiečių penktųjų tarmės pokyčių seką)

Išryškėję kitų aprašų skirtumai pirmiausia susiję su vietovių skaičiumi, minimų kiekviename šaltinyje. Daugiausia jų nurodyta Spechto paskelbtame Baranausko tarmių apraše (Specht 1922: 4; dar žr. F1-E137: 53). Taigi likusieji rytiečių penktųjų tarmės aprašai skiriasi išsamumu.

Be to, keliuose šaltiniuose nurodytos šios tarmės vietovės – Palėvenė (~ LKA 205 Noriūnų punktą), Panemunis (~ LKA 86 Aukštadvario punktą) (Akielewicz 1890: 27; Specht 1922: 4; dar žr. F1-E137: 53) ir Čedasai (~ LKA 87 Užubalių punktą) (Specht 1922: 4; dar žr. F1-E137: 53) – priskirtos Ukmergės apskrčiai, nors akivaizdžiai įėjo į Zarasų apskrities teritoriją (Geržotaitė 2015: 149) (žr. 4 pav.).

Iš šių aprašų matyti, kad rytiečių penktųjų tarme kalbėta ne tik Kupiškėje, bet ir kitose šiaurės rytinės Ukmergės apskrities dalies vietovėse: šiek tiek į vakarus nuo Kupiškio esančioje Palėvenėje (Baranovskij 1898: 51; Alminauskis 1930: 73), į pietvakarius – Subačiuje (LKA 235) (Specht 1920: 4; dar žr. F1-E137: 53; Alminauskis 1930: 73), į pietus – Viešintose (LKA 237) (Baranovskij 1898: 51; Alminauskis 1930: 73) ir pačiame Ukmergės apskrities paribyje esančiame Skapiškyje (LKA 176) (Alminauskis 1930: 73)⁹. Taip pat šia tarme kalbėta Zarasų apskrityje apie Panemunį ir Čedasus (Baranovskij 1898: 51), Panemunėlį (~ LKA 177 Roblių, Panemunėlio punktą) (Akielewicz 1890: 27; Specht 1922: 4; dar žr. F1-E137: 53) iki Nemunėlio upės (Akielewicz 1890: 27).

Taigi rytiečių penktųjų tarmės aprašai ne tiek skiriasi, kiek vieni kitus papildoma. Šios tarmės pokyčiai nėra tokie ryškūs. Visų šaltinių duomenų analize ne tiek išryškinami rytiečių penktųjų tarmės pokyčiai, kiek detalizuojamos šios tarmės, ypač centrinės jos dalies, ribos.

5. Išvados

Greitinamoji geolingvistinė naujai surastųjų Baranausko tarmių aprašų analizė ne tik patvirtina straipsnio autorės jau atliktą kartografinę

⁹ Iš rekonstruoto Baranausko tarmių skirstymo žemėlapis matyti, kad Skapiškis buvo ne Zarasų apskrityje, kaip gramatikoje nurodė Baranauskas, bet ties pačiu Ukmergės apskritimi pakraščiu su Zarasų apskritimi (žr. Geržotaitė 2014, žemėl. Nr. 2; 2015: 149).

Baranausko tarmių skirstymo rekonstrukciją, bet ir ją patikslina bei papildo.

Tyrimo rezultatai rodo, kad Baranauskas tų pačių tarmėms būdingų bruožų aprašymo laikėsi gana nuosekliai visuose iki šiol žinomuose tarmių aprašuose, tačiau tarmių ribas nuolat tikslino. Vienas pirmųjų bandymų jas apibrėžti, matyt, sietinas su labiausiai iš visų aprašų besiskiriančia Akelaičio gramatika, kuri parengta remiantis ankstyvaisiais Baranausko rankraščiais.

Visų Baranausko aprašų sugretinimas labiausiai išryškino kelių šnektų bruožų turinčių rytiečių antrųjų ir trečiųjų tarmių ribų pokyčių sekas. Žinota ar numanyta apie galimas tikrąsias ir kitų tarmių – rytiečių ketvirtųjų ir penktųjų – ribas, tačiau tiksliausiai apibrėžti tų tarmių centrinių dalių plotai.

Literatūra

- Akielewicz 1890** – Akielewicz, Mikołaj. *Gramatyka języka litewskiego. Głosownia*. Poznań: Nakładem Biblioteki Kórnickiej, 1890.
- Alminauskis 1930** – Alminauskis, Kazys. Vyskupo Antano Baranausko laišakai Hugo Weberiui. *Archivum Philologicum*, 1, 1930, 69–103.
- Baranovskij 1898** – Baranovskij, Antonij. *Zametki o litovskom' jazike i slovare*. Sanktpeterburg': Tipografija I. Akademii Nauk', 1898.
- Drotvinas, Grinaveckis 1970** – Drotvinas, Vincentas; Grinaveckis, Vladas. *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*. Vilnius: Mintis, 1970.
- F1-E137** – Baranauskas, Antanas, [be datos]: *Vysk. Baranausko „Mokslas lėtuviškos kalbos“ su laiškų Weberiui / nuorašai / Priedai J. Gerulio paaiškinimai ir laiškai prof. Būgai*. Signatūra F1-E137. Rankraštis saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyriuje.
- F1-216/1** – Baranauskas, Antanas, [be datos]: *Mokslas Lėtuviškos kalbės*. Signatūra F1-216/1. Rankraštis saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne.
- F1-216/2** – Baranauskas, Antanas, 1882: *Mokslas Lėtuviškos kalbės*. Signatūra F1-216/2. Rankraštis saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne.
- Geržotaitė 2014** – Geržotaitė, Laura. Antano Baranausko tarmių klasifikacija (rekonstrukcija): žemėlapis ir komentarai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų*

- kommentarai). Sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 2014, II žemėlapis ir komentaras (sp. įklia).
- Geržotaitė 2015** – Geržotaitė, Laura. Geolingvistinė Antano Baranausko lietuvių tarmių klasifikacijos analizė. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos*, 4. Sud. Vilija Ragaišienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, 133–165.
- Geržotaitė 2016** – Geržotaitė, Laura. *Lietuvos tarmių klasifikacijos tyrimas geolingvistiniu aspektu*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016.
- Geržotaitė 2017** – Geržotaitė, Laura. Ramygalos šnektos lietuvių tarmių klasifikacijoje: geolingvistinė analizė. *Acta Linguistica Lithuanica*, 77, 2017, 167–195.
- Geržotaitė, Mikulėnienė 2014** – Geržotaitė, Laura; Mikulėnienė Danguolė. Dabartinė lietuvių tarmių klasifikacija ir *Lietuvių kalbos atlaso* punktai: žemėlapis ir komentarai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. Sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 2014, I žemėlapis ir komentaras (sp. įklia).
- Girdenis, Zinkevičius 1966** – Girdenis, Aleksas; Zinkevičius, Zigmas. Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. *Kalbotyra*, 14, 1966, 139–147.
- Javnis' 1894** – Javnis', Kazimir. [Novoaleksandrovskej uezd' .]. *Pamjatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1895 god'*. Kovna: V' Tipografii Gubernskago Pravlenija, 1894, 174–176.
- LKA I** – *Lietuvių kalbos atlasas*, 1. *Leksika*. Ats. red. Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslas, 1977.
- Mikulėnienė 2015** – Mikulėnienė, Danguolė. Kalbotyrinė Antano Baranausko veikla: stereotipai. XXI amžiaus išvalgos. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos*, 4. Sud. Vilija Ragaišienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, 11–42.
- Mikulėnienė 2018** – Mikulėnienė, Danguolė. *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai 1: Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018 (spausdinama).
- Sabaliauskas 1979** – Sabaliauskas, Algirdas. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m.* Vilnius: Mokslas, 1979.
- Specht 1920** – Specht, Franz. *Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski*, 1. *Tekste*. Leipzig: Verlag von K. F. Koehler, 1920.
- Specht 1922** – Specht, Franz. *Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski*, 2. *Grammatische Einleitung mit lexikalischen Anhang*. Leipzig: Verlag von K. F. Koehler, 1922.

- =====
- TLE II–IV** – *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, 2–4. Red. Jonas Zinkus. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1986–1988.
- Zinkevičius 1966** – Zinkevičius, Zigmas. *Lietuvių dialektologija. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis, 1966.
- Zinkevičius 1969** – Zinkevičius, Zigmas. Apie lietuvių kalbos tarmių skirstymą. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. A serija 3(31). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1969, 365–380.

Astrīda VUCĀNE

**LAULĪBAS TEMATISKĀS LEKSIKAS
LIETOJUMS LATVIEŠU VALODĀ
PADOMJU VARAS PERIODĀ**

**Latvian Thematic Lexis of Marriage
During the Soviet Period**

Abstract

The present paper studies the lexis of marriage during the Soviet period focusing on its sociolinguistic aspects. Soviet ideological principles regarding family policy have been aligned with the relevant language material, i.e. thematic lexis of marriage in Soviet law, lexicographic sources and press materials, thus allowing to identify and evaluate the impact of socio-political circumstances on the development of the lexis of marriage.

The thematic lexis of marriage was significantly affected by the principle of gender equality, support provided to single mothers and young families, and the idea of marriage inspired by love, friendship and respect rather than material factors. These values are also reflected in some of the marriage terms formed during the Soviet period, such as *fiktīva laulība* (*sham marriage*), *pirmslaulības uzvārds* (*maiden name*), *vientuļā māte* (*single mother*) etc.

Analysis of the relevant lexis of marriage shows three trends. First, as a result of the change of legal framework some words were no longer considered legal terms and became part of common vocabulary. Words, such as *saderināšanās* (*engagement*), *līgava* (*bride*), *līgavainis* (*groom*) and *pūrs* (*dowry*), lost their legal meaning. Second, the Soviet principles caused formation of new legal terms, for instance, *fiktīva laulība* (*sham marriage*) and *pirmslaulības uzvārds* (*maiden name*) which were also preserved in legal language after restoration of independence of the Republic Latvia. Third, a number of terms formed during the Soviet period, such as *studentu ģimene* (*student family*), were no longer necessary after the collapse of the Soviet Union due to the lack of special support provided by the state and change of social behaviour.

Some changes and additions may also be observed in secondary special lexis, however, the restoration of independence of the Republic of Latvia caused emergence of new impacts, as a result of which such changes slowly disappeared from active vocabulary giving space to others.

Keywords: legal terms, linguistic contacts, marriage lexis, Soviet law, thematic lexis

Ievads

Politiskās pārmaiņas pēc 2. pasaules kara ietekmēja ne vien latviešu valodu un tās juridisko statusu kopumā, bet arī konkrētus tematiskās leksikas laukus. Mainoties tiesiskajam regulējumam, ekonomiskajai sistēmai, ideoloģiskajām nostādnēm un arī valstī vēlamajām vērtībām, daudzās ar sociālo sfēru saistītajās nozarēs un jomās parādījās nepieciešamība pēc jauniem terminiem, savukārt citi termini savu aktualitāti zaudēja. Pārmaiņu procesi neapšaubāmi ietekmēja arī neoficiālo leksiku, kas uz sabiedrībā notiekošo nereti reaģē visstraujāk.

Šā raksta mērķis ir apzināt un izvērtēt sociāli politisko apstākļu ietekmi uz laulības tematiskās leksikas attīstību padomju periodā. Lai īstenotu šo mērķi, padomju ideoloģiskās nostādnes, kas attiecas uz ģimenes politiku, sastatītas ar attiecīgo valodas materiālu, proti, laulības tematisko leksiku padomju tiesību aktos, leksikogrāfiskajos izdevumos un periodikā.

Raksts strukturāli dalīts divās daļās, no kurām pirmajā daļā uzmanība pievērsta tiesību aktu un oficiālās ceremonijas terminoloģijai, savukārt otrajā daļā aplūkota neoficiālā speciālā leksika. Tādējādi plašais valodas materiāls ļauj gūt pilnīgāku priekšstatu par attiecīgās tematiskās leksikas stāvokli, kā arī konstatēt kopīgās un atšķirīgās iezīmes oficiālajā terminoloģijā un neoficiālajā lietojumā, vienlaikus iezīmējot iespējamos pārmaiņu cēloņus.

1. Juridiskā terminoloģija

Padomju periodā ģimenes politiku, pirmkārt, noteica Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (turpmāk – „Latvijas PSR”) Konstitūcija. 1940. gada Latvijas PSR Konstitūcijā vien norādīts, ka

sievietei ir līdzvērtīgas tiesības ar vīrieti visās dzīves nozarēs (LPSRK 1940: 94. p.). Attīstītais sociālisms atnesa dažādas svaigas vēsmas arī saistībā ar ģimenes politiku, un jaunajā 1978. gada Latvijas PSR Konstitūcijā jau tika uzsvērts, ka ģimene ir valsts aizsardzībā un valsts par to rūpējas. Laulību vīrietis un sieviete noslēdz brīvprātīgi, turklāt abi laulātie ģimenes attiecībās ir līdzvērtīgi (LPSRK 1978: 51. p.).

Otrkārt, ģimenes tiesības regulēja divi kodeksi – vispirms Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (turpmāk – „KPFSR”) Laulības, ģimenes un aizbildnības kodekss, kas bija spēkā no 1940. gada līdz 1969. gadam, un pēc tam Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. Papildus šiem kodeksiem būtiski jauninājumi tika ieviesti arī ar atsevišķiem Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Augstākās padomes Prezidija (turpmāk – „PSRS APP”) dekrētiem, savukārt civilstāvokļa aktu reģistrācijas kārtību noteica 1969. gadā apstiprinātā Instrukcija par civilstāvokļa aktu reģistrācijas kārtību Latvijas PSR.

Padomju Savienībā valdīja uzskats, ka ģimene ir sabiedrības šūniņa, kuras pamatā ir radniecīgas attiecības. Ģimene ir cieši saistīta ar ekonomisko un sociālo iekārtu, tā miniatūrā atveido pastāvošās iekārtas pamatiezīmes (SM 1982: 262). Atšķirībā no kapitālistisko valstu aprēķina laulībām padomju pilsoņi ģimeni dibina, pamatojoties tikai uz mīlestības un draudzības jūtām, kā arī pilnībā izskaužot visu, kas vēl palicis pāri no sievietes nevienlīdzīgā stāvokļa sadzīvē (Birziņa 1970: 228).

Šie ideoloģiskie uzskati un pamatnostādnes neapšaubāmi ietekmēja juridiskās terminoloģijas attīstības gaitu. Padomju periodā ieviesās un nostiprinājās vairāki juridiski termini, no kuriem daļa tiek izmantota arī pašreizējos tiesību aktos un joprojām nav zaudējusi savu aktualitāti. Viens no šādiem terminiem ir *neregistrēta laulība*. Tiesību vēsturnieks Jānis Lazdiņš uzsver, ka četrus gadus (no 1940. līdz 1944. gadam, kad tika pieņemts PSRS APP 1944. gada 8. jūlija dekrēts) Latvijā pastāvēja neregistrētas jeb faktiskas laulības jēdziens (Lazdiņš 2003: 39). Personas, kuras faktiski atradās laulības attiecībās, lai arī neregistrētās, un kurām bija kopīga saimniecība, tika uzskatītas par laulātajiem, tādējādi termins *neregistrēta laulība* šajā laikā bija oficiāls juridisks termins (LĢALK 1940: 6. p.).

Šādā ziņā 1940. gada KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodekss vērtējams kā progresīvs tiesību akts, lai gan šajā gadījumā būtiska nozīme ir vēsturiskajai situācijai. 1940. gadā notika Latvijas okupācija un iekļaušana PSRS sastāvā, no 1941. gada jūnija līdz 1945. gadam noritēja karadarbība un okupācijas varas nomainīja cita citu, tāpēc laulības reģistrācija daudzos gadījumos nebūt nebija tik vienkārša. Neregistrētas laulības pielīdzināšana reģistrētai laulībai bija efektīvs risinājums situācijas sakārtošanai.

1970. gadā izdotajā Juridisko terminu vārdnīcā gan nav termina *neregistrēta laulība*, tomēr tajā ir iekļauts termins *faktiska laulība* (JTV 1970: 107). Vārdnīcas sastādītāji nav papildinājuši terminus ar sīkākiem skaidrojumiem, tomēr šā termina nozīme ir nepārprotama.

Mūsdienās neregistrēta kopdzīve ir daudz izplatītāka, lai gan pilnīgi atšķirīgu iemeslu dēļ – laulība vairs netiek uzskatīta par vienīgo iespējamo kopdzīves formu un cilvēku apziņā ir zudusi atšķirība starp neregistrētu kopdzīvi un laulību (Putniņa 2015: 27). Tomēr paradoksāli, ka šai parādībai nav oficiāla juridiska termina (šajā gadījumā nav runa par demogrāfijas jomā lietotajiem terminiem *faktiska laulība*, *neregistrēta laulība* u. c. (DTSV 2001: 78)).

Arī kopdzīves partneris, ko varētu apzīmēt ar vienkāršu terminu *faktiskais laulātais*, atsevišķos Latvijas tiesību aktos, kas ir spēkā šobrīd, piemēram, Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likumā, tiek izteikts ar sarežģītu formulējumu *laulātajam pielīdzināma persona* (NILLTFNL: 1. p.).

Kā jau norādīts iepriekš, gan Latvijas PSR Konstitūcija, gan padomju tiesību akti akcentēja dzimumu līdztiesību. Īpaši sievietes nevienlīdzība uzsvēta, salīdzinot laulību sociālā sabiedrībā un laulību reliģijā. Latvijas Padomju enciklopēdijā rakstīts, ka vēsturiski baznīcas laulība sankcionēja sievietes pakļautību vīram, ar laiku gan formāli atzīstot abu dzimumu vienlīdzību laulībā (LPE 1985: 17). Šeit vārdi „formāli atzīst” lasītājam jāuztver ne vien kā pret baznīcu vērstu ideoloģisks mājiens, bet arī kā netiešs norādījums, ka reālajā dzīvē vēsturiskā sievietes apspiestība baznīcas laulībā zināmā mērā turpinās.

Dzimumu vienlīdzības aspekts spilgti izpaužas uzvārdu jautājumā. 1968. gada Laulības un ģimenes kodeksā laulības laikā iegūtais uzvārds tika saukts par *laulāto uzvārdu* (LPSR LĢK 1968: 18. p.).

Salīdzinājumam jānorāda, ka 1937. gada Civillikumā uzvārdu maiņa tika attiecināta tikai uz sievietēm, laulībā iegūto uzvārdu nosaucot par *vīra uzvārdu* (CL 1937: 83. p.), un nevienā likuma pantā pat netika pieminēta iespējamība, ka uzvārdu varētu mainīt vīrs. Šajā sakarā norādāms, ka 1937. gada Civillikums tā arī kopumā neiedibināja pilnīgu sievietes vienlīdzību ar vīrieti civiltiesību jomā. Tā, piemēram, strīdu gadījumā vīram piederēja izšķirīgā balss, un tieši vīrs noteica laulāto dzīvesvietu (Osipova 2015: 121).

Tāpat vērts atzīmēt, ka 1968. gada Laulības un ģimenes kodeksā uzvārds, kas bijis pirms laulības, pirmoreiz tiesību aktos nosaukts, izmantojot vārdkopterminu *pirmslaulības uzvārds* (LPSR LĢK 1968: 18. p.). 1937. gada Civillikumā šis uzvārda jautājums vēl tika risināts aprakstoši, nosakot, ka laulības šķiršanas gadījumā sieva var lūgt tiesu piešķirt viņai atpakaļ *uzvārdu, kāds viņai bijis* (vai *kādā viņa saukusies*) *pirms laulības* (CL 1937: 80. p.). Padomju tiesību aktos izmantotais termins *pirmslaulības uzvārds* atrodams arī pašreizējā Civillikuma redakcijā (CL: 82. p.)

Padomju ģimenes politikā tika uzsvērts, ka atšķirībā no kapitālistisko valstu laulībām padomju pilsoņu laulības savienība ir brīva no materiāla aprēķina un balstās vienīgi uz sievietes un vīrieša abpusēju mīlestību, cieņu un draudzību (Lazdiņš 2000: 390), tāpēc valsts asi vērsās pret fiktīvām laulībām. Tieši padomju okupācijas periodā tiesību aktos parādījās termins *fiktīva laulība*, kas bija viens no iemesliem laulības atzīšanai par neesošu (LPSR LĢK 1968: 49. p.). Termins *fiktīva laulība* atrodams arī 1970. gadā izdotajā Juridisko terminu vārdnīcā (JTV 1970: 107).

Par fiktīvu laulību uzskatāma tad, ja tā noslēgta bez nolūka izveidot ģimeni. Visbiežāk šādas laulības noslēgšanas mērķis bija iegūt dzīvojamās telpas lietošanas tiesības, pierakstīties noteiktā vietā, izvairīties no norīkojuma darbā pēc mācību iestādes beigšanas, iegūt tiesības uz pensiju vai mantojumu pēc laulātā nāves u. c. (LPSR LĢKK 1985: 126).

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas tiesību norma par fiktīvu laulību tika pārnesta uz atjaunoto Civillikumu (CL: 60. p.), taču šobrīd termins *fiktīva laulība* biežāk tiek lietots attiecībā uz laulībām, kas noslēgtas starp Eiropas Savienības dalībvalstu pilsoņiem un trešo

=====

valstu pilsoņiem ar mērķi legalizēt trešo valstu pilsoņu uzturēšanos Eiropas Savienībā (Vucāne 2015: 36). Tas gan nemaina pašu termina būtību – laulības slēgšanu nevis ģimenes dibināšanas nolūkā, bet gan citu apsvērumu dēļ.

Mainoties tiesiskajam regulējumam, vairāki juridiski termini kļuva nevajadzīgi. Tā, piemēram, padomju laulības un ģimenes tiesības netika atzīts saderināšanās institūts, tāpēc tādi ar saderināšanos saistīti termini kā *pūrs*, *saderinātais*, *līgava* un *līgavainis* zaudēja savu juridiska termina statusu. *Pūrs* kopā ar tādiem terminiem kā *vekselis* un *ķīla* faktiski nonāca arhaismu statusā (Veisbergs 2001: 33).

Par *saderināšanos* padomju laikā tika uzskatīta diena, kad līgava un līgavainis civilstāvokļa aktu reģistrācijas nodaļā iesniedz laulības noslēgšanas pieteikumu un tiek iepazīstināti ar laulāto tiesībām un pienākumiem. Turklāt uzsvērts, ka saderināšanās nerada nekādas tiesiskas sekas (ĢE 1989: 398). Oficiālos dokumentos vārdus *līgava* un *līgavainis* izmantoja laulības noslēgšanas reģistrācijas pieteikumā, bet padomju tiesību aktos tika lietots aprakstošs un dzimumneitrāls apzīmējums *persona, kas vēlas iestāties laulībā* (LPSR LĢK 1968: 13. p.). Pēc Padomju Savienības sabrukuma un Civillikuma atjaunošanas ar saderināšanās institūtu saistītie vārdi (*saderināšanās*, *līgava*, *līgavainis*) atkal kļuva par juridiskiem terminiem.

Kamēr vieni termini no tiesību aktiem un oficiālās saziņas pazuda, citi atkal radās no jauna. Tā kā padomju režīms nepieļāva kopdzīvi bez laulības reģistrācijas un pat to nosodīja, jauni cilvēki un studenti dažādi tika mudināti reģistrēt savas attiecības oficiāli. Tā rezultātā radās tādi termini kā *jaunā ģimene* un *studentu ģimene*, kas gan vairāk bija nevis juridiskie, bet sociālās jomas termini. Ar *jauno ģimeni* tika saprasts ģimenes attiecību sākumposms, parasti pirmie pieci gadi, kas attiecās uz laulātajiem vecumā līdz 30 gadiem. Savukārt *studentu ģimene* bija specifisks jaunās ģimenes paveids, kurā abi laulātie bija dienas nodaļas studenti (ĢE 1989: 35).

Studenti tika mudināti veidot ģimenes, apgalvojot, ka precētie studenti ir nopietnāki, ātrāk nobriest sociāli, ir atbildīgāki pret dzīvi un prasīgāki pret izraudzīto profesiju un studijām. Vienlaikus tika atzīts, ka studentu ģimenēm aktuālas ir ekonomiskās problēmas – apmēram 1/3 studentu dzīvo pie vecākiem, bet vēl 1/3 – kopmītnēs (ĢE 1989: 35).

Viens no Latvijas PSR laulības un ģimenes tiesību aktu uzdevumiem bija visiem līdzekļiem aizsargāt mātes un bērnu intereses (LPSR APVZ 1969: 4), tāpēc *vientuļajām mātēm* tika piešķirts īpašs statuss. Par *vientuļo māti* sauca sievieti, kas nav laulībā un audzina vienu vai vairākus bērnus bez viņu tēva līdzdalības. Šādas sievietes saņēma īpašu pabalstu vientuļām mātēm. Uz vientuļās mātes pabalstu gan varēja pretendēt tikai tad, ja dzimšanas aktu reģistrācijas grāmatā nebija ieraksta par bērna tēvu vai tēvs bija ierakstīts nosacīti pēc mātes norādījuma (ĢE 1989: 786). Bez šaubām, šādu pabalstu un sociālās privilēģijas varēja izmantot arī ļaunprātīgi – apzināti neslēgt laulību, lai varētu pretendēt uz attiecīgo pabalstu un priekšrocībām, tostarp paātrinātu iespēju iegūt dzīvojamo platību un papildu aizsardzību pret darba zaudēšanu.

Tāpat tika lietots arī termins *vientuļais tēvs*, lai gan salīdzinoši retāk. Ar *vientuļo tēvu* saprata vīrieti, kas nav laulībā un audzina vienu vai vairākus bērnus bez viņu mātes līdzdalības. Atšķirībā no vientuļajām mātēm, kas nereti bija neprecētas, vientuļie tēvi visbiežāk bija atraitņi vai šķirtenī, retāk neprecējušies vīrieši, kas, piemēram, audzināja adoptētos bērnus. Attiecībā uz pabalstiem *vientuļos tēvus* pielīdzināja vientuļajām mātēm (ĢE 1989: 46).

Šobrīd Latvijas tiesību akti vecākiem, kuri bērnus audzina vieni, nenosaka īpašu statusu un arī neparedz nekādu sociālo atbalstu. Attiecībā uz sievietēm šis statuss zināmā mērā kļuva bezjēdzīgs brīdī, kad ar DNS ekspertīzi kļuva iespējams salīdzinoši vienkārši noteikt paternitāti. Pat tad, ja bērna tēvs atsakās atzīt paternitāti labprātīgi, to var panākt tiesas ceļā. Attiecīgi, ja vien bērna tēvs ir dzīvs, sievietei ir visas iespējas pieprasīt no viņa uzturlīdzekļus, sliktākajā gadījumā ar Uzturlīdzekļu garantijas fonda starpniecību (Cīrule 2012). Tādējādi pienākums uzturēt bērnu, pirmkārt, gulstas uz viņa māti un tēvu un valsts, nodibinot Uzturlīdzekļu garantijas fondu, jau ir paredzējusi iespēju palīdzēt gadījumos, kad vecāks no šā pienākuma izvairās.

Kas attiecas uz lingvistisko pusi, norādāms, ka vērojama tendence vārdu savienojumu *vientuļā māte* (vai *vientuļais tēvs*) aizstāt ar paskaidrojošu apzīmējumu *vecāki, kuri bērnus audzina vieni*, ņemot vērā, kā vārdu savienojumam *vientuļā māte* ir zināma negatīva

konotācija un nolemtības pieskaņa. Tā, piemēram, Ģimenes psiholoģijas centrs „Līna” organizē atbalsta nodarbības „vecākiem, kuri bērnus audzina vieni vai atsevišķi no otra vecāka” (Līna 2017). Šis formulējums vienlaikus aptver divas vecāku grupas – pirmkārt, vecākus, kuri bērnu audzināšanu patiešām īsteno vieni, un, otrkārt, vecākus, kuri daļa rūpes par bērnu ar otru vecāku, nedzīvojot kopīgā mājsaimniecībā. Līdzīgas atbalsta grupas notiek arī citviet Latvijā.

Krievu valodas ietekmē parādījās jauni vārdu savienojumi. Plaši tika izmantota vārdkopa *sastāvēt laulībā* (no krievu valodas *состоять в браке*), un no tās atvasinātie vārdu savienojumi *laulībā sastāvošs* un *laulībā nesastāvošs*. Tā 1989. gada Ģimenes enciklopēdijā termins *jaunā ģimene* skaidrots, norādot, ka šādā ģimenē laulātie „sastāv pirmajā laulībā” (ĢE 1989: 35). No padomju laika vārds *sastāvēšana* aizceļoja uz 20. gs. 90. gadiem un atrodama 1998. gada Juridisko terminu vārdnīcā vārdu savienojumā *persona, kas nesastāvējusi laulībā* (JTV 1998: 33), kā arī joprojām tiek lietota juristu vidū. Piemēram, Valmieras rajona tiesas spriedumā, kas pieņemts 2014. gada 4. februārī, norādīts, ka „pieteicēja sastāv laulībā ar personu C un viņas apgādībā ir viens nepilngadīgs bērns” (VRTS 2014: 1).

2. Neoficiālā speciālā leksika

Pārmaiņas oficiālajā terminoloģijā nešaubīgi skāra arī neoficiālo speciālo leksiku. Padomju Savienībā iecienītie garie un sarežģītie nosaukumi valodas ekonomijas nolūkos nereti tika saīsināti gan krievu, gan attiecīgi arī latviešu valodā. Tā notika arī ar *civilstāvokļa aktu reģistrācijas iestādi*, ko latviešu valodā saīsināja kā CAR iestādi. Lai gan abreviatūra CAR bija labi zināma un tika plaši lietota, piemēram, Latvijas padomju enciklopēdijā (LPE 1985: 17), saīsinājumu CAR tomēr neizmantoja ne Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodeksā, ne juridiskos dokumentos. Laulības šķiršanas apliecībās, dzimšanas apliecībās un citos līdzīgos dokumentos pretim krievu abreviatūrai ЗАГС, kas saīsināta no pilnā iestādes nosaukuma *отдел записей актов гражданского состояния*, latviešu valodā rakstīja pilno nosaukumu – *civilstāvokļa aktu reģistrācijas iestāde*.

Savukārt sarunvalodā plaši lietoja vārdu *zags*, par ko liecina padomju periodika. 1. tabulā parādīts vārda *zags* lietojums padomju periodikā dažādās desmitgadēs, sākot no 20. gs. 40. gadiem līdz 80. gadiem ieskaitot. Iegūtais valodas materiāls apliecina arī atšķirīgu konkrētā vārda rakstību – gan pēdiņās, gan ar lielo, gan ar mazo sākumburtu u. c.

1. tabula. Vārda *zags* lietojums padomju periodikā

Tikām vecāki savu mazuli ar Rozes vārdu reģistrēja „ zagsā ”.	Karogs 1940: 2
Tirgonim acis jābola, kaut skrietu tūlīt uz ZAGSu .	Mēs 1966: 22
Bij priecīgs Ēzelis, uz Ķēvi raugoties: – Kā velk! Ar tādu var uz „ Zagsu ” doties!	Dadzis 1972: 14
Jaunas meitas kļūstot vecas, Zagsā rindu sagaidot.	Karogs 1982: 8

Nesen vai tikko salaulātu pāri jau 18. gs. Gotharda Frīdriha Stendera „Ziņģu lustēs” sauca par *jaunlaulātajiem* (*jaunlaulatee* (StendGF1789_SL, 77₁₃)), taču īpaši nozīmīgs šis apzīmējums kļuva padomju perioda deficīta apstākļos. Ģimenes enciklopēdijā norādīts, ka *jaunlaulātie* ir pāris, kas laulību noslēdzis nesen un kam nav aizritējis kopdzīves pirmais mēnesis vai pirmais gads (ĢE 1989: 35), un arī Latviešu literārās valodas vārdnīcā *jaunlaulātie* skaidroti kā ‘vīrietis vai sieviete, kas tikko vai nesen ir salaulājušies’ (LLVV 1980: 36). Šāda statusa iegūšana paredzēja dažādas priekšrocības, piemēram, iespēju iegādāties noteiktas deficīta preces, tāpēc apzīmējums *jaunlaulātie* šajā posmā vienlaikus uzskatāms arī par sociālās jomas terminu.

Tomēr atsevišķos gadījumos ar *jaunlaulātajiem* acīmredzot saprata arī pāri, kas pieteicies laulības reģistrācijai un gatavojas tuvākajā laikā noslēgt laulību. Par to liecina vārda *jaunlaulātie* lietojums tādā vārdu savienojumā kā *veikals jaunlaulātajiem* (Cīņa 1969: 2). Tā, piemēram, Rīgā un, iespējams, visā Latvijā, bija labi pazīstams *jaunlaulāto* veikals „Pavasaris”, kurā līgava un līgavainis, kas bija pierakstīti Rīgā, varēja iepirkties, lai sapostos kāzu svinībām. Arī citu pilsētu veikalos bija atliktas īpašas preces speciāli *jaunlaulātajiem*.

Šobrīd ar vārdu *jaunlaulātie* atkal saprot tikai personas, kas tikko vai nesen salaulājušies (MLVV), tomēr vērojama tendence, ka angļu valodas ietekmē *jaunlaulāto* vietā bieži lieto apzīmējumu *tikko precējušies* (no angļu valodas apzīmējuma *just married*), kas liecina par jauniem ietekmes veidiem un kārtējo kalkošanas izpausmi, darinot vārdus pēc kontaktvalodu vārdu parauga, kas jau izsenis raksturīgs latviešu valodai (Ahero 1967: 12). Šeit gan jānorāda, ka vārdkopa *tikko precējušies* atšķirībā no apzīmējuma *jaunlaulātie* nekad nav uzskatīta ne par juridisku, ne sociālās jomas terminu.

Tautas valodā un daiļliteratūrā ārpus laulības dzimušie bērni reizēm poētiski saukti par *mīlestības bērniem*, tādējādi norādot, ka tie ir dzimuši jūtu rezultātā, nevis aprēķinātās un loģiskās attiecībās, kādas rada laulība. Pagaidām vārdkoku *mīlestības bērns* nav izdevies konstatēt agrāk par padomju periodu. Šāds apzīmējums atrodams, piemēram, rakstnieces Zentas Ērgles populārajā grāmatā „Starp mums, meitenēm, runājos” (1976).

Secinājumi

Kopumā secināms, ka padomju režīmā laulības terminoloģija nepiedzīvoja kardinālas izmaiņas, pamatā aprobežojoties ar atsevišķu terminu atmešanu vai ieviešanu. Šā laikposma valodas materiāla analīze ļauj izdalīt trīs veidu pārmaiņas. Pirmkārt, mainoties tiesiskajam regulējumam, atsevišķi vārdi zaudēja juridisku terminu statusu un kļuva tikai par vispārlietojamās leksikas vārdiem. Pie šīs grupas pieder tādi vārdi kā *saderināšanās*, *pūrs*, *līgava* un *līgavainis*.

Otrkārt, parādījās vairāki jauni juridiski termini, piemēram, *fiktīva laulība* un *pirmslaulības uzvārds*, kas savu aktualitāti nezaudēja arī pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas un joprojām tiek aktīvi izmantoti juridiskajā terminoloģijā. Trešā tendence attiecas uz terminiem, kas radās padomju laikā, bet pēc kuriem zuda nepieciešamība ar Padomju Savienības sabrukumu, jo ne *studentu ģimenes*, ne *vientuļās mātes* vairs nesaņēma nekādu īpašu atbalstu no valsts puses, kā arī sabiedrībā aizvien vairāk tika akceptēta neregistrēta kopdzīve.

Zināmas pārmaiņas un papildinājumi vērojami arī sekundārajā speciālajā leksikā (vārds *zags*, vārda *jaunlaulātie* papildu nozīmes

nianse), tomēr, Latvijai atgūstot neatkarību un parādoties jauniem ietekmes veidiem, šīs pārmaiņas pakāpeniski izzūd no aktīvās leksikas, dodot vietu citām.

Avoti

- Cīņa 1969** – Presņikovs, Jānis. Veikals jaunlaulātajiem. *Cīņa*, 1969.
- CL** – *Civillikums*. Latvijas Republikas likums. Pieejams tiešsaistē: <https://likumi.lv/doc.php?id=90223> [skatīts 15.01.2018].
- CL 1937** – *Civillikums*. Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums. Rīga: [b. i.], 1938.
- Dadzis 1972** – Bondarenko, I. Laulības aiz aprēķina. *Dadzis*, Nr. 14, 1972.
- DTSV 2001** – *Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca*. P. Zvidriņa zinātniskā redakcijā. Rīga: LU, 2001.
- ĢE 1989** – *Ģimenes enciklopēdija*, 1. sējums. Galv. red. V. Ritenberga. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1989.
- JTV 1970** – *Juridisko terminu vārdnīca*. Sast. aut. kol. O. Grīnberga redakcijā. Rīga: Liesma, 1970.
- JTV 1998** – *Juridisko terminu vārdnīca*. Sast. aut. kol. I. Krastiņa vadībā. Rīga: Nordik, 1998.
- Karogs 1940** – Divi M. Zoščenko stāsti par priesteriem. *Karogs*, Nr. 2, 1940.
- Karogs 1982** – Deficīts. *Karogs*, Nr. 8, 1982.
- LĢALK 1940** – *Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodekss*. Rīga: Sabiedriski-ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941.
- Līna 2017** – Ģimenes psiholoģijas Centrs „Līna”. *Atbalsta grupa vecākiem, kuri bērnu audzina vieni vai atsevišķi no otra vecāka*. Pieejams tiešsaistē: <https://lina.lv/pariem-un-gimenem/nodarbibas-vecakiem/atbalsta-grupa-vecakiem-kuri-bernus-audzina-vieni-vai-atseviski-no-otra-vecaka/> [skatīts 15.01.2018].
- LLVV 1980** – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 4. sējums. Rīga: Zinātne, 1980.
- LPE 1985** – *Latvijas Padomju enciklopēdija*, 6. sējums. Galv. red. P. Jērāns. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985.
- LPSR LĢK 1968** – *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Laulības un ģimenes kodekss*. Rīga: Izdevniecība Liesma, 1969.
- Mēs 1966** – Līvzemnieks, Viktors. Garām pagāja vasara. *Mēs*, Nr. 22, 1966.
- MLVV** – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejama tiešsaistē: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/> [skatīts 15.01.2018].

- =====
- NILLTFNL** – *Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums*. Latvijas Republikas likums. Pieejams tiešsaistē: <https://likumi.lv/doc.php?id=178987> [skatīts 15.01.2018].
- StendGF1789_SL** – Stender, Gotthard Friedrich. *Zingu Luftes*. 1789. Pieejams tiešsaistē: http://www.korpuss.lv/senie/static/StendGF1789_SL.html [skatīts 15.01.2018].
- VRTS 2014** – *Valmieras rajona tiesas 2014. gada 4. februāra spriedums lietā Nr. C39036114*. Pieejams tiešsaistē: <https://www.tiesas.lv/nolemu-mi/pdf/145727.pdf> [skatīts 15.01.2018].

Literatūra

- Ahero 1967** – Ahero, Antonija. Par citu valodu ietekmi vārdu darināšanā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 3. laidieni. Rīga: Liesma, 1967, 12.–20.
- Birziņa 1970** – Birziņa, Līna. Valsts un tiesības Latvijā komunisma celtniecības periodā. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1970, 191.–244.
- Cīrulle 2012** – Cīrulle, Solvita. *Paternitāte – bērna izcelšanās noteikšana*. Pieejams tiešsaistē: <https://lvportals.lv/skaidrojumi/243563-paternitate-berna-izcelsanas-noteiksana-2012> [skatīts 01.02.2018].
- Lazdiņš 2000** – Lazdiņš, Jānis. Padomju tiesību periods Latvijā (1944/45–1985). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000, 368.–420.
- Lazdiņš 2003** – Lazdiņš, Jānis. *Latvijas privāttiesības. Raksti*. Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2003.
- LPSR APVZ 1969** – *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 17 (2314), 1969.
- LPSR LĢKK 1985** – *Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa komentāri*. J. Vēbera visp. red. Rīga: Avots, 1985.
- LPSRK 1940** – *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Konstitūcija*. Rīga: VAPP Sabiedrisko, politisko un ekonomisko rakstu apgādniecība, 1940.
- LPSRK 1978** – *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Konstitūcija* (1978). Rīga: Liesma, 1980.
- Osipova 2015** – Osipova, Sanita. Sieviešu tiesības Latvijā 1918–1940: starp politisko pilntiesību un civiltiesisko nevienlīdzību. *Juridiskā Zinātne: Latvijas Universitātes žurnāls*, Nr. 8. Rīga: Latvijas Universitāte, 2015.

- =====
- Putniņa 2015** – Putniņa, Aivita. *Reģistrētas un neregistrētas kopdzīves faktoru salīdzinoša analīze*, 2015. Pieejams tiešsaistē: goo.gl/BEJWZx [skatīts 15.07.2018].
- SM 1982** – *Sabiedrības mācība*. Autoru kolektīvs G. Šahnazarova vadībā. Rīga: Zvaigzne, 1982.
- Veisbergs 2001** – Latviešu juridiskās valodas veidošana – 2000. gada rezultāti. *Linguistica Lettica* 8. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001, 28.–38.
- Vucāne 2015** – Vucāne, Astrīda. Fiktīva laulība cilvēktirdzniecības kontekstā: terminoloģijas problēmas. *Jurista Vārds*, 2015. gada 17. novembrī, Nr. 45 (897), 35.–38.

Sintija KAUKĪTE

STILISTISKS PIETURZĪMJU LIETOJUMS PROZĀ UN PUBLICISTIKĀ

Stylistic Use of Punctuation Marks in Prose and in Mass Media

Abstract

A text consists of different signs. In order to build a text, it is necessary to combine word forms in a sentence or in another text unit. The signs can be both at the basis of text – language signs (words, word groups, sentences) or with the function of complementing it – graphical signs, e.g. punctuation marks, emoticons, smileys. Orthography and punctuation play important role in text-formation. Use of punctuation depends on the purpose of the text. There are texts in which a minimum of punctuation marks is used, e.g. scientific, formal business texts but also such texts where the use of expressive graphical means is rife, e.g. fiction, mass media text. To create additional emphasis punctuation marks are used in applied text style, mass media or fiction. Omission of punctuation marks can serve as an indicator of connotation in the text.

Punctuation has four functions in written language: grammatical, international, semantic and stylistic. Stylistic use of punctuation marks in the text helps to express additional stylistic information. Depending on the position in the text these graphical signs usually are placed in the middle or at the end of a sentence or another text unit. But according to function in the text, they are divided into real punctuation marks and additional punctuation marks. Those are used separately or in connection with other punctuation marks.

The aim of this paper is to look at punctuation marks' stylistic usage in the text. The author pays attention to the stylistic use of exclamation marks, question marks, dots, dashes and inverted comas at the end of sentences, quasi-sentences, reduced utterances and interjections in mass media and prose texts. 24 modern Latvian prose works and 40 mass media texts (25 magazines, 15 Internet portals) have been studied. Approximately 300 syntactic constructions were excerpted, with part of them (written in bold) reflected in this paper.

Stylistic use of punctuation in prose and mass media is compared by the descriptive method. At the end of the paper the main conclusions are summarized.

Keywords: prose, mass media, stylistic use, exclamation mark, question mark, dots, dash, inverted comas

Teksts sastāv no dažādām zīmēm. Tās var būt gan teksta pamatā – valodas zīmes (vārdi, vārdu savienojumi, teikumi), gan papildināt to – grafiskās zīmes, piemēram, interpunkcijas zīmes, emocijzīmes, smaidiņi. Tekstveidē svarīga loma ir ne tikai saturam, bet arī ortogrāfijai un interpunkcijai. Rakstītā tekstā iespējams vārdus citu no cita atdalīt ar atstarpēm, tekstu dalīt rindkopās, rakstīt no kreisās uz labo pusi vai otrādi, vertikāli (no augšas uz leju), kāpņveidīgi, veidot zīmējumus (piemēram, dzejā). Interpunkcijā ir jāievēro noteikti pieturzīmju lietošanas principi, lai lasītājam (adresātam) atvieglotu teksta uztveri.

Latviešu valodā pamatā lieto 16 pieturzīmes – punktu, izsaukuma zīmi, jautājuma zīmi, komatu, semikolu, kolu, domuzīmi, iekavas, daudzpunkti, divpunkti, vienpēdiņas, defisi, pusiekavu, apostrofu, pēdiņas, slīpsvītru. Arī vienādības zīmi var uzskatīt par pieturzīmi, ja to lieto, lai norādītu, ka grāmatas nosaukums rakstīts divās valodās. Tekstā tās veic gramatisko, intonatīvo, semantisko un stilistisko funkciju. Pētījuma mērķis ir ar kvantitatīvo un salīdzinošo metodi analizēt interpunkcijas zīmju stilistisku lietojumu prozā un publicistikā. Interpunkcijas zīmju stilistisks lietojums norāda uz teksta autora vēlmi izteikt kādu stilistisko papildinformāciju, piemēram, emocionālu ekspresiju, attieksmi: *Vai jums šķiet, ka tas ir veiksmīgs eksperiments?!* (Rēdliha 2013: 7)

Pieturzīmju lietojumu tekstā nosaka pieņemtas normas, kas nodrošina stabilitāti, un situācija – autora komunikatīvais nolūks, konteksts. Ir teksti, kur pieļaujams tikai noteikts pieturzīmju minimums – komats, kols, pēdiņas, punkts, izsaukuma zīme, jautājuma zīme, semikols, divpunkte kā izlaiduma norāde, iekavas, pusiekava, vienpēdiņas (zinātnisks teksts, lietišķa stila teksts) –, un tādi, kuros izmantoti ekspresīvi grafiskie līdzekļi. Pieturzīmes stilistiskos nolūkos publicistikas vai daiļliteratūras tekstā var lietot, lai uzsvērtu kādu domu,

ideju u. tml. Emocionālu ekspresiju ar tām var izteikt un par kaut ko signalizēt, pievērst uzmanību publicistikā (arī reklāmprakstā), daiļliteratūrā (Valgina 1989: 163–164; Efimov 1957: 422). Autore salīdzinājuma minējusi arī trīs piemērus no prozas tekstiem. Pirmajā no tiem pausta neizpratne, dusmas, otrajā – varoņa emocionāls pārdzīvojums vecāku aizbraukšanas dēļ, bet trešajā – biedējošs kļiedziens:

– *Es izlaidu?! Interesanti, kuram viņš katru nakti guļ pie kājām?* (Jēruma 2016: 6)

– *Nē! Nē! Nē! Nedrīkst tā sašļaukāties! Jāturas.* (Bērziņš 2015: 118)

– *Ārā!!! – auroja Skalpelis.* (Kūlis 1997: 20)

Publicistikā ir dažādas emocionālās ekspresijas izteikšanas iespējas, piemēram, to var atspoguļot ar izsaukuma zīmi teikuma beigās: *Kad rakstu, laiks pazūd. Nesen ar pašu jaunāko grāmatu bija tā: pēkšņi saprotu – kāds maita nospēris divas dienas!* (Britāne 20.07.–02.08.2018., 28)

Interpunktijas neesamību tekstā varētu uztvert par retorisku figūru. Teksts bez interpunktijas ir daļēji zaudējis intonāciju, modalitāti un daļu no emocionāli ekspresīvas izteiksmes (Blinkena 2009: 8; Blinkena 1969: 7; Abaravičius 1992: 3; Abaravičius 2002: 47; Valgina 1989: 5). Tomēr prozas tekstā autors personāža valodas atspoguļošanai vai citu māksliniecisku vai saturisku nolūku dēļ var apzināti neievērot pieturzīmju lietošanas principus (Vītola 1997: 29). Rakstniece Inga Jēruma romānā „Plaisa” atteikusies no interpunktijas zīmju un lielo burtu lietojuma, lai attēlotu alkohola reibumā esošas sievietes runu: *Tur jau daudz nevajadzēja mirla bija un mirla palika tablete tāpat nebūtu glābusi paliku zem akmeņa varbūt atrada kāds kam riktīgi palīdzēja...* (Jēruma 2016: 131)

Lai grafiski attēlotu runāta teksta pauzes un norādītu uz nespēju veidot loģiski sakarīgu domu, autori mēdz izvairīties no interpunktijas zīmju gramatiskā principa ievērošanas rakstībā. Uz pieturzīmju intensitāti tekstā norāda daudzpunktes lietojums: *Labi jau labi eju jau eju bet Marģerītim... khe... he... he... oioioi... vāks viņam es tev saku vāks...* (Jēruma 2016: 65)

Šajā rakstā pievērsta uzmanība interpunktijas zīmei kā konotācijas līdzeklim tekstā. Ar konotāciju saprasta teikumam vai

citai teksta vienībai (izteikumam) raksturīga emocionāla attieksme, pozitīvs vai negatīvs vērtējums, kāds nojaušams, bet vārdos nepateikts saturs u. tml. Pētījuma veidošanā galvenokārt izmantoti ekscerpti no 47 rediģētiem avotiem – mūsdienu prozas (1996–2017) un publicistikas – 24 prozas teksti, 25 žurnāli. Izmantoti arī nerediģēti, anonīmi interneta portālu komentāri (15 interneta portāli, 26 komentāri), kas ir starpžanrs starp publicistiku un sarunvalodu. Tajos komentāra tekstā emocijas un attieksme pret rakstā sniegto informāciju izteikta ar dažādiem grafiskiem līdzekļiem – interpunkcijas zīmēm, emocijzīmēm, lielajiem vai mazajiem burtiem u. tml. Pētījuma empīrisko bāzi veido aptuveni 300 plašāku sintaktisku konstrukciju vienības. Rakstā iestrādāta daļa (147 piemēri) no savāktā materiāla.

Autore prozas tekstus izvēlējusies atkarībā no interpunkcijas zīmju lietojuma tajos. Pētījuma veidošanā izmantoti 16 romāni, stāstu krājums, šausmu stāsts, eseju krājums, stāsts-trilleris, 2 atmiņu grāmatas. Izmantota aprakstošā metode, salīdzinošā metode, kvantitatīvā metode. Pētījumā aplūkots izsaukuma zīmes, jautājuma zīmes, daudzpunktes, domuzīmes un pēdiņu stilistisks lietojums tekstā, jo šīs pieturzīmes daiļliteratūrā un publicistikā lieto ne tikai gramatiskā funkcijā, bet tās atspoguļo arī stilistisku un emocionālu papildinformāciju. Raksturojamās vienības tekstā trekninātas.

Izsaukuma zīmes stilistisks lietojums

Latviešu rakstos pieturzīmes sāk parādīties atšķirīgā laikposmā. Šīs grafiskās zīmes var iedalīt gan pēc atrašanās vietas tekstā (beigu pieturzīmes, teikumā ievietotās pieturzīmes), gan pēc to funkcijas tekstā – īstās pieturzīmes, papildu pieturzīmes (Blinkena 1969: 48; Moze 1997: 4; Blinkena 2009: 53; Beitiņa 2009: 234). Tekstā tās lieto atsevišķi vai savienojumā ar citām interpunkcijas zīmēm. Izsaukuma zīme ir pieturzīme, ko parasti liek izsaukuma, vēlējuma, pamudinājuma teikuma beigās un aiz īpaši intonētiem izsauksmes vārdiem, piemēram, *Ā!* (VPSV 2007: 171). Izsaukuma zīme lietota jau 17. gadsimtā. Georga Manceļa darbā „Lettische Postill” (1654) tā sastopama izsaukuma, vēlējuma un pamudinājuma teikuma beigās (Bergmane, Blinkena 1986: 208). Autore rakstā pēc komunikatīvā tipa izšķirusi

divus teikuma veidus – izsaukuma teikums un pamudinājuma teikums. Izsaukuma teikumā paustas emocijas, bet pamudinājuma teikumā izskan rosinājums uz darbību. Empīriskajā materiālā tika konstatēti 100 izsaukuma zīmes lietojuma gadījumi. Autori izmantojuši divu veidu teikumus – izsaukuma teikumus (60) un pamudinājuma teikumus (25). Visbiežāk lietota viena izsaukuma zīme teikuma beigās. Izsaukuma teikumos paustas dažādas emocijas, piemēram:

- prieks, sajūsma: *Gratulēju, gratulēju, gratulēju!* (Ieviņš 1996: 27)
- pārsteigums, izbrīns: – *Kāds pārsteigums! Neesmu cerējusi, ka šogad kaut dažas rindas ieraudzīs dienasgaismu! – vaļširdīgi atzīstos, nopriecājusies par cilvēku ticību manām spējām.* (Tjarve 2002: 168)
- sašutums: *Nu es tevi negribu ne acu galā vairs ieraudzīt, mīļo precinieki!* (Ieviņš 1996: 46)

Izsaukuma zīmi var lietot arī pamudinājuma teikumu beigās. Tā izteikts aicinājums uz rīcību vai skarba pavēle:

Hei, visi – smejamies par viņu! (Joņevs 2013: 112)

Nu, tad atrodi to vepri! Ja filmiņa pazudīs... (Seleckis 2016: 46)

Pamudinājuma teikumā var izteikt arī laipnu aicinājumu:

Uzraksti dzeju! (Ieviņš 1996: 11)

– *Kārlis iesaucās, acīm mirdzot, – bet stāstiet, jaunkundz, stāstiet!* (Muktupāvela 2005: 42)

Interpunkcijas zīmju lietošanas principos minēts, ka stilistiskos nolūkos izsaukuma zīmes var dubultot (!!) vai trīskāršot (!!!) (Blinkena 2009: 371; Ceplītis et al. 1989: 254; Kniūkšta, Lyberis 1996: 53; Abaravičius 2002: 197). Lai pastiprinātu emocionalitāti, lieto divas izsaukuma zīmes teikuma beigās. Šādi izteikts prieks, sajūsma: – *Eu, tas būtu super, paldies!! No manis kaut kas garšīgs? Šampis varbūt, drīz Jaunais gads?* (Eņģele 2016: 251)

Textā bez konsituatīvi nesaistītām vienībām (teikumiem) ir arī konsituatīvi saistīti izteikumi, piemēram, reducējumi, izsacījumi. Procentuāli lielāko daļu (80 %, 240 vienību) ekscerptu veido teikumi, atlikušo daļu (20 %, 60 vienību) citas sintaktisku konstrukciju vienības. Ar reducējumu valodā saprot izteikumu, kurā konsituācijas ietekmē nav minēts viens vai vairāki strukturāli nozīmīgi teikuma komponenti (VPSV

2007: 321–322). Savukārt izsacījums ir izteikums, kura pamatā nav teikuma struktūras un kuru lieto kā gatavu runas formulu noteiktās saziņas situācijās, piemēram, izsauksmes vārds viens pats (VPSV 2007: 171). Konsituatīvi nesaistītas vienības izsaka pabeigtu ziņojumu un ir saprotamas ārpus konteksta, bet konsituatīvi saistītas vienības ir atkarīgas no konteksta un/vai situācijas (Lokmane 2005: 33). Konsituatīvi saistītos izteikumos izsaukuma zīme parādās biežāk, jo tie ir emocionālāki – jo mazāk vārdu, jo vairāk emociju. No prozas tekstiem ekscerpēti 40 konsituatīvi saistīti izteikumi (8 no tiem iestrādāti šajā rakstā).

Reducēta izteikuma beigās var lietot divas izsaukuma zīmes: *Bet viņai ir sastīpota galva!! Ir!! Vai kādam nav stangas, ar ko stīpas pārkniebt!?* *Viņai jāsit galva pret sienu!* (Ikstena 2001: 57)

Arī izsacījuma beigās mēdz lietot divu izsaukuma zīmes. Šādi atspoguļots kliegziens, kas neatgādina nevienu cilvēka radītu skaņu: – *NĒ!!* (Dreiže 2012: 44)

No 40 konsituatīvi saistītām vienībām, kas ekscerpētas no prozas tekstiem, trīs izsaukuma zīmes lietotas 15, divas izsaukuma zīmes 5, viena izsaukuma zīme 20 izteikumu beigās. Tas norāda uz teksta autoru vēlmi varoņa emocijas un attieksmi paust ne tikai vārdos, bet arī ar vairāku blakus rakstītu pieturzīmju palīdzību. Tā paustas dusmas, aizkaitinājums par krustbērna uzvedību: *Apsēdies, es teicu!!! Un tā kā lai miers būtu!!!* (Jērums 2016: 17)

Prozas tekstos vērojams pieturzīmju blīvējums. Ilzes Eņģeles romānā „Mazā Mis” izmantoti materiāli no publicistikas – valodiski nekvalitatīvi, sarunvalodā rakstīti citāti no sociālā tīkla. Rakstniece teikuma beigās lietojusi vairāk nekā četras izsaukuma zīmes. Iespējams, ka tas darīts, iedvesmojoties no sociālajos tīklos un interneta portālu komentāros redzamajām pieturzīmju lietojuma tendencēm (pieturzīmju blīvējums teksta vienības beigās). Lasītāja uzmanību autore piesaista ar lielo burtu lietojumu tekstā: *Jūs, rējēji tādi, nezināt nekā CITA, kā aprunāt citus vai jums žēl, ka viņi ir skaisti un slaveni, kaut jūs izputētu, SMIRDĪGIE komentētāji, un viss vairāk esmu priecīga, ka esmu pametusi šo pretīgo valsti un pret mani izturas kā pret cilvēku beidzot kaut kur KAUNS KAUNS KAUNS jums visiem!!! VALDĪBAS BANDA drebiet jūsu laiks beidzas!!!!!!!!!!!!!!* (Eņģele 2014: 98–99)

Margarita Grietēna stāstu krājumā „Kuģi lēni apledos: stāsti par mīlu, dzīvi, nāvi un eņģeļiem” blakus rakstījusi piecas izsaukuma zīmes. Stāsta varone sirds sāpēs piedzeras un atceras par savu mīloto: *Nu jau kļuva silti. Vēl malciņu, un tad būs okidoki. Labs gan tāds Napoleons. Na-po-leo... Leo... Nē!!!! Nekāds Leo! Aizmirsti!* (Grietēna 2016: 62)

Ja reducējums izsaka pamudinājumu uz kādu darbību vai pavēli, tā beigās likta izsaukuma zīme. Sieviete ar skaļu kliedzienu iztrieca kaķi ārā no mājas: – *Eidi!!! Ko tu dari! Marš, prom! – parādījās sieviete pāri sešdesmit, krāsotiem, glīti safrizētiem matiem, melnā zīda kleitā ar mazām rozā puķītēm.* (Jērums 2016: 5)

Izsaukuma zīme lietota arī tāda izsacījuma beigās, kas izsaka novēlējumu. Grāmatas varone atceras brīdi, kad apsveica savu māsu Lidiju dzimšanas dienā: – *Liducīt, daudz laimes jubilejā! – Tie, liekas, izskan tik vēsi, ka pašai sametas kauns.* (Tjarve 2002: 26)

Izsaukuma zīmi liek aiz īpaši intonētiem izsacījumiem. Tā lietota ar mērķi pievērst uzmanību šiem vārdiem, grafiski attēlot runāta teksta intonāciju ar pieturzīmēm aiz izsaukmes vārdiem. Pirmajā no citētajiem piemēriem pausts sašutums, bet otrajā – izbrīns:

Nocirst viņas sidraba birzi – ģimenes svētnīcu – un pārvērst to cūku kūti! Nu es tevi negribu ne acu galā vairs ieraudzīt, mīlo precinieķ! Ardievu! (Ieviņš 1996: 46)

Nu i nu! To gan mīļie latvieši nebija gaidījuši – ka viņus noliks uz viena plauktiņa kopā ar mīļajiem belorus, tātad viņi būs otrās zortes iedzimtjie. (Skailis 2003: 146)

Lai atklātu pozitīvu vai negatīvu attieksmi pret kādu teksta vienību (vārdu u. tml.), aiz tās iekavās likts iestarpinājums – vienība, kas ir kā teksts tekstā jeb izsaka autora komentāru par tekstu. Šāda iestarpinājuma beigās bieži likta izsaukuma zīme: *Dienu pirms dubulto sudrabkāzu (padomā tikai, jau divdesmit pieci gadi viņai ar Kārlī un Talsu māšai Hedvigai ar Teofīles tēvu kopā!) Kēlbranta madāma izjuta nelāgu satraukumu.* (Bauere 2015: 184)

Iekavās aiz kādas teksta vienības var atrasties tikai izsaukuma zīme bez paskaidrojošiem vārdiem. Tā var tikt izteikta papildinformācija par iepriekš minēto informāciju, piemēram, pārsteigums, šaubas, izbrīns (Guļevska 2002: 195). Romāna varone priecājas par

dāvanu, kuru viņai pasniegusi priekšniece: *Mani uzmundrināja Grenzenes (!) personīgā dāvana vārdadienā – „Depeche Mode” koncertieraksts. DVD UN CD.* (Eņģele 2016: 310)

Izsaukuma zīme likta retorisko jautājuma teikumu (emfātiska apgalvojuma vai nolieguma) beigās. Tā teksta autors paudis arī varoņa emocijas un attieksmi par Ziemassvētku laiku, kurā tēvs no bērniem atpērkas ar dāvanām: *Kas nekaiš būt tēvam, ja tik vien to rūpju!* (Līce 2014: 234)

Publicistikā emocionālu izsaucienu beigās liktas trīs izsaukuma zīmes. Tā pausta teksta autora attieksme, emocijas:

NB!!! Čūskas (mūsu platuma grādos bīstamākā ir odze) kodumi ir īpašs gadījums, tur nevajag nodarboties ar pašdarbību. (Klapere 31.05.2017., 31)

Slimnīca. Pacients pamostas no telefona zvana.

– *Labrīt, te jūsu ārsts.*

– *Labrīt, dakter, kā ar manām analizēm?*

– *Nu, neslēpšu, mēs jums atklājām sifilisu, difteriju, garo klepu, mēri, bakas, malāriju, cūciņu, dizentēriju un AIDS...*

– *Ārprāts!!! Tad dariet kaut ko!!!* (Vakara Ziņas, 11.08.2017. a, 42)

– *Kā vienā vārdā pateikt – „sievasmāte ar sievu aizbrauca uz laukiem, līdzī paņēma arī bērnus”?*

– *Yes!!!* (Vakara Ziņas, 30.12.2016., 44)

Interneta portālu komentāros teikumu beigās likta vairāk kā viena izsaukuma zīme:

Da tas Sējāns ir lopu lops un tas ir arī viss!!! Mega iedimīgais mēsls! Dēļ šitiem gājieniem ne es ne kāds no manim radiem un paziņām vairs neapmeklēsim nevienu viņa koncertu. Pieaudzis vīrietis nīrgājās !! Fui!!! (jauns.lv, 19.09.2017. a¹)

tu esi,zaglis un bezgodis !!! Un kā tikai kādam var ienākt prātā šādi iedzīvoties, tas prātam ir netverami. (jauns.lv, 19.09.2017. b)

Salīdzinot ar prozas tekstiem, kur reti sastopams vairāk nekā piecu izsaukuma zīmju blakus lietojums, interneta portālu komentāros paralēli var tikt rakstīts daudz izsaukuma zīmju: *Viņa patiesam daudz devusi mums!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!* (jauns.lv, 12.12.2017.)

¹ Šeit un citviet rakstā autore citātos no interneta portālu komentāriem atstājusi autoru tekstu nemainītu – nav labotas pareizrakstības, interpunkcijas u. c. kļūdas.

Arī presē iespējami gadījumi, kad izsaukuma teikuma beigās liktas piecas izsaukuma zīmes. Tas vērojams intervijas tekstā, kur intervētājs iesāk, bet intervējamais pabeidz teikumu:

SPORTS IR...

Izmainījīs manu dzīvi!!!! (Smilga 12.2016., 15)

Izsaukuma zīme kopā ar tekstā ievietotu iestarpinājumu var atrasties iekavās aiz kādas teksta vienības, tā paužot attieksmi pret izteikto vārdu saturu:

*Turklāt, pēc cūcības likuma, draudzene uz jūsu kopīgo branču noteikti atskries nokavējusies, izspūrusi un tīksmīgi piesārtusi (**ņemtu to zosi un apgrieztu sprandu!**) vai ballītē tiks noceltas visas citas, tikai ne tu.* (Reinholde 12.2016., 66)

Papildinformāciju var izteikt, arī aiz kādas teksta vienības iekavās ievietojot izsaukuma zīmi bez paskaidrojošajiem vārdiem. Šāds izsaukuma zīmes lietojums redzams gan preses izdevumos, gan interneta portālu komentāros:

Pāraprūpes pamatā visbiežāk ir vēlme pēc savas (!) vērtības apstiprināšanas. (Una, 01.2017., 37)

Latvijai iegūtā 5 - 8.vieta ir labākais panākums(!) Eurobasket pēdējos 20 gados! Tāpēc ar prieku(!) sagaidīsim lidostā Latvijas komandā labi spēlējošos K.Porziņģi, Dāvi un Dairi Bertānus, Jāni Timmu, Jāni Strēlnieku, Rolandu Šmitu... (delfi.lv, 12.09.2017.)

Jautājuma zīmes stilistisks lietojums

Jautājuma zīme ir pieturzīme, ko parasti liek jautājuma teikuma beigās, retāk aiz atsevišķiem stāstījuma teikumā iekļautiem jautājuma vārdiem vai vārdu savienojumiem ar jautājuma nozīmi, piemēram, *Uz jautājumu kā? grūti atbildēt* (VPSV 2007: 175). Jautājuma zīme lietota jau katoļu katehismā (1585): *Bhet ko bues wenam/ Chrištītam cilwekam titcet?* (korpuss.lv/senie). Prozas tekstā jautājuma zīme likta retoriska jautājuma teikuma beigās. Šis jautājums pats jau ietver sevī uzsvērtu apgalvojumu vai noliegumu – jautājuma forma ir tikai apstiprinājuma līdzeklis (Liepa 2003: 353; termini.lza.lv). Jaunais vīrs pieņemts armijā, atstāj sievu vienu pašu, vairs neatgriežas: *Zēns iedeva sieviņai buču, noteica, lai gaida viņu mājās, un Zilo lakatiņu*

=====
dungodams, devās uz Kurzemes pusi. Vai kāds varēja iedomāties, ka tā ir viņu pēdējā tikšanās? (Grietēna 2016: 56)

Prozas teksta varonis pats var uzdot sev jautājumus un pēc tam arī uz tiem atbildēt. Šādu teikumu beigās likta jautājuma zīme: *Ko viņi tur, aiz kārkļu ceriem darīja? Varbūt skūpstījās? Jā gan – skūpstījās! Vai citādi Irmai tagad lūpas tā kvēlotu?! (Ieviņš 1996: 16)*

Prozas tekstos atrodami arī tādi jautājumi, uz kuriem nevar sniegt atbildi un kuru beigās likta jautājuma zīme. Tajos paustas varoņa pārdomas par dzīvi, kādu situāciju u. tml.:

Klusībā domāju, kas dod man garaspēku? Vai plosošās ciešanas, kas ieslēgušas manu dzīvi tragisma ietvarā? (Tjarve 2002: 146)

Kas tur vaidēja? Kāpēc? Vai tas bija brīdinājums? Sauciens palīgā? Lūgums pēc atpestīšanas? Ja šeit uzkavēšos vēl ilgāk, vai tā vaidēšu arī es? (Dreiže 2012: 256)

Lai pastiprinātu emocionalitāti, norādītu uz izbrīnu, dusmām u. tml., teksta autors izmanto pieturzīmju blīvējumu – trīs jautājuma zīmes teikuma beigās: *Sievas pūra spilvens, izrotāts pašas darinātiem izšuvumiem. „Eiženij, mīlotā, kā tu tā varēji???”* (Bauere 2015: 37)

Ja dialoga laikā kāds no sarunas dalībniekiem cenšas parādīt, ka nesaprot uzdoto jautājumu vai izliekas, ka nezina, par ko ir runa, aiz reducējuma tekstā var parādīties trīs jautājuma zīmes:

– *Tas kartupeļu puisis no kolhoza, – turpināju liet eļļu ugunī.*

– *Kas???* – *Īrisa pieklusināja balsi un, šķiet, izgāja otrā istabā.*

– *Nu tas, kurā tu biji iemīlējusies pirmajā kursā talkas laikā!* (Grietēna 2016: 50)

Nora Ikstena izteikumu beigās likusi gan vienu, gan divas jautājuma zīmes. Divas jautājuma zīmes lietotas, lai norādītu uz sarunas biedra izbrīnu, neizpratni: *Pārbiedēts bērns iestājas atvērtās durvīs un, skaļi raudot, kliedz: „Man nav savas somas.” Ārija iztrūcināta nomet šujamo pie malas: „Domas, bērniņ? Tev nav savas domas???” Atmiņas par sīko pārpratumu ietiecās tukšumā. Viņa iet tālāk.* (Ikstena 2001: 19)

Jautājuma zīme likta iekavās aiz vārda, uz kuru tā attiecas, proti, tā norāda uz teksta autora attieksmi pret šī vārda saturu. Nav skaidri minēts, ka ar Kāds ir domāts Dievs. Iespējams, ka autore ar to domājusi likteni vai kādu augstāku spēku: *Es sapratu. Viņi viens otram bija sūtīti kā skaista, dārga dāvana, un to vajadzēja prast novērtēt. Pārāk*

zīmīga, pārāk nepārprotama bija viņu otrā tikšanās. Tā vien šķita, ka kaut kur augšā Kāds (?) smaida un teic: *izbaudiet savu mīlestību, piepildiet to, lai jums vieglāk dzīvot tālāk!* (Grietēna 2016: 34)

Tāpat kā izsaukuma zīmi, jautājuma zīmi var likt iekavās aiz iestarpinājuma, kas ievietots teikumā. Tā teksta autors izsaka šaubas par izteikto vārdu patiesumu (Guļevska 2002: 194): *Eiženija – pat čukstus šo vārdu nedrīkstēja pieminēt, tomēr nelaimīgās (vai tomēr – laimīgās?) priekšteces tēls, ne lūgts, ne aicināts, bieži iepletās līdzās kā bieža migla, apviya neredzamas rokas ap kaklu un nelaida vaļā.* (Bauere 2015: 115)

Dialogā trīs jautājuma zīmes tekstā norāda uz spēcīgu emocionālu reakciju, ko pat nevar izteikt vārdos. Tā izteikta neizpratne, pārsteigums, izbrīns:

– *Kungs! Ko jūs atļaujaties? – es liecos pie somiņas, kas nokritusi man pie kājām. Arī Kārlis smagnēji noliecas, bet iztaisnojies skatās uz nogāzēju, stāv sastindzis kā ozola bluķis un klana galvu. Soma karājas viņa rokā kā tukšs spainis pie vindas.*

– ???

Tas taču Blaumanis! Mans vecais brūtgāns!

Ha, hā! (Muktupāvela 2005: 46)

Tā kā daiļliteratūra ne vienmēr tiek normēta, nereti pieturzīmes lietotas, ievērojot individuālās normas:

Ka esot... iemīlējies?! Nē, tas nemūžam nevarēja būt tiesa! Late noteikti pārklausījās vai arī viņš uztraukumā pārteicās, bet... No sirds pilnības mute runā? No sirds pilnības??? (Bauere 2015: 141)

Es??? – *meitene tēloja izbrīnu.* (Jēruma 2016: 122)

Publicistikā retoriskus jautājumus izmanto gan rakstu virsrakstos, gan pašā rakstā, lai pievērstu lasītāju uzmanību un radītu vēlmi iepazīties ar rakstā pausto informāciju:

Kurš tēvs gan pēc šādiem vārdiem liegtu savas meitas roku? (Bula 01.2017., 33)

Kā izaudzināt īstu vīrieti? (Asare 28.01.2015., 28)

Kas mūs aizrauj? (National Geographic Latvija, 01.2015., 6)

Publicistikā izmanto līdzīgus tekstveides paņēmienus kā prozā. Intervijas tekstā sarunas partneri var būt vairāki. Intervētājs uzdod jautājumu, intervējamais (viens vai vairāki) atbild. Kad intervija tiek

publicēta, par sarunas partneri kļūst informējamais jeb lasītājs. Iespējams vērot gadījumus, kad intervējamais atbildes laikā pats uzdod sev jautājumu, uz kuru pēc tam arī atbild, vienlaikus intervējamam pildot arī intervētāja funkciju:

Kāpēc jāgaida līdz desmitajam randiņam? Man prātā nāk tikai viena atbilde – tev ļoti gribas tikt pie desmit bezmaksas vakariņām un nav pārlicēbas par to, ka sekss ar šo puisī izrādīsies labāks par ēdienu. (Panca-Zaiceva 01.2017., 54)

Bet smukais Andris... Kam viņš ir smuks? Kādam ir, kādam nav. Tā ir tāda tukša, neko par tavu personību neizsakoša runāšana. (Mengiša 23.05.–29.05.2017., 34)

Neizpratni un dusmas ar divām izsaukuma zīmēm iespējams paust arī publicistikā:

Kas nevar biļeti nopirkt?? Plikdīrsis jebanijs (jauns.lv, 18.09.2017. b)

Tak kam nav naudiņas, lai iet kājām! Kur problēma?? (jauns.lv, 18.09.2017. b)

Lai izteiktu šaubas par izteikto vārdu patiesumu, jautājuma zīme kopā ar iestarpinājumu vai bez tā var atrasties iekavās aiz kādas teksta vienības:

Salīdziniet bijušo ministri-latvieti Zviedrijā un esošo prezidentu-latvieti(?) Latvijā un izvērtējiet – kurā vietā godīgums ir Bērziņam? „Kājiņās” vai pa-aļā (tvnet.lv, 18.01.2015.)

*Skaidri un ironiski romānā aprakstīta ikdienas sadzīve komunālo dzīvokļu šaurībā un domājoša cilvēka centieni iekļauties (**vai neiekļauties?**) Padomju Savienības cildinātajā padomju cilvēka standartam atbilstošajā ikdienas futrālī.* (Una, 05.2017., 112)

Publicistikā jautājuma zīme kopā ar iekavās liktu piebildi lietota, lai uzrunātu lasītāju, pievērstu viņa uzmanību: *Tad draudzenes puisis iemīlējās Airisā, bet draudzene apprecējās ar Airisas puisī, un visbeidzot (**vai jūs vēl sekojat?**) Airisai bija kaislīgs romāns ar pašu draudzeni...* (Dumbere 01.2017., 39)

Šajā piemērā jautājuma zīme aiz iekavās likta iestarpinājuma likta ne tikai, lai pievērstu lasītāja uzmanību, bet arī, lai norādītu uz attiecību absurdumu aprakstītajā ģimenē: *Viss šķiet tīri pieklājīgi līdz brīdim, kad saveļc paralēles – viņas brālis (Robs) ir kopā ar grūtnieci,*

=====

topošo sievu (Blac Chyna), kura ir māšas (Kailijas) drauga (Tyga) bērna māte (paspēji izsekot līdzi?). (Cosmopolitan, 02.2017., 14)

Anekdošu slejā jautājuma zīme dialoga replikas vietā norāda uz neizpratni, pārsteigumu:

Bāra menedžeris – bārmenim:

– Šodien tev jāsavajauc tāds kokteilis – 5 grami šņabja uz 100 litriem ūdens!

– ?

– Homeopātiem darba ballīte! (Vakara Ziņas, 03.03.2017., 44)

– Dārgais, kas tur zvanīja?

– Nezinu, liekas, ka sinoptiķis.

– ?

– Uzdeva dīvainu jautājumu: – Nu ko, saulīt, horizonts jau tīrs? (Vakara Ziņas, 11.08.2017. b, 42)

Arī interneta portālu komentāros teikuma beigās lietots pieturzīmju blīvējums: *Kada veida var kontus sajaukt???* *Tas nav iespējams, it ipashi ja lieto internet banku, kur paradas tava vards uzvards.* (jauns.lv, 19.09.2017. b)

Interneta portālu komentāros emociju un attieksmes paušanai blakus var lietot vairāk nekā trīs jautājuma zīmes, tā norādot uz teksta autora vēlmi izcelties pārējo komentētāju vidū:

kā tur bija ar Irāku, Buša brūte, iznīcinātāju atbalsītāja ?????????????? (jauns.lv, 30.09.2017.)

Min.Prezid. nesajēdz , ka Latvijā vairāk kā 100 000 nevar dabūt darbu , kaut par vidējo algu , ap 370 000 ārpus Latvijas ir Latvijas darbaspēks kam Latvijā nav darba ? Kučinskim galīgi nav sajēgas kas Latvijā notiek . Šausmas – saucas Ministru Prezidents ? ? ? ? ? (jauns.lv, 18.09.2017. a)

kapec Bavarija ir tik skaista,bet krievija, ar milzīgajam dabas bagatibam, atgadina piekjetitu lopkautuvi, vai vainiga ir uzvara par fashizmu????? (jauns.lv, 19.09.2017. d)

Izsaukuma zīmes savienojums ar jautājuma zīmi

Stilistiskos nolūkos teksta autors mēdz lietot dažādus interpunkcijas zīmju savienojumus. Tekstā jautājuma zīmi var

lietot kombinācijā ar izsaukuma zīmi pirms vai pēc tās – teikumam vienlaikus ir gan jautājuma, gan izsaukuma teikuma raksturs. Ja jautājuma zīme lietota pirms izsaukuma zīmes, tajā dominē jautājums. Tā iespējams paust dažādas emocijas – pārsteigumu, dusmas u. tml. Ja izsaukuma zīme novietota aiz jautājuma zīmes, tā atbild uz iepriekš izteikto retorisko jautājumu ar kategorisku nē vai arī norāda uz to, ka izsaukums paūž noliedzošu izbrīnu (Vītola 1997: 110):

– *Ak Dievs! – Sāra iekliedzās, aizklādama seju ar plaukstām. – Ko tas viss nozīmē?!* (Sakss, Liepnieks 2014: 410)

Tak mostieties, kas mums, latviešiem, svešas tautas jēzuliņiem jāskrien pakaļ??! (delfi.lv, 13.09.2017.)

Uz šlabraku nepārtraukti var pukoties un dusmoties, un, nedod Dievs, viņš to darbu atradīs! Kā viņa tad izcelsies?! Klasiska līdzatkarība. (Mengiša 11.04.–24.04.2017., 21)

Jautājuma zīmi tekstā var lietot savienojumā ar vairākām izsaukuma zīmēm. Jo vairāk izsaukuma zīmju aiz jautājuma zīmes, jo spēcīgākas emocijas izteiktas. Vērojams eksperiments ar pieturzīmju kvantitāti (Vītola 1997: 92):

Mazbērzs datus ignorēja, ieskatījās man kaklā – kādas sūdzības?!!!! Vesels „Gredzenu pavēlnieks” pierakstīts un viņš vēl prasa, kas man kaiš!!!! (Eņģele 2016: 261)

Neticami, bet fakts, ka Eiropas Valsti Latvija var sads absurds notikt. Davanas esot jaatdod!!!!??? (jauns.lv, 19.09.2017. c)

Izsaukuma zīmi lieto kombinācijā ar vairākām jautājuma zīmēm, tā parādot, ka izteikums vairāk uztverams kā jautājums. Ar pieturzīmju kombināciju izteikts sašutums, nepatīkams pārsteigums:

– *Ko?!? Ko jūs teicāt? – Santa iesaucās un nostājās nelūgtajam ciemiņam otrā pusē.* (Grietēna 2016: 174)

Skolu virtuve, tā ir vesela ķēdīte, vakaros nāks mājās vieglākām tašām. Biežāk vajag pakontrolēt, kas, no kurienes un kādus produktus piegādā. Un vai bērniem tiek tie labākie?!?!? (jauns.lv, 09.09.2017.)

– *Sveiki, draugi! Nu, vai esat gatavi šodienas kontroldarbam?*

– *Kādam kontroldarbam?!?!?*

– *Kas tas par kontroldarbu?!?!* (Ilustrētā Junioriem, 10.2016.,

Šis interpunkcijas zīmju savienojums kopā ar iestarpinājumu var atrasties iekavās aiz kāda vārda, tā paužot attieksmi pret to. Tā pausta neizpratne, sašutums: *Meita aizprecējusies uz Portugāli (šausmas, ko tur var iesākt latviešu zeltene?!), vedekla jau nenāks logus mazgāt...* (Grietēna 2016: 48)

Tā var uzdot arī jautājumu teksta adresātam: *Arvien biežāk pamostos mokošās paģirās, turklāt jau esmu izstrādājusi teoriju, ka zilos lokus zem acīm rada sarkanvīna tanīni (ģeniāli, vai ne?!).* (Siliņa 02.2017., 96)

Preses izdevumos izklaides sadaļās ievietotas anekdotes. Nereti tajās dialoga replikas vietā var parādīties šī pieturzīmju kombinācija. Tas norāda uz sarunas dalībnieka neizpratni, apjukumu. Pieturzīme kļūst par simbolu, tiek lietota kā grafiska zīme dažādu izjūtu, parādību apzīmēšanai (apmēram pasaka to, ko remarkas lugā):

Ārsts:

– *Jūsu dienas ir skaitītas.*

– *?!*

– *Rīt uz darbu.* (Kas Jauns, 09.–15.05.2017., 52)

Vispirms var lietot izsaukuma zīmi, pēc tam jautājuma zīmi, tā norādot uz to, ka teikums uztverams kā izsaukuma teikums ar jautājuma teikuma modalitāti. Tā iespējams paust pārsteigumu u. tml.:

Santa bija pārsteigta – kā, vai tad vīram ir lieka nauda, ko mierīgi atdot Ģirtam!? (Grietēna 2016: 193)

Tā tad iedvesmojoši, par kaut ko pārliecinoši- ka līmenis straujji aug, bet vēl vajag, un par kolosālu komandas garu! Tas ir maz!? (delfi.lv, 12.09.2017.)

Ja netiec gudra, ko celt galdā ciemiņiem, labs risinājums (kas tikai no pirmā acu uzmetiena šķiet riskants) ir pajautāt padomu jubilāram. Pirmkārt, kurš te šodien galu galā ir galvenais!? (Asare 31.05.2017., 35)

Daudzpunktes stilistisks lietojums

Daudzpunkte ir pieturzīme, ko galvenokārt lieto stilistiskos nolūkos (VPSV 2007: 78). Latviešu interpunkcijā daudzpunkte sāk parādīties 18. gadsimtā kopā ar daļu no mūsdienās lietotajām pieturzī-

mēm – domuzīmi, apaļajām pēdiņām, apostrofu. Tas noticis gadsimta beigās Gotharda Frīdriha Stendera darbu ietekmē (Blinkena 2009: 65). Daudzpunkte teikumā no abām pusēm atdala sarunvalodā lietojamus diskursa iezīmētājus tādus kā *ē*, *mmm*, *ā* u. tml. Tos izmanto grafisku paužu attēlojumam, lai norādītu uz personas apdomāšanos pirms tālākā teksta, nespēju uzreiz atrast īstos vārdus domas formulēšanai:

– *Ja es jau nebūtu tik mmm... ē... ā... slavena, es pieteiktos mmm... ē... ā... Mis Rīga un Mis Latvija konkursos. Bet tā nebūs mmm... ē... ā... godīga konkurence, tā teikt, fair play!* (Eņģele 2014: 42)

Ē... Man labāk kaut kas... priecīgāks. Ē... deju mūzika! (Eņģele 2016: 131)

Arī preses izdevumos ievietotā anekdošu slejā dialoga replikas vietā var parādīties šāda sarunvalodai raksturīga parādība:

Fizikas eksāmens. Pasniedzējs paģirains un nikns, nolemj izgāzt visus studentus līdz pēdējam. Ienāk pirmais. Pasniedzējs:

– *Iedomājieties, jūs braucat autobusā un jums ir karsti, ka nav ko elpot. Ko jūs darīsiet?*

– *Atvēršu lūku!*

– *Lieliski, tagad aprēķiniet izmaiņas autobusa aerodinamikā.*

– *Ēēē... (Vakara Ziņas, 26.05.2017., 44)*

Agrāk tagadējo trīs punktu vietā daudzpunkte apzīmēta ar četriem un vairāk punktiem, piemēram, Z. Zūleksa un H. Zīles grāmatā „Vadonis latviešu valodas mācībā” (1891): *Es gāju viņam pakaļ.....* (Blinkena 2009: 101). Tradicionālās daudzpunktes (...) vietā mūsdienā prozas un publicistikas tekstos var parādīties arī daudzpunkte, kas sastāv no vairāk kā trīs punktiem: *LIECIET tacu tas NABADZITES miera....viNAI...tacu par BRIVU ir tikai APSARDZE.... AUTOMASINA DZIVOKLISDARGA rajona...ari visi komunalie maksajumi apkopeji.....uttttttttt tapec to PULKSTANI vinai vajaga lai KONTROLETU....ka VISSSS.ir laicigi PADARITS....UN KUR TAD VEL SEVIS APKOPE...Par brivu.....* (jauns.lv, 19.09.2017. c)

Daudzpunkti teikuma sākumā vai vidū lieto, lai parādītu vārdu vai burtu izlaidumu. Šāds izlaidums var atrasties starp tiešo runu un piebildi, aizstāt daļu no tekstā izmantota vulgārisma (*bl...* u. tml.):

divās daļās). Autore ar daudzpunkti norāda uz to, ka otrs pārtrauc pirmo, neļauj pabeigt, turpina pats domu. Aiz daudzpunktes teksts rakstīts ar mazo burtu – otrs sarunas dalībnieks turpina iepriekšējā runātāja teikto:

– *Kortelīti kungam! Miroņa pirkstus, kādu duci un...*

– *... kādu reņģīti, zirnīšus, speķīti... – viņš izvaidēja un bija laimīgs. Un dabūja kāroto.* (Muktupāvela 2005: 39)

Arī rakstniece M. Grietēna grāmatā „Kuģi lēni apledos: stāsti par mīlu, dzīvi, nāvi un eņģeļiem” izmantojusi šo pašu dialoga principu – otrais runātājs turpina pirmā runātāja teikto:

Es neesmu alkoholiķis... Labi, es varbūt kādreiz iedzeru tā pavairāk, bet...

– *...īstenībā nemaz nevēlies piedzerties, bet vienmēr „tā sanāk”.*

To jau es dzirdu ne pirmo gadu! (Grietēna 2016: 18)

– *Biju Centrāltirgū, – Īrisa pavēstīja. – Man bija beigušies...*

– *...kartupeļi?* (Grietēna 2016: 52)

Iespējams arī cits dialoga modelis. Pirmās runātājas teiktais pabeigts ar daudzpunkti, bet nākamo divu runātāju replikas iesāktas ar to. Aiz daudzpunktes teikums turpinās ar mazo burtu. Tā grafiski nošķirts nākamo divu runātāju teksts no iepriekšējā. Tie ievietoti pa vidu pirmās runātājas teiktajam. Šādi teksta autore mēģina parādīt vairākas vienlaicīgi notiekošas sarunas. Kā filmās: kadru nomaina, bet iepriekš sāktais dialogs turpinās, mums to nedzirdot:

– *Nu jā, kā es to agrāk nesapratu? Ar govīm taču ir ... – Kārlis iesaucās, acīm mirdzot, – bet stāstiet, jaunkundz, stāstiet!*

– *Tāpēc, ka vienīgais pareizais ceļš te būtu – kārtīga grāmatvedība! Katra mana darbinieka ieguldītā darba svēršana vai mērīšana un dabūto skaitļu ierakstīšana sevišķā priekš tam ierīkotā grāmatā, – es ar pirkstu sāku grafēt uz galda miroņpirkstiņu siera drupačas, likt no šķīvja izņemto zirņus kā tabulā, skaidrojot kā lektore, – bet to nu gan derētu pārdomāt, vai nevajadzētu tomēr ar nopietnību ķerties pie darbinieku kārtīgas pārbaudīšanas. Es domāju, pietiktu mums sākumam pat tikai ar to, ka mēs zinātu, cik labuma dod katrs darbinieks...*

– *... par ko viņa runā? – kāds ormanis ļoti aizdomīgi pajautāja otram, es saklausīju.*

– ... *par govīm, nedzirdi? – ar strupu pirkstu pabaksfīdams zirni uz notaukotā galda, otrs manī neklausījās, bet atkārtoja Kārļa teikto. Tas viņam šķīta pārlicinošāks sarunu biedrs.* (Muktupāvela 2005: 42)

Iespējams arī cits dialoga variants – pirmais runātājs nepabeidz teikumu līdz galam (ievēro pauzi runā), bet otrs uzdod jautājumu. Pēc tam pirmais runātājs turpina iesākto teikumu. Daudzpunkte šoreiz likta pirmā teikuma beigās un pirms izteiktās domas turpinājuma:

– *Lielbritānijas pilsonim Dousonam būs jāpārdod savs Rīgas dzīvoklis...*

– *Dousonam?*

– ...*kuram patiesībā arī pieder Normunda dzīvoklis.* (Ermlere 2016: 157)

Ar daudzpunkti var beigties viena runātāja teiktais – doma nav pabeigta līdz galam – un sākties, turpinot izteikto domu, otra sarunas dalībnieka piebilde:

– *Nokritu no debesīm! – Maruta smējās. – Dieviņš mani sūtīja pie tevis, lai...*

– ...*lai es beidzot saprastu, kas ir mīlestība! – Marģers viņu pārtrauca.* (Jērums 2016: 44)

Aiz kola kā atsevišķa dialoga replika ar daudzpunkti teikuma sākumā no piebildes izdalīta tiešā runa. Aiz kola teksts rakstīts ar mazo burtu:

Mēs bijām izdzēruši kortelīšus sausus, nograuzuši visus sālītos mironpīrkstiņus, un es sapratu, ka gribu beigt tā skaisti:

– ... *un tikai kārtīgi un nenogurstoši pārbaudīdami mūsu darbinieku atdevību darbam, mēs izaudzināsim labus strādniekus un mierīgi varēsim šķirt no viņiem mācekļus!* (Muktupāvela 2005: 42)

Viens dialoga partneris teikto iesāk bez pauzes, bet otrs ar to – teikums iesākts ar daudzpunkti. Šādi teksta autore mēģina vienu no otras nošķirt dialoga replikas un reizē norādīt uz sarunas dalībnieces apdomāšanos pirms atbildes:

Es redzēju, kā Elks ieiet lomā. Vismaz viņš pats tā man teica: „Mīla, tu redzi, kā pa manu ķermeni sāk plūst Kornvolas hercoga asinis. Kādā krāsā tās ir?”

– ... *nu, kā visiem...*

– *Zilas! Kā tu nespēj iedomāties, ka šajā brīdī manas kļūst zilas?*

=====

Dīžciltīgas... – Elks uz mirkli ir izlēcis no lomas, kurā bija iegājis kā blakus istabā. (Muktupāvela 2005: 62)

Arī preses izdevumos intervijas tekstā izmantoti līdzīgi tekstveides paņēmieni. Intervējamā atbilde ievietota pa vidu intervētāja replikai. Intervētāja dialoga replika pabeigta ar daudzpunkti, intervējamā atbilde iesākta ar to, pēc tam intervētāja replika turpināta ar daudzpunkti:

Jums ir tāda dziesma – man apnicis būt vajadzīgam...

Marts: – ...kā ritenšiem pulkstenī.

...un labāk kā naktsvijolei noziedēt. Kā atrodāt balansu starp pienākumu un ziedēšanu? (Landorfa 05.2017. a, 43)

Intervējamā replikas beigās likta daudzpunkte, bet intervētājas replika turpināta ar to – viņa pabeidz teikumu:

Esmu profesionāla, zinu, kādu prezentāciju sagatavot, lai nokomunicētu. Es nemācu...

... dzīvot?

Jā! Cenšos nekad nevienam neko nepārmest. (Landorfa 05.2017. b, 79)

Viena no sarunas dalībnieku atbildēm pabeigta ar daudzpunkti, otra – turpināta ar to. Tā intervējamie viens otru papildina, piedalās intervijas teksta veidošanā:

Kristīne: – Man sen bija sajūta – ja būs puika, tad Eduards. Kad piedzima, bija skaidrs...

Marts: – ...ka viņš ir Eduards. (Landorfa 05.2017. a, 44)

Vērojams arī tāds dialoga modelis, kurā intervējamais nepabeidz teikumu līdz galam, bet intervētājs to turpina, vienlaikus uzdodot arī jautājumu:

Kad man bija četrpadsmit, uztaisījām ar čomiem grupu, spēlējot ir baigi labā...

... izlādēšanās? Var izlikt agresiju?

Jā. Vīriešiem jau vajag izlikt agresiju – vai nu jāiet medībās, vai jāspēlē grupā, jāiet boksēties vai peldēt... (Landorfa 05.2017. c, 30)

N. Ikstena romānā „Jaunavas mācība” daudzpunkti rindkopas sākumā un arī beigās lietojusi, lai no pārējā teksta nodalītu paralēlas darbības atspoguļojumu:

Mazs, balts šunelis sargādams lādina svešo nācēju. Asnāte apstājas pagalma vidū un gaida.

...tai mirklī rudens saule apžāvē Marijas piena kannu, tai mirklī zedeņu dārziņā miķeļi skatās saulē, tai mirklī Ķurzēnu virtuvē pulkstenis bimbina īstenības stundu, tai.., tai mirklī rūsganās piejūras pļavās viņu pie sevis paņem māte valoda un tēvs laiks, tai brīdī Ķuzēnu virtuvē pulkstenis bimbina īstenības stundu...

„Pagāns, vai liksies mierā,” čokurā savilkta večiņa tuvodamās apsauc lādinātāju. (Ikstena 2001: 60)

Daudzpunkte kā stilistiska pieturzīme lietota arī teikuma beigās. Daudzpunkti var rakstīt aiz iestarpinājuma, kas pauž attieksmi pret kādu parādību. Tā var izteikt pozitīvas emocijas, piemēram, prieku, sajūsmu: *Iemirdzas eglītē sveču liesmiņas, kamīnā liksmi šaudās uguns mēlītes. Ak, bērniņa!* (**Kad piparkūkas bija gardākas un sniega daudz vairāk...**) (Laimiņa 01.2017., 95) vai negatīvas emocijas (sašutumu) – *Padomājiet labi! (Pagaidām gan izskatās, ka šajā novadā joprojām cieņā ir malēniskā pārcentība, nesot Gaismu ar maisiem istabā...)* *Lai veicas visiem iesaistītajiem! Un – arī vērotājiem no malas...* (delfi.lv, 13.09.2017.)

Daudzpunkti burtu izlaiduma grafiskai attēlošanai lieto arī teikuma beigās. Tā var aizstāt daļu no tiešās runas:

– *Mamm, tā ir **Je...** – Danuta mēģina paskaidrot, taču tiek pārtraukta pusvārdā.* (Egle 2016: 25)

– *Man **slīk...** – nepaguva pateikt, pagriezās uz sāniem, un viss kuņģa saturs vēlās laukā, notraipīja sevi, gultasbiedru, palagu un segu.* (Auziņš 2017: 37)

Daudzpunkte var aizstāt visu teikumu tekstā. Šāds grafisks paņēmieni izmantots dialogos, kur otra persona neatbild uz pirmās personas teikto, bet ietur pauzi, jo nevēlas atbildēt, neuzskata, ka ir vērts atbildēt. Dialogs savā ziņā kļūst par monologu:

– *Būtu labāk audzinājušas bērnus!*

– *Anton, es arī gribu bērnu.*

– ...

– *Es uz ielām redzu tikai grūtnieces. Ja lasu citos žurnālos publicēto, tad pirmie teksti ir par modēm un bērnkopību. Esmu kā apšēsta. Kam tad es visu sakrāto atstāšu?*

– *Strādāt vajag, tad tev nenāks dumības galvā. Mums taču jau ir, kam atstāt...* (Muktupāvela 2005: 242)

Publicistikā daudzpunkte lietota rakstu virsrakstos. Šis stilistiskais paņēmieniņš izvēlēts, lai piesaistītu lasītāju uzmanību, radītu viņos interesi par to, kas ir pausts rakstā:

Bet ja nu karš... (Lukošus 15.–21.01.2015., 14)

Rosīgs birojs, bet tad... (Aldermane, Jārdlijs 15.–21.01.2015., 18)

NO BĒRNA MUTES... (Una, 01.2017., 37)

Daudzpunkte kombinācijā ar izsaukuma zīmi vai jautājuma zīmi

Izsaukuma zīmi lieto kopā ar daudzpunkti, ja aiz izsaukuma teikuma seko lielāka pauze. Ja starp pabeigtiem izsaukuma teikumiem runātā tekstā ir pauze, grafiski to attēlo kā izsaukuma zīmes rakstījumu pirms daudzpunktes. Šādi daudzpunkte norāda uz psiholoģisku pauzi, kas seko aiz „emocionāli skaļajiem” teikumiem. Pauze pilda izsaukuma ekspresijas mazinātāja funkciju, sagatavo noteikta zemteksta uztveri (Vītola 1997: 93):

Beidz mani plosīt!... Pietiek!... Kas vairs vajadzīgs tām nelaimīgajām, ja... viņas jau debesīs? (Seleckis 2016: 55)

Lorai visu laiku vajadzēja čurāt. Jā... tas bija forši, žēl, ka „sen un nav taisnība”... Wow! Nu redz, kur ir! Visredzamākajā vietā pakārusi! Oho-ho-ho-ho!... Nu tad – see you!” (Grietēna 2016: 66)

Arī jūtas un attieksmi ir iespējams grafiski attēlot ar šo pieturzīmju savienojumu. Vientuļas sapņotājas pārdomu atspoguļojums: *Ja vēl spēju sapņot vaļējām acīm un ilgoties pēc tā, kas reāli piepildītu garās, vienmuļās, tukšās dienas, sirds vēl nav mirusi dzīvei. Arī tā ir laime!...* (Tjarve 2002: 32)

Jo vairāk izsaukuma zīmju blakus lietots, jo spēcīgākas emocijas izteiktas. Aizkaitinājuma kļiedzienu atspoguļojums attēlots kā trīs izsaukuma zīmju savienojums ar daudzpunkti: *Pārplēsa man kleitu pa vidu pušu. Es viņai – naudu. Viņa man kļiedz – par manu sabojāto dzīvi trīsdesmit latu!!!!... Piedod, Florence.* (Ābele 2001: 77)

Intonāciju tieši atspoguļo pieturzīme teikuma beigās. Šādai pieturzīmei ir divējāds uzdevums – pirmkārt, parādīt teikuma beigās, tātad iezīmēt pauzi starp diviem blakus esošiem teikumiem un, otrkārt, parādīt teikuma modalitāti, t. i., norādīt uz teikuma intonatīvo

veidojumu, galvenokārt toņa virzienu (Blinkena 2009: 27). Ja aiz jautājuma teikuma tekstā ir pauze, to grafiski attēlo ar daudzpunktī aiz tās. Pēc Initas Vītolas domām, šādā interpunkcijas blīvījumā pauze aiz daudzpunktes norāda uz to, ka sekos kāda emociju vai pārdomu atklāsmē, bet nekādā ziņā ne konkrēta, viennozīmīga atbilde (Vītola 1997: 91):

Krusa ir sakapājusi visu, ko jaunība sējusi, nu es slīkstu melnajā izmisuma atvarā. Visiem spēkiem pūlos izrauties no tā un izbrist gaišu domu sēklī. „Mīļā, kāpēc no Tevis tik ilgi nav atbildes?...” (Tjarve 2002: 31)

Vai jūnija nakšu reibumā teiktais līdz ziemas vidum nav kaut kur iesalis un aizvējojis? Vai varbūt jāņuguns kopš tās nakts mīt tavās mājās un tagad ik vakaru silda ar atmiņām un sveču liesmām?... Vienas lielas, simtprocentīgi iedarbīgas un nekļūdīgas receptes nav. (Jokste 01.2017., 4)

Šādu interpunkcijas zīmju savienojumu romānā var lietot nodaļu virsrakstos vai uz žurnāla vāka. Tā var piesaistīt lasītāju uzmanību, radīt interesi par rakstīto: *Solveīga, Pērs Gints ir melis?...* (Grietēna 2016: 35)

Šī pieturzīmju kombinācija norāda uz psiholoģisku pauzi, kas rodas, izskanot jautājumam. Teksta adresāts apdomājas, pirms atbild uz jautājumu: *Bet latviešus?... Ak tā, pag, pag, tie taču bija latvieši, uz tā ledāja...* (Jēruma 2016: 161)

Tā var norādīt uz vēlmi piesaistīt sarunas biedra uzmanību, likt sevī ieklausīties vai atbildēt uz uzdoto jautājumu: *Par laimi un?... – Ieva jautāja un skatījās Albertā.* (Kaijaks 1999a: 221)

Jautājuma zīme pirms daudzpunktes var atrasties kopā ar izsaukuma zīmi. Tas nozīmē, ka teikums pēc komunikatīvā tipa vienlaikus ir gan jautājuma teikums, gan izsaukuma teikums un pirms nākamā teikuma seko pauze:

Ko?!... Kas?! (Jēruma 2016: 25)

Nesaprotu, kas tā par „brīnišķīgo” Kaupera balsi?!...Saspiests balss diapozons ar ņerkšņošu piedevu,- vai tad uz to būtu jāticēās vēl kādam? Gaumes lieta, protams. (jauns.lv, 11.09.2017.)

Prozas tekstā daudzpunkti var aizstāt ar diviem punktiem, bet jautājuma zīmes vai izsaukuma zīmes punkts aizstāj domuzīmes trešo

punktu (Bergmane, Blinkena 1986: 212): *Ak tad Ēriks dzīšus jādzen pie viņas!?!.. Labi, lai dara, kā pats grib.* (Ieviņš 1996: 153)

Uz aprautu izsaukuma teikumu norāda daudzpunkte pirms šīs pieturzīmes. Ja vispirms lietota daudzpunkte un pēc tam izsaukuma zīme, tas sākumā norāda uz nepabeigtu teikumu, tad izsaka vēlējuma, rosinājuma vai izsaukuma modalitāti (Vītola 1997: 93). Vispirms pausts zemteksts, tad emocijas:

Ej tu ar savu Fočiku...! Es tevi un tavu Fočiku... (Seleckis 2016: 111)

Super reklāma!!! Pat nezināju, ka Lizumā ir šāds „Gosupes velns”... tuvākajā brīvdienā brauksim šo jauko velnu apciemot...! Izskatās tāds labsirdīgs! (delfi.lv, 13.09.2017.)

Ja jautājuma teikums atrodas pirms daudzpunktes, tas norāda uz noklusētām teikuma beigām. Līdzīgi kā daudzpunktes savienojumā ar izsaukuma zīmi, vispirms pausts zemteksts, tad emocijas:

Es gribētu uzzināt – vai ir kāda iespēja, ka es varētu paturēt bērniņu sev...? (Rēdliha 2013: 156)

Taču viņas perfektā sejas āda noteikti nobauda botoksa un filleru kokteili...? (Cosmopolitan, 02.2017., 17)

Domuzīmes stilistisks lietojums

Domuzīme ir pieturzīme, ko lieto atdalītājpieturzīmes, izdalītājpieturzīmes vai vienotājpieturzīmes funkcijā. Tā izdala savrupinājumus, atdala vienlīdzīgus teikuma locekļus no vispārinātāpvārda, to izmanto izlaistas saitiņas vai citu izlaistu teikuma locekļu vietā, stilistiskā nolūkā arī palīgteikumu nošķiršanai no virsteikuma (VPSV 2007: 97–98). Domuzīme bezsaikļa saistījumā parāda jēdzieniskās attieksmes (paskaidrojums, pamatojums) starp teikuma daļām. Tā var aizstāt izlaistus sakārtojuma vai pakārtojuma saikļus:

– Ir man kāds priekštecis? Māsiņa? Brālītis? Cik man zināms – ne. Esmu viens kā pirksts. Tavam dzīves gaišumam un apmierinājumam. (Repše 2016: 72)

Sapratu, ka nekādas sarunas nebūs – esmu aizmirsis sarunāties, varu runāt tikai ar tādām pašiem kā es, un es tagad esmu cits. (Joņevs 2013: 269)

=====

Bet es, protams, neapstājos, to mūziku dabūju un tāpat uztaisīju – man televīzijā bija blats. (Landorfa 12.05.2017., 11)

Stilistiskos nolūkos domuzīmi lieto palīgteikuma atdalīšanai no virsteikuma, ja abas teikuma daļas grib vairāk nošķirt un starp tām ir objekta vai nosacījuma attieksmes. Šajos piemēros palīgteikums no virsteikuma nošķirts ar domuzīmi (grafiski komentāros to var attēlot kā defisi) un sakārtojuma saikli *tad*:

Ja Usakovs kko panemtu, tad jus brektu aizridamies..ja vairin-ja-tad viss ok.....kapec viens var zagt, bet citi nee.....pielideju tautele (jauns.lv, 19.09.2017. c)

Ja jūs tiešām kaut ko maināt šai baisajā lietā - tad tiem cipariem būtu jābūt redzamiem... (jauns.lv, 19.09.2017. e)

Ar domuzīmi starp abām teikuma daļām var nošķirt palīgteikuma no virsteikuma, teikumā izlaižot saikli *tad*:

nu, vismaz jāsaprot, ka neprot dziedāt. ja neprot - nav ko vilkties uz skatuves, bet - ja velkas, ir tikai loģiski, ka smiesies. un tā deļošana jau arī bija tāda visai apšaubāma no talanta puses... (jauns.lv, 19.09.2017. a)

Bet, ja nu tomēr Dievs ir- kristiešiem mūžīgā dzīvošana sava Tēva klātbūtnē paradīzē, bet kur būs zaimotāji un neticīgie? (delfi.lv, 13.09.2017.)

Publicistikā domuzīmi lieto rakstu virsrakstos, pievērsot uzmanību informācijai aiz tās. Tā iespējams izcelt atsevišķus virsraksta elementus. Ar domuzīmi atdala teikuma priekšmetu no izteicēja vai papildinātāja (Blinkena 2009: 381) u. tml.:

Apzinātība – treniņš prāta higiēnai (Dzene 03.2015., 18),

Dienas kļūst garākas, mūsu cenas – zemākas! (Kas Jauns, 03.–09.03.2015., 21),

Garšas ķērāja – mēle (Apse 10.2016., 24).

Pēdiņu stilistisks lietojums

Pēdiņas ir divpusēja pieturzīme, ko rakstos lieto tiešās runas un citātu atdalīšanai, dažādu simbolisko un īpašvārdisko nosaukumu apzīmēšanai, piemēram, luga „Uguns un nakts”, arī – lai izceltu vārdus un vārdu savienojumus, uz kuriem rakstītājs teikumā grib vērst

īpašu uzmanību (VPSV 2007: 293). Pēdiņas izmanto, lai tekstā izceltu vārdus vai vārdu savienojumus, uz kuriem rakstītājs teikumā grib īpaši vērst lasītāja uzmanību. Tā teksta autors parāda attieksmi pret pēdiņas ievietoto nojēgumu vai paša vārda izvēli (Blinkena 2009: 401; Valgina 1989: 149). Prozas tekstā, žurnālos, kā arī komentāros pēdiņās likti vārdi, kas lietoti ironiskā nozīmē:

Zināju jau, ka šādus striptīza klubus tagad ierīko kvartālā pa diviem, tomēr mani pārņem gandarījums, ka biju pirmā „kungu vakara” iznīcinātāja. (Muktupāvela 2005: 288)

komandā nevajadzēja ņemt Porziņģi, tur arī visa nelaime un likumsakarīgi ka komanda zaudēja, komanda bez Porziņģa būtu nospēlējusi daudz labāk, būtu komandas spēle, nevar komandas spēli pārvērst par vienas „zvaigznes” punktu guvēja šovu (kā emerikā), kad pārējie spēlētāji ir tikai šīs „zvaigznes” piedevas (delfi.lv, 12.09.2017.)

Pirmais randiņš – „romantiskas” pusdienas KFC restorānā. Ātro uz kodu aromāts un papīra trauki nebija sliktākais šī randiņa elements. (Zakse 02.2017., 8)

Pēdiņās raksta vārdus, kas lietoti pretējā nozīmē:

Eiženija, Eiženija, Eiženija, saulīt! Trūkuma dēļ aizņēmos „nelielu” summiņu – apaļus divus tūkstošus rubļu paša nepieciešamākā iegādei. (Bauere 2015: 14)

Oktoobra beigu „drēgnums” ir 25 grādi, mūsu Bella aulēkšiem šļakstās pa Adrijas jūru, kurā ūdens nav daudz aukstāks kā Baltijā lielāko daļu vasaras. (Smilģe 01.2017., 87)

Nu atraduši „ļautos” tradīciju pārkāpējus! Malači. Viņi var atļauties kaut 10 bērņus! Malači! (jauns.lv, 13.09.2017.)

Pēdiņās likti vārdi, kuru lietojums bez tām var radīt pārpratumus. Tajās liktas vārdu pārnestās nozīmes:

Viens no tiem „gorillām” atgādināja pazīstamu spēkavīru, tikai šim te kucesbērnam ģīmis izskatījās kā loterijā vinnēts, kamēr spēkavīrs izstaroja inteligenci un labsirdību. (Grietēna 2016: 90)

Jau tumsā ierodamies naktsmājās „papēža” tālākajā galā Leukā. (Smilģe 01.2017., 87)

Pēdiņās likti arī frazeoloģismi: *Bija sākušās „raganu medības” – jāatrod vainīgais, citādi šo situāciju nevarēja sagremot.* (Grietēna 2016: 183)

Secinājumi

Pēc ekscerpēto piemēru kvantitatīvas analīzes secināts, ka prozas tekstos konsituatīvu saistījumu beigās visbiežāk likta viena izsaukuma zīme. Ja prozas tekstā citēts sociālā tīkla ieraksts, teikuma beigās var parādīties vairāk nekā trīs izsaukuma zīmes. Publicistikā tikai retos gadījumos iespējams lietot vairāk nekā trīs izsaukuma zīmes teksta vienības beigās. Tā kā interneta portālu komentāri ir starpžanrs starp publicistiku un sarunvalodu un tie netiek rediģēti, tajos teikumu vai izteikumu beigās paralēli var rakstīt daudz izsaukuma zīmju. Analizēto materiālu analīze apstiprina autores pieņēmumu par pieturzīmju blīvējuma atšķirībām rediģētā un nerediģētā tekstā. Prozas tekstos blakus lietotas trīs jautājuma zīmes, bet interneta portālu komentāros vairāk nekā trīs jautājuma zīmes teikuma beigās. Gan prozas tekstos, gan komentāros no interneta portāliem iespējams vērot eksperimentus ar pieturzīmju kvalitāti – dažādu izsaukuma zīmes un jautājuma zīmes savienojumus.

Pastāv līdzības daudzpunktes lietojumā prozas un publicistikas tekstos. Tā izmantota sarunvalodā lietojamu diskursa iezīmētāju izdalīšanai tekstā, vārdu vai burtu izlaiduma ilustrēšanai, kā arī dialogā – prozas tekstos un intervijas tekstā. Daudzpunkti izmanto periodisko izdevumu virsrakstos. Analizētajos prozas tekstos šāds lietojums netika novērots. Izmantots pieturzīmju blīvējums – izsaukuma zīmes vai jautājuma zīmes lietojums pirms daudzpunktes vai aiz tās.

Prozā un publicistikā domuzīme aizstāj izlaistus sakārtojuma vai pakārtojuma saikļus. Interneta portālu komentāros tā izmantota palīgteikuma atdalīšanai no virsteikuma, bet periodiskos izdevumos tā izmantota rakstu virsrakstos. Pēdiņas gan prozā, gan publicistikā lietas ironiskas, pretējas vai pārnestas nozīmes atspoguļošanai. Prozas tekstos pēdiņas likti frazeoloģismi.

Literatūra

Abaravičius 1992 – Abaravičius, Juozas. Stilistiniai skyrybos ženklų nerašymo išteklai. *Literatūrinė ir lingvistinė teksto analizė: Mokslinės konferencijos pranešimų tezės*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1992, 3.

Abaravičius 2002 – Abaravičius, Juozas. *Skyrybos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

- =====
- Beitiņa 2009** – Beitiņa, Maigone. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA, 2009.
- Bergmane, Blinkena 1986** – Bergmane, Anna; Blinkena, Aina. *Latviešu rakstības attīstība: Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne, 1986.
- Blinkena 1969** – Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zinātne, 1969.
- Blinkena 2009** – Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.
- Ceplītis et al. 1989** – Ceplītis, Laimdots; Rozenbergs, Jānis; Valdmanis, Jānis. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne, 1989.
- Efimov 1957** – Efimov, Aleksandr. *Stilistika hudožestvennoj reči*. Moskva: MGU, 1957.
- Guļevska 2002** – Guļevska, Dainuvīte. *Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata: latviešu valoda*. Rīga: Avots, 2002.
- Kniūkšta, Lyberis 1996** – Kniūkšta, Pranas; Lyberis, Antanas. *Mokomasis lietuvių kalbos rašybos ir kirčiavimo žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1996.
- Liepa 2003** – Liepa, Dite. Retoriskās figūras reklāmā latviešu presē 2000. un 2001. gadā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti 7: rakstu krājums*. Liepāja: Liepājas Universitāte, Latviešu valodas katedra, 2003, 353.
- Lokmane 2005** – Lokmane, Ilze. *Konsituatīvo saistījumu tipi mūsdienu latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātnu nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte, 2005.
- Moze 1997** – Moze, Marta. *Latviešu valodas interpunkcijas prakse: mācību līdzeklis*. Rīga: LPA, 1997.
- Valgina 1989** – Valgina, Nina. *Sovremennyj russkij jazyk: punktuacija*. Moskva: Vyssšaja škola, 1989.
- Vītola 1997** – Vītola, Inita. *Interpunkcijas stilistiskās funkcijas latviešu modernisma prozā (19. un 20. gs. mijā, 20. gs. pirmajā trešdaļā)*. Disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997.
- VPSV 2007** – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sastādījis autoru kolektīvs V. Skujiņas vad. Rīga: Latviešu valodas institūts, Latviešu valodas aģentūra, 2007.
- Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm*. LZA Terminoloģijas komisija. Pieejams tiešsaistē: termini.lza.lv.

Avoti

- Ābele 2001** – Ābele, Inga. *Uguns nomodina*. Rīga: Atēna, 2001.
- Aldermane, Jārdlijs 15.–21.01.2015.** – Aldermane, Liza; Jārdlijs, Džims. Rosīgs birojs, bet tad... *ir*, 15.–21.01.2015.

- =====
- Apse 10.2016.** – Apse, Elza. Garšas ķērāja – mēle. *Ilustrētā Junioriem*, 10.2016.
- Asare 28.01.2015.** – Asare, Dagnija. Kā izaudzināt īstu vīrieti? *Ieva*, 28.01.2015.
- Asare 31.05.2017.** – Asare, Dagnija. Ballīte bērnam – svētki vai murgs? *Ieva*, 31.05.2017.
- Auziņš 2017** – Auziņš, Arnolds. *Kā toreiz Virdžīnijā*. Rīga: Lauku Avīze, 2017.
- Bauere 2015** – Bauere, Inguna. *Mācītājs un viņa dēls*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2015.
- Bērziņš 2015** – Bērziņš, Māris. *Svina garša*. Rīga: Dienas Grāmata, 2015.
- Britāne 20.07.–02.08.2018.** – Britāne, Liena. Vārdi notiek. *Ievas Stāsti*, 20.07.–02.08.2018.
- Bula 01.2017.** – Bula, Antra. Skaistā glezna Ellija Forsele-Rozentāle. *Lilit*, 01.2017.
- Cosmopolitan, 02.2017.** – Visu skatieni pievērsti Kortnijai. *Cosmopolitan*, 02.2017.
- Dreiže 2012** – Dreiže, Laura. *Naktstauriņš*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2012.
- Dumbere 01.2017.** – Dumbere, Laura. Airisas tīkls. *Santa*, 01.2017.
- Dzene 03.2015.** – Dzene, Maira. Apzinātība – treniņš prāta higiēnai. *Shape*, 03.2015.
- Egle 2016** – Egle, Jana. *Gaismā*. Rīga: Latvijas Mediji, 2016.
- Enģele 2014** – Enģele, Ilze. *Mazā Mis*. Rīga: Lauku Avīze, 2014.
- Enģele 2016** – Enģele, Ilze. *Solo vijolei un termometram*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2016.
- Ermlere 2016** – Ermlere, Franciska. *Rīgas buča*. Rīga: Lauku Avīze, 2016.
- Grietēna 2016** – Grietēna, Margarita. *Kuģi lēni apledos: stāsti par mīlu, dzīvi, nāvi un enģeļiem*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2016.
- Ieviņš 1996** – Ieviņš, Kārlis. *Sidraba birzs*. Rīga: Daugava, 1996.
- Ikstena 2001** – Ikstena, Nora. *Jaunavas mācība*. Rīga: Atēna, 1996.
- Ilustrētā Junioriem, 10.2016.** – Komikss, Viltīgā atmiņa. *Ilustrētā Junioriem*, 10.2016.
- Jēruma 2016** – Jēruma, Inga. *Plaisa*. Rīga: Lauku Avīze, 2016.
- Jokste 01.2017.** – Jokste, Silvija. Receptes ziemai un svētkiem. *Lilit*, 01.2017.
- Joņevs 2013** – Joņevs, Jānis. *Jelgava 94*. Rīga: Mansards, 2013.
- Kaijaks 1999a** – Kaijaks, Vladimirs. *Enijas bīze*. Rīga: Lauku Avīze, 1999a.
- Kas Jauns, 03.–09.03.2015.** – Dienas kļūst garākas, mūsu cenas – zemākas! *Kas Jauns*, 03.–09.03.2015.
- Kas Jauns, 09.–15.05.2017.** – Izklaide. *Kas Jauns*, 09.–15.05.2017.
- Klapere 31.05.2017.** – Klapere, Ilze. Kukaiņi un kodumi. *Ieva*, 31.05.2017.
- Kūlis 1997** – Kūlis, Ēriks. *Sakropļotā rēga drausmīgais lāsts: [ironisks šausmu stāsts ar baigām beigām]*. Rīga: Enigma, 1997.

- =====
- Laimiņa 01.2017.** – Laimiņa, Līga. Mēneša vēstule. *Lilit*, 01.2017.
- Landorfa 12.05.2017.** – Landorfa, Sandra. Es stāstīšu par šausmām un mīlestību. *Patiesā Dzīve*, 12.05.2017.
- Landorfa 05.2017. a** – Landorfa, Sandra. Parunāsim par ziedēšanu. *OK!*, 05.2017.
- Landorfa 05.2017. b** – Landorfa, Sandra. Līgums ar sevi. *OK!*, 05.2017.
- Landorfa 05.2017. c** – Landorfa, Sandra. Esmu spītīgs rižiks, savu vērtību zinu. *OK!*, 05.2017.
- Līce 2014** – Līce, Anda. *Lielais lakats*. Rīga: Nordik, 2014.
- Lukošus 15.–21.01.2015.** – Lukošus, Ovidijs. Bet ja nu karš... *ir*, 15.–21.01.2015.
- Mengiša 11.04.–24.04.2017.** – Mengiša, Inta. Melderis: „Mani besī mīksti veči”. *Kas Jauns*, 11.04.–24.04.2017.
- Mengiša 23.05.–29.05.2017.** – Mengiša, Inta. Bulis: „Uz mani skatās kā uz maniaku”. *Kas Jauns*, 23.05.–29.05.2017.
- Muktupāvela 2005** – Muktupāvela, Laima. *Mīla. Benjamiņa*. Rīga: Daugava, 2005.
- National Geographic Latvija, 01.2015.** – Kas mūs aizrauj? *National Geographic Latvija*, 01.2015.
- Panca-Zaiceva 01.2017.** – Panca-Zaiceva, Gaļina. Pavedini, ja vēlies! *Lilit*, 01.2017.
- Rēdliha 2013** – Rēdliha, Iveta. *Soļi*. Rīga: SIA „BUF”, 2013.
- Reinholde 12.2016.** – Reinholde, Alise. Kā tuksnesī. *Shape*, 12.2016.
- Repše 2016** – Repše, Gundega. *Bogene*. Rīga: Dienas Grāmata, 2016.
- Sakss, Liepnieks 2014** – Sakss, Nils; Liepnieks, Jurgis. *Nāve – tās nav beigas*. Rīga: Zanes grāmatas, 2014.
- Seleckis 2016** – Seleckis, Vilis. *Meitenes ar eņģeļa tetovējumu*. Rīga: Klio ABC, 2016.
- Siliņa 02.2017.** – Siliņa, Ance. Bridžitas Džounsas tosteris (The Bridget Jones's Toaster, 2017-). *Cosmopolitan*, 02.2017.
- Skailis 2003** – Skailis, Andrejs. *Mēnesstaru atspīdums uz lakstīgalas zobiem*. Rīga: Liktenstāsti, 2003.
- Smilga 12.2016.** – Smilga, Ieva. Salauzt sistēmu. *Shape*, 12.2016.
- Smilģe 01.2017.** – Smilģe, Solvita. Itālija. Pēc zemestrīces. *Una*, 01.2017.
- Tjarve 2002** – Tjarve, Eleonora. *Spēks un smeldze: Atmiņu ainas*. Rīga: Preses nams, 2002.
- Una, 01.2017.** – No bērna mutes. *Una*, 01.2017.
- Una, 05.2017.** – Redakcija iesaka, Jaunās grāmatas. *Una*, 05.2017.
- Vakara Ziņas, 02.12.2016.** – Joki. *Vakara Ziņas*, 02.12.2016.
- Vakara Ziņas, 30.12.2016.** – Joki. *Vakara Ziņas*, 30.12.2016.
- Vakara Ziņas, 03.03.2017.** – Joki. *Vakara Ziņas*, 03.03.2017.

- Vakara Ziņas, 26.05.2017. – Joki. *Vakara Ziņas*, 26.05.2017.
Vakara Ziņas, 11.08.2017.a – Joki. *Vakara Ziņas*, 11.08.2017.
Vakara Ziņas, 11.08.2017.b – Tvīti. Linda, @juceklis. *Vakara Ziņas*, 11.08.2017.
Zakse 02.2017. – Zakse, Laura. Sliktākais randiņš mūžā. *Cosmopolitan*, 02.2017.

Interneta avoti

- delfi.lv, 12.09.2017. – Bagatskis: nekad dzīvē nebiju redzējis tādu tēlošanu. Pieejams: <http://www.delfi.lv/sports/news/eurobasket/zinas/bagatskis-nekad-dzive-nebiju-redzejis-tadu-telosanu.d?id=49235049> [skatīts 12.09.2017].
- delfi.lv, 13.09.2017. – Mācītājs aicina nojaukt ‘Gosupes velnu’. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/macitajs-aicina-nojaukt-gosupes-velnu.d?id=49235315> [skatīts 13.09.2017].
- jauns.lv, 09.09.2017. – Skolēnu ēdinātāji ceļ trauksmi: ar 1,42 eiro dienā nepietiek, lai pabarotu bērnu. Pieejams: <http://jauns.lv/raksts/zinas/253376-skolenu-edinataji-cel-trauksmi-ar-142-eiro-dienanepietiek-lai-pabarotu-bernu> [skatīts 09.09.2017].
- jauns.lv, 11.09.2017. – Tīmeklis „kūp” – šovā „X Faktors” uzstājas Kaupera līdzinieks. Pieejams: <http://jauns.lv/raksts/izklaide/253472-timeklis-kup-sova-x-faktors-uzstajas-kaupera-lidzinieks> [skatīts 11.09.2017].
- jauns.lv, 13.09.2017. – Ketrīnas Midltones grūtniecība izjauc 50 gadus senu karaliskās ģimenes tradīciju. Pieejams: <http://jauns.lv/raksts/sievietem/253678-ke-trinas-midltones-grutnieciba-izjauc-50-gadus-senu-karaliskas-ģimenes-tradiciju> [skatīts 13.09.2017].
- jauns.lv, 18.09.2017. a – Premjers ar valsts lielākajiem uzņēmumiem spriedis par iespējām atrast jaunus darbiniekus. Pieejams: <http://jauns.lv/raksts/bizness/254340-premjers-ar-valsts-lielakajiem-uznemumiem-spriedis-par-iespejam-atrast-jaunus-darbiniekus> [skatīts 18.09.2017].
- jauns.lv, 18.09.2017. b – Policija meklē vīrieti, kurš pēc izkāpšanas no tramvaja brutāli piekāva kontrolieri. Pieejams: <http://jauns.lv/raksts/zinas/254305-policija-mekle-virieti-kurs-pec-izkapsanas-no-tramvaja-brutali-piekava-kontrolieri> [skatīts 18.09.2017].
- jauns.lv, 19.09.2017. a – Anastasiju izsmēja visas Latvijas priekšā. „X Faktora” pirmā dalībniece izskaidro izgāšanos. Pieejams: <http://jauns.lv/raksts/izklaide/254295-anastasiju-izmeja-visas-latvijas-prieksa-x-faktora-pirma-dalibniece-izskaidro-izgasanos> [skatīts 19.09.2017].
- jauns.lv, 19.09.2017. b – Par naudu, ko cilvēki ziedoja mazā Ivana bērēm, Viktors nopirka telefonu un apmaksāja komunālos rēķinus. Pieejams:

- http://jauns.lv/raksts/zinas/254267-par-naudu-ko-cilveki-ziedo-ja-maza-ivana-berem-viktors-nopirka-telefonu-un-apmaksaja-komunalos-rekinus* [skatīts 19.09.2017].
- jauns.lv, 19.09.2017. c** – Viķe-Freiberga esot piesavinājusies viņai kā amatpersonai dāvinātu pulksteni. Pieejams: *http://jauns.lv/raksts/zinas/254357-vike-freiberga-esot-piesavinajusies-vinai-ka-amatpersonai-davinatu-pulksteni* [skatīts 19.09.2017].
- jauns.lv, 19.09.2017. d** – Vājprāts „Zapad 2017” mācībās: helikopters Krievijā izšāvis raķetes uz skatītājiem. Pieejams: *http://jauns.lv/raksts/arzemes/254379-vajprats-zapad-2017-macibas-helikopters-krievija-izsav-is-raketes-uz-skatitajiem* [skatīts 19.09.2017].
- jauns.lv, 19.09.2017. e** – Kāpēc mātes Latvijā atsakās no saviem jaundzimušajiem bērniem un tos ievieto glābējsilītēs? Pieejams: *http://jauns.lv/raksts/sievietem/254250-kapec-mates-latvija-atsakas-no-saviem-jaundzimusajiem-berniem-un-tos-ievietoto-glabejsilites* [sk. 19.09.2017].
- jauns.lv, 30.09.2017.** – Viķe-Freiberga mūsdienu populismu salīdzina ar viduslaikiem. Pieejams: *http://jauns.lv/raksts/zinas/255684-vike-freiberga-musdienu-populismu-salidzina-ar-viduslaikiem* [skatīts 30.09.2017].
- jauns.lv, 12.12.2017.** – Atklājies, kādu darbu premjers piedāvājis Ilzei Pētersonei-Godmanei, lai viņa neietu uz privāto sfēru. Pieejams: *http://jauns.lv/raksts/zinas/263305-atklajies-kadu-darbu-premjers-piedavajis-ilzei-petersonei-godmanei-lai-vina-neietu-uz-privato-sferu* [skatīts 12.12.2017].
- korpuss.lv/senie** – *SENIE*. Latviešu valodas seno tekstu korpuss. LU Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorija, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu valodu katedra, LU Latviešu valodas institūts. 2002–2015. Pieejams: *www.korpuss.lv/senie*.
- tvnet.lv, 18.01.2015.** – Vešņakovs: Latvijas un Krievijas attiecības ir sliktākās pēdējos 20 gados. Pieejams: *http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/544004-vesnakovs-latvijas-un-krievijas-attiecibas-ir-sliktakas-pedejos_20_gados* [skatīts 18.01.2015].

Agnė ALEKSAITĖ,
Daiva MURMULAITYTĖ

**NAUJOJI LIETUVIŲ KALBOS LEKSIKA –
SĄVA IR SVĖTIMA**

**The New Vocabulary of the Lithuanian Language:
the Indigenous and the Foreign**

Abstract

The Database of Lithuanian Neologisms (DN) has been dissected from the angle of the morphemic indigeneity of neologisms. An effort that involved indexation of some 3,500 neologisms recorded therein, their morphemic analysis, and investigation of the origins of the morphemes has produced a result showing that about 39 % of them have exclusively indigenous, and nearly 36 %, exclusively foreign morphemes (other than the ending, which is adaptable). The latter group mainly consists of (un)adapted loanwords. The remaining 24 % are morphemic hybrids. Even though morphemically indigenous neologisms are the most numerous, they are still fewer than words that contain borrowed morphemes: loanwords and morphemic hybrids (which stand at a ratio of around 40 to 60). This suggests that borrowing words from other languages is a wide-spread phenomenon in the Lithuanian language.

Nearly 160 fixed blends present in the DN have been analysed separately from the viewpoint of indigeneity. Their morphemic structure and types of origin in the Lithuanian language have been investigated. This tier of neologisms is also dominated by foreign sources. Just 15 % of the new blends have a purely Lithuanian morphemic structure; around 65 % of them carry exclusively borrowed morphemes (other than endings), and the remaining 20 % neologisms are mixed cases. By type of origination in the Lithuanian language, some 54 % of the neologisms in this group are loanwords (coming from the English language as often as not), another 39 % are coined in the Lithuanian language, and 7 % are the product of translation of blends from other languages. Interestingly, 24.6 % of blends in the Lithuanian language derive from loanwords. It is likely that the number of words of such atypical

word formation recorded in the DN is much larger (as a percentage) than that presented in previous lexicographical sources. This is a product of active borrowing (both of the vocabulary and the principles of wordformation formation) as well.

DN is an appropriate source and a handy tool to research word formation (subject to additional indexation of the words), but hypotheses and assumptions need to be verified with additional data, and the results of the investigation have to be compared to the results obtained in probing the data available from computer-assisted seekers and corpuses.

Keywords: neologisms, word formation, morphemic analysis, indigeneity, loanwords, blending

Lietuviešu valodas jaunvārdi: savējais un svešais?

Kopsavilkums

Rakstā aplūkoti *Lietuviešu valodas jaunvārdu datubāzes (Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas, ND)* jaunvārdi morfēmu cilmes aspektā, proti, noskaidrots, vai tie ir darināti, izmantojot lietuviešu vai citvalodu morfēmas. Veicot aptuveni 3500 tajā indeksēto jaunvārdu morfēmisko analīzi un izpētot morfēmu izcelsmi, tika konstatēts, ka aptuveni 39 % morfēmu ir lietuviešu un aptuveni 36 % – citvalodu (izņemot galotni, kas ir pielāgota). Pēdējie galvenokārt ir (ne)lietuviskoti aizguvumi. Pārējie – aptuveni 24 % – ir morfēmiskie hibrīdi. Tātad, kaut arī lietuviskas cilmes morfēmikas jaunvārdu grupa ir lielāka, kopumā šīs grupas vārdu ir mazāk nekā aizguvumu un morfēmisko hibrīdu, t. i., vārdu, kuru morfēmas ir aizgūtas (attiecība apmēram 40:60). Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka aizgūšana lietuviešu valodā ir izplatīta parādība.

Cilmes aspektā atsevišķi tika pētīti aptuveni 160 ND fiksētie teleskopētie darinājumi. Tika noskaidrota to morfēmiskā uzbūve un rašanās veidi lietuviešu valodā. Arī šajā jaunvārdu grupā dominē svešcilmes elementi. Tikai aptuveni 15 % jauno teleskopēto darinājumu ir lietuviešu valodas morfēmiskā uzbūve, aptuveni 65 % no tiem veidoti no aizgūtām (izņemot galotnes) morfēmām, bet aptuveni 20 % jaunvārdu ir hibrīdi. Ņemot vērā šo darinājumu rašanās veidu lietuviešu valodā, aptuveni 54 % no šīs grupas jaunvārdiem ir aizgūti (galvenokārt no angļu valodas), 39 % izveidoti lietuviešu valodā un 7 % radušies, tulkojot teleskopētos darinājumus citās valodās. Interesanti, ka 24,6 % no teleskopētajiem darinājumiem lietuviešu valodā ir izveidoti no aizguvumiem. Šķiet, ka šādu netipiskas derivācijas vārdu ND ir

procentuāli daudz vairāk nekā iepriekšējos leksikogrāfiskajos avotos. Iespējams, tas ir aktīvas vārdu un to darināšanas principu aizgūšanas rezultāts.

ND (īpaši tās indeksētie dati) ir piemērots avots un ērts līdzeklis vārdarināšanas izpētei, bet hipotēzes un pieņēmumi ir jāpārbauda, meklējot vairāk datu un salīdzinot pētījumu rezultātus ar rezultātiem, kas iegūti, pētot datorizētajos jaunvārdu meklētājos un valodas korpusos sniegtos datus.

Atslēgvārdi: jaunvārdi, vārddarināšana, morfēmiskā analīze, cilme, aizgūvumi, darināšana

Īvadas

Intensyvūs ekonomiskie, politiskie, sociālie ir kultūrinieki procesi skatīti leksikas pokyčius, globalizāciju patirānčiosē kalbos daugēja naujas realijas ģvārdĳjančĳ naujažodžĳ, pasĳdarytų naudojantis savo kalbos darybos išgalėmis arba pasĳskolintų iš ppr. prestižĳnių sve-tĳmų kalbų. Sparčĳiai kintanti leksika skatĳna vystytis naują ir perspek-tĳvią mokslĳnių tyrimų sritĳ – neologĳją, t. y. mokslą apie naujažodžĳius. Užsĳienyje jau seniai neologĳijos problematikai skiriama nemažai dėme-sio: leidžiami naujažodžĳių žodynėliai (Skļjarevskaja 2006; Ayto 2007 ir kt.), skelbiami veikalai, kuriuose neologizmai nagrinėjami ĳvairiais as-pektais: aiškinama jų kilmė, atsiradimo priežastys, vartosenos polinkiai (Fischer 1998; Maksimov 2001: 52–57; Levchenko 2010 ir kt.). XXI a. pradžioje teigta, kad „dabartinĳ lietuvių kalbos raidos tarpsnĳ galima pa-vadinti „neologizmų bumu““ (Girčĳienė 2005: 78), tačĳiau jaustas „stygius bendresnio pobūdžio, didesnĳ kalbos naujybĳ kiekĳ aprėpiančĳ tyrimų“ (Mikelionienė 2000a: 65). Kiek išsamiau Lietuvoje nagrinėti naujieji skoliniai ir jų atitikmenimis einantys naujadarai (Rudaitienė, Vitkaus-kas 1998; Vaicekauskienė 2007); ĳvairiais aspektais neologizmus tyrė J. Girčĳienė (2005: 78–82; 2013: 79–88 ir kt.). J. Vaskelienė nuosekliai tiria grožĳinės literatūros naujažodžĳius (2003: 43–48; 2010: 151–166 ir kt.). Paminėtina J. Mikelionienės disertācija (2000b) – pirmasis išsamus naujosios leksikos tyrimas, atliktas, remiantis kompiuterinio lietuvių kalbos tekstyno duomenimis (dar žr. Mikelionienė 2000d: 15–21).

Naujāja lietuvių kalbos leksika domisi ir visuomenė, aktyviai reiškianti savo nuomonę ir apie naujuosius skolinius, ir apie lietuviškus naujadarus, šių skolinių atitikmenis (Girčĳienė 2012: 248). Neologija yra viena iš nedaugelio mokslĳnių tyrimų sričių, susĳejančĳ

kalbos vartotojus su kalbos specialistais (Miliūnaitė 2012a: 3). Lietuvoje atsiranda vis daugiau darbų, kuriuose naujoji lietuvių kalbos leksika nagrinėjama darybiškai, siekiama išsiaiškinti produktyviausius darybos būdus, apžvelgti vartosenoje vyraujančias darinių rūšis ir kt. (Mikelionienė 2002; Miliūnaitė 2014: 246–264; Murmulaitytė 2016a: 1–22; apie naujadarų tyrimų perspektyvas, remiantis *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynu* (toliau – ND), plačiau žr. Murmulaitytė 2016b: 1–27).

Gaji nuostata, kad į lietuvių kalbą iš Vakarų kalbų (ypač anglų kalbos, iš esmės tapusios *lingua franca*) (Girčienė 2007: 143) plūsta *naujieji skoliniai* – atkurtos Nepriklausomybės laikotarpiu į lietuvių kalbą atėję arba iš skolintų kamienų pasidaryti kalbos vienetai (plačiau apie *naujųjų skolinių* sąvoką žr. Vaicekauskienė et al. 2013–2014: 5). Jie vartosenoje, kalbos normintojų akimis, grėsmingai plečia savo ribas ir į leksikos periferiją stumia aprobuotus lietuviškus naujųjų skolinių atitikmenis. Tyrimo tikslas – panagrinėti ND sukauptą naująją leksiką indigenumo¹ (pirmiausia – morfemikos) aspektu. Jam pasiekti taikyta darybinė ir morfeminė žodžių analizės, analitinis aprašomasis ir kiekybinis metodai.

Kilmės kriterijus naujažodžių tyrėjų laikomas bene pagrindiniu leksikos naujovių skirstymo pagrindu. Remiantis šiuo kriterijumi, dažniausiai skiriami bent du pagrindiniai naujažodžių atsiradimo būdai: 1) žodžių darymasis savo kalbos darybos priemonėmis ir 2) žodžių skolinimasis iš kitų (dažniausiai prestižinių) kalbų (Mikelionienė 2000a: 68; plg. Jakaitienė 2010: 206).

Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas – sisteminis naujosios leksikos šaltinis

Siekiant ištirti ir morfemų indigenumo atžvilgiu aprašyti dabartinės lietuvių kalbos naujažodžius, pasirinktas 2011 m. rudenį Lietuvių kalbos institute pradėtas kurti ND, kuriame fiksuojami lietuvių kalboje XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje atsiradę ir viešai vartojami nauji kalbos vienetai (žodžiai, žodžių junginiai ir santrumpos).

¹ Indigenus – savos kilmės, neskolintas.

Duomenys jam rankiniu būdu renkami iš daugybės įvairių viešosios vartosenos tekstų, nevengiant ir jos paribio ar užribio sričių (tinklaraščių, socialinių tinklų, komentarų ir pan.), gausiai duomenų siunčia pati juos pastebinti visuomenė. Pridurtina, kad į ND nėra traukiami viešajai vartosenai nepriimtini keiksmažodžiai, vulgarizmai, siauros socialinės žargonybės, specifiniai reti profesionalizmai ir siaurų sričių terminai. Atrenkant duomenis remiamasi naujažodžių teorijoje ir praktikoje pripažintu kriterijumi – žodžių ir jų reikšmių fiksavimu žodynuose, t. y. naujažodžiais laikomi žodžiai ir jų reikšmės, kurie nėra įrašyti atraminiais pasirinktuose žodynuose².

ND kalbos vartotojams teikiamas „kaip nebaigtinė ir nuolat atsinaujinanti, besiplečianti duomenų sandauga“ (Miliūnaitė 2012b: 10), kurioje kaupiamos, sisteminamos ir leksikografiškai aprašomos pagal įvairius leksinius, gramatinius, stilistinius ir normiškumo požymius rankiniu būdu fiksuojamos leksikos naujovės (plačiau apie ND duomenų pobūdį, šaltinius, naujažodžių atranką ir pateikimą žr. http://naujazodziai.lki.lt/?Apie_duomenyna, taip pat Miliūnaitė 2015). Automatizuota paieška ND leidžia greitai surasti tam tikrus požymius, afiksus ar kamienus (pagal raidžių sekas) turinčius neologizmus, nes iš įvairių tekstų pildomas duomenynas yra „ne tik naujų kalbos reiškinų šaltinis, bet ir viena iš dabartinės žodžių būklės ir raidos tyrimo priemonių, suteikianti galimybę, be pačių naujažodžių, gauti ir žodžių darybos tyrimams svarbios informacijos apie juos“ (Murmulaitytė 2016b: 1). Rankiniu būdu kaupiama ND medžiaga, suprantama, nerodo visiškai objektyvaus ir išsamaus naujažodžių skaičiaus, paplitimo, darybos ir kt. vaizdo (Miliūnaitė 2012b: 10; apie subjektyvųjį naujų leksemų atpažinimo metodą plačiau žr. Mikelionienė 2000a: 68). Siekiant, kad tas vaizdas būtų statistiškai reprezentatyvus, reikėtų naudoti kompiuterines naujažodžių gaudykles³ (plg. Miliūnaitė 2015: 171; dar

² Tai *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (toliau – DŽ₆), internetinis *Lietuvių kalbos žodynas* (toliau – LKŽ₆) ir *Tarptautinių žodžių žodynas* (toliau – TŽŽ).

³ Vieną iš tokių naujažodžių gaudyklių pagal projektą „Lietuvių kalbos sintaksinės-semantinės analizės sistema tekstynei, lietuviškam internetui ir viešojo sektoriaus taikymams“ 2015 m. pateikė Vytauto Didžiojo universitetas (<https://www.raštija.lt/semantika-lt>). Straipsnio rašymo laikotarpiu gaudyklė buvo neveiksni (plg. Miliūnaitė 2015: 171).

žr. Murmulaitytė 2016b: 5), remtis tekstynais, pirmiausia – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynu* (toliau – DLKT). Ši autentiškos kalbos bazė leidžia įvairiais metodais rinkti neologizmus iš didelės apimties tekstų sankaupos, taip išvengiant subjektyvumo (Mikelionienė 2000a: 65, 68; Kazlauskienė et al. 2011: 3), nes vieniems kalbos vartotojams koks nors neologizmas atrodo įprastas, vartosenoje paplitęs ir jau netekęs „naujumo aureolės“, o kitiems – kelia naujumo įspūdį ir be papildomo paaiškinimo yra nesuprantamas (Popova et al. 2005: 9–13; cit. iš Jakaitienė 2010: 205). Kita vertus, ND ir yra unikalus tuo, kad jį faktiškai kuria ne tik profesionalūs kalbos tyrėjai, bet ir pati visuomenė, kuri vadovaujasi savo kalbos jausmu ir gimtosios kalbos žiniomis, atpažindama naujus kalbos reiškinius ir siūsdama juos ND kūrėjams. Taigi negalima teigti, kad ND pernelyg subjektyviai sukonstruotas ar jo pateikiama informacija yra šališka.

Šiame straipsnyje remiamasi tik ND sukaupta medžiaga, tačiau ir ne tokie gausūs, palyginti su tekstynais, jo duomenys neabejotinai leidžia pastebėti pagrindinius dabartinės lietuvių kalbos naujažodžių atsiradimo būdus ir ryškėjančius darybos polinkius. ND specifika – kalbos vartotojams teikiami semantiškai, iš dalies ir darybiškai apdoroti duomenys, įprastai dar turintys norminamąjį aspektą, ir todėl ND duomenų tyrimo rezultatus yra naudinga bei įdomu palyginti su gausesnių, bet mažiau tirtų ir neapdorotų duomenų tyrimų rezultatais.

ND yra nuolat pildomas, jo duomenys tikslinami ir atnaujinami. 2017 m. liepos mėn. 12 d. buvo pateikti 4098 leksikografiškai aprašyti nauji kalbos vienetai. Darybiškai ir (ar) morfemiškai nagrinėtinų neologizmų buvo maždaug 89 proc. – tai savakilmiai naujadarai ir mišrios darybos dariniai (hibridai), jie ir tiriama šiame straipsnyje. Kiti kalbos vienetai – naujos citatos, santrumpos, taip pat semantiniai dariniai, atgiję žodžiai ir žodžių junginiai – nėra šio straipsnio objektas.

Neologizmų klasifikacijos *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne* savitumas ir žodžių darybos tyrimai

ND naujažodžiai skirstomi pagal du – tipo ir formos – požymius (plačiau žr. Miliūnaitė 2015: 167).

1 lentelė. Naujažodžių klasifikacija *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne*

Tipas \ Forma	ŽODIS	JUNGINYS	SANTRUMPA
NAUJAI SKOLINTA ŠAKNIS	naujai skolintos šaknies žodis	naujai skolintas junginys	naujai skolinta santrumpa
CITATA	naujai skolinta citata	naujai skolinta citata	–
NAUJAI PASIDARYTA (NAUJADARAS)	naujadaras	naujai sukurtas junginys	naujai sukurta santrumpa
NAUJA REIKŠMĖ	nauja žodžio reikšmė	nauja junginio reikšmė	nauja santrumpos reikšmė

Iš ND pateikiamos (http://naujazodziai.lki.lt/?Apie_duomenyna [čia ir kitur žiūrėta 2017.11.22]) naujažodžių rūšių lentelės matyti, kad žodžių darybos tyrėjams tokia klasifikacija nėra paranki, nes darybiškai skirtingi reiškiniai – skoliniai ir jų vediniai, t. y. skoliniais besiremiantys, bet jau pačioje lietuvių kalboje atsiradę žodžiai, taip pat vertiniai – ND atsiduria vienoje, *naujai skolintos šaknies* žodžių grupėje, pvz., *instagrāmas*⁴ (angl. *Instagram*) ‘socialinis keitimosi vaizdine informacija tinklas *Instagram*’ ir *instagrāminis*, -ė ‘susijęs su socialiniu tinklu *instagramu*’.

Tokia savita klasifikacija tiesiogiai susijusi su ND, kaip neologizmų tyrimo ir norminimo priemonės, uždaviniais. ND nėra pritaikytas išskirtinai žodžių darybai tirti, pirminis jo sumanymo tikslas yra kur kas platesnis – pateikti leksikografiškai aprašytus, bendrinės kalbos normų požiūriu įvertintus naujažodžius (Miliūnaitė 2012b: 8). Dėl šios priežasties jį kuriant ir buvo įsivesta *naujai skolintos šaknies* (žodžio) sąvoka, nes kalbos normintojams svarbu apimti visą skolintos šaknies žodžių lizdą ir kartu vertinti, pvz., naujažodžius *arthausas*⁵

⁴ Straipsnyje naujažodžiai kirčiuojami ar nekirčiuojami (jei jų kirčiavimas dar nėra aiškus) pagal pateikimą ND.

⁵ Plačiau žr. rekomendacinį Svetimžodžių atitikmenų sąrašą, patvirtintą Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) 2010 m. spalio mėn. 28 d. protokoliniu nutarimu Nr. PN-6, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.385140> [žiūrėta 2017.12.20].

‘nekomercinis kinas’ ir *arthausinis*, -ė ‘susijęs su *arthausu* (t. y. nekomerciniu kinu); apibūdinantis nekomercinį kiną⁶, patenkančius į tą pačią – *naujai skolintos šaknies* žodžių – grupę.

ND žymą *naujai pasidaryta* (*naujadaras*) turintys naujažodžiai smulkiau neskirstomi į savus, pvz., *drovesỹs* ‘drovumas’⁷, ir mišrius darinius, o pastarieji – dar smulkiau pagal darybos formanto ar šaknies indigenumą, pvz., a) svetima šaknis + indigenus darybos formantas – *balerin-ùkės* ‘žemakulniai į baletu puantus panašūs moteriški bateliai’ (: *balerina*); b) indigeni šaknis + svetimasis darybos formantas – *galv-izmas* ‘pripažinimas, kas yra šeimos galva’. Naujadaras suvokiamas kaip naujas žodis, „pasidarytas iš lietuvių kalboje jau fiksuotų šaknų, remiantis savo darybos modeliais arba verčiant iš kitų kalbų“ (http://naujazodziai.lki.lt/?Apie_duomenyna).

Kiek nukrypstant į šalį nuo pagrindinės temos, čia reikėtų paaiškinti kelis straipsnyje vartojamus terminus. Norint atsiriboti nuo daugia-prasmės *hibrido* sąvokos (plačiau žr. Keinys 1984: 113–125), vartojami keli naujažodžio sandaros ir darybos mišrumą nusakantys terminai. *Morfeminiškas hibridas* – žodis, turintis indigenių ir skolintų morfemų (plg. Keinys 1984: 115), pvz., *feisbukėnas*, -ė ‘socialinio tinklo *feisbuko* naudotojas’ (plg. angl. *Facebook*). Atsižvelgus į opoziciją darybiškai neskaidus / darybiškai skaidus, skiriami *adaptaciniai* ir *derivaciniai hibridai* (Smetonienė 2016: 73). *Adaptacinis hibridas* – tai toks kalbos vienetas, kurio kalbos donorės darybinė priesaga pakeičiama kalbos recipientės priesaga, be to, kalboje recipientėje nėra fiksuotas potencialus darybos pamatas (plg. Pakerys 2016: 264). Kitaip tariant, *adaptaciniai hibridai* – tai skoliniai, lietuvišką priesagą įgiję pritaikant juos prie lietuvių kalbos morfologinės (kaitymo) sistemos, pvz., *multifokalinis*,

⁶ Straipsnyje naujažodžių normiškumas nėra vertinamas: remiamasi ir aprobuotų, ir neteiktinų naujažodžių vartosenos pavyzdžiais.

⁷ ND šis naujadaras, sprendžiant iš apibrėžties, laikomas vardažodžio abstraktu. Vis dėlto, remiantis pateiktu vartosenos pavyzdžiu (<...> *gerai, Valdai, kad išvažiavai. Ir taip ilgam, kad jauni kritikai be jokio drovesio vadina tave emigrantu*; <http://naujazodziai.lki.lt/Index.asp?zodis=drovesys> [žiūrėta 2018.01.18]), tai greičiau veiksmažodžio *drovėtis* abstraktas, reiškiantis tam tikrą būseną (plg. DLKG 95, LKG I 291–292) ir apibrėžtinasis ‘drovėjimasis’, o ne tarminės būdvardžių abstraktų priesagos -esys (LKG I 313) vedinys. Bet kuriuo atveju tai yra iš lietuviško pamatinio žodžio su lietuvišku darybos afiksu išvestas naujadaras.

=====

-ė '(optikoje) turintis kelis židinius' (plg. angl. *multifocal*). *Darybiniai (derivaciniai) hibridai* – dariniai, kurių vienas iš sudaromųjų sandų (darybos pamatas arba darybos formantas) yra indigenus, o kitas skolintas, pvz., *dekupāžininkas*, -ė 'kas užsiima dekupažu' (plg. pranc. *decoupage*). Darybinių ir adaptacinių hibridų sąvokos eliminuoja viena kitą kalbant apie žodžių atsiradimo kalboje būdus – darybiniai hibridai yra žodžių darybos rezultatas, o adaptaciniai hibridai susiję su žodžių skolinimusi. Morfeminių hibridų terminas vartojamas kalbant apie žodžius ne jų darybos ar skolinimosi (t. y. atsiradimo kalboje), o morfeminės sandaros aspektu. Tam tikra prasme ši sąvoka apima kitas dvi minėtasias.

Grįžtant prie ND naujažodžių klasifikacijos, akivaizdu, kad probleminė, žodžių darybos tyrėjams keblumų dėl kitokios jame taikomos klasifikacijos kelianti darinių rūšis – morfeminiai hibridai. Nors ND nėra skirtas išimtinai žodžių darybai tirti, tačiau ateityje, kai bus sukaupta daugiau naujosios lietuvių kalbos leksikos duomenų, ketinama tikslinti ir smulkinti esamą ND klasifikaciją (Miliūnaitė 2015: 166), vadinasi, galima daryti prielaidą, kad ND planuojama labiau pritaikyti žodžių darybos tyrimams (plg. Murmulaitytė 2016b: 25).

Šiame straipsnyje, į ND sukaupią naująją lietuvių kalbos leksiką žvelgiant iš žodžių darybos pozicijų, *naujai skolintos šaknies* žodžio sąvoka nevartojama. Tokią žymą turintys naujažodžiai tiriant jų darybą ir morfemiką skaidomi į dvi grupes: 1) XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje iš kitų kalbų atėjusius skolinius ir 2) darinius, morfeminius hibridus.

Naujažodžiai morfemų kilmės atžvilgiu

Siekiant įvertinti morfeminių ND naujažodžių indigenumą, atlikta 3525 leksikos vienetų (skolinių ir darinių) morfemų skaida ir jų kilmės analizė. Darybiškai nenagrinėtini naujieji žodžių junginiai, santrumpos, naujosios citatos, semantiniai naujadarai bei atgijusi leksika netirti ir morfemikos atžvilgiu.

Kadangi ND duomenų klasifikacija nevisiškai tinka žodžių darybos tyrimams, šio šaltinio duomenys buvo papildomai indeksuoti, siekiant juos sužymėti kitais, nei ND kūrėjų numatyti, aspektais. Manoma, kad tikslinga naująją leksiką pirmiausia surūšiuoti pagal morfemų kilmę. Tai leistų išsamiau, įvairesnėmis kryptimis tirti jų darybą bei suteiktų

galimybę naujažodžius toliau nagrinėti ir morfeminiu atžvilgiu (turint galvoje, kad morfeminė analizė skiriasi nuo darybinės)⁸. Dėl to pirmiausia rūšiuojant duomenis naudoti indeksai L, S ir H (žr. 2 lentelę). Abejotinais atvejais (tokių buvo apie 1 %) naudoti šių indeksų variantai L?, S? ir H?. Vėliau pagal minėtus indeksus atitinkamai susirūšiusius naujažodžius, kiekviena grupė nagrinėta atskirai, joje aktualius dalykus (darybos, skolinimosi, vertimo, adaptacijos ir kt.) žymint kitais indeksais.

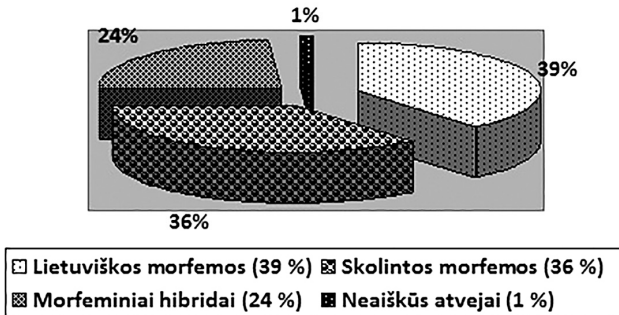
2 lentelė. Morfemų kilmės indeksai

Indeksas	Indekso reikšmė	Indeksuoto žodžio pavyzdys
L	visos žodžio morfemos lietuviškos	<i>aiškiareg-iáuti</i> (: <i>aiškiaregys</i> , <i>-ė</i>), <i>brūk-alas</i> (: <i>brukti</i>), <i>gražūlišk-ai</i> (: <i>*gražul-iškas</i> , <i>-a</i> : <i>Gražulis</i>), <i>irba</i> (: <i>ir + arba</i>)
S	visos žodžio morfemos, išskyrus galūnę ⁹ , skolintos	<i>dekupāžas</i> , <i>fugū</i> , <i>feišbukas</i> , <i>sambadrōmas</i>
H	žodis turi savų ir skolintų morfemų	<i>dekupāž-ininkas</i> (: <i>dekupažas</i>), <i>feišbukinti</i> (: <i>feisbukas</i>), <i>teraformāvimas</i> (: <i>teraformuoti</i>), <i>sublenderiúoti</i> (: <i>*blenderiuoti</i>)

⁸ Vienas iš esminių morfeminės ir darybinės analizių skirtumų yra tas, kad analizuojant morfemiškai žodyje turi būti surasti visi mažiausi reikšmę turintys kalbos vienetai – morfemos (pagrindinis morfeminės skaidos vienetas), o darybos analize siekiama išskirti tuos elementus, iš kurių žodis yra tiesiogiai padarytas, t. y. vieną dalį, kuria darinys sutampa su pamatiniu žodžiu (darybos pamata), ir antrą, kuria darinys nuo pamatinio žodžio skiriasi (darybos formantą), todėl darinio skaidymas visada yra tik dvinaris, pagrindiniai vienetai yra darybos pamatas ir formantas (Urbutis 2009: 164, 167). Atliekant šį tyrimą, buvo taikytos abi analizės.

⁹ Visos žodžio morfemos gali būti svetimos tik nekaitomų skolinių atveju, tokių yra labai nedidelė dalis (pvz.: *aka*, *áuč*, *brì*, *fugū*, *imho*, *indi*, *kazù*, *māčo* ir kt.). Kaitomi skoliniai turi būti pritaikomi prie lietuvių kalbos kaitybės (linksniavimo, asmenavimo) sistemos, taigi adaptuojant įgauna lietuviškas galūnes. Todėl indeksuojant naujažodžius pagal morfemų kilmę galūnei padaryta ši išlyga. Adaptuojant įgyjamas priesagas (būdvardžių *-inis*, *-ė*, *-iškas*, *-a* ar veiksmožodžių) bei jas turinčius naujažodžius numatoma nagrinėti kitame tyrimo etape, taigi tokie atvejai bus indeksuojami papildomai.

Taigi pagal morfemų kilmę ND neologizmai skyla į tris pagrindines grupes: 1) savakilmiai naujažodžiai, 2) skoliniai ir 3) morfeminiai hibridai. Straipsnyje, stengiantis sudaryti bent kurį laiką pastovesnį statistinį vaizdą, pateikiami procentiniai tyrimo duomenys, nes ND nuolat pildomas, todėl absoliutūs skaičiai kinta greičiau (Murmulaitytė 2016c: 70). Apibendrinti tyrimo rezultatai pavaizduoti grafiškai (žr. 1 diagramą).



1 diagrama. Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno naujažodžiai pagal morfemų kilmę

Morfeminė analizė ir morfemų kilmės tyrimas parodė, kad daugiausia ND fiksuota naujažodžių, turinčių tik indigenias morfemas (39 %), pvz.: *drėkiklis* ‘priemonė ar medžiaga plaukams, odai drėkinti’, *duoniukas* ‘be riebalų keptas, džiovintas ar spaudžiant pagamintas sausas, paprastai traškus, paplotėlis iš miltų ir vandens’, *gelminti* ‘gilinti, suteikti gelmės’, *išlaiduolis*, *-ė* ‘kas išlaidauja’ ir kt. Plg. 1991–1996 m. laikotarpio naujojoje lietuvių kalbos leksikoje, periodikos teksto duomenimis, savųjų darinių rasta tik 23 % (Mikelionienė 2000c: 9).

Beveik tiek pat (36 %) yra vien svetimas morfemas turinčių žodžių, daugiausia tai – adaptuoti ar neadaptuoti skoliniai, pvz.: *áuč* (angl. *ouch*) ‘ntk. jaustukas ūmiam skausmui ar apmaudui reikšti’, *fugū* (japonų, angl. perraša *fugu*) ‘labai nuodinga žuvis; delikatesinis patiekalas Japonijoje, ruošiamas iš šios žuvies pašalinus nuodingas dalis’, *jūpis* (angl. *yuppie*) ‘jaunas, išsilavinęs ir gerai uždirbantis didmiesčio gyventojas’, *kalanėtika* (angl. *callanetics*) ‘gimnasti-

ka, derinanti baletu ir jogos elementus’, *kesadìlija* (isp. *quesadilla*) ‘meksikietiškas patiekalas – perlenkta per pusę ir su sūrio įdaru apkepta tortilija’, *maskarpònè* (it. *mascarpone*) ‘itališkas riebus purus tepamas varškės sūris’ ir kt. Plg. 1991–1996 m. skoliniai sudarė net 59 % visos naujosios rašytinės lietuvių kalbos (periodikos) leksikos (Mikelionienė 2000c: 9).

Šią grupę tiriant darybiniu aspektu paaiškėjo, kad iš skolintos morfemikos naujažodžių išsiskiria negausi grupelė (keliasdešimt darinių ir vertinių, kai kurie abejotini) lietuviškos darybos, t. y. iš skolinų morfemų akivaizdžiai lietuvių kalbos dirvoje pasidarytų, žodžių, pvz.: *hiperlituanistas*, *-è* (gr. *hyper-* ‘viršum, per’ + *lituanistas*) ‘kraštutinių pažiūrų lituanistas, perdėtai ginantis lietuvių kalbą’, *kalafiorgeĩtas* (*kalafioras* + *geitas*, plg. angl. *gate* < *Watergate*) ‘juok. skandalas, kurį Lietuvoje žmonės sukėlė dėl itin išaugusių kainų; jo pradžia buvo vieno piliečio pasipiktinimas žiedinių kopūstų kaina (už galvą – 3,49 Eur)’ ir kt.

Tarpinę padėtį tarp skolinų ir indigenių žodžių užimantys morfeminiai hibridai sudaro 24 % visos ND pateikiamos naujosios leksikos. Plg. 1991–1996 m. DLKT (periodikos tekстыne) jie sudarė 18 % visos rašytinės lietuvių kalbos leksikos (Mikelionienė 2000c: 9). ND esama įvairių morfeminių hibridų modelių, kaip antai:

- svetima šaknis + indigenus darybos formantas, pvz.: *kègl-inè* ‘vieta, kur žaidžiama kėgliais’, *internèt-ininkas*, *-è* 1. ‘kas daug laiko praleidžia naršydamas internete’; 2. ‘internetu ryšio specialistas’; 3. ‘internetinės parduotuvės prekiautojas’, *gùgl-inti* ‘naudotis (ieškoti informacijos) internetu paieškos įrankiu „Google“’;

- skolintas (neoklasikinis) dėmuo + indigenus dėmuo, pvz.: *agro-vilniètis*, *-è* ‘juok. valstietišku šaknų turintis Vilniaus gyventojas’, *euro-sąžinė* ‘Europai priskiriama kolektyvinė sąžinė kaip civilizacijos apraiška’, *eko-vairāvimas* ‘ramus, racionalus, nuosaikus, nekenkiantis aplinkai vairavimo būdas’;

- indigenus dėmuo + skolintas (neoklasikinis) dėmuo, pvz.: *dvasingo-lògas*, *-è* ‘iron. dvasingumo specialistas’, *dergo-mānija* ‘liguistai stiprus potraukis koneveikti kokį nors objektą, reiškinių ar asmenį’, *darbo-hòlikas*, *-è* ‘priklausomas nuo darbo žmogus; ilgai, bet dažniausiai neefektyviai dirbantis žmogus’ ir kt.

Šiuo aspektu morfeminius hibridus atskirai aptarti, nustatyti vyraujančius modelius ir kt. bus galima tik po nuodugnesnio jų morfemų ir darybos tyrimo.

Duomenyne fiksuoti keli naujažodžiai, dėl kurių morfemų kilmės būtų galima diskutuoti (apskritai tokie neaiškūs atvejai sudaro 1 % šiuo aspektu tirtos naujosios leksikos). Daugiausia keblumų kelia autoriinių, situacinių, okazinių naujažodžių morfeminė skaida, nes pavieniai jų vartosenos pavyzdžiai nepateikia išsamios kontekstinės informacijos¹⁰, pvz., *alītas* ‘juok. chamiškumu pasižymintis tariamasis elitas’. Akivaizdu, kad dalis šio darinio yra likusi iš žodžio *elītas* (plg. pranc. *élite* – geriausias, rinktinis), o kaip interpretuoti elementą *a* – neaišku. Galbūt naujadarą *alītas* galima nagrinėti kaip fonetinį *elīto* variantą (plg. *eina* ir *aina*), o gal traktuoti kaip morfeminį hibridą – indigenus dėmuo (*alus*) + skolintas dėmuo (*elītas*), jei naujadarą sukūręs autorius būtų norėjęs išryškinti chamiškumo elementą *alīto* semantikoje.

Morfemiškai išanalizuoti ND neologizmai – savakilmiai naujažodžiai, skoliniai ir morfeminiai hibridai – pagal kiekvienai grupei būdingus, aktualius tyrimų aspektus, atitinkamai suindeksavus klasifikuojami į smulkesnius pogrupius. Šiame straipsnyje nėra analizuojamas gausiausios ND naujosios leksikos grupės – savakilmių naujažodžių – pasiskirstymas pagal darybos būdus, produktyviausi darybos formantai ir kt. Įvairiapusišką, nuodugnią indigenių žodžių analizę, atsižvelgus į empirinės medžiagos gausumą, pravartu pateikti atskirai. Šiuokart įdėmiau pažvelgta į morfeminius hibridus.

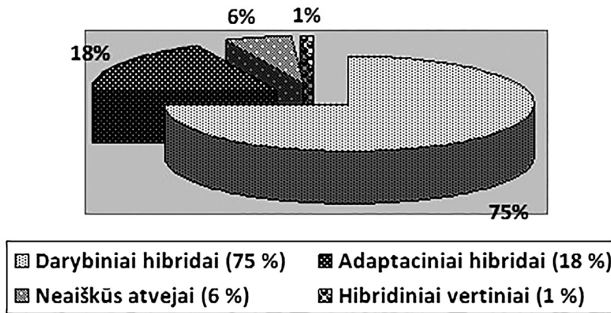
Naujieji morfeminiai hibridai

Mišrios morfeminės sudėties ND naujažodžiai indeksuojant smulkiau suskirstyti pagal atsiradimo lietuvių kalboje būdus į 1) darinius, pasidarytus iš skolinto žodžio (dėmens) su indigeniomis darybos priemonėmis arba iš indigenaus žodžio (dėmens) su skolintomis darybos priemonėmis, arba sudūrus savos ir svetimės kilmės žodžius

¹⁰ Daugiau vartosenos pavyzdžių buvo ieškota DLKT ir įvairiuose interneto šaltiniuose, naudojant paieškos sistemą *Google*. Tiesa, turint omenyje skiriamąją *okazinio naujažodžio* savybę – gebėjimą „sustingti“ tam tikrame kontekste, kuriame buvo pavartotas (Jakaitienė 2010: 207), daug pavyzdžių rasti paprastai nepavyksta.

(dėmenis), 2) adaptuotus skolinius, 3) vertinius¹¹ ir 4) analoginius darinius (1 abejotinas atvejis) (plg. Jakaitienė 2010: 206, 255–256).

Kokią mišrios morfeminės sudėties naujažodžių dalį sudaro darybiniai ir adaptaciniai hibridai bei hibridiniai vertiniai matyti 2-oje diagramoje:



2 diagrama. Morfeminių hibridų klasifikacija *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyje*

Darybiniai hibridai sudaro apie 75 % visų ND pateikiamų morfeminių hibridų, pvz.: *afroamerikiėtiškas*, *-a* (: *afroamerikietis*, *-ė*) ‘būdingas afroamerikiečiams’, *falafelinė* (: *falafelis*) ‘falafelių užkandinė (vieta, kur galima pavalgyti čia pat gaminamų falafelių)’, *pòstinti*¹² (: *postas*,

¹¹ Kai kurie mokslininkai kvestionuoja pažodinių ar pamorfeminių vertinių – kalkių – padėtį lietuvių kalbos darybos sistemoje, svarstydami, kad „dalis kalkių, ypač vadinamos tikrosiomis, tiksliosiomis arba adekvačiosiomis, nuosekliai atliepia kitos kalbos darinių morfeminę struktūrą ir sudaro pamorfeminio vertimo iliuziją <...>, tačiau tai dar nėra įrodymas, kad naujų žodžių sudarymas kitos kalbos darinių pavyzdžiu remiasi pamorfeminiu vertimu ir mechanišku „išverstų“ morfemų sudėjimu, t. y. iš esmės skiriasi nuo žodžių darybos, vykstančios normaliomis kalbos raidos sąlygomis. Tokios išvados neleidžia daryti patys šio proceso rezultatai: juk tokias kalkes galima laikyti tos pačios kalbos žodžių darybos sistemos realizacijomis“ (Pažūsis 1989: 61). Klausimas dėl darinių ir vertinių santykio bei jų skyrimo griežtumo dar svarstyti, tačiau pagal turimus duomenis vertinius linkstama laikyti darinių porūšiu. Neišleidžiant iš akių kitų kalbų postūmio jiems atsirasti, vis dėlto tokie naujažodžiai stipriai remiasi vertimo kalbos darybos sistema.

¹² *Postinti* gali būti traktuojamas ir kaip adaptacinis (greičiausiai taip ir yra), bet vartojamas ir šio veiksmožodžio bendrašaknis daiktavardis *postas* (pvz.: *Dar yra žmonių, kuriuos mielai sekčiau, tačiau jie savo profilius yra nutarę laikyti slaptai ir šios galimybės nesuteikia arba viešus postus rašo baisiai retai*), todėl sinchroniškai čia galima įžvelgti darybos opoziciją, t. y. veiksmožodį laikyti daiktavardžio vediniu.

plg. angl. *to post*) ‘daryti įrašą (-us), skelbti informaciją socialiniuose tinkluose’ ir kt. Adaptacinių hibridų ND fiksuota kone keturiskart mažiau nei derivacinių – apie 18 %. ND vyrauja darybiškai neskaidūs – pamatinių žodžių neturintys – būdvardžiai ir veiksmažodžiai, šių skolinių priesagos tėra morfologinės adaptacijos priemonė (plg. Pakerys 2013–2014: 5), pvz.: *bifokālinis*, *-ė* ‘turintis du židinius’ (plg. angl. *bifocal*), *genèrinis*, *-ė* ‘nesusaistytas išskirtinėmis teisėmis, netekęs patentinės apsaugos (dažniausiai vartojamas kalbant apie vaistus)’ (plg. angl. *generic*), *teraformuoti* ‘padaryti kitų planetų sąlygas panašias į esančias Žemėje, kad jos būtų palankios gyvybei egzistuoti’ (plg. angl. *to terraform*), *risáiklinti* ‘ntk. perdirbti, kad būtų galima vėl naudoti; vėl naudoti; pritaikyti naudoti kitai paskirčiai (ir perkeltine reikšme)’ (plg. angl. *to recycle*) ir kt. Daugiausia skolinto kamieno būdvardžių turi priesagą *-inis*, *-ė* (apie šią priesagą darybiniu aspektu dar žr. Mikelionienė 2000c: 13; Vaicekauskienė et al. 2013–2014: 18), produktyviausias skolinto kamieno veiksmažodžių adaptacinis afiksas *-uoti* (darybiniu aspektu dar žr. Mikelionienė 2000c: 15) vartosenoje konkuruoja su priesaga *-inti*¹³ (dar žr. Pakerys 2013–2014: 5–6). Iš ND teikiamos empirinės medžiagos galima susidaryti vaizdą, kad kalbos vartotojai linkę kurti įvairius hibridinius darinius, vartoja prie lietuvių kalbos morfologinės sistemos pritaikytus adaptacinius hibridus, tačiau lietuvių kalboje nepaplitę hibridiniai vertiniai – jų bazėje fiksuota 1 %, pvz., *repšiūkas* ‘1992 m. įvesta laikinoji Latvijos valiuta – Latvijos rublis’ (plg. latv. *repšītis*, dgs. *repšiki* < *Repše* (pavardė)). Analoginių hibridų ND pateiktas vos vienas naujažodis, ir tas pats abejotinas – tai *videografuoti* ‘filmuoti su vaizdo kamera’, galbūt pasidarytas nusižiūrėjus į veiksmažodį *fotografuoti* (nors ND jo kilmė nurodyta iš anglų *videograph*, tačiau tokį veiksmažodį *Google* paieškos sistema rado vos viename, slengo, internetiniame anglų kalbos žodyne) (<https://www.urbandictionary.com/define.php?term=videograph> [žiūrėta 2017.12.16]).

Apie 6 % ND pateikiamų morfeminių hibridų kol kas kelia abejonių, pvz.: *egzomėnūlis* ‘egzoplanetos palydovas’, *paleomityba* 1. ‘akmens amžiaus žmonių mityba’; 2. ‘mityba, pagrįsta akmens

¹³ Esama nuomonės, kad priesaga *-uoti* paprastai vartojama, adaptuojant tarptautinius (dažniausiai – anglų kalbos) veiksmažodžius, o priesaga *-inti* – į nenorminę kalbą ateinančius (Pakerys 2013–2014: 20).

amžiaus žmonių maitinimosi būdu'. Rodos, juos galima laikyti tiek vertiniais (plg. angl. *exomoon*; *paleo nutrition*), tiek hibridiniais dariniais, atsiradusiais sudūrus lietuviškus žodžius su tarptautiniais sandais¹⁴. Duomenyne fiksuota ir daugiau naujažodžių su neoklasikiniais dėmenimis *egzo-* (gr. *exō* 'išorėje') ir *paleo-* (gr. *palaios* 'senas, senovinis'), pvz.: *egzoplanetā* 'planeta, esanti už Saulės sistemos ribų' (plg. rus. *эзопланета*, angl. *exoplanet*), *egzoskelētās* 'aprranga ar ant žmogaus kūno tvirtinami įtaisai, sukurti pagal kaulinį ar suragėjusį gyvūnų dangalą: turi apsauginę (asmenims, dirbantiems pavojingoje aplinkoje, pvz., gelbėtojams) arba pagalbinę (padeda judėti neįgaliesiems) paskirtį' (plg. rus. *эгзоскелет*, angl. *exoskeleton*); *paleodietā* 'dieta, pagrįsta akmens amžiaus žmonių maitinimosi būdu' (plg. angl. *paleolithic diet*, *paleo diet*, *paleodiet*). Žodynai ir tekstynai taip pat pateikia gausybę jau fiksuotų (*egzobiologija*, *egzocivilizacija*, *egzogenezė*; *paleoantropologija*, *paleolitas*, *paleozauras* – Interleksis) ir naujų (*egzoveiksnys*, *egzopraktinis*, *-ė*; *paleosritis*, *paleoežeras*, *paleotelevizija*¹⁵ – DLKT) žodžių su šiais pirmaisiais tarptautiniais žodžių sandais. Tik ištyrus jų morfemiką, kilmę, darybą, semantinius ryšius ir kt. bus galima tvirtčiau paremti kurią vieną iš naujažodžių *egzomėnulis* ir *paleomityba* kilmės hipotezių.

ND nestinga morfeminių hibridų, dėl kurių priskyrimo derivaciniams ar adaptaciniams būtų galima diskutuoti, pvz.: *fasilituoti* (: *fasilitacija*, plg. angl. *to facilitate*) 'tarpininkauti, padedant grupei ar bendruomenei koordinuoti veiksmus ir siekti bendrų tikslų'¹⁶, taip

¹⁴ „Konstatuodami, kad tas ar kitas žodis yra sudarytas iš jau esamų žodžių (šiuo atveju – ir dėmenų – *aut. past.*) kitos kalbos darinio pavyzdžiu, mes vienapusiškai pabrėžiame jo svetimumą, išleisdami iš akių tai, kad jo darybą lemia ir ta pati kalba, kad jis kartu yra ir jos žodžių darybos analogijos produktas“ (Pažūsis 1989: 59).

¹⁵ *Tai, kas buvo prieš visuomeninių televizijų monopolio griūtį, vadinama iškaseny televizija (paleotelevizija)* (Žyngintas Pečiulis, „Iki ir po televizijos: žvilgsnis į XX amžiaus audiovizualinės masinės komunikacijos fenomeną“, Vilnius: Versus Aureus, 2007; cit. iš http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/from_table.search?word=paleotelevizija&hitsPerPage=300&corpus1=Neg&size=150&opt=starts [žiūrėta 2017.12.08]).

¹⁶ Interneto paieškos sistema Google pateikė 979 *fasilitacijos* paradigmos vartosenos pavyzdžius (atmetus pasikartojančius – 90), o pagrindinių veiksmažodžio *fasilituoti* formų rasta šiek tiek daugiau – 1220 (atitinkamai – 90) [čia ir kitur žiūrėta 2017.12.02]. ND fiksuota ir daugiau giminiškų vedinių: *fasilitātorius*, *-ė*, *fasilitāvimas*.

pat *eutanaziuoti* (: *eutanazija*, plg. angl. *to euthanize*) ‘neskausmingai numarinti’, *kohabituoti* (: *kohabitacija*, plg. angl. *to cohabit*) ‘gyventi nesusituokus’, *šierinti* (: *šieras*, plg. angl. *to share*) ‘ntk. dalytis įrašų nuorodomis socialiniuose tinkluose’, *delistinguoti* (: *delistingacija*, plg. angl. *delisting*) ‘išbraukti iš sąrašo (dažniausiai kalbant apie biržos akcijas)’, *invalidizuoti* (: *invalidizacija*, plg. angl. *to invalidate*) ‘padaryti neįgalų’ ir kt. Panagrinėjus šių žodžių vartoseną¹⁷, atskirais atvejais būtų galima tvirčiau paremti vieną ar kitą alternatyvą, pvz.: lietuviškoje vartosenoje daiktavardžiai *eutanazija*, *kohabitacija* labiau paplitę nei jiems giminiški *eutanazuoti*, *kohabituoti*, todėl būtų logiška manyti, kad pastarieji lietuvių kalboje remiasi pirmaisiais. *Delistinguoti* – *delistingacija* atveju atrodytų atvirkščiai – interneto vartosenoje rastas vos vienas daiktavardžio pavyzdys, todėl tikėtina, kad *delistinguoti* lietuvių kalboje pagal kilmę yra adaptacinis hibridas. Tačiau norint vertinti visumą, reikia iširti gerokai daugiau *-uoti* : *-acija* opozicijos naujažodžių, nei jų yra ND.

Rankiniu būdu ND kaupiami duomenys išties nepateikia visiškai objektyvaus ir išsamaus XX a. pabaigos – XXI a. pradžios naujosios lietuvių kalbos leksikos vaizdo, tačiau jų pakanka susidaryti preliminarią nuomonę apie naujažodžių morfemikos būklę indigenumo atžvilgiu.

Kontaminaciniai dariniai

Atskirai indigenumo aspektu išnagrinėta apie 160 ND fiksuotų kontaminacinių darinių. Tirta jų morfeminė sudėtis ir atsiradimo lietuvių kalboje būdai. Nustatyta, kad šiame neologizmų sluoksnyje svetimmo prado taip pat daugiau (kai kuriais požiūriais – žymiai) nei savo. Apie 15 % naujųjų kontaminacinių darinių yra vien lietuviškos morfeminės sudėties, pvz.: *irba* ‘jungtukas *ir* / *arba*’, *žalstiėčiai* ‘Lietuvos

¹⁷ Tyrimo metu *Google* paieškos sistema rado 70400 žodžio *eutanazija* paradigmos vartosenos pavyzdžių (atmetus pasikartojančius – 130), o pagrindinių veiksmažodžio *eutanazuoti* formų rasta tik 10600 vartosenos pavyzdžių (atmetus pasikartojančius – 96); atitinkamai *kohabitacija* 3890 (130) – *kohabituoti* 802 (40), *šieras* 951 (90) – *šierinti* 883 (90), *delistingacija* 1 – *delistinguoti* 1250 (96), *invalidizacija* 1930 (90) – *invalidizuoti* 3000 (90).

valstiečių ir žaliųjų sąjungos nariai' ir kt. Apie 65 % kontaminacinių darinių sudaro vien skolintos (išskyrus galūnes) morfemos, pvz., *kiborgas* 'kibernetinis organizmas – biologinių sistemų ir technologijų sintezės produktas' (plg. angl. *cyborg* < [*cyb*]ernetic + [*org*]anism), o apie 20 % naujažodžių morfemų indigenumo požiūriu yra mišrūs, pvz., *dykonònika* 'ekonomika, pagrįsta dalies prekių ar paslaugų teikimu vartotojams už dyka'. Pagal atsiradimo lietuvių kalboje būdą apie 54 % šios grupės neologizmų yra pasiskolinta (daugiausia iš anglų k.), pvz., *glokalizàcija* 'globalaus mąstymo ir veikimo, atsižvelgiant į vietos sąlygas, derinimas' (plg. angl. *glocalization* < *glo*[balization] + [*lo*]calization), 39 % pasidaryta lietuvių kalboje, pvz., *tofiniènè* 'patiekalas iš sojų varškės (tofu)' (< *tof*[u] + [*kiaus*]inienè), ir 7 % atsirado verčiant kitų kalbų kontaminacinius darinius, pvz., *kaimobilis* (plg. vokiečių k. *dorfmobil*). Vien iš lietuviškų pradinių žodžių padaryta 37,7 % kontaminacinių neologizmų (pvz., *klaikràstis* 'klaikią informaciją pateikiantis laikraštis'), tiek pat – iš lietuviškų ir skolintų (pvz., *elektrùkas* 'elektroninis (internetu perkamas ir siunčiamas) atvirukas'). Įdomu, kad 24,6 % kontaminacinių darinių lietuvių kalboje sukurta iš skolinių, pvz., *es'fáltas* 'asfaltas, nulietas už Europos Sąjungos (ES) fondų lėšas'. Du versti naujažodžiai – *fantazàriumas* (plg. angl. *imaginarium*) ir *demokratūrà* (plg. angl. *democratorship*) irgi atsirado vieną nelietuvišką dėmenį pakeitus kitu nelietuvišku, bet lietuvių kalboje vartojamu (tarptautiniu).

Išvados

1. ND nėra pritaikytas vien žodžių darybai tirti, nes pirminis jo sumanymo tikslas yra kur kas platesnis – pateikti leksikografiškai aprašytus, iš dalies darybiškai apdorotus, bendrinės kalbos normų požiūriu įvertintus naujažodžius, todėl šio šaltinio duomenys papildomai indeksuoti, siekiant juos sužymėti kitais, nei ND kūrėjų numatyti, aspektais. Manoma, kad tikslinga naująją leksiką pirmiausia surūšiuoti morfemų kilmės atžvilgiu. Tai leistų išsamiau ir įvairiau tirti jų darybą bei suteiktų galimybę naujažodžius toliau nagrinėti ir morfeminiu atžvilgiu (turint galvoje, kad morfeminė analizė skiriasi nuo darybinės).

2. Morfeminė analizė ir morfemų kilmės tyrimas parodė, kad daugiausia ND fiksuota naujažodžių, turinčių tik indigenias morfemas (39 %). Beveik tiek pat (36 %) yra vien svetimas morfemas turinčių žodžių, daugiausia tai – adaptuoti ar neadaptuoti skoliniai. Tarpinę padėtį tarp skolintų ir indigenių žodžių užimantys morfeminiai hibridai sudaro 24 % visos ND pateikiamos naujosios leksikos. Taigi, nors indigenių neologizmų grupė didžiausia, jų vis dėlto yra mažiau nei skolintų morfemų turinčių žodžių, t. y. skolinių ir morfeminių hibridų (santykis maždaug 40:60). Tai leidžia daryti prielaidą, kad skolinimasis – paplitęs, pagaulus reiškinys lietuvių kalboje. Aktyvų skolinimąsi lemia kalbų kontaktai, stipri kitos kalbos (dažniausiai – prestižinės) įtaka.

3. Palyginus su J. Mikelionienės 2000 m. atliktų naujosios leksikos tyrimų rezultatais, kurie rodo, kad 1991–1996 m. tekстыne fiksuotą naująją leksiką sudarė 23 % indigenių darinių, 59 % skolinių ir 18 % morfeminių hibridų, matyti, kad tuo laiku savos morfemikos naujažodžių buvo mažiau nei skolintų morfemų turinčių žodžių (santykis 23:77). Be abejonės, būtina atsižvelgti į skirtingą tyrinėtų šaltinių pobūdį, nevienodą duomenų kiekį ir iš principo skirtingą jų atranką, tačiau abiem atvejais matyti, kad bent jau morfemiškai naujoji leksika buvo ir yra daugiau svetima nei sava.

4. Tarp naujųjų kontaminacinių darinių tiek morfeminės sandaros, tiek darybos atžvilgiais dominuoja svetimas pradas. Tik 15 % šių darinių yra vien lietuviškos morfeminės sudėties, o indigenios darybos kontaminacinių darinių (šių morfemika dažnai yra mišri) ND fiksuota 39 %. Apskritai atrodo, kad šios netipinės darybos žodžių ND fiksuoja gerokai daugiau nei jų (procentiškai) pateikiama ankstesniuose leksikografinių šaltiniuose. Galbūt ir šitai priklauso nuo aktyvaus skolinimosi – tiek pačios leksikos, tiek jos sudarymo principų.

5. ND medžiaga, palyginta su gausesnių, bet mažiau tirtų ir leksikografiškai neapdorotų duomenų tyrimų rezultatais, žodžių darybos specialistams gali teikti svarbios informacijos apie naujosios leksikos morfemikos būklę indigenumo požiūriu ir naujažodžių darybos polinkius. ND yra tinkamas alternatyvus šaltinis ir parankus tyrimo įrankis, bet hipotezės ir prielaidas būtina tikrinti ieškant daugiau duomenų, o tyrimų rezultatus lyginti su rezultatais, gautais tyrinėjant subjektyvumo veiksnių eliminuojančių kompiuterinių gaudyklių ir tekstynų pateikiamus duomenis.

6. Galima tolimesnė tyrimų kryptis – pasigilinti į ND pateikiamų naujažodžių vartosenos sričių (kultūra, maistas, politika, subkultūros, švietimas ir daugelis kt.) sąsajas su kalbomis donorėmis. Tokių tyrimų jau esama, pvz., nustatyta, kad kompiuterijos srityje vyrauja pastarojo meto *lingua franca* – anglų kalba (Vaičiakauskienė 2016: 91), o gastronomijos sričiai būdingos įvairesnės kalbos donorės: italų, japonų, kinų, gruzinų, prancūzų, ispanų ir kt. (Girčienė 2015: 156, 163–164).

Šaltiniai

- DLKG** – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- DLKT** – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/> [žiūrėta 2017.12.08].
- DŽ₆** – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis> [žiūrėta 2017.11.22].
- Interleksis** – *Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas „Interleksis“*. Vilnius: Alma littera, Fotonija, 2008.
- LKG** – *Lietuvių kalbos gramatika – fonetika ir morfologija I*. Vilnius: Mintis, 1965.
- LKŽ₆** – *Lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. Gertrūda Naktinienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2017. Prieiga internete: www.lkz.lt [žiūrėta 2017.11.22].
- ND** – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. [Tęstinis internetinis žinynas nuo 2011 m.] Sudarytoja Rita Miliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://naujazodziai.lki.lt> [žiūrėta 2017.11.22].
- TŽŽ** – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2001.
- Urban Dictionary*. Prieiga internete: <https://www.urbandictionary.com/> [žiūrėta 2017.12.16].

Interneto tekstų ištekliai naršyti paieškos sistema *Google*.

Literatūra

- Ayto 2007** – Ayto, John. *A Century of New words*. Revised edition. Oxford: Oxford University Press, 2007.

- Fischer 1998** – Fischer, Roswitha. *Lexical change in present-day English: a corpus based study of the motivation, institutionalization, and productivity of creative neologisms*. Tübingen: Narr, 1998.
- Girčienė 2005** – Girčienė, Jurgita. Neologizmų integracija į tekstą. *Žmogus ir žodis*, 1, 2005, 78–82.
- Girčienė 2007** – Girčienė, Jurgita. Naujųjų skolinių vartoseną: kalbos kultūros ir stilistikos takoskyra. *Kalbos kultūra*, 80, 2007, 143–151.
- Girčienė 2012** – Girčienė, Jurgita. Metakalbiniai komentarai kaip internetinio naujažodžių diskurso elementas. *Lituanistica*, 58 (3/89), 2012, 248–272.
- Girčienė 2013** – Girčienė, Jurgita. Stilistiniai naujadarai internete. *Šiuolaikinės stilistikos kryptys ir problemos: mokslo straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013, 79–88.
- Girčienė 2015** – Girčienė, Jurgita. Gastronomijos srities skoliniai kaip globalėjančio pasaulio atspindys. *Linguistica Lettica*, 23. Rīga: LU Latvīšu valodas institūts, 2015, 146–167.
- Jakaitienė 2010** – Jakaitienė, Evalda. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Kazlauskienė et al. 2011** – Kazlauskienė, Asta; Rimkutė, Erika; Utka, Andrius. Kiekybiniai tyrimai kalbotyroje. *Gimtas žodis*, 10, 2011, 2–7.
- Keinys 1984** – Keinys, Stasys. Lietuvių kalbos hibridai (sąvoka, rūšys ir normiškumas). *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, A serija, 3 (88), 1984, 113–125.
- Levchenko 2010** – Levchenko, Yaroslav. *Neologism in the lexical system of modern English*. Munich: GRIN Publishing GmbH, 2010.
- Maksimov 2001** – Maksimov, Vladimir Ivanovič. Tipų neologizmų v sovremennom russkom jazyke. *Russkij jazyk za rubežom*, 177, 2001, 52–57.
- Mikelionienė 2000a** – Mikelionienė, Jurgita. Šiuolaikiniai metodai kalbos naujovėms tirti. *Darbai ir dienos*, 24, 2000, 65–73.
- Mikelionienė 2000b** – Mikelionienė, Jurgita. *Naujoji lietuvių kalbos leksika (1991–1996 m. kompiuterinio periodikos tekstyno pagrindu)*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2000.
- Mikelionienė 2000c** – Mikelionienė, Jurgita. *Naujoji lietuvių kalbos leksika (1991–1996 m. kompiuterinio periodikos tekstyno pagrindu)*. Daktaro disertacijos santrauka. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2000.
- Mikelionienė 2000d** – Mikelionienė, Jurgita. Naujažodžiai Vytauto Didžiojo universiteto kompiuteriniame tekстыne (paieška, atranka, klasifikavimas). *Acta Linguistica Lithuanica. Lietuvių kalbotyros klausimai*, 42, 2000, 15–21.
- Mikelionienė 2002** – Mikelionienė, Jurgita. Analogija lietuvių kalbos žodžių daryboje. Potenciniai ir okaziniai dariniai. *Acta Linguistica Lithuanica*, 46, 2002, 73–80.

- =====
- Miliūnaitė 2012a** – Miliūnaitė, Rita. Kalbos vartotojai ir naujadarų kūryba. *Gimtoji kalba*, 9, 2012, 3–14.
- Miliūnaitė 2012b** – Miliūnaitė, Rita. Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas. *Gimtoji kalba*, 6, 2012, 3–11.
- Miliūnaitė 2014** – Miliūnaitė, Rita. Naujieji kontaminaciniai dariniai lietuvių kalboje. *Acta Linguistica Lithuanica*, 71, 2014, 246–264.
- Miliūnaitė 2015** – Miliūnaitė, Rita. Naujažodžių atranka ir pateikimas *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne. Leksikografija ir leksikologija*, 5, 2015, 161–184.
- Murmulaitytė 2016a** – Murmulaitytė, Daiva. Naujieji asmenų pavadinimai darybos ir semantiniu aspektu. *Lietuvių kalba*, 10, 2016, 1–22.
- Murmulaitytė 2016b** – Murmulaitytė, Daiva. *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas* ir naujadarų tyrimų perspektyvos. *Bendrinė kalba*, 89, 2016, 1–27.
- Murmulaitytė 2016c** – Murmulaitytė, Daiva. *Naujažodžių duomenyno* leksika pakeliui į *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną*. *Acta Linguistica Lithuanica*, 75, 2016, 68–88.
- Pakerys 2013–2014** – Pakerys, Jurgis. *Naujųjų skolinių duomenų bazės* veiksmožodžių morfologija. *Taikomoji kalbotyra*, 3, 2013–2014, 1–26.
- Pakerys 2016** – Pakerys, Jurgis. Morphological adaptation of adjectival borrowings in modern Lithuanian. *Baltistica*, LI (2), 2016, 239–269.
- Pažūsis 1989** – Pažūsis, Lionginas. Konvergencinė žodžių daryba. *Kalbotyra*, 40(1), 1989, 58–73.
- Popova et al. 2005** – Popova, Tatjana; Raciburskaja, Larisa; Gugunava, Dmitrij. *Neologija i neografija sovremennogo russkogo jazyka*. Moskva: Nauka, 2005.
- Rudaitienė, Vitkauskas 1998** – Rudaitienė, Vida; Vitkauskas, Vytautas. *Vakarų kalbų naujieji skoliniai*. Vilnius: Enciklopedija, 1998.
- Skljarevskaja 2006** – Skljarevskaja, Galina. *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka načala XXI veka*. Moskva: Eksmo, 2006.
- Smetonienė 2016** – Smetonienė, Anželika. Slavizmai veiksmožodžiai ir slaviškos šaknies hibridai. *Acta Linguistica Lithuanica*, 74, 2016, 68–88.
- Urbutis 2009** – Urbutis, Vincas. *Žodžių darybos teorija*. 2-asis leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
- Vaicekauskienė 2007** – Vaicekauskienė, Loreta. *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai: kalbos politika ir vartoseną*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2007.
- Vaicekauskienė et al. 2013–2014** – Vaicekauskienė, Loreta; Dabašinskienė, Ineta; Kamandulytė-Merfeldienė, Laura. Naujųjų skolinių kaitybinio ir darybinio adaptavimo modelių produktyvumas. *Taikomoji kalbotyra*, 3, 2013–2014, 1–27.

- =====
- Vaičiakauskienė 2016** – Vaičiakauskienė, Sonata. Kompiuterijos srities naujieji skoliniai. *Žmogus ir žodis*, 18 (1), 2016, 80–95.
- Vaskelienė 2003** – Vaskelienė, Jolanta. Sigit Gedos individualūs dariniai („Sokratas kalbasi su vėju“). *Žmogus ir žodis*, 5 (1), 2003, 43–48.
- Vaskelienė 2010** – Vaskelienė, Jolanta. Lietuvių kalbos žodyne nefiksuoti dariniai ir jų funkcionavimas Antano Kalanavičiaus poezijoje. *Filologija*, 15, 2010, 151–166.

Rūta KAZLAUSKAITĖ

VĖJO VAIZDINYS LIETUVIŲ POEZIJOJE

Mental Image of Wind in the Lithuanian Poetry

Abstract

The sum total of individual metaphors defining one fragment of the reality shows the specifics of thinking and feeling of the authors (and of the linguistic society, to which the authors belong), their abilities of the cognition of the world, principles of structuration. The aim of the paper is to identify the features and actions attributed to wind. The fragments of 248 poems, written by 102 Lithuanian poets, have been analysed.

The horizontal air stream in poetry is denoted by the noun *vėjas* (wind), less often by the diminutives *vėjelis* ‘weak wind’, *vėjūškis* ‘naughty wind’, words indicating the direction of the air stream *rytys* (east wind), *pietys* (south wind). It is common to talk about a strong, angry, sharp, consequently, unpleasant phenomenon of nature. Only the wind of spring or early morning is lovely: calm, warm, gentle.

The poets focus their attention on the most distinct feature of wind, on moving in space. Moving is usually defined as elemental, uncontrolled: the wind hustles, roams, wanders, rampages, crawls, coils, etc., it is seldom steady. The actions are usually followed by the sounds. These features permit identifying wind with living beings able to talk, sing, whine, howl, squeak, crow, gnaw, etc.: with a person (*vagabond, stray, crazy man, monk, shepherd, robber, thief, sweeper, flutist, miller, baker, prince, young man, child*), predator (*beast, lion, wolf, dog, cat, kitten, hare*), rodent (*rat, mouse*), bark beetle, flyer (*bird, stork, cock, moth*), reptile (*snake, adder, boa*), eel. The wind is also called a plant (*bush, rose, lily*), a water-stream (*rain, wave*).

Wind in poetry performs most various things, for example, sweeps the sky, rolls the sun, scatters the cobweb, combs the birch-trees, spins the leaves. In this case wind is perceived as a part of body of a living being or an instrument held by a living being – the following metaphors are mentioned in poetry: *eyes, lips, hands, cupped hands, fingers, claws, hair, plait, mane, tail, wings; broom, arrow, sword, needle, net, leash, lap, curtain of the wind*.

=====

The actions condition the change in the state of the object and the object that is acted upon: wind tears away its wings, dies out of breath, gnaws round the star, blows out the candle, etc. The field of the activity of wind is very broad: from the sky to the heart.

The colour of wind is sometimes indicated: it has a light tone – white, yellow, grey, bluish, greenish. The hue is dictated by the environment or the object, with which wind is identified. For example, the wind acting in a snowy winter is white, while the green wind is still young, maturing.

Fragrant, breathing wind reminds of what is lovely and enjoyable.

Conceptually, on the level of ideas wind is perceived as spree, freedom, rumble, delirium, shiver, pride, change, treat, memory, promise, favour.

Keywords: wind, poetry, mental image, meaning, metaphor, sign

Vēja tēls lietuviešu dzejā

Kopsavilkums

Individuālo metaforu kopums, kas definē vienu īstenības fragmentu, atklāj autora (un valodiskās sabiedrības, pie kuras autors pieder) domāšanas un sajūtu specifiku, pasaules uztveres, novērtēšanas un strukturēšanas principus. Raksta mērķis ir noskaidrot vēja darbības un īpašības poētiskajā pasaules ainā. Izpētes materiāls ir 248 dzejoļu fragmenti, kuru autori ir 102 lietuviešu dzejnieki.

Gaisa masu kustība dzejā tiek nosaukta ar lietvārdu *vējas* ‘vējš’, retāk ar šī lietvārda deminutīviem *vējelis* ‘vājš vējš’ un *vējūkstis* ‘palaidnīgs vējš’, kā arī ar gaisa plūsmas virziena vārdiem *rytys* ‘austrumu vējš’, *pietys* ‘dienvidu vējš’.

Dzejnieki īpaši uzsver spilgtāko vēja īpašību – kustību telpā. Kustība parasti tiek definēta kā spontāna, bez virziena, nekontrolējama: vējš skraida, daudzās, draiskojas, trako utt., retos gadījumos tas ir norimis. Darbības parasti pavada skaņas. Šīs īpatnības ļauj saistīt vēju ar dzīvām būtnēm, kuras spēj runāt, dziedāt, čīkstēt, kaut, pīkstēt utt.: ar cilvēku (nosaukumi – *valkata* ‘klaidonis’, *beprotis* ‘bezprātis’, *benamis* ‘bezpajumtnieks’, *vagis* ‘zaglis’, *vienuolis* ‘mūks’, *fleitistas* ‘flautists’, šlavējas ‘slaucītājs’, *malūnininkas* ‘dzirnavnieks’ u. c.), ar plēsīgu zvēru (šuo ‘suns’, *vilkas* ‘vilks’, *liūtas* ‘lauva’, *katē* ‘kaķis’), grauzēju (žiurkē ‘žurka’, *pelē* ‘pele’), putnu, arī rāpuli (*gyvatē* ‘čūska’, *žaltys* ‘zalktis’, *smauglys* ‘žņaudzējčūska’).

Dzejā vējš veic dažādus darbus, piemēram, noslauka debesis, ripina sauli, sajauc zirnekļa tīklu, ķemmē bērzus, griež lapas. Šajā gadījumā vējš

=====
 tiek uztverts kā dzīvās būtnes ķermeņa daļa vai rokās turams rīks – dzejā dzejnieki lieto tādas metaforas kā *vėjo plaukai* ‘vēja mati’, *karčiai* ‘krēpes’, lūpos ‘lūpas’, *pirštai* ‘pirksti’, *uodega* ‘aste’, *sparnai* ‘spārni’, *tinklas* ‘tīkls’, *pavadēlis* ‘pavadiņa’, *strėlė* ‘bulta’. Darbības rezultātā mainās vēja un objekta, uz ko tas iedarbojas, stāvoklis: vējš norauj savus spārnus, noslāpis mirst, apgrauž zvaigzni, nopūš sveci utt. Vēja darbības telpa ir ļoti plaša: no debesīm līdz sirdij.

Dažreiz tiek nosaukta vēja krāsa. Tam ir raksturīgas gaišas krāsas – balta, dzeltena, pelēka, zilgana, zaļgana. Nokrāsu piešķir apkārtnē vai priekšmetā, ar kuru vējš tiek asociēts. Piemēram, sniegainā ziemā darbojas balts vējš; jauns, pieaugošs vējš ir zaļš.

Smaržīgais vējš atgādina cilvēkam to, kas ir jauks un patīkams.

Konceptuāli, ideju līmenī, vējš ir saprotams kā trakošana, draiskošanās, murgošana, šalkošana, trīsas, pārmaiņas, solījums, atmiņas.

Atslēgvārdi: vējš, dzeja, tēls, nozīme, metafora, zīme

Īvadas

Kolektīvinėje tautos sąmonėje ilgainiui susidėsto ir kalboje atspindi subjektyvus tikrovės conceptualizavimo būdas – struktūruotas, stereotipinis etnokultūrinės bendruomenės mąstymas apie aplinką, jos pažinimas ir jautimas, vertybinės nuostatos. Tai – kalbos pasaulėvaizdis (Džioeva 2006: 45–46; plg. Bartmiński, Tokarski 1986: 72; Maslova 1997b: 50). Pasaulio vaizdo detalės fiksuojamos, konstruojamos ir išreiškiamos pačiais įvairiausias kūriniais, taip pat ir poezija (Greimas 1990: 30). Eilėraščių formos glaustumas įpareigoja kalbėti talpia ir žodis juose, priklausydamos ne tik nuo individualiosios kūrejo patirties, bet ir nuo atstovaujamos tautos įpročių, tradicijų, prabyla visa galia, keliomis turinio plotmėmis iš karto.

Straipsnyje aprašomu tyrimu siekta nustatyti lietuvių pasaulėvaizdyje vėjui priskiriamus požymius ir veiksmus, juos apibendrinti ir įvertinti konceptualiuoju lygmeniu. Vaizdiniui rekonstruoti iš įvairių šaltinių (atskirų autorių poezijos rinkinių, literatūros antologijų, kultūros žurnalų teminių puslapių ir pan.) buvo surinkti 102 autorių 248 eilėraščių fragmentai. Eilėraščiai sukurti per pastarąjį šimtmetį: nuo XX a. trečiojo dešimtmečio iki šių dienų.

Tiesioginiai vaizduojamo objekto vardai ir reiškimosi aplinka

Pasirinkta realija keturiuose iš penkių poezijos pavyzdžių tiesiogiai įvardijama neutraliuoju daiktavardžiu *vėjas*, pvz., *Kaip mairomiškai / Ore be vėjo / draikos voratinkliai*. ChurgS 95. Kur kas retesnės mažybinės-maloninės formos ir oro judėjimo kryptį žymintys pavadinimai. Rasti tik du deminutyvai: *vėjelis* ir *vėjūškštis*. Pirmasis reiškia nedidelį, silpną, švelnų, antrasis – dar ir žaismingai nusiteikusį, padykusį įsmedenintą veikėją¹, pvz.: *Ant baltos kaktos vėjelis / Garbanėlę draiko*. BaltRR 79; *Po skliauto žydrumą linksmai / vėjūškščiai saulę ridinėja*. DabKŠ 61. Oro srovės kryptį rodo triskart pavartoti *rytys* ir *pietys*, pvz., *Pietys, / Rytys / Pustys, / Šustys, / Pusnis žarstys / Ir šniokš: / – Tu – šiaušnugaris!* MatDSL 21. Tiesioginių pavadinimų vienaskaitos formos – jos individualizuoja – yra septynis kartus dažnesnės negu daugiskaitos. Pastarosios pasitelkiamos apibendrinant, kai *vėjas* suvokiamas kaip rimties trikdytojas, virsmo priežastis, pvz.: *Bet slysta viskas mums iš rankų, trupa, / dūžta, išsisklaido tartum rūkas vėjuos*. PuišPŽIR 447; *Su mirusiais gyvuosis jungia tik sidabro miglos. / Tik vėjų plėšomas paskutiniųjų lapų laiškas*. BalTMG 14. Du kartus paminėtas vėjų būrys: *Jų [lazdynų]² garbanas taršo vėjų / devyniasdešimt devynios gentys...* VencIDV 15; *Vėjų bandą gano / padebesių piemuo*. ChurgMIM 105.

Poezijoje dažniausiai kalbama apie vėlų rudenį, žiemą ir tamsiuoju paros metu, ypač vidurnaktį (*vidunaktį, pusiaunaktį*), pučiantį ar jau nurimusį vėją, pvz.: *Prie stalo sėdime dviese / pilni tylėjimo / atvėję lygum / rudenio valkatos vėjai*. Mik-Kub(PT); *Palaižo veidą lapkričio vėjas šiurkštus*. ŠimkPŽID 25; *Vasaris vėjas kamuoliais / Per mišką ritas*. BinkR 54; *Vėjas prieš vakarą kalnus pripustė*. StrielkL 265; *Grįžulą grėžia / tamsus vidurnakčio vėjas*. LinM 121. Toks vėjas vadinamas *senu, pasenusiu, šimtamečiu, amžinuoju*, pvz.: *Dar iš toli po kojomis puls inkšdamas kaip šuo pasenęs vėjas*.

¹ Tikslios reikšmės matyti iš konteksto ir jos, suprantama, ne visada (kaip šiuo, *vėjelio* ir *vėjūškčio*, atveju) pateikiamos žodynuose. Naudotasi *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu* (DLKŽ) ir *Lietuvių kalbos žodyno* elektroniniu variantu (LKŽe).

² Laužtiniuose skliaustuose [...] pateikiami aiškinamieji intarpai, o kampiniai skliaustai <...> žymi neaktualias kupiūruotas pavyzdžių atkarpas.

Nyk.-NilBE 50; *Ten šimtametis vėjas, rudenio lapus pagrobęs.* Nyk.-NilBE 45; *Ir ją [ugni] užliejantis vanduo / Per ją, per amžinojo / Vėjo sukuriavimą* KalNAG 313. Nurodomos ir vėjo fizinės ypatybės: jis *smarkus (aršus), stiprus (geležinis, akmeninis)*, o būdamas *priešpriešis, šaltas (atvėsęs, ledinis), šiurkštus (aštrus)* – ir *piktas, baisus, grėsmingas*, pvz.: *Vėjai, ar šūs, kaukiantys, pikti, / Šliaužia medžiais, lyg gyvatės rangos...* LinKPD 187; *Tik tu – / vienintelis atleidęs tarp kerštingų ir piktų – / Užstotum nuo ledinio geležinio vėjo?* BalNS 11; *Tolimas kelias. Priešpriešis vėjas.* StrielKL I 87; *Tik aštrus akmeninis vėjas.* GrybM 134.

Nemalonaus vėjo įprasta buveinė yra šiaurė – žiemų, Arkties sritis: *Vėjas pagauna ją [lapo plunksnelę]. / Kelia. / Neša, ant delno / Padėjęs, / Šiaurėn / Į savo namus.* Kuk(VS); plg. *Ten aš gal žadu tau savos šilumos, / nes įsiveržė mėlynas arktinis vėjas.* StacNĖN 102; *Ten vieškelių pynės, / siūbuojamos žiemryčio vėjo, / plakas į širdį.* VenclDV 14.

Iš šiaurės vėjas pučia tamsiuoju metų laikotarpiu, o *Pavasarijant vėjas keičia kryptį.* VenclDV 66. Kovo, balandžio, gegužės ar birželio, taip pat rytmečio ar sekmadienio – poilsio dienos – vėjas (nereti daiktavardžiai *vėjelis, rytys*) stereotipiškai apibūdinamas kaip *silpnas* (vartojami kontekstiniai sinonimai *lengvas, gležnas, jaunas, nedidutis, tyras, ramus, nurimęs, miegantis*) ir *šiltas, šilkinis, švelnus*, t. y. malonus, gaivinantis, pvz.: *Pavasario vėjai / žalzganaplaukiai / <...> ramiai sau miegojo.* ChurgMIM 159; *Jau šiltas vėjas, kovo vėjas grįžo / ir virš Neries šviesius sparnus iškėlė.* VaičR 24; *O vėjas, šiukšles nuo takelių nupūkštęs, / Nurims – ir sekmadienį stebins tyla.* StrielkVR 4; *Lengvas vėjelis laukinių aguonų žiedais / Atvilnija.* PlatPV 7; *Pučia tyras šilkinis rytys.* Moz(PTR) 297; *Ir kvapas gaivinantis priešpiečių vėjo / Sruvena į gryčią pro atdarus langus* BinkR 56.

Vėjas gali būti ir *išdykęs* ar *berniškas*, t. y. įžūlokas, ignoruojantis nustatytas elgesio viešumoje taisykles: *Išdykęs vėjas / Pumpurėliais tyliai slenka.* PalčŽKŽ 8; *Gatvėse švilpauja berniškas vėjas.* SkabVA 83. Jauni padūkėliai vertinami atlaidžiai, plg. *Išeikime tenai kur šelmiai vėjai vartos* KetKVP 21. Delinkventinis vėjo elgesys aktualizuojamas nedažnai.

Vėją kartais lydi gamtos reiškiniai – lietus ir sniegas, žaibas, pvz., *Sniegdriba – karališka – be vėjo*. SkučASA 152. Jų aplinkoje vėjas sušlampa arba įkaista – drėgnumas ir karštumas yra dar dvi būdingos vėjui ypatybės, nustatomos lytėjimo pojūčiu, pvz.: *Į drėgną vėją pinas medžių šakos*. JonOP 28; *Vėjas lyg šlapias šuo / kiemą šluoja uodega*. Dabl 13; *karštas vėjas nuo smilkinių laižo ilgesio druską* JonOP 168.

Vaizduojamo objekto veikla: gebėjimo judėti ypatybė

Beveik kiekviename eileraštyje vėjas arba kuri nors jo dalis aktyviai veikia: tai – identifikuojamasis požymis. Judantis vėjas įvardijamas veiksmožodžiais *pūsti* ir *dvelkTelėti*: pagrindinė *pūsti* reikšmė – ‘slinkti oro srovei, nešti’, o *dvelkTelėti* reiškia ‘kiek padvelkti, papūsti’ (DLKŽ 635, 141). Šių veiksmožodžių formos labai retos (vyrauja metaforiniai veiksmožodžiai), pvz.: *Raudonas saulėlydžio vėjas / į nupraustus beržus vėl pučia*. VenclDV 23; *Smėlėtam klony – kaimas, kuriame / staiga vėjelis dvelkTelėli nubudęs!* KajM 189. Kaip žinome (žr. Būga 1959: 321, 651; Mažiulis 1997: 233; plg. Skardžius 1996 [1943]: 60, 301), indoeuropiečių prokalbės veldinio *vėjas* (ir latvių *vējš*) šaknis kaip tik ir žymi ‘pūtimą’.

Surinkti pavyzdžiai rodo, kad oro srovė dažniausiai apibrėžiama kaip smarki, gaivalinga. Vėjas (*neramiai*) *vaikšto*, (*neramus*) *lipa*, *kyla*, *sminga*, *bado*, *bėga*, *lekia*, *skrieja*, *skrenda*, *tiesiasi*, *šmižinėja*, *drykčioja*, *draikosi*, *plaikstosi*, *ritasi*, *raitosi*, *sūkuriuoja*, *vartosi*, *daužosi*, *blaškosi*, *šėlioja*, *siunta*, *siautėja*, *draskosi*, *puola*, *kimba*, *beldžiasi*, *įsišėlsta*, *įtūžta*, *pasileidžia*, *atbėga*, *parbėga*, *prabėga*, *praskrieja*, *atskrenda*, *nuplaukia*, *atvilnija*, *įsiveržia*, pvz.: *Ir vėjas neramiai po seną sodą vaikšto*. KubKS 29; *Vėjas bėga tolyn vasarojais*. Jon(V); *Šmižinėja gudrios vėjo pelės / kol apgraužia žvaigždę tvenkiny* GraibSP 29; *Vėjas vartosi / Jaunoje kiemo žolėj*. GelH; *Blaškysis vėjas šuorais įsišėlęs, / Vaikys po kiemą draskomus lapus*. KancŽTP 137; *Vėjas atrunkščia iš Baltijos / Siusdamas, siausdamas, / Šiaušdamas, lauždamas, / Raudamas, nešdamas, / Vėjamas, gaudomas*. BinkR 78; *Apšepęs vėjas / beldės į duris*. Blož(VIG). Vieni veiksmožodžiai (tokie kaip *bėga*, *skrieja*)

įvardija beveik tiesią oro srovę: judančią pirmyn ar atgal, zigzagu ar lanku, kiti rodo staigius pasikartojančius, erdvinius (*šmižinėja, plaikstosi* ...) veiksmus.

Veiksmažodžiai *siautėja, įtūžta* ir į juos panašūs išduoda ugningą, veržlią veikėjo prigimtį. Jiems reikšme prilygsta frazeologizmai *akis išdegęs* ir *kaip nuo grandinės nutrūkęs* (plg. FŽ 53, 609): *Vėjas, akis išdegęs, / per kalvas drykčioja*. DabLM 6; *tik vėjas kaip šuo nuo grandinės nutrūkęs / užuodė sniegynuos nematomas pėdas mirties*. GutIF 77. Įkarščio priežastį atskleidžia kalbamųjų posakių pagrindu einantys dalyviai. Beje, *akis išdegęs*, kaip laisvasis, skaidomas į dėmenis, junginys, yra sinonimiškas būdvardžiui *aklas*: *Jau vėjas link namų, tiesus ir aklas, / parbėgęs pirmas ties durim alsuos*. ČepSVS 17, o *aklai veikiantis* žymi maždaug tą patį kaip ir *gairvališkas*. Tokie semantiniai suartėjimai patvirtina, kad poezijoje vartojama daug stereotipinių mąstymą ir matymą perteikiančių žodžių.

Retai vėjas juda be skubos, pamažu: *vaikščioja, (tyliai) slenka, šliaužia, (tyliai) lenda, keliasi, plevena, sruvena, srovena; ateina, grįžta, įslenka pailsėti, susirango, lėtai prikreivoja, pasisuka, pasikelia*, arba pavargęs, netekęs jėgų apskritai nurimsta, nusilpsta: *tupi, ilsisi, (už)miega, nubunda*, pvz.: *Vėjas dulkinas šliaužia iš sodo / tos ugnies pamatyt*. GraibSP 36; *Vėjai plevena kaip lengvo lino užuolaidos*. NagG 234; *Į mano kambarį pusiaunaktį / įslinko tyliai vėjas / ir, susirangęs man prie kojų, / tarytum koks švelnus kačiukas / paprašė, kad aš leisčiau jam truputį pailsėti*. JakštAP 270; *Vėlei vėjas prikreivoja per balas lėtai, / Akį mėlyną pamerkia*. GraibVŽ 21; *Ant miško samanų aksomo miega vėjas*. AugPV 18. Intensyviai pūtes vėjas gali netekti gyvasties: *Miršta uždusęs vėjas – / Tvanku*. AugGŽM.

Judėdamas vėjas susiduria su kokia nors gamtine kliūtimi: gelele ar medžiu, gyva būtybe ar jos dirbiniu, dangaus objektais, vandeniui, žeme. Kliūtis aplenkta nepavyksta. Kelyje pasitaikiusius masyvesnius, tvirtesnius dalykus stichinė jėga tranko ir tampo, o smulkesnius, lengvesnius – purto, svaido, gainioja, naikina: *siūbuoja medžius* ir netgi *vieškelius, taršo lazdynų garbanas* ir *atmintį, draiko voratinklius, plaiksto vėlių rūbus, žarsto lapus, patimpčioja langinę, lygina pusnis, gena debesis, rūkus, paukščius* ir *rytą, suraizgo* ir *laužo*

rankas, grėžia Grįžulą ir pan., pvz.: Čirškė žiogeliai, / vėjas blaškė paklydusią bitę. KubKS 45; Eina tiltu vaikinai, / Vėjas apsiaustus plaiksto. MartS 23; Gena [vėjas] pievomis baltus rūkus. Mieža 220; Vėjas <...> smeigia į veidus kristalų adatas. JonOP 101; Vėjas tupi už kupsto, / Graužia topolio žievę. GraibLBR 55. Kartais susikauna šiltasis ir šaltasis vėjai: Vėjas šiaurės ir vėjas rytų / šaižiai kertantys vienas kitam per pakinklius DrungRIV 6.

Smarki jėga neretai yra skaudi ir žalojanti: vėjas drasko marškinėlius, skina žiedlapius, užgauna pūkuolę, užkliudo sukabintus dalgiakočius, akėja ledą ir t. t., pvz.: Bus ruduo, užaus vėjai baisiausi, / Nusiaubta bus žolė ir giria. GedSVG 64; O vėjas nuo dangaus nuskynė pinaviją – / raudoną debesį – ir paslėpė miške. GraibLBR 26; Vėjas nudrasko vėrinius / šermukšniams nuo kaklų. PalSBIV 38; Nučaižyti vėjų žalčiai karūnuoti – / Prie šelmenio gegnių nuo amžių, per amžius. KudTVGS 55; Į vidų neįsiprašęs [vėjas] / įtūžta – duris apspardo, / kapoja įsiūčio ašarom / stogo skardą... DabI 13; Kas ne jo [vėjo] gaida užgroja, / Tam išlaužia vėjas koją. TyslNR 71. Beje, nuo savo veiksmų retsykais nukenčia ir pats niokotojas, plg.: Susidraskė vėjas kaktą / Įplikas obels šakas. BaltRR 325; Tik vėjai, drugių sparnuose nužydėję, / Žinojo: nuo žaibo, pamilusio naktį, / Esu pagimdytas. GutSN 8.

Gaivalinis, arba piktasis, vėjas yra atgrasus, šiurpus. Kas tik gali, reiškia nepasitenkinimą baimę keliančiu elgesiu – šiaušiasi, dreba, virpa, spurda, apsverkia, pvz.: Pasišiaušus kaip kerpė prieš vėją / Peteliškė ištirpsta ore... MiežR 74; Ją [pirmagimę žvaigždę] sekė pulkais / nedrąsios seserys, virpančios vėjuje. BlekRR 59; Vėjų kiaurai košiama pravirksta žvaigždė. KulnIL 18, plg. Nevirpina vėjas virš miško žvaigždės. MartS 457. Ramusis vėjas negrasina: rūpinasi kitais ir savimi.

Visų pirma, maloniai apsieidamas – švelniai lytėdamas arba, kai skiria atstumą, gestikuliuodamas – jis aplinkiniams demonstruoja artumą, šiltus jausmus, leidžia pajusti globą: sudrėkina sausuolius, paliečia vandenį, pačiupinėja debesis, brūkšteli per veidą ar jį lyžteli, glosto vasarą, kutena žolę, įsikniaubia verkdamas, moja, pasitinka išeinančius, peršasi ir t. t., pvz.: Vidurnakčio valandą drėgno vėjo plaštakos paliečia / sausą qžuolo žievę. NagG 173; vėjas

=====

kutena žolę / ir atmintį mano taršo Jon(TB); gal lyžtels man veidą vėjas –/ – – – nieks neateis – StankR 15; Glostė vasarą vėjo sparnai. MatuzRR 42; O pietų vėjeliui [bangos] liepė / Juos [debesėlius] lydėti ir daboti [‘saugoti; žiūrėti su patikimu, mylėti’ – LKŽe]. BinkR 53; Vėjas žaibą nuo lango vis tempė. GraibSP 12.

Antra, jis reguliuoja tvarką pasaulyje: maitina, migdo, rengia, puošia, taiso, švarina dangų, žemę ir jos gyventojus, viską rikiuoja, dėsto, neša į vietas: *minko ir maišo, gena debesis, nuvaro rūką, išpila lietu, nušluoja saulę, užpučia ir į skliautus išmeta žvaigždes, dalija žvaigždynus, pilsto miegą, šluoja kiemą, nupūkšto šiukšles, skalauja voratinklį, vynioja gijas, šukuoja plaukus, skaičiuoja metus ir t. t., pvz.: Kaip nervingas kepėjas, / Vėjas / Perplėšia debesis / maišą –/ Padangėj pabyra miltai: / Bala medžiai, / Namai ir tiltai –/ O vėjas debesį / Minko ir maišo, / drėbdamas pūgai / Kąsnį ragaišio. AugMS 19; Vėjas <...> mėnulį migla suvynios. SpudSTNV 157; Ir pusto vėjas marškinius rausvus / tarytum burę virš aguonų pievos. ZingVV 35; Vėjas šukavo beržus. KaspLR 48; Vėjas baigė nusijoti pusnį. KubKS 11; Vėjelis, debesį praplėšęs, / Išpylė lietu iš dangaus. Balt-JakTŠ 55; Per jūrą nusinešė vėjas / Miglas lyg pūkus iškedentus. ŽukBM 478; Kiek stočių tiek likimų o vis dėlto / vienas vėjas skaičiuoja metus DaunML 5. Atsakingai elgdamasis, vėjas sustabdo, sulaiko neatsargų, pavojų keliantį ar tiesiog branginamą objektą: *pagauna lapą, vorų tinklus ir balionėlius, saugo pagrobtus lapus* ir pan., pvz.: *Vėjas riša debesį lyg kaspiną prie kojų. GraibAUŠ 70; Pagauna vėjelis kiekvieną / [piratų vorų] valtėlę. VainVV 142.* Vienu kitu atveju, paprastai smaginantis, vėją patį kas nors gaudo ir sugauna, dėl to sutrikęs jis gali apstulbti ir nurimti: *Vejas vėjo kiškį peteliškė / it baltutė snaigė. MiežH 84; Vaidina [kaštonas] dabar modernistą: / Apsikabino vėją ir šoka tvistą. MiežR 209; nustebeš vėjas nutupia į medį Bar(PP).**

Trečia, vėjas pramogauja, linksminasi: *žaidžia malūno sparnais, nulaižo sniegą nuo ledo, ridinėja saulę, braukia stygą, pučia ragelį, surūko cigaretę* ir pan., pvz.: *Iš rūko tyliai vėjas lenda / ir varną timplteli už snapo GraibSP 159; Tik sklaido / Ir svaido / Vėjūkščiai žaibus. MinSTL 25; Vėjas klevo lapą nelauktai / užkabino*

=====

už kaliausės švarko atlapo... ReimA 140; Su vėju žaidžia –/ Žiedus išskleidžia / Kartu – puriena ir žibuoklėlė. MinŠTL 25; Ūžia miško kanklių stygos.../ Braukia stygą vėjo pirštai... MiežML 130; Cigaretę surūkom per pusę su vėju MiežBL 299.

Veikla, tiek nevaldoma ir ūmi, tiek tikslinga, persmelkta gėrio ir grožio poreikio pasaulyje, leidžia suvokti vėją kaip aukštesnės socialinės padėties būtybę – šeiminingą ir valdovą, o antgamtiškos galios reguliuoti gamtos procesus – ir už žmogų aukštesnę būtybę, t. y. dievybę: *Čia viešpatavo žilabarzdīs vėjas BaltrAKBS 317; Pavasarinis vėjas <...> Suardęs seną tvarką, daiktus / Dėlioja savo gaidoje / Neįprastom dermėm, jo tonuos / Girdžiu vyniojamas naujas / Baltas ir mėlynas, geltonas / Visatos audeklo gijas. GedMT 9. Pridurtina, kad santykiai su bendruomene, kurios veiklą vėjas prižiūri, ambivalentiški: ir draugiški, artimi, pasitikėjimu grįsti, ir priešiški: plg. *Ir paduoda ją [ranką] benamiui vėjui / Nešti į nežinomas šalis vienam. Nyk-NilBE 115 ir žvakę užpučia vėjas kaip savas / nei atstumt nei pajuokt GraibSP 105. Aukščiausiems dievams vėjas neprilygsta, nes neįtikęs gali būti nubaustas: *perkūnas visą naktį trunkės / žaibai padegti vėją spėjo GraibSP 29. Apskritai jį galima vadinti vienišiumi: Vieną rytmetį vėjas svaigus –/ jaunikaitis plaukais palaidais –/ siautė vienas šaltaisiais laukais. NagG 53.***

Mokslinėje literatūroje (pvz., Crummenerl 2006: 12) teigiama, kad vėjas susidaro suartėjus dviem skirtingiems kūnams, pirmiausia šiltam ir šaltam oro srautui. Poetinis vėjo kilmės aiškinimas originalus tuo, kad nurodomas tik vienas iš kontaktuojančių narių – nerimastingasis veikėjas, pvz.: *Dangumi lėtai nuplaukia vėjas / kurį sukėlė pasiklydus kometa. JonOP, 12; Sukėlus mėlyną vėjelį, / <...> linksmi prasineša pro šalį / mergaitė. MiežML 187. Poezijoje užsiimenama ir apie tautos atpažįstamus būsimo vėjo ženklus: *Paukščių lietūs sukrinta / į vienišą skroblą laukuose. / Jie pranašauja vėją. GrigTV 51.**

Vaizduojamo objekto veikla: judėjimo su garsu ypatybė

Pūsdamas vėjas švilpia. *Švilpti* – ‘lūpomis, švilpyne ar kuo kitu išpūsti garsą’ (DLKŽ 824), plg. kartojamąjį veiksmo įvardijimą: *Pūtė*

=====

palši vėjai, / švilpė pagiriais. Aug-Vaič(ML). Veiksmas be garso neįmanomas: vėją nusakantys judėjimo veiksmažodžiai apibrėžia ir judant kilusį garsą (žinoma, atskirų reiškinų, sakykime, blaškymosi ir bėgimo ar skriejimo, akustinis suvokimas nėra vienodas).

Garso semantinės grupės veiksmažodžių surinktuose eilėraščiuose vartojama mažiau nei judėjimo grupės. Aptikta formų šių veiksmažodžių: *švilpti, švilpauti, užti, užauti, šniokšti, šlamėti, sušlamėti, šiurenti, žvangėti, zirzti, krebždėti, kniaukti, cypti, inkšti, suinkšti, aploti, kaukti, staugti, stūgauti, atprunkšti, ūturiuoti* 1. ‘kalbėti’ (LKŽe), *šaipytis, kvatoti, dejuoti, verkti, raudoti, dainuoti, nudainuoti, giedoti*, pvz.: *Ūžia vėjas, / Krinta lapai.* TyslNR 87; *Ramu. Niekur nė garso. / Nei vėjo šlamėjimo medžiuos.* Lyg-Buc(RNNG); *O juk tas vėjas kaip uodo zirzimas.* Šimk(SM) 91; *Cypia vėjas tarpdury privertas.* GraibSP 6; *Piliaakalnis plynas, tik stūgauja vėjai.* VaičR 512; *Vėjas lekia ir kvatoja.* TyslNR 71; *Ką jis dejuoja, kokias rapsodijas gieda tas vėjas, tūkstantmečių vėjas neramus?* PuišR 7; *Ir vėjas, įsikniaubdamas į šiaudus, / Pradėjo sunkiai, vyriškai raudot.* StrielkL 169. Garsų veiksmažodžiai įvardija labai įvairios kokybės, įvairiais būdais sukeliama oro virpėjimą: žemą (*ūžti, šniokšti, atprunkšti*), aukštą (*švilpti, cypti, kniaukti*), pratisą (*kaukti, staugti, giedoti*), netolygų, nutrūkstamą, kartojamą (*švilpauti, stūgauti, kvatoti*), silpną (*šlamėti, šiurenti, zypti*), neilgai trunkantį (*sušlamėti, suinkšti, pastaugti*), skambų (*giedoti, dainuoti, kvatoti*), tylų (*inkšti*), gaudžiantį (*ūžti, žvangėti*), aštrų (*aploti*), išduodamą draskant nagais (*krebždėti*), skleidžiamą lūpomis ar instrumentu (*švilpti*), išleidžiamą pro nosį (*atprunkšti*) ar pro burną (*dainuoti, raudoti*).

Oras įkvepiamas ir iškvepiamas – pučiamas – taip pat su garsu. Aptariamuosiuose poezijos fragmentuose vėjas *uodžia, (ramiai) al-suoja, žiovauja, bando nusižiovauti, atsidūsta*, pvz.: *O vėjas lyg žvėris tik orą uodžia.* GraibSP 23; *Pabando nusižiovaut vėjas –/ Rasos žolynuos suspurdėjo.* PalA 13; *Saldų miegą pilsto / Į tulpių taureslės vėjelis atsidusęs.* KubKS 176. Vėjas geba išgauti garsą ir kokiais nors instrumentais: susukta tošimi, kiauru puoduku, kanklėmis, pvz., *Bangavo tyla, / tik paukščiai giedojo –/ ir vėjas pri tarė jiems / bau-gia to šele.* ChurgMIM 72.

Vaizduojamo objekto reiškimosi erdvė, kryptis ir kvapas

Vėjo veiklės vietos poezijoje – ir labai plačios, atviros, ir uždaros: padangė ir pažemys, žmogaus širdis ir knygos tomai. Vėjas švilpdamas juda *erdve, po skliauto žydrumą, pamiškėj, miške, iš ir virš miško, pagiriais, po girią, medžiais, krūmuos, krūmokšniuose, rausvuose agrastų ovaluose, po seną sodą, iš sodo, viršum laukų, šaltaisiais laukais, laukuose, po lauką, virš aguonų pievos, per smilgas, vasarojais, pumpurėliais, už kupsto, per kalvas, virš marių, virš Neries, nuo Nemuno pusės, per balas, pažeme, žemėje, viešo kelio pakraščiais, grindiniu, gatvėje, gatvėse, tarp kolonų stygų, iš narvo, po kojomis, širdyje, viršum tavęs, virš miestų ir kaimų, kaime, pro kaimą, pro šias duris, pvz.: Pavasarinis vėjas plaikstos, / Ir danguje, ir širdyje / GedMT 9; Bet pamiškėj / Jau plaikstos vėjo karčiai MatRR 6; Tik vėjas draikė vortinklėlį ploną / Viršum tavęs, viršum laukų rimities... UrnGL 19; Draikosi pažeme vėjas, / Debesis pačiupinėja. MatuzRR 27; Debesį neša – mekenantį ožį – / Vėjas pro kaimą, kur žmonės ir saulė. GražPŽP 36; o apsisojta debesyje, debesų lopšy, topoliuos, ant miško samanų, pasaulio sode, padžiautuose skalbiniuose, man prie kojų, žolėj, tomuose, pvz.: Vėjo sidabras topoliuos. Jon(TB); Gali būt, jis [eilėraštis] glūdi, / prispaustas gausingų tomų, / kuriuose / švilpia žalias vėjas / ir pleshta žydros svajonės. GiedrDP 141. Vėjas paprastai juda horizontaliai: šią kryptį rodo priešdėliai priešdėlio *pa-* vediniai, prielinksniai *virš, viršum, per, pro*.*

Vėjas yra svarbi lyrinio subjekto – žmogaus, kuris išreikšdamas savo emocinį santykį prabyla eilėraščiu, – patirto ir kalbos priemonėmis rekonstruojamo peizažo detalė. Dėmesio centre, žinoma, artimiausi, mieliausi sielai – gimtinės, tėviškės reginiai: *O virš gimtųjų pagirių / vėjelis debesėlį veja*. ŠimkPŽID 25. Vėjas laikosi šalia žmonių gyvenamosios vietos: *Žalias vėjas šalim* [‘šalimais; šalia’ – LKŽe] *skrieja – / Su mumis nespėja* NėrP 74; jis *bėga link namų, vartosi kiemo žolėj, pareinant laukia, siaučia po kiemą ir už lango, prašydamasis į svečius šiurena į palangę, žvanga už durų, inkščia pas namų duris, ir retkarčiais pro atvirus langus užklysta arba įslenka į mano kambarį, pvz.: Vėjas gainioja murziną rytą / jau po kiemą*. GraibSP 16; *Ten šimtametis vėjas <...> / Kaip ištikimas šuo*

pareinant laukia. Nyk-NilBE 45; už lango sutemos, pūga, si-dabro vėjai... BaltrAKBS 112. Namai yra saugumo oazė, priedanga nuo stichijų; tai – kultūrinė erdvė.

Nebe lytėjimu ar klausia, bet uosle yra juntamas kvapas, kurį vėjas atneša ir paskleidžia žmogaus aplinkoje. Iš sukauptų poezijos fragmentų vėjas dvelkia žemuogėmis, sodo žiedais, sakais, samanomis, džiūstančiu šieniu, meldais, mariomis, pvz.: *Pilnas samanų / Ir žemuogių kvapo / Iš miško atbėgo / Su kanklėmis vėjas*. AugNP 123; *O vėjas veidan / pūtė ežero drėgmę ir meldų / salsvą kvapą* KajM 170. Malonūs kvapai nukelia į nerūpestingiausius ir žaviausius gyvenimo tarpsnius, yra prisiminimas ir lūkesčiai to, kas miela ir svaigu, trokštama, geidžiama, pvz.: *Kvepia žalios pušys, / Kvepia ryto vėjas – / Pasakyk man vėjau, / Ką esi žadėjęs!* NėrP 73; *O tas popilkšvis vėjas / Ir balutei, ir žolei, ir šlamančiam sparnui / Pražydėjimo pažadu dvelkia*. ČigrKŽ 89; *Tik geismu dvelkė žalios vėjas...* Skab(MV). Namuose kvapą nešantis vėjas laukiamas kaip brangus svečias, pvz.: *Gal pro atvertus langus / Užklys į mano kambarį čionai / Sakais ir mariomis pakviptas vėjas*. MatRR 26.

Metaforiniai vaizduojamo objekto vardai ir spalvos, simbolika

Poezijoje išryškėjusi identifikuojamoji vėjo žymė – ‘galėjimas judėti, būti judinamam (paprastai horizontalia kryptimi, su garsu, kartais perduodant kvapą)’ apibrėžia ne tik vėją, bet ir daugybę kitų realijų. Tarp objektų, turinčių šį požymį, nustatyta jungtis yra pagrindas metaforiniams vėjo įvardijimams rasti³. Individualiosios metaforos, t. y. atskirų poetų sukurti tropai, leidžia apčiuopti asociatyvaus mąstymo polinkius.

Dažniausiai vėjas gretinamas su **gyvomis būtybėmis**:

* **žmogumi**; analizuojamuosiuose pavyzdžiuose pavartoti asmenų pavadinimai *valkata, benamis, beprotis, vienuolis, naktigonis*,

³ Metaforomis straipsnyje laikomi ir palyginimai. Tai dvi asociatyviojo mąstymo realizavimo formos, redukuota ir neredukuota. Jos iš esmės nesiskiria, nes turi išreikštą svarbiausią komponentą – remą, plg. *Aš vėjas* [tema] *geležinis / Pastaugt kaip vilkas* [lyginamasis jungtukas + rema] *ateinu*. KubKS 122.

plėšikas, vagis, šlavėjas, fleitistas, malūnininkas, kepėjas, karaliūnas, jaunikaitis, kūdikis; pvz.: tik vėjas benamis čia plaiksto vėlių / Baltuosius rūbus GutIF 60; Obels rankas plėšikas vėjas laužo / ir krausto jos apsiausto kišenių. MiežR 74; Vėjas iš pakrūmės neramus / lyg va g i s į penktą aukštą lipa GraibSP 8; Senas, piktas šiukšlynų šlavėjas, / Lapų juostantį auksą dar žarsto. PuišPŽIR 442; Ir kiauru / Puoduku (mes juo dar gėrėme nedarniai) / Švilpė vasaros fleitistas vėjas. Nyk-NilBE 323; vėjas debesis purto / lyg malūnininkas miltus iš drobinių maišų GraibSP 133; Tavo padžiautuos skalbinius / vėjas užmigo / kaip jis ramiai / alsuoja / lyg kūdikis GraibSP 82.

* **plėšriu žvėrimi** arba **graužiku, graužiančiu vabalu** – pavartoti žodžiai žvėris, liūtas, vilkas, šuo, katė, kačiukas, kiškis, žiurkė, pelė, kirvarpa ‘kirmgrauža; kirminėlis, vabalėlis, kuris graužia medį, kinivarpa’ (LKŽe), pvz.: O vėjas staugė laukuose – / Kaip išbadėjęs liūtas. AnglŽIZ 34; Ir vėjas ima staugt kaip šuo namie giliai. Nyk-NilBE 64; Tarytum iš baimės vėjas / Per naktį už katę kniaukia. GraibSP 17; Vėjas lyg žiurkė spąstuose daužos ir cypia. GraibSP 69; Debesyje it kirvarpa vėjelis krebžda – / Kai kur jau šviečiasi išėstos gelsvos dėmės. BernV 107.

* **paukščiu** ar kokių kitu **skraidančiu gyviu** – aktualizuoti pavadinimai skrajūnas, paukštis, gandras, gaidys, plaštakė, pvz.: Gal tai vėjas, / Vėjelis skrajūnas, / Dangų nušlavė / Savo sparnu. JonRP 171; Žvaigždynų miškais, vėjų paukščiais alsuoji. JakštAP 357; kaip gandrai praskrieja vėjai JonAL 99; Ir iš plačių, juodų ir nelaimingų ažuolų / pasikelia dar silpnas kaip plaštakė vėjas NagG 56.

* **ropliu** ar kokių kitu **besiraitančiu gyviu** – rasti žodžiai gyvatė, žaltys, smauglys, ungurys, pvz.: Lekia vėjas – žaltys, / Žalsvai melsvai susiraitęs. Žl-ŽengPG 81; Nuobodulys / svaigina mane lyg hašišas, hipnotizuoja / lyg šliaužiantis grindiniu vėjo / smauglys. MilML 9; vėjas įsipainiojo į mėnesienos garbanas / ir tarsi ungurys tinkle raitos MiežMžL 141.

Kitos dvi semantinės grupės – **augalo** ir **vandens srovės** – pavyzdžių negausios. Pirmajai atstovauja krūmas, rožė, lelija, antrajai – lietus ir banga, pvz.: Saulė liūdna / Iš miglų tau kalbės, / Kad vėjų mėlynas krūmas / Žydės ir žydės. GirkAPK 42; Nieks nejuto, kaip mėnulis ant miegų langelio / Išaugino vėjo lelijas. JokVM 6: Kaip

=====

žalias lietus jų [beržų] liaunom / ir ilgom, ir plasnojančiom rankom / srovena pavasario vėjas. NagG 50; Voratinklio skylėtą burę / Skalauja vėjo žvanganti banga. AugPV 43.

Vėjas taip pat suvokiamas kaip **gyvos būtybės kūno, augalo stiebo dalis ir dirbinys (reikmuo)**, paprastai **įrankis**. Užfiksuoti šie daiktavardžiai: *snukis, akys, lūpos, rankos, plaštaka, rieškučios, pirštai, nagai, plaukai, kasos, karčiai, uodega, sparnas, plunksna; rakštis; šluota, strėlė, kardas, adata, tinklas, pavadėlis, sterblė, užuolaida, voratinklis*, pvz.: *Bado vėjas buku snukiu / Į ledu išpaišytą langą. RatnS 56; Mergaite, ežerų nendrelė vėjo sužalsvom [‘kiek žalsvomis’ – LKŽe] akim. KalNAG 202; Katinas padange šliaužioti pratinas. / Plečiasi, pučiasi vėjo rieškučiose. BinkR 79; kas velka vėjo uodegą / tavuoju dangumi GraibSP 80; Tai sparnas šėlojančio, kimbančio vėjo / užgavo pūkuolę. LastPR 64; Vėjas nuo Nemuno pusės / Sminga odon lyg rakštis. KunčLR 11; Vargais benušluoja saulę nušiurusi vėjo šluota... SaukRŽ 6; Rankas suraizgė vėjo tinklas ŽukS 336; Sudžiūvęs lapas / medinėm kojukėm / bėga kaip šunelis / šaligatviu / su vėjo pavadėliu ant kaklo KajM 42; Vėjas lyg senas voratinklis / Veidą paliečia, / Ir nenubrauksi. Graž(ŠTL).*

Didžioji dalis autorinių metaforinių įvardijimų pavartoti po vieną–du kartus. Išimtis – 8 kartus aktualizuoti vėjo sparnai, 5 kartus vėjas sulygintas su šunimi. Tipiškesni įvardijimai, suprantama, yra tie, kurie reikšmės struktūroje, be ‘judėjimo’, turi ir kitų daiktavardžiui *vėjas* būdingų semų. Pavyzdžiui, judančius vėją ir sparnus sieja požymis ‘sklendimas oru’, ‘didelė kinetinė energija’, vėją ir benamį – ‘būnamosios vietos neturėjimas’, ‘visuomenės normų nepaisymas’ ir pan. Ypač dažnai vėjas (įsi)vaizduojamas kaip žmogus: jei gaivališkas, smarkus, – vyras, o jei švelnus, – kūdikis. Žinios apie žmogų yra įprastinis atskaitos taškas struktūruojant ir vertinant aplinką, ją perteikiant verbaliai (apie antropocentrinį kalbos pobūdį žr. Maslova 1997a: 68; Rjabceva 2000). Beje, kad vėją įsameninti dėsninga, patvirtina dvinarių metaforų dominavimas: *vėjo akys, vėjo lūpos* ir kt.; *vėjo* – gyvūno paralelę linkstama reikšti palyginimu: *vėjas kaip liūtas, vėjas lyg žiurkė* ir kt.

Vėjas poezijoje kartais turi spalvą. Tai, žinoma, – meninės išmonės dalykas, nes gamtos reiškinių, juntamą tik lytėjimu, klausia ir

uosle, meninėje kūryboje natūraliai siekiama paryškinti – apibrėžti vizualiai⁴. Vėjas dažniausiai esti šviesus: pavyzdžiuose jis nusakytas žodžiais *baltas, baltumas, popilkšvis, žilas, sidabrinis, geltonas, geltonis, žalias, sužalsvas, mėlynas, sumelsvas, žydras, žydruojantis, žalsvai melsvai, žalzganaplaukis, alyvinis*, pvz.: *Ir bėgu / Nuo triukšmo, kvatojimo, dūmų / Į muziką sklandančio sniego, / baletinį vėjo baltumą*. MackŠS 309; *Naktį girdžiu, kaip pasenęs tėviškės žilas vėjas / Už durų archajiškai kaip naktigonis žvanga...* MiežML 69; *Vėjo sumelsva strėlė* KalNAG 515; *Man dainavo žydruojantys vėjai*. IešmUŠ 64. Nepilną ypatybės kiekį žymintys būdvardžiai *sumelsvas* ‘kiek melsvas’ ir *sužalsvas*, vartoti Antano Kalanavičiaus, yra pietų aukštaičių pietinių šnektų savastis (žr. Leskauskaitė 2008: 41).

Atspalvį padiktuoja aplinka arba objektas, su kuriuo vėjas tapatinamas; pavyzdžiui, *baltas* esti sniegingos žiemos, *geltonas* – ankstyvo rudens, kurį ženklina pageltę ražienos ir lapai, o *alyvinis* – alyvų žydėjimo meto vėjas: *Ateisiu baltą naktį, / Kai vaikščios baltos pūgos / Ir baltas vėjas stūgaus...* Širv(AŽN); *O vėjas – kaip tirštas ražienų geltonis*. KudSSK 120; *Rudeninis dangau, atsispindi / Tavyje spalio vėjai geltoni*. Lyg-BucAŽŠ 150; *Atskridęs ryto vėjas man žaliu sparnu pamos...* TeišL 66; *Tik virtusios žeme žiedadulkės, alyviniai nesugrąžinamų birželių vėjai...* BalIKD 14. Metaforiniai spalvos įvardijimai *žilas, žalzganaplaukis* ir *sidabrinis* liudija įsmedenimą ir žvitrų, įgarsintą vėją (*sidabrinis* prk. ‘melodingas, skambus’ – DLKŽ 690).

Įprastinis vėjo dažas – mėlynas ar melsvas, žalias ar žalsvas; aptikta po 7 pavyzdžius, turinčius šaknis *mėl-* / *mel-* / *žydr-* ir *žal-*. Atspalviai natūralūs: mėlyni tonai žymi aukštesnę – „dangiškąją“ vėjo prigimtį, žali konotuoja jaunystę, gaivališkumą, energiją (apie būdvardžio žalias semantiką ir joje matomą lietuvių pasaulėvaizdžio dalį žr. Gudavičius 2007).

Išryškėję požymiai ‘judantis / judinamas’, ‘gaivalingas, veržlus / ramus, nurimęs’, ‘smarkus / lėtas’, ‘niokojantis, šturpus / maloningas, rūpestingas’, ‘tamoso meto, žvarbus / šviesos meto, švelnus’, ‘garsus /

⁴ Poetai išraiškingsiais, įspūdingiausiais gamtos objektais laiko spalvotus, galinčius judėti ar keisti padėtį ir pasižyminčius ypatingu dydžiu, neįprasta forma objektus (Kazlauskaitė 2009: 360–361; 2014: 88). Visos šios ypatybės fiksuojamos rega.

tylus', 'nešantis kvapą / uoslės nedirginantis', gali būti abstrahuojami. Tokiu būdu vėjas tautos pasaulėvaizdyje imamas suvokti idėjų lygmeniu, kaip ženklas. Vėjas įgyja šėlsmo, laisvės, gausmo, kliedesio, šiurpo, išdidumo, permainos, glamonės, atminimo, pažado, malonės – paprasčiau sakant, įvairiabriaunio gyvenimo vertę, pvz.: *Vėjų vaikštynės virš marių <...>/–šėlsmas, gaudimas, ūkesys, dundėjimas* KudK 47; *Neįsileisk to geltonojo vėjo – jis kliedesys, kliedesys.* KudK 181; *Vėjas kaip šiurpas per smilgas / prabėga ir sminga į meldus.* KajM 162; *Kaito vasara vėjo glamonėj.* MatuzRR 42; *Yra baltoji atminimo skiautė, / Ir žalio vėjo atmintis yra.* MačRR 80; *kalbos vandenynas / sunaikino laivus / ir jį patį atidavė vėjų malonei* KelmSAS 73; *Gyvenimas mano – vėjas palaidas!* NėrP 71.

Apibendrinamosios išvados

1. Vėjo veiksmi ir ypatybės lietuvių poezijoje prieštaringi. Stereotipiškai vėjas yra ūmus, smarkus, triukšmingas, aštrus – tai grėsminga ir šiurpi niokojanti jėga. Rečiau (apie ketvirtadalis pavyzdžių) jis yra silpnas, ramus, švelnus ir glostantis. Maloniojo vėjo veikla trejopa: jis pramogauja ir linksminasi, dėmesingai bendrauja su aplinkiniais, rūpinasi tvarka gamtoje.

Būdingosios vėjo ypatybės: 'judantis / judinamas', 'gaivalingas, veržlus / ramus, nurimęs', 'smarkus / lėtas', 'niokojantis, šiurpus / maloningas, rūpestingas', 'tamoso meto, žvarbus / šviesos meto, švelnus', 'garsus / tylus', 'nešantis kvapą / uoslės nedirginantis', yra suvokiamos lytėjimu ir klausa, iš dalies ir uosle. Dvelkiantis vėjas primena tai, kas miela ir džiugu, jis sužadina gėrio ir grožio viltis. Įvardyta vėjo spalva apibūdina vėjo aplinkoje esančius objektus.

2. Vėjo kryptis paprastai yra horizontali. Jis reiškiasi pačiose įvairiausiose erdvėse. Žmogaus namuose – kultūrinėje erdvėje – vėjas yra svečias.

3. Bendroji 'gulščios oro srovės' reikšmė vartojamų kognityvinių metaforų kryptis – žmogus ir jo aplinka. Išanalizuoti fragmentai liudija tokias kognityvines metaforas: vėjas yra **gyva būtybė** (tiksliau sakant, **žmogus**; plėšrus, graužiantis, skraidantis arba besiraitantis **gyvūnas** – **žvėris, graužikas, graužiantis vabalas, paukštis, roplys**),

gyvos būtybės organizmo dalis, dirbinys (gyvos būtybės reikmuo) ir, rečiau, – augalas, vandens srovė.

Šaltiniai

- AnglŽIŽ** – Anglickis, Stasys. *Žemė ir želmenys*. Vilnius: Vaga, 1972.
- AugGŽM** – Auginas, Balys. *Giesmės žydėjimo metas*. Cleveland, Ohio: 1979. Prieiga internete: <http://www.tekstai.lt/rss/517-auginas-balys/4444-balys-auginas-eilerasciai-is-rinkinio-giesmes-zydejimo-metas-1>.
- AugMS** – Auginas, Balys. *Metaforų smuikas*. Cleveland (Ohio): Ramovė, 1992.
- AugNP** – Auginas, Balys. *Namų pašvaistė*. Kaunas: Varpas, 2000.
- AugPV** – Auginas, Balys. *Paparčio vėduoklė*. Chicago (Ill.): Tėviškėlė, 1956.
- Aug-Vaič(ML)** – Augustaitytė-Vaičiūnaitė, Juzė. *Motinos laukimas. Dvidešimto amžiaus lietuvių poezija I*. Sud. V. Kubilius. Vilnius: Vaga, 1991, 245–246.
- BalIKD** – Baliukonytė, Onė. *Iš kelio dulkių*. Vilnius: Vaga, 1982.
- BalNS** – Baliukonytė, Onė. *Neregio sodai*. Vilnius: Vaga, 2001.
- Balt-JakTŠ** – Baltušnikienė-Jakimavičiūtė, Janina. *Tėviškės šauksmas*. Panevėžys: Panevėžio spaustuvė, 2008.
- BalTMG** – Baliukonytė, Onė. *Tėve mūsų gyvenime*. Vilnius: Vaga, 1986.
- BaltrAKBS** – Baltrušaitytė, Birutė. *Atmintie karti būk saldi*. Vilnius: Žara, 2007.
- BaltRR** – Baltakis, Algimantas. *Rinkiniai raštai, I*. Vilnius: Vaga, 1983.
- Bar(PP)** – Baravykaitė, Alina. *Pasaulio pabaiga. Poezijos pavasaris*. Sud. G. Aleksa, V. Šoblinskaitė. Vilnius: Vaga, 2008, 27.
- BernV** – Bernotas, Albinas. *Vėžės*. Vilnius: Vaga, 1981.
- BinkR** – Binkis, Kazys. *Raštai*. Sud. V. Galinis. Vilnius: Vaga, 1973.
- BlekRR** – Blekaitis, Jurgis. *Rudens ritmu*. Chicago: Algimanto Mackaus KLF, 1979.
- Blož(VIG)** – Bložė, Vytautas. *Vėjas ir graveris. Poezijos pavasaris*. Sud. M. Karčiauskas. Vilnius: Vaga, 1987, 120–121.
- ChurgMIM** – Churginas, Aleksys. *Metai ir mitai*. Vilnius: Vaga, 1989.
- ChurgS** – Churginas, Aleksys. *Sietuva*. Vilnius: Vaga, 1973.
- ČepSVS** – Čepauskaitė, Daiva. *Suvalgiau vieną spanguolę*. Kaunas: Nemunas, 1998.
- ČigrKŽ** – Čigriejus, Henrikas. *Kaip žolės*. Vilnius: Vaga, 1991.
- DabI** – Dabulskis, Aleksas. *Ironmedis*. Vilnius: Vaga, 1987.

- DabKŠ** – Dabulskis, Aleksas. *Kregždžių šokis*. Vilnius: Vaga, 1971.
- DabLM** – Dabulskis, Aleksas. *Lašas medaus*. Vilnius: Vaga, 1965.
- DaunML** – Daunys, Vaidotas. *Metų laikai*. Vilnius: Vaga, 1985.
- DrungRIV** – Drungytė, Erika. *Rūkas ir vėjas*. Vilnius: LRS leidykla, 2008.
- GedMT** – Geda, Sigitas. *Mamutų tėvynė*. Vilnius: Vaga, 1985.
- GedSVG** – Geda, Sigitas. *Septynių vasarų giesmės*. Vilnius: Vaga, 1991.
- GelH** – Gelusevičius, Artūras. Haiku (2004–2006). Prieiga internete: <http://www.tekstai.lt/component/content/article/215-gelusevicius-arturas/1117-haiku-2004-2006>.
- GiedrDP** – Giedra, Vincas. *Dienų pašvaistės*. Vilnius: Vaga, 1976.
- GirkAPK** – Girkontaitė, Ramutė. *Aviliai prie kelio*. Vilnius: Vaga, 1978.
- GraibAUŠ** – Graibus, Rimgaudas. *Atmink upės šlamesį*. Vilnius: Periodika, 1989.
- GraibLBR** – Graibus, Rimgaudas. *Lekia baltas rugpjūtis*. Vilnius: Vaga, 1986.
- GraibSP** – Graibus, Rimgaudas. *Sapno paukštė*. Kaunas: Aušra, 1994.
- GraibVŽ** – Graibus, Rimgaudas. *Vasaros žemė*. Vilnius: Vaga, 1975.
- GražPŽP** – Gražys, Remigijus. *Pievos žalios planetos*. Vilnius: Vaga, 1967.
- Graž(ŠTL)** – Gražys, Remigijus. Šviesiame tuščiame lauke. *Poezijos pavaris*. Sud. A. Bernotas. Vilnius: Vaga, 1975, 138.
- GrybM** – Grybauskas, Almis. *Mugė*. Vilnius: Vaga, 1988.
- GrigTV** – Grigaitytė, Kotryna. *Trapus vakaras*. Putnam (Conn.): Laisvės Kovos Metai, 1968.
- GutIF** – Gutauskas, Leonardas. *In fine*. Vilnius: LRS leidykla, 2004.
- GutSN** – Gutauskas, Leonardas. *Svetingumo namai*. Vilnius: Vaga, 1980.
- IešmUŠ** – Iešmantas, Gintautas. *Ugnies šokis*. Vilnius: Žuvėdra, 2007.
- JakštAP** – Jakštas, Jonas. *Amžina pradžia*. Vilnius: Vaga, 1982.
- JokVM** – Jokimaitis, Gediminas. *Vandenių muzika*. Vilnius: Vaga, 1969.
- JonAL** – Jonynas, Antanas A. *Atminties laivas*. Vilnius: Vaga, 1981.
- JonOP** – Jonynas, Antanas A. *Ošiantis peizažas*. Vilnius: Žaltvykslė, 2007.
- JonRP** – Jonynas, Antanas. *Rugsėjo pilnatis*. Vilnius: Vaga, 2003.
- Jon(TB)** – Jonuškaitė, Birutė. Tėvo baimė. *Eilėraščiai* (2003). Prieiga internete: <http://www.tekstai.lt/buvo/tekstai/jonuskb/eilerasc.htm>.
- Jon(V)** – Jonauskas, Stasys. Vėjas. *Atokios stotys 2015*. Sud. V. Kaziela. Utena: Kamonada, 2015.
- KajM** – Kajokas, Donaldas. *Meditacijos*. Vilnius: Vaga, 1997.
- KalNAG** – Kalanavičius, Antanas. *Ne akmenys guli*. Vilnius: LRS leidykla, 1994.
- KancŽTP** – Kancevičius, Antanas. *Žiedai tavam pavasariui*. Kaunas: Aušra, 1997.
- KaspLR** – Kasparavičius, Ramūnas. *Laimingiausias rugsėjis*. Vilnius: Vaga, 1986.

- =====
- KelmSAS** – Kelmickas, Edmondas. *Smelis ant slenksčio*. Vilnius: Vaga, 1987.
- KetKVP** – Keturakis, Robertas. *Krintantis vakaro paukštis*. Kaunas: Spindulys, 1993.
- KubKS** – Kubilinskas, Kostas. *Kelio smiltys*. Vilnius: Vaga, 1983.
- KudK** – Kudarauskaitė, Meilė Marija. *Kasdienė*. Kaunas: Naujasis lankas, 2008.
- KudSSK** – Kudarauskaitė, Meilė Marija. *Sekunde smėlio karaliene*. Vilnius: Arka, 1997.
- KudTVGS** – Kudarauskaitė, Meilė Marija. *Tik valandos gėlėta skiautė*. Klaipėda: Libra Memelensis, 2007.
- Kuk(VS)** – Kukulas, Valdemaras. Vėjo sparnai. *Eilėraščiai*. Prieiga internete: <http://mintys.lt/eilerasciai/valdemaro-kukulo-eilerasciai>.
- KulnIL** – Kulnys, Jaunius. *Išplėštas lapas*. Šiauliai: Šiaurės Lietuva, 2007.
- KunčLR** – Kunčinas, Jurgis. *Liepų ratas*. Vilnius: Vaga, 1988.
- LastPR** – Lastas, Adomas. *Poezijos rinktinė*. Vilnius: Vaga, 1986.
- Lyg-BucAŽŠ** – Lygutaitė-Bucevičienė, Stasė. *Amžinoji žolynų šviesa*. Vilnius: Vaga, 1988.
- Lyg-Buc(RNNG)** – Lygutaitė-Bucevičienė, Stasė. Ramu. Niekur nė garso. *Metai*, 2016, 3, 11.
- LinKPD** – Liniauskienė, Bronė. *Kregždės praauga dangų*. Klaipėda: Eglė, 2008.
- LinM** – Liniauskas, Jonas. *Mieste*. Vilnius: Vaga, 1991.
- MackŠS** – Mackevičius, Bronius. *Šermukšnių skonis*. Vilnius: Vaga, 1979.
- MačRR** – Mačiūka, Vytautas. *Rinkiniai raštai*, I. Vilnius: Europos lietuvis, 1997.
- MartS** – Martinaitis, Marcelijus. *Sugrįžimas*. Vilnius: Tyto alba, 1998.
- MatDSL** – Matutis, Anzelmas. *Dvylikos svečių lauktuvės*. Vilnius: Vaga, 1984.
- MatRR** – Matuzevičius, Eugenijus. *Rinkiniai raštai*, II. Vilnius: Vaga, 1987.
- MatuzRR** – Matuzevičius, Leonardas. *Rinkiniai raštai*, I. Jonava: Dobilas, 2003.
- Mieža** – Mieželaitis, Eduardas. *Aleliumai*. Vilnius: Vaga, 1974.
- MiežBL** – Mieželaitis, Eduardas. *Barokinė lyra*. Vilnius: LRS leidykla, 2009.
- MiežH** – Mieželaitis, Eduardas. *Horizontalai*. Vilnius: Vaga, 1970.
- MiežML** – Mieželaitis, Eduardas. *Mano lyra*. Vilnius: Vaga, 1979.
- MiežMžL** – Mieželaitis, Eduardas. *Mažoji lyra*. Vilnius: Andrena, 1999.
- MiežR** – Mieželaitis, Eduardas. *Raštai*, VII: Nikė. Vilnius: Vaga, 1984.
- Mik-Kub(PT)** – Mikalauskienė, Ona. Pilni tylėjimo. *Atokios stotys 2015*. Sud. V. Kaziela. Utena: Kamonada, 2015, 247.
- MilML** – Milašius-Montė, Mindaugas. *Lioj!* Kaunas: Nemunas, 2008.

- =====
- MinŠTL** – Minelga, Jonas. *Šaukia tėviškės laukai*. Vilnius: Vyturys, 1992.
- Moz(PTR)** – Mozūriūnas, Vladas. *Lietuvių poezija*, II. Sud. V. Galinis. Vilnius: Vaga, 1969, 297–298.
- NagG** – Nagys, Henrikas. *Grįžulas*. Vilnius: Vaga, 1990.
- NērP** – Nėris, Salomėja. *Poezija*. Vilnius: Vaga, 1972.
- Nyk-NilBE** – Nyka-Niliūnas, Alfonsas. *Būties erozija*. Vilnius: Vaga, 1989.
- PalA** – Palilionis, Petras. *Atolas*. Vilnius: Vaga, 1972.
- PalSBIV** – Palilionis, Petras. *Su baimė ir viltim*. Vilnius: Vaga, 1986.
- PalčŽKŽ** – Palčinskaitė, Vytautė. *Žemė kėlė žolę*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961.
- PlatPV** – Platelis, Kornelijus. *Pinklės vėjui*. Vilnius: Vaga, 1987.
- PuišPŽIR** – Puišytė, Aldona Elena. *Palaimink žodį ir raidę*. Vilnius: Vaga, 2005.
- PuišR** – Puišytė, Aldona Elena. Rapsodijos. *Metai*, 2016, 2, 7–13.
- RatnS** – Ratnikas, Jonas. *Sparnai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.
- ReimA** – Reimeris, Vacys. *Artumas*. Vilnius: Vaga, 1987.
- SaukRŽ** – Saukaitytė, Dalia. *Rugpiūčio žemuogės*. Vilnius: Vaga, 1972.
- Skab(MV)** – Skabeika, Leonas. Malda Venerai. *Lietuvių meilės lyrika*. Sud. S. Žukas. Vilnius: Vaga, 1989, 121–122.
- SkabVA** – Skabeika, Leonas. *Vidurnakčių aikštėse*. Vilnius: Vaga, 1964.
- SkučASA** – Skučaitė, Ramutė. *Ant skilusio akmens*. Vilnius: LRS leidykla, 2011.
- SpudSTNV** – Spudas, Vaidotas. *Susitikt tave norėčiau vėlei*. Vilnius: Vaga, 1974.
- StacNĖN** – Stacevičius, Stasys. *Ne ėriukai naktį*. Vilnius: LRS leidykla, 2008.
- StankR** – Stankevičius, Rimvydas. *Randas*. Vilnius: LRS leidykla, 2002.
- StrielkL** – Strielkūnas, Jonas. *Lyrika*, I. Vilnius: LRS leidykla, 2009.
- StrielkVR** – Strielkūnas, Jonas. *Vėjas rugiuos*. Vilnius: Vaga, 1971.
- ŠimkPŽID** – Šimkus, Vladas. *Po žeme ir dangum*. Vilnius: LLTI, 2009.
- Šimk(SM)** – Šimkus, Jonas. Svyruojantis medis. *Lietuvių poezija*, II. Sud. V. Galinis. Vilnius: Vaga, 1969, 91–92.
- Širv(AŽN)** – Širvys, Paulius. Ateisiu žalią naktį. *Lietuvių poezija*, II. Sud. V. Galinis. Vilnius: Vaga, 1969, 378.
- TeišL** – Teišerskytė, Dalia. *Laikas*. Kaunas: Gabija, 1996.
- TyslNR** – Tysliava, Juozas. *Nemuno rankose*. Vilnius: Vaga, 1967.
- UrnGL** – Urnevičiūtė, Dalia. *Gegužio lietus*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960.
- VaičR** – Vaičiūnaitė, Judita. *Raštai*, I. Vilnius: Gimtasis žodis, 2005.
- VainVV** – Vainilaitis, Martynas. *Vario varteliai*. Vilnius: Kronta, 2006.

- VencIDV – Venclova, Vytautas. *Dienovidžio valanda*. Vilnius: Vaga, 1984.
 ZingVV – Zingeris, Markas. *Vakaras vaikystėje*. Vilnius: Vaga, 1989.
 ŽI-ŽengPG – Žlabys-Žengė, Juozas. *Pavasarių gramatikos*. Vilnius: Vaga, 1992.
 ŽukBM – Žukauskas, Albinas. *Benamė meilė*. Vilnius: Vaga, 1983.
 ŽukS – Žukauskas, Albinas. *Sangrąžos*. Vilnius: Vaga, 1973, 336.

Literatūra

- Bartmiński, Tokarski 1986** – Bartmiński, Jerzy; Tokarski, Ryszard. Językowy obraz świata i spójność tekstu. *Teoria tekstu*. Red. T. Dobrzyńska. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Nadodowy im. Osolińskich, Wydaw. PAN, 1986, 65–81.
- Būga 1959** – Būga, Kazimieras. *Rinkiniai raštai*, II. Sud. Z. Zinkevičius. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
- Crummenerl 2006** – Crummenerl, Rainer. *Oras*. Vilnius: Mūsų knyga, 2006.
- DLKŽ** – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 7 pataisytas ir papildytas leidimas. Vyr. red. S. Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.
- Džioeva 2006** – Džioeva, Alesja. Angliškij mentalitet skvoz' prizmu ključevyx slov: Understatment. *Vestnik MGU, ser. Lingvistika i mežkul'turnaja komunikacija*, 3, 2006, 45–55.
- FŽ** – *Frazeologijos žodynas*. Red. J. Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- Greimas 1990** – Greimas, Algirdas Julius. *Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.
- Gudavičius 2007** – Gudavičius, Aloyzas. Žalia spalva lietuvių kalboje. *Filologija*, 12, 2007, 35–43.
- Kazlauskaitė 2009** – Kazlauskaitė, Rūta. Mėnulio stereotipai lietuvių poezijoje. *Baltistica*, XLIV (2), 2009, 355–377.
- Kazlauskaitė 2014** – Kazlauskaitė, Rūta. Žydinčios saulėgrąžos vaizdinys lietuvių poezijoje. *Res Humanitariae*, 16, 2014, 86–107.
- Leskauskaitė 2008** – Leskauskaitė, Asta. Daugiaskiemenių būdvardžių daryba pietinėse pietų aukštaičių šnektose. *Lituanistica*, 54, 4 (76), 2008, 31–43.
- LKŽe** – *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX, 1941–2002. Elektroninis variantas. Vyr. red. G. Naktinienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008). Prieiga internete: <http://www.lkz.lt/startas.htm> [žiūrėta 2017.05.01].

- =====
- Maslova 1997a** – Maslova, Valentina. *Lingvističeskij analiz ekspressivnosti xudožestvennogo teksta*. Minsk: Vyšejšaja škola, 1997.
- Maslova 1997b** – Maslova, Valentina. *Vvedenie v lingvokul'turologiju*. Moskva: Nasledie, 1997.
- Mažiulis 1997** – Mažiulis, Vytautas. *Prūsų kalbos etimologinis žodynas, 4 (R–Z)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- Rjabceva 2000** – Rjabceva, Nadežda. Mental'naja leksika, kognitivnaja lingvistika i antropocentričnosť jazyka. *Trudy meždunarodnogo seminara Dialog'2000 po komp'juternoj lingvistike i ee prilozhenijam, 1: Teoretičeskie problemy*. Red. A. S. Narinžani. Protvino, 268–273. Prieiga internete: <http://www.dialog-21.ru/digest/2000/articles/ryabceva/> [žiūrėta 2017.05.05].
- Skardžius 1996 [1943]** – Skardžius, Pranas. *Rinktiniai raštai, 1: Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Parengė A. Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

Irma JURGAITYTĖ

ŠNEKAMOJI KALBA KAIP SISTEMA

Spoken Language as a System

Abstract

Language as the basic tool of communication among people is constantly changing: new facts emerge or other facts are gradually eliminated from active usage. Linguistic creativity in the communicative situation of dialogue when it occurs at home and away, in the street, shop or chemist's, etc. is unofficial and free: statements are formulated spontaneously – neither too precisely nor consecutively, entire ranges of syllables are omitted, emotionally stronger and more intense lexis is chosen, body movements, gesticulation, mimicry, etc. are used. Such unprepared, informal, spontaneous language addressed at a concrete person, or to put it in other terms, creative and personalized, usually subjective and emotional language is described as *spoken language*.

The present paper aims at classifying and systematic description of the most characteristic cases of spoken language on the basis of descriptive-analytical method.

There are two opposing tendencies related to haste, spontaneity and convenience while managing information in spoken language: shortening of language, when expressive means which are unnecessary in communicative situation are dropped, as well as linguistic excess, the overuse of some lexical elements. The economy of expression and redundancy manifest themselves at all language levels: in phonetics, lexis, morphology and syntax.

After analysis of the material, it was concluded that spoken language may be perceived both narrowly and broadly. In ideal case it is implemented by homogeneous standard language. However, with the broad approach non-codified phenomena have to be covered as well: different words and expressions of time (*old – new*), origin (*native – foreign*), surrounding (*standard language – manifestations of other layers*) are activated.

Keywords: spoken language, standard language, non-codified lexis

Sarunvaloda kā sistēma

Kopsavilkums

Galvenais cilvēku komunikācijas līdzeklis – valoda – pastāvīgi mainās. Rodas jauni fakti, bet citi pamazām tiek izstumti no aktīvā lietojuma. Valodas radošums saziņas dialogā, kad sarunājamies mājās, būdami ciemos, uz ielas, veikalā vai aptiekā u. c., ir neoficiāls un brīvs: teksts tiek veidots spontāni – ne pārāk precīzi, ne ļoti secīgi, tiek izlaistas veselas zilbes, tiek izvēlēta emocionāli spēcīgāka, par ierasto spilgtāka leksika, izmantotas valodu pavadošas ķermeņa kustības, žestikulēšana, mīmika u. tml. Tāda iepriekš nesagatavota, neformāla, spontāna, konkrētam adresātam veltīta, citiem vārdiem sakot, radoša un personalizēta, bet tāpēc arī parasti subjektīva un emocionāla valoda tiek raksturota kā *sarunvaloda*.

Raksta mērķis, izmantojot deskriptīvi analītisko metodi, ir klasificēt un sistēmiski aprakstīt visraksturīgākos sarunvalodas gadījumus.

Sarunvalodā darbojas divas pretējas tendences, kas saistītas ar steigu, spontānumu un ērtu informācijas pārvaldīšanu: valodas saīsināšana, kad atsakās no tiem valodas līdzekļiem, kuri komunikācijas situācijā nav nepieciešami, un valodiska pārbagātība, pārmērīgs noteiktu leksisku elementu lietojums. Izteiksmes ekonomija un pārbagātība izpaužas visos valodas līmeņos: fonētikas, leksikas, morfoloģijas un sintakses.

Pēc savāktā materiāla izanalizēšanas konstatēts, ka jēdzienu *sarunvaloda* var saprast šaurākā un plašākā nozīmē. Ideālā gadījumā tā tiek īstenota homogēnā valodas izpausmē – literārajā valodā, bet, aplūkojot sarunvalodu sistēmiski un plašākā nozīmē, ir jāaptver arī nekodificētas izpausmes: aktualizējami dažādi laika (*vecs–jauns*), izcelsmes (*savs–svešs*), aptvērums (*literārā valoda–citas valodas izpausmes*) nozīmē jauni vārdi, izteikumi.

Atslēgas vārdi: sarunvaloda, literārā valoda, nekodificēta leksika

Īvadas

Kalba yra pagrindinė žmonių komunikavimo priemonė, be jos visuomenės gyvenimas būtų sunkiai įsivaizduojamas. Tarnaudama socialiniams poreikiams, kalba kinta – atsiranda naujovių, neaktualūs faktai išstumiami iš aktyviosios vartosenos. Jei žvelgtume iš kalbos vartotojų pozicijos, kalbos kitimą lemia kūrybiškumas: kalbėtojų poreikis kurti, atnaujinti esamus faktus ir kalbės, kaip darbo

medžiagos, galimybės būti perprasmintai, taip pat aplinka – tam tikra erdvė ir laikas, kurioje atsiradęs faktas gali natūraliai egzistuoti, pritapti. Pasakymo turinio logikos įvertinimas, autoriaus požiūrio ir nuostatų ženklų aiškinimas(is) priklauso pragmatinės lingvistikos tyrimų sričiai (žr. BÈS 1998: 390; Yule 2000: 3; Crystal 2003: 364, 161, 291 ir kt.).

Kalbinis kūrybiškumas komunikacinėje dialogo situacijoje (kai bendraujama namuose, svečiuose, gatvėje, parduotuvėje ar vaistinėje ir pan.) yra neoficialus, laisvas elgesys: pasakymai formuojami spontaniškai – nei itin tiksliai, nei itin nuosekliai, praleidžiami ištisi skiemenys, renkama emociškai stipresnė, sodresnė nei įprasta leksika, pasitelkiami kalbą lydintys kūno judesiai, gestikuliuavimas, mimika ir pan. Tokia iš anksto neparengta, neformali, spontaniškas, adresuota konkrečiam asmeniui, kitaip sakant, kūrybiška ir suasmeninta, todėl paprastai subjektyvi, emociška kalba apibūdinama kaip *šnekamoji* (žr., pavyzdžiui, Sirtautas 1995: 39; Župerka 2001: 91–92; Kvašitė 2013: 188; RRL 2002: 3)¹, o bendroji teksto raiškos forma komunikacijos sferoje, kuria įprastai realizuojamas kasdienis bendravimas, gali būti vadinama šnekiškumu. Termininiai žodžiai *šnekiškumas*, *šnekiškas* nuosekliai vartojami čekų darbuose (žr., pavyzdžiui, Miko 1988: 234; Čechová et al. 1997: 132–147; Karlik et al. 2017), taip pat jų pasitaiko ir lietuvių stilistų darbuose (žr., pavyzdžiui, Župerka 1997: 16; Leonavičienė 2006: 48–56; Kazlauskaitė et al. 2013: 91).

Šnekamosios kalbos pagrindinis tipas yra dialogas. Jis realizuojamas pokalbio arba ikoniniu (pasakotojo ir epistoliniu) variantais, kurie priklauso kontroversiniam, funkciniam arba afekto subvariantui – t. y. ginčui, profesiniam pokalbiui arba jausmų išlydžiui (Miko 1988: 238). Epistolinis variantas – įvairūs šnekamąją kalbą reprezentuojantys rašmenimis užfiksuoti tekstai. Pabrėžtina, kad vartojami asmeninei (viešojoje erdvėje – suasmenintai) komunikacijai, įvairūs perrašymai paprastai šiek tiek modifikuojami. Autentiškumo

¹ Nekalbininkai kartais renka kitus terminus. Pavyzdžiui, literatūrologė Violeta Kelertienė vartoja *paprastoji kalba* (Kelertienė 1991).

Nurodytus požymius: kūrybiškumą ir (arba) šnekiškumą, laiko, erdvės terpę, iškelia okazionalizmą – formos ir turinio atžvilgiu neįprastų žodžių ir pasakymų – funkcionavimą tiriantys mokslininkai (žr. Kazlauskaitė et al. 2013: 91 ir ten min. lit.).

beveik nelieka rašmenimis perteikus fonetinio plano dalykus: balsių kokybę, priegaides, kirčiuotus skiemenis, intonuotus žodžius.

Straipsnio tikslas – sistemiskai aprašyti raštu fiksuojamą šnekamąją kalbą: nustatyti tokios kalbos požymius, aptarti ryškiausius raiškos atvejus. Analizuojami pavyzdžiai imti iš gyvosios kalbos: tai – pokalbių, bendraujant neformalioje kasdienėje aplinkoje arba internetu, fragmentai; jų tikrumas nesunkiai patikrinamas pasitelkus *Google* paieškos sistemą. Kai kurie pavyzdžiai užfiksuoti gyvąją kasdienę kalbą aktualizuojančioje rašytinėje literatūroje: tautosakoje, žodynuose, grožiniuose kūriniuose, publicistikos straipsniuose, keletą jų jau yra pristatę šnekamąją kalbą tyrę mokslininkai. Straipsnyje aprašytas tyrimas laikytinas aktualiu, nes šnekamoji lietuvių kalba dar nėra aptarta sistemiskai: siejant visų kalbos lygmenų faktus ir matant laisvai konstruojamą individų kalbą kaip visų kalbinės bendruomenės narių komunikavimo priemonę.

Šnekamoji kalba siaurąja ir plačiąja prasme

Terminas *šnekamoji kalba* lietuvių kalbotyroje suvokiamas ir plačiau, ir siauriau. Siaurąja prasme tai yra bendrinės kalbos *buitinio* (*šnekamojo*) *funkcinio stiliaus* sinonimas (žr. Pikčilingis 1971: 331–336; Šoblinskas 1987: 173–176; Župerka 2001: 89–92; 2012: 91–94; Miko 1988: 232). Vartojant pirmąjį terminą *šnekamoji kalba* yra labiau pabrėžiama veikla, o antrasis terminas *šnekamasis stilius* kreipia į sakininės kalbos posistemę; beje, jos ypatybių ir požymių rinkiniui, kalbėsenos savitumui pavadinti šiomis dienomis kartais pasitelkiamas iš anglakalbės literatūros perimtas *registras* (žr., pavyzdžiui, Kamandulytė, Tuškevičiūtė 2008)². Taip suvokiamai šnekamajai kalbai „būdingas laisvesnis palyginti su rašomąja kalba literatūrinės [bendrinės – I. J.] kalbos normos traktavimas“ (Gaivenis, Keinys 1990: 202), kodifikacijos taisyklių yra paisoma.

² „Registras, kaip ir funkcinis stilius, įvardija kalbos vartosenos rūšis pagal kalbos turinį, pobūdį ar funkcijas, kurios vienaip ar kitaip lemia ir pačią kalbos formą. Kitaip sakant, registras galėtų būti įteisintas terminas kalbos atmainoms jų privatumo arba viešumo ar oficialumo arba intymumo aspektu“ (Marcinkevičienė 2004: 10). R. Miliūnaitė registrų matmenį sieja su konkrečiomis kalbos vartojimo aplinkybėmis (žr. Miliūnaitė 2009: 25, 127).

Laikantis platesnio požiūrio, *šnekamoji kalba* yra „[g]arsinė kalba, pagrindinė kalbos kaip ženklų sistemos realizavimo forma, kuri skiriasi nuo rašomosios kalbos intonacija, tiesioginiu ryšiu su situacija ir kt. ypatybėmis“ (LKE 1999: 624)³, aptariamasis terminas pavadinama daugiau ir įvairesnių nevienalyčių, skirtingų plotmių reiškinių. Tokiōs kalbōs reikšimosi formos, skiriamos pagal santykį su norma, yra dvi: 1) bendrinė; 2) nebendrinė – dialektai, sociolektai, žargonas, prastākalbė (vulgarieji, niekinamieji, menkinamieji žodžiai ir pasakymai)⁴. Gintautas Akelaitis teigia, kad šnekamoji kalba plačiaja prasme apima visą sakytinę kalbą. Ji gali būti: 1) viešoji, saistoma bendrinės kalbos reikalavimų, 2) privačioji (tarminė arba pusiau tarminė), 3) žargonas (Akelaitis 2002: 55). Taigi taip suvokiama šnekamoji kalba apibrėžtina kaip natūrali bendrinės kalbos vartotojų neparuošta kalba (Zemskaja 1971).

Idealiu atveju šnekamoji kalba, vartojama kokio nors komunikuojančio kolektyvo, realizuojama vienu tuo pačiu būdu – bendrine kalba; ji yra bendra ir gana homogeniška kalbos apraiška (Miko 1988: 232). Dėl to, kad norminės šnekamosios kalbos sintaksė atrodo (ir iš tiesų neretai yra) nelanksti ir negyva⁵, šiais laikais vis dažniau pasirenkama nenorminė sintaksė. Ne bendrinės kalbos raiška šiandien vis labiau veikia ir stilistinius viešosios erdvės kalbos (teatro, televizijos ir kt.) procesus, t. y. braunasi ir ten, kur tradiciškai gyvavo bendrinė

³ Sinonimiškai neretai vartojamas dar vienas terminas – *sakytinė kalba* (žr., pvz., Gaivenis, Keinys 1990: 202), nors jis turėtų suponuoti „ne tiek perteikimo formą, kiek atitinkamus kalbos produkavimo dėsnius“ (Nauckūnaitė 2003: 79). Straipsnyje vadovaujamas nuostata, kad *sakytinė kalba* ir *rašytinė kalba* skirtinos pagal perteikimo būdą, raiškos formą. Nevienoda rašytinės ir sakininės kalbos prigimtis nulemia būdingas, tipines kalbos ypatybes, kitaip sakant, *rašomąjį* ir *šnekamąjį* raiškos stilius (žr. Miliūnaitė 2009: 34).

⁴ Lietuvių kalbotyroje, kitaip nei rusų, terminas *prastakalbė* nėra paplitęs. Jonas Klimavičius atkreipia dėmesį, kad sąvokos *prastakalbė* (*нростомоечue*) ir *šnekamoji kalba* yra nevienodos apimtios (rusų mokslininkai *prastakalbe* paprastai vadina visą šnekamąją kalbą; Klimavičius 2008: 79–80).

⁵ Plg. ir šiandien aktualų 1937 m. kalbininko Andriaus Ašmanto suformuluotą teiginį: „Jei pažvelgsime į tuos savo rūpesčius, kuriuos skiriame šiuokart bendrinei šnekamajai kalbai, įsitikinsime, kad jie neišeina iš atskiro žodžio ribų. <...> Kaip tartinos sakinio dalys, sakiniai ir galiausiai sakinių samplaikos, mes dar nekalbame“ (Ašmantas 1996 [1937]: 45).

=====

kalba. Užkertant kelią puskalbei, žargonui, būtų prasminga ne tik visokeriopaai kelti vadinamąją prestižinę, elitinę kalbą, bet ir palaikyti „šnekiškuosius“ pagrindinių normos variantų atitikmenis (Župerka 2005: 57–62).

Pasak Kazimiero Župerkos, šnekamojoje kalboje veikia du opoziciniai polinkiai, susiję su skubėjimu, spontaniškumu, patogumu valdant informacijos kiekį: kalbos trumpinimas, kai atsisakoma tų raiškos priemonių, kurios komunikacijos situacijoje nebūtinės, ir kalbinis perteklius, arba besaikis tam tikrų leksinių elementų vartojimas (Župerka 2001: 91). Raiškos ekonomija ir perteklius – įvairūs sutrumpinimai, pakartojimai, pakeitimai – pastebimi visuose kalbos lygmenyse: fonetikos, leksikos, morfologijos ir sintaksės. Pirmiausia aptartinas kalbėtojų siekis trumpinti žodžius ir pasakymus, po to – kalbinio pertekliaus realizacijos.

Kalbinės raiškos ekonomija

Fonetinei šnekamosios kalbos sintagmatikai būdingas vadinamasis šnekamasis tarties stilius. Jis pasižymi neprecizišku garsų artikuliacija ir jų redukcija. Tai priešybė aiškiajam tarties stiliui, kuriam „būdingas lėtokas kalbos tempas, ryški garsų artikuliacija: pabrėžtinai garsų, skiemenų, žodžių ir žodžių junginių tarimas“ (Parkeris 1995: 9). Aiškasis stilius įprastas, pavyzdžiui, diktoriaus arba dėstytojų. Vartojant šnekamąjį tarties stilių pasitaiko garsinė elipsė, plg. neutraliuosius *žiūrėk*, *palaik* ir šnekamojoje kalboje dažnesnius variantus *žėk*, *pala*.

Kalbos ekonomijos principas veikia ir leksiką. Pagrindinė leksikos lygmens raiškos priemonė yra nominatyvinę funkciją atliekantis žodis arba pastovusis žodžių junginys. Siekdami ekspresyvumo ir taupydami laiką, šnekamosios kalbos vartotojai vartoja metaforas ir metonimijas. Pavyzdžiui, žmogui, turinčiam žvitrų, akylą žvilgsnį, neretai parenkama *erelio* metafora, o kalbant apie moterį, kuri mėgsta blizgias papuošalus, – *šarkos*. Mintį glaudina ir metonimijos: plg. *perskaičiau Šekspyra* ir *perskaičiau Šekspyro knygas*.

Pastovieji žodžių junginiai, arba frazeologizmai, kitaip nei laisvieji žodžių junginiai, nėra kuriami iš naujo kiekvienu kalbėjimo

atveju – jie prikeliami iš atminties (Vosylytė 1985: 3; Barauskaitė 1995: 59; Marcinkevičienė 2001: 87) ir funkcionuoja kaip meninė šnekamosios kalbos priemonė. Išskėlus struktūros pastovumo požymį – didesnę ar mažesnę sustabarėjimą, frazeologizmo samprata būtų išplėsta: jais vadintume visus iš atminties atkuriamus, atkartojamus kalbos vienetus, taip pat įvairaus stabilumo laipsnio kolokacijas, plg. (*dar*) *širdyje ne sutema* (dainos atkarpa), (*šalin*) *iš kelio* (perspėjimas) (plačiau žr. Marcinkevičienė 2001).

Morfologijos lygmens priemonių ekonomiją pirmiausia liudija vadinamoji kompresinė žodžių daryba, kai žodžiai sudaromi žodžių junginio pagrindu. Sudėtinio pavadinimo pakeitimas vienažodžiu kartais vadinamas univerbacija, plg. terminą *sportiniai bateliai* ir šnekamojoje kalboje įprastą *sportbačiai* (dar plg. fonetiškai redukuotą *sporbačiai*), oficialiuosius laikraščių pavadinimus *Lietuvos rytas* ir *Lietrytis*; *Šiaurės Atėnai* ir *Šatėnai*. Numetus vieną ar kelis morfologiškai nereikšmingus žodžio galo garsus, pasireiškia apokopė, plg. *dirbame įmonėje* ir *dirbam įmonėj*: „ilgosios formos dažniau vartojamos rašomojoje kalboje, o trumposios – šnekamojoje“ (Pupkis 1980: 128). Dar vienas panašus pavyzdys: šnekamojoje kalboje ir kituose laisvuosiuose stiliuose rūšiai, išskiriamajai daikto ypatybei reikšti gali būti vartojamos ir sudėtinių terminų neįvardžiuotinės formos, pvz.: *Kokios gersi – juodos ar žalios arbatos? Kur tavo mobilus telefonas?* (žr. KP 2003: 26).

Šnekiškumą rodo nutylėjimai ir nebaigtos mintys. Ryškiausia sintaksinės kompresijos figūra yra elipsė, kuri leidžia keliais kalbiniais ženklais perduoti palyginti išsamią implicitinę informaciją. Šnekamoji kalba nereikalauja išreikšti to, kas pašnekovams aišku iš konteksto, pvz.: *Gal galit perduoti pažymėti* (aišku, kad bilietėlių); *Išjunk, kitaip sudegs* (pavyzdžiui, kepama žuvis). Dialoge elipsė neretai remiasi paskutine replika, pvz.:

– *Ar galėsi ateiti?*

– *Galėsiu.*

Matyti, kad atsakomojoje replikoje lieka tik tas žodis, kuris anksesnėje turėjo loginį kirtį. Galima pridurti, kad išsamūs atsakymai dialoguose ryškiau rodo emocinį kalbėtojo nusiteikimą: ironiją, susierzinimą, nekantravimą ir pan., pvz.:

- *Ar žinai, kada reikia ateiti?*
 – *Žinau. / Taip, aš tikrai žinau, kada reikia ateiti.*

Minties modalinius, ekspresinius, emocinius atspalvius išryškina intonacija (Gaivenis, Keinys 1990: 86) – dalykinę informaciją papildantis turinys, liudijantis kalbėtojo vertinimus, nuostatas. Krintančia intonacija parodomas informacijos svarbumas, naujumas, kylančia intonacija pažymimas nebaigtas pasakymas ir kt. Ekspresyvūs nepilnieji, elipsiniai sakiniai pateikia vien naują informaciją, juos tariant balsas nuleidžiamas, pvz.: *Praeitais [metais]. Ir / nusikasiau visą / iki galo [sniegą]* (pavyzdžius žr. Kazlauskaitė, Vaskelienė 2015: 10). Kaip jau minėta, užrašytame šnekamosios kalbos tekste kalbėtojo santykį su pašnekovu ar kalbamuoju dalyku įžvelgti sudėtingiau, nes apie intonaciją galima kalbėti tik bendrais bruožais.

Elipsės atmaina yra parataksė – figūra, žyminti sudėtinuose prijungiamuosiuose sakiniuose praleistus jungtukus ir jungiamuosius žodžius, pvz.: *Miglė miega, pavalgys vėliau* (plg. variantą su hipotakse: *Kadangi Miglė miega, tai pavalgys vėliau*).

Kalbinės raiškos perteklius

Aptariant fonetikos lygmenį, pirmiausia minėtinos garsų samplaikos, pvz.: *Eee... Mmm....*, garsų patęsimas, pvz.: *geeras!* Žymėdamos nutrūkusį kalbos srautą, samplaikos rodo reikalingų žodžių paieškas, išstęsti garsai liudija emocinį nusiteikimą – pavyzdžiui, nuostabą, nuolankumą, ir pastiprina prieš tai pasakytas mintis. Šiuo atveju pasireiškia ekspresyvinė funkcija (plačiau apie šią funkciją atliekančius įvairius garsų požymius žr. Girdenis 1995: 25–26).

Vykstant buitinei komunikacijai neretai pasitelkiami sinonimiški leksikos vienetai, kurie tekstą padaro ekspresyvesnį, neleidžia nutrūkti minčiai arba suteikia galimybę pakeisti pokalbio temą. Plg. Juozo Apučio apsakymo „Judėjimas“ veikėjos pasakymą: *Gali tu triūbyti, šoferėli, o kur jau aš pasuksiu iš plento – pats matai, kad visur užversta, užpustyta...* Sinoniminė pora *užversta, užpustyta* rodo ypatingą sniego gausą, o kalbiškai tai – leksinis perteklius (išsamų pavyzdžio šnekiškumo aptarimą žr. Župerka 2001: 92). Galima pridurti, kad spontaninis šnekamosios kalbos monologas pasižymi tų pačių realijų

įvardijimų įvairove, temos ir objekto kaitaliojimu ir pan., bet klausytojas paprastai nereikalauja koherencijos – klausantis mintys atrodo nuoseklios (plg. Kelertienė 1991: 67).

Šnekamąją kalbą aiškiausiai liudija sintaksė: bendraujant reikia, kad „klausytojas kiekvieną frazę suprastų tuoj pat. O tai ir lemia šnekamosios kalbos sintaksinės sandaros ypatybes“ (Pikčilingis 1971: 333). Spontaniškumas verčia patikslinti mintį, pasitaisyti, pasikartoti.

Siekiant išvengti tylėjimo, kuris dialoge reiškia replikos pabaigą, griebiamasi pauzes užpildančių žodžių. Formaliai tokie įterptiniai žodžiai, pvz.: *vasinas(i)*, *žiniai*, *a(r) girdi*, yra parazitiniai. Vis dėlto daugelis jų monologą padaro dialogiškesnį. Pavyzdžiui, pavartojus įterpinius *žiniai* arba *supranti*, sukuriama iliuzija, kad ir klausytojas įtraukiamas į pokalbį, laukiama jo pritarimo arba nepritarimo tam, kas pasakyta. Neretai pokalbio pabaigoje kalbėtojas klausia: *Ar ne?* (arba fonetiškai redukuotu *ane?*), tarsi laukdamas atsakymo į klausimą. Žinoma, toks pasiteiravimas nereikalauja atsako, jis skirtas tik pokalbiui palaikyti, dėmesiui suaktyvinti, artimam kalbėtojų ryšiui parodyti. Kitaip sakant, netiesioginė dialoginė kalba kuria įspūdį, kad adresantas pažįsta adresatą (Chavanec 2009: 113; Kazlauskaitė 2015), nori su juo bendrauti.

Šnekamojoje kalboje pasitaiko sintaksinio dvejinimo: konstrukcijų, kai pasakymo temą žymintį daiktavardį kalbėtojas pastiprina įvardžiu, pvz.: *Kisieliūs, na, tą tai valgydavau, tas man patikdavo; Ir bitės – kaip jos dūzgia* (Šukys 1983: 20; Župerka 2012: 90). „Sakydamas pakeltu tonu pavadinimą daikto, asmens ar reiškinio, apie kurį bus kalbama, paskui darydamas pauzę, kalbėtojas klausytoją tarsi parengia, sužadina tam tikrą vaizdinį, o pats tuo tarpu, daiktavardį keisdamas įvardžiu, laimi laiko ir geriau susikaupia tęsti sakinį“ (Šukys 1983: 20).

Tų pačių žodžių kartojimas vienaip ar kitaip yra svarbus. Sakydama, siekiant pastiprinti mintį šnekamojoje kalboje dažnos tautologijos, pvz.: *plepėjo plepėjo, patvoriu patvoriu, miškai ir miškai...* (žr. Šukys 1983: 20). Įvairiais pakartojimais sukeliama įspūdis, kad monologas nenutrūko – kalbėtojas tuo metu apmąsto, ką sakys toliau. Minties kartojimas ir varijavimas tik semantiniu atžvilgiu yra

„triukšmas“ (Kelertienė 1991: 73). Kartojimu remiasi retorinės figūros: kalba tampa raiškesnė, pabrėžiamos aktualios mintys.

Būdingoji šnekamosios kalbos leksika

Aptarus kalbos vienetų redukavimo ir gausinimo reiškinius, dėmesys sutelktinas į šnekamojoje kalboje natūraliai funkcionuojančią leksiką: stilistiškai žymėtus žodžius ir sustabarėjusius žodžių junginius, dar vadinamus kolokvializmais, pvz.: *pati* ‘žmona’, *pačiuotis* ‘imti pačią, vesti’; DLKŽ₇ – abu žodžiai turi pažymą *šnek*. Jie priešinami neutraliesiems *žmona*, *vesti*.

Šnekiškumą, kurį išduoda emocinis-ekspresinis atspalvis, žodynuose rodo ir kitos pažymos: *tarm.* – tarminis, *fam.* – familiarus, *familiariai*, *menk.* – menkinamasis, *menkinamai*, *niek.* – niekinamasis, *niekinamai*⁶, *vulg.* – vulgarizmas, *vulgariai*, *euf.* – eufemizmas, *juok.* – juokiamasis, *juokaujamai*, *iron.* – ironiškas, *ironiškai*, *prk.* – perkeltine reikšme (žr. DLKŽ₇, XXV–XXVI), *plg.* DLKŽ₇, pateiktus *badmirys* *menk.* ‘kas nuolat alkanas, nepasotinamas’, *padlaižys* *niek.* ‘pataikūnas’, *papas* *vulg.* 1. ‘krūtis’, 2. ‘spenys’, 3. ‘žindukas’, *nelabasis* *euf.* ‘velnias’, *šimtadarbis* *iron.* ‘kas dirba daug įvairių darbų, bet maža padaro, devyndarbis’, *galvijus* 2. *prk.* *niek.* ‘nemandagus, storžievis, begėdis ir pan. žmogus’.

Minėtiniai ir knyginiai žodžiai: žurnalizmai, kanceliarizmai, poetizmai, archaizmai, istorizmai, terminai, dauguma tarptautinių žodžių ir termininių naujažodžių (žr. Barauskaitė 1995: 53–54), pvz.: *asmuo*, *lydraštis*, *svaja*, *vetušas*, *romuva*, *dūzgės*. Šnekamojoje kalboje jie įgyja naujų perkeltinių reikšmių ir paprastas dalykas įvardijamas ekspresyviau. Pavyzdžiui, istorizmas *baudžiava* kasdienybėje pasitelkiamas bet kokiam sunkiam darbui, o termininis naujadaras *švieslaidės* – vertikaliosioms žaliuzėms pavadinti. Žodynuose knyginius žodžius nurodo pažymos *knyg.* – knyginis žodis, *spec.* – specialus, *psn.* – pasenęs žodis ar posakis, *istor.* – istorinis, istorija; istorizmas ir kt., pvz.: *idant* *knyg.* ‘kad’, *apmokestinti* *spec.* ‘apdėti mokesčiu’, *vislab* *psn.* ‘visa, viskas’, *krivis* *istor.* ‘senovės lietuvių dvasininkas, žynys’.

⁶ *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* neigiamos konotacijos pažymas *menk.* ir *niek.* nartarta jungti į vieną ir vartoti tik *menk.*

Asmeniškėsniame pokalbyje nereti deminutyvai – mažybinių ma-loninę arba perkeltinę pašiepimą, menkinamąją reikšmę turintys priesaginiai žodžiai. Pavyzdžiui, pasakymu *Tai oreliš!* gali būti išreiškiamas ir pasigėrėjimas, ir pasipiktinimas esamu (geru arba prastu) oru. Galima pridurti, kad daiktavardis, turintis negatyvaus vertinimo semą ir skirtas žmogui pavadinti, gavęs deminutyvinę priesagą, tampa teigiamai konotuotu, pvz.: *kvailėlis, badmiriukas* (Gudavičius 2000: 127). Šiomis dienomis gali būti deminutyvinama visa dialogo dalyvių kalba: „adresantas taip parodo savo santykius su aptariamu – dėmesio centre esančiu objektu ir jį subjektyviai apibrėžia“ (Kazlauskaitė et al. 2013: 98; plg. Savickienė 2006).

Šnekamosios kalbos atspalviu pasižymi ir svetimybės, žargonybės (apie bendrinės kalbos užribio leksiką bus kalbama kitame skirsnyje).

Visos stilistiškai nuspulvintos kalbos priemonės vartojamos motyvuotai; jomis siekiama užmegzti glaudesnę ryšį su adresatu, prisitaikyti prie tam tikros amžiaus grupės, pavyzdžiui, jaunimo, pamėgdžioti kokios nors socialinės visuomenės grupės kalbėjimo manierą.

Kalba atnaujinama ir perprasminama susikūrus naujų žodžių. Lietuvių kalboje jie atsiranda keliais būdais: pagal įprastus darybos modelius, verčiant iš kitų kalbų, skolinantis iš kitų kalbų, suteikiant turimiems žodžiams naujas reikšmes (žr. Jakaitienė 2010: 205). Šnekamojoje kalboje vietą randa neįprastai sukurti (tiek uzualūs potencialiai, tiek neuzualūs, sudaryti pažeidžiant darybos tipo reikalavimus) dariniai – okazionalizmai. Jie pasižymi ekspresyvumu ir šmaikštumu, yra itin talpios semantikos – žadina asociacijas. Okazionalizmai ypač dažni įvairiuose susižinojimo rašteliuose – šnekamosios kalbos epistolinio subvarianto tekstuose, plg. porą feisbuko skelbimuose rastų pavyzdžių: *Kubilius, Dušilius, Vonilius, Pirtilius* (įrašai prie paveikslėlių, kuriuose politikas Andrius Kubilius maudosi kubile, duše, vonioje ir pirtyje); *Laido riteris. Nes šūdmaliauti į akis per pavojinga.*

Šnekamoji bendrinė kalba ir nekodifikuojamos kalbos apraiškos

Į bendrinę kalbą patenka ir apsupties atžvilgiu (*bendrinė kalba–kitos kalbos apraiškos*) nauji kalbos faktai (apie bendrinėje kalboje

funkcionuojančių ir vertinamų reiškinių santykių su bendrinės kalbos norma žr. Miliūnaitė 2001: 28–30). Šnekamosios kalbos vartotojai įvairiais tikslais (dėl šmaikštumo, noro kuo tiksliau išreikšti mintį ir pan.) vartoja nekodifikuojamų kalbos atmainų (tarmių, sociolektų) įprastines raiškos priemones.

Tarmėse gausu savitų žodžių – leksinių tarmybių. Sakysime, žemaičiai kregždę vadina *blezdinga*, spirgus *kresna*, bulves *sėja*, medelius *diegia* – aukštaičiai ir bulves, ir medelius *sodina*.

Morfologinės ir sintaksinės tarmybės į šnekamąją bendrinę kalbą perkeliamos kiek rečiau. Pavyzdžiui, pietų aukštaičiai atpažįstami iš tariamosios nuosakos formų su *-tau*, *-tai*, pvz.: *aš būtau*, *tu būtai*, rytų aukštaičiai panevėžiškiai iš prielinksnio konstrukcijos *tarp + kilmininkas*, vartojamos vietai nusakyti, pvz.: *Ar pienas tarp puodo* ‘puode’?, žemaičiai ir jų kaimynai vakarų aukštaičiai šiauliškiai iš konstrukcijos *pas + kilmininkas*, pvz.: *Atvažiuok pas mūsų* ‘pas mus’ *spanguoliaut*.

Sociolektai apima kurios nors socialinės, profesinės ar etninės visuomenės grupės kalbą, pavyzdžiui, galima minėti jaunų–senų, kalbininkų–nekalbininkų kalbą.

Su sociolektais glaudžiai yra susijęs žargonas. Jis apima socialinių, profesinių sluoksnių, įvairių subkultūrų šnekamąją kalbą ir nuo kitų kalbos atmainų atsiskiria specifine leksika (kitaip nei tarmės, neturi aiškios savo fonetinės ir gramatinės sistemos). Keletas šnekamojoje kalboje dažnų žargonybių: *mentas* ‘policininkas’, *čiotka* ‘puiku’, *majačintis* ‘maišytis, painiotis’. „Žargonas yra tam tikrų socialinių grupių (dažniausiai asocialių, pavyzdžiui, vagių, kalinių) slaptakalbė“ (Gaivenis, Keinys 1990: 238); „iš esmės tai šnekamoji kalba, priklausanti kokiai nors veiklos sričiai, grupuotei, kurios narius jungia bendri socialiniai ar profesiniai interesai“ (Paulauskienė 2001: 74–75). Žargonas atlieka identifikacinę funkciją: juo galima taip užšifruoti mintis, kad asmuo, nesusijęs su kalbėtojo atstovaujama socialine grupe, nesupras, apie ką kalbama. Marija Zavjalova tvirtina, kad žargonas gali rodyti ne tik žmogaus priklausymą kokiai grupei, „bet ir jo nepriklausymą kitiems, aplinkiniams – išskyrimą iš bendros masės ir grupinį atsiribojimą, uždarumą“ (Zavjalova 2002: 25).

Mokslo darbuose, ypač norminamuosiuose (žr., pavyzdžiui, Pupkis 2006), kartais minimas tarties žargonas – kirčiuoto žodžio galo

balsių ilginimas. Reiškiny susiformuoja skirtingų kalbų sandūroje (Zavjalova 2002: 24), pasitaiko ir tarmėse: plg. „[j]uos [trumpuosius galūnių balsius – I. J.] kartais (fakultatyviškai) ilgina tik dvikalbiai žmonės, daugiausia rytiniuose lietuvių kalbos ploto pakraščiuose labiau slavų kalbų paveikti“ (Zinkevičius 1966: 104).

Žargonybės, kurios jau peržengusios profesines ir socialines ribas ir yra patekusios į visuotinę šnekamąją leksiką, vadinamos slengu (Gaivenis, Keinys 1990: 188). Pavyzdžiui, galime išgirsti sakant *kompas* ‘kompiuteris’, *klepas* ‘fortepijonas, pianinas’. Žargoninė leksika, slengas neatsiejamas nuo emociingumo ir ekspresyvumo, šios ypatybės leidžia sustiprinti įspūdį, išsiskirti, pasirodyti originalesniai, natūralesniai⁷. Žargonas yra neatsiejamas nuo skolinių.

Iš kitų kalbų perimami ne tik žodžiai, bet ir sintaksinės konstrukcijos. Šnekamojoje kalboje skolintinė leksika vienais atvejais fonetiškai ir morfologiškai adaptuojama, kitais – ne, plg., makaronai *spagečiai* ir *spageti*; *lavacà* ir *lavazza*; *festfūdas* ir *fastfood* ‘greito vartojimo maistas’.

Savais atitikmenimis galimus pakeisti skolinius bendrinės kalbos normintojai laiko neteiktiniais. Tai barbarizmai ir hibridai – žodžiai, atitinkamai turintys nelietuvišką šaknį ir darybos formantą, pvz.: *šopas* ‘parduotuvė’ (angl. *shop*) ir *dangavas* ‘dangiškas, melsvas’ (lenk. *niebieskawy*), semantizmai – reikšmės vertiniai, pvz.: *skaityti* ‘laikyti’ (rus. *считать*), vertalai, pvz.: *neužilgo* (lenk. *nezadługo*, rus. *незадолго*).

Ne visada prie kalboje funkcionuojančių modelių taikomi ir iš-tisi svetimos kalbos pasakymai, pvz.: *mama is so proud* (pavyzdys iš lietuvių feisbuko draugų susirašinėjimo).

Apibendrinamosios išvados

Šnekamoji kalba suvokiama siauriau ir plačiau. Sistemiškai aptariant kalbą, būtina laikytis platesnio požiūrio. Šiuo atveju šnekamoji kalba apima ir nekodifikuojamus reiškinius, faktus: aktualizuojami įvairiopi laiko (*sena–nauja*), kilmės (*sava–svetima*),

⁷ Bet tokia „natūralumo“ raiška gali greit pavirsti maniera <...> – juo labiau kad šiuo atveju žemoji leksika siūlo labai ribotą temų ir emocijų pasirinkimą“ (Katkus 2016).

apsupties (*bendrinė kalba–kitos kalbės apraiškos*) atžvilgiu nauji žodžiai, pasakymai.

Ryškiausia ir rašte lengviausiai perteikiama šnekamosios kalbos fonetinė ypatybė yra tarimo maniera: atsainioji arba pabrėžiamoji. Šnekamajai kalbai priskiriama leksika išsiskiria ryškia konotacija, kuri rodo kalbamojo dalyko paaukštinimą arba nužeminimą. Morfologijai ir sintaksei būdingos neišbaigtos arba besidubliuojančios struktūros, formos padrikumas.

Visada jaučiamas šnekamosios kalbos raiškos ekspresyvumas, nulemtas kalbėtojo emocinio nusiteikimo. Verbaliąją raišką lydi kalbėtojo intonacija, laikysena, gestai, mimika, žvilgsnis; jie kompensuoja žodžiais neišreikštą informaciją, paaiškina dvejinimus, kartinimus. Įprastiniais rašmenimis (raidėmis, skirtukais) sudėtingiausia perteikti balsių kokybę, balso tono kaitą ir ypač paralingvistinius veiksnius.

Literatūra

- Akelaitis 2002** – Akelaitis, Gintautas. Pertarai ir šnekamosios kalbos normos. *Bendrinės kalbos ribos. Teminis tezių rinkinys ir 10-osios Jono Jablonskio konferencijos pranešimų tezės, 2002 m. spalio 3 d.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus universitetas, 2002, 55–56.
- Ašmantas 1996 [1937]** – Ašmantas, Andrius. Sakomojo žodžio kultūra. *Rinktiniai raštai.* Vilnius: Pradai, 1996 [1937], 44–47.
- Barauskaitė 1995** – Barauskaitė, Janina. *Leksikologija.* Barauskaitė, Janina; Čepaitienė, Giedrė; Mikulėnienė, Danguolė; Pabrėža, Juozas; Petkevičienė, Regina. *Lietuvių kalba*, I, 1995, 4–69.
- BÈS 1998** – *Bol'shoj ènciklopedičeskij slovar': Jazykoznanie.* Glavnyj redaktor V. N. Jarceva. Moskva: Bol'shaja Rossijskaja enciklopedija, 1988.
- Chavanec 2009** – Chavanec, Jan. Simulation of Spoken Interaction in Written Online Media Texts. *Brno Studies in English*, 35, 2. Brno: Masaryk university, 2009, 109–128.
- Crystal 2003** – Crystal, David. *A Dictionary of Linguistics & Phonetics.* 5th edition. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.
- Čechová et al. 1997** – Čechová, Marie; Chloupek, Jan; Krčmová, Marie; Minářová, Eva. *Stylistika současné češtiny.* Praha: Institut sociálních vztahů, 1997.

- =====
- DLKŽ,** – Keinys, Stasys (vyr. red.). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Septintas pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.
- Gaivenis, Keinys 1990** – Gaivenis, Kazimieras; Keinys, Stasys. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990.
- Girdenis 1995** – Girdenis, Aleksas. *Teoriniai fonologijos pagrindai*. Vilnius: Petro ofsetas, 1995.
- Gudavičius 2000** – Gudavičius, Aloyzas. *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2000.
- Jakaitienė 2010** – Jakaitienė, Evalda. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Kamandulytė, Tuškevičiūtė 2008** – Kamandulytė, Laura; Tuškevičiūtė, Marija. Būdvardžio vartojimo skirtumai sakytinės kalbos registruose. *Darbai ir dienos*, 50. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, 91–108.
- Karlik et al. 2017** – Karlik, Petr; Nekula, Marek; Pleskalová, Jana. *Nový encyklopedický slovník češtiny online*, 2017. Prieiga internete: <https://www.czechency.org/slovník/PROJEVY%20MLUVEN%C3%89%20A%20PSAN%C3%89>.
- Katkus 2016** – Katkus, Laurynas. Apie poetinį lietuvių mentalitetą, šnekamąją kalbą ir „sekantį“. *15 min.*: interneto portalas. 2016 gegužės 9 d. Prieiga internete: <http://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/laurynas-katkus-apie-poetini-lietuviu-mentaliteta-snekamaja-kalba-ir-sekanti-286-621041>.
- Kazlauskaitė 2015** – Kazlauskaitė, Rūta. Dialogas spausdintiniuose reklamos komunikatuose. *Lietuvių kalba*, 9. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015, 1–20. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/167>.
- Kazlauskaitė et al. 2013** – Kazlauskaitė, Rūta; Župerka, Kazimieras; Macienė, Jurgita. Okazionalūs deminutyvai: tipai ir paskirtis kalbiniame akte. *Žmogus ir žodis / Didaktinė lingvistika*, 15, 1, 2013, 90–100.
- Kazlauskaitė, Vaskelienė 2015** – Kazlauskaitė, Rūta; Vaskelienė, Jolanta. Temos ir remos tekste. *Gimtoji kalba*, 2, 2015, 3–11.
- Kelertienė 1991** – Kelertienė, Violeta. Paprastoji ir poetinė kalba. *Žodžiai ir prasmės*, 1, 1991, 59–78.
- Klimavičius 2008** – Klimavičius, Jonas. Lietuvių kalba ir visuomenė: bendrasis ir terminologinis aspektai. *Terminologija*, 15, 2008, 56–104.
- KP 2003** – *Kalbos patarimai 1: Gramatinės formos ir jų vartojimas*. 2-as leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- Kvašite 2013** – Kvašite, Regīna. Latviešu valodas stili. *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 175–192.

- =====
- Leonavičienė 2006** – Leonavičienė, Aurelija. Tiesioginė šnekamojo stiliaus kalba – spaudos tekstų konversacionalumo požymis. *Filologija*, 11, 2006.
- LKE 1999** – *Lietuvių kalbos enciklopedija* (red. V. Ambrazas, K. Morkūnas). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
- Marcinkevičienė 2001** – Marcinkevičienė, Rūta. Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai. *Lituanistica*, 48, 4, 2001, 81–98.
- Marcinkevičienė 2004** – Marcinkevičienė, Rūta. Kalbos ir teksto atmainas įvardijančių terminų problemos. *Terminologija*, 11, 2004, 7–31.
- Miko 1988** – Miko, František. Charakter razgovornosti i razgovornogo stil'a. *Novoe v zarubežnoj lingvistike*, 20. Moskva: Progress, 1988, 322–342.
- Miliūnaitė 2001** – Miliūnaitė, Rita. Funkciniai kalbos reiškinių tipai kalbos rekomendacijose. *Kalbos kultūra*, 74, 2001, 27–34.
- Miliūnaitė 2009** – Miliūnaitė, Rita. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- Nauckūnaitė 2003** – Nauckūnaitė, Zita. Loginiai ir lingvistiniai sakiniai ir rašytinės raiškos skirtumai. *Žmogus ir žodis / Didaktinė lingvistika*, 5, 1, 2003, 78–83.
- Pakerys 1995** – Pakerys, Antanas. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Žara, 1995.
- Paulauskienė 2001** – Paulauskienė, Aldona. *Lietuvių kalbos kultūra*. Kaunas: Technologija, 2001.
- Pikčilingis 1971** – Pikčilingis, Juozas. *Lietuvių kalbos stilistika*. Vilnius: Mintis, 1971.
- Pupkis 1980** – Pupkis, Aldonas. *Kalbos kultūros pagrindai*. Vilnius: Mokslas, 1980.
- Pupkis 2006** – Pupkis, Aldonas. *Ką parodė Kalbos švaros dienos* (1–3). Prieiga internete: http://www.fff.vu.lt/lkd/pdf/gk_straipsniai/gk_2006_5_3_8_ksd_pupkis.pdf [žiūrėta 2016.04.28].
- RRL 2002** – *Razgovornaja reč' v sisteme funkcional'nych stilej sovremennovo russkogo jazyka. Leksika*. Moskva: Editorial URS, 2002.
- Savickienė 2006** – Savickienė, Ineta. Komunikacinė pragmatika ir kalbėjimo situacijos tikslas: deminutyvų vartojimo atvejis. *Kalbos kultūra*, 79, 2006, 256–263.
- Sirtautas 1995** – Sirtautas, Vytautas. Sakytinė ir rašytinė kalba ir kiti terminai. *Sakytinis ir rašytinis tekstas. Mokslinės konferencijos tezės*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1995, 38–39.
- Šoblinskas 1987** – Šoblinskas, Adomas. *Lietuvių kalbos didaktika*. Vilnius: Mokslas, 1987.
- Šukys 1983** – Šukys, Jonas. Šnekamosios kalbos sintaksė. *Mūsų kalba*, 3, 1983, 17–23.

- =====
- Vosylytė 1985** – Vosylytė, Klementina Birutė. Pratarė. *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1985.
- Yule 2000** – Yule, George. *Pragmatics*. Oxford etc: Oxford University Press, 2000.
- Zavjalova 2002** – Zavjalova, Marija. Skoliniai iš rusų kalbos dabartiniame lietuvių žargone: jų semantinė „aura“ ir likimas. *Liaudies kultūra*, 3, 2002, 24–30.
- Zemskaja 1971** – Zemskaja, Elena. Russkaja razgovornaja reč'. *Voprosy jazykoznanija*, 5, 1971, 67–70.
- Zinkevičius 1966** – Zinkevičius, Zigmas. *Lietuvių dialektologija. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis, 1966.
- Župerka 1997** – Župerka, Kazimieras. *Stilistika*. Šiauliai: ŠU leidykla, 1997.
- Župerka 2001** – Župerka, Kazimieras. *Stilistika: studijų knyga*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001.
- Župerka 2005** – Župerka, Kazimieras. Bendrinė kalba ir funkciniai stiliai. *Kalbos kultūra*, 78, 2005, 56–66.
- Župerka 2012** – Župerka, Kazimieras. *Stilistika*, 3 patais. leid. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2012.

Jolanta VASKELIENĖ

**ROMUALDO GRANAUSKO ESĖ „DVYLIKA
JUODVARNIŲ, APIE DAUKANTĄ LAKSTANČIŲ“
KOHEZIJOS YPATIMAI**

**The Particularities of Cohesion in the Essay
“Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių”
by Romualdas Granauskas**

Abstract

Cohesion and coherence are the main criteria of text (textuality). Cohesion is expressed by lexical, grammatical and lexico-grammatical means. The means of lexical cohesion usually refer to the repetition of the same word or conjugate words, hyponyms and hyperonyms, synonymic words, word combinations, and antonyms. The usual means of grammatical cohesion are reference, ellipsis, substitution, while the means of lexico-grammatical cohesion are the words which cannot function as sentence parts (i.e. conjunctions and linking words, particles, parentheses). After the analysis of cohesion in the essay “Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių” by Romualdas Granauskas, the following conclusions could be drawn:

1. Lexical, grammatical and lexico-grammatical means are used in the essay. Repetition as a lexical cohesive device is used in the text most frequently: the same lexical unit, conjugate words or word combinations are repeated in cohesive sentences in contact and remotely. The repeated lexical units reveal the use of denotation. Writer’s individual style is revealed by the cohesive contextual synonyms which have different connotations, while antonyms, hyponyms or hyperonyms are used not so often.

2. Alongside with repeated lexical units, demonstrative pronouns *tas*, *šitas*, which perform the function of emphasis, are often used in the essay. The pronoun *tas* performing the function of emergent marker of definiteness may be determined by the native (Samogitian) dialect.

3. Subject ellipsis and reference are the most frequently used means of grammatical cohesion in the essay: different lexical units that have nominative meaning are substituted with personal pronouns.

4. The repeated elements (lexical units and pronouns) from the Functional Sentence Perspective usually take the position of theme, and the new information is provided by the sentence part which takes the position of rheme.

5. Anaphora prevails in the essay: different cohesive means refer to the previous information in the text. Cataphora is sometimes used as well.

6. Lexical, grammatical and lexico-grammatical cohesive means are often combined (they complement each other): pure repetition, synonymic change, the subject ellipsis and reference often correlate. Sentences linked by different connectors are joined by additive, adversative, temporal, and modal conjunction.

Keywords: cohesion, coherence, repetition, synonyms, pronoun, ellipsis, reference, anaphora

Romualda Granauska esejas „Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių” kohēzijas īpatnības

Kopsavilkums

Kohēzija un koherence ir teksta (tekstiskuma / tekstuāluma) pamatkritēriji. Kohēziju realizē leksiskie, gramatiskie un leksiski gramatiskie līdzekļi. Par leksiskajiem līdzekļiem parasti sauc tā paša vārda vai kopīgas saknes vārdu, hiponīmu un hiperonīmu, sinonīmisku vārdu un vārdkopu, antonīmu atkārtošānu. Par gramatiskajiem saistījuma līdzekļiem visbiežāk uzskata referenci, elipsi, substitūciju, bet leksiski gramatiskās kohēzijas realizētāji ir vārdi, kuri nevar būt par teikuma daļām (tie ir saikļi un savienotājevārdi, partikulas, iespraudumi). Izanalizējot Romualda Granauska esejas „Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių” [Divpadsmit kraukļi, kas ap Daukantu lidinās] kohēziju, izdarīti šādi secinājumi:

1. Daiļdarbā tiek saskaņoti leksiskie, gramatiskie un leksiski gramatiskie kohēzijas līdzekļi. No leksiskajiem saistījuma līdzekļiem visbiežāk izmantots atkārtojums – virknes un attālinātā veidā saistītos teikumos atkārtota tā pati leksikas vienība, kopīgas saknes vārdi vai vārdkopas. Atkārtojamās leksikas vienības atklāj, kuram denotātam pievēršama adresāta uzmanība. Par rakstnieka individuālā stila izpausmi jāuzskata dažādu konotāciju kontekstuālie sinonīmi, kas veic saistījuma funkciju. Retāk esejā par sasaistes līdzekļiem izmantoti antonīmi, hiponīmi vai hiperonīmi.

2. Līdzās atkārtotajām (iepriekš tekstā minētajām) leksikas vienībām bieži tiek lietoti norādāmie vietniekvārdi *tas, šitas*, kuri veic uzsvēršanas funkciju. Domājams, ka artroidu funkcijā lietojamo vietniekvārdu atkārtošana varēja ietekmēt autora dzimtā (žemaišu) izloksne.

3. No gramatiskās kohēzijas līdzekļiem daiļdarbā dominē teikuma priekšmeta elipse un reference – ar personu vietniekvārdiem tiek aizstātas dažādas nominatīvās nozīmes leksikas vienības.

4. Atkārtotas leksikas vienības, teikuma priekšmeta elipse un personu referenti vietniekvārdi no aktuālā dalījuma viedokļa parasti ir tēma, bet jaunu informāciju ar tiem nosauktajam denotātam piešķir teikuma daļa, kuru var uzskatīt par rēmu.

5. Dominē anafora – dažādi saistījuma līdzekļi daiļdarbā pievērš uzmanību iepriekš sniegtajai informācijai. Reizēm sasaistei izmanto arī kataforu.

6. Esecjā nereti tiek saskaņoti (viens otru papildina) leksiskie, gramatiskie un leksiski gramatiskie kohēzijas līdzekļi – īpaši bieži korelē vienkāršais atkārtojums, sinonīmiska aizstāšana, teikuma priekšmeta elipse un reference. Ar dažādiem konektoriem savienotie teikumi mēdz būt saistīti ar salikuma, pretstata, laika un modālo konjunkcijām.

Atslēgvārdi: kohēzija, koherence, atkārtojums, sinonīmi, vietniekvārds, elipse, reference, anafora

1. Ievadas

Teksto lingvistikos tyrēju darbuosē dažnīsausī minīmī septynī teksto (tekstualumo) požymīai (kriterijai), iš kurių svarbiausi yra kohezija ir koherencija. Kohezija suvokiama kaip paviršinīs, formalusis teksto rišlumas, o koherencija – kaip prasminīs (giluminīs) teksto rišlumas. Kohezija parodoma, kaip, kokiomis priemonėmis realizuojama tai, kas koherentiška (kas sumanyta, kas prasminga). Išoriškai matoma kohezija reiškīama įvairīais kalbos lygmenīmīs, įvairīomis leksinėmis, gramatinėmis ir leksinėmis gramatinėmis priemonėmis (žr. Beaugrande, Dressler 1981; Vaskelienė 2007: 38–44). Leksīne kohezija laikomas sakinių siejimas įvardijamųjų (nominacinių) kalbos dalių žodžīais. Leksīnėmis priemonėmis paprastai vadinamas kartojimas: kalbama apie to paties žodžio ir bendrašaknių žodžių, hiponimų ir hiperonimų, sinonimiškų žodžių (ar žodžių junginių),

antonimų, bendrų semų turinčių žodžių (t. y. priklausančių tam tikroms semantinėms grupėms), įvardžių¹, laiko ir erdvės santykius reiškiančių žodžių, žodžių junginių ir kt. kartojimą. „Tam tikrų semų kartojimasis leidžia tekste atpažinti ryšį tarp skirtingo pobūdžio leksemų, pasakymų ar didesnių teksto vienetų – iš šio atpažinimo proceso ir kyla mūsų įspūdis, jog tekstas yra vientisas ir prasmingas. Pasikartojančių semų vienijama skirtingų raiškos plano vienetų (leksemų, sintagmų, retorinių periodų) paradigma sudaro pasakojimo rišlumo „materiją““ (Šeferis 2014: 17). Gramatinėmis siejimo priemonėmis dažniausiai laikomos referencija, elipsė, substitucija, kartais ir įvairaus pobūdžio sakiniai, žodžių tvarka, veiksmazodžių laikai. Ne visų mokslininkų skiriamos leksinės gramatinės kohezijos (tarpinio sakinių siejimo priemonių lygmens, esančio tarp grynųjų leksinių ir grynųjų gramatinių siejimo priemonių) reiškiklių grupėje yra žodžiai, kurie negali eiti sakinio dalimis. Tai jungtukai ir jungiamieji žodžiai, dalelytės, įterpiniai. Pasakytina, kad įvairaus pobūdžio tekstuose sakiniai dažniausiai siejami kompleksiskai, t. y. leksinės siejimo priemonės derinamos su gramatinėmis ir leksinėmis gramatinėmis (Česnulienė 2012; 2015²; dar žr. Alaunienė 1978; Ambrazas 1976; Babenko 2004: 285–300; Barauskaitė 2001; Buitkienė 1993; Filipov 2003: 115–141; Halliday, Hasan 1976; Schiffrin 1987; Sirtautas 2001; Xi 2010; apie mokslinio stiliaus tekstų siejimą žr. Bitinienė 2013: 271–330). Adresanto ir (ar) adresato dėmesys komunikacijos akte gali būti sutelktas dviem kryptimis: atgal (retrospektyviai) arba į priekį (prospektyviai) (Rosinas 1996: 11). Taigi tekstai gali būti siejami anafora ir katafora: anafora suprantama kaip siejimo priemonės, nukreipiančios į anksčiau pasakytą (parašytą) informaciją, o katafora nukreipia į tolesnius

¹ Įvardžius laikyti leksine siejimo priemone (žr. Alaunienė 1978: 8) veikiausiai netiksliu. Įvardžiai tik nurodo daiktus, ypatybes, kiekybę, aplinkybes ir kartu jungia teksto komponentus, taigi įvardžiai iš esmės yra referenciniai žodžiai (Paulauskienė 1994: 251; Rosinas 1996: 8; Česnulienė 2012: 21). Dėl referencinės funkcijos įvardžiai neretai vadinami parankiais, kitas kalbos dalis pavaduojančiais subsitutais (Sirtautas 2001: 52; Alaunienė 1978: 17). Lietuvių (ir apskirtai baltų) įvardžių semantika ir funkcijos detalai išanalizuoti Alberto Rosino (1996; 2009) veikaluose (dar žr. Paulauskienė 1994: 246–262; DLKG 2005: 251–282). Pasakytina, kad skiriasi ne tik įvairiuose kalbotyros veikaluose pateikiama įvardžių klasifikacija, bet ir terminai, pvz., tai pačiai įvardžių klasei pavadinti vartojami terminai *parodomieji* (*apibrėžiamieji*), *rodomieji įvardžiai*, *demonstratyvai*. Straipsnyje vartojamas terminas *rodomieji įvardžiai*.

² Kalbant apie gramatinę ir leksinę gramatinę koheziją daugiausia remiamasi Vidos Česnulienės (2012) disertacija.

(sakysimus, rašysimus) sakinius (Sirtautas 2001: 47–48; Paulauskienė 1994: 253–254; Vaskelienė 2007: 93–94). Nors kohezijos priemonės yra universalios, būdingos vienam ar kitam funkciniam stiliui, neretai to paties stiliaus, bet skirtingų autorių (ar net to paties autoriaus) tekstuose išryškėja ir būdingos, dažniausios siejimo priemonės.

Romualdo Granausko kūriniai (daugiausia novelės, apsakymai, romanai, kiek rečiau esė) mokslininkų – literatūrologų ir kalbininkų – tyrinėjami įvairiais aspektais: aptariama modernumo ir tradicijos santykis, kuriamų vaizdų ypatumai, kontekstai, analizuojama kūrinių kalbinė raiška (arba tik leksika) ir kt. (Akelaitienė, Žiliūtė-Batavičienė 2011; Barauskaitė 2001a; Daujotytė 2012; Juknaitė 2000; Poškuviene 2013; Vaskelienė 2015; straipsniai, sudėti į 2000 metais išleistą rinkinį *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Romualdas Granauskas* (žr. KSI 2000). Darbų, kuriuose didesnis dėmesys būtų skiriamas R. Granausko kūrinių kohezijai (formaliajam rišlumui), neaptikta. Tyrimo objektu pasirinkta turinio ir raiškos atžvilgiu turtinga esė „Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių“³ – kūrinys, kuris atlieka ne tik informacinę ir estetinę, bet iš dalies ir apeliacinę funkcijas⁴, nes, Viktorijos Daujotytės (2016) teigimu, „[e]seistiniu tekstu ne tik sakoma, bet ir pasisakoma, vertinama, sprendžiama, aiškiau pasirenkama“. Taigi R. Granausko esė ne tik dar kartą primena meniškai perteiktą Simono Daukanto⁵ gyvenimo kelią, bet ir leidžia pajaušti, suvokti paties rašytojo požiūrį, santykį su iš tų pačių kraštų kilusiu Lietuvos istorijai

³ Esė, įdėta į 2015 m. Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklos išleistą eseistikos knygą *Baltas liudiesio balandis* (Granauskas 2015, žr. šaltinių ir literatūros sąrašą), pradėta rašyti po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo ir paskelbta 1993 m. *Pergalėje* (Daujotytė 2016).

⁴ Įtaigus esė tekstas neabejotinai veikia adresatą – ragina kartu su pasakotoju išgyventi Simono Daukanto gyvenimo peripetijas.

⁵ Simonas Daukantas (gim. 1793) kilęs iš Skuodo dvaro valstiečių. 1816 Vilniuje baigė gimnaziją ir porą metų Vilniaus universitete studijavo literatūrą; nuo 1820 teikdamas suklastotus dokumentus įrodinėjo savo bajorystę; 1933 asmeninio bajoro teisės buvo patvirtintos. 1826–34 dirbo Rygos gen. gubernatoriaus raštinėje, nuo 1985 tarnavo Sankt Peterburge. 1850 įsisirgęs persikėlė pas vyskupą M. Valančių į Varnius. Labai daug dirbo (rengė religinę literatūrą, rašė žodyną, vylėsi išleisti savo parašytus veikalus). Slapstėsi nuo gubernatoriaus, nes buvo įtariamas antivyriausybine veikla. Gyveno įvairiose vietose, paskutinius gyvenimo metus praleido pas Papilės kunigą Vaišvilą. Mirė 1864, palaidotas Papilėje. 1822 S. Daukantas parašė pirmąją lietuvių kalba Lietuvos istoriją „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ (išspausdinta 1929), „Istorija žemaitiška“, „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ ir kt. (žr. VLE IV 2003: 529–530).

ir lietuvių kalbai nusipelnisium žmogumi. Esė „Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių“ yra „[d]idžiausias ir vientisiasias esė tekstas“, kuriame R. Granauskas „iš dalies grįžo prie to, kas liko neparašyta, bet jau lyg iš kito kampo – iš savo patirties, iš mokyklos, iš bandymo suvokti, kokie buvo jo mokytojai“ (ten pat).

Straipsnio tikslas – aptarti Granausko esė koheziją. Tyrimui taikyti aprašomasis analitinis ir interpretacinis (iš dalies ir skaičiavimo) metodai. Straipsniui panaudota maždaug 200 iš kūrinio išrinktų sakinių (dviejų ir daugiau) fragmentų, kuriuose išryškėja tipiškos, būdingos siejimo priemonės – iš jų 128 pavyzdžiai pateikti straipsnyje.

2. Romualdo Granausko esė „Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių“ kohezija

2.1. Leksinė kohezija

Kartojimas yra dažniausia leksinės kohezijos priemonė. Įvairių stilių tekstai yra siejami kartojant tą patį (arba tuos pačius) leksikos vienetus⁶. Ne išimtis ir analizuojamas tekstas. Kadangi Granausko esė skirta žymiam Lietuvos tautinio atgimimo žadintojui, švietėjui, pirmosios lietuvių kalba parašytos Lietuvos istorijos ir kt. knygų autoriui Simonui Daukantui, visame kūrinyje ta pačia ar kitokia forma kontaktiniu ir distanciniu ryšiu susijusiuose sakiniuose kartojamas asmenvardis *Daukantas* atlieka teksto siejimo funkciją. Esė asmenvardžiu tarsi įrėminama – pirmą kartą jis pavartojamas antraštėje (*Dvylika juodvarnių, apie **Daukantą** lakstančių*), paskutinį – baigiamajame sakinyje (*Vieni juodvarniai niekur nenuskrido, niekur nepasitraukė, jie vieni pasiėmė **Daukantą** po savo lizdais amžinai globai 86⁷*), ne sykį kartojamas visame kūrinyje. Tik keletą kartų esė pavartoti vardas ir pavardė (*Simonas Daukantas*) arba tik vardas

⁶ To paties žodžio (tų pačių žodžių) kartojimas dar vadinamas *grynuoju kartojimu* (Alaunienė 1978: 14).

⁷ Straipsnyje prie kursyvu pateiktų pavyzdžių nurodomas knygos puslapis, aptariamas leksikos vienetas juodinamas, žodis arba žodžių junginys, į kurį norima atkreipti dėmesį, pabraukiamas.

(*Simonas*). Aktualiosios skaidos⁸ požiūriu, asmenvardžiai įvardija tam tikrą (iš konteksto žinomą) žmogų, todėl laikytini tema, o remomis laikytinose sakinių dalyse apie jį pasakoma vis naujos informacijos, pvz.: *Daukantas yra vienas didžiausių tautos sūnų 41; Jau Simonas buvo atvežtas ratuose į Kretingą ir paliktas bernardinams 40; Tą rytą, kai Daukantas išėjo į Vilnių... 42; O Daukantas išgirdo, sustojo... 43; Daukantas didžiai gerbė Teodorą Narbutą 72; Daukantas žiūrėjo į jį [Vaišvilą] vos pažindamas... 85; jis, p. kolegijos asesorius Simonas Daukantas, serga hemoroidinio-arterinio pobūdžio <...> liga 65.*

Siejimo funkciją atlieka ir kiti asmenis pavadinantys daiktavardžiai, pvz., kūrinyje dažnai kartojama Daukanto globėjo kunigo Ignoto Vaišvilos⁹ pavardė: *...jis [Daukantas] atsidūrė Papilėje, pas kunigą Vaišvilą... 81; Nekūrentame, šaltame, priplėkusiame kambarėlyje atrado jį [Daukantą] kunigas Vaišvila, po metų pats sugrįžęs iš tremties 85; Priekyjeėjo paauglys, <...> toliau – kunigas Vaišvila ir trys suvargusios moterėlės 86.* Kartojama pavardė sakiniuose dažnai užima temos poziciją, o naujos informacijos apie juo pavadintą asmenį suteikia rema laikytina sakinio dalis: *Veltui Vaišvila bandė jį [Daukantą] guosti ir raminti... 85; [Daukantui mirus] Vaišvila viskuo rūpinosi... 86; Vaišvila doru žodžiu paminėjo velionį... 86.*

Esė kartojamos ir kai kurių kitų vienaip ar kitaip su Daukantu susijusių realių žmonių pavardės, pvz., *Valančius, Gintila, Onacevičius, Anastasevičius*, – šie asmenvardžiai yra tiesioginiai istorinio konteksto ženklai¹⁰: *Kietos rankos, rūstaus veido ir būdo buvo*

⁸ Tema yra sakinio (pasakymo) dalis, nusakanti iš konteksto, situacijos žinomus dalykus, o rema yra naują, aktualią informaciją apie temą perteikianti sakinio (pasakymo) dalis (Girdenienė 1971; Holvoet 2003; Vaskelienė 2007: 90–91).

⁹ Apie jį žr. Merkys 2004.

¹⁰ 1944–1850 Žemaičių vyskupiją valdęs kunigas Jonas Krizostomas Gintila yra parašęs lenkų-hebrajų, hebrajų-žydų-lenkų žodynus ir kt. kūrinių (žr. VLE VI 2004: 688–689). Vasilijus Anastasevičius (Vasilij Anasatasevič) – žymus rusų bibliografas, parašęs darbų ir apie Lietuvą, parengęs Lietuvos Statuto leidimą (VLE I 2001: 475). Ignas Onacevičius – istorikas, buvęs Daukanto dėstytojas, su kuriuo vėliau Daukantas bendravo gyvendamas Sankt Peterburge (VLE XVII 2010: 8). Motiejus Valančius – vyskupas, rašytojas (parašęs apie 70 šviečiamoj didaktinio pobūdžio pasakojimų ir apsakymų), visuomenės veikėjas, liaudies švietėjas (VLE XXIV 2013: 569). Granausko kūrinyje Valančius pavaizduotas kaip kieto būdo, ne visada supratingas žmogus, netesėjęs pažadų Daukantui.

=====

Valančius 68; *Negana to, Valančius padarė jį* [Daukantą], *mokslių magistrą, eiliniu raštininku* 68; *Rumiancevo muziejuje gyveno buvęs jo profesorius Onacevičius ir ukrainietis Anastasevičius* 57; ...*abu būsiami vyskupai: Gintila ir Valančius* 57; ...*ateis Onacevičius, Anastasevičius, susirinks visi jo artimieji žemaičiai: Gintila, Valančius...* 58.

Kūrinio pradžioje keletą kartų kartojamas daiktavardis *mokytojas*: visais atvejais rašoma iš didžiosios raidės (kaip asmenvardis, iš pagarbos, turbūt omenyje turint konkretų, didelę įtaką rašytojui padariusį mokytoją)¹¹: *ir mūsų Mokytojas vaikščiojo tarp suolų* 33; *Dar sykį Mokytojas pažvelgė į mane* 34.

Esė labai svarbūs antraštėje ir visame kūrinyje nuolat minimi juodvarniai. „Tie dvylika juodvarnių yra dvasinių Lietuvos galių simboliai, lydėtojai, sergėtojai. Juk ir pasakoje dvylika juodvarnių pabaigoje pasirodo kaip gėrio nešėjai“ (Daujotytė 2016). Juodvarnių kaip Daukanto gyvenimo palydovų pasirinkimas neatsitiktinis, simbolinis, skaitomą tekstą siejantis su pasakų kontekstais¹². Esė kartojamas bendrinis daiktavardis *juodvarnis* atlieka ir teksto siejimo funkciją: juo (kaip ir asmenvardžiu *Daukantas*) pradedama ir baigiama, jis daug kartų paraleliai minimas kūrinyje aprašant įvairius Daukanto gyvenimo momentus. Juodvarnis personifikuojamas – jis Simono Daukanto motinai išpranašauja sūnaus lemtį: *Motina basa stovėjo kieme netoli kūdros, o juodvarnis jai kalbėjo nuo didelės medžio viršūnės...* 38; *tavo vaiko širdies ilgai reikės Lietuvai <...> Ir, taip pasakęs, juodvarnis nuskrido* 39; ...*ant tvarto stogo, pačiame viduryje, tupėjo didelis žvilgantis juodvarnis* 36; *kai Daukantas išėjo į Vilnių <...>, visi Žemaitijos juodvarniai pakilo nuo medžių viršūnių* 42; *jis [Daukantas] nukreipė žvilgsnį į langą – aukštame kiemo kleve tupėjo juodvarnis <...>. Juodvarniai sekė jį [Daukantą], sugrįžusį į Kalvius...* 54; *Vieni juodvarniai niekur nenuskrido, niekur nepasitraukė* 86.

Kūrinyje ne kartą minimi ir Daukanto rašomų knygų pavadinimai (kartais vartojamas visas, bet dažniausiai trumpasis pavadinimas), pvz.: *O skrynelėje* [turėjo] – *savo pirmojo didelio istorinio*

¹¹ Apie tai užsimenama ir V. Daujotytės (2016) straipsnyje: „Ir apie S. Daukantą išgirsta iš mokytojo lūpų“.

¹² Šiuo požiūriu analizuojama esė turi sąsajų su Jūratės Sprindytės straipsnyje (2000: 39–40) aptariamam apysakos „Jaučio aukojimas“ simboliškumu.

veikalo rankraštį: „*Darbai senųjų lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*“ 49; *Bet Daukanto „Darbai“ jau buvo parašyti* 51; *Bet atėjo diena, kai ir „Būdas“ buvo baigtas* 58; *Paskutinįjį savo darbą, patį didžiausią, jis pavadins „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje“* 62; *Storėjo „Pasakojimų“ rankraštis* 63. Kartojamas ir daiktavardis *sekmadienis* – išsvajota diena, kai knygos pasirodymu su autoriumi Daukantu (nors ir nenurodytu ant knygos viršelio) pasidžiaugti susirinks visi draugai ir bičiuliai. Kad tai ne bet kuris, o didelę reikšmę turintis sekmadienis, parodoma aktualizuojant ir individualizuojant – daiktavardį rašant kaip tikrinį žodį (iš didžiosios raidės), greta vartojant pabrėžiamąją funkciją turinčius rodomuosius įvardžius *tas, ta, šitas, šita*¹³ ir informatyvius epitetus: *O slapčiausiose svajonėse Daukantas matė tą dieną, kuri bus pati didžiausia jo šventė, didysis jo darbų Sekmadienis... 58; ... nejaugi žmogus neturi teisės prašyti likimą to vieno vienintelio savo Sekmadienio?.. 59; Šito savo didžiųjų darbų Sekmadienio jis kantriai laukė... 59*. Realybė buvo kitokia – publikavus „Būdą“ autorius laukto džiaugsmo nejautė, nes *Paties geriausio draugo jo didžiąjame sekmadienyje nebebus* 59.

Esė kartojami ir kitokie įvairių reikšmių turintys daiktavardžiai, pvz., *stilius* (vaizdingai kalbama apie Daukanto stiliaus ypatumus – *...Daukanto istorinių darbų stilius šiandien primena ne sauso mokslininko <...> stilių – tai yra gyvos, jautrios rašytojo sielos kalbėjimo būdas <...>. Tai veikiau aistringo publicisto ir eseisto stilius* 43), *ruduo* (*Artėjo ruduo, kurio jis [Daukantas] bijojo: prasidės lietūs, darganos, šalčiai <...>. Ruduo vijosi visur, kur tik jis laikinai susirasdavo prieglobstį... 80*), *stiklas* (*Stikle susitiko jų [Daukanto ir juodvarnio] žvilgsniai. Stikle kaip lede* 54). Gretimuose sakiniuose kartojamas žodis *kelias* kūrinyje įgyja perkeltinę prasmę – tai ne tik konkretus Daukanto keliavimas po įvairias gyvenamąsias vietas, bet ir viso jo gyvenimo kelionė (*Iš čia, iš šitų namų, iš po šitos pastogės,*

¹³ Rodomųjų įvardžių (arba demonstratyvų) svarbiausia funkcija yra adresato dėmesio atkreipimas į referentą. Rišlaus teksto struktūroje jie sudaro opoziciją ‘ankstesnis paminėjimas’ / ‘vėlesnis paminėjimas’ (žr. Rosinas 2009: 72–73). „Tam tikruose pasakymuose būvardiškai vartojami <...> parodomieji įvardžiai turi išblukusią nurodomąją reikšmę. Jie ne tiek nurodo daiktą, kiek jį pabrėžia. Dažniausiai taip vartojamas *tas, ta* kaip neutraliausias, rečiau pasitaiko *šitas, -a (-à)* ir kiti“ (DLKG 2005: 263).

prsidėjo jo [Daukanto] **kelias**. **Kelias** į Vilnių, pačiam semtis šviesos... 54). Esama atvejų, kai greta kartojamo daiktavardžio vartojamas artroido funkciją atliekantis įvardis *tas, ta*¹⁴: *Tačiau tada po klasės langais iš tikrųjų sprogo agrastų krūmai. O ta klasė buvo Mosėdžio klebonijoj...* 33. Šis atvejis yra sudėjimo konjunkcijos pavyzdys – jungtuku *o* siejamas tolesnis sakinyss papildo ankstesnio sakinio turinį.

Adresato dėmesį patraukia kartojami veiksmazodžiai, pvz., *rašyti* (*Ne tam jis ir rašo, kad pats įsiamžintų <...>. Kiti, kurie rašys po jo, kurie galbūt rašys po jo, jau galės padėti ir tikrąsias pavardes...* 63), *bėgti* (*Tačiau kur eiti, kur bėgti senam ir ligotam? <...> bėgti reikėjo iš Lietuvos 70*), *kilti* (... jie [klausimai] galėjo **kilti** jaunojo Daukanto galvoje <...>. *Svarbu, kad jie kyla...* 47), *nerasti* ([sukilimo malšintojai] *Rausė visus pašalius, bet nieko nerado. Daukantas iš anksto buvo pasirūpinęs, kad nerastų* 84), veiksmazodžių *uždaryti* ir *uždrausti* neveikiamieji dalyviai (*Uždarytos ir jų [vienuolynų] išlaikomos mokyklos <...>. Vietoj uždarytųjų buvo kuriamos rusiškos...* 53; *Uždraustos visos lietuviškos mokyklos, gimnazijos, visur įvesta rusų kalba, mokytojai lietuviai ir lenkai išvaryti <...>. Uždraustos lietuviškos knygos, uždrausta ir spauda lietuviškomis raidėmis!..* 84). Pasakytina, kad neretai leksinė kohezija derinama su leksine gramatine, pavyzdžiui, kartojimas (*Daukantas, įsiprašyti*) ir sakinių siejimas jungtuku *bet*: ...**Daukantas** rašė T. Narbutui: „...reikia, žinoti, kad nėra nieko sunkiau, kaip patekti į Rygos magistrato archyvą, į kurį, kiek žinau, joks mokslininkas, net vokiečiai, negalėjo įsiprašyti <...>.“ **Bet Daukantas įsiprašė...** 52 – tai koreguojamosios konjunkcijos, kurios paskirtis – patikslinti, pataisyti ankstesnį teiginį, pavyzdys. Kartojamų veiksmazodžių *neleisti*, *skaityti* reikšmė sustiprinama jungtuku *ir* beirieveksmiu *vėl* (‘dar kartą, iš naujo’ DLKŽ): [viršininkai] ...nusprendė saliamoniškai: **neleisti** Daukanto į Lietuvą, tegul kiūto Rygoje po akių. **Ir neleido** – nedavė atostogų 52; **Skaičiau** knygą prie nukraustyto stalo, bet čia buvo mažai šviesos, ir aš nusinešiau ją ant palangės. **Ir vėl skaičiau...** 35.

¹⁴ Apie rodomočius įvardžius (demonstratyvus) ir artroidus (nekirčiuotus deiktinės reikšmės įvardžius, informuojančius adresatą apie referuojamą daiktavardį) žr. Tumėnas 1988; Rosinas 1996: 57–97; Spraukienė 2017.

Daug rečiau sakiniai siejami kartojant būdvardžius, pvz., kontaktiškai susietuose sakiniuose kartojamas būdvardis *skaudus*. Kuriamas įspūdis stiprinamas ankstesnio sakinio nelyginamojo laipsnio būdvardį *skaudus* tolesniame sakinyje keičiant aukštesniojo laipsnio forma *skaudesnis*: *Tą [kad trukdai žmonėms, pas kuriuos gyveni] pajutus, vėl reikės išeiti, o skaudus ir žeminantis klausimas „kur?“ kietai suspaus širdį. O kitą – dar skaudesni – išsineši sukandęs burnoje: „Už ką, Viešpatie, už ką?“ ... 80.*

Kontaktiniu ir distanciniu būdu siejamuose sakiniuose kartojami įvairūs žodžių junginiai (*šimtas metų, rūtos šakelė, išeiti į Vilnių, šaltinių žūtis, benamio dalia, šalta ir tamsu, paskui nebereikia*), pvz.: **Šimtą metų** nespausdintas išgulėjo „Darbų“ rankraštis, **šimtą metų** nepasiekė jo mintys tu, kuriems buvo skirtos. **Šimtą metų** nespausdinta knyga, be jokios abejonės, *skaudus praradimas... 50; ...ant knygos viršelio jis padės rūtos šakelę... 59; Prieš jį ant stalo gulėjo jo „Būdas“, tik nežaliavo rūtos šakelė... 61; ...jis [Daukantas] 1814 metais, jau rudenio, pėsčias iš gimtųjų Kalvių išėjo į Vilnių. // Tą rytą, kai Daukantas išėjo į Vilnių ir basos jo kojos palietė vieškelio dulkes... 42; ...istorikas nieko taip nebijo, kaip šaltinių žūtis <...>. Žūtis šaltinius <...> dažniausiai ištinka tada, kai jų niekas nemato, o visiems ant akių jie retai žūva 73; Lauke, už slenksčio, vėl stovėjo benamio dalia, o medyje, po kuriuo nuolatos sėdėdavo, tupėjo juodvarnis. Benamio dalia – pasitikti, juodvarnis – išlydėti 79; Uždarytas Universitetas, išvežtos knygos, tamsu ir šalta visame krašte. Šalta ir tamsu 55; Paskui nebereikia. Paskui jau nieko nebereikia 48.* Adresato dėmesys atkreipiamas ne tik kartojant žodžių junginį, bet ir prie jo pridėdant pabrėžimo ar identifikavimo funkciją turinčius įvardžius *tas, ta, šitas, šita*¹⁵. Siejama anafora – žodžių junginiai su įvardžiais vartojami tolesniuose fragmento sakiniuose. Jie užima temos poziciją, o naujos informacijos apie žodžių junginių įvardytą denotatą suteikia rema laikytina sakinio dalis: *Daukantas didžiai gerbė Teodorą Narbutą, lenkiškai parašiusį ir išleidusį devynis Lietuvos istorijos tomus. <...> Šitie devyni tomai nuolatos gulėjo Daukantui po ranka... 72; 1850 metų birželį Daukantas pasiprašė atostogų trims mėnesiams,*

¹⁵ A. Rosinas (1996: 59–66) skiria stipriąją ir silpnąją rodomųjų įvardžių (demonstratyvų) identifikaciją.

tačiau susikrovė visus savo daiktus. <...> Taip tie trys mėnesiai netruko prabėgti... 64 – tarp pastarojo fragmento distanciškai siejamų sakinių su kartojamu junginiu *trys mėnesiai* yra keliolikos sakinių intarpas (rodomoju įvardžiu *tas* nurodoma, apie kokius anksčiau tekste minėtas tris mėnesius kalbama). Apie minėtą dalyką (*sprogstantį agrastų krūmą*) referuoja artroido funkciją atliekantis įvardis *tas*: *Tačiau tada po klasės langais iš tikrųjų sprogo agrastų krūmai* 33; *Galima sakyti, greta to sprogančio agrastų krūmo...* 34.

Kūrinyje monotonijos padeda išvengti ir siejimo funkciją atlieka skirtingų bendrašaknių žodžių (kartais su įvardžiu *tas, ta*) kartojimas, pvz., prieveiksmis *tylu* keičiamas daiktavardiniu junginiu su įvardžiu *ta tylu*, junginys *verkiant vaikams* keičiamas junginiu *vaikų verksmas*, *paauglystės mintys* keičiamas junginiais *paauglio mintys* ir *tos mintys* (įvardžiu parodoma, kad kalbama ne apie bet kokias, o apie minėtas (paauglio galvoje besisukančias) mintis): *Ir kartu jame [prote] buvo labai tylu. Labai tylu buvo ir Kalviuose – juodvarniai susitarė netrukdyti tai tylai. Dideli pasiryžimai dažniausiai ir gimsta tyloje* 54; *...ir toliau galvojo apie laisvę: rudens naktimis, gaidžiams negiedant, prie liepinių balanų, verkiant vaikams lopšiuose. Gal vaikų verksmas jiems ir padėjo suprasti tiesą...* 40; *Kur jūs dingot, paauglystės mintys?* 35; *O dieve, paauglio mintys? Reiktų prisiminti tas mintis, jeigu tik beįmanoma* 35. Pasakytina, kad leksinė kohezija – bendrašaknių žodžių kartojimas – neretai derinama su leksine gramatine, pvz., siejama tą pačią šaknį turinčiais veiksmažodžiais *nesikeisti, pasikeisti*, abstraktu *nesikeitimas* (su artroido funkciją atliekančiu įvardžiu *tas*) ir jungtuku *bet*: *Niekas nesikeitė, tikrai niekas. Bet tame nesikeitime pajutau, kad dabar būtinai, neišvengiamai turi kažkas pasikeisti* 36 – tai priešinio (o dar tiksliau – ribojamosios) konjunkcijos pavyzdys, kai „pirmesniu sakiniu pasakomas bendresnis dalykas, o antru tai, kas į tą visumą neįeina“ (Česnulienė 2012: 79). Turinio papildymo konjunkcija (tai parodo konektorius *be to*) yra tarp sakinių, kuriuose kartojami bendrašakniai veiksmažodžiai *žinoti, nežinoti, sužinoti* ir su įvardžiu *tas* pavartotas (atliekantis artroido funkciją) abstraktas *žinojimas*: *...nežinome dabar to namo, to lango <...>. Ir dar daug ko mes nežinome, nes per visą šimtą metų nedaug tenorėjome, o gal mažai*

ir tegalėjome **sužinoti**, todėl dabar kiek **žinome** – tiek. *Be to, visokių yra tų žinojimų: paviršutiniškų ir gilių... 49.*

Esė sakiniai siejami ir kontekstiniais sinonimais, pvz., istorikas Teodoras Narbutas tekste vadinamas ne tik asmenvardžiu, bet ir patriarchu (o papildomos informacijos apie denotatą suteikia epitetai): *Daukantas didžiai gerbė Teodorą Narbutą <...>. Apkurtes, nuo visų atsiskyres, Narbutas niekur neišvykdamas lindėjo savo Šiaurų dvarelyje... 72; Ne, tokio garbaus Lietuvos istorijos patriarcho mirties Daukantas netroško... 74.* Neretai personifikuojama, pvz., *Daukantą lydėjusi benamio dalia vadinama naująja pažįstama, o tauta – maišu apmauta pavargėle: ...už jo [slenksčio] laukdama stovėjo dar viena viešnia – benamio dalia. Jos lydimas, jis <...> pasuko į šiaurę, pro tarpiais atsigręždamas per pečių, ar beseka iš paskos naujoji pažįstama, – sekė neatsilikdama... 70–71; Viešpatie, už ką baudi tautą <...>? ... nejaugi tu neatsistosi, nebeatsitiesi, nejaugi ir liksi maišu apmauta pavargėlė, visų stumdoma ir skriaudžiama? 61.* Kai kuriuos kontekstinius sinonimus galima laikyti metaforiškais įvardijimais, pvz., *universitetas* vadinamas ne tik *Didžiuoju Universitetu, Svajonių Svajone, Vilčių Viltimi, Troškimų Troškimu*¹⁶, bet ir *Lietuvos akių šviesa, Daukanto rašymo stilius* vadinamas *degančio kraujo lašu*, o „Būdas“ – *geriausia knyga, istorinių veikalų vainiku: Ką galvojo Daukantas, kai pirmąsyk pamatė Didįjį Universitetą, savo Svajonių Svajonę, savo Vilčių Viltį, savo Troškimų Troškimą? 44; skaudžiausias smūgis Daukantui buvo Universiteto uždarymas. Universitetas buvo Lietuvos akių šviesa... 53; Dabar jis rašė „Būdą“, savo geriausių knygą, visų savo istorinių veikalų vainiką 57–58; Tai veikiau aistringas publicisto ir eseisto stilius. O mes ir šiandien niekaip negalim atsistebėti, kaip tas degančio kraujo lašas iki šiai dienai nenudziūva, vis spindi ir akina 48* (ekspresyvumui reikšti su daiktavardiniu junginiu vartojamas ir įvardis *tas*). Net trumpai minimiems dalykams pavadinti R. Granauskas randa kitoki (menišką, netikėtą) įvardijimą, pvz., rusai vadinami *Kalugos miškų ir Azijos stepių mišrūnais* (su daiktavardiniu junginiu vartojamas ir artroido funkciją atliekantis rodomasis įvardis *tas*): *jie [rusai] visoje Europoje dabar buvo stipriausi ir galingiausi,*

¹⁶ Atkreiptinas dėmesys į grynąjį žodžių kartojimą.

=====
tie Kalugos miškų ir Azijos stepių mišrūnai, tačiau Europos dvasia jiems buvo svetima, nesuprantama 44.

Gana retai aptariamoje esė siejimo funkciją atlieka antonimais, bet tokių pavyzdžių rasta. Antonimines poras sudaro *nukentėti – nenukentėti, laukti – nelaukti, tolti – nenutolti, pirmieji sukilėliai – paskutiniai sukilėliai: Ir laukė, ir nelaukė Daukantas tos dienos. Gal vis dėlto labiau laukė, – praeina, išblanksta skausmai ir nusivylimai, dienų virtinės nusineša buvusį kartėlį ir nuoskaudas, o parašyti žodžiai išlieka... 60–61; Daukantas yra vienas iš didžiausių tautos sūnų, niekas tuo neabejoja, nors mes vis **tolstame** ir **tolstame** nuo jo ir patys nežinom, kur **tolstame** <...> . **Tolstame**, bet niekaip **nenu-tolstame**. Kaip nuo horizonto... 41; Pačioje vasaros pradžioje ir Papilėje pasirodė **pirmieji sukilėliai** 82; Žuvo miškuose, pelkėse **pasku-tiniai sukilėliai**... 84. Kartais derinama leksinė ir leksinė gramatinė kohezija, pvz.: ...*tegul ieško, tegul verčia, dėl jo kaltės geras žmogus nenukentės. Bet nukentėjo dėl kitko: mirė Šiaulių kalėjime 84* – siejamąją priemone sujungiami sakiniai, kurių turinys antonimiškas, tai gi čia išvelgtina grynosios priešpriešos konjunkcija.*

Esama atvejų, kai siejama hiponimais ir hiperonimais. Pavyzdžiui, konkrečiai įvardytos pavardės tolesniame sakinyje keičiamos hiperonimu *pavardės*, greta kurio pavartotas artroido funkciją atliekantis įvardis: *Daukantas, Valančius, Nezabitauskiai... Tos pavardės buvo daug kartų girdėtos... 33–34*. Konkretūs vietų pavadinimai tolesniame sakinyje keičiami hiperonimu – bendrinium daiktavardžiu *gimtinė*: *Kalviai... Nasrėnai... Baidotai... Tai jų gimtinės 34*. Konkretūs veikalų pavadinimai keičiami hiperonimu *knyga*: *Bet atėjo diena, kai ir „Būdas“ buvo baigtas. <...> Knyga turi pasiekti tuos, kuriems buvo skirta 58*.

2.2. Gramatinė kohezija

Gramatinė kohezija paprastai laikomos elipsė, referencija ir substitucija. Iš trijų (vardažodinės, veiksmožodinės ir konstrukcijų) elipsės rūšių įvairaus pobūdžio tekstuose ypač dažna vardažodinė elipsė. Analizuojamame kūrinyje gretimi sakiniai taip pat neretai siejami elipse – dažniausiai praleidžiamas iš konteksto numanomas tolesnio sakinio veiksnys. Siejama anafora – tolesnę poziciją fragmente

užimantis sakinys su elipse suprantamas tik perskaičius ankstesnį sakinį. Sakinys su elipse laikytinas rema – jame apie ankstesniame sakinyje minėtą denotatą pasakoma naujos (aktualios) informacijos. Neretai praleidžiami asmenis įvardijantys leksikos vienetai (*Daukantas, Vaišvila, jie trys – daktaras, Akelaitis, Daukantas*): *Bet Daukantas to dar nežinojo. Po darbo ėjo į Rumiancevų muziejų, kur gyveno vienišas Onacevičius 59; Nekūrentame, šaltame, priplėkusiame kambarėlyje atrado jį [Daukantą] kunigas Vaišvila, po metų pats sugrįžęs iš tremties. Globojo, rūpinosi, ligino 85; Vakaraš jie trise ilgai gerdavo arbatą: daktaras, Akelaitis, Daukantas. Ir vėl svajoto suburti į vieną krūvą darbščius, talentingus tautos sūnus...77.* Šio fragmento antrame sakinyje praleidžiamas daiktavardis *Dievas*, o gramatinė kohezija (elipsė) derinama su leksine – gretimuose sakiniuose kartojami bendrašakniai žodžiai *neduoda* ir *duodamas*: *...abejingiesiems Dievas didelių talentų neduoda, paprasčiausiai pagaili, nes abejingųjų daug, o didelių talentų mažai. O ir duodamas akyliausiai stebi, kad dovanai gavusysis nepasikeltų į puikybę... 48–49.*

Labai retai tolesniame sakinyje praleidžiamas numanomas tari-nys, pvz.: *Neturėjo jis [Daukantas] ir vienminčių. [turėjo] Tik žvakę ir knygą, tik knygą ir žvakę 45.* Tai ribojamosios konjukcijos pavyzdys – ankstesniu sakiniu pasakomas teiginys (ko neturėjo), o tolesniu sakiniu, prasidedančiu jungtuku *tik*, pasakoma, kas į tą visumą neįeina (t. y. pasakoma, ką turėjo).

Referencija. Analizuojamoje esė dominuoja asmens referencija – kontaktiškai ir distanciškai siejamuose sakiniuose asmeniniais įvardžiais (vartojama vienaskaita, daugiskaita ir dviskaita) keičiami įvairūs žodžiai – asmenvardžiai (1, 2), bendriniai daiktavardžiai (*juodvarnis* – 3) ir žodžių junginiai (*kūnas ir dvasia, benamio dalia* – 4). Visais atvejais siejama anafora – tolesnių sakinių asmeninių įvardžių (ir junginio *jų buvo trys*) turinys paaiškėja iš ankstesnių teksto sakinių (taigi įvardžiai laikytini tema, apie kurią naujos informacijos suteikia rema laikytina sakinio dalis):

1) *Daukantas* praėjo pro rūmų arką ir dingo joje. Penkiolikai metų. Dar ištikus tris mėnesius jis buvo tikrinamas... 56; *Daukantas, Valančius, Nezabitauskiai... <...>, Jie visi mosėdiškiai!..“ <...> Jie rašė mano tarme... 33–34; *Daktaras Smuglevičius* buvo savo tautos*

patriotas <...>. *Po savo stogu jis priglaudė ir Mikalojų Akelaitį...* 76; *Gal tai jiedu su daktaru ir pakišo mintį...* 77; *Čia, drėgname mieste, jam [Daukantui] vis dėlto buvo šilčiau. Rumiancevo muziejuje gyveno buvęs jo profesorius Onacevičius ir ukrainietis Anastasevičius, abu istorikai, abu eruditai, abu viengungiai. Tad dabar jų buvo trys* 57;

2) *Vėliau jis [Daukantas] mokėsi viename kurse kartu su Adomu Mickevičiumi <...>. Tik vėliau, jau gerokai vėliau, kažkaip lyg savaime išėjo, kad jie visi pradėjo laikytis kartu: kai susipažino, kai suskaičiavo ir suprato, kad ne taip jau mažai jų čia esama – visi žemaičiai, Žemaitijos vaikai <...>. Jie vėliau beveik visi ir dirbo, kiek ir kaip kas galėjo, išmanė, sugebėjo <...>, o Daukantas norėjo užsiversti to darbo dešimteriopą našta <...>, – daug daugiau už Stanevičių, Pošką ar abudu Nezabitauskius* 45–46 – šio fragmento sakiniai susiję laiko konjunkcija, adresato dėmesį atkreipia ir kartojamas laiko prieveiksmis *vėliau*;

3) *Kam jiems [juodvarniams] skraidyt <...>? Antra vertus, juk ne pas visus jie ir atleikia...* 38 – fragmento sakiniai susiję priešinio (grynosios priešpriešos) konjunkcija, išreikšta įterpiniu *antra vertus*;

4) *...ar visada, kai ilsisi mūsų kūnas, ilsisi ir mūsų dvasia? Kodėl jie beveik niekuomet nesiilsį kartu? O ar kartu jiedu numiršta? Kaip ta dvasia gyvena, kai jos laikinoji buveinė – kūnas – žemėje, o jos amžinoji – kur? Ir kada ji nurimsta? 67; ...už jo [slenksčio] laukdama stovėjo dar viena viešnia – benamio dalia. Jos lydimas, jis, giliai atsidusęs, pasuko į šiaurę...* 70.

Kūrinyje esama ir rodomosios vietos referencijos – dažniausiai vartojami vietos prieveiksmai *ten* (1, 2) ir *čia* (3). Temos poziciją užimantys prieveiksmai leidžia išvengti leksikos vienetų kartojimo(si), o rema laikytinomis sakinio dalimis apie kalbamą vietą pasakoma naujos informacijos:

1) *Vargais negalais Daukantas pasiekė Latvija <...>. Ten, nuspirkęs Svirlaukio dvarą, gyveno garsus gydytojas Petras Smuglevičius...* 71 – prieveiksmis *ten* atstoja ankstesniame tekste minėtą vietovardį *Latvija*;

2) *Pirmiausia nusigavo į gimtinę pas seserį. <...> Ten paviešės savaite kitą...* 80 – vietos prieveiksmiu *ten* pažymimas ankstesniame tekste minėtas referentas *gimtinė*;

3) *Todėl pas Vambutą jis pragyveno ne tik tą, bet ir kitą žiemą. Čia, šioje nuošalybėje, jį vis dėlto pasiekdavo <...> gyvenimo atgarsiai 81* – prievoksmis *čia* atstoja anksčiau minėtą vietą – Lauryno Vambuto¹⁷ dvarelį.

Substitucija – dar viena gramatinės kohezijos rūšimi – „dera laikyti **formalius** santykius tarp siejamų **kalbinių elementų (žodžių ar frazių)**; pats substitutas reiškiamas tik **tokiais žodžiais**, kurių konkrečioji reikšmė yra nurodyta tekste“ (Česnulienė 2015: 20). Granausko esė dažniausiai siejama anafora – tolesniuose sakiniuose pavartota daiktavardiška įvardžio forma *tai* (1, 2, 3) ir būdo prievoksmis *taip* (3, 4, 5, 6) nurodo ankstesniais sakiniais pasakytus dalykus ar situaciją:

1) *...nes ir pats prieš juos esi tik Sapiegos baudžiauninkas ir baudžiauninko vaikas, ir dar baudžiauninko anūkas, nors ir sakeis dekanui esąs bajoras iš Žemaitijos, turįs ir dokumentus <...>. Galbūt tai buvo vienintelis tavo šventas melas... 46* – šio fragmento sakiniai susieti abejojamąja konjunkcija – tolesniu sakiniu, prasidedančiu dalelyte *galbūt*, išreiškiamas abejojimas, netikrumas;

2) *Net jo pavardės nebuvo ant knygos viršelio. „Parašė Jokybs Laukys“, net slapyvardyje vietoj Jokūbs – „Jokybs“. Bet tai smulkmėnos, visa tai niekai 61* – tarp šio fragmento kontaktiškai susietų sakinių galima įžiūrėti aiškinamąją konjunkciją – jungtuku *bet* pradėdama sakinyje išryškėja ir adresanto požiūris į aptariamą dalyką, vertinimas – minėti dalykai (neparašyta pavardė ir netiksliai parašytas vardas) pavadinami *smulkmenomis, niekais*;

3) *Ir viskas. Nei atsiprašymo žodžio, nei kaltės krislelio... <...> Daukantas pajuto, kad tai jau viskas. // Tačiau daktaras buvo čia pat, ir tai dar nebuvo viskas 78; Ir Daukantas atgulė savo kambarėlyje, apsiklojo galvą. Viskas. Dabar jau viskas. Jo gyvenimas pasirodė beprasmis... 84–85* – įvardžio *tai* turinys yra ankstesniais sakiniais pavaizduota situacija, kai laišką gavęs Daukantas suvokia, jog istorikui Narbutui skolintų rankraščių nebeatgaus. Įsitikinimas pasakymo tikroviškumu išreiškiamas distanciškai ir kontaktiškai siejamuose sakiniuose kartojant įvardį *viskas* (‘galas, baigta, pabaiga’ LKŽe);

¹⁷ Simonas Daukantas keletą senatvės metų praleido Lauryno Vambuto šeimoje (žr. LAIS 1993: 120–129).

4) ...*Čia* vėjų ir juodvarnių kraštas, *čia* patys gražiausi debesys virš galvos, o lopšiai ir karstai – visuomet egliniai <...> *Čia* <...> nuolat pučia vakarų vėjai <...> *Čia* nuo amžių gyveno laisvi žmonės <...> Savo mirtimi *čia* beveik niekas nemirdavo, todėl svarbiausias moterų darbas buvo <...> gimdyti vis naujus ir naujus vyrus, kad nepritrūktų rankų skydams ir kalavijams. **Taip** buvo per amžius... 37 – šio fragmentuo sakiniuose substitucija (*taip*) derinama su rodomąja referencija (*čia*); išpūdį stiprina ir skaitytojo dėmesį patraukia vietos prieveiksmio *čia* (iš ankstesnių sakinių žinoma, kad kalbama apie Lietuvą) kartojimas¹⁸;

5) **Taip** jis kiūtojo departamento trečiajame skyriuje, tyliai ir kantriai laukdamas savo valandos 56 – substitutas *taip* atstoja ankstesnių sakinių informaciją apie tai, kad Daukantas Peterburge dirbo kolegijos patarėju, rūpinosi uostų, laivų ir kt. reikalais, kurių neišmanė, *gaudavo tris šimtus rublių ir buvo toks pat turtingas kaip miesto batsiuvys...* 56;

6) Štai **taip** ir praėjo paskutinis ruduo ir paskutinė žiema Svirlaukyje 79 – būdo prieveiksmiu *taip* pakeičiama ankstesniais sakiniiais papasakota situacija apie tai, kad viltį atgauti rankraščius praradęs Daukantas apimtas sielvarto susirgo, nugimzdo į apatiją, nieko neberašė ir kt.

Kartais siejama katafora, pvz., **Tai** buvo netrukus po karo 33; **Tai** buvo skaudžių netekčių ir praradimų metai 60, kur tolesniais sakiniiais pasakomas įvardžio *tai* turinys: pirmuoju atveju – pavasaris mokykloje, mokytojo pasakojimas apie praeitį, apie Daukantą ir kitus išžymius krašto žmones, antruoju – sunki žiema Peterburge, bičiulių mirtis ir kt.

Rastas pavyzdys, kai siejama ir anafora, ir katafora: *Sukilėliai pasitraukė <...>. Tik pačioje rugpjūčio pabaigoje pasirodė nemažas kariuomenės būrys <...>. Sugavo paprastą žmogų Juozą Ziberką, pririšo aikštėje ir sušaudė. Kol kas tiek. Vėliau bus kaip reikiant* 83 – kol kas tiek apibendrina ankstesniuose sakiniuose įvardytus įvykius, o frazės *bus kaip reikiant* turinys [represijos, žudynės, tremtys, spaudos draudimas etc.] kūrinyje atskleidžiamas tolesniais sakiniiais.

¹⁸ Šį kūrinio fragmentą V. Daujotytė (2016) gretina su R. Granausko apysaka „Jaučio aukojimas“ ir su Justino Marcinkevičiaus kūryba: „R. Granausko esė „Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių“ intonacinėmis-semantinėmis pasakojimo struktūromis leidžiasi į tą pačią lietuvių tautos likimo gilumą, kurią jautė ir Just. Marcinkevičius, pulsuojančią gilumą, iš kurios parašytas ir „Jaučio aukojimas““.

2.3. Kohezijos priemonių dermė

R. Granausko esė labai dažnai derinamos įvairios leksinės ir gramatinės kohezijos priemonės, o papildomų prasmių suteikia leksinės gramatinės. Antai pagrindinio veikėjo Daukanto įvardijimų eilę sudaro asmenvardžiai *Simonas Daukantas* (1), *Daukantas* (6, 7), *Simonas* (2), hiperonimas *žmogus* (3), pavadinimai pagal atliekamą veiklą *valdininkėlis* (4), *tikrasis autorius* (5), kontekstiniai sinonimai *Lietuvos vienmylys*, *lobis* (6), *žmogaus griuvėsis* (7), kuriais ne tik siejamas tekstas, bet ir suteikiama papildomos informacijos apie pavadinamą asmenį. Greta kai kurių leksikos vienetų vartojamas identifikacinę funkciją atliekantis rodomasis įvardis *šitas* (3, 6). Taip pat siejama elipse (praleidžiamas veiksnys *Daukantas*, žr. 8) ir referencija (asmenvardis *Daukantas* keičiamas asmeniniu įvardžiu *jis*, žr. 4, 8):

1) *Tu pradėjai penktąją dešimtį metų, **Simonai Daukantai**, atsimink: penktąją dešimtį!* 55;

2) *Štai tu nešiojiesi po širdimi savo vaiką, kurį pavadinsi **Si-monu**...* 38;

3) *Belieka stebėtis šito žmogaus tikslo tolybe ir jau tikrai nežmonišku atkaklumu, su kuriuo jis to didžiojo savo tikslo siekė* 52;

4) *Taip **jis** [Daukantas] kiūtojo departamento trečiajame skyriuje <...> – pilkų pilkiausias, paprastų paprasčiausias **valdininkėlis**, jau praplikęs, jau už žemę tylesnis, jau už žolę žemesnis* 56;

5) ***Tikrasis autorius** [„Būdo“] gal taip ir liks niekam nežinomas...* 61;

6) *Šitas Lietuvos vienmylys, vienintelį gyvenimą ligi paskutinio atodūsis nusprendęs paaukoti tautai ir Tėvynei, dabar savo noru <...> važiavo tolyn į nekenčiamą rūškaną šiaurę* 51; *O Narbutas į **Daukantą**, į tokį **lobį**, kabinte įsikabino, tikėdamasis <...> ir pačių išrašų* 73;

7) *Tokios sveikatos būdamas, **Daukantas** pasiprašė į pensiją. Ne sveikas žmogus, o **žmogaus griuvėsis*** 65;

8) *Gyveno **jis** [Daukantas] dabar tarytum iš inercijos, gal vien tuo savo išrašų gražinimo laukimu. Atšilus orams, sėdėdavo kieme po medžiu, visuomet atsisukęs veidu į ten, į savąją Žemaitiją* 76.

Juodvarnio įvardijimai. Kitas svarbus esė veikėjas (juodvarnis) pavadinamas ne tik šiuo kartojamu hiponimu (1, 2, 6), bet ir hiperonimu *paukštis*, neretai prie kartojamų daiktavardžių pridendant

identifikavimo arba artroido funkciją atliekantį įvardį *tas* ir (ar) įvairių konotacijų turinčių epitetų (3, 4, 6), siejama referencija (daiktavardis *juodvarnis* keičiamas asmeniniu įvardžiu *jis* – žr. 5) ir vardažodine elipse (praleidžiamas veiksnys *juodvarnis* – žr. 6):

1) *...tupėjo ant priešingo stogo miesto juodvarnis, atidžia akimi sekdamas eilutes, gulančias ant popieriaus... 50;*

2) *...net kelias dienas lydėjo juodvarnių pulkas Daukantą... <...> Ir tik tada, kai vos bebuvo matyti, pats juodžiausias iš juodvarnių vieną vienintelį kartą garsiai krunktelėjo... 43;*

3) *Daug kas netiki likimu, tačiau jeigu jo nebūtų – argi juodieji paukščiai skraidytų? 38; ...bet vis dėlto tai yra ateities nujautimo paukščiai... 38;*

4) *Daug kas mano, kad tie juodi paukščiai visuomet atskrenda iš ten, iš praeities, iš to būto ir dingusio laiko 37;*

5) *Aš supratau, kad jis [juodvarnis] ilgai skrido per miglą... 36;*

6) *... ant tvarto stogo, pačiame viduryje, tupėjo didelis žvilgantis juodvarnis. Tupėjo ir žiūrėjo tiesiai į mane, kiūtanti už lango. Aš net loštelėjau atgal: paukštis visas žvilgėjo! Niekas daugiau nežvilgėjo... 36 (atkreiptinas dėmesys į bendrašaknių žodžių žvilgantis, žvilgėjo, nežvilgėjo kartojimą).*

3. Išvados

1. Romualdo Granausko esė derinamos leksinės, gramatinės ir leksinės gramatinės kohezijos priemonės. Iš leksinių siejimo priemonių dažniausiai naudojamas kartojimas – kontaktiniu ir distanciniu būdu siejamuose sakiniuose kartojamas tas pats leksikos vienetas, bendrašakniai žodžiai arba žodžių junginiai. Kartojami leksikos vienetai atskleidžia, į kokią denotatą atkreipiamas adresato dėmesys. Rašytojo individualaus stiliaus apraiška laikytini siejimo funkciją atliekantys įvairių konotacijų turintys kontekstiniai sinonimai. Rečiau esė siejama antonimais, hiponimais ar hiperonimais.

2. Greta kartojamų, anksčiau tekste minėtų, leksikos vienetų dažnai vartojami pabrėžimo, identifikavimo funkciją atliekantys rodomieji įvardžiai *tas*, *šitas*. Artroidų funkciją atliekančio įvardžio *tas* kartojimas gali būti nulemtas gimtosios (žemaičių) tarmės.

3. Iš gramatinės kohezijos kūrinyje dažniausios veiksnio elipsė ir referencija – asmeniniais įvardžiais keičiami įvairūs nominacinę reikšmę turintys leksikos vienetai.

4. Kartojami elementai (leksikos vienetai, įvardžiai) aktualiosios skaidos požiūriu paprastai užima temos poziciją, o naujos informacijos apie jais pavadinamą denotatą suteikia rema laikytina sakinio dalis (arba visas sakiny su veiksnio elipse).

5. Dominuoja anafora – įvairios siejimo priemonės kūrinyje nukreipia į ankstesnę informaciją. Kartais siejama ir katafora.

6. Esė neretai viena kitą papildo leksinės, gramatinės ir leksinės gramatinės kohezijos priemonės – ypač dažnai koreliuoja grynasis kartojimas, sinoniminis pakeitimas, veiksnio elipsė ir referencija. Įvairiais konektoriais siejami sakiniai būna susiję sudėjimo, priešinimo, laiko ir modaline konjunkcija.

Šaltiniai ir literatūra

- Akelaitienė, Žiliūtė-Batavičienė 2011** – Akelaitienė, Gražina; Žiliūtė-Batavičienė, Dainora. Romualdo Granausko kūrinių leksinės tarmybės. *Žmogus ir žodis* 13 (1), 2011, 5–12.
- Alaunienė 1978** – Alaunienė, Zita. *Sakinių siejimas ir mokinių kalba*. Vilnius: Pedagoginis mokslo tyrimo institutas, 1978.
- Ambrasas 1976** – Ambrasas, Vytautas. *Leksiniai lietuvių kalbos substitutai*. Vilnius: Vilniaus V. Kapsuko universiteto leidybos skyrius, 1976.
- Babenco 2004** – Babenco, Ljudmila. *Filologičeskij analiz teksta. Osnovy teorii, principy i aspekty analiza*. Moskva: Akademicheskij proekt, 2004.
- Barauskaitė 2001** – Barauskaitė, Janina. Sakinių jungtys ir informatyvumas. *Prozos žodis ir stilius*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001, 100–106.
- Barauskaitė 2001a** – Barauskaitė, Janina. Romualdo Granausko novelė „Duonos valgytojai“: fragmentų seka, jungtys, kalbinė raiška. *Prozos žodis ir stilius*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001, 87–94.
- Beaugrande, Dressler 1981** – Beaugrande, Robert-Alain; Dressler, Wolfgang. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman, 1981.
- Bitinienė 2013** – Bitinienė, Audronė. *Mokslinio teksto stilistika*. Vilnius: Edukologija, 2013.

- Buitkienė 1993** – Buitkienė, Janina. Bendrašaknių žodžių vaidmuo lietuvių kalbos tekstų organizacijoje. *Kalbotyra*, 42 (1), 1993, 17–24.
- Česnulienė 2012** – Česnulienė, Vida. *Gramatinė ir leksinė gramatinė kohezija mokslinio ir publicistinio stiliaus tekstuose*. Daktaro disertacija. Vilnius: Edukologija, 2012.
- Česnulienė 2015** – Česnulienė, Vida. *Formalusis teksto rišlumas. Teorija ir praktika*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015.
- Daujotytė 2012** – Daujotytė, Viktorija. Kaip pasakojame; kaip esame pasakojami. *Metai 2* (vasaris). Prieiga internete: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/6862-viktorija-daujotyte-kaip-pasakojame-kaip-esame-pasakojami?catid=706%3A2012-m-nr-02-vasaris> [žiūrėta 2018.11.08].
- Daujotytė 2016** – Daujotytė, Viktorija. Tarp juodvarnių ir balto balandžio. *Metai 2* (vasaris). Prieiga internete: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/8108-viktorija-daujotyte-tarp-juodvarniu-ir-balto-balandzio?catid=803%3A2016-m-nr-02-vasaris> [žiūrėta 2018.11.09].
- DLKG 2005** – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Autoriai: Ambrasas, Vytautas; Garšva, Kazimieras; Girdenis, Aleksas ir kt. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- DLKŽ** – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Elektroninis variantas. Vyr. redaktorius Keinys, Stasys. 7-as patais. ir papild. leid. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015. Prieiga internete: ikiis.lki.lt
- Filipov 2003** – Filipov, Konstantin. *Lingvistika teksta*. Kurs lekcij. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2003.
- Girdenienė 1971** – Girdenienė, Danutė. Aktualioji skaida ir jos reiškimo būdai lietuvių kalboje. *Kalbotyra*, 22, 1971, 35–47.
- Granauskas 2015** – Granauskas, Romualdas. Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių. Granauskas, Romualdas. *Baltas liūdesio balandis*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015, 33–86.
- Halliday, Hasan 1976** – Halliday, Michael; Hasan, Ruqaiya. *Cohesion in English*. London: Longman, 1976.
- Holvoet 2003** – Aktualiosios skaidos problemos. Holvoet, Axel; Judžentis, Artūras. *Sintaksinių ryšių tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003, 79–98.
- Juknaitė 2000** – Juknaitė, Vanda. Modernumas ir tradicija R. Granausko apsakyme „Šiaurės vėjas“. *Žmogus ir žodis*, 2(2), 2000, 29–33.
- KSI 2000** – *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Romualdas Granauskas*. [Vilnius]: Baltos lankos, 2000.
- LAIS 1993** – *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 5*. Simonas Daukantas. Vilnius: Viltis, 1993.
- LKŽe** – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002). Elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Naktinienė, Gertrūda (vyr. redakt.); Paulauskas,

- Jonas; Petrokienė, Ritutė; Vitkauskas, Vytautas; Zabarskaitė, Jolanta. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga internete: www.lkz.lt
- Merkys 2004** – Merkys, Vytautas. Simono Daukanto globėjas kun. Ignotas Vaišvila. *Papilė*. D. 1. Vilnius: Versmė, 2004, 961–974.
- Paulauskienė 1994** – Paulauskienė, Aldona. *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Poškuvienė 2013** – Poškuvienė, Ina. Leksikos ypatumai Romualdo Granausko romane *Rūkas virš slėnių*. *Gimtas žodis* 1, 2013, 2–11.
- Rosinas 1996** – Rosinas, Albertas. *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Rosinas 2009** – Rosinas, Albertas. *Baltų kalbų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra. Synchronija ir diachronija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
- Schiffrin 1987** – Schiffrin, Deborah. *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Sirtautas 2001** – Sirtautas, Vytautas. Iš teksto teorijos. Sirtautas, Vytautas; Petkevičienė, Regina; Grenda, Česys. *Rinktiniai kalbotyros straipsniai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001, 44–57.
- Spraunienė 2017** – Spraunienė, Birutė. *Apibrėžtumo žymėjimas lietuvių kalboje lyginant su danų ir kitomis artikeinėmis kalbomis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017.
- Sprindytė 2000** – Sprindytė, Jūratė. Romualdo Granausko apysaka. *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Romualdas Granauskas*. [Vilnius]: Baltos lankos, 2000, 30–41.
- Šeferis 2014** – Šeferis, Vaidas. *Kristijono Donelaičio „Metų“ rišlumas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.
- Tumėnas 1988** – Tumėnas, Stasys. Artroido (įvardinio artikelio) reiškiniai šiaurinėse lietuvių kalbos tarmėse. *Kalbotyra* 39 (1), 1988, 90–97.
- Vaskelienė 2007** – Vaskelienė, Jolanta. *Trumpas teksto lingvistikos žinynas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007.
- Vaskelienė 2015** – Vaskelienė, Jolanta. Romualdos Granausko „Šv. Paulina“: tekstas ir kontekstas. *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis* 22: *Šventieji ir nelabieji kultūroje*, 2015, 207–224.
- VLE I 2001** – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, I. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- VLE IV 2003** – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, IV. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- VLE VI 2004** – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, VI. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.
- VLE XVII 2010** – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, XVII. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010.

=====

VLE XXIV 2013 – *Visuotinė lietuvių enciklopedija, XXIV*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

Xi 2010 – Xi, Yan. Cohesion Studies in the past 30 years: Development, Application, and Chaos. *The International Journal: Language, Society, and Culture*, 31, 2010, 139–147. Prieiga internete: www.educ.utas.edu.au/users/tle/journal/ [žiūrėta 2013.02.11].

Anitra ROZE

INTERNETA LIETOTĀJVĀRDI: MOTIVĀCIJA

Internet Usernames and Their Motivation

Abstract

Internet usernames is a branch of onomastics that has been relatively little discussed in Latvian linguistic literature so far. The present study analyzes the motivational groups of internet usernames. The source used for this research is the database of usernames registered in the discussion forum *sapforums.lv* – altogether 522 units. They were classified into groups according to unifying characteristics, and each group was then analyzed in more detail. Subsequently, I have singled out the main tendencies (in terms of number and percentage) of username motivation.

Summing up the usernames registered in the statistics of *sapforums.lv*, we can conclude that most users have chosen either a real first name (130) or a name of unclear motivation (123). In quite many cases (over 25), usernames contain foreign language elements, nouns denoting various phenomena, animal names, hypocoristic forms of personal names, and various terms of endearment. Other motivational groups contain lesser used names. The following elements appear rarely: celebrity names, food terms, words denoting actions, surnames, and mythological names. Comparing these data with those found in linguistic literature of other countries, we can conclude that similar motivational groups of usernames have been observed elsewhere, too. Meanwhile, among the usernames in Latvia one cannot find the names of some of the religious, political and sports celebrities known in other countries.

Key words: lexis, onomastics, internet user names, user name motivation

Viena no Latvijas lingvistiskajā literatūrā maz aplūkotām onomastikas jomām ir interneta lietotājevārdi. Līdz šim Latvijas lingvisti vairāk pievērsušies citām antroponomastikas jomām – priekšvārdiem

=====

un uzvārdiem (Blese 1929; Stafecka 2013; Balode, Plēsuma 2015; Siliņa-Piņķe 2014, 2015; Balodis 2018), kā arī iesaukām (Zuģicka 2011; Zuģicka 2015).

Par konkrētā raksta ierosmes avotu kalpojuši gan ārvalstu lingvistu (galvenokārt Aleksandras Superanskas (*Александра Суперанская*), Katažinas Aleksejukas (*Katarzyna Aleksiejuk*) un Haja Behara-Israeli (*Haya Bechar-Israeli*)) pētījumi par interneta lietotāJVārdiem, gan vēlme pievērsties maz aplūkotam un – Latvijas kontekstā – jaunam izpētes laukam.

Kā atzīmējis H. Behars-Israeli, lietotāJVārdu daudzveidība nodrošina bagātīgu psiholoģisko, sociāli antropoloģisko un lingvistisko pētījumu kopumu; līdzīgi personvārdiem un segvārdiem, ko cilvēki izmanto reālajā pasaulē (iepretim komunikācijai virtuālajā pasaulē), lietotāJVārdi var sniegt informāciju par sabiedrībā populārām tendencēm. (Bechar-Israeli 1995) Turklāt nenoliedzami interesanti ir šīs tendences aplūkot salīdzinājumā ar tiem lietotāJVārdi izpētes jomā veiktajiem atklājumiem, kādi tikuši izdarīti citviet pasaulē.

Pētījumā galvenokārt izmantota aprakstošā un strukturālā metode, resp., rakstā aplūkoti personu pašu izvēlētie lietotāJVārdi, par izpētes avotu izraugoties salīdzinoši neliela interneta diskusiju foruma *sapforums.lv* apkopoto lietotāJVārdu bāzi – foruma niku statistiku deviņu gadu jubilejā (kopā 552 lietotāJVārdus); šie lietotāJVārdi apkopoti un pēc vienojošām pazīmēm strukturēti noteiktās grupās, veicot sīkāku katras konkrētas grupas analīzi. Papildus tam skaitliski un procentuāli noteikti biežāk vērojami lietotāJVārdu motivētāji. Visbeidzot, izmantojot salīdzinošo metodi, aplūkoti citvalstu lingvistu pētījumu dati par biežāk fiksētajiem lietotāJVārdu motivatoriem un veikts neliels pētījums, kurā salīdzinātas Latvijas un ārvalstu biežāk sastopamās lietotāJVārdu motivētāju grupas.

Pētījuma galvenais mērķis ir konstatēt lietotāJVārdu izvēles pamatā biežāk sastopamos motivētājus.

LietotāJVārdi savā ziņā līdzinās iesaukām un segvārdiem – tie visi ir personas vai personu radošās izpausmes rezultāts, taču lietotāJVārdiem ir arī vairākas būtiskas atšķirības no iesaukām un segvārdiem.

Atšķirībā no iesaukas¹, kuru personai piešķir cita persona vai citas personas, lietotājvārds ir pašnominācijas izpausme, resp., persona savu lietotājvārdu izvēlas pati, turklāt atšķirībā no iesaukas, kas zināma vismaz personas tuvākajā paziņu lokā, lietotājvārds var nebūt zināms nevienam citam, izņemot personu pašu. Kā atzīmē Samīra Hasa (*Samira Hassa*), atšķirībā no iesaukām, kuras viens indivīds vai grupa piešķir citam indivīdam, lietotājvārdi tiek izvēlēti apzināti, tie ļauj personai izveidot sava veida tiešsaistes identitāti, kuras mērķis ir piesaistīt sev uzmanību un būt unikālam digitālās kopienas dalībniekam. (Hassa 2012: 202)

Savukārt atšķirībā no segvārda² un pseidonīma³, kas parasti nav anonīms vārds un sabiedrībā ir atpazīstams tieši saistībā ar konkrētu personu, lietotājvārda īpašnieks nav sabiedriski atpazīstams ne vizuāli, nedz arī ir zināms viņa reālais vārds un uzvārds (ja vien tas nav izmantots par pamatu lietotājvārdam, bet par to skat. turpmāk).

Angļu valodas vidē termini *username* ‘lietotājvārds’ un *nickname* ‘lietotājvārds, iesauka’ nereti tiek analizēti vienkopus; latviešu valodā, šādi rīkojoties, varētu rasties semantiski pārpratumi. Lai no tiem izvairītos, vēlams palikt pie termina *lietotājvārds*⁴. Respektīvi, lietotājvārds ir vārds, kuru persona izmanto galvenokārt identifikācijas nolūkos un lieto vienīgi interneta vidē (piem., sociālajos tīklos, diskusiju forumos, ziņu portālu komentāriem, e-pasta adreses daļā līdz simbolam @, kā arī citās interneta vietnēs). Dažkārt (parasti internetbanku vietnēs) lietotājvārdu (nereti ciparu formā) piešķir attiecīgās vietnes turētājs.

¹ Neoficiāls personvārds, ko lieto papildus cilvēka vārdam un uzvārdam [...] Iesauku parasti lieto nosaucamā cilvēka paziņas vai ģimenes locekļi, retos gadījumos [...] iesauka kļūst plaši zināma un iegūst daļēji oficiālu raksturu (VPSV 2007: 150); neformāls papildu personvārds, ko lieto personas raksturošanai. (ICOS Terms)

² Personvārds, ko lieto īstā personvārda vietā maskēšanās nolūkā, parasti, lai piedalītos pret valsts varu vērstā vai noziedzīgā darbībā. (VPSV 2007: 345)

³ Izdomāts, neīsts personvārds, ko lieto īstā vārda vietā (VPSV 2007: 317); fiktīvs personvārds, ko parasti izmanto mākslinieki, politiķi u.c. kā alternatīvu oficiālajam personvārdam. (ICOS Terms)

⁴ Termins *lietotājvārds* „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” nav atrodams, iespējams tāpēc, ka laikā, kad vārdnīca iznāca (2007), par lietotājvārdiem kā atsevišķu onomastikas kategoriju runāts netika. Savukārt „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca” jēdzienu *lietotājvārds* definē kā vārdu, ar kuru persona ir reģistrējusies un lieto kādu interneta vietni, savukārt atbilstošu sarunvalodas ekvivalentu *nīks* – kā iesauku, arī segvārdu (parasti interneta portālu komentāros). (MLVV)

Kaut arī lietotājvārdu galvenais nolūks un mērķis ir personas identificēšana, tiem piemīt arī pašreprezentatīva funkcija. Vietnēs, kurās identifikatoru piešķir vietnes turētājs, kā arī vietnēs, kurās paredzēta reģistrēšanās vienīgi vai galvenokārt ar personas reālo vārdu un uzvārdu (*draugiem.lv*, *Facebook*), lingvistiskās pašreprezentācijas iespējas ir mazākas. To ir maz vai tām nav būtiskas lomas arī tādās vietnēs, kurās izvēlētais lietotājvārds paredzēts vienīgi personas pašas vajadzībām, resp., to redz un zina vienīgi konkrētais lietotājs un tas vajadzīgs vienīgi, reģistrējoties kāda pakalpojuma izmantošanai, bet, turpinot darbu, vairs nav aktuāls (piem., *e-klase.lv*).

Tomēr eksistē virkne globālā tīmekļa vietņu, tostarp e-pasta pakalpojumu sniedzēju vietnes, kurās lietotājvārds var tikt izvēlēts atbilstoši personas pašas vēlmēm un sasniedzamajam mērķim.

Aleksandra Balkunova (*Александра Балкунова*) un Elvīra Rjanskaja (*Ельвира Рянская*) lietotājvārdu definē kā māksliniecisku tēlu, kuru interneta lietotājs rada personiskām vajadzībām, lai komunicētu virtuālajā vidē. Pētnieces norāda, ka lietotājvārda uztverē svarīgs nav pats izvēlētais vārds, bet gan asociācija, kādu tas izraisa, resp., svarīga ir asociatīvā reakcija uz noteiktu stimulu. Nereti šāda asociatīvā reakcija ir iepriekšparedzama, stereotipiska; tas vērojams, piemēram, iepazīšanās portālos, dažkārt – diskusiju forumos. (Balkunova, Rjanskaja 2010)

Lietotājvārda radīšanas galvenais mērķis jeb virsmērķis (līdzīgi kā personvārdiem), protams, ir personas identificēšana (reģistrējoties vietnē). Taču diskusiju forumu kontekstā pastāv arī otrs, ne mazāk būtisks, lietotājvārdu izvēles mērķis – citu diskusijas dalībnieku uzmanības pievēršana, noteikta iespaida atstāšana uz citiem komunikantiem. Tā kā lietotājvārda un elektroniskās adreses gadījumā visa informācija par personu jāietver vienā īsā rindiņā, persona centīsies padarīt šos reprezentatīvos elementus tik pamanāmus, cik iespējams, un veids, kā to izdarīt, ir izvēlēties oriģinālu lietotājvārdu, kurš vienlaikus gan informēs citus par personu pašu, gan pamudinās citus komunikācijas dalībniekus iesaistīties ar šo personu sarunā. (Bechar-Israeli 1995)

Lase Hemeleinens (*Lasse Hämäläinen*) turklāt norāda – tā kā lietotājvārda īpašnieks vārdu izvēlas pats un tā kā neviens cits šo

personu nepazīst tik labi, kā viņa pati, lietotārvārds var pateikt par tā īpašnieku vairāk nekā jebkurš cits vārds. Interneta vidē mums nav jābūt tiem, kas mēs patiesībā esam, mēs varam būt tie, kas vēlamies, varam aizmirst savu īsto identitāti un izveidot jaunu, un lietotārvārds ir viens no pirmajiem un svarīgākajiem šīs identitātes elementiem, tas ir vārds, kurā varam ietvert un paust visu, ko vēlamies: savu personību, vaļaspriekus, intereses. (Hämäläinen 2014)

Jaunākajos onomastikas pētījumos, it īpaši komerciālu nosaukumu jomā, pastiprināta uzmanība tiek pievērsta nosaukumu funkcionalitātei. Dažās lietojuma jomās funkcionalitātes aspektu varētu uzlūkot kā būtisku arī lietotārvārdu kontekstā, lai arī to funkcionalitātei nav tik liela nozīme, piemēram, tajos gadījumos, kad spēļu vietnes lietotājs vienkārši vēlas spēlēt atsevišķi, nesaistoties un nekomunicējot ar citiem lietotājiem; šādā gadījumā viņa/viņas lietotārvārdam nav jābūt ne uzmanību saistošam, ne informatīvam vai viegli iegaumējamam. Tomēr daudzos gadījumos lietotārvārdam var būt pat vairākas funkcijas, piemēram, izmantojot tiešsaistes iepazīšanās pakalpojumus – iepazīšanās vietnē savā veidā ir spēkā tirgus ekonomikas nosacījumi, pakalpojumu izmanto tūkstoši, varbūt pat miljoni cilvēku, un viņiem visiem ir viens un tas pats mērķis, tāpēc būt pamanāmam un iegaumējamam kaut arī nav viegli, bet ir ļoti svarīgi. (Hämäläinen 2014) Par lietotārvārda funkcionalitāti jeb pragmatisko aspektu runāts arī citā pētījumā, minot, ka abos gadījumos – gan kalpojot par identifikatoru, gan uzmanības piesaistītāju – funkcionālais aspekts ir nenoliedzami būtisks, un šādi, komunikācijai paredzēti lietotārvārdi noteikti tiek radīti ar mērķi raisīt virtuālā sarunbiedra interesi, nereti arī izaicināt, provocēt. (Balkunova, Rjanskaja 2010)

Pievēršoties tieši diskusiju foruma *sapforums.lv* lietotārvārdiem, secināms, ka visos gadījumos tie noteikti atzīstami par lietotāju pašnominācijas rezultātā tapušiem jaundarinājumiem.

Šādi lietotārvārdi, nebūdami nekādu noteikumu un saistību savāzoti, pilnā mērā var paust savu īpašnieku radošumu, atraktīvismu (Golomidova 2005), iespējams, kādus motīvus, vēlmes, turklāt tiem ir neoficiāls raksturs, kas attiecīgi pieļauj brīvāku, dažkārt – daudz vienkāršotāku, pat vulgāru saziņas veidu, resp., slēpjoties aiz pieņemta vārda (un attiecīgi – pieņemtās identitātes), persona atļaujas izteikties

atšķirīgi no sava ierastā runas veida, nereti izaicinošāk, drosmīgāk, agresīvāk, arī rupjāk nekā jebkad atļautos reālais indivīds, parakstot izteikumus ar reālu vārdu.

Pašnominācijas rezultātā radīto, pilnībā izdomāto lietotāJVārdu starpā ir arī virkne tādu, kuru pamatā ir/varētu būt personas reālais vārds un/vai uzvārds. Kā norāda L. Hemeleinens – ir pārsteidzoši, ka tik daudzi cilvēki izvēlas savu reālo vārdu kā savu lietotāJVārdu, minot, ka, piemēram, programmā *Playforia* katra trešā lietotāJVārda pamatā ir personas reālais vārds. (Hämäläinen 2014) Kā vērojusi Katažina Aleksiejuka, šādai lietotāJVārda izvēlei ir vairāki iemesli: 1) persona uzskata, ka tās īstais vārds ir tai visvairāk piemērots, 2) personas vārdam tās ieskatā piemīt noteikta estētiskā vērtība, 3) personvārds vislabāk pauž personas būtību, 4) personvārds atspoguļo personas dzimumu (īpaši aktuāli tas ir valodās, kurās lietotāJVārdiem nav dzimti norādošas galotnes), 5) īstā vārda izmantošana personas ieskatā rada godīguma un uzticamības iespaidu. (Aleksiejuk 2013: 188) Turklāt arī šāda tipa lietotāJVārdiem lielā daļā gadījumu piemīt radošums – tie tiek variēti, pārveidoti, resp., ne vienmēr tiek izmantota personvārda oficiālā, dokumentos fiksētā forma, bet tiek izvēlēti konotatīvi (stilistiski, emocionāli, asociatīvi) marķēti varianti, kā arī no oficiālā atšķirīgi rakstības varianti (Balkunova, Rjanskaja 2010), piem., ar visiem mazajiem vai visiem lielajiem burtiem, patvaļīgi jauktiem mazajiem un lielajiem burtiem, nemotivētu troksneņu dubultojumu, līdzskaņu fonētisku atveidi u. tml.

Jāpiebilst gan, ka, redzot lietotāJVārda pamatā esošu reālu personas priekšvārdu un/vai uzvārdu, nevaram droši noteikt, ka tas patiešām ir konkrētās personas vārds/uzvārds, nevis patvaļīgi izvēlēts un ar personu nesaistīts vārds/uzvārds. To apgalvot varētu tikai tādā gadījumā, ja mūsu rīcībā būtu kāda papildu informācija, vai arī, ja pētnieks ar lietotāJVārda īpašnieku būtu personiski pazīstams.

Lielākajā daļā gadījumu diskusiju vietņu lietotāJVārda izvēli nekādi īpaši noteikumi neierobežo – persona var izvēlēties jebkuru vārdu, neatkarīgi no tā, vai tas ir vārds bez nozīmes, vārds ar vairākām nozīmēm, vārdu virkne vai frāze. (Bechar-Israeli 1995) Vienīgais nosacījums ir tāds, ka divas personas vienlaicīgi nevar izmantot vienu un to pašu lietotāJVārdu.

Uz to norādīts arī vietnē *sapforums.lv*: „nikus arī turpmāk ir iespējams norādīt pēc izvēles, ar nosacījumu, ka netiek izmantoti citu lietotāju aizņemtie niki [...]”⁵ Lai novērstu jau „aizņemta” lietotājvārda atkārtotu izmantošanu, vietnē publicēta diskusiju foruma *sapforums.lv* statistika, kurā fiksēti 552 atšķirīgi lietotājvārdi, ko personas izmantojušas, reģistrējoties forumā laika posmā no 2007. līdz 2010. gadam.

Turpmāk šie lietotājvārdi kategorizēti un apkopoti trijās tabulās, norādot katras konkrētas kategorijas lietotājvārdu skaitu un daudzumu procentos: 1. tabulā – no gramatiskā viedokļa (vienvārdiski lietotājvārdi (sugasvārdi un īpašvārdi), no grafiskajām zīmēm veidoti onīmi, kā arī lietotājvārdi, kuru pamatā ir vārdu savienojumi, teikuma daļas un teikumi), 2. tabulā – no semantiskā viedokļa (pēc motivācijas vārdiem), 3. tabulā apkopoti lietotājvārdi, kuru pamatā ir citu valodu vārdi.

1. tabula. Vietnes *sapforums.lv* lietotājvārdi.
Iedalījums no gramatiskā viedokļa

Lietotājvārdu veids	Skaitis	Daudzums procentos
Vienkomponenta nosaukumi. Substantīvi. Pamatā sugasvārds	120	21,74
Vienkomponenta nosaukumi. Substantīvi. Pamatā īpašvārds	196	35,51
Vienkomponenta nosaukumi. Adjektīvi	1	0,18
Vienkomponenta nosaukumi. Verbi	2	0,36
Vienkomponenta nosaukumi. Adverbi	4	0,72
Vienkomponenta nosaukumi. Vietniekvārdi	5	0,91
Vienkomponenta nosaukumi. Partikulas, izsauksmes vārdi	16	2,90
Nezināmie, nekvalificējamie	123	22,28

⁵ (<http://www.sapforums.lv/index.php?statistika=N>)

Vārdi, kuru pamatā ir vārdu savienojumi, teikuma daļas, teikumi	19	3,44
Vārdi, kuru pamatā ir pieturzīmes, simboli, skaitļi	19	3,44
Citvalodu vārdi	47	8,51
Kopā	552	100

2. tabula. Vietnes *sapforums.lv* lietotāJVārdi.
Iedalījums no semantiskā viedokļa (pēc motivācijas vārdiem)

LietotāJVārdi iedalījums pēc motivācijas grupām	Skaitis	Daudzums procentos
Priekšvārdi	130	23,55
Hipokoristikas un mīļvārdiņi	28	5,07
Uzvārdi	1	0,18
Vietvārdi	5	0,91
Augu nosaukumi	18	3,26
Dzīvnieku nosaukumi	29	5,25
Preču zīmoli	12	2,17
Grāmatu, filmu, operu personāžu vārdi, grāmatu nosaukumi	15	2,72
Mitoloģiskas personas	1	0,18
Vēsturiskas personas	3	0,54
Populāras personas	2	0,36
Priekšmetu nosaukumi	14	2,54
Citi substantīvnosaukumi	31	5,62
Ēdamlietu nosaukumi	2	0,36
Radniecības apzīmējumi	6	1,09
Statusa apzīmējumi	12	2,17
Pašizdomāti vārdi	2	0,36
Izglītības, zin. grāda apzīmējumi	3	0,54

Īpašības apzīmējoši vārdi	3	0,54
Darbības apzīmējoši vārdi	2	0,36
Veidu, stāvokli apzīmējoši vārdi	4	0,72
Vietniekvārdiski apzīmējumi	5	0,91
Vārdi, kuros izmantotas partikulas, izsauksmes vārdi, prievārdi	16	2,90
Vārdi, kuru pamatā ir vārdu savienojumi, teikumi	19	3,44
No simboliem, pieturzīmēm veidoti vārdi	15	2,72
No cipariem veidoti vārdi	4	0,72
Neskaidras motivācijas vārdi	123	22,28
Citvalodu vārdi	47	8,51
Kopā	552	100

3. tabula. Vietnes *sapforums.lv* lietotājevārdi.
Citvalodu vārdi

Citvalodu lietotājevārdi	Skaitis	Daudzums procentos
Angļu valoda	35	74,47
Krievu valoda	6	12,77
Vācu valoda	2	4,25
Igauņu valoda	1	2,13
Latīņu valoda	3	6,38
Kopā	47	100

Konkrētā pētījuma kontekstā vislielākā uzmanība vēršama uz 2. tabulu, kurā uzskaitītas *sapforums.lv* lietotājevārdu motivācijas grupas. Turpmāk šajā tabulā apkopotās lietotājevārdu motivētāju grupas aplūkotas un analizētas, numurējot pēc to lieluma.

1. Kā redzams, vislielāko grupu veido tieši personvārdi (130 jeb 23,55 %), konkrēti – priekšvārdi. Lielākā daļa no tiem ir sieviešu priekšvārdi – 119 (piem., *rutta, Lana, baiba, Antuanete, Marfa,*

=====

Lulluu, DaceD, ievaS, saivita_, klaara, tijamija, Sanchesita), vīriešu priekšvārdu ir daudz mazāk – 10 (*guguce* ‘gruzīnu vīrieša priekšv.’, *maigonis, Juris, janis, Oskars, Sergejs, Brūss, dags, al-drs*), kā arī 1 svešas cilmes, nelokāms priekšvārds, kura dzimuma piederība šķiet grūti nosakāma (*Habibi*). Pieļaujams, ka *Habibi* kā lietotājevārds vispār nav priekšvārds, bet kategorizējams citā grupā, jo ar šādu nosaukumu pazīstamas vairākas popmūzikas žanra dziesmas. Tomēr tā kā *Habibi* arābu zemēs pazīstams arī kā personvārds (vīrieša priekšvārds, arī uzvārds, no arābu *habibi* ‘mīļotais’), tas reģistrēts tabulas personvārdu ailē.

Apgalvot, ka šie personvārdi ir lietotāju īstie vārdi, nebūtu īsti korekti. Iespējams, kāds no tiem izvēlēts kā sava veida nacionāls simbols (piem., tradicionālie latviešu vārdi *baiba, Made, Trīne, Milda Vē, liene*), cits – kādu kultūras vai popkultūras faktu iespaidā (piem., *Bille, r.minna, Kerija*), bet cits, iespējams, gluži vienkārši šķitis lietotājam estētisti vai skaniski pievilcīgs, varbūt bijis sava veida sapņu vārds – vārds, kādu lietotājs būtu sev vēlējies reālajā dzīvē.

2. Otru lielāko lietotājevārdu grupu veido neskaidras semantikas vārdi, resp., mākslīgi⁶, pašu lietotāju veidoti vārdi, kā arī vārdi, kuru semantika nav zināma pētījuma autorei (piem., *Strel., ses, Nex, apezam, Ljarska, Veneveranda, Ūsis, kanzan, Maa**, Ketūra, Pirjo, Murenīte, seidka, kemulov, kuulaps, kreit, zanza, mikarella*). Šādi lietotājevārdi, iespējams, izvēlēti bez īpašas, iepriekš pārdomātas motivācijas, kāda piepeša impulsa rezultātā. Kaut arī šādu lietotājevārdu ir daudz, vairāk nekā 1/5 daļa (22,28 %), autores ieskatā tie nesasniedz vienu no iepriekš minētajiem mērķiem – nepavēsta par sava īpašnieka personību, interesēm, hobijiem, taču, iespējams, piesaista ar savu unikālīti, oriģinalitāti.

3. Trešo lielāko grupu veido lietotājevārdi, kuru motivētājs bijuši citvalodu vārdi, kopumā tādu ir 47 jeb 8,51 %. Tie sīkāk aplūkoti 3. tabulā. Nepārsteidz angļu valodas dominante (35 lietotājevārdi jeb 74,47 % no kopējā citvalodu lietotājevārdu skaita). Starp tiem ir daļa priekšvārdu, kuri rakstīti angļu rakstībā un tāpēc ierindoti šajā

⁶ Par mākslīgiem vārdiem dēvēti vārdi, kuriem nav vispārzināmas semantikas, tie ir pašu lietotāju izdomāti un to nozīme zināma tikai pašiem šo vārdu autoriem.

lietotāJVārdu kategorijā (piem., *Jack, Sanny, Missy, cate*), tomēr priekšvārdu īpatsvars ir pavisam neliels (7 no 35). Lielāko daļu šo lietotāJVārdu motivētāju ir sugasvārdi (piem., *daddy, copy, dew, tee, aerial*), tostarp nelielā skaitā augu un dzīvnieku nosaukumi (piem., *Lynx, dragonfly, lemontree*). 7 gadījumos sastopams salikteņu izmantojums (piem., *Blackadder, SaveCats, winterblacky, flyingcat, jackofalltrades, ComesFlay*), 7 gadījumos – adjektīvu un adverbu izmantojums (piem., *diddly, lazy, witchy, RedRed*), tostarp tādu, kas rakstīti⁷ atbilstoši izrunai (*īizii, Kold*) vai arī nekonvencionālā rakstībā (*Xtreme*), 1 gadījumā konstatēts vietniekvārda izmantojums (*we*), 1 – abreviatūras *imho* ('in my humble opinion') un 1 – izsauksmes vārda (?) izmantojums izrunai atbilstošā rakstībā (*Kamön*). Pārējo valodu izmantojums, kā redzams tabulā, ir neievērojams (no 1 līdz 6 lietotāJVārdiem).

Otru lielāko īpatsvaru veido krievu valodas vārdi latviskā/latīņalfabētiskā rakstībā (*Žuks, muha, ezihx, vot©, Peščernij, peščernijs*), 3 gadījumos izmantoti latīņu valodas termini un sugasvārdi (*adinfinitum, adlibitum, terra*), 2 gadījumos – vācu valodas vārdi, konkrētā gadījumā valodai neraksturīgā rakstībā (*teufelin, undd*), kā arī 1 gadījumā igauņu valodas vārds (*Tere*).

4. Ceturto lielāko grupu veido sīkāk nekategorizēti substantīvnosaukumi. Sīkāks dalījums nav izvēlēts, jo praktiski katrs no šiem motivētājiem ietilpst citā sugasvārdu kategorijā. Šajā grupā nav iekļauti priekšmetu apzīmējumi, augu un dzīvnieku nosaukumi, kas veido lielākas grupas un apkopoti savrup.

Kopumā lietotāJVārdu, kuru motivētāJVārds bijis šāda veida substantīvs, ir 31 jeb 5,62 % (piem., *šoks, libido, ieteikums, Harmonija, triispunkte, PUNS, Labvēlis, Blondīne, Skroderņica*). Ir tādi, kuri, iespējams, norāda uz personas gadījuma rakstura klātbūtni konkrētājā vietnē (*Viesis*), tādi, kuriem varētu būt spontāns raksturs (lietotāJVārds *lietus* varētu būt izvēlēts, iespējams, no tā brīža laikapstākļiem), vēl cits, iespējams, izvēlēts ar vēlmi norādīt piederību noteiktai nacionālai grupai, šajā gadījumā – latviešiem (*Tautiete*). Izņemot gramatisko piederību, starp tiem nav gandrīz nekādu citu vienojošo pazīmju.

⁷ Par lietotāJVārdu rakstības principiem sīkāk skat. sadaļā „LietotāJVārdu rakstība”.

5. Piekto grupu (29 jeb 5,25 %) veido lietotāJVārdi, kuru pamatā ir dzīVnieku nosaukumi (piem., *Zaķis25, pūce, Kaķene, Mangusts, bites, Karpa, dingo*). To starpā vairāki lietotāJVārdi rakstūti nekonvencionālā rakstūbā vai interpretācijā (piem., *vilx, zaķīc, Pūcis, thusis, sunce, Susuriņa, Ežkundze, Vāverniece*⁸), 3 gadījumos kā dzīVnieku nosaukumi fiksēti sarunvalodā un literāros darbos lietotie apzīmējumi (*mince, Minka, Pelēcis*), 4 lietotāJVārdus veido vārdu savienojumi (*trakā vāvere, sniega leopards, Trakā lapsa, thuša meita*). Runāt par tendencēm dzimumu aspektā šai gadījumā nebūtu korekti, jo šāda veida lietotāJVārds ne vienmēr būs drošs dzimuma identifikators (piem., lietotāJVārdu *Zaķis25* un *Zaķīc* var būt izvēlēties gan sieviešu, gan vīriešu dzimuma lietotājs).

6. Sesto lielāko lietotāJVārdu grupu veido tādi vārdi, kuru motivētājs bijušas hipokoristikas vai mīļvārdiņi (28 jeb 5,07 %). Starp tiem 4 vairāk vai mazāk droši identificējami kā vīriešu dzimuma lietotāju vārdi (*rafa* ‘priekšvārda *Rafaels* hipokoristika angļu valodā runājošās valstīs’, *alex, anri, gena*), 15 – kā sieviešu dzimuma lietotāJVārdi (piem., *Vika, Ingace, kika, sema, Grietiņa, zuze, Sabinčiks*). Pārējos iespējams interpretēt gan kā viena, gan otra dzimuma lietotājiem piederīgus (piem., *incis, Ivka, Encis, Kikiii, peksis, Bubuciic*).

7. 19 gadījumos konstatēti lietotāJVārdi, kuru motivētājs ir vārdu savienojumi, teikuma daļas un teikumi (piem., *šoreiz bez, nav svarīgi, info ar lūgumu palīdzēt, šoreiz ar un bez*). Vienā gadījumā lietotāJVārda funkcijā izmantots teksta fragments (*Sveika! Lūdzu, Draugos uzmeklē*), ticamāk tas radies kļūdas pēc, lietotāJVārdam paredzētajā ailē sākot ievadīt komentāru (diskusijas tekstu).

Iedalījuma ziņā šo grupu varētu uzskatīt par visdiskutablāko, jo, atšķirībā no citām, tās pamatā nav semantiskais, bet gan gramatiskais aspekts, kas aplūkots 1. tabulā. Grupa tomēr izdalīta atsevišķi, meklējot vienojošo aspektu, no semantiskā viedokļa to nosacīti varētu formulēt kā lietotāJVārdus, kuros ietverta raksturojoša informācija.

8. Astoto grupu veido lietotāJVārdi, kuru pamatā ir augu nosaukumi (18 jeb 3,26 %). No 18 gadījumiem 3 izmantots vīriešu dzimtes

⁸ Par lietotāJVārdu rakstības principiem sīkāk skat. sadaļā „LietotāJVārdu rakstība”.

=====

auga nosaukums (*fLoksis, TomāC, jasmīns*), 1 gadījumā lietots auga nosaukums sarunvalodiskā interpretācijā (*puksija*), 1 gadījumā vārdu savienojums, kura mērķis ir novērst iespējamu pārpratumu (*klementiine pukje* – bez otrās daļas, resp., paskaidrojošā komponenta, *klementiine* varētu tikt uztverts kā sievietes priekšvārds). Visos pārējos gadījumos par lietotājbārda motivētājiem izmantoti gan dārza, gan savvaļas augi, vienā gadījumā – auga daļa (piem., *Pujene, Dille, pparde, rudzupuķe, mellene88, samtene, skuja*).

9. 16 gadījumos izmantoti lietotājbārdi, kuru pamatā ir izsaukmes vārdi, prievārdi un partikulas (piem., *Oh!, ik, re, hmm, ups, njaa, bez..., Ehhhhhhhhhhhhhh, ak*).

10. 15 gadījumos jeb 2,72 % kā motivētājs izmantoti grāmatu, filmu, operu personāžu vārdi (piem., *Zelta Zoss, kukaramba, Rum-pumpele, Mirttante, Pūks, dillī dallī, Spiidola, mazepa*) un grāmatu nosaukumi (*Vējš vītolos*), 1 gadījumā par motivētāju izvēlēts vārds, kas varētu būt atsauce uz seriālu „Sekss un lielpilsēta”, bet varētu būt arī citādi interpretējams (*zazazuu*). Šie lietotājbārdi pretendē uz to, ka komunikācijas partneris/partneri ir informēti par noteiktu kultūras faktu un lietotājbārdu atšifrēs kā piederīgu tam vai citam mākslas žanram.

11. Tādā pašā daudzumā konstatēti citas grupas lietotājbārdi – tādi, kuru pamatā ir simboli un pieturzīmes. Lielākajā daļā gadījumu par motivētājiem kalpojušas pieturzīmes (piem., *.../ .. / ? / ?? / !!!*), daļā gadījumu – no pieturzīmēm veidotas emocijzīmes (*: / :) / :(;)*), tikai divos gadījumos izmantoti citi simboli – *>>>* un \square . Pēc autores ieskata, šāda tipa lietotājbārdi vislabāk kalpo uzmanības piesaistīšanas funkcijā, jo izceļas starp citiem, tā vai citādi vārdiski izteiktiem lietotājbārdiem; taču tie, bez šaubām, neietver nekādu informāciju par lietotāju pašu, iespējams, vienīgi – par personas temperamentu un emocijām.

12. 14 gadījumos par motivētājiem kalpojuši dažādu priekšmetu nosaukumi (piem., *Betons, pildspalva, reste, karafe, urbis, krējumķērne, teriine, keda*).

13. 2,17 % jeb 12 gadījumos par lietotājbārda motivētāju izmantots statusa apzīmējums (piem., *Princis, mamzele, faraons, lauķe, Jaunskungs, Mis, Veceniite*).

14. Tādā pašā daudzumā motivētāju statusā lietoti preču zīmoli (piem., *Gillette, Bonduelle, Chantelle, metaxa, Danais, Sampo*), vienā gadījumā izmantots zīmola izrunas variants (*reno*).

15. 6 gadījumos par motivētājiem izmantoti radniecības apzīmējumi (piem., *Riebīga vedekla, māsīca Pema*⁹, *mā*¹⁰, *ome, meita*).

16. 5 gadījumos par motivētājiem kalpojuši vietvārdi (*Lielirbe, boheimia, sansusī, blaumaņa iela, krīma*).

17. Tāpat 5 gadījumos konstatēti lietotājevārdi, par kuru motivētāju izmantots vietniekvārds (*es, es2, neviena, mana, kāda*).

18. 4 gadījumos par motivētājiem izmantoti veidu, stāvokli apzīmējoši vārdi (*Apjukusi, greisirdīgā?*, [*cenzēC*], [*cenzēts*]).

19. Tādā pašā daudzumā (4 gad. jeb 0,72 %) fiksēti no cipariem veidoti lietotājevārdi. Trīs no tiem veido tikai cipari (*00000, 456, 777*), vienā gadījumā izmantots burts un cipari (*e518*).

20. 3 gadījumos fiksēti:

a) lietotājevārdi, kuros par motivētāju izmantots vēsturiskas personas vārds (*che guevere, Mao, D''ārka*),

b) lietotājevārdi, kuros par motivētāju izmantots personai raksturīgu īpašību apzīmējošs vārds (lietvārds vai adjektīvs) – *Camma, Draiskulis, Kuuls*¹¹,

c) lietotājevārdi, kuros par motivētāju (arī kā komponents) izmantots izglītības, zinātniskā grāda apzīmējums (*prof, dr, Dr.Augz*).

21. Vairāku grupu motivētāji sastopami 2 lietojuma gadījumos:

a) populāras personas vārds (*gaga, kafkaa*),

b) ēdamlietu nosaukums (*sinepe, uzkada*),

c) darbību apzīmējošs vārds (*nopūšos, lika*),

d) no reāliem vārdiem veidoti pašizdomāti vārdi (*Virtozaurs, ma-goņdīva*).

22. Divu grupu motivētāji sastopami 1 lietojuma gadījumā:

a) mitoloģiskas personas vārds (*Basteta*),

b) uzvārds (*Latgalis*).

⁹ Abus šos lietotājevārdus būtu iespējams kategorizēt vairākās grupās; konkrētajā gadījumā subjektīvi par noteicošo izvēlēts vārdu savienojumā esošais radniecības apzīmējums.

¹⁰ 'māte'?

¹¹ Domājams, pamatā angļu *cool*.

Salīdzinot šo klasifikāciju ar citu pētnieku – H. Behara-Israēli, E. Golovanovas un A. Naruševičas-Duhliņskas – pētījumiem, jāsecina, ka vairākas kategorijas ir identiskas Latvijas lietotāju izraudzītajiem motivētājiem. Tā H. Behara-Israēli pētījumā vērojamas 14 motivētāju kategorijas, kā arī divas papildu kategorijas tiem lietotājevārdiem, kuros bija izmantots personas īstais vārds, kā arī tiem lietotājevārdiem, kurus klasificēt nebija iespējams. (Bechar-Israēli 1995)

Identiskās vai līdzīgās motivētāju grupas ir:

1) literatūras, pasaku, filmu, spēļu un televīzijas raidījumu personāžu vārdi,

2) dzīvnieku un augu nosaukumi,

3) slavenu personu vārdi,

4) zīmolu nosaukumi,

5) ārējās pazīmes, stāvokli, darbības aprakstoši vārdi,

6) radniecības apzīmētāji,

7) vietniekvārdi,

8) skaņas imitējoši vārdi, izsaukmes vārdi,

9) vēsturisku personu vārdi. (Bechar-Israēli 1995; Golovanova 2009; Naruszewicz-Duchlińska 2003: 11).

Savukārt starp Latvijas lietotāju motivētājiem praktiski nav sastopami profesiju, hobiju, tautības apzīmētāji, ar vidi un tehnoloģijām saistīti vārdi, vārdu spēles izmantojuma gadījumi, no otras puses rakstītu vārdu izmantojums, ar seksualitāti saistītu vārdu un provokatīvu vārdu izmantojums, kā arī nav konstatēti motivētāji, kas izteiktu lietotāja reliģisko pārliecību, politiskos uzskatus, kā arī būtu saistīti ar sportu. Par iemeslu spriest problemātiski. Iespējams, *sapforums.lv* lietotāji, izvēloties savu interneta vārdu, gribējuši saglabāt pēc iespējas lielāku neitralitāti un lietotājevārdā ietvēruši galvenokārt uzmanības pievēršanas elementus, daudz mazākā mērā – jebkāda veida personisku viedokli vai sensitīvu, interpretējamu, iespējamās provokācijas izraisošu informāciju par sevi.

Līdztekus tam pētnieki norāda, ka vienmēr sastopama virkne lietotājevārdu, kuri var ietilpt divās vai vairākās kategorijās. (Bechar-Israēli 1995) Autores veiktajā pētījumā nav atsevišķi izdalītas ar vecumu un dzimumu saistītās kategorijas, bet attiecīgie lietotājevārdi kategorizēti citās grupās.

Lietotājevārdu rakstība

Lietotājevārdu rakstībā vērojami atšķirīgi rakstības principi un formas – gan tradicionāli, gan nekonvencionāli:

1) tradicionāla rakstība, resp., priekšvārdi tiek rakstīti ar lielo sākumburtu (*Sandra, Ineta, Zane, Oskars*), tiek izmantotas diakritiskās zīmes, ievērotas latviešu valodas pareizrakstības normas (*piparmētra, Pelēcis, lauķe, arī nav svarīgi, Alksnīšu slepkava*),

2) īpašvārdi tiek rakstīti ar mazajiem sākumburtiem (*alise, olga, zuze, dags*),

3) otrs substantīvs vārdu savienojumos rakstīts ar lielo sākumburtu (*Lielais Pulkstenis, Riktīga Muļķe*),

4) diakritiskās zīmes netiek lietotas un netiek aizstātas (*soreiz bez, sabīne, klava, krans, Camma*),

5) diakritiskās zīmes tiek aizstātas ar čupu burtiem: š ar *sh*, č ar *ch*, ņ ar *nj*, ķ ar *kj* (*shoreiz bez, Sanchesita, vecinja, kakjiits*),

6) garie patskaņi tiek aizstāti ar diviem līdzās esošiem īsiem patskaņiem (*Eliīna, teriīne, bauciens, velneens, tuure*),

7) tiek izmantots literārās valodas pareizrakstībai neatbilstošs līdzskaņu dubultojums (*Ditta, rutta, violetta*),

8) latviešu vārdos *ks* vietā tiek rakstīts *x* (*vilx, Trix*),

9) *ts* vārda beigās tiek aizstāts ar *c* (*[cenzēC], Bubiciic, Zaķīc*),

10) izmantota lielo un mazo burtu patvaļīga jaukšana, iestarpinot lielos burtus vārda vidū vai beigās (*fLoksis, TomāC*),

11) dažkārt izmantota tradicionālās dzimtes maiņa (*Susuriņa* ‘susuriņš’, *Pūcis* ‘pūce’),

12) divos gadījumos izmantota līdzskaņa maiņa (*tlusis* ‘trusis’, *tluša meita* ‘truša meita’). Jāsaka, ka šāda līdzskaņa maiņa (*tlusis* – *trusis*) sastopama arī citviet (sarunvalodā, interneta komentāros, citu vietņu lietotājevārdu vidū, piem., *Thusis, Lieldienu Thusis*¹²).

Jāuzsver, ka nekonvencionāla vārda rakstība ir viens no veidiem, kā piešķirt vārdam oriģinalitāti, izcelt to citu vidū, atšķirt no cita tāda paša, bet tradicionāli rakstīta vārda.

¹² <http://www.lelb.lv/forums/?fu=l&rid=1&id=1941&start=2>; http://www.ogrenet.lv/ogre/kultura/8606/?view_comments&o=a; <http://calis.delfi.lv/forums/tema/10033890-dakteres-sigulda/6/>

Dažu *sapforums.lv* statistikā reģistrēto lietotāJVārdu semantiskā līdzība liek domāt, ka lietotājs, iespējams, nav spējis atminēties iepriekš lietoto vārda formu un reģistrējies atkārtoti ar semantiski identu, bet grafiski atšķirīgu vārdu ([*cenzēC*] un [*cenzēts*]; *šoreiz bez*, *soreiz bez* un *shoreiz bez*; *Peščernij* un *peščernijs*).

Secinājumi

Apkopojot *sapforums.lv* lietotāJVārdu statistikā reģistrētos lietotāJVārdus, secināms, ka visbiežāk lietotāji izvēlējušies lietotāJVārdus, kuru pamatā ir priekšvārds un neskaidras motivācijas vārds. Neskaidras motivācijas vārdu lielais īpatsvars, šķiet, skaidrojams ar to unikālo raksturu (divām personām nav iespējams izvēlēties divus vienādus pašradītus vārdus, kuru motivācija nezinātājam nav atšifrējama).

Samērā lielā skaitā (virs 25 gadījumiem) sastopami arī lietotāJVārdi, kuru motivētājs ir citas valodas vārdi, dažādus jēdzienus apzīmējoši substantīvi, dzīvnieku nosaukumi, hipokoristikas un mīļvārdiņi. Pārējo motivācijas grupu vārdi izmantoti retāk. Visretāk lietotāji izvēlējušies lietotāJVārdus, ko motivējuši populāru personu vārdi, ēdamlietu nosaukumi, darbības apzīmējoši vārdi (2), kā arī uzvārdi un mitoloģisku personu vārdi (1).

Atšķirībā no ārvalstu lingvistu pētījumos klasificētajām lietotāJVārdu motivētāju grupām Latvijas lietotāju vidū nav sastopami lietotāJVārdi, kuru motivētāji būtu ar reliģiju, politiku un sportu saistīti vārdi.

Visbeidzot jāsaka, ka konkrētajā rakstā aplūkotais faktu materiāls, protams, ir salīdzinoši neliels. Ietverot izpētes laukā lielāka apjoma datus, kā arī izvēloties dažāda profila vietnes, iegūtie dati, iespējams, būtu ievērojami atšķirīgi. Jebkurā gadījumā ceru, ka šis nelielais pētījums kalpos par ierosmi interneta vārdu izpētei plašākā mērogā.

=====

Avoti

www.sapforums.lv

Literatūra

- Aleksiejuk 2013** – Aleksiejuk, Katarzyna. Personal names on the internet: usernames as address terms. *Language and society*, 4. 2013, 187–198. Pieejams tiešsaistē: <file:///C:/Users/User/Downloads/Personalnamesasusernames.pdf> [skatīts 01.02.2018].
- Balkunova, Rjanskaja 2010** – Balkunova, Aleksandra; Rjanskaja, Elvira. Mesto niknejmov v onomastike. *Vestnik Nižnevertovskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta*, 2. Nižnevertovsk: Izdatel'stvo Nižnevertovskogo gumanitarnogo universiteta, 2010, 17–22. Pieejams tiešsaistē: <https://cyberleninka.ru/article/n/mesto-niknejmov-v-onomastike> [skatīts 01.02.2018].
- Balode, Plēsuma 2015** – Balode, Laimute; Plēsuma, Ieva. Retie personvārdi Latvijā trešās tūkstošgades sākumā. *Onomastica Lettica*, 4. Atb. red. Ojārs Bušs. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2015, 220.–251.
- Bechar-Israeli 1995** – Bechar-Israeli, Haya. From <Bonehead> to <cLoNehEAd>: nicknames, play, and identity on internet relay chat. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 1. Pieejams tiešsaistē: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1083-6101.1995.tb00325.x> [skatīts 19.07.2018].
- Blese 1929** – Blese, Ernests. *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas. I. Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI gs.)*. Rīga: A. Gulbis, 1929.
- Golomidova 2005** – Golomidova, Marina. Russkaja antroponimičeskaja sistema na rubeže vekov. *Voprosy onomastiki*, 2. Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, 2005, 11–21. Pieejams tiešsaistē: <http://www.ruslang.ru/doc/onomastica/onomastica2text.pdf> [skatīts 13.02.2018].
- Golovanova 2009** – Golovanova, Elena. Imja pol'zovatelja personal'nym komp'juterom kak ob'ekt poliparadigmāl'nogo analiza. *Etnolingvistika. Onomastika, Etimologija. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii. Ekaterinburg. 8–12 sentjabrja 2009 g.* Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, 2009, 60–62. Pieejams tiešsaistē: http://inslav.ru/images/stories/pdf/2009_Etnolingvistika_onomastika_etimologija.pdf [skatīts 02.02.2018].

- Hassa 2012** – Hassa, Samira. Projecting, Exposing, Revealing Self in the Digital World: Usernames as a Social Practice in a Moroccan Chatroom. *Names*, 60. 2012, 201–209. Pieejams tiešsaistē: http://www.academia.edu/1993057/Projecting_Exposing_Revealing_Self_in_the_Digital_World_Usernames_as_a_Social_Practice_in_a_Moroccan_Chatroom [skatīts 19.07.2018].
- Hämäläinen 2014** – Hämäläinen, Lasse. Anthroponomastics Goes Internet: User Name as a Marker of Virtual Identity. Pieejams tiešsaistē: <http://onomastics.co.uk/anthroponomastics-goes-internet/> [skatīts 20.07.2018].
- MLVV** – Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca. 2003–2017. Pieejama tiešsaistē: www.tezaurs.lv/mlvv.
- Naruszewicz-Duchlińska 2003** – Naruszewicz-Duchlińska, Alina. *Pseudonimy internetowe (nicknames) jako forma autoreklamy*. Olsztyn, 2003, 85–98. Pieejams tiešsaistē: <http://human.uwm.edu.pl/dzieskanat/duch/pseudo.doc> [skatīts 08.02.2018].
- Siliņa-Piņķe 2014** – Siliņa-Piņķe, Renāte. Rigas spätmittelalterliche Personennamen. *Beiträge zur Lexikographie und Namenforschung* 7. Herausgegeben von Silvio Blendler. Hamburg: Baar-Verlag, 2014, S. 220.
- Siliņa-Piņķe 2015** – Siliņa-Piņķe, Renāte. Antonius – Tennis un Antiņš. Ieskats latviešu personvārdu attīstībā. *Onomastica Lettica*, 4. Atb. red. Ojārs Bušs. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2015, 188.–219.
- Stafecka 2013** – Stafecka, Anna. Uzvārdi Latgalē: ieskats arhīvu materiālos. *Baltu valodas: vēsture un aktuālie procesi*. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 140. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 60.–62.
- VPSV 2007** – *Valodniecības pamattermiņu skaidrojošā vārdnīca*. Sastādījis autoru kolektīvs V. Skujiņas vad. Rīga: Latviešu valodas institūts, Latviešu valodas aģentūra, 2007.
- Zuģicka 2011** – Zuģicka, Inese. Iesaukas mūsdienu Latgalē. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 6. Rīga: Latgales druka, 2011, 108.–127.
- Zuģicka 2015** – Zuģicka, Inese. *Čarka, Knopka, Trusāni* jeb ieskats Rēzeknes novada iesauku semantikā. *Valoda – 2015. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums, XXV. Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saulē”, 2015, 337.–346. Pieejams tiešsaistē: <http://du.lv/zinatne-un-petnieciba/zinatniskie-izdevumi/valoda-dazadu-kulturu-konteksta/> [skatīts 15.02.2016].

Rebecca AKPANGLO-NARTEY

THE ORAL STOPS OF GA: AN INSTRUMENTAL VIEW

Abstract

In this study we examine the voice onset time (VOT) and duration of Ga (a Kwa language spoken by the indigenous people of Accra, the capital of Ghana) plosives and affricates in order to determine what differences and/or similarities exist between the voiced and voiceless plosives and affricates. In view of the fact that affricates start off as plosives and finish off as fricatives, we wish to establish the acoustic cues that set the two groups of stop sounds apart. The paper describes the VOT of seven Ga plosives (/b/, /p/, /d/, /t/, /k/, /kp/, /gb/) and two affricates (/tʃ/ and /dʒ/) at word-initial positions preceding seven different vowels /i/, /e/, /ɛ/, /a/, /ɔ/, /o/, /u/. Data were collected primarily from ten native Ga speakers at the University of Education Winneba (UEW), Ghana. The participants produced monosyllabic words, containing target sounds in a carrier phrase. The results show that the average VOT of Ga plosives is +44 ms for the voiceless plosive [p], +53 ms for the voiceless alveolar [t], and +67 ms for the voiceless velar plosive [k]. The VOT values of the voiceless oral stops fall within the long voicing lag (Kent, Read 2002) whereby voicing starts way after the release of occlusion. The voiced alveolar plosive has VOT of -72 ms while the voiced bilabial plosive [b] has VOT of -83 ms. Thus these sounds can be classified among the 'Voicing Lead' or 'Pre-voicing' category of VOT. The study also shows that there is a vowel effect on the VOT of consonants, but the effects of the vowels on different consonants are not uniform in all cases.

Keywords: voice onset time, acoustic, oral stop sounds, plosives, affricates

Ga valodas orālie slēdzeņi: instrumentāls pētījums

Kopsavilkums

Šajā pētījumā tiek aplūkots ga valodas (pieder pie Nigēras-Kongo valodu saimes kva valodu grupas, kurā runā Ganas galvaspilsētas Akras

pamatiedzīvotāji) eksplozīvo un afrikatīvo slēdzeņu balsīguma sākuma laiks (VOT) un ilgums, lai noskaidrotu līdzības un/vai atšķirības starp balsīgajiem un nebalsīgajiem eksplozīvajiem un afrikatīvajiem slēdžeņiem. Ņemot vērā to, ka afrikatīvie slēdžeņi sākas kā eksplozīvie slēdžeņi un beidzas kā spraudzeņi troksneņi, šajā pētījumā tiek meklētas akustiskās pazīmes, kas ļautu savstarpēji nošķirt divas slēdzeņu grupas. Pētījumā aplūkots balsīguma sākuma laiks septiņiem ga valodas eksplozīvajiem slēdžeņiem (/b/, /p/, /d/, /t/, /k/, /kp/, /gb/) un diviem afrikatīvajiem slēdžeņiem (/tʃ/ un /dʒ/) vārda sākumā pirms septiņiem dažādiem patskaņiem /i/, /e/, /ɛ/, /a/, /ɔ/, /o/, /u/. Dati tika iegūti no desmit ga valodas runātājiem Pedagoģijas universitātē Vinnebā, Ganā. Dalībnieki izrunāja vienzilbes vārdus ar mērķa skaņām nesējteikumā. Rezultāti rāda, ka ga valodas eksplozīvo slēdzeņu vidējais balsīguma sākuma laiks ir +44 ms līdzskanī [p], +53 ms nebalsīgajam alveolārajam līdzskanī [t] un +67 ms nebalsīgajam velārajam līdzskanī [k]. Nebalsīgo orālo slēdzeņu balsīguma sākuma laiks atbilst lielam balsīguma aizkavējumam (*long voicing lag*, Kent, Read 2002), kad balsīgums sākas ievērojami pēc slēguma atbrīvošanas. Balsīgā alveolārā eksplozīvā slēdžeņa [d] balsīguma sākuma laiks ir -72 ms, savukārt balsīgajam bilabiālajam [b] tas ir -83 ms. Tādējādi šie slēdžeņi var tikt uzskatīti par pirmbalsīguma (*pre-voicing*) līdzskaņiem. Pētījumā konstatēts, ka līdzskaņu balsīguma sākuma laiku ietekmē arī blakus esošais patskanis, lai gan patskaņu ietekme dažādiem līdzskaņiem ir atšķirīga.

Atslēgvārdi: balsīguma sākuma laiks, akustika, orālie slēdžeņi, eksplozīvie slēdžeņi, afrikatīvie slēdžeņi

1. Introduction

This study aims to contribute to the research on acoustic description of consonants in the world's languages by achieving the following objectives: to describe Ga oral stops in terms of their voice onset time (henceforth VOT) and duration; to establish what differences and/or similarities exist between the voiced and voiceless plosives and affricates; to determine the effects of articulatory properties on the voice onset time of the oral stops; to determine the effect of vowel environment on the VOT of consonants.

VOT is defined as a temporal acoustic parameter which is the time between the release of the blockade in the oral cavity for stop production and the onset of vocal fold vibrations. Literature has proven the usefulness of VOT in differentiating between voiced and

voiceless stop sounds. It is a very suitable and reliable acoustic signal which helps to separate the voiced and voiceless stops.

VOT is known to be “the time interval between the burst that marks the release of the stop closure and the onset of quasi-periodicity that reflects laryngeal vibration” (Lisker, Abramson 1964: 422; Jones, Meakins 2013). Leigh Lisker and Arthur Abramson note that VOT is a transient acoustic parameter which represents the time between the occlusion for plosive generation and the beginning of regular periodic voicing for the following vowel. It is an acoustic cue related to the time between the release of oral blockade for stop production and the onset of vocal fold vibration for following vowel. VOT is grouped into two or three ranges according to the voicing categories of stop consonants, therefore VOT is a common correlate used to differentiate between voiced stops and voiceless stops (Jones, Meakins 2013).

Ian Maddieson (1991) is of the view that the closure duration of a stop sound diminishes with the backness of the tongue. Hence the dorsal consonants exhibit shorter duration of the closure than coronal ones. According to Haroon Rashid and Raja Akhtar (2014), the closure duration of bilabial stops and alveolar stops is longer than that of their VOT.

The phenomenon of VOT has been used by many researchers to answer questions about (and establish the phonological systems of) their native and non-native languages. For instance, Andrea MacLeod and Carol Stoel-Gammon (2005) sought to find evidence for native-like phonological competence in the two languages of simultaneous bilinguals by measuring the VOT of stop consonants in Canadian English and Canadian French. They concluded that the bilinguals tend not to produce phonetic variations for the English voiced stops but they produce variations for all the other plosives investigated. They also found that /b/ and /d/ had VOT of 87.9 ms, and /p/ and /t/ had VOT of 19.8 ms.

These phenomena discussed in literature ought to be investigated in all languages including Ga to ascertain the extent to which the claims are true for all languages. The Ga language, however, has not yet been subjected to any such studies describing the consonants. This research therefore sets out to provide information about the phenomenon

=====

in the Ga language. As an initial instrumental study of the Ga consonants, closure duration was not considered but rather the VOT and the entire duration of the consonants were examined in this study.

In the production of the stop consonants the airstream is completely stopped at a point and then released either through the mouth or the nose. The plosives and affricates are stop sounds in the production of which the airstream flows through the oral cavity after the release of the blockade. Majority of the world's languages have stop sounds and, according to Ray Kent and Charles Read (2002), they occur frequently in any given language.

Apart from four nasal stops (/m/, /n/, /ŋ/, /ɲ/) used in Ga language, there is also a number of plosive stops (/b/, /p/, /d/, /t/, /k/, /g/, /kp/, and /gb/), and two affricate sounds (/tʃ/ and /dʒ/). In this research, however, the sound /g/ is not analysed because in Ga it is not as active as the other consonants in monosyllabic words. It is not easy to find minimal pairs with that sound in Ga. In addition, the plosive sounds /kp/ and /gb/ were excluded from the analysis mainly because two articulators are involved in their production. In future studies, the double articulate plosives /kp/ and /gb/, will also be analysed for the purpose of comparison.

This study aims to contribute to the research of acoustic description of consonants in the world's languages by achieving the following objectives:

- Describe Ga oral stops using their VOT and duration.
- Establish what differences and/or similarities exist between the voiced and voiceless plosives and affricates.
- Determine the effects of articulatory properties on the VOT of the oral stops.
- Determine the effect of vowel environment on the VOT of consonants.

2. Literature Review

There are very many studies that measure the voicing contrast in stops, based on the findings of Lisker and Abramson (1964) who did a cross-language research of voicing in initial stops in 11 languages.

=====

In many of these studies, VOT was measured from wideband spectrograms as done by Lisker and Abramson (1964). It is shown in literature that three classifications of stops could be identified from the VOT: voicing lead (prevoicing), short voicing lag, and long voicing lag (Lisker, Abramson 1964).

In the case of voicing lead stops, voicing begins before the stop is released. The VOT for the stops in this category ranges from about -125 ms to -75 ms. Italian is an example of a language whose stops fall in this category.

With the short voicing lag, the onset of voicing begins shortly after the release of the blockade. The VOT for the stops in this category ranges from 0 to +25 ms. Examples of languages whose stops fall in this category are voiceless stops in Italian and voiced stops of English.

The long voicing lag refers to an onset of voicing which begins considerably later than the transient (Kent, Read 2002). The stops in this category range from about +60 ms to +100 ms. Voiceless stops of English falls into this category.

Many studies have focused on VOT after Lisker and Abramson's study due to its effectiveness in separating phonemic categories. There have been studies by Keating et al. (1983) who analysed VOT in 51 languages; and Cho and Ladefoged (1999) who analysed VOT in 18 languages. There have also been the works by Kuan-Yi Chao and Li-Mei Chen (2008) who studied VOT in two languages. According to Perara-Lunde et al. (2016), many studies focused on VOT to establish phonological systems of bilinguals.

VOT has also been investigated in regard to age differences (Barton, Macken 1980). Grobler et al. (2002), for instance, when studying Afrikaans speaking children, realized that all the children had short-lag voicing in both voiced and voiceless stops. Other studies on VOT have found sex-related differences (Swartz 1992; Whiteside, Irving 1997). VOT investigations have also been used to determine the phonological systems of simultaneous bilinguals (MacLeod, Stoel-Gammon 2005; Lein et al. 2016).

The effects of place of articulation on the VOT have also been studied in various languages by using measurements from wideband

=====

spectrograms. According to Jones and Meakins (2013), in Gurindji Kriol the place of articulation and the position of sounds in the word or utterance affects VOT in a way that phonological voicing does not. Jones and Meakins (2013) state that initial stops have a short-lag VOT of about 30 ms, while medial stops have a negative VOT.

While studying the speech of American English speakers, Lisker and Abramson (1964) examined the VOT of the plosives /g/, /d/, /b/, /k/, /t/ and /p/ and concluded that voiceless plosive sounds have a longer VOT than voiced plosives. The duration of the VOT was shown to be affected by the place of articulation of the plosive, indicating that bilabial plosives have the shortest VOT followed by alveolar plosives, and the velar plosives have the longest VOT.

Ogut et al. (2006) studied the VOT of Turkish stop consonants and, just like in the study of Lisker and Abramson, investigated stop consonants (/p/, /b/, /t/, /d/, /k/ and /g/). The results show the tendency of voiceless plosive sounds to have shorter VOT than the voiced plosives, except in the case of velar plosives where the voiceless velar showed longer VOT than the voiced. The results also show that the place of articulation affects the VOT duration in that the voiceless bilabial plosives have the shortest VOT followed by voiceless alveolar plosives, and then the voiceless velar plosives have the longest VOT. The voiced plosives showed longest VOT for the bilabial, followed by the alveolar and then the velar (/p/ measured 41 ms, /b/ 66 ms, /t/ 50 ms, /d/ 53 ms, /k/ 69 ms, and /g/ 10 ms). The results of Ogut et al. and those of Lisker and Abramson are very similar except that the investigated Turkish voiced consonants, with the exception of the voiced velar plosive, are not fully voiced.

Kuan-Yi and Li-Mei (2008) contributed to the discussion of VOT by examining VOT for phonetically voiceless word initial stops in Mandarin Chinese and in English. Their aim was to compare Mandarin and English VOT patterns and to categorize their production of the oral stops according to VOT patterns. They found significant differences between the Mandarin voiceless aspirated stops and those of English. They also suggested that the universal VOT categories were not fine enough to differentiate between the voiceless stops of the two languages.

Lein et al. (2016), however, used VOT measurements of the voiceless velar plosive /k/ to investigate cross-linguistic influence in the phonological systems of German-French simultaneous bilinguals. In their findings, VOT measurements efficiently showed that phonetic systems of simultaneous bilinguals remained separate and stable throughout their lifespan. They realized that the bilinguals from France had shorter VOTs in German than the bilinguals from Germany.

Perara-Lunde et al. (2016) is another study of stop consonants that employed measurement of VOT. Their results showed that although other studies have confirmed that VOT increases as the point of constriction moves from the lips to the velum, the place of articulation had no significant effect on the VOT of the participants' speech. Docherty (1992) had found that the alveolars and the velars had no significant differences in their VOTs.

None of the above-mentioned studies included the affricates as stops, since most of the studies concentrated on the plosives. The affricates, by virtue of the fact that in their production the airstream is obstructed at some point in the oral cavity, could be considered as one group of stops, since the release of airflow separates them from other oral stops. This study includes the affricates in the group of stops in Ga language.

Indeed, VOT measurements have been proven very useful in describing the voiced and voiceless oral stops in a number of languages and also in comparing the production of these consonants in different groups of people. In the literature, however, there is a plenty of research on the VOT values of Ga stop consonants and other Ghanaian languages.

As guidelines of the current research, the following questions were posed:

- How can the voiced and voiceless oral stop consonants of Ga be described in terms of VOT and duration?
- What differences and/or similarities exist between the Ga voiced and voiceless plosives and affricates?
- How do the phonetic properties of an oral stop affect the VOT of the stop?
- What effects does the vowel environment of a stop have on the VOT?

3. Methodology

This study uses acoustic measures to obtain the VOT values which are analyzed to describe the consonants in numerical values. Ten native speakers of Ga aged from 30 to 50 who lived in Teshie, La, Kpong and Abokobi were selected from the University of Education, Winneba, Ajumako campus. The participants pronounced monosyllabic words containing the target sounds, read 20 Ga words containing the target phonemes (/p/, /b/, /t/, /d/ /k/, /ʃ/, and /dʒ/) at word-initial positions. Each of the words was embedded in a carrier frame 'kɛɛmɔ...pɛ' meaning 'say ...only'. The VOT is measured from the release of the blockade to the onset of vibration. The consonant duration (CD) of the plosives was measured from the beginning of the closure to the release of the closure of the plosive.

3.1. Participants

Ten native speakers of Ga were purposefully sampled to provide the data used for this study. The ages of the sampled speakers were between 30 and 50, and they had lived most of their lives in Ga speaking communities: Teshie, La, Kpong and Abokobi. They had no reported speech defects and they were literate in the Ga language. They were mostly bilinguals who could speak Ga and also English, but they did most of their daily communication in Ga.

3.2. Stimuli

The participants were asked to pronounce monosyllabic words containing the target sounds. The utterances were recorded using KAYPENTAX computerized speech analysis software Model 3700, with Logitech Wireless Headset h600 noise-cancelling microphone headset. The participants read 20 Ga words containing the target phonemes (/p/, /b/, /t/, /d/ /k/, /ʃ/, and /dʒ/) which appeared at word-initial positions. Each of the words was embedded in a carrier frame 'kɛɛmɔ...pɛ' which translates as 'say ...only'. Each sound was uttered four times combined with vowels (/i/, /e/, /ɛ/, /a/, /ɔ/, /o/, and /u/). Thus, 1960 tokens of real Ga utterances were acquired. The test words are presented in Table 1 below.

Table 1. Wordlist for eliciting consonant pronunciation in Ga

Word	Transcribed	English gloss
bi	[bi´]	child
be	[be´]	quarrel
bε	[bε´]	not available
ba	[ba´]	come
bɔ	[bɔ´]	dew
bo	[bo´]	smoothen
bu	[bu´]	whole
pi	[pi´]	sound of whistle
pe	[pe´]	<i>nonce word</i>
pε	[pε´]	only
pa	[pa´]	<i>nonce word</i>
pɔ	[pɔ´]	<i>nonce word</i>
po	[po´]	even
pu	[pu´]	quick movement
ti	[ti´]	traditional medicine
te	[te´]	<i>question marker</i>
tε	[tε´]	stone
ta	[ta´]	sit
tɔ	[tɔ´]	<i>nonce word</i>
to	[to´]	tax
tu	[tu´]	gun
di	[di´]	<i>nonce word</i>
de	[de´]	<i>nonce word</i>
dε	[dε´]	<i>nonce word</i>
da	[da´]	race
dɔ	[dɔ´]	<i>nonce word</i>
do	[do´]	<i>nonce word</i>
du	[du´]	nurse

ki	[ki´]	<i>nonce word</i>
ke	[ke´]	waves
kε	[kε´]	if
ka	[ka´]	spread to dry
kɔ	[kɔ´]	take
ko	[ko´]	hit
ku	[ku´]	rush on
ʃi	[ʃi´]	push
ʃe	[ʃe´]	pluck
ʃε	[ʃε´]	call
ʃa	[ʃa´]	heal
ʃɔ	[ʃɔ´]	<i>nonce word</i>
ʃo	[ʃo´]	<i>nonce word</i>
ʃu	[ʃu´]	send
ɖʒi	[ɖʒi´]	am
ɖʒe	[ɖʒe´]	not
ɖʒε	[ɖʒε´]	insult
ɖʒa	[ɖʒa´]	worship
ɖʒɔ	[ɖʒɔ´]	<i>nonce word</i>
ɖʒo	[ɖʒo´]	<i>nonce word</i>
ɖʒu	[ɖʒu´]	Monday

3.3. Procedures

The participants were seated in front of a laptop computer in a quiet room, wearing a microphone headset. They were given a series of typed words to read while being recorded on the computer using KAYPENTAX computerized speech analysis software Model 3700. When analysing the speech sounds, the KAYPENTAX software was supplemented with PRAAT software which also does speech analysis efficiently (Boersma 2001). The procedure was explained to the participants to ensure that they understood the task. They were given two

minutes to read through the test words and the carrier sentence before the recording began in order to be sure about the reading.

The VOT measurement was done by using the wideband spectrograms together with the waveforms of the sounds recorded. This was done by splicing the consonant sound from the moment of closure to the beginning of vibration in the vowel, as shown in Figure 1 and Figure 2. The VOT is taken from where the vibration starts after the release of the blockade, though for voiced sounds where the vibration begins before the release, the VOT is measured from a point before the release of the blockade with the help of voiced periods in the waveform of the utterance.

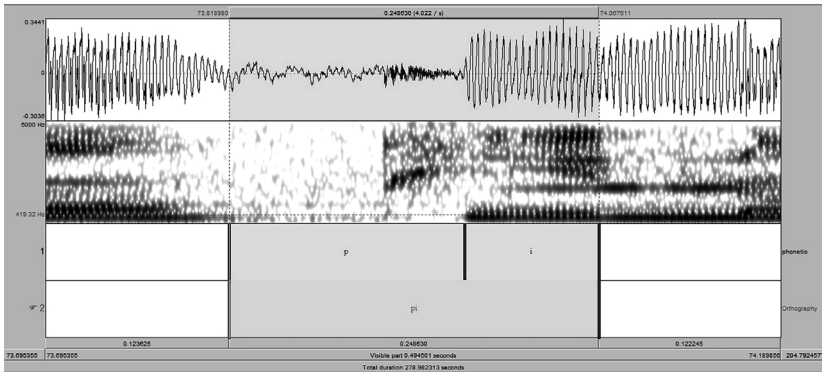


Figure 1. Waveform and spectrograms showing /p/

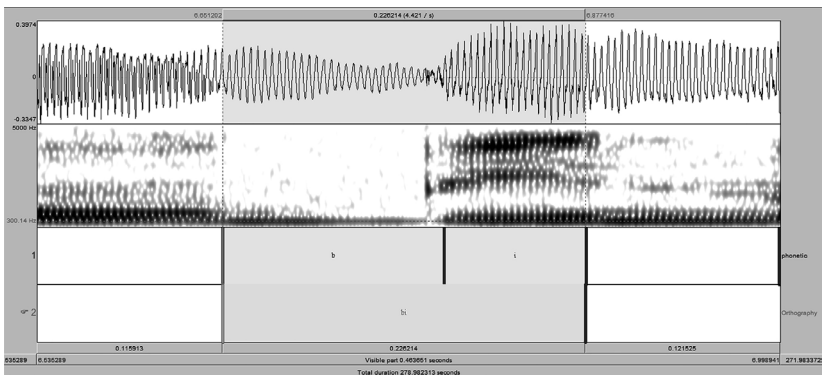


Figure 2. Waveform and spectrograms showing /b/

=====

The consonant duration (CD) of the plosives was measured by taking the duration from the beginning of the closure of the sound to the release of the closure of the plosive. With the voiceless plosives, the period of aspiration was included in the duration of the consonant.

3.4. Measurement and Analysis

Acoustic measurement of the speech data was done by using KAYPENTAX computerized speech analysis software Model 3700. The interval between the closure release and the beginning of the vocal fold vibration was measured in milliseconds to correspond to the VOT via the spectrograms and also the waveforms, as it is shown in Figures 1 and 2 above.

The VOT of Ga oral stop sounds was measured for all ten speakers uttering four repetitions of seven consonants in seven vowel environments. The mean of all four repetitions for each word was calculated for each speaker, and the mean across speakers for each word was also calculated to normalize the data.

The duration measure for each consonant was also calculated by enveloping each consonant from the beginning of closure to the release burst. The data collected was analyzed statistically using Statistical Package for Social Sciences (SPSS 11.0) by testing the reliability as well as the normality of the data. A measurable noteworthy level of $p = .05$ was used for most tests.

4. Results

The results of the study are presented in tables and charts to give an overview of the VOT of oral consonants in Ga. The overall mean VOT is discussed, as well as the effects of vowels, of the place of articulation, and of the manner of articulation on the VOT. Besides, the duration of consonants in different vowel environments was also discussed.

4.1. Mean VOT values

The mean VOT values of the oral stops in Ga are shown in Table 2. The study proves that the voiceless affricate [tʃ] has the highest +VOT and is followed by the voiceless plosive [k]. Then, the voiceless

alveolar [t] follows and then the voiceless bilabial [p]. Thus, the VOT of the voiceless affricate is the longest among all the oral stops, while among the plosives, the velar plosive has the longest VOT, followed by the alveolar plosive and the bilabial plosive. This conforms to the principle that the farther back the plosive, the higher its VOT (Lisker, Abramson 1964). It is obvious that [t] and [p] are not very different in their VOT values, which agrees with the findings of Rochet and Fei (1991). The VOT values of the voiceless oral stops fall within the long voicing lag (Kent, Read 2002) whereby voicing starts way after the release of occlusion, in this data usually between +44 ms and +86 ms.

Table 2. Mean VOT and consonant duration (CD) values with standard deviation

Stop	Mean CD (ms)	Std. Deviation (ms)	Mean VOT (ms)	Std. Deviation (ms)
[b]	93.3	8.3	-82.7	12
[p]	127.9	14.9	44	9.2
[t]	143.5	13.4	52.9	12.3
[d]	94.3	4.9	-71.6	4
[k]	154.6	10.8	66.8	8.5
[tʃ]	138.9	13.2	85.6	10.9
[dʒ]	106.1	7.2	-58.6	5.2

The voiced oral stops have negative VOT values, which means that the voicing starts before the release of the closure. Therefore, these sounds can be classified among the ‘Voicing Lead’ or ‘Pre-voicing’ category of VOT. The VOT values, as shown in Table 2, range between -59 ms and -83 ms. As shown in Figure 4, for the affricate [dʒ] the beginning of voicing is closest to the burst release. It is followed by the voiced alveolar [d], the voicing of which starts longer before the burst release, while the voicing of the voiced bilabial [b] has the longest duration from the burst release. This implies that in the prevoicing VOT of Ga consonants, the bilabial has the longest VOT followed by the alveolar and then the palato-alveolar affricate.

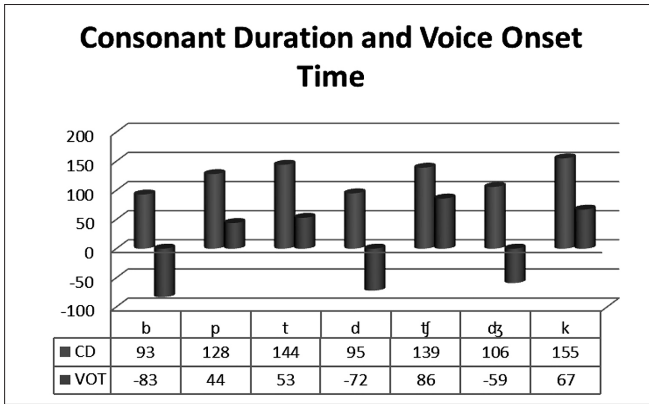


Figure 3. Consonant duration and VOT

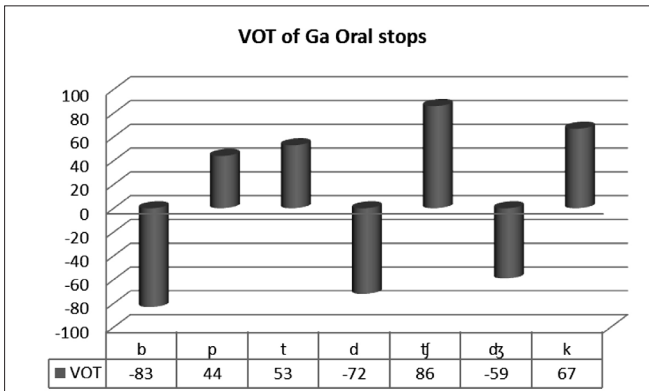


Figure 4. VOT of Ga oral stops

The analysis of the variants indicates that there is no correlation between the VOT of [b] which is a voiced plosive, and the VOT of the voiceless plosives and even the voiced affricate. Thus there is a significant difference between [b] and [p], [t], [k] and also [dʒ] at $p = 0.000$. There is a correlation, however, between [b] and [d] which are both voiced plosives, and thus there is no significant difference between their VOTs ($p = 0.450$). The results put the VOT of the voiced plosives together, but show a difference with the voiced affricate.

The results also indicate correlations between the VOT of [p] and [t] ($p = 0.026$), [p] and [k] ($p = 0.000$), but no correlation between the VOT of [tʃ] ($p = 0.180$). The results of the paired samples test show that the VOT of the voiceless plosive [p] is significantly different from those of [k] ($p = 0.000$), [tʃ] ($p = 0.000$) and also [t] ($p = 0.030$). This implies that although they are all voiceless sounds, the place of articulation has an effect on the VOT of the stops.

While voiceless sounds show positive VOTs, voiced sounds show negative VOTs and therefore, at the same place of articulation, voiced and voiceless stops are significantly different in their VOTs as can be seen in Table 3. Thus the VOT of the stops is highly influenced by the voicing of the sound.

Table 3. ANOVA results of VOT for oral stops

Phonemes	P value
[p] / [t]	0.712
[p] / [k]	0.002
[p] / [tʃ]	0.000
[t] / [k]	0.197
[t] / [tʃ]	0.000
[k] / [tʃ]	0.022
[p] / [b]	0.000
[p] / [dʒ]	0.000
[t] / [d]	0.000
[tʃ] / [dʒ]	0.000

4.2. Vowel environment effects

The results, as shown in Figure 5, indicate that when the voiceless bilabial [p] and alveolar [t] are followed by the high back vowel [u], the VOT is the highest. The palato-alveolar affricate and the velar plosive, however, do not have the highest VOT when the high back vowel [u] follows. Instead, they have the highest VOT values with the high front vowel [i]. In the voiceless plosive [p], a mid back vowel [ɔ] gives the

lowest VOT of +33.3 ms, and it is followed by the mid front vowel [e] environment which shows VOT of +35.7 ms for the voiceless bilabial plosive, as shown in Table 2. Meanwhile, with the mid back vowel [ɔ] environment, the consonant [p] has VOT value of +39.7 ms.

Table 4. Mean VOT values (ms) of oral stops in different vowel environments

	b	p	t	d	tʃ	dʒ	k
i	-75.3	51.3	59	-67.7	105.7	-65.7	83.7
e	-67.7	35.7	45.7	-67.7	87.7	-53.3	67.7
ɛ	-85.7	46.3	42.3	-78.7	85.7	-55.7	64.3
ɑ	-101	42.3	52.3	-72	82.3	-57.7	59
ɔ	-94.7	33.3	53.3	-70.3	70	-66.7	59
o	-82	39.7	41	-70	79	-56.7	63.3
u	-72.7	59.7	76.7	-74.7	89	-54.3	70.3

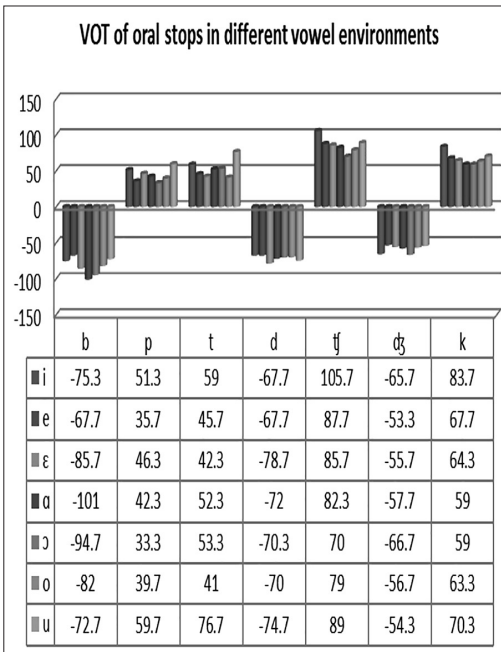


Figure 5. VOT (ms) of oral stops in different vowel environments

=====

The voiceless bilabial plosive [p] records the highest VOT of +59.7 ms when it precedes the high back vowel [u]. The VOT for the voiceless alveolar plosive [t] is also highest when it precedes the high back vowel [u], as it is for [p], but the VOT for [t] is the lowest when it precedes [o]. VOT for [k] is the lowest in the environment of [a] and [ɔ]. The study shows a seeming vowel effect on the VOT of consonants, but the effect in different consonants is not uniform. Statistically, though, the sounds are not significantly different in different vowel environments which means that the VOT of the stops is not significantly different in different vowel environments ($p = 0.818$). Figure 2 shows the effect of vowel environment on the VOT. The figure also shows some uniformity with the voiceless velar and affricate but not with the other consonants.

4.3. Effects of the place of articulation

It is apparent from the data that, among the plosives, the voiceless velar plosive has the highest VOT values followed by the voiceless alveolar plosive and then the voiceless bilabial plosive. The voiceless palato-alveolar affricate has the highest VOT values among the voiceless stops. Statistically, however, at a significance level of $p \leq 0.05$ there are significant differences between the VOTs of the voiceless sounds at different places of articulation ([p] / [t] $p = 0.030$; [p] / [k] $p = 0.000$; [t] / [k] $p = 0.005$). With the voiced stops, the data show slightly higher VOT values for the bilabial than for the alveolar, and the palato-alveolar has the lowest VOT values as can be seen in Figure 2 above. Statistically, the VOT of the voiced alveolar [d] and the voiced bilabial [b] show no significant differences ($p = 0.163$), but the VOT of [b] is statistically different from that of [dʒ] ($p = 0.000$), and the VOT of [d] is also different from that of [dʒ] ($p = 0.001$).

4.4. Effects of the manner of articulation

The effect of the manner of articulation on the VOT of the stops is represented in Figure 6 below. It shows that on average the voiceless affricates have higher VOT values than the voiceless plosives.

Table 5. VOT values (ms) of plosives and affricates

STOP	VOT
p	44
t	53
k	67
tʃ	86
b	-83
d	-72
dʒ	-59

The voiced plosives, on the other hand, have a higher VOT than the voiced affricates. Thus the VOT is affected by the manner of articulation, but the effect is not uniform for voiced and voiceless sounds. Table 3 gives the values for voiced and voiceless plosives and affricates. Among the plosives, the voiceless velar plosive has the highest VOT values, followed by the voiceless alveolar plosive and then the voiceless bilabial plosive. The voiceless palato-alveolar affricate has the highest VOT values among the voiceless stops. In the case of the voiced stops, there are slightly higher VOT values for the bilabial than for the alveolar, and the palato-alveolar has the lowest VOT.

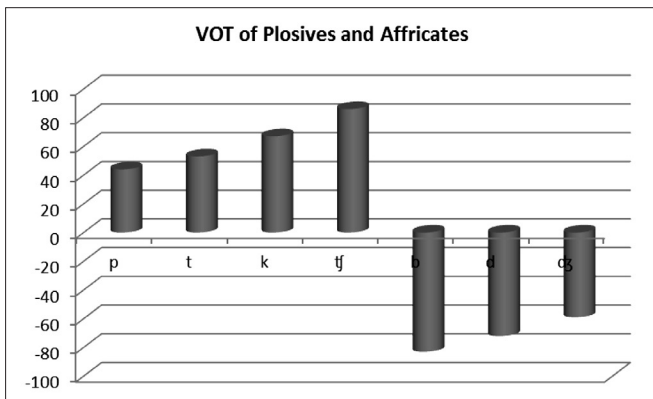


Figure 6. VOT of plosives and affricates

4.5. Duration of consonants

The values of consonant duration, as presented in Table 4, show that the longest consonant in the vowel environment of [i] is the voiceless velar plosive (167.7 ms), followed by the voiceless palato-alveolar affricate (159 ms), the voiceless bilabial plosive (155.7 ms), and the voiceless alveolar plosive (153.7 ms). This pattern also occurs in vowel environments of [e] and [a]. In the vowel environments of the mid vowels [ɛ], [ɔ] and [o], there is a change whereby the voiceless alveolar is longer than the palato-alveolar. In a vowel environment of [u], the voiceless alveolar is the longest, followed by the voiceless palato-alveolar and then the voiceless velar and voiceless bilabial.

Thus, for some vowel environments, the farther the place of articulation of the oral stop, the longer the duration. When only the plosives are considered, the results show that on average [k] is the longest, followed by [t] and then [p], conforming to the claims in literature that the farther back the place of articulation in the oral cavity, the longer the duration of the stop consonant. This pattern is observed in all vowel environments, with the exception of [u] environment where [t] has the longest duration. The results show that the voiceless sounds are usually longer than their voiced counterparts. With the voiced plosives, the bilabial is shown to be longer than the alveolar.

The voiced consonants show a slightly different pattern from the voiceless sounds. The palato-alveolar has the biggest value for duration (119 ms) among the voiced plosives, and is followed by the alveolar plosive (94 ms) and then the bilabial plosive (88.7 ms). This could be because of the frication noise at the release of the occlusion for the palato-alveolar affricate.

Paired samples T test results show that the durations of [d] and [b] are not significantly different ($p = 0.864$), and [b] and [dʒ] durations are also not significantly different ($p = 0.113$). The durations of [b] and [p], however, are significantly different ($p = 0.001$). The durations of [d] and [t] are also different significantly ($p = 0.000$), like the durations of [tʃ] and [dʒ] ($p = 0.000$). It means that the voiced and the voiceless consonants are significantly different in their durations.

Table 6. Consonant duration (ms)

	b	p	t	d	tʃ	dʒ	k
[i]	88.7	155.7	153.7	94	159	119	167.7
[e]	83.3	106.7	129	93.3	142.3	102.3	147.7
[ɛ]	91	128	152.3	101	142	96.3	151
[a]	106.7	124.3	132	95.7	138.7	103.3	159
[ɔ]	102.3	127.7	143.3	98.7	118.3	111	160.3
[o]	90	119.7	131	85.7	126.3	105.3	161
[u]	89.7	133.3	163.3	92	145.7	105.7	135.3

Table 7. Standard deviation of consonant durations (CD)

	Average CD	Std. Deviation (ms)
b	93.3	8.3
p	127.9	14.9
t	143.5	13.4
d	94.3	4.9
k	154.6	10.8
tʃ	138.9	13.2
dʒ	106.1	7.2

4.6. Vowel effect on consonant duration

The duration of consonants varies greatly in different vowel environments. With the exception of the voiced bilabial [b] and the voiced alveolar [d], all other consonants, both voiced and voiceless, are longest when followed by the high front vowel [i]. Apart from the effect of the high front vowel on almost all the consonants, the effect of the other vowels on the duration of consonants does not seem to be uniform throughout all the consonants, as shown in Figure 4. The consonants [b] and [dʒ] have about the same duration when they precede the high back vowel [u] and the mid back [ɔ]. The consonants [p], [t], [d] and [tʃ] have longer durations when they precede the high back vowel than

when they precede the mid back vowel. This is more prominent in [t] and [ʃ] than in [p] and [d]. The consonant [k], on the other hand, seems to be longer when it precedes [o] than when it precedes [u]. The data show that vowels have an effect on the duration of consonants that precede them, but the effect is not uniform across the consonants.

Results of ANOVA indicated that consonants are not significantly different in different vowel environments. The consonant [p] showed a p value of $p = 0.157$, and [b] – $p = 0.833$. For [d], it was $p = 0.972$. All consonants showed no significant difference in different vowel environments at $p < 0.05$.

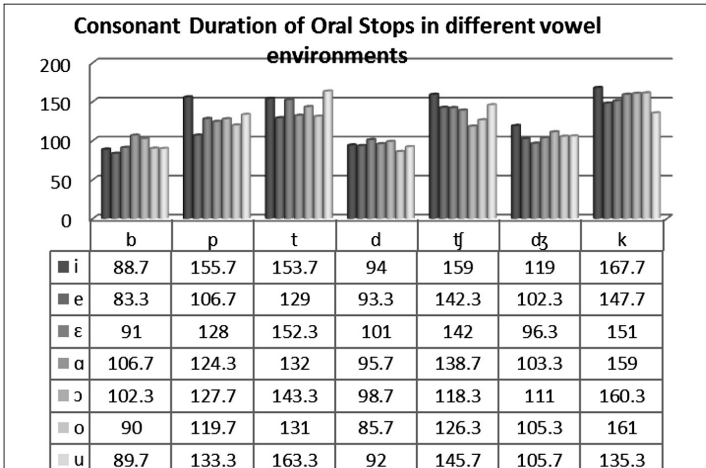


Figure 7. Consonant duration (ms) of oral stops with different vowel environments

5. Discussion

The mean VOT values of the oral stops in Ga are shown in Table 2. It can be concluded from the study that there is a tendency for the voiceless sounds to have a longer lag of time between the stop burst and the beginning of the vibration of the vocal cords representing voicing in the next vowel sound. The voiced sounds, on the other hand, show a vibration of the vocal cords which starts way before

the closure opening. In this regard, the highest +VOT is found in the voiceless affricate [tʃ]. This is so probably because of the relative length of the irregular striations that represent the friction noise during the release of the closure for the affricate.

Among the plosives, the voiceless plosive [k] has the highest +VOT value followed by the voiceless alveolar [t] and then the voiceless bilabial [p]. This conforms to the principle that the farther back the plosive, the higher the VOT (Lisker, Abramson 1964). It can be seen that [t] and [p] are not very different in their VOT values, which agrees with the findings of Rochet and Fei (1991). The VOT values of the voiceless oral stops fall within the long voicing lag (Kent, Read 2002) whereby voicing starts way after the release of the occlusion (in this data, usually between +44 ms and +86 ms).

The voiced oral stops are classified among the ‘Voicing Lead’ or ‘Pre-voicing’ category of VOT. The VOT values range between -59 ms and -83 ms. For the affricate [dʒ], the beginning of voicing is closest to the burst release, and it is followed by the voiced alveolar [d], the voicing of which starts longer before the burst release, while the voicing of the voiced bilabial [b] has the longest duration before the burst release. Therefore, in the pre-voicing VOT of Ga consonants, the voiced bilabial plosive has the longest VOT followed by the alveolar and then the palato-alveolar affricate. These values are relative and the relativity is observed in the vowel environments of the consonants.

When the voiceless bilabial [p] and alveolar [t] are followed by the high back vowel [u], the +VOT is highest. The VOT of the palato-alveolar affricate and the velar plosive, however, behave differently in different vowel environments. In the voiceless plosive [p], too, a mid back vowel [ɔ] environment brings about the lowest +VOT of +33.3 ms, and it is followed by the mid front vowel [e] environment which shows +VOT of +35.7 ms for the voiceless bilabial plosive, while with the mid back vowel [o] environment, the consonant [p] has +VOT value of +39.7 ms.

The study shows that there is indeed a vowel effect on the VOT of consonants, but the effect in different consonants is not uniformly distributed. There appears to be some uniformity with the voiceless velar and affricate, but not with the other consonants.

=====

The effect of the manner of articulation on the VOT of the stops indicates that on average the voiceless affricates have higher +VOT values than the voiceless plosives. However, the voiced plosives have higher -VOT than the voiced affricates. This means that the effect of the manner of articulation varies with the phonation types, since in the voiceless plosives and affricates the VOT values behave differently from voiced and voiceless plosives and affricates. Although only two manners of articulation are represented in the Ga data, they show the tendency of the voice onset time in consonants to vary when the manner of articulation differs.

The longest consonant in a vowel environment of [i] is the voiceless velar plosive (167.7 ms), followed by the voiceless palato-alveolar affricate (159 ms), the voiceless bilabial plosive (155.7 ms), and the voiceless alveolar plosive (153.7 ms). This pattern also occurs in vowel environments of [e] and [a]. In the vowel environments of the mid vowels [ɛ], [ɔ] and [o], there is a change whereby the voiceless alveolar is longer than the palato-alveolar. In a vowel environment of [u], the voiceless alveolar is longest when followed by the voiceless palato-alveolar and then the voiceless velar and voiceless bilabial.

Thus, for some vowel environments it is true that the farther the place of articulation of the oral stop, the longer the duration. When only the plosives are considered, the results show that on average [k] is the longest, followed by [t] and then [p], conforming to the literature which states that the farther back the place of articulation in the oral cavity, the longer the duration of the stop consonant. This pattern is observed in all vowel environments, with the exception of [u] environment where [t] has the longest duration. The results show that the voiceless sounds are usually longer than their voiced counterparts. With the voiced plosives, the bilabial is shown to be longer than the alveolar.

The voiced consonants show a slightly different pattern from the voiceless sounds. The palato-alveolar has the biggest value for duration (119 ms) among the voiced plosives and is followed by the alveolar plosive (94 ms) and then the bilabial plosive (88.7 ms). This could be because of the frication noise at the release of the occlusion for the palato-alveolar affricate.

=====

The duration of the consonants varies in different vowel environments, but the variations are not significantly relevant statistically. With the exception of the voiced bilabial [b] and the voiced alveolar [d], all the other consonants, both voiced and voiceless, are longest when followed by the high front vowel [i]. Apart from the effect of the high front vowel on almost all the consonants, the effect of other vowels on the duration of consonants does not seem to be uniform in all cases. The consonants [b] and [dʒ] have about the same duration when they precede the high back vowel [u] and the mid back [o]. The consonants [p], [t], [d] and [tʃ] have longer durations when they precede the high back vowel than when they precede the mid back vowel. It is more prominent in [t] and [tʃ] than in [p] and [d]. The consonant [k], on the other hand, seems to be longer when it precedes [o] than when it precedes [u]. The data show that there are effects of the vowels on the duration of the consonants that precede them, but the effect is not uniform across all consonants and those effects are statistically not significant.

6. Conclusion

This study has described the oral stop consonants of the Ga language. The concept of VOT is used to describe oral consonants in different vowel environments. It is concluded that the voiceless oral stops of Ga have a long voicing lag before the burst that characterizes the release of the occlusion in plosives. The VOT for each consonant is affected by the place of articulation, the manner of articulation, and also the voicing type of the consonant. As the place of articulation moves backwards in the oral cavity, the VOT becomes longer. With the voiced oral stops, as the place of articulation moves further back in the mouth, the VOT moves closer to zero (the burst release). Besides, it is concluded that the type of vowel that follows the consonant has the tendency to affect the length of the VOT, although the effect is not uniform across all consonants. The results of this study contribute to the discussion of VOT as a way of describing and differentiating oral stop sounds in the word's languages.

References

- Barton, Macken 1980** – Barton, David; Macken, Marlys A. An instrumental analysis of the voicing contrast in word-initial stops in the speech of four year old English speaking children. *Language and Speech*, 1980, 159–169.
- Boersma 2001** – Boersma, Peter. Praat, a system for doing phonetics by computer. *Glott International*, 5, 2001, 341–345.
- Cho, Ladefoged 1999** – Cho, Taehong; Ladefoged, Peter. Variation and universals in VOT: Evidence from 18 languages. *Journal of Phonetics*, 27, 1999, 207–229.
- Docherty 1992** – Docherty, Gerald. *The Timing of Voicing in British English Obstruents*. Berlin: Foris, 1992.
- Grobler et al. 2002** – Grobler, Isabella Johanna; Merwe, Anita van der; Groenewald, Emily. Voice onset time of Afrikaans speaking children aged four to seven years. *Southern African Linguistics and Applied Language Studies*, 1–2, 2002, 47–63.
- Jones, Meakins 2013** – Jones, Caroline; Meakins, Felicity. Variation in voice onset time in stops in Gurindji Kriol: picture naming and conversational speech. *Australian journal of linguistics*, 33 2, 2013, 196–220.
- Keating et al. 1983** – Keating, Patricia A.; Linker, Wendy; Huffman, Marie. Patterns in allophone distribution for voiced and voiceless stops. *Journal of Phonetics*, 15, 1983, 277–290.
- Kent, Read 2002** – Kent, Ray D.; Read, Charles. *The acoustic analysis of speech*. Chichester, UK: John Wiley and sons, 2002.
- Kuan-Yi, Li-Mei 2008** – Kuan-Yi, Chao; Li-Mei, Chen. A cross-linguistic study of voice onset time in stop consonant productions. *Computational Linguistics and Chinese Language Processing*, 13.2, 2008, 215–232.
- Lein et al. 2016** – Lein, Tatjana; Kupisch, Tanja; Weijer, Joost van de. Voice onset time and global foreign accent in German-French simultaneous bilinguals during adulthood. *International Journal of Bilingualism*, 20 (6), 2016.
- Lisker, Abramson 1964** – Lisker, Leigh; Abramson, Arthur Seymour. A cross-language study of voicing in initial stops: Acoustical measurements. *Word*, 20(3), 1964, 384–422.
- MacLeod, Stoel-Gammon 2005** – MacLeod, Andrea A. N.; Stoel-Gammon, Carol. Are bilinguals different? What VOT tells us about simultaneous bilinguals. *Journal of Multilingual Communication Disorders*, 3(2), 2005, 118–127.

- =====
- Maddieson 1991** – Maddieson, Ian. Testing the universality of phonological generalization with a phonetically specified segment database: results and limitations. *Phonetica*, 48, 1991, 193–206.
- Ogut et al. 2006** – Öğüt, Fatih; Kiliç, Mehmet Akif; Engin, Erkan Zeki; Midilli, Rasit. Voice onset times for Turkish Stop Consonants. *Speech Communication*, 48(9), 2006, 1094–1099.
- Perara-Lunde et al. 2016** – Perara-Lunde, Molly; Lindsey, Jessica; File-Muriel, Richard J. Voiced onset timing in the English of Spanish heritage speakers. *Revista Interaccion*, 14, 2016, 17–26.
- Rashid, Akhtar 2014** – Rashid, Haroon; Akhtar, Raja. A phonetic and acoustic analysis of Hindko oral stops. *Acta Linguistica Asiatica*, 4 (1), 2014.
- Rochet, Fel 1991** – Rochet, Bernard L.; Fel, Yanmel. Effect of Consonant and Vowel context on Mandarin Chinese VOT. *Canadian Acoustics*, 19(4), 1991, 105.
- Swartz 1992** – Swartz, Bradford L. Gender differences in voice onset time. *Perceptual and Motor Skills*, 75, 1992, 983–992.
- Whiteside, Irving 1997** – Whiteside, Sandra P.; Irving, Caroline J. Speakers' sex differences in voice onset time: some preliminary findings. *Perceptual and Motor Skills*, 85, 1997, 456–463.

Rasmus PUGGAARD

REALIZATIONS OF /t/ IN JUTLANDIC DIALECTS OF DANISH

Abstract

Danish /t/ is an aspirated alveolar stop, and it is a well-known fact that the aspiration is typically realized as affrication in Standard Danish (e.g. Basbøll 2005: 60). An overt feature of the traditional dialect of Northern Jutland is the tendency to use a phonetic variant of /t/ sometimes called the ‘dry /t/’, realized with noiseless aspiration instead of affrication. ‘Dry /t/’ is typically realized with a dental place of articulation, and a significantly shorter Voice Onset Time (VOT) than Standard Danish /t/. In this paper, it is proven that ‘dry /t/’ – or at least a lower degree of noisy affrication and a shorter VOT than in Standard Danish – is found to some extent in all the major traditional dialect areas of the Jutland peninsula. Systematic variation in /t/ realization from dialect area to dialect area was also observed, in spite of the peninsula being a relatively small geographic area.

The study furthermore found an interesting association between the degree of frication, VOT, and the dialect area. Fully affricated /t/ was practically never found in Northern Jutlandic, and in the Southern dialect, dry /t/ was found only with a short VOT in unstressed syllables, with affricated or highly noisy /t/ otherwise being the norm. In short, there is a continuum of interplay between VOT and affrication in /t/ realization, so that in Northern Jutland even low levels of noisy aspiration are associated with a high VOT, while in Southern Jutland even affrication proper is not associated with a high VOT.

Keywords: Danish, dialectology, phonetics, variation, Voice Onset Time

Līdzskaņa /t/ realizācijas dāņu valodas jūtlandiešu dialektos

Kopsavilkums

Dāņu /t/ ir aspirēts alveolārs slēdzenis, un ir labi zināms, ka dāņu standartvalodā aspirācija parasti tiek realizēta kā afrikācija (sk., piemēram, Basbøll 2005: 60). Ziemeļjūtlāndes tradicionālā dialekta tipiskā iezīme ir tendence izmantot /t/ fonētisko variantu, ko dažkārt mēdz dēvēt par „sauso /t/” un kas tiek realizēts ar beztrokšņa aspirāciju, nevis afrikāciju. „Sausais /t/” parasti tiek izrunāts ar dentālu artikulācijas vietu un ievērojami īsāku balsīguma sākuma laiku (VOT) nekā dāņu standartvalodas /t/. Šajā pētījumā ir novērots, ka „sausais /t/” – vai vismaz mazāk izteikta afrikācija un īsāks balsīguma sākuma laiks nekā dāņu standartvalodā – vairāk vai mazāk ir atrodams visās galvenajās Jūtlandes pussalas tradicionālā dialekta zonās. Pētījumā konstatēta arī sistēmiska /t/ realizāciju variēšana atkarībā no dialekta zonas, neraugoties uz pussalas nelielo platību.

Pētījumā tika novērota arī interesanta saistība starp afrikācijas pakāpi, balsīguma sākuma laiku un dialekta zonu: /t/ ar pilnīgu afrikāciju praktiski netika konstatēts ziemeļjūtlandiešu dialektā, savukārt dienvidjūtlandiešu dialektā „sausais /t/” ir sastopams tikai ar īsu balsīguma sākuma laiku neuzsvērtās zilbēs, bet citādi /t/ tiek izrunāts ar afrikāciju vai lielu trokšņa apjomu. Kopumā /t/ izrunā ir novērota pastāvīga saistība starp balsīguma sākuma laiku un afrikāciju: Ziemeļjūtlandē pat zemas pakāpes aspirācija ar troksni saistās ar garu balsīguma sākuma laiku, savukārt Dienvidjūtlandē pat izteikta afrikācija nav saistīta ar garu balsīguma sākuma laiku.

Atslēgvārdi: dāņu valoda, dialektoloģija, fonētika, variēšana, balsīguma sākuma laiks

1. Introduction

An overt feature of the traditional dialect of Northern Jutland, Denmark, is the tendency to use a phonetic variant of /t/ which is sometimes called the ‘dry /t/’. What is meant by ‘dry’ is that although the variant is aspirated, the aspiration is neither noisy nor has affricated realization, as is the case for Standard Danish. A quick auditory inspection of some recordings of other Jutlandic dialects gave me the impression that this feature of noiseless aspiration may not be as

=====

unique to Northern Jutlandic as it is typically thought. Using recordings from the corpus of the Peter Skautrup Centre for Jutlandic Dialect Research, this study tests whether affrication is a feature of /t/ in the different traditional Jutlandic dialects. It is found that while ‘dry /t/’ is particularly common to Northern Jutlandic dialects, it is observed to some extent in all traditional dialects of the Jutlandic peninsula. Furthermore, it is found that Voice Onset Time and affrication interact in interesting ways in the different dialects.

The structure of the paper is as follows: Section 2 gives a brief overview of the dialect situation, and introduces the existing literature on the realization of /t/ in Northern Jutlandic. Section 3 provides the methodology of the paper, including an introduction to the corpus of Jutlandic dialect recordings, the procedure for choosing tokens, and the measurement techniques. Section 4 provides the results of a series of statistical tests along with comments on these, while Section 5 discusses the results and provides ideas for further research, as well as some concluding remarks.

2. The Danish dialects and the ‘dry /t/’

This section will provide a brief overview of the dialect situation in Denmark, as well as the existing literature on the ‘dry /t/’ variant.

2.1. The Danish dialects

Before the 1960s, the Danish speech community overwhelmingly consisted of dialect speakers (e.g. Kristiansen 2003a: 68). Traditionally, the Danish language has been divided into three major dialect groups: Eastern Danish, spoken on the island of Bornholm and the Southern part of what is today Sweden; Insular Danish, spoken on the islands of Zealand and Funen, as well as on smaller islands east of Jutland; and Western Danish, spoken in Jutland. Since the 16th century, Insular Danish started emerging as a spoken standard dialect (Kristiansen 2003b). The spread of this spoken standard dialect first accelerated in the early 19th century, when agrarian reforms resulted in increased mobility and an obligatory educational system was introduced with Standard Danish (i.e. High Copenhagen, cf. Kristiansen 2003b) as the medium of instruction (Pedersen

2003). In the period from the late 19th century until the 1960s, much of the dialect-specific vocabulary in the dialects of Jutland was substituted with Standard Danish vocabulary, along with some phonetic changes. By the 1960s, the dialects were largely moribund in the sense that they were no longer passed onto children (Kristiansen 1998: 116; 2003b: 87). The 1960s were a significant time for dialect leveling in Denmark, as Standard Danish as a common language became a central part of the government policy on mother-tongue education (Kristiansen 1990: 217ff; 2003a: 62), and as national broadcasting reached more public domains along with the spread of the private television set (Kristiansen 2003b: 87). The Danish Language Council was yet another major player in the development of standardization (Kristiansen 2003a; cf. Hansen 1991).

A consequence of the leveling of the Danish dialects is that now most of the recordings of spoken dialects are legacy data. Given that transmission of the traditional dialects had largely ceased by the 1960s, authentic data should be recordings of speakers who attended school before that time, although this does not ensure that they are dialect speakers. Luckily, a large corpus of authentic legacy data of Jutlandic dialects already exists; see Section 3.1.

2.2. The dry /t/

The dry /t/ is only rarely mentioned in academic literature, but it appears to be an overt feature of at least Northern Jutlandic dialects, in that it is a feature which laymen are typically able to associate with Northern Jutlandic. In one major Danish encyclopedia, an article on aspirates states that “Danish aspirates are e.g. the sounds *p* and *k* in Standard Danish and the ‘dry’ *t* that occurs in certain Jutlandic, particularly Northern Jutlandic, dialects” (Petersen 2009a, translation mine). The corresponding article on affricates states that “(...) the Danish *t* in Copenhagen pronunciation of e.g. *Tivoli* must be described as an affricate” (Petersen 2009b, translation mine).

Nielsen (1984: 149) describes the /t/ in Vendsyssel (the northernmost part of Jutland) as being characterized by a fronted pronunciation when compared to /t/ in other variants of Danish. He also writes that the aspiration of Vendsyssel /t/ is relatively weak. Espegaard (1996: 262) describes the /t/ in Hanstholm (in North-western Jutland) as being

pronounced behind the alveolar ridge, but otherwise makes no mention of its articulation. Typically, treatments of various Northern Jutlandic dialects (e.g. Jensen 1902; Nielsen 1959; Espegaard 1996) often neglect to mention that their pronunciation of /t/ differs from that of Standard Danish. As Jensen (1902: 89) simply notes of /t/ in onset position: “*t* corresponds to Standard Danish *t*.” ‘Dry /t/’ has not been described for other Jutlandic dialects than Northern. On a curious side note, Grønnum (2005: 51) equates the purely aspirated /t/ with a ‘high and formal style’ (translation mine), a description which is not found anywhere else.

Descriptions of the phonology of Standard Danish, however, consistently mention that /t/ aspiration is realized as affrication, giving [tʃ] or narrowly [d͡ʃ] (e.g. Basbøll 2005: 60).

The motivation for looking at other Jutlandic dialects, rather than just the Northern ones, came from a quick auditory inspection of on-line dialect sources. It showed that ‘dry /t/’ was not restricted to Northern Jutlandic dialects, though it appeared to be most prevalent there. This variant is presumably also best preserved in Northern Jutland today. The quick auditory inspection indicated that ‘dry /t/’ was not just a feature of Northern Jutlandic pronunciation, but a part of a continuum from non-noisy aspiration to affrication in /t/ pronunciation.

3. Methodology

This section will explain the methodological choices behind the paper. In the first subsection, the recordings used for the experiment and the corpus they are taken from will be presented and discussed. The next two subsections will delimit the sounds included as data points, and explain what they were coded for, how they were coded, and the theoretical background behind these choices.

3.1. Recordings

The recordings used for this study are from the impressive collection of the Peter Skautrup Centre for Jutlandic Dialect Research. The first recordings in the collection are from the 1930s and the latest from the mid-1990s, with almost 800 recordings from the first half of the 1970s alone (Andersen 1981). Most informants were born in the late 19th to the early

=====

20th century. The recordings mostly consist of sociolinguistic interviews covering agricultural methods and living habits in the early 20th century, aiming to elicit dialect-specific terms. As it happens, this format is beneficial to this study as well, as Hay and Foulkes (2016) recently found that speech about older events tends to elicit older phonetic variants. The aim of the collection is to compile an extensive dictionary of terms used in the Jutlandic dialects (Rasmussen 2002; Hansen 2008).

While the collection is digitized and publicly available, the bulk of the recordings have not been transcribed. The data were originally recorded on tape, later preserved on CD, and are currently stored digitally as MPEG-1 files at a sampling rate of 44,100 Hz. MPEG-1 files are small and very practical to store, but it is a lossy format, meaning that some of the fine-grained details of the sound file may be lost in the conversion process, making them potentially problematic to use for phonetics studies (Bounds et al. 2011: 49). Nevertheless, the wealth of the corpus and what it can teach us about the Danish dialects should not be underestimated, and particularly the newer recordings can still be of use when researching certain phonetic phenomena.

In spite of the size of the corpus, the recordings chosen for this study are for several reasons a convenience sample. The collection is organized according to Denmark's old administrative division into parishes, hundreds, and counties, which was admonished in the 1970s. In this division, there were 24 parishes, around 150 hundreds, and more than 2,000 counties. Assuming only minor dialect differences within the hundreds, six hundreds were chosen to represent six dialect areas. For each of these hundreds, three speakers from different parishes were chosen. This number was based on the availability of decent quality data; it was judged that the recordings made before the mid-1970s were unfit for acoustic analysis, so these were excluded. Whenever possible, recordings from the 1990s were used.

This means that there are some limitations to the controllability of the data. It would have been preferable if all recordings had been carried out by the same researcher using the same equipment; if the gender distribution had either been more equal or if only recordings of males had been used (as women are known to use prestige forms more than men; see e.g. Trudgill 1972); if the sample had been bigger, etc.

Information about the recordings used can be seen in Table 1, which gives the location of the individual recordings (parish and hundred), the gender of the informants, their year of birth, and the year of recording.

Table 1. Information about recordings

Parish	Hundred	Gender	Birth	Recording
1251 Vrensted	Børglum/N	Male	1889	1983
1252 Tise	Børglum/N	Male	1903	1982
1255 Vrå	Børglum/N	Male	N/A	1991
1373 Hørsted	Hassing/NW	Female	1913	1991
1375 Stagstrup	Hassing/NW	Male	1902	1975
1376 Skyum	Hassing/NW	Male	1908	1994
1711 Vesterbølle	Rinds/NE	Female	1908	1983
1713 Gedsted	Rinds/NE	Female	1907	1983
1714 Fjeldsø	Rinds/NE	Male	1898	1979
2091 Sjelle	Framlev/CE	Female	1896	1980
2092 Skørring	Framlev/CE	Male	1898	1989
2097 Framlev	Framlev/CE	Male	1905	1976
2512 Sønder Nissum ¹	Ulfborg/CW	Male	1896	1984
2513 Staby	Ulfborg/CW	Female	1910	1975
2514 Madum	Ulfborg/CW	Male	1910	1975
2591 Varde	Vester Horne/S	Male	1905	1974
2592 Janderup	Vester Horne/S	Male	1906	1975
2599 Henne	Vester Horne/S	Male	1902	1975

The informants will be referred to by their parish numbers below. As can be seen, these recordings were carried out between 1974–1994; generally, the newest possible recordings were used, as they were of the highest quality. The informants were born between 1889–1913, and

¹ The recording from 2512 is not a sociolinguistic interview, but a monologue.

were between 65–94 years old at the time of recording.² As it can also be seen, there is a somewhat skewed gender distribution among the informants, with no female representatives from Børglum and Vester Horne, while two of the three informants from Rinds are female. It will be discussed in Sections 4 and 5 how this might affect the results. For clarity and brevity, in the following sections the hundreds will be referred to by their location in Jutland: Børglum – North; Hassing – North West; Rinds – North East; Framlev – Central East; Ulfborg – Central West; Vester Horne – Southern. These correspond to Jutland's major dialect areas as distinguished by Sørensen (1991).³

3.2. Included tokens

For each recording, the first 20 instances of simple /t/ onsets were measured and coded, giving a total of 360 tokens. What is meant by 'simple onset' is that initial consonant clusters with /t/ onset were excluded in order to keep analytical problems to a minimum (cf. Foulkes et al. 2011: 63). Danish phonology allows initial /tr/ and /tj/ clusters (Basbøll 2005: 206), /r/ phonetically being a uvular approximant [ʁ] in onset position in Standard Danish (Grønnum 2005: 158). According to Grønnum (ibid: 323), Danish also allows clusters of /st str stj/, but /t/ is unaspirated in this position; Basbøll (2005: 206) considers these to be /sd sdr sdj/ phonologically. The /tr/ clusters are excluded because affrication is realized differently in the context of an approximant than in the context of vowels, and because measuring the onset of voicing is less straightforward for approximants than for vowels. A further complication with measuring /tr/ is that /r/ is traditionally realized as a retroflex fricative or tap in Northern Jutlandic dialects (Nielsen 1984: 152; Jensen 1902: 95), including in /tr/ clusters (Nielsen 1984: 156). The /tj/ clusters are excluded because they are typically realized as [tɕ], and the cluster is thus expected to be affricated for all speakers, albeit at an alveolopalatal place of articulation (Grønnum 2005: 148).

² Unfortunately, the year of birth of the speaker from 1255 is unknown.

³ There are actually two major dialect areas in Southern Jutland, but only the northernmost one was included here, as dry /t/ is typically described as a Northern Jutlandic feature. However, further studies of the pronunciation of /t/ in Jutlandic dialects should include all major dialect areas.

Likewise, all instances of /t/ in coda position were excluded, as /t/ is typically not aspirated in this position in Danish (Grønnum 2005: 134), although Nielsen (1984: 150) claims that it is often aspirated in coda position in the Vendsyssel dialect of Northern Jutland. Even when it is released, however, it is challenging to measure the duration of VOT when no vowel follows. A few instances of voiced /t/ were found during rapid speech, and a few of these were even affricated; these were excluded as well.

3.3. Measurement

Using the software Praat (Boersma, Weenink 2016), each of the tokens were coded for their phonetic environment, VOT, and degree of affrication, as elaborated below:

Environment. Each of the tokens were coded for the backness, height, and roundedness of the following vowel. While Danish actually distinguishes up to seven degrees of vowel height (Grønnum 2000), only four were distinguished when coding the tokens;

VOT. The duration of VOT was coded for each of the tokens. Following Foulkes et al. (2011: 63), measurements started at the point of the stop release, or at the point of the final stop release if multiple were visible in the spectrogram (cf. Cho, Ladefoged 1999: 215). Following Cho and Ladefoged (ibid.), the onset of voicing was identified at the first complete vibration of the vocal folds whenever possible. However, in the few cases where the waveform was not sufficiently clear to use this method, the onset of voicing was identified at the onset of striations in the second formant of the following vowel, following Klatt (1975);

Degree of affrication. Each of the tokens were coded on a 4-level scale for degree of affrication. The levels are defined as follows:

1 Good exemplars of dry /t/ – there is no affrication following the stop release, and the aspiration following the stop release is not auditorily noisy. This form often has a dental place of articulation. Acoustically, it is defined by not having irregular noise in its burst, but typically having visible formants prior to the onset of voicing;

2 Low-pitched noisy aspiration – there is no affrication following the stop release, but the aspiration is somewhat noisy, though not in a

=====
 way that resembles alveolar affrication. Acoustically, it is defined by having some irregular noise in its burst, albeit not high-pitched, and often simultaneous with some degree of visible formants;

3 High-pitched noisy aspiration – there is no affrication following the stop release, but the aspiration is noisy, in a way that resembles affrication to some degree. Acoustically, it is defined by having high-pitched irregular noise in its burst, sometimes simultaneous with some degree of visible formants. Auditory inspection of these tokens reveal, however, that the burst does not consist of alveolar affrication proper, but of high-pitched ‘hissing’ aspiration resulting not from the tongue being in contact with the alveolar ridge, but with the tongue remaining in close proximity to it;

4 Good exemplars of affricated /t/ – there is alveolar affrication following the stop release. Acoustically, it is defined by having high-pitched irregular noise in its burst (typically higher than level 3 tokens), while auditory inspection typically clearly reveals that the high-pitched noise is a result of actual affrication. As described by Puggaard (2015, *forthc.*), even in good exemplars of affricated /t/, the frication proper is often followed by a shorter burst of aspiration; these were still coded as level 4.

These levels are reasonably clear-cut when acoustic and auditory inspections are combined, and when the audio quality is good. For some of the older recordings, however, the spectrograms are less clear due to inferior recording quality; in these cases, coding of these levels sometimes relies on auditory inspection to an extent that is not ideal. An intercoder reliability test showed that coding of levels 2–3 in particular was somewhat inconsistent when relying only on auditory inspection of the tokens. The 4-level scale has nevertheless been retained, as the majority of the tokens were of sufficient quality to be coded on both acoustic and auditory grounds.

4. Results

In this section, results will be presented of a number of statistical tests showing the association between frication level, VOT, dialect type, gender, phonetic environment, and individual speakers. Interest-

=====
 ing findings will be elaborated throughout. All statistical tests were done using software by the JASP Team (2016).

4.1. Frication level

A significant association was found between dialect type and frication level ($\chi^2(15) = 74.25, p < .001$), with a large effect size ($\phi_c = 0.262$); see Table 2.

Table 2. Contingency table showing the association between dialect type and frication level

Dialect type	Frication level				Total
	1	2	3	4	
CE	16	9	11	24	60
CW	7	10	19	24	60
N	36	11	9	4	60
NE	12	15	16	17	60
NW	12	21	17	10	60
S	10	8	14	28	60
Total	93	74	86	107	360

As can be seen from Table 2, good exemplars of dry /t/ (level 1) are much more prevalent among the Northern Jutlandic speakers than among speakers from other dialect areas (N=36,60 %). Likewise, good exemplars of affricated /t/ (level 4) are more prevalent among the Central (N=24,40 % for both groups) and Southern Jutlandic speakers (N=28,47 %) than among the other groups, and are rare among speakers of Northern Jutlandic (N=4,7 %). Dialect area is thus a good predictor for which frication level will be found in the speakers' pronunciation of /t/. However, a contingency table showing the association between the individual informants and frication level demonstrates that despite the above results, frication level is to some degree idiosyncratic; see Table 3, where the Informant column gives the parish number, dialect area, and gender of the individual speakers.

Table 3. Contingency table showing the association between individual informants and frication level

Informant	Frication level				Total
	1	2	3	4	
1251/N/M	9	5	5	1	20
1252/N/M	12	5	2	1	20
1255/N/M	15	1	2	2	20
1373/NW/F	4	7	7	2	20
1375/NW/M	6	9	3	2	20
1376/NW/M	2	5	7	6	20
1711/NE/F	2	3	7	8	20
1713/NE/F	1	7	5	7	20
1714/NE/M	9	5	4	2	20
2091/CE/F	3	0	4	13	20
2092/CE/M	11	6	2	1	20
2097/CE/M	2	3	5	10	20
2512/CW/M	2	5	7	6	20
2513/CW/F	1	0	6	13	20
2514/CW/M	4	5	6	5	20
2591/S/M	7	5	4	4	20
2592/S/M	3	1	5	11	20
2599/S/M	0	2	5	13	20
Total	93	74	86	107	360

This association is also significant ($\chi^2(51) = 156.9$, $p < .001$), with an even larger effect size ($\phi_c = 0.381$). As can be seen from Table 3, there is significant variation in pronunciation within the dialect areas. Within the Northern group, for example, 1255 almost exclusively uses dry /t/, while 1251 uses them in less than half of /t/ tokens; in the Central Eastern group, 2092 uses dry /t/ much more than the other informants within the group; in the Central Western group, 2513 uses affricated /t/s much more than the other informants; and in

the Southern group, 2591 uses dry /t/s much more and affricated /t/s much less than the other informants. Another finding from Table 3 is that /t/ is not restricted to one realization type for any informant; in fact, all variants are found at least once for most informants, and there are several clear cases of speakers using different realization types in free variation.

A significant association was also found between gender and frication level ($\chi^2(3) = 22.37$, $p < .001$) with a large effect size ($\phi_c = 0.249$); see Table 4.

Table 4. Contingency table showing the association between gender and frication level

Gender	Frication level				Total
	1	2	3	4	
F	11	17	29	43	100
M	82	57	57	64	260
Total	93	74	86	107	360

These results have to be taken with a grain of salt, considering that all of the informants from the Northern Group are male. If we look again at Table 3, however, at least some of the individual variation can be explained by the gender of the informants. There is a rough tendency for female speakers to use affricated /t/ more than male speakers from the same dialect area, and for male speakers to use dry /t/ more. This tendency can explain why 2513, a female informant, uses affricated /t/ much more than the other Central Western informants, and why 1714, a male informant, uses dry /t/ much more than the other North Eastern informants. It cannot, however, explain any of the idiosyncrasy among the Northern and Southern informants, where all informants are male.

In brief, while the results in Table 4 may be somewhat exaggerated by the fact that all of the informants from e.g. Northern Jutland are male, they still appear to have some merit, in that they can explain some of the idiosyncratic variation seen in Table 3.

Summing up, we can say that there is a significant association between the dialect area of a speaker and their realization of /t/. There is, however, significant individual variation among the informants, some of which can be explained by a tendency for male speakers to use dry /t/ more than female speakers, and likewise, a tendency for female speakers to use affricated /t/ more than male speakers.⁴

4.2. VOT

A significant association was found between frication level and VOT, with $F(3) = 54.86$, $p < .001$ and a large effect size ($\eta^2 = 0.316$); see Tables 5 and 6.

Table 5. ANOVA summary showing association between VOT and frication level

Factor	Sum of Squares	df	Mean Square	F	p	η^2
Frication	52575	3	17525.0	54.86	< .001	0.316
Residual	113723	356	319.4			

Note. Type III Sum of Squares

Table 6. Descriptives, VOT × Frication level

Frication	Mean VOT	SD	N
1	34.73	13.07	93
2	46.28	16.86	74
3	57.67	17.59	86
4	65.56	21.93	107

As can be seen from Table 6, there is a strong tendency for tokens with high frication levels to also have high VOTs, albeit with some overlap between the different frication levels.

⁴ This is not claimed to be a general tendency. The data behind Puggaard (2015, forthcoming) actually show a tendency for male speakers to have more affricated /t/s than female speakers among younger speakers of Standard Danish.

The level 1 tokens in particular have a strong tendency to be shorter than other levels; this is to be expected, as a longer release will typically lead to at least some degree of noisy aspiration. There is significantly more overlap in VOT between levels 3 and 4. This strong association appears to indicate that the associations between VOT and the various other factors would match the associations between frication level and the respective other factors. However, looking at the interaction between frication level and other factors reveals that the reality is not quite so simple.

As can be seen from Table 7, there are significant associations between VOT and both frication level ($F(3) = 44.45$, $p < .001$) and dialect type ($F(5) = 14.45$, $p < .001$), both with reasonably high effect sizes ($\eta^2 = 0.228$ and 0.123 , respectively). A significant association is also found between VOT and the interaction of Frication \times Dialect ($F(15) = 2.91$, $p < .001$), though only with a medium-sized effect ($\eta^2 = 0.075$). A closer look at Table 8 reveals an intriguing interaction between the three variables:

Table 7. ANOVA summary showing association between VOT, frication level, and dialect type

Factor	Sum of Squares	df	Mean Square	F	p	η^2
Frication	31672	3	10557.4	44.445	< .001	0.228
Dialect	17158	5	3431.5	14.446	< .001	0.123
Frication \times Dialect	10358	15	690.5	2.907	< .001	0.075
Residual	79813	336	237.5			

Note. Type III Sum of Squares

Table 8. Descriptives, VOT \times Frication level \times Dialect type

Dialect	Frication	Mean	SD	N
CE	1	39.38	12.764	16
	2	59.44	20.983	9
	3	68.18	12.898	11

	4	76.25	13.693	24
	Total	62.42	20.78	60
CW	1	40.71	12.051	7
	2	48.50	12.259	10
	3	56.84	11.692	19
	4	65.21	12.552	24
	Total	56.92	14.56	60
N	1	29.03	11.639	36
	2	52.27	10.808	11
	3	66.67	23.049	9
	4	48.75	7.500	4
	Total	40.25	19.75	60
NE	1	44.58	14.687	12
	2	49.67	15.864	15
	3	63.13	14.818	16
	4	87.06	22.504	17
	Total	62.83	23.96	60
NW	1	31.25	9.077	12
	2	37.38	15.781	21
	3	54.12	22.096	17
	4	60.00	18.105	10
	Total	44.67	20.08	60
S	1	36.00	11.972	10
	2	37.50	15.811	8
	3	42.86	9.139	14
	4	48.04	20.337	28
	Total	43.42	16.84	60

Given the strong association between VOT and frication level and the results presented in the previous section, one would expect speakers

of Northern Jutlandic to have very low average VOTs, and speakers of Southern Jutlandic to have very high average VOTs. This expectation does not match the results: as expected, speakers of Northern Jutlandic have low average VOTs, but speakers of Southern Jutlandic also do, while the higher average VOTs belong to speakers of Eastern dialects. It is the case within all dialect groups that a higher VOT correlates with a higher frication level⁵, but the VOT values associated with the different frication levels vary a lot across dialects.

For speakers of Northern Jutlandic, level 1 frication correlates with a very low average VOT of 29 ms, while level 2 frication correlates with a much higher average VOT of 52 ms. Level 3 affrication correlates with a yet higher VOT of 67 ms, but this correlation is much less stable, with a high degree of deviation. There are too few tokens with level 4 frication to conclude anything on the basis of them. In brief, most tokens are short and have no noisy aspiration, and when they have somewhat noisy aspiration, they tend to be much longer.

For speakers of North-western Jutlandic, levels 1 and 2 both correlate with a low average VOT (31 ms and 37 ms). Levels 3 and 4 then correlate with higher average VOT values of 54 ms and 60 ms respectively. In this dialect, short tokens can and often do have noisy aspiration, while high-pitched noisy aspiration and frication tend to occur on longer tokens.

For speakers of North-eastern Jutlandic, levels 1 and 2 both correlate with semi-low average VOT values of 45 ms and 50 ms, respectively. Level 3 correlates with a high VOT of 63 ms, and level 4 correlates with a very high VOT of 87 ms. The same general pattern is found as in North-western Jutlandic, but with higher average VOTs all around, and with a stronger correlation between affrication proper and very long tokens; possibly because two-thirds of the North-eastern Jutlandic informants are female.

For speakers of Central Western Jutlandic, there are evenly spaced average jumps in VOT between the different frication levels, with level 1 lasting 41 ms and level 4 65 ms. There is thus a very strong

⁵ With the exception of the N group, where level 4 has a strikingly low mean VOT. There are, however, so few examples of level 4 in the N group that this is not considered significant.

=====

correlation between VOT and frication level in this dialect, with most tokens being of the long and noisy or affricated type.

For speakers of Central Eastern Jutlandic, level 1 frication correlates with a low average VOT of 40 ms, while levels 2–4 frication correlates with evenly spaced high average VOTs of 59 ms to 76 ms. In this dialect, short tokens with no noisy aspiration are relatively frequent, but most frequent are long tokens with affrication proper or high-pitched noisy aspiration.

For speakers of Southern Jutlandic, levels 1 and 2 both correlate with short average VOTs of 36 ms and 38 ms respectively, i.e. with no relevant difference. Level 3 correlates with a slightly longer average VOT of 43 ms, and level 4 with an average VOT of 48 ms. There is thus a very short gap in average VOT from level 1 to level 4, and the high deviation of VOT in level 4 tokens shows that even affricated tokens are not necessarily long in this dialect.

It is worth noting that the average VOT values for each dialect area fall well below numbers reported by Mortensen and Tøndering (2013) for spontaneous Standard Danish. They report an average VOT between 81.6–88.7 ms for simple onset /t/ depending on the height of the following vowel, while every single speaker measured for this paper has an average VOT of /t/ below 80 ms. This is a further indication that pronunciation of /t/ varies significantly from Standard Danish not just in Northern Jutlandic, but in all Jutlandic dialects measured for this paper.⁶

It should of course be noted that the sample size is rather small, and that the average VOT values might look different if based on a larger sample size. The patterns discussed above, however, fall in line with expectations: it makes good sense that noiseless aspiration is replaced by noisy aspiration or affrication if prolonged. Following this, it also makes good sense that in Southern Jutlandic, where the affricated realization is most frequent, it does not have to accompany an exceptionally long token – and that in Northern Jutlandic, where noiseless aspirated realization is most frequent, even slightly noisy aspiration would be a result of a comparatively very long token.

⁶ Another possible explanation is that VOT of /t/ has generally increased in Danish.

As with frication type, an ANOVA testing the association between VOT, frication, and the individual informants found that much of the variance in VOT can be explained with idiosyncratic differences in pronunciation ($F(17) = 6.267$, $p < .001$) with a high effect size ($\eta^2 = 0.223$); see Table 9. It is also obvious from Table 10 that there is no linear relationship between an individual informant's average VOT and their dialect type. There is, however, no significant association between VOT and the interaction between Informant \times Frication ($F(48) = 1.286$, $p = .11$), indicating that while individual speech habit is a good explanation of variance in VOT, it cannot explain the areal associations between VOT and frication level discussed above.

Table 9. ANOVA summary showing association between VOT, frication level, and individual informant

Factor	Sum of Squares	df	Mean Square	F	p	η^2
Informant	21447	17	1261.6	6.267	< .001	0.223
Frication	3877	3	1292.5	6.420	< .001	0.040
Informant \times Frication	12428	48	258.9	1.286	0.110	0.129
Residual	58582	291	201.3			

Note. Type III Sum of Squares

Table 10. Descriptives, VOT \times Individual informant

Informant	Mean	SD	N
1251/N/M	54.25	21.292	20
1252/N/M	34.25	16.880	20
1255/N/M	32.25	12.719	20
1373/NW/F	40.75	17.568	20
1375/NW/M	32.75	14.643	20
1376/NW/M	60.50	17.313	20
1711/NE/F	72.75	27.790	20

1713/NE/F	57.00	21.969	20
1714/NE/M	58.75	19.254	20
2091/CE/F	63.75	14.679	20
2092/CE/M	45.25	14.643	20
2097/CE/M	78.25	18.301	20
2512/CW/M	60.50	11.227	20
2513/CW/F	61.50	9.191	20
2514/CW/M	48.75	18.487	20
2591/S/M	42.50	14.734	20
2592/S/M	50.25	22.093	20
2599/S/M	37.50	9.389	20

While a significant association was also found between gender and VOT ($F(1) = 17.10$, $p < .001$), it has a somewhat poor effect size ($\eta^2 = 0.046$); see Table 11. While it is clear from Table 12 that female informants have higher average VOTs than men, it is also clear from Table 10 that the female informants do not have consistently higher VOTs than the male informants.

Table 11. ANOVA summary showing association between VOT and gender

Factors	Sum of Squares	df	Mean Square	F	p	η^2
Gender	7582	1	7582.2	17.10	< .001	0.046
Residual	158715	358	443.3			

Note. Type III Sum of Squares

Table 12. Descriptives, VOT \times Gender

Gender	Mean	SD	N
F	59.15	21.67	100
M	48.90	20.81	260

Summing up, a significant association was found between frication level and VOT. An interesting interplay was also found between frication level, VOT, and dialect area. The results do not show a continuum going from low VOT in Northern Jutland to high VOT in Southern Jutland. Rather, there was a continuum of interplay between VOT and frication levels, so that in Northern Jutland, even low levels of noisy aspiration were associated with high VOTs, while in Southern Jutland, even affrication proper was not associated with particularly high VOTs. This pattern cannot be explained with reference to idiosyncratic variation, but is clearly an effect of regional variation. A tendency was also found for female speakers to have longer VOTs than male speakers.

4.3. Effect of phonetic environment

As mentioned in Section 3.2., the data consists of the 20 first usable /t/ tokens of each recording. A result of this is that the following vowels are not evenly distributed, since they do not appear with /t/ equally frequently. This means that there is a vast majority of front vowels; a vast majority of unrounded vowels; and a vast majority of close and particularly close-mid vowels. The most frequent use of /t/ is, incidentally, as part of the function word /te/ ‘to’. No significant association was found between backness or roundedness and VOT or frication type. Associations were found between vowel height and frication type. High vowels were found to be more likely to occur with levels 3–4 frication, which makes perfect physiological sense, and high vowels also correlated with higher VOTs, which was also found by Mortensen and Tøndering (2013). None of these effects appear to be regionally motivated, therefore they will not be dealt with further in this paper.

5. Discussion

The dispersion of dry /t/ to some extent throughout Jutland is a clear indication that /t/ realization differs from Standard Danish in traditional Jutlandic dialects. Another such indication is that the average VOT of the informants differed dramatically from the measurements

=====

found by Mortensen and Tøndering (2013) for Standard Danish. This was particularly true for the Northern Jutlandic speakers, whose average VOTs for /t/ were closer to what Mortensen and Tøndering (ibid: 51) measured for /d/ in Standard Danish, but was ultimately true for every single speaker in the sample. Some of this variation can be explained by different delimitation techniques: Mortensen and Tøndering follow Klatt (1975) and Fischer-Jørgensen and Hutters (1981) in measuring the end of VOT at the start of higher vowel formants, instead of at the first complete vocal fold vibration, as done in this paper. They also limited themselves to stressed syllables. Both of these choices result in longer VOT measurements, but not nearly long enough to fully explain the difference in the results. A clear pattern such as the one found for affrication was not found for VOT; the average VOT for Southern Jutlandic speakers was almost as short as it was for Northern Jutlandic speakers.

While no systematic connection between dialect area and VOT was found, there was a systematic connection between dialect area and the interplay between VOT and /t/ affrication. In Northern Jutland, dry /t/s were short and regular, while more noisy /t/s were significantly longer on average. In Southern Jutland, even fully affricated /t/s were often comparatively short. Since /t/ realized with noisy aspiration or affrication is rather marked in Northern Jutlandic dialects, it tends to occur with marked (i.e., long) tokens; since it is less marked in Southern Jutlandic, it has less of a tendency to occur with marked tokens. These were not clearly delimited features, but rather ends of a continuum.

When selecting recordings to use for this study, the first priority was to get reasonable quality recordings of speakers from roughly the same area. Gender was considered a less important factor, which resulted in a skewed gender distribution. The results, however, show that female speakers have a higher tendency to produce /t/ with noisy aspiration or affrication, and that they have higher VOTs on average. The results would certainly have been clearer if the gender distribution had been equal, or at least similar for all the dialect areas.

Generally, a larger sample would have resulted in clearer results. There were considerable individual differences within the dialect areas; a problem which would not have been solved, but only possibly

=====

exacerbated by including more tokens per speaker. The problem could potentially be solved by including more speakers per dialect area, which might level out some of the individual differences and give a clearer overall picture. Such a study could be implemented, but one would have to sample wider within the major dialect areas, as many of the hundreds (see Section 3.1.) cannot be expected to have more than three good quality recordings.

There are other measurable factors that might provide insights into the acoustics and dispersion of the different /t/ variants, such as speech rate, intensity, and centre of gravity. While speech rate of the informants could certainly be measured, the somewhat unstable circumstances of the recordings would make intensity measurements unreliable. Measuring centre of gravity is a reliable way of measuring degree of frication, and less prone to human error than the acoustic judgments done for this paper (e.g. Boersma, Hamann 2008), but many of the recordings of the sample are of insufficient quality to use this method. Particularly for the /t/ tokens without noisy aspiration, the background noise of the recordings might be measured instead of the actual aspiration.

The continual nature of the dispersion of the different variants means that it is poorly suited to be represented in a traditional isogloss. A more suitable visual representation of the dispersion would be a diffusion model such as the ones presented in Prokić and Cysouw (2013). Making such a model would demand a much larger sample, but the project should certainly not be abandoned for that reason. There is, after all, a huge amount of natural data available in the Peter Skautrup corpus, and a huge amount of work that has yet to be done with it.

Conclusions

As expected, the results show that the variant known as dry /t/ is not exclusive to Northern Jutlandic dialects, but spreads to some extent through all the traditional Jutlandic dialects. A clear pattern emerged of dry /t/ being more frequent in the Northern regions of Jutland, and affricated /t/ being more frequent in Central and Southern

regions of Jutland: the further north, the less affricated /t/. The current sample was unable to show a significant difference between Eastern and Western Jutland, but such a difference should not be rejected yet.

Acknowledgments

I would like to thank Anna Jespersen for her helpful comments on and guidance for a previous version of this paper, as well as the researchers at the Peter Skautrup Centre for Jutlandic Dialect Research for providing the data and sharing their knowledge, and Mads Lundegaard for his help in analyzing the recordings. I would also like to thank the two anonymous reviewers and the participants at the 4th CRIPAP conference in Rīga for their helpful comments.

References

- Andersen 1981** – Andersen, Torben Arboe. Dialektbånd og databehandling. *Ord & Sag*, 1, 1981, 11–18. Available online: http://jysk.au.dk/fileadmin/www.jysk.au.dk/publikationer/centrets_publicationer/ord_sag_1_-_25/ordsag1.pdf [accessed on 29.04.2018].
- Basbøll 2005** – Basbøll, Hans. *The Phonology of Danish*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005.
- Boersma, Hamann 2008** – Boersma, Paul; Hamann, Silke. The evolution of auditory dispersion in bidirectional constraint grammars. *Phonology*, 25, 2, 2008, 217–270.
- Boersma, Weenink 2016** – Boersma, Paul; Weenink, David. *Praat: Doing Phonetics by Computer*, version 6.0.21. Available online: <http://www.fon.hum.uva.nl/praat> [accessed on 29.04.2018].
- Bounds et al. 2011** – Bounds, Paulina; Palosaari, Naomi; Kretzschmar Jr., William A. Issues in using legacy data. *Sociophonetics. A Student's Guide*. Eds.: Di Paolo, Marianna; Yaeger-Dror, Malcah. London, New York: Routledge, 2011, 46–57.
- Cho, Ladefoged 1999** – Cho, Taehong; Ladefoged, Peter. Variations and universals in VOT. Evidence from 18 languages. *Journal of Phonetics*, 27, 1999, 27–229.
- Espegaard 1996** – Espegaard, Arne. *Nogle nordjyske mål I. Sproghistorie og dialektgeografi*. Hjørring: Forlaget Vendsyssel, 1996.
- Fischer-Jørgensen, Hutter 1981** – Fischer-Jørgensen, Eli; Hutter, Birgit. Aspirated stop consonants before low vowels. A problem of delimitation.

- =====
- Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen*, 15, 1981, 77–102.
- Foulkes et al. 2011** – Foulkes, Paul; Docherty, Gerard; Jones, Mark J. Analyzing stops. In: Di Paolo, Marianna; Yaeger-Dror, Malcah (eds.). *Sociophonetics. A Student's Guide*. London, New York: Routledge, 2011, 58–71.
- Grønnum 2000** – Grønnum, Nina. Illustrations of the IPA. Danish. *Journal of the International Phonetic Association*, 28, 2000, 99–105.
- Grønnum 2005** – Grønnum, Nina. *Fonetik og Fonologi. Almen og Dansk*, 3rd edition. Copenhagen: Akademisk Forlag, 2005.
- Hansen 1991** – Hansen, Erik. Den danske rigssprogsnorm. *Nydanske Studier & Almen Kommunikationsteori*, 12, 1991, 65–82. Available online: <http://www.nys.dk/article/viewFile/16036/13878> [accessed on 29.04.2018].
- Hansen 2008** – Hansen, Inger Schoonderbek. Jysk Ordbog. Rapport fra en digital ordbog. *Nordiska Studier i Lexikografi*, 9, 2008, 209–218. Available online: <https://tidsskrift.dk/nsil/article/view/19159/16792> [accessed on 29.04.2018].
- Hay, Foulkes 2016** – Hay, Jennifer; Foulkes, Paul. The evolution of medial /t/ over real and remembered time. *Language*, 92, 2, 2016, 298–330.
- JASP Team 2016** – JASP Team. *JASP. A Fresh Way to Do Statistics*, version 0.8.0.1. Available online: <https://jasp-stats.org> [accessed on 29.04.2018].
- Jensen 1902** – Jensen, J. M. *Et Vendelbomåls Lyd- og Formlære*. Copenhagen: H. H. Thieles Bogtrykkeri, 1902.
- Klatt 1975** – Klatt, Dennis H. Voice onset time, frication, and aspiration in word-initial consonant clusters. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 18, 1975, 686–706.
- Kristiansen 1990** – Kristiansen, Tore. *Udtalenormering i Skolen. Skitse af en Ideologisk Bastion*. Copenhagen: Gyldendal, 1990.
- Kristiansen 1998** – Kristiansen, Tore. The role of the standard ideology in the disappearance of the traditional Danish dialects. *Folia Linguistica*, 32, 1/2, 1998, 115–129.
- Kristiansen 2003a** – Kristiansen, Tore. Language attitudes and language politics in Denmark. *International Journal of the Sociology of Language*, 159, 2003, 57–71.
- Kristiansen 2003b** – Kristiansen, Tore. Danish. In: Deumart, Ana; Vandenburg, Wim (eds.). *Germanic Standardizations. Past to Present*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2003, 69–91.
- Mortensen, Tøndering 2013** – Mortensen, Johannes; Tøndering, John. The effect of vowel height on Voice Onset Time in stop consonants in CV sequences in spontaneous Danish. In: Eklund, Robert (ed.). *Proceedings*

- of *Fonetik 2013. The XXVIth Annual Phonetics Meeting 12–13 June 2013*. Linköping: Linköping University, 2013, 49–52. Available online: https://liu.se/ikk/fonetik2013/proceedings/1.466786/Mortensen_Tondering_Fonetik2013.pdf [accessed on 29.04.2018].
- Nielsen 1959** – Nielsen, Niels Åge. *De Jyske Dialekter*. Copenhagen: Gyldendal, 1959.
- Nielsen 1984** – Nielsen, Bent Jul. *Bidrag til Vendelbomålets Fonologi. Del I: Dialekten i Tornby*. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1984.
- Pedersen 2003** – Pedersen, Inge Lise. Traditional dialects of Danish and the de-dialectization 1900–2000. *International Journal of the Sociology of Language*, 159, 2003, 9–28.
- Petersen 2009a** – Petersen, Niels Reinholt. Aspirater. In: *Den Store Danske*. Copenhagen: Gyldendal, 2009. Available online: http://denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Sprog/Fonologi/aspirater [accessed on 29.04.2018].
- Petersen 2009b** – Petersen, Niels Reinholt. Affrikater. In: *Den Store Danske*. Copenhagen: Gyldendal, 2009. Available online: http://denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Sprog/Fonologi/affrikater [accessed on 29.04.2018].
- Prokić, Cysouw 2013** – Prokić, Jelena; Cysouw, Michael. Combining regular sound correspondences and geographic spread. *Language Dynamics and Change*, 3, 2013, 147–168.
- Puggaard 2015** – Puggaard, Rasmus. How do Danish L2 learners produce the distinction between *tai-cai-zai*? Presented at *International Symposium on Chinese Theoretical and Applied Linguistics*, December 10–12, 2015, Newcastle University.
- Puggaard forthc.** – Puggaard, Rasmus. The productive acquisition of dental obstruents by Danish learners of Chinese. Newcastle-upon-Tyne. Eds.: Chen Dongyan; Guo Yanyu. Cambridge Scholars Publishing. Forthcoming.
- Rasmussen 2002** – Rasmussen, Ove. Jysk Ordbog. En 70-årig med fremtid i. *Ord & Sag*, 22, 2002, 4–15. Available online: http://jysk.au.dk/fileadmin/www.jysk.au.dk/publikationer/centrets_publicationer/ord_sag_1_-_25/ordsag22.pdf [accessed on 29.04.2018].
- Sørensen 1991** – Sørensen, Viggo (ed.). De jyske hoveddialekter. *Ord & Sag*, 11, 1991, 52. Available online: http://jysk.au.dk/fileadmin/www.jysk.au.dk/publikationer/centrets_publicationer/ord_sag_1_-_25/ordsag11.pdf [accessed on 29.04.2018].
- Trudgill 1972** – Trudgill, Peter. Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich. *Language in Society*, 1, 2, 1972, 179–195.



HRONIKA / CHRONICLE

DAUDZPUSĪGĀ VALODNIEKA JĀŅA ZĒVERA
150. GADSKĀRTU GODINOTCelebrating the 150th Anniversary
of the Versatile Linguist Jānis Sehwers

2018. gads ir jubilejas gads ne tikai Latvijas valstij. Šajā gadā divas nozīmīgas jubilejas atzīmējamas arī pieminot latviešu pedagogu, šaha teorētiķi un valodnieku – ģermānistu un seno tekstu pētnieku – Jāni Zēveru. Viena no šīm jubilejām ir viņa 150. dzimšanas diena, bet otra – 100 gadi kopš viņa disertācijas „Die deutschen Lehnwörter im Lettischen” („Vācu aizguvumi latviešu valodā”) aizstāvēšanas un publicēšanas Cīrihē.

Godinot izcilo valodnieku, šā gada 2. februārī Latvijas Zinātņu akadēmijā notika viņam veltīta konference „Jānis Zēvers / Johann Sehwers – 150”. To rīkoja Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Ģermānistikas un Slāvistikas nodaļas un Ventpils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultāte.

Kopumā 11 ziņojumos tika skartas teju visas Jāņa Zēvera zinātnisko interešu jomas. Atklāšanas ievadvārdus teica Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents Ojārs Spārītis, ievadot klausītājus iepriekšējo gadsimtu Latvijas kultūras telpā, kurā saskārusās un mijiedarbojušās vācu un latviešu valoda un kultūra. Pirmie trīs referāti bija veltīti Jāņa Zēvera personībai un viņa zinātniskajai un pedagoģiskajai darbībai. **Renāte Siliņa-Piņķe** iepazīstināja klausītājus ar Jāņa Zēvera biogrāfiju – ar viņa saknēm Vecpiebalgas pusē, izglītību un darba dzīvi, ar īpašo interesi par šahu un zinātnisko darbību, kas pārsvarā noritējusi no darba brīvajā laikā. **Alīda Zigmunde** referēja par Jāņa Zēvera pedagoģisko darbību, kas noritējusi gan mūsdienu Igaunijas, gan Krievijas teritorijā – Kundā un Arhangeļskā, gan, kopš 1918. gada,

cieši saistīta ar Jelgavu un dažādām tās izglītības iestādēm. **Igors Koškins** pievērsās Jāņa Zēvera galvenajai zinātniskajai tēmai, kam veltītas arī abas viņa monogrāfijas, – aizgūtās leksikas pētīšanai. Šī tēma turpinājās arī nākamajos četros referātos. **Juris Baldunčiks** referēja par avotu daudzveidības nozīmi ģermānismu pētniecībā latviešu valodā, galveno uzmanību pievēršot 19. un 20. gadsimta sākuma periodikai un nozaru literatūrai kā ģermānismu izpētes svarīgam papildinājumam. **Agnese Dubova** aktualizēja problēmu par leksisko aizguvumu terminiem, norādot, ka mūsdienās Latvijā vēl joprojām tiek lietota aizgūtās leksikas terminoloģija no 20. gadsimta otrās puses, un, aplūkojot dažus mūsdienu leksisko aizguvumu terminoloģijas jautājumus no starptautiskās pētniecības viedokļa, aicināja kolēģus uz diskusiju. **Māris Baltiņš** referēja par terminoloģiskajiem aizguvumiem no vācu valodas, to vēsturi un tagadni. Atgādinot par vācu valodas ietekmi uz latviešu terminradi un tās sekām mūsdienās, autors atgādināja nepieciešamību analizēt terminrades paņēmienus, kas radušies vācu valodas ietekmē. Savukārt **Egita Proveja** stāstīja par aizguvumu tematiku 18. gadsimta latviešu pavārgrāmatās.

Pēcpusdienas sēde sākās ar igauņu kolēģes **Annes Aroides** (*Anne Arold*) stāstījumu par vācbaltu vārdnīcas avotiem, kas bija dzīvs ieskats Tartu universitātē topošās vārdnīcas digitālajās aizkulisēs. Turpinājumā **Dzintra Lele-Rozentāle** pievērsās aizguvumiem 17. un 18. gadsimta Vidzemes lauksaimniecības rokasgrāmatās, secinot, ka katrā no tām vērojamas valodu kontaktu izpausmes, kas liecina par Baltijas vācu valodas reģionālo raksturu un publikāciju autoru individuālo pieeju šo reģionālismu integrācijā tekstā. **Rēta Bendere** (*Reet Bender*) ar **Oto Piranga** (*Otto Pirang*) Baltijas vietu kvarteta spēles (1947/1951) palīdzību iepazīstināja klausītājus ar Baltijas vācu valodu kā mnemotopu (fr. *les lieux de mémoire*) – 60 spēļu kārtis attēlo dažādas tematiski grupētas atmiņas, kas veido simbiozi starp valodas un kultūras vēsturi un vienlaikus ir Baltijas vācu valodas piemineklis. Konferenci noslēdza **Žanna Bormane**, referējot par vācu un krievu frazeoloģismu kontrastīvajiem pētījumiem.

Renāte Siliņa-Piņķe

**VALODNIEKI TIEKAS AKADĒMIKA JĀŅA
ENDZELĪNA DZIMŠANAS DIENAS ATCERES
IKGADĒJĀ KONFERENCĒ**

**Linguists Meet at the Annual Academician
Jānis Endzelīns Anniversary Conference**

Kā ierasts, ik gadu februārī norisinās Jāņa Endzelīna dzimšanas dienas atcerei veltītā konference. Izņēmums nebija arī šis gads – 2018. gada 22. un 23. februārī Latvijas Zinātņu akadēmijā jau tradicionāli notika LU Latviešu valodas institūta rīkotā J. Endzelīna 145. dzimšanas dienas atceres konference „Valoda daudzveidībā”. Kopumā konferencē tika pieteikti 33 referāti, piedaloties 36 zinātniekiem gan no Latvijas, gan citām Eiropas valstīm – Čehijas, Igaunijas, Lietuvas, Polijas, Ukrainas.

Konferencē tika pievērsta uzmanība dažādiem aktuāliem valodniecības jautājumiem, kas nozīmīgi gan Latvijas, gan ārzemju valodniecībā. Par terminoloģijas aktualitātēm referēja, piemēram, Valsts valodas centra vadītājs **Māris Baltiņš** (*Prof. Jāņa Endzelīna pieeja terminrades procesam atbilstoši RLB Valodniecības nodaļas sēžu protokolliem (1933–1942)*), Šauļu Universitātes docente **Regīna Kvašīte** (*Regyna Kvašytė*) (*Etnonīmi latviešu un lietuviešu valodniecības terminoloģijā*), Lietuviešu valodas institūta pētniece **Asta Mitkevičiene** (*Asta Mitkevičienė*) (*Nuo termino prie sąvokos: tekstynu paremtas termino sąvoka tyrimas*).

Konferencē uzmanība tika veltīta arī aktuālajiem dialektoloģijas jautājumiem, par ko referēja visai liels skaits zinātnieku gan no Latvijas, gan ārzemēm: LU Latviešu valodas institūta pētnieces **Anna Stafecka** (*Par dažiem fonētisko un morfoloģisko parādību areāliem „Latviešu valodas dialektu atlantā”*), **Liene Markus-Narvila** (*Leksikas noturīgums Rucavas izloksnē 21. gadsimtā*), LU Matemātikas un informātikas institūta pētniece **Daira Vēvere** (*Garumu saīsinājumi un ar tiem saistītie fonētiskie pārveidojumi dziļajās tāmnieku*

izloksnēs), Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta pētniece **Ieva Ozola** (*Tagadnes pašvie divdabji Lejaskurzemes izloksnēs 21. gadsimtā*), Polijas Zinātņu akadēmijas Slāvistikas institūta pētnieces **Malgožata Ostruvka** (*Małgorzata Ostrówka*) un **Eva Gołahovska** (*Ewa Gołachowska*) (*Варианты польского языка в Ламбуу*), Čehijas Zinātņu akadēmijas Slāvistikas institūta pētnieks **Miroslavs Jankovjaks** (*Mirosław Jankowiak*) (*The Vocabulary of the Belarusian Dialects as an example of the Language Contacts on the Baltic-Slavic Border*), Lietuviešu valodas institūta pētnieces **Laura Geržotaite** (*Laura Geržotaitė*) (*Antano Baranausko tarmių skirstymo rekonstrukcija: du nauji šaltiniai*) un **Daiva Kardelīte-Grinevičiene** (*Daiva Kardelytė-Grinevičienė*) (*Standartvaloda un dialekti: skolēnu valodas nostādnes*).

Vārd darināšanas jautājumi tika skarti LU Latviešu valodas institūta pētnieces **Annas Vulānes** (*Priekšvārda deminutīvi ar piedēkli -uk-, -ēn-*) un Šauļu Universitātes docentes **Jolantas Vaskelienes** (*Jolanta Vaskelienė*) referātā (*Dēl darinių su baigmeniu -eivis, -ė*).

Daļā referātu tika aplūkoti ar etimoloģiju saistīti jautājumi, analizējot gan vispārīgus metodoloģijas jautājumus, gan konkrētu vārdu etimoloģiju. Šai valodniecības jomai uzmanību veltīja, piemēram, Ukrainas Nacionālās Zinātņu akadēmijas A. Potebņas Valodniecības institūta pētnieks **Ihors Burkovskis** (*Ihor Burkovskiy*) (*Über eine wichtige nichttraditionelle Methodologie der etymologischen Forschung (Grundsätze von Oehl und Melnytschuk)*), Rīgas Tehniskās universitātes docents **Jurijs Hramovs** (*Есть ли связь между русск. перепел, лтш. paipala и русск. бабочка (к этимологии некоторых названий перепела в индоевропейских языках?)*), LU Latviešu valodas institūta pētnieks **Agris Timuška** (*Kādas indoairāņu dievības ieroča nosaukuma analogi ģeolingvistiskā skatījumā*), Tartu Universitātes Narvas koledžas lektors **Silārds Tibors Tots** (*Szilárd Tibor Tóth*) (*Zu den ungarisch-lettischen Lehnbeziehungen: über die Varianten des lett. haiduks 'Heiduck; Bedienter, Söldner'*).

Ar onomastiku saistītas tēmas tika analizētas vairākos referātos, piemēram, LU Latviešu valodas institūta pētnieces **Antas Trumpas** (*Uzvārdu tēmas atspoguļojums 19. gs.–20. gs. sākuma latviešu presē*), Lietuviešu valodas institūta pētnieces **Almas Ragauskaites**

=====

(Alma Ragauskaitē) (*Dēl germaniškos kilmēs kēdainiečiū antroponimū XVII–XVIII a. Kēdainiū miesto istorijos šaltiniuose*), arī **Aigara Liepiņa** (*Dziļākas izpratnes iespējas vietvārdu pētniecībā*) referātā.

Valodas sociolingvistiskos un citus ekstralingvistiskos faktoros savos referātos analizēja Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes profesors **Jānis Sīlis** (*Bībeles tulkojumu valodas daudzveidības intralingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti*), Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas zinātniskā sekretāre **Astrīda Vucāne** (*Laulības tematiskās leksikas sociolingvistiskie aspekti padomju periodā*), LU Latviešu valodas institūta pētniece **Anitra Roze** (*Interneta forumu lietotājevārdi: motivācija*), Kauņas Tehnoloģiju institūta lektore **Kristīna Tamulevičūte** (*Kristina Tamulevičiūtė*) (*Two Schools Under One Roof: Intensity and Nature of Linguistic Segregation*), bet par allaž būtisko – valodas ekonomisko vērtību – runāja LU Latviešu valodas institūta pētniece, LU doktorante **Vija Požarnova** (*Valodas ekonomiskā vērtība*).

Savukārt Latvijas vienaudzes – valodnieces Tamāras Porītes – biogrāfijas lappuses aplūkoja LU Latviešu valodas institūta direktore **Ilga Jansone** (ar konferencē nolasīto referātu tēzēm ikviens interesents var iepazīties LU Latviešu valodas institūta mājaslapā: <http://www.lulavi.lv/konferences>).

Kā ik gadu, arī šogad notika jaunizdoto grāmatu atklāšanas pasākums, kas izvērtās visai plašs, jo tika atvērtas piecas grāmatas – žurnāla *Linguistica Lettica* (atb. red. Ilga Jansone) 25. sējums, kurā daļa rakstu aplūko jaunākās tendences fonētikā, bet otra daļa rakstu ir par dažādu tematiku. Kā ierasts te ievietota arī hronika un 2016. gadā izdoto valodniecības grāmatu saraksts (sagatavojusi Marita Silkāne). Vēl žurnālā iekļauta Dainas Nītiņas apcere par prof. Benitu Laumani, sveicot viņu ar 55 darba gadiem latviešu valodniecībā; arī piemiņas raksti Ojāram Bušam (28.04.1944–03.01.2017) un Ainaī Blinkenai (05.09.1929–22.11.2017), ko sagatavojusi Ilga Jansone.

Vēl konferences laikā tika atklāta Paula Baloža monogrāfija „Ne tikai Bērziņš, Kalniņš, Ozoliņš... Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija” (atb. red. Ojārs Bušs), kurā iekļauts pārskats par latviešu un salīdzināmo valodu

=====

personvārdu sistēmas attīstību un pētniecību; semantikas paralēles latviešu un kaimiņtautu priekšvārdos un semantikas paralēles latviešu un kaimiņtautu uzvārdos.

Kā svarīgs notikums latviešu dialektālajā leksikogrāfijā bija divu relatīvi pilna tipa vienas izloknes vārdnīcu atvēršana: Ilgas Jansones un Sarmītes Balodes „Kalnienas izloknes vārdnīcas” (recenzenti Ieva Ozola, Lembīts Vaba) abu sējumu atvēršana un Brigītas Bušmanes „Nīcas izloknes vārdnīcas (A–I)” (atb. red. Agris Timuška; recenzenti Juris Baldunčiks, Regīna Kvašīte, Vilma Šaudiņa) elektroniskās versijas prezentācija.

Prezentēts tika arī jaunākais „Latvijas vietvārdu vārdnīcas” sējums, kurā iekļauti vārdi ar *Saba-Sēža-*, ko sastādījušas Laimute Balode (**Saba-*, *Saušķu-*), Dzintra Hirša (*Saūta-*, *Sēža-*), iekļaujot tajā arī materiālus no Jāņa Endzelīna manuskripta (atb. red. Renāte Siliņa-Piņķe, Anta Trumba, Sanda Rapa; recenzenti Lembīts Vaba, Anna Vulāne).

Kā allaž konference pagāja pozitīvā un augstvērtīgu zinātnisku diskusiju gaisotnē, kas gadu no gada priecē gan konferences dalībniekus, gan klausītājus.

Liene Markus-Narvila

**CRiPaP KONFERENCEI –
PIRMĀ PUSAPAĻĀ JUBILEJA**
**CRiPaP Conference Celebrate
the First Milestone Anniversary**

2018. gada 17.–18. maijā konference *Mūsdienu fonētikas pētījumi: metodes, aspekti, problēmas* (*Contemporary Research in Phonetics and Phonology: Methods, Aspects and Problems* jeb vienkārši *CRiPaP*) nosvinēja savu pirmo pusapaļo jubileju: fonētiķi un fonologi no dažādām pasaules malām Rīgā tikās nu jau piekto reizi. Šīgada konference bija zīmīga ar līdz šim plašāko programmu: tajā tika prezentēti 23 referāti, un pirmo reizi tika organizēta arī stenda referātu sesija, kurā konferences dalībniekiem un viesiem bija iespēja iepazīties ar 13 pētījumiem. Šoreiz konferencē tika pārstāvētas 18 valstis – ASV, Austrālija, Baltkrievija, Beļģija, Bulgārija, Francija, Igaunija, Krievija, Latvija, Lielbritānija, Lietuva, Polija, Slovākija, Somija, Taivāna, Turcija, Ukraina un Vācija.

Konference sākās ar plenārsēdi, kuru tās daudzveidības – gan saturiskās, gan ģeogrāfiskās – dēļ patiesi var uzskatīt par pasākuma kvintesenci. Sēdi atklāja **Dzintras Bondas** (*Dzintra Bond*, Ohaio Universitāte, ASV), **Lindas Šokijas** (*Linda Shockey*, Rīdingas Universitāte, Lielbritānija) un **Daces Markus** (Liepājas Universitāte) referāts par skaņu un skanisku segmentu ilgumu Pirmā pasaules kara laika latviešu dziesmās un dzejā. **Lia Meistere** (*Lya Meister*) un **Einars Meisters** (*Einar Meister*) no Tallinas Tehnoloģiju universitātes pastāstīja par igauņu valodas patskaņu akustiskajām īpašībām latviešu runātāju izrunā. Plenārsēdi noslēdza **Gijoma Engeāra** (*Guillaume Enguehard*, Orleānas Universitāte) referāts par asociatīvajām līnijām autosegmentālajā fonoloģijā.

Nākamo sēdi, kas bija veltīta dažādiem prosodijas aspektiem, atklāja Leipcigas Universitātes doktoranta **Savio Megolhuto Mejāzes** (*Savio Megolhuto Meyase*) referāts par starppazīmju polaritāti tenidī

valodas toņu sistēmā. **Evalds Švageris** (*Evaldas Švageris*, Viļņas Universitāte) savā referātā pievērsās latviešu un lietuviešu zilbes akcentu akustiskajām īpašībām; tam sekoja **Žaunfu Čuna** (*Raung-fu Chung*, Dienvidtaivānas Zinātnes un tehnoloģiju universitāte) ieskats haku valodas intonācijas un toņu sistēmas mijiedarbības īpatnībās. Sēdi noslēdza Sv. Klimenta Ohridska Sofijas universitātes profesora **Vladimira Filipova** (*Vladimir Phillipov*) referāts par lektona jēdzienu intonācijas apraksta senieku tradīcijā.

Pirmās dienas mutvārdu prezentāciju daļa noslēdzās ar tematiski daudzveidīgu sēdi. Viena no apskatītajām jomām bija svešvalodu apguves jautājumi: Potsdamas Universitātes pētnieki **Stīvens Tobins** (*Stephen Tobin*) un **Adamantios Gafoss** (*Adamantios Gafos*) pastāstīja par fonētisko konvergenci spāņu–angļu un korejiešu–angļu bilingvu runā, savukārt **Agņeška Brila-Kruza** (*Agnieszka Bryła-Cruz*) un **Jolanta Špira-Kozlovska** (*Jolanta Szpyra-Kozłowska*) no Marijas Sklodovskas-Kirī Universitātes Ļubļinā pievērsās angļu valodai kā *lingua franca*, fokusējoties uz dažādu angļu valodas akcentu uztveri un vērtējumu. **Larisa Taranenko** no Igora Sikorska Kijevas Politehniskā institūta savā referātā atgriezās pie prosodijas un pastāstīja par angļu pasaku prosodisko struktūru runas enerģijas teorijas kontekstā. Sēdes pēdējā referātā tā autors **Dinešs Ramū** (*Dinesh Ramoo*) analizēja fonoloģisko marķējumu afāzijas pacientu runā hindu valodā.

Otrās dienas rīta sēdi atklāja **Renāta Timkova** (*Renáta Timková*) un **Jūliuss Cimmermanis** (*Július Zimmermann*) no Pavola Jozefa Šafārika Universitātes Košicē. Arī šie pētnieki pievērsās *CRiPaP* dalībnieku vidū tik ļoti iecienītajai valodas apguves tēmai: savā referātā viņi aplūkoja grūtības angļu valodas uzsvara apgūvē, ar kurām saskaras slovaku valodas runātāji. Savukārt sēdes nākamās divas referātas vienoja mūzika: Viļņas Universitātes pasniedzēja **Giedre Balčītute-Kurtiniene** (*Giedrė Balčitytė-Kurtiniene*) stāstīja par dziedāšanas pozitīvo ietekmi uz angļu izrunas apguvi (neizpalika arī pirmā starptautiskā fonētiķu kopkora mēģinājums!), un **Monika Konerta-Paneka** (*Monika Konert-Panek*) no Varšavas Universitātes tēmu turpināja ar referātu par britu izpildītāju akcenta amerikanizāciju populārajā mūzikā, par piemēru ņemot grupu *Def Leppard* un *Oasis* vokālistu izrunu.

Nākamās sēdes referātos tika aplūkoti galvenokārt ar eksperimentālo fonētiku saistīti jautājumi. Sankpēterburgas Valsts universitātes docente **Jelena Riehakainena** (*Elena Riekhakaynen*) pastāstīja par metodoloģiskām problēmām, ar ko var saskarties, pētot vārdu redukciju bērnu runā. **Daniela Viljamsa** (*Daniel Williams*), **Paolas Eskudero** (*Paola Escudero*) un Adamantiosa Gafosa referātā tika pētīts, vai patskaņu spektrālā dinamika ir nozīmīga austrāliešu angļu valodas patskaņa /ɪ/ un divskaņa /ɪə/ uztverē, secinot, ka šai akustiskajai pazīmei ir nozīme tikai divskaņa uztverē. **Sergejs Kņazevs** (*Sergey Knyazev*) un **Anastasija Krasjko** (*Anastasia Krasjko*) no Mihaila Lomonosova Maskavas Valsts universitātes pastāstīja par balsīguma līdzartikulāciju C#[v] tipa līdzskaņu kopās krievu valodā, savukārt **Fransisku Migels Valada** (*Francisco Miguel Valada*) no Briseles Brīvās universitātes aplūkoja portugāļu valodas *esC*, *exC* un (*h*)*isC* pareizrakstības formu fonētiskās realizācijas un to fonoloģisko interpretāciju. Sēdi noslēdza **Viktorijas Artjomenko** (Rīgas P. Stradiņa universitāte) un **Jura Grigorjeva** (LU Latviešu valodas institūts) referāts, kurā tika apskatīta zobu protēžu ietekme uz latviešu svelpēnu izrunu, ar to ilustrējot eksperimentālās fonētikas metožu lietderību stomatoloģijā.

Konferences pēdējās sēdes centrālā tēma bija runas analīzes un transkripcijas datorprogrammu un citu rīku praktiskais pielietojums. **Stefans Verners** (*Stefan Werner*) no Austrumsomijas Universitātes klausītājus iepazīstināja ar *emuR* rīka iespējam runas segmentu anotēšanā. Baltkrievijas Nacionālās zinātņu akadēmijas Apvienotā informātikas problēmu institūta pētnieki **Anna Solomeņņika** (*Anna Solomennik*), **Boriss Lobanovs** (*Boris Lobanov*) un **Vladimirs Žitko** (*Vladimir Zhitko*) analizēja sistēmas *Inton@Trainer* rezultātus sintezētas krievu runas prosodiskās kvalitātes novērtēšanā. **Bistra Andrejeva** (*Bistra Andreeva*) no Sārlandes Universitātes Vācijā pastāstīja par ToBI anotēšanas sistēmas izmantojumu bulgāru valodas intonācijas marķēšanai. Visbeidzot, konferenci noslēdza **Rimas Bakšienes** (*Rima Bakšienė*, Lietuviešu valodas institūts, Viļņa) referāts par lietuviešu valodas dialektu transkripciju, izmantojot Starptautiskā fonētiskā alfabēta (*IPA*) zīmes.

Vērtīgs šīgada konferences papildinājums (kas, jācer, turpmāk kļūs par tradīciju) bija stenda referātu sesija, kuras laikā visi

=====
interessenti varēja iepazīties ar pētījumiem visdažādākajās fonētikas, fonoloģijas un starpdisciplinārās jomās, kā arī uzdot jautājumus pētījumu autoriem. Šķiet, šīs sesijas vienīgais trūkums bija pārāk īsais laiks: ar vienu stundu bija stipri par maz, lai iedziļinātos visos tajā iekļautajos referātos. Bet viss nāk ar pieredzi, un cerams, ka nākamreiz rīkotāji mācīsies no savām kļūdām un programmā stenda referātiem varēs atvēlēt vairāk laika. Kopumā jācer, ka *CRiPaP* konferenču tradīcija LU Latviešu valodas institūtā turpināsies un ar laiku tās kļūs arvien plašākas, saglabājot tām raksturīgo draudzīgo, personisko gaisotni.

Jana Taperte

LEKSIKOGRĀFU PAVASARIS VIĻŅĀ: TRADICIONĀLAIS UN JAUNAIS

Lexicographers' Spring in Vilnius: Traditional and New

Visskaistākajā gada laikā, pašā ziedoņa plaukumā – 17. un 18. maijā – Lietuvā, Viļņā notika Lietuviešu valodas institūta rīkotā zinātniskā konference „Vārdnīcu sociokulturālā loma: konceptuālisms, vizualitāte, tradīciju attīstība”. Līdzās kolēģiem no Lietuvas, Ukrainas, Polijas, Čehijas, Krievijas un Baltkrievijas konferencē piedalījās arī divas leksikogrāfes no LU Latviešu valodas institūta – *Dr. philol.* Ilga Migla un *Dr. philol.* Anitra Roze.

Atklājot konferenci, ievadvārdus teica institūta direktore **Jolanta Zabarskaite** (*Jolanta Zabarskaitė*). Viņa salīdzināja vārdnīcas ar okeānu – neizsmeļamu valodas faktu avotu. Izsakot nožēlu par to, ka nereti birokrāti vārdnīcu veidošanu neuzlūko par zinātni, J. Zabarskaite norādīja uz šāda viedokļa aplamību. „Katrs vārdnīcas šķirklis savā ziņā ir zinātnisks raksts, tikai ļoti koncentrēts”, uzsvēra profesore. Turklāt atšķirībā no publikācijām, kuras gadu gaitā, iespējams, pazudīs daudzu citu valodai veltītu publikāciju vidū, vārdnīcu vērtība būs redzama vēl pēc daudziem desmitiem, pat simtiem gadu.

Plenārsēdē **Ilja Lemeškins** (*Ilja Lemeškin*) no Prāgas iepazīstināja konferences dalībniekus ar provokatorisku referātu par viduslaiku baltu leksikogrāfijas izdevumiem, kurus izmantojuši Hanzas apvienības tirgotāji („Viduramziņu baltu leksikografija Hanzas pirkliņu tarnboje”), savukārt Jolanta Zabarskaite uzstājās ar priekšlasījumu „Veco un jauno vārdnīcu resursu izmantošana semantiskā tīklā: jaunas iespējas”.

Īpaši uzrunāja Sanktpēterburgas kolēģa **Sergeja Mirņikova** (*Сергей Мызников*) pārskats par tradīcijām un inovācijām krievu valodas akadēmiskās vārdnīcas izdevumos, kurā viņš ieskicēja vairākas problēmas, kas skar Krievijas leksikogrāfu darbu kopumā. Viena no tām ir lielais nenormatīvās leksikas skaits, kas, īpaši pēdējos gados,

pārpludinājis jauno leksikas krājumu. Saskaroties ar šo problēmu, attiecīgi aktuāls kļūst leksikas atlasē jautājums. Otrā problēma, kas aktualizējusies, pieaugot elektronisko resursu izmantošanas iespējām (lai cik paradoksāli nešķistu), ir vārdnīcas elektroniskā datu bāze, kuras apjoms ir aptuveni 4 miljardi vārdu. Šis milzīgais valodas materiāla kopojums ļoti apgrūtina leksikogrāfu darbu – ja iepriekš priekšstatu par vārda lietojumu varēja gūt, aplūkojot noteiktu skaitu papīra kartotēkas kartīšu, tagad, lai iepazītos ar vārda lietojumu, leksikogrāfam jāpavada ļoti ilgs laiks (nereti vairākas nedēļas), iepazīstoties ar milzīgo elektroniskās kartotēkas piedāvājumu.

Pēc kafijas pauzes konferences darbs turpinājās trijās sekcijās. Mazajā konferenču zālē LU LaVI pētniece **Ilga Migla** referēja par definīciju veidošanas principiem latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, bet viņas kolēģe **Anitra Roze** iepazīstināja ar „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” atšķirīgajām iezīmēm, atsevišķi pievēršoties vienai no vārdnīcas novītātēm – jaunvārdiem, kā arī ieskicēja tradicionālos latviešu lingvistu uzskatus un MLVV autoru skatījumu uz šo leksikas grupu. Lietuviešu valodas institūta doktore **Jūrate Pajēdiene** (*Jūratē Pajēdienē*) klausītājiem piedāvāja izsmelto pārskatu par žemaišu identitātes atspoguļojumu „Kretingas izloknes vārdnīcā”.

Pēcpusdienas sekcijā, kuras darbs turpinājās Lielajā konferenču zālē, bija iespēja dzirdēt **Danutes Ļutkevičienes** (*Danutē Ļutkevičienē*) un **Anželikas Gaidienes** (*Anželika Gaidienē*) priekšlasījumu par jēdzienu „ziedi” lietuviešu, latviešu, krievu un angļu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, kā arī **Daivas Murmulaitītes** (*Daiva Murmulaitītē*) referātu „Leksikogrāfijas koncepcija vārdnīcās”.

Konferences pirmā diena noslēdzās Lituānistikas centrā, bet nākamajā dienā konferences organizatori piedāvāja dalībniekiem ekskursiju uz Žemaitiju, kuras gaitā notika Lietuviešu valodas institūta organizētā skolēnu radošā konkursa uzvarētāju apbalvošana.

Anitra Roze

9. STARPTAUTISKĀS DIALEKTOLOĢIJAS
UN ĢEOLINGVISTIKAS BIEDRĪBAS
KONGRESS VIĻŅĀ

9th Congress of the International Society
for Dialectology and Geolinguistics in Vilnius

No 2018. gada 23. jūlija līdz 27. jūlijam Viļņā (Lietuvā) norisinājās 9. Starptautiskās Dialektoloģijas un ģeolingvistikas biedrības (SIDG) kongress, kura tradīcija aizsākusies 1993. gadā Ungārijā, turpinoties 1997. gadā Nīderlandē, 2000. gadā – Polijā, 2003. gadā – Latvijā, 2006. gadā – Portugālē, 2009. gadā – Slovēnijā, 2012. gadā – Austrijā, 2015. gadā – Ziemeļkipras Turku Republikā.

Šogad kongresā piedalījās vairāk nekā 100 dalībnieku no 28 pasaules valstīm – Japānas, Itālijas, Ķīnas, Latvijas, Lielbritānijas, Lietuvas, Nīderlandes, Rumānijas, Spānijas, Vācijas u. c. Latviju kongresā pārstāvēja LU Latviešu valodas institūta pētnieces **Laimute Balode**, kura referēja par baltu un somu valodu saplūšanu latviešu toponīmos (*Once more on Baltic-Finnic Convergences in Latvian Toponyms (on the basis of last two volumes of the Dictionary of Place-Names of Latvia, 2013; 2017)*), **Anete Daina**, kura aplūkoja galvenās tendences Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs (*Main Tendencies in the Sub-dialects of North-Western Vidzeme Region (Latvia) in the 21st Century*), **Santa Jērāne**, aplūkojot identitātes jautājumus saistībā ar vietvārdu maiņu (*Defending Identity by Changing a Place-name: the Case of National Library of Latvia*), **Liene Markus-Narvila**, kas pievērsa uzmanību Dienvidrietumkurzemes izloksnēm vēsturiskā aspektā (*Sub-dialects of Lower Kurzeme from a Historic Viewpoint*), **Anna StafECKa**, kas aplūkoja latgaliešu uzvārdus no dialektoloģijas un valodu kontaktu perspektīvas (*Latgalian Surnames as a Source of Research in Dialectology and Language Contact Studies*), un Liepājas Universitātes rektore **Dace Markus**, kas referēja par dialektu un standartvalodas saskares problēmām latviešu bērnu valodā (*Dialect*

=====

and Standard Language Contact Problems in Latvian Children's Speech).

Kongresa atklāšanā, kas norisinājās Lietuviešu valodas institūtā, dalībniekus sveica Lietuviešu valodas institūta direktore **Albina Auksorūte** (*Albina Auksoriūtē*), Lietuvas Republikas Seima Ārlietu komitejas pārstāvis **Audroņus Ažubalis** (*Audronius Ažubalis*), Lietuvas Republikas valdības kanclera pirmais vietnieks **Deivids Matuļonis** (*Deividas Matulionis*), Starptautiskās Dialektoloģijas un ģeolingvistikas biedrības žurnāla redaktore **Astrida van Nāla** (*Astrid van Nahl*), Lietuvas Zinātņu akadēmijas viceprezidents **Zenons Dabkevičus** (*Zenonas Dabkevičius*), Viļņas Universitātes Filoloģijas fakultātes dekāne **Meilute Ramoniene** (*Meilutė Ramonienė*), Šauļu Universitātes prorektore zinātnes un mākslas jomā **Ingrīda Šauliene** (*Ingrīda Šaulienė*). Starptautiskās Dialektoloģijas un ģeolingvistikas biedrības prezidentes **Marijas Pilaras Perejas** (*Maria-Pilar Perea*) runu nolasīja biedrības sekretāre **Ruta van Nāla** (*Ruth van Nahl*).

Plenārsēdē uzstājās prof. **Frans Hinskens** (*Frans Hinskens*, Nīderlande), Dr. **Kriss Montgomerijs** (*Chris Montgomery*, Lielbritānija), Dr. **Kristofs Purške** (*Christoph Purschke*, Luksemburga), prof. Dr. **Dangole Mikulēniene** (*Danguolė Mikulėnienė*, Lietuva), kopumā pievēršoties jautājumiem par dialektoloģijas perspektīvām, par reģionālo variantu lietojumu sociālo mediju komunikācijā, par daudzdimensiju sociogēolingvistisko modeli reģionālo variantu pētniecībā u. c. Prof. **Huana Andresa Viljenas Ponsodas** (*Juan-Andrés Villena Ponsoda*, Spānija) ziņojumu nolasīja kongresa sekretariāta priekšsēdētāja **Jurgita Jaroslaviene** (*Jurgita Jaroslavienė*).

Kongresā darbs noritēja desmit sekcijās, kurās dalībnieki iepazīstināja klātesošos ar saviem jaunākajiem pētījumiem, akcentējot dialektoloģijas, ģeolingvistikas un sociolingvistikas ciešo saskari, vairākos referātos īpašu uzmanību pievēršot tieši jaunākās paaudzes runā saklausāmajām izlokšņu īpatnībām. Tāpat tika uzsvērta izlokšņu objektīvās pētniecības nozīme. Tika runāts arī par dialektu vērtību un pašvērtējumu, akcentēta starpvalodu dialektoloģija, izlokšņu multilingvālais un multikulturālais mainīgums. Tradicionāli bija arī referāti, kuros tika aplūkoti dialektu avoti: teksti, vārdnīcas, atlanti, korpusi.

=====

Līdzās nopietnam darbam sekoja arī atpūta. Kongresa dalībniekiem bija iespēja iepazīties gan ar Lietuvas vēsturi Valdnieku pilī (*Valdovų rūmai*), gan ar Viļņas Universitātes bibliotēku, kā arī pavadīt dienu ekskursijā Lietuvas Brīvdabas muzejā Rumšiškēs un Traķos, kā arī iegriezties senās Lietuvas galvaspilsētas Kernaves vietā.

Kongresa noslēgumā norisinājās SIDG biedru sanāksme, kurā tika apspriesti dažādi organizatoriski jautājumi, tostarp žurnāla *Dialectologia et Geolinguistica* izdošana u. c. Par biedrības prezidenti atkārtoti tika ievēlēta Marija Pilara Pereja. Par žurnāla redaktori atkārtoti apstiprināta Astrida van Nāla, par atbildīgo biedrības mājaslapas uzturēšanā – Ruta van Nāla.

Kongresā pavadītais laiks rezultējies ar interesantiem ziņojumiem, vērtīgām diskusijām, pieredzes apmaiņu starp pasaules vadošajiem dialektologiem, jauniem kontaktiem un vietējās kultūras iepazīšanu.

Nākamais kongress paredzēts 2021. gadā Rumānijā.

Anete Daina, Liene Markus-Narvila

ĪPAŠVĀRDU SVĒTKI

Celebration of Names

2018. gada 10.–12. maijā visas pasaules īpašvārdiem – vietvārdiem, personvārdiem un citiem īpašajiem vārdiem – bija svētki, jo par tiem stāstīt Latvijā, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta rīkotajā starptautiskajā zinātniskajā konferencē „Onomastikas pētījumi” Latvijas Zinātņu akadēmijā ieradās aptuveni 80 īpašvārdu pētnieki no visas pasaules – no 18 valstīm. Kaut arī kā piemiņas konference neizsludināta, šis zinātniskais notikums domās un darbos tika veltīts 2017. gadā mūžībā aizgājušajam ievērojamam Latvijas onomastam Ojāram Bušam, kura savulaik aplūkotās daudzveidīgās tēmas tika aplūkotas arī šoreiz.

„Onomastikas pētījumu” uzmanības centrā kā allaž bija divas galvenās īpašvārdu grupas: personvārdi (priekšvārdi, uzvārdi un iesaukas) un vietvārdi tradicionālā cilmes, semantikas un darināšanas aspektā, taču netrūka arī pētījumu, kas meklēja gan jaunus un modernus skatījumus uz īpašvārdiem, gan zinātnē līdz šim marginālas īpašvārdu grupas, kurus kā daļu no īpašvārdu kopuma uztver tikai reālais, – par metro, jūras transporta, pilsētas transporta maršrutu, ēdienu, banku, zīmolu, grila ēdienu un narkotiku nosaukumiem melnajā tirgū utt. Kaut arī onomastika salīdzinājumā ar citām valodniecības apakšnozarēm ir jauna, tai jau sāk veidoties zinātniskā vēsture – to apliecināja vairāki pētnieki, kas pievērsās savas valsts onomastiskajiem izdevumiem (Krievijas pārstāve **Natālija Vasiļjeva** (*Наталья Васильева*)), baltu onomastiskajiem pētījumiem (Lietuvas pārstāve **Grasilda Blažiene** (*Grasilda Blažienė*)), standartizācijas jautājumu vēsturei un to attiecināšanai uz Latvijas vietvārdiem (Latvijas pārstāve **Vita Strautniece**).

Daudz priekšlasījumu tika veltīts teorētiskajai onomastikai, tādējādi netieši norādot, ka onomastikas teorijā vēl ir daudz risināmu jautājumu un pētījumu loka paplašināšana liek šos jautājumus ātrāk

atrisināt. Šajā konferencē joprojām tika iztirzāta mūžam aktuālā tēma par to, vai īpašvārdam piemīt leksiskā (vārdnīcu) nozīme, piemēram, Beļģijas pārstāvis **Žans Luiss Vakselērs** (*Jean-Louis Vaxelaire*), izklāstot līdz šim eksistējošos diametrāli pretējos uzskatus, pieslēgās īpašvārdu nozīmes atbalstītāju grupai, kaut arī tik plašu īpašvārda leksiskās nozīmes diapazonu, kādu savulaik atbalstīja Ojārs Bušs, tomēr noliedza. Pārējie teorētiskās onomastikas priekšlasījumi bija veltīti galvenokārt vietvārdiem: Čehijas pārstāvis **Pāvels Stepans** (*Pavel Stepan*) un Jaunzēlandes ģeogrāfs **Filips Metjūzs** (*Philip Matthews*) savos priekšlasījumos pievērsās vietvārdu gramatiskās klasifikācijas problēmām, taču vietvārdu ārkārtīgā daudzveidība un senums, kas neļauj droši nodalīt atvasinātus vietvārdus no toponīmiski pirmatnējiem, šādu abstraktu modeļu sistēmu joprojām neļauj izveidot. Spānijas pārstāvis **Huans Torts-Donada** (*Joan Tort-Donada*) un Ungārijas onomaste **Katalina Resegi** (*Katalin Reszegi*), Baltkrievijas pārstāvis **Oļegs Kopačs** (*Aleh Kopach*) aplūkoja vietvārda un vietas attiecības – cik daudz vietas raksturīgo īpatnību atklājas tās nosaukumā, kā vietvārds palīdz orientēties apkārtējā vidē. Šie un citi teorētiskās onomastikas priekšlasījumi apliecināja, ka galvenais tās priekšmets patlaban ir vietvārdi – tos joprojām nav izdevies iekļaut abstraktās shēmās un modeļos, un joprojām tiek meklēti jauni ceļi to izpētē – fenomenoloģiskās, psiholoģiskās, kognitīvās un sociolingvistiskās studijās.

Aktuālos onomastikas jautājumus risināja arī dažādu konkrētu valstu personvārdu un vietvārdu studijām veltīti priekšlasījumi. Lielākoties īpašvārdi tika aplūkoti tradicionālā skatījumā – gan semantiskā aspektā, meklējot un apkopojot īpašvārdos atrodamās nozīmes (kā **Zane Cekula** amatu nosaukumus Latvijas vietvārdos, Čehijas pārstāve **Ivona Barešova** (*Ivona Barešová*) ziedu motīvus japāņu sieviešu vārdos, **Ilga Jansone** amatu un profesiju nosaukumus senajos Vidzemes uzvārdos utt.), gan vārddarināšanas aspektā (kā Lietuvas pārstāvis **Laimutis Biļķis** (*Laimutis Bilkis*) par vietvārdu komponentu *gal-* ‘gals’, **Daļa Sviderskiene** (*Dalia Sviderskienė*) par vietvārdu komponentu *juodas* ‘melns’, **Daļa Sinkevičūte** (*Dalia Sinkevičiūtė*) par personvārdu komponentu *-ut-*) utt. Taču daudzi konferences dalībnieki bija pievērsušies arī salīdzinoši maz skartām īpašvārdu izpētes jomām – īpašvārdiem kā digitālās informācijas vienībām (kā

Vācijas pārstāvis **Hans Peters Ederbergs** (*Hans-Peter Ederberg*) par vietvārdiem digitālajā vidē) un īpašvārdiem kā jaunu leksēmu – īpaši politisku procesu nosaukumu – motivētājiem (kā Austrijas pārstāvji **Fiorenca Fišere** (*Fiorenza Fischer*) un **Holgers Vohels** (*Holger Wochele*) par vairāku īpašvārdu hibrizāciju (piemēram, *Merkozi* no Eiropas prezidentu uzvārdiem *Merkele* un *Sarkozi*) un šādu hibrīdu izmantošanu jaunu īpašvārdu veidošanā).

Vairāki priekšlasījumi tika vēltīti arī socioonomastikai, kas vēl nesen tika uzskatīta par samērā jaunu un modernu onomastikas nozari. **Anna Elizabete Griķe** runāja par vietu nosaukumu uztveri Latgales pierobežā, **Laimute Balode** – par mūsdienu personvārdu maiņas cēloņiem, **Sanda Rapa** – par vietvārdu likteni, regulējumu un uztveri kara laikā, **Magdolna Nemeša** (*Magdolna Nemes*) – par to, kā savu apkārtni uztver un nosauc bērni, **Solvita Pošeiko** – par uzņēmumu nosaukumu veidošanas psiholoģiskajiem un sociolingvistiskajiem motīviem. Sociolingvistiskie un psiholoģiskie vārdošanas aspekti raisa arvien lielāku interesi – par to liecināja ne tikai minētie priekšlasījumi, bet arī daudzi citi turpmāk minētie referāti, kas šiem jautājumiem pievērsās neviļus, kaut arī to pamatmērķis nebija īpašvārdu analīze sociolingvistiskā skatījumā.

Lielu interesi izraisīja priekšlasījumi, kas bija atraduši ne vien jaunus īpašvārdu izpētes veidus, bet arī jaunus, līdz šim nepamanītus vai nepētītus īpašvārdu veidus vai neparastu īpašvārdu lietojuma vidi. Tā bija rīkojušies lielākā daļa somu pētnieku: piemēram, **Lase Hemeleinens** (*Lasse Hämäläinen*) savā priekšlasījumā aplūkoja nelegālo narkotiku tirgoņu lietotājevārdus melnajā tirgū, **Johanna Virkula** (*Johanna Virkula*) analizēja „Eirovīzijas” dziesmās minētos vietvārdus un personvārdus, **Terhi Ainiala** (*Terhi Ainiala*) bija pētījusi grila ēdienu nosaukumus somu valodā, kā Ukrainas onomaste **Svetlana Nasakina** (*Светлана Насакина*), aplūkojot ūdenstransporta nosaukumos lietotos mitonīmus, un čehu pētniece **Terēza Slamenikova** (*Tereza Slaměniková*) un Ukrainas pārstāve **Katerina Vašista** (*Катерина Вашист*), klasificējot zīmolu vārdu darināšanas modeļus. Daži pētnieki šos jaunus īpašvārdus bija meklējuši urbanonīmijā jeb pilsētvides vārdu kopumā: piemēram, Krievijas pārstāve **Tatjana Sokolova** (*Татьяна Соколова*) pievērsās komerciālajiem –

īpaši paradoksālajiem, konfliktējošiem – pilsētvides nosaukumiem, Ukrainas pētniece **Oļena Fomenko** (*Олена Фоменко*) analizēja Kijevas metro staciju nosaukumus, to pārdēvēšanu saistot ar nolūku stiprināt nacionālo identitāti, un Polijas pētnieks **Pjotrs Tomasiks** (*Piotr Tomasik*) aplūkoja pilsētas transporta maršrutu nosaukumu informatīvo funkciju. Pilsētas onomastiskais tēls šajā konferencē bija aizrāvis arī citus pētniekus – urbanonīmajai kā īpašai sociokulturālai īpašvārdu sistēmai bija pievērsušās Krievijas un Polijas pārstāves **Marina Golomidova** (*Марина Голомидова*) un **Monika Fameleca** (*Monika Famielec*).

Lai gan aktuāliem onomastiskiem jautājumiem pievērsās lielākā daļa konferences dalībnieku, konferences rīkotājus pārsteidza neierasti kuplais vēsturiskajai onomastikai veltīto priekšlasījumu skaits. Tas liecina, ka vēsturiskie vietvārdi un personvārdi joprojām nav pilnībā aptverti un izpētīti, turklāt vēsturiskais onomastikas materiāls pētniekiem un klausītājiem arvien šķiet aizraujošs, līdz galam neizzināts un saistošs. Īpašvārdu pētnieki darīja zināmus savus atklājumus par īpašvārdiem vēsturiskos avotos un dokumentos, piemēram, 17. gadsimta Latvijas kartēs (**Renāte Siliņa-Piņķe**), dvēseļu revīziju materiālos (**Dzintra Paegle**), senās Smoļenskas līgumos ar Rīgu (**Jeļena Rudenko** (*Елена Руденко*)), 1599. gada Livonijas revīzijā (**Otilija Kovaļevska**), stāstīja par sieviešu vārdiem Somijas un Karēlijas viduslaiku dokumentos (**Jāko Raunamā** (*Jaako Raunamaa*) un **Deniss Kuzmins** (*Денис Кузмин*)) un mari personvārdiem (**Aleksandrs Pustjakovs** (*Alexander Pustyakov*)), kā arī caur īpašvārdu etimoloģiju un sastāvu meklēja to pašas pirmatnējās saknes vai senās vārdošanas tradīcijas: Vācijas pētnieks **Haralds Bihlmeiers** (*Harald Bichlmeier*) pētīja Romas vārda etimoloģiju, **Kristians Čšangs** (*Christian Zschieshang*) caur vietvārdu novietojumu ūdens objektu tuvumā mēģināja izdibināt seno iedzīvotāju dzīvošanas un vietu nosaukšanas paradumus, lietuviešu pētniece **Daļa Kiseļūnaite** (*Dalia Kiseliūnaitė*) meklēja senās kuršu un kursenieku pēdas Klaipēdā, bet čehu onomasts **Dāvids Uhers** (*David Uher*) bija izpētījis, kāda bija personvārdu nozīme Ķīnā līdz Hanu dinastijai. Daudzie vēsturisko īpašvārdu, īpaši personvārdu, pētījumi netieši norāda, ka ir vēl daudz jāiegulda to apkopošanā un aprakstīšanā un to var risināt uzvārdu

vārdnīcu izdevumi (par ungāru vēsturisko uzvārdu vārdnīcu stāstīja **Fodors Janošs** (*Fodor Janos*)).

Atsevišķu sekciju šajā onomastikas konferencē varēja izveidot arī somugristi. Igaunņu pārstāvji **Evars Sārs** (*Evar Saar*), **Kersti Lusta** (*Kersti Lust*) un **Tāvi Pae** (*Taavi Pae*) ar piemēriem no Igaunijas toponīmijas apgāza līdzšinējo uzskatu, ka Latvijas vietvārdi *Mulķi* saistāmi ar latviešu sugasvārdu, un mēģināja pierādīt to somugrisko izcelsmi, savukārt **Pēteris Pells** (*Peeter Päll*) ar kolēģiem stāstīja par igauņu uzvārdu vārdnīcas ieceri. Šīs sekcijas pārstāvji bija īpaši centušies meklēt kopīgas starptautu un starpvalodu paralēles: **Anta Trumpa** analizēja dažus ar somugru cilmi saistītus Latvijas vietvārdus, Igaunijas pārstāve **Mariko Fastere** (*Mariko Faster*) bija pētījusi Latvijas vietvārdu aizguvumus Igaunijā, bet **Valts Ernštreits** analizēja kalkus no lībiešu valodas Latvijas toponīmijā.

Literārajai onomastikai, atšķirībā no onomastikas kongresiem, nebija veltīts daudz referātu, taču tie, kas tika priekšlasīti šajā konferencē, bija plaši un elpu aizraujoši. Tāds bija gan Lielbritānijas pārstāvja **Džeremija Parrota** (*Jeremy Parrot*) priekšlasījums ar sīku un precīzu Semjuela Beketa literāro tēlu vārdu klasifikāciju, gan Vašingtonas Universitātes profesora **Granta Smita** (*Granth Smith*) referāts par Viljama Šekspīra komēdiju vārdiem, kas pierādīja apbrīnojamo īpašvārda spēju ietvert un caur dažām zilbēm izstāstīt stāstus, simbolizēt autora uzskatus un glabāt slēptas nozīmes.

Nemot vērā kuplo dalībnieku skaitu, daudzveidīgo tēmu loku un daudzu pētījumu dziļumu, konference „Onomastikas pētījumi” izvērtās par īstiem īpašvārdu svētkiem. Latvijas Zinātņu akadēmija šajās dienās zumēja onomastiskās sarunās un staroja jaunās idejās, radot patīkamu zinātniska un radoša notikuma iespaidu un atstājot gaišas atmiņas un diskusiju materiālus, kas visai drīz atspoguļosies konferences rakstu krājumā.

Sanda Rapa

ONĪMU PĒTĪŠANAS DIENAS SOMIJĀ

Onyms Research Days in Finland

Ik gadu, jau divdesmit pirmo reizi, Helsinkos tiek rīkotas Onīmu pētīšanas dienas. 2018. gada 8.–9. oktobrī onomastikas seminārā pulcējās vairāk nekā 50 dalībnieku no tuvējām – Helsinku, Tamperes, Turku – universitātēm, kā arī viesi no kaimiņvalstīm – Igaunijas, Latvijas, Zviedrijas. Semināra mērķis – ļaut jaunažiem onomastiem, galvenokārt doktorantiem, iepazīstināt sabiedrību ar saviem pētījumiem un atklājumiem. Par tradīciju ir kļuvis plenārsēdes pirmais priekšlasījums, ko par aktuālu tēmu sniedz kāds pazīstams vecākās paaudzes pētnieks. Šoreiz plašais referāts tika veltīts Latvijas simtgadei: LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece **Laimute Balode** stāstīja par 100 visizplatītākajiem latviešu personvārdiem un Latvijas vietvārdiem.

Atklājot šī gada semināru, Helsinku Universitātes docente **Terhi Ainiala** iepazīstināja klātesošos ar pagājušā gada ražu HU onomastikā: aizstāvēti 9 maģistra darbi (par ļoti dažādiem tematiem: par mantotajiem vārdiem ģimenē, neoficiālajiem personvārdiem, pat zirgu vārdiem virtuālajā vidē), aizstāvēta viena doktora disertācija (**Veines Sirjeles** (*Väinö Syrjälä*) pētījums par zviedru valodas lietojumu Somijas bilingvālajā vidē: „Names – languages – places: language users in the public spaces of bilingual Finland”).

Vairāki referāti tika veltīti vēsturiskajai onomastikai. Par izzūdošajiem vietvārdiem Somijā diskutablu referātu nolasīja Tamperes Universitātes docents **Miko Heikile** (*Mikko Heikkilä*), uzstādam, ka kopš viduslaikiem līdz mūsdienām ir saglabājušies pat 80 % tajā laikā reģistrēto vietvārdu. Farēru salu vietvārdu izrunu, skaņu vēsturi un dāņu valodas ietekmi uz to analizēja HU doktorants **Miro Metsemūronens** (*Miro Metsämuuronen*). Ar plašu Somijas vietvārdu klāstu, kas iekļauj sakni *kirk-/kirkk-* ‘baznīca’, iepazīstināja **Johanna Halonena**. Savus pētījumus par somu viduslaiku antroponīmiem padziļināja doktorants **Jāko Raunamā** (*Jaakko Raunamaa*).

Pārmaiņas somu mūsdienu antroponīmiskajā sistēmā, iepazīstinot ar 2020. gada kalendāra atjaunošanu, stādīja priekšā **Minna Sārelma-Paukala** (*Minna Saarelma-Paukkala*) un **Leila Matfolka** (*Leila Mattfolk*). Par sieviešu personvārdu izmantošanu Helsinku urbanonīmos stāstīja pilsētvides plānošanas dienesta pārstāve **Hanna Ikonena** (*Hanna Ikonen*). Brāļi **Teuvo** un **Veine Sirjeles** (*Syrjälä*) pakavējās pie Helsinku un to apkārtnes sabiedriskā transporta pieturu (8500) nosaukumiem. **Lase Hemeleinens** (*Lasse Hämäläinen*) turpināja iepazīstināt ar topošo disertāciju par lietotājevārdiem internetā – „Vai ir mainījušies interneta lietotājevārda izvēles paradumi?”

Divi priekšlasījumi skāra sāmu vietvārdus: **Anni Maga-Eira** (*Anni Magga-Eira*) analizēja nostāstus un teikas, kas pavada sāmu vietvārdus, bet **Tārna Valtonena** (*Taarna Valtonen*) iedziļinājās Inari koltsāmu vietvārdu (623) likteņos pēc Otrā pasaules kara. Divi referāti tika veltīti Karēlijas onīmiem: par karēļu zoonīmiem, kam ir krievu valodas cilme, stāstīja **Henna Masinena** (*Henna Massinen*), par karēļu antroponīmiem vēstīdama, vairākas jaunas hipotēzes par neskaidras cilmes karēļu uzvārdiem izvirzīja doktorante **Olga Karlova**. Viens referāts bija veltīts čehu vietvārdiem, kas saistīti ar apelatīvu *draha* un *dráha* ‘taka’ (**Soņa Vojnarova** (*Soňa Wojnarová*)) un viens priekšlasījums iepazīstināja ar ungāru personvārdu lietošanu mūsdienās (**Maria Sarhemā** (*Maria Sarhema*)).

Šoreiz vairāki jaunie onomasti izvēlējās stenda referātu formu.

Laimute Balode

VIETVĀRDU DIENA 2018

Place Names Day 2018

Saulainā 19. oktobra dienā, kad Latvijā valdīja zeltīto lapu paklāju karalis rudens, Valkas novada Ērgemes pagasts zumēja un skanēja vietvārdos un to stāstos, to daudzināšanā un apbrīnošanā, jo Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts sadarbībā ar Valkas novadu un Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūru, turpinot pagājušā gada Vietvārdu talkas tradīcijas, rīkoja Vietvārdu dienu.

Ideja par vietvārdu dienu, kurā tiktu daudzināti, apbrīnoti, meklēti un pētīti Latvijas vietvārdi, entuziastu un pētnieku prātos ir apgrozījusies jau sen, jo līdz to skaistumam, senumam un dziļumam, ko pētnieki un kartogrāfi apjūsмо ik dienu, lielākā daļa lietotāju neaizdomājas un dažreiz pārāk strauji un vieglprātīgi ķeras pie to nomainīšanas vai nozaudēšanas. Tikai 2016. gada 20. oktobrī ar Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras (LĢIA) Toponīmikas laboratorijas vadītājas Vitas Strautnieces entuziasmu tika sarīkota pirmā Vietvārdu diena Latvijas Kara muzejā, kurā uzstājās vietvārdu pētnieki, vēsturnieki, arheologi, kartogrāfi un entuziasti, stāstot par vietvārdiem, to vākšanu, kolekcijām, to likteni kartēs un rakstu avotos, par to nozīmību valodnieciskos, vēsturiskos un arheoloģiskos pētījumos. Lai šo tradīciju turpinātu, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 2017. gada 20. oktobrī tika sarīkota nākamā Vietvārdu diena, ar priekšlasījumiem, dziesmām, dzeju un dāvanām suminot LU Latviešu valodas institūta un UNESCO Latvijas nacionālās komitejas kopīgi rīkotās vietvārdu talkas rezultātus un čaklākos vietvārdu vācējus.

Vietvārdu talkas rezultāti, kas visā Latvijā nebija vienmērīgi, rosināja turpmāk Vietvārdu dienu rīkot kādā no Latvijas pagastiem, lai vietvārdu stāstus, to vākšanas un saglabāšanas nepieciešamību sadzirdētu visā Latvijā. Šogad ar Valkas novada Centrālās bibliotēkas direktores, šā pasākuma galvenās organizētājas Gintas Dubrovskas atbalstu LU Latviešu valodas institūta pārstāves Ilga Jansone, Marita

Silkāne, Sanda Rapa un LĢIA Toponīmikas laboratorijas vadītāja Vita Strautniece devās uz Latvijas austrumziemeļu robežu – Valkas novada Ērgemes pagastu, kur mūs mīļi sagaidīja Turnas bibliotēkas vadītāja Daiga Ūdre un Ērgemes bibliotēkas vadītāja Līga Kondratjeva, kurām vēlāk pievienojās Turnas pagasta iedzīvotāja Anita Āboliņa no Vizbuļu mājām, lai dotos vietvārdu meklējumos pie Turnā izdaudzina-tājām runātīgajām un zinošajām māju saimniecēm.

Vispirms dodamies ciemos pie pašapzinīgajām turnietēm – pie Gaidas Sokas Vecdiļu mājās, Anitas Miķelsones Virzās un Rūtas Lūses Lejaskukru mājās, kur lepni tiek runāts Ērgemes izloksnē un rūpīgi tiek sargāti gadsimtiem seni dokumenti, fotogrāfijas, rokraksti un kartes, kā to prot vien īsteni savas dzimtas vērtību krājēji un glabātāji. Vairākās Vietvārdu dienas laikā apmeklētajās mājās vietvārdu entuziastu pulciņam pievienojas arī Valkas novada jaunā paaudze – Ērgemes pamatskolas skolēni, un kopā klausāmie sirdsgudru saimnieču stāstījums, kuros nereti atsauktas atmiņā jaunības dienas, kad vēl raitu soli iets lauku vai meža darbos, kur katram laukam, mežam, katram tālākam vai tuvākam zemes nostūrim bijis savs vārds, savs stāsts.

Kaut sākumā visur plašas vietvārdu zināšanas tiek noliegtas, nepilnas stundas laikā uzzinām vairāk nekā 120 Turnas vietvārdu. Starp tiem ir gan vairāki desmiti mājvārdu, gan skaistie ezeru nosaukumi Rūķis, Vircēlis, Mīzums, Sūdainis, Andums, Vēršāda, Valdis, gan kalnu nosaukumi, kas taipusē bieži ir arī māju vārdi – Vīciepkalns, Sauleskalns, Valžkalns (starp tiem arī nosaukums, kas ietver seno un reto paaugstinājuma vārdu *roza*, – ar balto sūnu klātā Bērtuļroza). Turnietes atceras arī mūsdienās retāk lietotos āru vārdus – pļavu nosaukumus (piemēram, Tīreļpļavas), mežu vārdus (piemēram, Poļu mežs, Turnas meži), sēņu vietu nosaukumu Pie Lidmašīnas, krustojuma vārdu Ķīlis un abpus tam esošo tīrumvārdu Ķīļtīrumi. Joprojām dzīvi arī vairāki purvu vārdi (piemēram, Tīreļpurs, Sedas purs, Mazais purīns, Apaļais purīns, Vidsalpurīns), kuros joprojām saglabājusies izloksnes deminutīva izskaņa *-īns*. Kaut arī vietējie iedzīvotāji domā, ka vietvārdos lielākoties tagad tiek lietots sugasvārds *purvs*, tomēr runā, īpaši vecākās paaudzes stāstos, joprojām dzirdam šā apelaatīva formu *purs*, par ko ļoti nopriecājamies un mēģinām iedrošināt to lietot arī turpmāk, lai novada īpatnība nezustu no vietvārdu krājums veidotu īpašu areālu.

Īpašs un aizkustinošs stāsts ir par vietvārdu Ulmaņpriede, par koku Turnas Dakstu ceļa galā, kuru varēja redzēt pat no Valkas un kuru uzlūkojot mežotāji, nejauši ceļotāji un karavīri vienmēr zinājuši ceļu mājup. Tas neizdzēšams dzīvojis tautas mutē jau gandrīz gadsimtu, pārdzīvojot arī padomju laikus, un jau apvīts daudzām leģendām – daži domā, ka tur Kārlis Ulmanis bērniem dalījis konfektes, citi prāto, ka to Latvijas valsts prezidents būs stādījis. Bet patiesībā, kā vēsta Rūtas Lūses tēva pierakstītais stāsts, laikam gan bijis šādi: 20. gadsimta 20. gadu sākumā Kārlis Ulmanis, braucot pa šo ceļu, ievērojis vareno, vairāk nekā 40 metru garo priedi, apstājies un to aplūkojis, un tā radies nosaukums. 30. gados, turpat līdzās zāģējot mastu priedes, tai nolauzta galotne, bet priede turpinājusi zaļot. Tai līdzās bijis ierīkots soliņš, auguši lazdu krūmi un bijis uzraksts „Latvijas prezidenta priede”. Kaut koks padomju laikos nocirsts, varasvīriem baidoties no „bīstamā” nosaukuma valkāšanas pavisam nevainīgās iedzīvotāju sarunās, vietvārds ir izdzīvojis arī padomju laikos un vieta joprojām tiek saukta par Ulmaņpriedi. Šis vietvārds, šķiet varētu būt visu iznīcināto vietu simbols, vietvārda idejas un funkcijas simbols – vietvārda kā valodas un idejas sargātāja simbols, kas tautas atmiņā saglabāties neizdzēsts, spītējot gan mainīgās varas izteiktajam vietvārda lietošanas aizliegumam, gan paša objekta iznīcināšanai.

Turnieši (jeb, kā viņi paši sevi sauc, turnavieši) ir spītīgi un lepnī – nav izdevies svešiem, mākslīgi ieviestiem vietvārdiem iedzīvoties viņu valodā un vietvārdu krājumā. Tā noticis ar Turnavas pilskalna vārdu, kas svešs un nepazīstams ielauzies Turnas iedzīvotāju vietvārdu kopumā un iegrebts kalna nosaukuma zīmē. Iedzīvotāji to pazīst tikai kā Lēļu kalnu vai Noriņkalnu.

Vietvārdu dienas otrā daļa norisinājās Turnas tautas namā, kur pulcējās aptuveni 40 vietējo iedzīvotāju un kur par visu uzņemšanu līdz ar Daigu Ūdri bija parūpējusies tautas nama vadītāja Līga Krama. Vietvārdu dienas vakaru ievadīja Valkas novada Centrālās bibliotēkas direktores Gintas Dubrovskas uzruna un Ilgas Jansones stāstījums par Valkas novadniecēm Silviju Raģi, kurai šogad aprit 80 gadu, un Elgu Kagaini. Abas valodnieces bijušas aktīvas vietvārdu vācējas gan savos dzimtajos pagastos, gan citos novados, LU Latviešu valodas institūta vietvārdu kartotēkai pievienojot vairākus tūkstošus vietvārdu. Pēc tam

par vietvārdiem, to vērtību, skaistumu un saglabāšanas nozīmi, aicinot turpināt to reģistrēšanu Tautas vietvārdu datubāzē www.vietvardi.lv, stāstīja Sanda Rapa. Priekšlasījumu daļu noslēdza Vita Strautniece, runājot par vietvārdiem Latvijas kartēs, par vietvārdu vietējo izlokšņu formu vērtību, saglabāšanu un nenoliegšanu ne kartēs, ne rakstu avotos, ne Latvijas un starptautiskajās par vietvārdiem atbildīgajās organizācijās un iestādēs. Vietvārdu dienas nobeigums tika velēts Ērgemes pagasta vietvārdiem, ko savulaik – 1982. gadā – vākusi Elga Kagaine. Citu pēc cita rādījām šo vietvārdu kartītes, un kā gaiša vietvārdu oda sāka skanēt vietējo iedzīvotāju vietu stāsti, vietu atmiņas un nosaukumu paralēlformas. Kaut vairākas vietas iznīkušas vai iznīcinātas pat pagājušajā gadsimtā, neatradām nevienu pagājušajā gadsimtā vāktu vietvārdu, kas būtu pilnībā aizmirsts (ja nu vienīgi kāds āru vārds, neliela objekta nosaukums, no kuriem visvairāk žēl garu šauru objektu nosaukumu ar komponentu *aste*, *kāja*, kas Elgas Kagaines vākumā vēl bagātīgi sastopami). Vēl vairāk – pat jau zudušiem vietvārdiem atradām arvien jaunus datus, kas, daudzu atmiņās izdzīvojuši un nu kopā, vienuviet izrunāti, šeit savijās vienā lielā un skaistā vietas stāstā. Te atcerējās jau sen nolīdzinātu māju vārdus un to iemītniekus, piemēram, kurpnieku, mežsargu, vetārstu, kas ar velosipēdu braucis lopus ārstēt, te atminējās bijušo muižas krogu Klabīti, te atsauca atmiņā vietas, kur saduras Silmuiža, Vīgantmuiža un Turnas muiža, kuru nosaukumi joprojām tiek lietoti pagasta apvidu apzīmēšanai, te atklāja mājvārdus, kas pārtapuši citas vietas nosaukumā (kā, piemēram, Aunkalni, kas reiz bijuši mājas, bet nu dabā precīzi vairs nav pat atrodami, bet nosaukums turpina dzīvot sēņu vietas vārdā).

Turnieši paši tik ļoti aizrāvās ar šiem stāstiem, ka sajūtām vietvārdu skaistumu, spēku un noderīgumu. Un vēlreiz pārliecinājāmies, cik gudri un zinoši ir Ziemeļlatvijas iedzīvotāji – ar tādu vieglumu viņi atceras vairākus simtus vietvārdu, ar tiem saistītos personvārdus un pat dzīvnieku vārdus, un tos mīl patiesi un no sirds.

Sanda Rapa, Marita Silkāne

IN MEMORIAM**Sarmīte Lagzdiņa (30.04.1944–04.01.2018)**

Skarbajos kara gados – 1944. gada 30. aprīlī – pasaulē nāk Austras un Arvīda Spolišu meitiņa Sarmīte. Mijot gredzenus 1942. gada 21. martā, Arvīds Spolītis un Austrā Spolīte (dz. Freimane) nevarēja iedomāties, ka viņu kopdzīve būs tik īsa. 1944. gada pirmajā pusē tēvu iesauca vācu armijā (latviešu leģionā), bet jau 1944. gada 30. decembrī viņš iet bojā. Sarmītes tēta vārdu – kaprālis Arvīds Spolītis – mēs varam atrast Lestenes Brāļu kapu memoriālā. Vai tētim izdevās ieraudzīt savu mazo meitiņu, nav zināms. Ģimenes arhīvā atrodas Arvīda Spoliša fotogrāfija formastērpā, uz kuras ir veltījums sievai un meitiņai (tā datēta ar 1844. gada augustu). Sarmītei saņemot tēva mīlestību neizdevās, tomēr ģimenes mīlestību Sarmīte ir baudījusi mātes jaunajā ģimenē, kur par viņas mīļoto tēti ir kļuvis mātes otrais vīrs – Sergejs Silarājs.

Skolas gaitas Sarmīte sāka Rīgas 4. septiņgadīgajā skolā, bet pēc septiņās klases beigšanas turpināja Rīgas 5. vidusskolā, kuru absolvēja 1961. gadā. Tai pašā gadā Sarmīte iestājās Latvijas Lauksaimniecības

akadēmijas Pārtikas rūpniecības tehnoloģijas fakultātē, kuru beidza 1966. gadā. Studiju laikā nācās gan mērot samērā tālo ceļu no Rīgas un Jelgavu un atpakaļ, gan izbaudīt studentu kopmītnes plusus un mīnus. Pabeidzot studijas, Sarmīte piecus gadus nostrādāja izvēlētajā specialitātē: Daugavpils Piena un sviesta ražošanas kombinātā (1966–1968), Ventspils pienotavā (1968–1971). 1971. gada septembrī veselības stāvokļa dēļ Sarmīte ir spiesta aiziet no darba pienrūpniecībā. Viņa izvēlas strādāt Ventspils 7. dzelzsbetona konstrukciju rūpnīcā. Šai laikā Sarmīte no Spolītes kļuva par Lagzdiņu, taču kopdzīve ar vīru Raimondu nebija ilga (08.07.1972–31.07.1973). Palika tikai, Sarmītes vārdiem runājot, labskanīgais uzvārds.

1973. gadā Sarmīte nolēma mainīt savu dzīvi, ejot vecāku, – mātes, ģermāņu filoloģes, un patēva – klasiskās filoloģijas speciālista – pēdās (kuri iegūtajā specialitātē pēc kara nestrādāja), par savu dzīves mērķi izvēloties studēt Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes latviešu valodas un literatūras specialitātes neklātienes nodaļā. Vienlaikus 1973. gadā viņa sākusi strādāt izdevniecībā „Zvaigzne” par redaktori. Gadu pirms Filoloģijas fakultātes beigšanas viņa sākusi strādāt toreizējā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā par vecāko laboranti, bet pēc fakultātes beigšanas 1979. gadā – par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieci. Kopš 1992. gada Sarmīte kļuva par Latviešu valodas institūta pētnieci, kur nostrādāja līdz pat mūža beigām.

Jau studiju laikā Sarmītei radās interese par sintakses jautājumiem, kas prasa pamatīgu iedziļināšanos un loģisku valodas izpratni. Loģika un pedantiska iedziļināšanās katrā pētāmajā jautājumā vislabāk raksturo arī Sarmītes būtību. Par sintakses jautājumiem Sarmīte Lagzdiņa rakstīja arī diplomdarbu pie docenta Jūlija Kārklīņa. Iesākto tēmu viņa turpināja arī vēlāk, 1993. gada nogalē aizstāvēt filoloģijas doktora disertāciju „Funkcionālie vārdi veclatviešu rakstu valodā”. Sarmītei tuvāka bija vienkārša teikuma izpēte un analīze, uzskatot, ka visas būtiskākās sintakses problēmas ir saistītas ar vienkāršo teikumu un tā elementiem.

Tomēr sagādījās, ka Sarmīte nodarboties ar sintakses tēmām varēja ne visu zinātnieces mūžu. Jau ienākot Valodas un literatūras institūtā, viņa nokļuva Terminoloģijas un valodas kultūras grupā un par viņas pamatuzdevumu kļuva valodas kultūras jautājumi. Gan krājumā „Valodas kultūras jautājumi”, gan toreizējā laikraksta „Padomju Jaunatne” valodas stūrītī regulāri bija lasāmi Sarmītes Lagzdiņas skaidrojumi gan

=====

par atbilstošu vārdu lietojumu, gan par pieturzīmēm un vārdu saistījuma veidiem. Jau 21. gadsimtā Sarmīte ir sastādījusi un rediģējusi pirmos divus krājumus „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi”.

Ar Sarmītes vārdu saistās arī Kārļa Mīlenbaha Darbu izlases divi sējumi (2009; 2011), kā arī krājums „Kārlis Mīlenbahs un viņa laikmets” (2014), kur viņa bija zinātniskā redaktore.

Sarmītes asais prāts un valodu zināšanas lieti noderēja, arī piedaloties Valodu likuma un „Valsts valodas likuma” diskusijās un izstrādē, kā arī tulkojot no franču valodas „Eiropas valodu atlanta” programmu.

Ārpus institūta Sarmīte darbojās arī „Medicīnas apgādā”. Iespējams, pēdējā grāmata, kurai viņa bija literārā redaktore, bija 2017. gadā izdotā „Klīniskā anestezioloģija un intensīvā terapija”.

Sarmītes draugi un kolēģi atceras arī viņas izcilās mašīnrakstīšanas prasmes, kur viņas rakstītais teksts bieži vien bija ne tikai pārrakstīts, bet tajā bija izlabotas arī visas pareizrakstības kļūdas. Pēc tam tikpat precīzi tika rakstīti gan savi, gan kolēģu teksti uz datora.

Ārpus darba Sarmītei bija vairākas aizraušanās. Viena no tām – dziedāšana korī. Viņa dziedājusi gan Jelgavas Tautas deju ansambļa „Jaunība” vokālajā grupā, gan Tautas korī „Daugava” (Daugavpils), „Līvzeme” (Ventspils), „Dziesma” (Olaine). Taču šī nodarbošanās bija jāpārtrauc veselības problēmu dēļ. Mīlestību uz operu gan Sarmīte saglabāja līdz mūža beigām, cenšoties redzēt katru jauniestudējumu un viesizrādi.

Sarmītei ļoti patika ziedi, īpaši tulpes, kas priecēja viņu katrā dzimšanas dienā; viņas sirds piederēja arī kaķiem. Brīžos, kad mājās nebija sava peļu junkura, to aizstāja attēli un rotaļlietas.

Visilgstošākā un stabilākā Sarmītes aizraušanās bija grāmatu lasīšana. Grāmatas viņa lasīja ne tikai latviešu, bet arī krievu, vācu, angļu un, iespējams, arī citās valodās. Tāpēc īpaši sāpīgi viņa pārdzīvoja pakāpenisko redzes zudumu, kas liedza lasīt. Tikai dienu pirms nāves atpakaļ uz bibliotēku tika aiznestas pēdējās paņemtās, bet neizlasītās grāmatas.

Sarmīti Lagzdiņu vienmēr paturēs prātā un skums par viņas aiziešanu mūžībā kolēģi filologi, studiju biedri Jelgavā un Rīgā, māsīcas un brālēni, kā arī visi tie, kam viņa bija uzticama draudzene un padomdevēja.

Sit tibi terra levis!

Ilga Jansone

Maija Poiša (19.05.1934–10.06.2018)

*Ved vakarcēliens mūs uz lēnu upju lejām,
Kur gadu tūkstošiem ik vilnis radzē kaļ:
Kā upe dzīve šī vairs neplūst atpakaļ.*
(Jānis Medenis. Tecila)



Skumju ziņu mums atlaida 10. jūnija skaistā svētdienas pievakare. Rietošajai saulei līdzī devās kāda atsaucīga, skanīga un mīloša dvēsele. Tā mājoja valodniecē dialektologē, folkloristē un lieliskas, skanīgas balss nesējā Maijā Poišā. Dzimusi Rīgā, 1934. gada 19. maijā, Praulienas pagasta Trākšu saimniekmeitas Almas (dzim. Varkales) un praulēnieša, no Lejasješku mājām nākušā dzejnieka Jāņa Medeņa ģimenē. No 1937. gada viņa bērnību pavadīja Praulienas Trākšos, kur dzīvoja vecvecāki un vectēva Pētera divas māsas – dzimti praulēnieši. Maijas tuvinieki drīz pamanīja, ka meitenei ir teicama dzirde, Maija ātri un labprāt apguva visai sarežģīto izloksni. Par bērnību Trākšos kopā ar divus gadus jaunāko māsu Mirdzu Maijai bija vissiltākās atmiņas – ļaudis, ēkas, daba, pļavas un tīrumi – tas deva pamatu visam mūžam. Trākšu akmens klēts

otrajā stāvā Maijas tētim bija iekārtota sava dzejnieka darbistaba. Spilgts pārdzīvojums Maijai bija bēgļu gaitas, kas sākās, kad vācu karaspēks 1944. gada augustā nopostīja visas Aiviekstes kreisā krasta ēkas. Uzspridzināja arī nesen uzceltos Medeņus – tēva māju ar tūkstošiem grāmatu, kas dega vēl 4. augustā, kad Maijas ģimenei pavēlēja atstāt Trākšus. Mājas pameta arī daudzi citi pagasta ļaudis, un sākās bēgļu gaitas Kurzemes virzienā. Medeņiem drīz pievienojās dzejnieka Kārļa Skalbes ģimene, un tā viņi līdz ar daudziem citiem bēgļiem oktobra sākumā nonāca Ventspilī. Garās pajūgu rindas nereti apšaudīja Sarkanās armijas lidmašīnas, bieži trūka barības kā zirgiem, tā cilvēkiem. Jāņa Medeņa māte Ieva ar pārējiem dēliem un viņu ģimenēm aizbrauca kuģī uz Vāciju. Maijas ģimene palika Latvijā, jo dzejniekam nebija pieņemama Vācijas augstākās varas pārstāvju agresīvā ārpolitika.

Radās cerība tikt uz Zviedriju, taču tā nepiepildījās. Maijas ģimene rudenī pameta Ventspili, kur dzīve kļuva arvien smagāka un bīstamāka, un devās uz Vārvi, kur viņiem ierādīja tukšu dzīvokli Vārves pilī. Tur gandrīz visās telpās bija vācu kara hospitālis. Bet solītais auto, kam būtu jāaizved Medeņu ģimene līdz jūrmalai, kur būtu sācies ceļš uz Zviedriju, tā arī neatbrauca. Tad Maijas tēvs tika norikots par Tērandes pamatskolas pārzini, un ģimene devās turp. Maija sāka mācīties 3., bet māsa Mirdza – 1. klasē. Jānis Medenis sāka strādāt par latviešu valodas skolotāju. 1945. gada agrajā pavasarī pēdējo reizi Maijas tēvu apciemoja viņa kolēģis un sirsnīgs draugs Vilis Cedriņš. Abi nolēma palikt Kurzemē, prātodami, ka pret gaidāmo padomju varu neko nav grēkojuši. 8. maijā ienāca Sarkanā armija. Bet iedzīvotāji visi varēja palikt savos dzīvokļos, un sākās pavasara darbi skolotāju sakņu dārzos, tika apkopta apkārtnē, arī krāšņās Tērandes skolas rozes, kuras Maijas tētis tik skaisti apdezejoja. Ventiņu pusē dzīvodama, Maija pirmo reizi izdzirdēja lībiskās jeb tāmnieku izloksnes, kuras meitenei reizēm bija pilnīgi nesaprotamas un citreiz arī viegli pārprotamas... 1945. gada rudenī Maijas ģimene atgriezās Vārvē, jo tēvs neriskēja turpināt strādāt par skolotāju. Dzīve kļuva tramīgāka, ļaudis iebaidīti ar provokācijām. Mamma Alma kļuva par vācu valodas un dziedāšanas skolotāju Vārves skolā, tēvs strādāja par Ēdoles, Popes, Puzes un Zlēku dzirnavu pārraugu. 1946. gada 7. janvārī visa

=====
Maijas ģimene bija mājās. Ienāca divi vīri privātās drēbēs. Viens no vīriem sameklēja plauktā tēva dzejoļu grāmatu „Varenība”, nolasīja kādu, šķiet, jau iepriekš zināmu dzejoļa fragmentu un sacīja, ka pierādījumu pietiek. Jāni Medeni apcietināja. „Viņš atskatījās, un man vēl šodien acu priekšā ir viņa samulsuši, sāpju pilnā seja” – stāstīja Maija. Viņai bija ļoti laba redzes atmiņa. Tā saglabāja daudzas liktenīgas, pašas skatītas „gleznas”. Tēva brālis Arvīds taču bija gleznotājs. Maija izcēlās arī kā laba fotogrāfe. Viņas uzņemtajos attēlos redzama teicama kompozīcijas izjūta.

Maija no vecākiem mantoja skaistu augumu un skanīgu balsi, ko bērniības un agrās jaunības gados izkopt palīdzēja māte Alma – burvīgas balss īpašnice. Maijai laimējās ne vienreiz vien dzirdēt savu vecāku dziedātos duetus *a cappella*. Līdzās mūzikai Maiju kopš bērniības saistīja arī dzimtās puses valoda. Mēs taču zinām, ka katrā pagastā runā mazliet savādāk. Praulienā ir sava izloksne, tāpat kā Saikavā, Meirānos, Patkulē, Sarkaņos un vai visās pārējās Vidzemes un Sēlijas vietās, kuras pagājušā gadsimta septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados izbraukāja un izstaigāja Maija ar ierakstu magnetofonu plecā. Maija bija jau stipri izaugusi kā izlokšņu, tā folkloras jomā, un viņas vadībā radās folkloras kopa Kraukļos. Man pašam vairākas reizes iznāca būt ar Maiju kopā ekspedīcijās Vidzemē. Atceros, kad ierakstījām Čukānmāti, kas bija dzimusi vienā gadā ar Ēvaldu Valteru. Spilgti atminos viesošanos Lubānas Grīslaiņos pie filologa Arvīda Aizsila atraitnes. Interesants bija brauciens gar Daugavu, kur Skrīveru apkārtnē paciemojāmie pie Briežu Mīles – lībietes gan pēc valodas, gan sejas.

Kara laikā un pēckara gados Maija mācījās Saikavas, Sēlpils un Jēkabpils skolās. Pēc tēva apcietināšanas Maijas ģimenei sākas bēgļu gaitas pašu zemē. Pēc dzīves Sēlpilī 1952. gadā Maijas mamma Alma ar abām meitām nonāca Pierīgā, vēlāk Rīgā. Jau no 18 gadiem Maija strādāja dažādus gadījuma darbus: bija strādniece noliktavā, rēķinvede. Maija stāstīja, cik smags bijis krāvējas darbs. Tēvs tobrīd jau bija darba nometnē Noriņskā, bet Maijas māsa Mirdza – Mordovijā, kur viņu izsūtīja kā trīspadmitgadīgu meiteni par pretstaļiniskas kariaktūras uzzīmēšanu.

Maija iestājas LU Filoloģijas fakultātē, taču pēc neilga laika viņu no universitātes izslēdz – tēvs un māsa taču ir „tautas ienaidnieki”!

Hruščova atkušņa laikā 1957. gadā viņa vēlreiz iestājas LU Vēstures un filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļā, ko beidz 1962. gadā. Augstskolas gados viņa sadraudzējas ar kursabiedru, nākamo literatūras kritiķi un tulkotāju Mārtiņu Poišu – izskatīgu un sportisku puisi no Balvu puses. Viņi apprecas, un 1963. gada 31. decembrī piedzimst dēls Gints.

Maijai vienmēr bijusi mīļa dziesma, viņa dziedājusi Latvijas Valsts filharmonijas ansablī, bijusi aktīva jauktā kora „Juventus” dziedātāja. Saņēmusi atzinību un diplomus par savu skanīgo balsi, dziesma viņu aizvedusi arī ārpus Latvijas.

No 1962. līdz 1980. gadam Maija bija latviešu valodas un literatūras skolotāja Rīgas 8. Raiņa maiņu vakarskolā. Bet no 1980. gada ar visu savas dvēseles spēku pievērsās dialektoloģijai – Maija kļuva par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieci ZA Latviešu valodas un literatūras institūtā. Maijas galvenā darbības nozare – sēlisko izlokšņu pētīšana, it īpaši šo izlokšņu fonētisko parādību izpēte. Maija ar referātiem piedalījies konferencēs Viļņā un Rīgā, viņa tiek uzskatīta par lietpratīgāko sēlisko izlokšņu apzinātāju un pētnieci. Maija Poiša ir Zinātņu akadēmijas un AS „Aldaris” 2001. gada balvas zinātnē laureāte. To viņa saņēma par darbiem „Vidzemes sēliskās izlokšnes I” un „Vidzemes sēliskās izlokšnes II” un ilggadējiem pētījumiem latviešu valodniecībā.

Atmodas gados Maijas mājoklis Vecrīgā aizvien biežāk kļuva par satikšanās vietu viņas kursabiedriem, draugiem un, protams, radiem. Barikāžu laikā Maijas toreiz vēl komunālais dzīvoklis kļuva par īstu „štābu” – pulcēšanās vietu, kur tika vārtīti zirņi barikāžu dalībniekiem, dziedātas dziesmas, pārlaistas daudzas atpūtas stundas. Līdzās ikdienas rūpēm Maija turpināja strādāt izlokšņu izpētes jomā – rakstīja kartītes ar izlokšņu vārdiem topošajam izlokšņu atlantam. Šim darbam neredzēja gala – kā likās mums, tuviniekiem. Un Maija to darīja līdz pat beidzamajam laikam. Viņai uzticējās kā cilvēkam un profesionālim ar lielu atbildības izjūtu.

Kā sēlisko izlokšņu speciāliste viņa konsultēja folkloras kopu vadītājus, lai dziedātāji pareizi izpildītu Vidzemes sēļu mēlē dziedātās dziesmas. Maiju reizēm apciemoja arī viņas radnieks, mūziķis Artis Kumsārs, lai konsultētos par kādas dziesmas pareizību vai iemācītos

no Maijas jaunu. Maijas ierunātie teksti un iedziedātās dziesmas ir izdotas kompaktdiskos, skanējušas radio un televīzijā. Tuvojoties tēva Jāņa Medeņa simtgadei, Maija sāka sastādīt viņa dzejas izlasi. Pieaicinot arī zinošus un kompetentus literatūrzinātniekus, grāmata „Atkal esmu mājās” tika izdota 2003. gada maijā – tieši uz tēva simtgadi. Ap to laiku Maijai jau bija četras mazmeitas – Lelde, Ilva, Eva un Arta, ar kurām viņa uzturēja ciešu un mīļu draudzību visu laiku. Turpinājās darbs ar tēva dzejas tekstiem – Maija atrada un laboja gadu un pārmaiņu laikā ieviesušās kļūdas dzejoļos, atjaunoja tēva oriģinālos krājumu nosaukumus. Viņa ķērās pie tēva ieslodzījumā rakstīto dzejoļu un vēstuļu sakārtošanas. 2014. gadā tika izdota bieza grāmata ar koši zaļiem vākiem – „Dieva Dārzs. Putnu ceļš. 1947.–1955.”.

Bet – atļaušos sacīt – šābrīža Maijas iecere ir izdot sava tēva labāko dzeju krājumu. Tā ir „Tecila”. Maija sacīja, ka par godu Latvijas simtgadei „Tecila” ir noteikti jāizdod. Tas darbs nu līdz galam jāizdara Maijas tuviniekiem un viņas gara un dziedošās dvēseles mantiniekiem.

Lai gaiši Aizsaules ceļi!

Mīlestībā –
brālis VIDVUDS MEDENIS

Dorisa Šnē (22.08.1931–20.11.2018)

Telefona klausulē izskanējusi skumja vēsts. Sirmā vecumā mūžībā devusies ilggadēja Latviešu valodas institūta darbiniece, erudīta valodniece un leksikogrāfe Dorisa Šnē (dz. Antmane).

Kaut arī Dorisa Šnē jau labu laiku vairs nestrādāja mūsu institūtā, vecākie kolēģi viņu atceras kā atsaucīgu, draudzīgu, sirsnīgu un ļoti zinošu cilvēku, kas labprāt palīdzēja ar padomu gan zinātniski nozīmīgu jautājumu risināšanā, gan institūta kolektīva saliedēšanā.

No bibliogrāfiskiem materiāliem varam uzzināt, ka Dorisa savas vispusīgās zināšanas un prasmes guvusi mācoties Rīgas Finanšu tehnikumā, Natālijas Draudziņas ģimnāzijā, vēlāk studējot Rīgas Pedagoģiskā institūta Valodas un literatūras fakultātes Latviešu valodas nodaļā, kā arī Latvijas Valsts universitātes Vēstures, filoloģijas un filozofijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļā.

Paralēli studijām ar lielu aizrautību uzsākusi pedagoģes gaitas, strādājot gan par sākumskolas klašu skolotāju Rīgas 50. vidusskolā, gan par masu pedagoģi toreizējā Rīgas Pionieru pilī. Tomēr 1960. gadā Dorisu Šnē dzīves ceļš atveda uz LPSR Zinātņu akadēmijas Valodas

un literatūras institūtu. Institūts kļuva par viņas ilgstošo darba vietu, kur Dorisa rada veiksmīgas izaugsmes iespējas dziļākai un plašākai latviešu valodas izpētei, analīzei un kopšanai, īpaši aktīvi pievēršoties savai sirdslietai – leksikogrāfijai.

Institūtā sākotnēji darbojusies kā laborante un sekretāre mašīnrakstītāja, tādējādi viņas roku pāršķirstīts ticis ne viens vien valodnieku izstrādāts manuskripts. 1968. gadā Dorisa Šnē ievēlēta jaunākās zinātniskās līdzstrādnieces amatā un ar lielu aizrautību darbojusies toreizējā Valodas un literatūras institūta Zinātnisko vārdnīcu sektorā, kur tapa zinātniski nopietns un vērtīgs izdevums „Latviešu literārās valodas vārdnīca”. Pirmo triju vārdnīcas sējumu veidošanā Dorisa Šnē cītīgi piedalījies manuskriptu tehniskajā sagatavošanā un valodas materiālu vākšanā, bet jau ceturta sējuma J un Ķ burta šķirkļu tapšanā Dorisa Šnē sevi parāda kā līdzvērtīgu autori – leksikogrāfi ar nopietnu zinātnieces skatu uz latviešu valodu un tās bagātību. Arī turpmākajos vārdnīcas sējumos ar apbrīnojamu precizitāti izstrādāti ne mazums viņas šķirkļu.

„Latviešu literārās valodas vārdnīcas” autoriība ir būtisks, bet ne vienīgais Dorisas Šnē devums latviešu valodniecībā. Dorisas Šnē redakcijā 2002. gadā tapusi „Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca”, viņa ir līdzautore 2006. gadā izdevniecības „Avots” izdotajai 30000 pamatvārdu un to skaidrojumu „Latviešu valodas vārdnīcai”, kā arī elektroniskās „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” sākuma daļai. Līdz ar atmodas sākumu Dorisa Šnē aktīvi iesaistījās latviešu valodas mācīšanas procesā, kā arī latviešu valodas eksāmenu komisijas darbā.

Dorisa labprāt dalījies ar padomu ar ikvienu ieinteresētu, īpaši jaunās paaudzes, lasītāju arī savās īsajās, bet vērtīgajās un aktuālajās populārzinātniskajās, informatīvajās publikācijās par latviešu valodas kultūras jautājumiem toreiz tik populārajā laikrakstā „Latvijas (vēlāk Padomju) Jaunatne” un Valodas un literatūras institūta sastādītajā rakstu krājumā „Latviešu valodas kultūras jautājumi”.

Kolēģu atmiņās Dorisa Šnē paliks ne tikai kā uzcītīga un neatlaidīga sava leksikogrāfa mūža darba darītāja, bet arī kā rūpīga, labestīga un gādīga mamma saviem bērniem Andrim un Mārai.

Marita Silkāne

2017. GADĀ IZDOTĀS VALODNIECĪBAS GRĀMATAS

Linguistic Books 2017

- 4th International Scientific Conference „Contemporary Research in Phonetics and Phonology: Methods, Aspects and Problems”. Abstracts. May 11–12, 2017, Riga. Riga: Latvian Language Institute of the University of Latvia, 2017, 28 lpp. Elektronisks izdevums. ISBN 9789984742885. Pieejams: <http://www.lulavi.lv/lu-lavi-gramatas> [skatīts 08.05.2017].
53. Artura Ozola dienas konference „Gramatika valodas un valodniecības attīstībā” : veltījums H. Medema „Lotevica grammatica” (1737), „Grammatika inflansko-lotewska” (1817), G. Bražes „Īsai pamācīšanai latviešiem” (1857), 19. gs. 2. puses latviešu skolu gramatikām, J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu gramatikai” (1907), LU doцентam Dr. Reinim Bērtulim (1937–1994) : referātu kopsavilkumi : Rīga, 2017. gada 17. marts. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvistikas un baltistikas nodaļa, Baltu valodniecības katedra. Rīga: Latvijas Universitāte, 2017, 24 lpp. ISBN 9789934838743.
- Ablijs, Marks (Mark Abley). *Tā viņi te runā. Ceļojumi pa apdraudētām valodām.* Tulk. Māra Poļakova; zin. red. Dr. habil. philol. Ina Druvieta; lit. red. Olita Rause. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, [2017], 439 lpp. ISBN 9789984829531.
- Ābolniece, Līgita. *Frazeoloģismi Viesītē un tās apkārtnē.* [Ievada autors Ģirts Šimanauskis; pēcvārda autore Ilma Svilāne]. [Sala: Autores izdevums], 2017, 143 lpp. ISBN 9789984192116.
- Acta humanitarica universitatis Saulensis.* Mokslo darbai. T. 24 (2016) „Regionas: istorija, kultūra, kalba“. Sud.: Bronius Maskuliūnas, Simonas Strelcovas. Šiauliai: Šiaulių universiteto bibliotekos Leidybos skyrius, 2017, 292 lpp. ISSN 1822-7309 (Print); ISSN 2424-3388 (Online). Pieejams: http://www.su.lt/index.php?option=com_content&view=article&layout=edit&id=19917&lang=en [skatīts 12.07.2017].
- Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 144. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un teksts”.* Tēzes = International Scientific Conference „Word and Text” to commemorate the 144th anniversary of academician Jānis Endzelīns. Abstracts. Rīga: LU Latviešu valodas

institūts, 2017, 50 lpp. ISBN 9789984742878. Elektronisks izdevums. Pieejams: <http://www.lulavi.lv/lu-lavi-gramatas> [skatīts 14.02.2017].

Aktuāli jautājumi tulkojumzinātnē : Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas, Latvijas Tulku un tulkotāju biedrības un LU HZF Studentu pašpārvaldes 3. pētnieku un studentu konference, 2017. gada 26. maijs : tēžu krājums. Red.: Dr. philol. Arvils Šalme, Mg. philol. Svetlana Koroļova, Mg. interpret. Marija Lapaine. Rīga: [Latvijas Universitāte], 2017, 31 lpp. ISBN 9789934182440.

Amor vincit omnia. Konstantīns Karulis dzīvē un darbos. Monogrāfisks rakstu krājums. Sast. un zin. red. Janīna Kursīte. Zin. rec.: Maija Buriņa, Anna Stafecka. Rīga: Apgāds „Zinātne”, 2017, 352 lpp. ISBN 9789934549311.

Andersone, Gita; Ikale, Iveta; Putre, Indra. *Skanīgā ābece : bildes, burti, vārdi, teikumi.* Rīga: Zvaigzne ABC, [2017], 16 nenumurētas lpp. ISBN 9789934061561.

Anspoka, Zenta. *Latviešu valoda 4. klasei : literatūra : darba lapas.* Red. Eģina Birzgale. Lielvārde: Lielvārds, 2017, 80 lpp. ISBN 9789984115306.

Anspoka, Zenta. *Latviešu valoda 4. klasei : otrā daļa : literatūra : mācību grāmata.* Red. Eģina Birzgale. Lielvārde: Lielvārds, 2017, 240 lpp. ISBN 9789984115290.

Auziņa, Ilze; Berķe, Maija; Lazareva, Anta; Šalme, Arvils. *Latviešu valoda : Laipa A1 un A2 : elektroniskie mācību materiāli.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017. [Papildlīdzeklis darbā ar mācību līdzekli „Laipa A1” (Rīga: LVA, 2014) un „Laipa A2” (Rīga: LVA, 2016). Klausīšanās teksti un pašpārbaudes uzdevumi.] Pieejams: <http://maciunmacies.valoda.lv/valodas-apguve/e-nodarbibas> vai <http://maciunmacies.valoda.lv/images/speles/Laipa/index.html> [skatīts 26.11.2017].

Balode, Sarmīte; Jansone, Ilga. *Kalnienas izloksnes vārdnīca.* 1. sēj. Rec.: Dr. philol. Ieva Ozola, Dr. philol. Lembits Vaba. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017, 648 lpp. ISBN 9789984742908.

Balode, Sarmīte; Jansone, Ilga. *Kalnienas izloksnes vārdnīca.* 2. sēj. Rec.: Dr. philol. Ieva Ozola, Dr. philol. Lembits Vaba. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017, 720 lpp. ISBN 9789984742915.

Baltiņš, Māris; Druvieta, Ina. *Ceļavējš cilvēku ciltij : valoda sabiedrībā.* Zin. red. Dr. philol. Linda Lauze; rec. Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis; lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017, 251 lpp. ISBN 9789984829500.

- =====
- Baltistica*, Nr. 52(1). Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius: VU Press, 2017. ISSN 0132-6503, eISSN 2345-0045. Pieejams: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/archive> [skatīts 07.09.2018].
- Baltistica*, Nr. 52(2). Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius: VU Press, 2017. ISSN 0132-6503, eISSN 2345-0045. Pieejams: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/archive> [skatīts 07.09.2018].
- Baltu filoloģija*. Nr. XXV (2) 2016. *Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics*. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 148 lpp. ISBN 9789934182556, ISSN 1691-0036. Pieejams: <https://www.lu.lv/apgads/elektroniskie-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/baltu-filologija/> [skatīts 20.11.2017].
- Baltu filoloģija*. Nr. XXVI (1) 2017. *Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics*. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 116 lpp. ISSN 1691-0036, ISBN 9789934182969. Pieejams: <https://www.lu.lv/apgads/elektroniskie-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/baltu-filologija/> [skatīts 07.01.2018].
- Bārtas dzīpari : valoda, kultūra, tradīcijas, ļaudis*. Kolektīvā monogrāfija. Atb. red.: Edgars Lāms un Anita Helviga. Zin. rec.: Brigita Bušmane, Austra Gaigala, Daļa Kiseļūnaite, Ārija Kolosova, Laura Uzule, Māra Vīksna. Tulk. angļu val. Guntars Dreijers. / Liepājas Universitāte, Kurzemes Humanitārais institūts. Liepāja: LiePA, 2017, 352 lpp. ISBN 9789934569234.
- Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā, III*. Atb. red. un priekšvārda autore: Dr. philol. Anna Vulāne, Dr. habil. philol. Dace Markus; lit. red.: Baiba Mūrniece-Buļeva, Regīna Jozauska; tulk. Indra Kalniņa. Rīga: Zinātne, 2017, 168 lpp. ISBN 9789934549410. Pieejams: https://www.lamba.lv/attachments/Berņu_valoda_2017.pdf [skatīts 26.11.2017].
- Blinkena, Aina. *Caur vārdu birzi : darbu izlase II*. Sast.: Ina Druvieta, Ilga Jansone. / LU Latviešu valodas institūts. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017, 400 lpp. ISBN 9789984742892.
- Brōļu Skrindu dzeive un darbeiba*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 2017, 48 lpp. ISBN 9789984292984.
- Bušmane, Brigita. *Nīcas izloksnes vārdnīca (A–I)*. Atb. red. Agris Timuška. Rec.: Dr. philol. Juris Baldunčiks, Dr. philol. Regīna Kvašīte (*Regina Kvašytė*), Dr. philol. Vilma Šaudiņa. Rīga: LU Latviešu valodas institūts,

- 2017, XXXVIII + 887 lpp. E-publikācija. ISBN 9789984742953. Pieejams: <http://www.lulavi.lv/lu-lavi-gramatas-2005-/2017-gads> [skatīts 08.03.2018].
- Caturtais pasauļa latgalīšu saīts. Latgolys symtgadis kongress (2017. goda 5.–6. majā).* / Red.: Leikuma, Lideja; Šuplinska, Ilga. Rēzekne: Rēzeknis Tehnoloģiju akademeja, 2017, 122 lpp. ISSN 2500-9591 [Via Latgalica], ISBN 9789984442075. Pieejams: <http://journals.ru.lv/index.php/LATG/issue/archive> [skatīts 26.11.2017].
- Cibuļs, Juris. *Uzziņu materiāls par latgaliešu ābeci „Skreineite”*. Reiga: Latviešu valodas aģentūra, 2017, 11, [5] lpp. ISBN 9789984829463.
- Cibuļs, Jurs. *Skreineite : vuicūs raksteit*. Reiga: Latviešu valodas aģentūra, 2017, 72 lpp. ISBN 9789984829456. Pieejams: http://ldb.lv/skreineite_vr/Skreineite_vuicus_raksteit/assets/basic-html/index.html#5 [skatīts 30.05.2017].
- Cibuļs, Jurs; Leikuma, Lideja. *Skreineite : vuicūs laseit*. Reiga: Latviešu valodas aģentūra, 2017, 151 lpp. ISBN 9789984829449. Pieejams: http://ldb.lv/skreineite_vl/Skreineite_vuicus_laseit/assets/basic-html/index.html#37 [skatīts 30.05.2017].
- Copular Constructions in Lithuanian*. Ed. by Rolandas Mikulskas. / Valency, Argument Realization and Grammatical Relations in Baltic 4. John Benjamins Publishing Company, 2017, xv, 280 pp. e-ISBN 9789027267429, ISBN 9789027259127.
- Diagnosticējošie uzdevumi latviešu valodas prasmes A1 līmenim. / Diagnosticējošie uzdevumi latviešu valodas prasmes A2 līmenim. / Diagnosticējošie uzdevumi latviešu valodas prasmes B1 līmenim. / Diagnosticējošie uzdevumi latviešu valodas prasmes B2 līmenim. / Diagnosticējošie uzdevumi latviešu valodas prasmes C1 līmenim. / Diagnosticējošie uzdevumi latviešu valodas prasmes C2 līmenim.* [Sagatavoti, īstenojot Patvēruma, migrācijas un integrācijas fonda projektu „Latviešu valodas apguve, lai sekmētu trešo valstu pilsoņu iekļaušanos darba tirgū”.] [Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017], 8 lpp., 9 lpp., 11 lpp., 10 lpp., 11 lpp., 11 lpp. Tiesšaistes materiāli: <http://www.valoda.lv/sagatavoti-jauni-valodas-prasmes-limenu-diagnosticejosie-darbi/> [skatīts 26.11.2017].
- Dzene, Ilze. *Lasīšanas un domāšanas spēles no 5 līdz 6 gadiem : 3. žurnāls*. [Valmierā]: [Ilze Dzene], 2017. 1 tiesšaistes resurss (50 lpp.; 2,73 MB; domāšanas attīstīšanas uzdevumi).
- Dzene, Marita; Andersone, Gita; Golubova, Vita; Ikale, Iveta. *Latviešu valoda 1 : 1. klase.* / Raibā pasaule. [Rīga: Zvaigzne ABC], 2017.

Tiešsaistes materiāli [interaktīvi uzdevumi, audiomateriāls, rakstfī-prasmes paraugi]: www.zvaigzne.lv, maconis.zvaigzne.lv [skatīts 20.11.2017].

- English-Latvian Latvian-English dictionary*. Compiled by Julija Baranovska. 4th edition. / One to one bilingual dictionary. Stanmore, U.K.: STAR Roreign Language Books, 2017, 332 lpp. ISBN 9781908357489.
- Golubova, Vita; Ikalē, Iveta; Lanka, Anita. *Latviešu valoda 1 : 3. klase : mācību grāmata*. Red. Indra Putre. / Raibā pasaule. Rīga: Zvaigzne ABC, [2017], 135 lpp. ISBN 9789934068386.
- Golubova, Vita; Ikalē, Iveta; Lanka, Anita. *Latviešu valoda 2 : 3. klase : mācību grāmata*. Red. Indra Putre. / Raibā pasaule. Rīga: Zvaigzne ABC, [2017], 191 lpp. ISBN 9789934070938.
- Irbe, Anastasija; Lindenberga, Sarma. *Bērns runāt mācās ģimenē*. 3. papildin. izd. Rīga: RaKa, [2017], 243 lpp. ISBN 9789984463711.
- Kačanova, Baiba. *Leksikas lingvodidaktiskais saturs angļu valodas kā svešvalodas mācībā Latvijā : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozares lietišķās valodniecības apakšnozarē = Linguodidactic Content of Lexis in Acquisition of English as a Foreign Language in Latvia : Summary of PhD Thesis Submitted for the Conferment of the Doctoral Degree Philology Linguistics Subfield Applied Linguistics*. Darba zin. vad. Dr. paed. Diāna Laiveniece. / Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja: Liepājas Universitāte, LiePA, 2017, 32 un 32 lpp. [atsevišķa numerācija latviskajai un angļiskajai daļai] ISBN 9789934569036.
- Kačanova, Baiba. *Leksikas lingvodidaktiskais saturs angļu valodas kā svešvalodas mācībā Latvijā : promocijas darbs filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozares lietišķās valodniecības apakšnozarē*. Darba zin. vad. Dr. paed. prof. Diāna Laiveniece. / Liepājas Universitāte. Liepāja, 2017, 165 lpp.
- Kleinhofa, Ingrīda; Hašaba, Sausana; Lazareva, Anta. *Latviešu-arābu sarunvārdnīca : ar latviešu literārās valodas, arābu literārās valodas un arābu Levantes dialekta gramatikas apskatu*. Red.: Dr. habil. Leons Taivāns, Dr. philol. Dzintra Paegle; rec. Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs; kons. arābu lit. val. jautājumos, arābu val. lit. red. Mg. philol. Hiba A. Isa (*Heba Abdullah Issa*); latv. teksta lit. red. Dr. philol. Dzintra Paegle. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017, 275 lpp. ISBN 9789984829487.

Kolopoveca, Nadežda. *Līdera portreta radīšanas modelis latviešu un čehu politiskajā diskursā : promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai valodniecības nozarē, apakšnozare: vispārīgā valodniecība = Model of Leader Portrait Creation in Latvian and Czech Political Discourse : Summary of Doctoral Thesis Submitted for the Doctoral Degree in Linguistics, Subfield: General Linguistics = Model tvorby obrazu lídra v lotyšském a českém politickém diskurzu : autoreferát disertační práce k získání titulu doktora jazykovědy, obor: obecná jazykověda. Darba zin. vad. Dr. habil. philol. Ina Druviete; rec.: Dr. philol. prof. Jānis Sīlis, Dr. philol. prof. Larisa Iļinska, Dr. philol. prof. Sanita Lazdiņa. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: Latvijas Universitāte, 2017, 73 lpp. ISBN 9789934556258.*

Kopoloveca, Nadežda. *Līdera portreta radīšanas modelis latviešu un čehu politiskajā diskursā : promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozarē, vispārīgās valodniecības apakšnozarē. Zin. vad. Dr. habil. philol. prof. Ina Druviete. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: [nav zināms], 2017, 195 lpp. + pielikumi (196.–419.), 1 CD. Pieejams arī tiešsaistē LU repozitorijā: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/37282/298-61873-Kopoloveca_Nadezda_nm11041.pdf?sequence=1&isAllowed=y [skatīts 08.03.2018].*

Korejiešu valoda latviešiem 1. Galv. red. Čojs Gvondžins; tulk. Līga Tarvide; lit. red. Gita Bērziņa. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 184 lpp. + 1 CD (52 MP3 datnes). ISBN 9789984182334.

Krastiņa, Linda; Valdmane, Liene. *Atver pasauli! : mācību līdzeklis latviešu valodas apguvei 5–8 gadus veciem bērniem.* Māksl. Anita Ozoliņa. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, b.g. [1] lpp. [Attēlu un vārdu kartiņu komplekts, 4 spēles un 7 puzzles ievietotas kartona kārbā ar vāku.] ISBN 9789984829395.

Kultūras feminisms : Feminisma terminu skaidrojošā vārdnīca = Cultural feminism : A Glossary of Feminist Terms = Культурный феминизм : терминологический словарь. Sast. un zin. red.: Dr. philol. Ausma Cimdiņa, Dr. philol. Natalja Šroma; rec.: Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Gunta Ločmele; red.: Ieva Jansone (latv. val.), Reģīna Jozauska (angļu val.), Viktorija Kolļegova (krievu val.); bibliogr. avotus sakārt. Signe Raudive. / Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte, *Feministica Lettica*. [Rīga]: Zinātne, [2017], 221, [3] lpp. ISBN 9789934549403.

- =====
- Labi vārdi sirdi silda.* Red. un ievada autors Valdis Rūmnieks. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, [2017] 140 lpp. [Skolēnu radošo darbu sērija.] ISBN 9789984829432.
- Language and intercultural communication in the workplace : critical approaches to theory and practice.* Ed. by Hans J. Ladegaard and Christopher J. Jenks. London: Routledge, 2017, xi, 181 lpp. [Print] ISBN 9781138204928.
- Latgališu volūdas gramatika : izdavums veļteits Pītera Stroda piemiņai.* Ievada autors Jānis Streičs. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2017, 79 lpp. ISBN 9789984292878.
- Latviešu valoda pieaugušajiem: sagatavošanas kurss latviešu valodas apguvei.* Elektronisks valodas apguves līdzeklis. [Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017.] [Sagatavots Patvēruma, migrācijas un integrācijas fonda projektā „Valodas sākotnējā apguve patvēruma meklētājiem”.] Pieejams: http://maciunmacies.valoda.lv/images/speles/LVA_Saksim_runat_latviski/index.html [skatīts 20.08.2017].
- Latviešu-itāļu vārdnīca = Lettone-italiano dizionario.* Sast. Dina Nātiņa. Rīga: Avots, 2017, 497 lpp. ISBN 9789934534478.
- Latvijas vietvārdu vārdnīca. Saba–Sēža-.* Sast. Laimute Balode (*Saba–“Sausķu-”), Dzintra Hirša (*Saūta*–“Sēža-”); iekļauti arī materiāli no Jāņa Endzelīna manuskripta. Atb. redaktore: Renāte Siliņa-Piņķe, Anta Trumpa, Sanda Rapa. Rec.: *Dr. philol.* Lembits Vaba, *Dr. philol.* Anna Vulāne. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017, LXXXII + 382 lpp. ISBN 9789984742946.
- Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes. (Letonikas 7. kongresa materiāli) 71. sēj., Nr. 4. A daļas galvenā red. Raita Karnīte. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2017, 96 lpp. ISSN 1407-0081.
- Laua, Alise; Ezeriņa, Aija; Veinberga, Silvija. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca : divos sējumos.* 2. izdevums. [1. sēj. *A–M*, 2. sēj. *N–Ž*] Rīga: Avots, 2017. ISBN 9984700143.
- Liezēres pagasta vietvārdi.* / Biedrība „Ozols un zīle”, projekts „Vietvārdu talka Liezērē”, [Ozoli, Madonas novads]: Biedrība „Ozols un zīle”, 2017, 185 lpp. [spirālīesējums] ISBN 9789934194061.
- Ligers, Ziedonis. *Vāciski-latviska un latviski-vāciska karavīra vārdnīca : lietošanai frontē.* [Alūksne]: [Eraksti], [2017], tiešsaistes resurss (137 lapas) <http://www.eraksti.lv>; 595 KB.

- =====
- Linguistica Lettica* 25. Latviešu valodas institūta žurnāls. Atb. red. Ilga Jansone. Red. kolēģija: Aleksejs Andronovs (Krievija), Laimute Balode (Latvija/Somija), Ina Druviete (Latvija), Trevors Fennels (Austrālija), Juris Grigorjevs (Latvija), Ilga Jansone (Latvija), Anna Stafecka (Latvija), Agris Timuška (Latvija), Lembits Vaba (Igaunija), Bernhards Velhli (Zviedrija), Andrejs Veisbergs (Latvija). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017, 446 lpp. ISSN 1407-1932.
- Littera Scripta*, [Nr.] 9. *Jauno filologu rakstu krājums = Littera Scripta*, [№] 9. *Сборник научных трудов молодых филологов*. Krājuma sast. un red.: Dr. philol. Tatjana Bariņņikova, Dr. philol. Rozanna Kurpniece. / Latvijas Universitāte, Rusistikas centrs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 105 lpp. ISBN 9789934182532. Pieejams: <https://www.lu.lv/apgads/katalogs/humanitaras-zinatnes/> [skatīts 20.11.2017].
- Mana pirmā ābecīte*. Teksta autore Ieva Tarvida. Rīga: Zvaigzne ABC, 2017, [34] lpp. (oriģinālnosaukums „*Minu esimene aabits*”) ISBN 9789934068560.
- Marčeks, Stano (*Stano Marček*). *Esperanto ar tiešo metodi*. Tulk.: Aldis Bušs, Aivars Kalniņš, Biruta Rozenfelde; rediģ. Mg. sc. soc. Margarita Želve. Martin: Stano Marčeks, 2017, 114 lpp. ISBN 9788089312351.
- Mežs, Ilmārs. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Latgale*. Priekšvārdu autori: Ilmārs Mežs, Muntis Auns, Otilija Kovaļevska, Anna Stafecka. Zin. red. Anna Stafecka. Rec.: Dr. philol. Igors Koškins, Dr. philol. Pēters Pells. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017, 343 lpp. ISBN 9789984829494.
- Neimane, Gunta. *Spēles un uzdevumi latviešu valodas apguvei : mācību materiāli darbam ar diasporas skolēniem*. Red. Skaidrīte Ivanišaka. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017, 138 lpp. Pieejams: <http://maciunmacies.valoda.lv/metodiskie-materiali/diasporai-un-imigrantiem#tab5> [skatīts 30.03.2018].
- Paikens, Pēteris. *Rīku kopa latviešu valodas semantikas analīzei : promocijas darba kopsavilkums datorzinātņu doktora (Dr. sc. comp.) zinātniskā grāda iegūšanai datorzinātnes nozarē, apakšnozare: datoru un sistēmu programmatūra = Latvian Semantic Parsing Toolchain : summary of Doctoral Thesis submitted for the degree of Dr. sc. comp., field: computer science, subfield: software and systems engineering*. Zin. vad. Dr. sc. comp. Guntis Bārzdiņš; rec.: Dr. sc. comp. Kārlis Čerāns, Dr. sc. comp. Tomas Krilavičius, Dr. cogn. sci. Eduard Barbu. / Latvijas Universitāte. Datorikas fakultāte. Rīga: Latvijas Universitāte, 2017, 122 lpp. ISBN 9789934182822.

- Paikens, Pēteris. *Rīku kopa latviešu valodas semantikas analīzei : promocijas darbs datorzinātņu doktora (Dr. sc. comp.) zinātniskā grāda iegūšanai, nozare: datorzinātne, apakšnozare: datoru un sistēmu programmatūra*. Vadītājs Dr. sc. comp. Guntis Bārzdiņš. / Latvijas Universitāte. Datorikas fakultāte. Rīga: [nav norādīts], 2017, 129 nenumurētas lpp. + 1 CD.
- Piemares [audis un likteņi] : rakstu krājums, Nr. 2. Atb. red. Ieva Ozola. / Liepājas Universitāte. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2017, 249 lpp. ISBN 9789934569241.
- Putene, Kristīne. *Mācību materiāls darbam ar skolēniem diasporā*. Red. Skaidrīte Ivanišaka. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017, 123 lpp. Pieejams: <http://maciunmacies.valoda.lv/metodiskie-materiali/diasporai-un-imigrantiem#tab5> [skatīts 30.03.2018].
- Res Latvienses. IV. Semantika. Sintakse. Valodas kultūra. Inta Freimane. *Scriptum festivum = Res Latvienses. Semantics. Syntax. Language standardization. Inta Freimane. Scriptum festivum*. / Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas raksti. Sast. un red.: Andra Kalnača, Ilze Lokmane. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 212 lpp. ISSN 22560262, ISBN 9789934182679. Pieejams: <https://www.lu.lv/apgads/elektroniskie-izdevumi/> [skatīts 07.01.2018].
- Rūķe-Draviņa, Velta. *Darbu izlase*. Sast. Ilga Jansone. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017, 800 + 16 lpp. ISBN 9789984742861.
- Sarma, Inga; Ābola, Signe. *Latviešu valoda studentiem : lasīšanas tekstu un uzdevumu krājums, I*. Red. Sanita Lazdiņa. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017, 194 lpp. ISBN 9789984829425.
- Scriptus Manet : humanitāro un mākslas zinātņu žurnāls*. Nr. 5 (1/2017). Atb. red. Linda Lauze; red. kol.: Laimute Balode, Alviņš Butkus, Zanda Gūtmane, Kriss Heils, Daiki Horigučī, Benedikts Kalnačs [u. c.]. Lit. red.: Anita Helvīga (latv. val.), Rita Grāvesliņa (angļu val.). / Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte, Kurzemes Humanitārais institūts. Liepāja: LiePA, 2017, 133 lpp. ISSN 2256-0564, ISBN 9772256056005.
- Scriptus Manet : humanitāro un mākslas zinātņu žurnāls*. Nr. 6 (2/2017). Atb. red. Linda Lauze; red. kol.: Laimute Balode, Alviņš Butkus, Zanda Gūtmane, Kriss Heils, Daiki Horigučī, Benedikts Kalnačs [u. c.]. Lit. red.: Anita Helvīga (latv. val.), Rita Grāvesliņa (angļu val.). / Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte, Kurzemes Humanitārais institūts. Liepāja: LiePA, 2017, 145 lpp. ISSN 2256-0564, ISBN 9789934569289.

- =====
- Starptautiskais simpozijs „Smilts un stikls”. Zinātnisko rakstu krājums = International Symposium „Sand and Glass”. Symposium Scientific papers.* Atb. red. Valdis Segliņš. Red. Ieva Zarāne. Rec.: Māris Kļaviņš, Indriķis Muižnieks, Juris Soms, Grazina Skridlaite. / Latvijas Universitātes 75. zinātniskā konference, Valsts pētījumu programma RESPROD. Rīga: Latvijas Universitāte, 2017, 170 lpp. ISBN 9789934556203. Pieejams: <http://www.lu.lv/zinas/t/45293/> [skatīts 06.03.2017].
- Šlāpins, Ilmārs. *Jauno latviešu valoda*. Red. Antonija Skopa-Šlāpina. Otrais, papildinātais izdevums. / Satori bibliotēka. [Rīga]: Ascendum, 2017, 184, [3] lpp. ISBN 9789934856044. Pieejama arī e-grāmata (EPUB, 0,8 MB).
- Tarptautinēs mokslinēs konferencijās „Lituanistika (baltistika) šiuolaiknīnīuose ugdymo procesuose” tezēs. 2017 m. balandžio 6–7 d.* / Lietuvos edukologijos Universitetas, Vilniaus Universitetas, Vytauto didžiojo Universitetas. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 80 lpp. ISBN 9786094710971.
- The Language Situation in Latvia, 2010–2015 : a sociolinguistic study.* Authors: Ina Druviete, Valts Ernštreits, Kerttu Kibbermann, Gunta Kļava, Evija Kļave, Indra Lapinska [un vēl 4 autori]; scientific ed. Linda Lauze; ed.-in-chief Gunta Kļava; literary ed. Inita Vītola; rev.: Māris Baltiņš, Karl Pajusalu; trans. Uldis Balodis. Rīga: Latvian Language Agency, 2017, 271 lpp. ISBN 9789984829470.
- Translation, the Canon and its Discontents : Version and Subversion.* Ed. by Miguel Ramlhete Gomes. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2017, vi, 200 lpp. ISBN 9781443895620.
- Ulanovska, Stefānija (*Stefania Ulanowska*). *Poļu Inflantijas latvieši, īpaši Rēzeknes apriņķa Viļānu pagasta : etnogrāfisks tēlojums*. Atb. red. un priekšvārda aut.: Angelika Juško-Štekele, Antra Kļavinska; tulk. Kristīne Kuņicka. Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2017, 172 lpp. [Oriģinālnosaukums: *Łotysze Inflant Polskich*] ISBN 9789984442082.
- Vallenberga, Inese. *Radošā rakstīšana diasporas skolās: romāns „Nams” : mācību līdzeklis 10–16 gadus veciem diasporas skolēniem*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017. Pieejams: <http://maciunmacies.valoda.lv/metodiskie-materiali/diasporai-un-imigrantiem#tab5> [skatīts 30.03.2018].
- Valoda – 2017. Valoda dažādu kultūru kontekstā : XXVII Zinātnisko rakstu krājums : Proceedings of Scientific Readings XXVII.* Atb. red. Svetlana Polkovņikova. / Daugavpils Universitāte, Humanitārā fakultāte. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2017, 264 lpp. ISSN 1691-6042, ISBN 9789984148298. Pieejams: https://du.lv/wp-content/uploads/2018/02/Valoda_2017.pdf [skatīts 24.01.2019.].

- =====
- Valoda: nozīme un forma 8. Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums = Language: Meaning and Form 8. Grammatical and lexical variance in language system.* / LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums. Sast. un red.: Andra Kalnača, Ilze Lokmane. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 264 lpp. ISSN 2255-9256, e-ISSN 2256-0602, ISBN 9789934182709. Pieejams: <https://www.lu.lv/apgads/elektroniskie-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/valoda-nozime-un-forma/> [skatīts 20.11.2017].
- Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.* Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 12/2017. Atb. red. Vilma Šaudiņa. Rec. Daina Nītiņa. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017, 212 lpp. ISSN 1691-273X.
- Valodniecība un tulkojumzinātne : recenziju žurnāls.* Nr. 1. Atb. red. Egita Proveja. / Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultāte, Latvijas Lietišķās valodniecības asociācija. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2017, 96 lpp. ISBN 9789984648682. Pieejams LNB digitālajā bibliotēkā: <https://academia.lndb.lv/249-2/> [skatīts 05.07.2018].
- Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums 21 (1/2).* Atb. red.: Gunta Smiltnece, Linda Lauze. I daļa „Fonētika, gramatika, leksika, stilistika. Vārda diahroniskais un areālais aspekts”. II daļa „Valoda un vide. Terminoloģija. Tulkošanas jautājumi”. Liepāja: LiePA, 2017, 284 lpp. ISSN 1407-4737.
- Veckrācis, Jānis. *Integrētā dzejas tulkošanas modeļa lingvistiskie un translatoģiskie aspekti: Josifa Brodskā teksti krievu, angļu un latviešu valodā : promocijas darba kopsavilkums : doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozarē : apakšnozare: salīdzināmā un sastatāmā valodniecība = Linguistic and Translatological Aspects of an Integrated Model for Poetry Translation: Joseph Brodsky's Texts in Russian, English and Latvian : Summary of the Doctoral Thesis : Submitted for the Doctoral Degree in Linguistics : Subfield: Comparative and Contrastive Linguistics.* Zin. vad. prof. Dr. philol. Jānis Sīlis. / Ventspils Augstskola, Tulkošanas studiju fakultāte. Ventspils: [Ventspils Augstskola], 2017, 92 lpp. ISBN 9789984648699.
- Veckrācis, Jānis. *Linguistic and Translatological Aspects of an Integrated Model for Poetry Translation: Joseph Brodsky's Texts in Russian, English and Latvian : Integrētā dzejas tulkošanas modeļa lingvistiskie un translatoģiskie aspekti: Josifa Brodskā teksti krievu, angļu un latviešu valodā : Doctoral Thesis : Submitted for the Doctoral Degree in Linguistics : Subfield: Comparative and Contrastive Linguistics.* Scientific advisor: Professor Dr. philol. Jānis Sīlis. / Ventspils University

- =====
- College, Faculty of Translation Studies. [Ventspils Augstskola, 2017], 268 lpp.
- Vulāne, Anna; Dundure, Veronika; Matisāne Velta. *Olūteņš : latgalīšu rokstu volūda 4. klasei : metodiskie noteikumi*. Rec.: Dr. philol. Anna Stafecka, Dr. paed. Elita Stikute. [Rīga]: [Latgaliešu valodas, literatūras un kultūrvēstures skolotāju asociācija], 2017, 143 lpp. ISBN 9789934194214. Tiešsaistes resurss (74 lpp.): https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/metmat/olutens_4kl_met_%20ieteikumi.pdf.
- Znotiņa, Inga. *Otrās baltu valodas apguvēju korpuss: izveides metodoloģija un lietojuma iespējas : promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares lietīšķās valodniecības apakšnozarē*. Zin. vad. Dr. philol. Ilze Auziņa. / Liepājas Universitāte. Liepāja: [nav norādīts], 2017, 213 lpp. Pieejams: <https://www.liepu.lv/uploads/files/Otr%C4%81s%20baltu%20valodas%20apguv%C4%93ju%20korpusa%20izveide.pdf> [skatīts 05.07.2018.].
- Королёва, Елена. *Диалектный словарь староверов Латгалии*. Том 1, (А–В). Рец.: Игорь Кошкин, Татьяна Философова; научный ред. Оксана Ковзеле. Рига: Институт Староверия Латвии, 2017, 560. ISBN 9780034873003.

Sastādījusi Mg. hum. Marita Silkāne

ZIŅAS PAR AUTORIEM

About the Authors

Rebeka AKPANGLO-NARTEJA (*Rebekka Akpanglo-Nartey*, 1973) – *PhD*, vecākā lektore, Pedagoģijas universitātes Vinnebā Svešvalodu un komunikāciju fakultāte, Gana (*PhD Applied Linguistics, Senior Lecturer, University of Education Winneba, Faculty of Foreign Languages and Communication*), e-pasts/e-mail: beckdoku2002@gmail.com

Agne ALEKSAITE (*Agnė Aleksaitė*, 1992) – *Dr. hum.*, jaunākā pētniece, Lietuviešu valodas institūts (*Dr. hum., Junior researcher, Institute of the Lithuanian Language*), e-pasts/e-mail: ag.aleksaite@gmail.com

Muntis AUNS (1955) – *Dr. hist.*, pētnieks, Latvijas vēstures institūts (*PhD, Researcher, Institute of Latvian History at the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: muntis.auns@inbox.lv

Laimute BALODE (1954) – *Dr. philol.*, asociētā profesore, Helsinku Universitātē; vadošā pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*PhD, Associate Professor, University of Helsinki; Leading Researcher, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: laimute.balode@helsinki.fi, laimute.balode@lu.lv

Dzintra BONDA (*Dzintra Bond*, 1940) – *PhD*, emeritētā profesore, Ohaio Universitātē, ASV (*PhD Linguistics and phonetics, Professor Emerita, Ohio University in Athens*), e-pasts/e-mail: bond@ohio.edu

Anete DAINA (1990) – *Mg. hum.*, doktorante, zinātniskā asistente, LU Latviešu valodas institūts (*Mg. hum., doctoral student, Research Assistant, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: anetedaina@inbox.lv

Laura GERŽOTAITE (*Laura Geržotaitė*, 1984) – *Dr. hum.*, pētniece, Lietuviešu valodas institūts (*Dr. hum., Researcher, Institute of the Lithuanian Language*), e-pasts/e-mail: l.gerzotaite@gmail.com

=====

Eva GOLACHOVSKA (*Ewa Golachowska, Эва Голяховска, 1967*) – *Dr. philol.*, asociētā profesore, pētniece, Polijas Zinātņu akadēmijas Slāvistikas institūts (*Dr. philol., Associate Professor, Researcher, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences*), e-pasts/e-mail: ewa.golachowska@wp.pl

Miroslavs JANKOVJAKS (*Miroslaw Jankowiak, 1979*) – *Dr. philol.*, pētnieks, Čehijas Zinātņu akadēmijas Slāvistikas institūts (*Dr. philol., Researcher, Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences*), e-pasts/e-mail: mirek.jankowiak@gmail.com

Ilgā JANSONE (1958) – *Dr. habil. philol.*, vadošā pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. habil. philol., Leading Researcher, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: ilgajan@lza.lv

Irma JURGAITĪTE (*Irma Jurgaitytė, 1987*) – *Mg. hum.*, doktorante, Šauļu universitāte (*Mg. hum., doktorantė, Šiaulių universitetas*), e-pasts/e-mail: irmajurgaityte@gmail.com

Rūta KAZLAUSKAITE (*Rūta Kazlauskaitė, 1970*) – *Dr. hum.*, docente, Šauļu universitātes Humanitārā fakultāte (*Dr. hum., Assistant Professor, Department of Humanities, Šiauliai University*), e-pasts/e-mail: ruta555kazlauskaite@gmail.com

Regīna KVAŠĪTE (*Regina Kvašytė, 1962*) – *Dr. philol.*, docente, Šauļu universitāte (*Dr. philol., Assistant Professor, Šiauliai University*), e-pasts/e-mail: kvasyte@hu.su.lt

Sintija KAUKĪTE (1993) – *Mg. hum.*, doktorante, zinātniskā asistente, LU Latviešu valodas institūts (*Mg. hum., doctoral student, Research Assistant, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: sintijakaukite@inbox.lv

Kersti LUSTA (*Kersti Lust, 1976*) – *Dr. phil.*, vadošā pētniece, Tallinas Universitāte (*Dr. phil., Leading Researcher, Tallinn University*), e-pasts/e-mail: kersti_lust@yahoo.com

=====

Dace MARKUS (1950) – *Dr. habil. philol.*, profesore, Liepājas Universitāte (*Dr. habil. philol., Professor, Liepāja University*), e-pasts/e-mail: markus@latnet.lv

Liene MARKUS-NARVILA (1982) – *Dr. philol.*, pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Researcher, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: liemarnar@gmail.com

Vidvuds MEDENIS (1960) – filologs, radiožurnālists, literāts (*philologist, radio journalist, litterateur*), e-pasts/e-mail: vidvuds.medenis@radio.org.lv

Daiva MURMULAITĪTE (*Daiva Murmulaitytė*, 1964) – *Dr. hum.*, vecākā pētniece, Lietuviešu valodas institūts (*Dr. hum., Senior Researcher, Institute of the Lithuanian Language*), e-pasts/e-mail: daiva.murmulaityte@lki.lt

Malgožata OSTRUVKA (*Małgorzata Ostrówka, Малгожата Острыкка*, 1960) – *Dr. philol.*, pētniece, Polijas Zinātņu akadēmijas Slāvistikas institūts (*Dr. philol., Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences*), e-pasts/e-mail: mostrowka@poczta.onet.pl

Ieva OZOLA (1960) – *Dr. philol.*, asociētā profesore, pētniece, Liepājas Universitāte (*Dr. philol., Associate Professor, Researcher, Liepāja University*), e-pasts/e-mail: ieva.ozola@liepu.lv

Tāvi PAE (*Taavi Pae*, 1976) – *PhD ģeogrāfijā*, pētnieks, Tartu Universitāte (*PhD Physical Geography, Researcher, University of Tartu*), e-pasts/e-mail: taavi.pae@ut.ee

Oļegs POĻAKOVS (*Oleg Poljakov*, 1952) – *Dr. habil. philol.*, profesors, Viļņas Universitāte (*Dr. habil. philol., Professor, Vilnius University*), e-pasts/e-mail: oleg.poljakov@ff.vu.lt

Rasmuss PUGĀRDS (*Rasmus Puggaard*, 1992) – *Mg.*, zinātniskā grāda pretendents, Leidenes Universitātes Valodniecības centrs (*MA, PhD candidate, Leiden University Centre for Linguistics*), e-pasts/e-mail: r.p.hansen@hum.leidenuniv.nl

=====

Sanda RAPA (1975) – *Dr. philol.*, pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Researcher, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: sanda.rapa@inbox.lv

Anitra ROZE (1971) – *Dr. philol.*, pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Researcher, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: anitraroze@inbox.lv

Evars SĀRS (*Evar Saar*, 1969) – *Dr. phil.*, pētnieks, Veru Institūts, Tartu (*Dr. phil., Researcher, Võro Institute*), e-pasts/e-mail: evsar@wi.ee

Renāte SILIŅA-PINĶE (1975) – *Dr. philol.*, vadošā pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Leading Researcher, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: silaziile@inbox.lv

Marita SILKĀNE (1976) – *Mg. hum.*, zinātniskā asistente, LU Latviešu valodas institūts (*Mg. hum., Research assistant, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: pasts.maritai@gmail.com

Linda ŠOKIJA (*Linda Shockey*, 1945) – *PhD*, lektore, Rīdingas Universitāte, Lielbritānija (*PhD Linguistics and phonetics, Lecturer, University of Reading*), e-pasts/e-mail: L.Shockey@reading.ac.uk

Jana TAPERTE (1986) – *Mg. hum.*, zinātniskā grāda pretendente, zinātniskā asistente, LU Latviešu valodas institūts (*Mg. hum., PhD candidate, Research Assistant, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: jana.taperte@gmail.com

Anta TRUMPA (1972) – *Dr. philol.*, vadošā pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Leading Researcher, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: antat@latnet.lv

Jolanta VASKELIENE (*Jolanta Vaskelienē*, 1964) – *Dr. hum.*, asociētā profesore, Šauļu Universitātes Humanitārā fakultāte; vecākā pētniece, Šauļu universitātes Pētniecības institūts (*Dr. hum., Associate*

=====

Professor, Department of Humanities, Senior Researcher, Research Institute, Šiauliai University), e-pasts/e-mail: jolanta.vaskeliene@su.lt

Astrīda VUCĀNE (1984) – *Mg. hum.*, zinātniskā grāda pretendente, Ventspils Augstskola, LZA Terminoloģijas komisija (*Mg. hum., PhD candidate, Ventspils University College, Terminological Commission of the Latvian Academy of Sciences*), e-pasts/e-mail: *astrida.vucane@inbox.lv*

Anna VULĀNE (1956) – *Dr. philol.*, profesore, vadošā pētniece, Latvijas Universitāte, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., professor, Leading Researcher, University of Latvia, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: *annavul@gmail.com*

LINGUISTICA LETTICA 26
Salikts: LU Latviešu valodas institūtā
Iespiests: SIA „Latgales druka”
Metiens 250 eks.